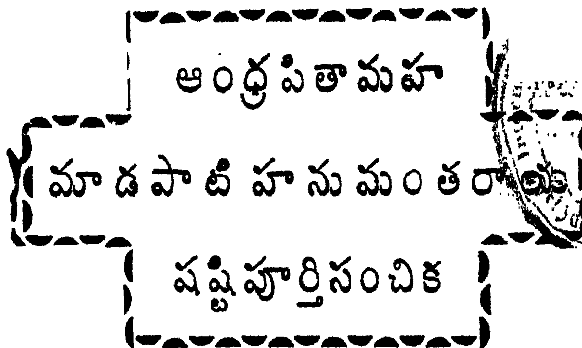

ఆంధ్రపితామహ
మాడపాటి హనుమంతరావు
షష్టిపూర్తిసంచిక

ప్రకాశకులు:

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరాయ
షష్టిపూర్త్యుత్సవ సంఘము
హైదరాబాదు

1946

ముద్రణము :

౫౦౦ ప్రతులు

వెల రు ౫-౦-౦ లు

1. పుట 1 నుండి 350 వరకు, ముఖపత్రము, పీఠికాదులు
సికిందరాబాదు ఓరియన్ట్ ప్రెస్సులో
2. పుట 351 నుండి 390 వరకు హైదరాబాదు
నేషనల్ ప్రెస్సులో ముద్రింపఁబడినవి.

పీఠిక.

"శ్రీమాన్ పండిత యమ్. హనుమంతరావు పంతులుగారు మనరాష్ట్రములోని ప్రజా ఉద్యమములకు అపారమైన నిష్కామసేవ చేసినవారు. మనరాష్ట్రమున ప్రత్యేకముగ తెలంగాణము నందలి ప్రతిరాజ్యాంగ, సాంఘిక, ఆర్థిక, విద్యా మొదలయిన సంస్థలు వారిసేవను గోల్పోయినవి లేవు. వారు ఆంధ్రోద్యమమును, ప్రజల గ్రంథాలయములను, పాఠశాలలను స్థాపింపచేసి వాటిఅభివృద్ధికి నిరంతరము కృషిసల్పినారు. ఆంధ్రులను నిద్రావస్థనుంచి మేలుకొల్పి వారిలో దేశాభిమానమును, ఆత్మగౌరవమును, రాజ్యాంగభావములను వృద్ధిచేసినారు. నేడు ఆంధ్రోద్యమాభివృద్ధి, నారాయణగూడెం బాలికల ఉన్నత పాఠశాల, పరోపకారిణీబాలికా పాఠశాలమున్నగు వాట్టి తేజోవంతమైన అభివృద్ధి వారిసేవను వేనోళ్ళ చాటుచున్నది. వారిని యెరుగని ఆంధ్రుడు మన రాష్ట్రములో ఉండడని చెప్పవచ్చును. ఇప్పుడు వారివయస్సు అరువదవ సంవత్సరము జరుగుచున్నది. ఆంధ్రప్రజాహిత కార్యకర్తలు మరియు ప్రజా సంస్థలు వారి షష్టిపూర్తి మహోత్సవము వారిసేవకు తగినట్లు జరిపి తత్కర్తవ్యము నెరవేర్చవలసి యున్నది. కనుక బాధ్యతగల నాయకులు తొందరగా యీ విషయమును దృష్టికి తెచ్చుకొని తమబాధ్యతను నెరవేర్చవలెను."

అని 6-10-1944 తారీఖుగల తెలంగాణ పత్రికలో నేను విజ్ఞప్తము చేసికొని యుంటిని. అసలీ విషయమును మున్ముందు నాతో ప్రస్తావించినవారు రయ్యత్ పత్రికాధిపతులగు శ్రీ మందుముల నరసింగరావుగారు. మా సంభాషణల ఫలితముగానే నావిజ్ఞప్తము పైరీతిగా ప్రకటితమయ్యెను. మా సోదరాంధ్రులు నా యీ సూచనను మహోత్సాహముతో స్వీకరించి, పత్రికా ముఖమునను, లేఖలమూలమునను, తమ యామోదమును వెల్లడించిరి. వెల్లడించుటయే కాదు పెక్కు సూచనలు చేసి ధైర్యోత్సాహములను పురికొల్పిరి.

అఖిలాంధ్రజనులకు సమ్మతమయిన యీ మహత్కార్యమును జయప్రదముగ నిర్వహించుటకు నిశ్చయింప బడెను. కావున ఏతత్కార్య సాధనావసరములను సమాలోచన చేయుటకై 15-5-1354 ఫసలి (14-2-1945) నాడు రెడ్డి హాస్టలులో ఒకసభ సమావేశపరుపబడెను. ఈసభకు హైదరాబాదు, సికింద్రాబాదులలోని ఆంధ్రప్రముఖులును జిల్లాలలోని ప్రముఖులును, విచ్చేసియుండిరి. షష్టిపూర్త్యుత్సవకార్య విధానమును గూర్చి సభ్యులు అభిమాన పూర్వకముగ చర్చించిరి. ఉత్సవము కార్యరూపమును పెట్టుటకొరకు కార్యనిర్వాహక వర్గము నెన్నుకొనిరి. అందీ క్రిందివారు సభ్యులుగా ఎన్నుకోబడిరి.

1. శ్రీమంతు రాజాబహద్దరు వేంకటరామారెడ్డి ఓ. బి. ఇ. గారు (అధ్యక్షులు)
2. శ్రీకొండా వేంకటరంగారెడ్డిగారు (కార్యదర్శి)
3. శ్రీమతి యెల్లాప్రగడ సీతాకుమారిగారు.
4. శ్రీమాదిరాజు రామకోటీశ్వర రావుగారు.
5. శ్రీబూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు.
6. శ్రీపులిజాల వేంకటరంగారావుగారు.
7. శ్రీబచ్చు వేంకటేశ్వర గుప్తగారు.
8. శ్రీముప్పారం నారాయణరెడ్డిగారు.
9. శ్రీపల్లెర్ల హనుమంతరావుగారు.
10. శ్రీరావి నారాయణరెడ్డిగారు.
11. శ్రీకోల్కుంటపల్లి వేంకటరామారావుగారు.
12. శ్రీమందుముల నరసింగరావుగారు.

ఈ కార్యనిర్వాహక వర్గమువారు రెండు ఉపసంఘములను నియమించిరి. ఒకటి షష్టిపూర్తి సంచికను ప్రకటించుటకు ఇంకొకటి షష్టిపూర్త్యుత్సవ కార్యములకు ద్రవ్యమును సమకూర్చుటకు.

1. సంచికోప సంఘసభ్యులు
   శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు,
   ,, చలమచర్ల రంగాచార్య శిరోమణిగారు.
   ,, ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు,
   ,, బిరుదు వేంకట శేషయ్యగారు,
   ,, అడుసుమల్లి దత్తాత్రేయ శర్మగారు.
   ,, కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారు (కార్యదర్శి)
2. ఆర్థికోప సంఘసభ్యులు
   శ్రీ కొండా వేంకట రంగారెడ్డిగారు.
   ,, అక్కినేపల్లి జానకి రామారావుగారు.
   ,, బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు.
   ,, యం. నారాయణరావుగారు.
   ,, రంగమ్మ ఓబలరెడ్డిగారు.
   ,, వెంకటస్వామి వకీలుగారు.
   ,, పెద్ది జగదీశ్వరయ్యగారు.
   ,, రావి నారాయణరెడ్డిగారు.

ఈ రెండు సంఘములవారు తమ తమ కర్తవ్యములను సంతోషోత్సాహము లతో జయప్రదముగా నిర్వహించి కృతకృత్యులయినారని తెలుపుటకు మిగుల సంత సించుచున్నాను.

పూర్వకాలములో సాధుపుంగవులను, సత్పురుషులను రాజులే సన్మానించి గౌరవించుచుండిరి. నేటికాలములో ప్రజాసేవాతత్పరులగు సత్పురుషులకు రాజ సమ్మానము దుష్కరము. అందు ఆంధ్రులకట్టి అవకాశమే లేదుగదా! ఇట్టి పరిస్థి తిలో ఆంధ్రులకు వ్యక్తిత్వము నిలిపి, ఆంధ్రభాషకు అస్తిత్వము నొసగి విరాజమాను డయిన త్యాగధనుని, శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరాయుని సమ్మానించుటకు ప్రజలే పూనుకొనుట ఎంతయు సముచితముగా నున్నది.

ఈ కార్యసాఫల్యమునకయి మాసోదరాంధ్రులేగాక, ఇతరులుకూడ దీక్షాబద్ధు లయి తమ శక్త్యానుసారము ఒక్కరూపాయి మొదలుకొని వేయిరూపాయిలవరకు అభిమానపూర్వకముగా విరాళములను ఒసంగియుండిరి. ఈ గ్రంథముయొక్క నాల్గవ అనుబంధమునందు విరాళముల వివరములను ప్రకటించియున్నాము. అందరి నామ ములను సమగ్రముగ ప్రకటించ వీలుపడనందులకు మిగుల చింతించుచున్నాము. ధనసహాయముచేసిన దాతలకందరకును. ఆహ్వానసంఘ పక్షమున కృతజ్ఞతాపూ ర్వక వందనములను సమర్పించుకొను చున్నాము. ఆర్థిక సంఘములో సభ్యులుగాను న్నను శ్రీయుతులు సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు, బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు, మందు ముల నరసింగరావుగారు, బేలె లక్ష్మయ్యగారు విరాళముల సమకూర్చుటయందు మాకు ఎక్కువగా సహాయపడి యున్నారు. కావునవారి సేవను నేను ప్రశంసించు చున్నాను.

ఈ యుత్సవనిధి లెక్కలను నాల్గవ అనుబంధమునందు వివరించుకొనియున్నాము. ఆదాయము రు. 11118-7-0 లు, వ్యయము రు. 9768-0-6లు తులాభార ద్రవ్యము రు. 6400-0-0 లు శ్రీ హనుమంతరావుగారి కీయబడినది. ఆమొత్తము ప్రజాహిత కార్యమునకయి ఉపయోగించుటకు పై కార్యనిర్వాహక వర్గములోని కొందరుసభ్యులు గల సంఘమునకు అధికారమీయబడినది. ఉత్సవనిధిలో మిగిలిన ద్రవ్యముకూడ ప్రజాహిత కార్యములకు వినియోగింపబడును.

ఉత్సవము

మేముచేసిన విన్నపమునాలించి, రాష్ట్రమునందు పెక్కుప్రదేశములలో వష్టి పూర్త్యుత్సవములు మహావైభవముగా, మహోత్సాహముతో రాష్ట్రీయులు సలిపి

శ్రీ హనుమంతరావుగారి యెడ తమకుగల గాఢాభిమాన గౌరవములను ప్రకటించి యుండుట ఎంతో సంతోషకరమయిన విషయము. బ్రిటిష్ ఆంధ్రమున కూడ సభలు జరిపి మన నాయకునియెడ చూపిన ఆదరాభిమానములకు మనము కృతజ్ఞులమై యుండవలసి యున్నది. ఈ యుత్సవోదంతములను వీలయినంతవరకు సేకరించి ఇందు మొదటి అనుబంధముగా ప్రకటించియున్నాము. మరియు మహాసోదరులు చేసిన తీర్మానములను రెండవ అనుబంధముగా ప్రకటించి యున్నాము.

మొదటి అనుబంధములోని వర్ణనాంశములనుబట్టి 27 ప్రదేశములందు 32 సభలు జరిగినట్లు తేలుచున్నది. 117 సంఘములు పాల్గొన్నవి.

షష్టిపూర్తి సంచిక

షష్టిపూర్త్యుత్సవ కార్యకలాపములో షష్టిపూర్తిసంచిక ప్రకటనము ముఖ్యమయినదిగా మేము భావించితిమి. శ్రీ హనుమంతరావుగారి జీవిత చరిత్ర లేనిది ఈ సంపుటము శోభాయమానముగా నుండదని తలచి, శ్రీవారి జీవితమును వ్రాయించి యిందు మొదట చేర్చి యున్నాము. ఈజీవిత చరిత్రము సమగ్రముగను, సత్యాబద్ధముగను, ప్రామాణిక దృష్టితోను రచింపబడినదని మా పాఠకులు గ్రహించగలరు. చాల మందికి తెలియని శ్రీహనుమంతరావుగారి జీవితాంశములిందు గలవు. ఈజీవిత చరిత్రతో ఆంధ్రోద్యమచరిత్రయు పూసలలో దారమట్లు అవినాభావసంబంధము కలిగి యుండుట గమనింపవలసిన విషయము.

ఈ సంచికకు అలంకారముగా నుండినట్టివి పండితులు వ్రాసిన వ్యాసరాజములు. ఉభయ ప్రాంతములందు నుండెడు ఆంధ్రపండితులు మాకు ఎంతో అభిమానముతో తమ ఉత్తమ రచనలనుపంపి తోడ్పడినందులకు వారికి మా కృతజ్ఞతా వందనములు. ఈసంచికలో పండితుల ప్రత్యేక వ్యాసములనేగాక ఏతదుత్సవోదంతమును సమగ్రముగా ప్రకటించుటకు కృషిసల్పియున్నాము. ఆంధ్రపితామహుని కీర్తించుచు వ్రాసిన పద్యములను, పాటలను ప్రకటించినాము. ఉత్సవవర్ణనము, తీర్మానములు, సన్మానపత్రములు (58) అనుబంధములుగా ప్రకటించి యున్నాము. శ్రీ హనుమంతరావుగారి యొక్కయు, వారి దారాపుత్రాదుల యొక్కయు రూపపటముల చేర్చి గ్రంథమున కలంకారము గూర్చినాము.

ఇట్లు ఈసంచిక విషయమున వివిధవిషయములను సేకరించి ప్రకటించుటలో చాల శ్రమపడవలసి వచ్చినది. వ్యవధి కావలసి వచ్చినది. అదియునుగాక ఇట్టి

ఉద్గ్రంథ ప్రకటనమునకు తగిన ముద్రణాలయములు లేకపోవుటయు గ్రంథప్రకటనమునకు కొంత ఆలస్యకారణ మయినది. ఈయిబ్బందులనన్నింటిని ఓపికతో సహించి, సమగ్రముగ, సుందరముగ సంచికను సిద్ధము చేసినందులకు సంచికోప సంఘము వారిని అభినందించు చున్నాను.

వందనములు

హైద్రాబాదునందు జరిగిన ప్రథమ దినోత్సవ సమావేశమునకు దేశసేవా ధురంధరులగు కె. కోటిరెడ్డి, బారట్లాగారు అధ్యక్షత వహించిరి. శ్రీ కోటిరెడ్డిగారు మా యాహ్వానము నంగీకరించి యిచ్చటికి దయతో విచ్చేసి తమ సౌహార్ద్రభావముతోను, సత్ప్రసంగధోరణితోను మమ్మలరించి యున్నారు. వారికి మాధన్యవాదములు, రెండవదినము అధ్యక్షత వహించి ఉత్సవమును జయప్రదముగ ముగింపజేసిన స్థానిక ప్రముఖవరేణ్యులగు శ్రీయుత పింగలి వేంకట రామారెడ్డి దేశముఖు గారికిని ధన్యవాదములు సమర్పించుకొను చున్నాము. ప్రశంసాపద్యములు చదివియు, బుర్రకథలు చెప్పియు, వివిధ ప్రదర్శనములు సలిపియు ఉత్సవ కార్యక్రమమును శోభావంతము గావించిన మహాశయులందరకును మా యానందమును వెల్లడించుచున్నాము. శ్రీ హనుమంతరావుగారికి సన్మానపత్రములు సమర్పించి, శ్రీవారి ప్రతిభను జేగీయమానమొనర్చిన వివిధ సంఘములవారిని మిక్కిలి ప్రశంసించు చున్నాము. గోలకొండ, తెలంగాణ, మీజాన్, రయ్యతు, ముషీరె దక్కన్ పత్రికలు మాయుద్యమమునకు చాల సహాయకారులయి మెలంగినవి. ఆపత్రికాధిపతులకు మావందనములు.

ఈ కార్యభారమును నిర్వహించుటలో నాకు కార్యనిర్వాహకవర్గముతో పాటు ఉద్యమ విజయమునకు కారకులయినవారు శ్రీయుతులు బొజ్జం నరిసింలుగారు, కొత్తూరు సీతయ్యగారు వీరి సేవావిధానమును నేను ఎక్కువగ కొనియాడుచున్నాను. వీరేగాక స్థానికులును, పరస్థానికులును ఎందరో, ఎన్నివిధములనో తోడ్పడియున్నారు వారినందరిని పేర్కొనుట కష్టము. వారికందరకును నా నమస్సులు.

ఇట్లందరి ప్రేమపూర్వ శాశీర్వాదములతో శ్రీ ఆంధ్రపితామహ మాడపాటి హనుమంతరావుగారి షష్టిపూర్త్యుత్సవము మహావైభవముగ జరుపగలిగినందులకు సన్మాన సంఘమువారు ఎంతయు సంతసించు చున్నారు.

సౌజన్య పూర్ణులయిన శ్రీ హనుమంతరావుగారికిని, వారి కుటుంబమునకును భగవానుడు సమస్తాయురారోగ్యములను ప్రసాదించును గాక! ఇట్లు

హైద్రాబాదు
15-7-1946

కొండా వెంకటరంగారెడ్డి (కార్యదర్శి)
షష్టిపూర్త్యుత్సవ సన్మాన సంఘము.

విషయసూచిక

1. శ్రీ ఆంధ్రపితామహ మాడపాటి హనుమంతరాయ చరిత్రము – 1

2. సిరియాల దేవి (నాటకము) – – 49

శ్రీ బెల్లంకొండ చంద్రమౌళిశాస్త్రిగారు

3. మన తెలంగాణము – – 66

శ్రీ దిగవల్లి వేంకటశివరావుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.

4. ఆంధ్రులు – ఆంధ్రదేశము – – 71

డాక్టరు మారేమండ రామారావుగారు, ఎం. ఏ., పి. హెచ్. డి

5. ఆంధ్రదేశము – వేదప్రచారము – – 78

శ్రీ పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు

6. పద్యచూడామణి – – – 85

శ్రీ తల్లావఝ్ఝల శివశంకరశాస్త్రిగారు

7. ఆంధ్రులు – – – 90

శిరోమణి వేదాల తిరువేంగడాచార్యులుగారు

8. గ్రంథాలయోద్యమము – ఆంధ్రోద్యమము – 105

శ్రీ గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు, ఎం. ఏ.

9. తైలపదేవునిరాజ్యాధిరోహణము – – 108

శ్రీ వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారు, ఎం. ఏ.

10. పార్వతీ పరిణయ కావ్యము – – 117

శ్రీ యేలూరిపాటి రామభద్రచయనులుగారు

11. కతిపయాంధ్ర శబ్దచర్చ – – – 131

శ్రీమాన్ తిరుమల రామచంద్రాచార్యులుగారు

12. ఎఱ్ఱాప్రగడ–అతని కవిత్వము – – 135

శ్రీ ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు, ఎం. ఏ.

13. దేశచరిత్రలు–దాని స్వరూపము – – 149

శ్రీ ఖండవల్లి బాలేందుశేఖరంగారు, ఎం. ఏ.

14. తలవ్రాత–నుదుటివ్రాత – – – 159

డాక్టరు చిలుకూరి నారాయణరావుగారు, ఎం. ఏ, పి. హెచ్. డి.

15. ఓరుగల్లు మండలమున సారస్వతసేవ – – 174

శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారు, బి. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి.

16. భారత వాణిజ్యము – – – 183

శ్రీ బచ్చు వేంకటేశ్వరగుప్తగారు, హైకోర్టు వకీలు

17. ఆంధ్రుల సాంఘికజీవనము I – – 188

శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు, బి ఏ, బి. యల్.

18. కాళిదాసునాటి భారతదేశము - - 204
శ్రీ శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులుగారు
19. యతిప్రాసములు - - - 211
విద్వాన్ శిరోమణి శ్రీ కేశవపంతుల నరసింహశాస్త్రిగారు
20. కొరవి గోపరాజు, సింహాసనద్వాత్రింశిక - - 218
శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు
21. ఉర్దూభాషా సారస్వతములు - - 222
శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు, బి. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి.
22. షితాబుఖాను - - - 238
శ్రీ ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు
23. నేటి హైద్రాబాదు - - - 271
శ్రీ కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారు
24. ఆంధ్రుల సాంఘిక జీవనము II - - 291
శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.
25. గీతావళి
1. శ్రీ జొన్నలగడ్డ శోభనాద్రి శాస్త్రిగారు - 310
2. శ్రీ ఒద్దిరాజు రాఘవరంగరావుగారు - 311
3. శ్రీ గవ్వా అమృతరెడ్డిగారు - 311
4. శ్రీ గవ్వా మురహరిరెడ్డిగారు - 313
5. శ్రీ అడ్లూరి అయోధ్యరామకవిగారు - 316
6. శ్రీ అడవి బాపిరాజుగారు - 317
7. శ్రీ కాళోజి నారాయణరావుగారు - 318
8. శ్రీ శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులుగారు - 319
26. అనుబంధము 1. షష్టిపూర్త్యుత్సవ వర్ణనము - 328
27. అనుబంధము 2. తీర్మానములు - 347
28. అనుబంధము 3. సన్మానపత్రములు - 351
29. అనుబంధము 4. షష్టిపూర్త్యుత్సవపు లెక్కలు - 391

పటములు

1. ఆంధ్రపితామహ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు ముఖపత్రము
2. మాడపాటి హనుమంతరావుగారు (గోఖలే) - 14
3. మాడపాటి మాణిక్యమ్మగారు - - 44
4. గోవిందరాజుల లక్ష్మీబాయి - - 45
5. మాడపాటి సుకుమార్ - - - ,,

ఆంధ్ర పితామహ
మాడపాటి - హనుమంతరాయ
చరిత్రము

౧

"ఎట్టి ప్రవక్తయు తన దేశమునందు పూజ్యతను గణింపఁజాలఁడు" అని ఇంగ్లీషులో నొక సూక్తి గలదు. అనఁగా ఎట్టి మహనీయునైనను సమకాలము వారు మెచ్చుకొనఁజాలరు. ఇది సర్వసాధారణ మయిన పరిస్థితియైనను, ప్రతి సూత్రము నకును అపవాద సూత్ర ముండురీతిగనే, పై నిర్వచనమునకును అపవాదముగ కొన్ని యుదాహరణములు స్వదేశ విదేశములందుఁ గనుపించుచుండుట గలదు. ఇట్లు లోకమాన్యతను బొందిన మహనీయులు ఏదే నొక విషయమునందు ప్రతిభావంతులయియుందురు. అట్టికారణ జన్ములు కవిశ్రేష్ఠులుగనో, పండితశిఖామణులుగనో, రాజనీతికోవిదులుగనో, తత్త్వశాస్త్ర పరిజ్ఞాతలుగనో, చారిత్రిక వేత్తలుగనో, ఉన్నతోద్యోగులుగనో, ధనవంతులుగనో ఉండి దేశోపకారకముగ తమ జీవితములను ధారవోసి అజరామరులయి యున్నారు. ఈ కలియుగములో నిట్టి పరికర సహాయము లేనిచో ఎట్టి ప్రతిభావంతుడును గణ్యత నొందుటయే గాదు, తాను పూనిన దేశోపకార కార్యాభరణమున సంపూర్ణ విజయ శీలుఁడయి ప్రకాశించుటయు దుష్కరము. ఇట్టి సిద్ధాంత పరంపరకు, అనగా అపవాద సూత్రమున కపవాదముగా, శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారి జీవితము మనకు కనబడు చున్నది.

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు గారు తిరుపతి వేంకటేశ్వరులవలె కవులు గారు, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారి వలె పండితులు కారు. డాక్టరు పట్టాభి సీతారామయ్యగారివలె రాజనీతి కోవిదులు గారు, సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణయ్యగారివలె తత్త్వశాస్త్ర పరిజ్ఞాతలు కారు, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారివలె చారిత్రక వేత్తలుగారు, రాజాబహద్దరు వేంకటరామారెడ్డిగారివలె ఉన్నతోద్యోగులు కారు, కాశీనాధుని నాగేశ్వరరావుగారి వలె ధనవంతులు కారు. ఇట్లన్ని విషయములలో ప్రఖ్యాత పురుషులతో సమా

నముగా తులదూగువారు కాకపోయి నను, వారితో అన్ని విషయములందును సరిసమానమయిన కీర్తిప్రతిష్ఠలనుగడించి, ఆంధ్ర దేశీయుల ఆదరాభిమానములను చూరబుచ్చుకొని, నిజాం రాష్ట్రములో ఆంధ్రత్వమునకు జీవముపోసి ఆంధ్ర పితామహ బిరుదాంకితులయిన శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారి జీవిత రహస్యము కడుంగడు ముదావహమయినదిగదా!

౨

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు గారు ఆర్వేల నియోగి శాఖకు చెందిన బ్రాహ్మణులు.. ఆపస్తంబ సూత్రులు. కౌశిక సగోత్రికులు. శ్రీవారి జనకులు వేంకటప్పయ్యగారు, జనని వేంకట సుబ్బమ్మగారు. శ్రీ వేంకటప్పయ్యగారు కృష్ణాజిల్లా నందిగామతాలూకా పొక్కునూరుగ్రామ కాపురస్థులు. వేంకటప్పయ్యగారు తన గ్రామోద్యోగమును దక్షతతో నిర్వహించుచు, ప్రజారంజకులై, అతిథి, అభ్యాగతులను సత్కరించుచు ధన్యజీవితమును గడపుచుండిరి. శ్రీ వేంకటసుబ్బమ్మగారు పతిహితధర్మచారిణియై, గృహనిర్వాహక దక్షురాలయి సతీత్వము నెరపిన పవిత్రశీల. ఈ పుణ్యదంపతులకు ఇద్దరు కొడుకులు జన్మించిరి. ప్రథముఁడు తిరుమలరావు, ద్వితీయుఁడు అద్వితీయ గుణ గణ విరాజితుఁడయిన మన కథానాయకుఁడు హనుమంతరావు. హనుమంతరావుగారి జననము శా. శ. ౧౮౦౬ తారణనామ సంవత్సర మాఘ శు ౭ గురువారము (22 జనవరి 1885). రామలక్ష్మణులవలెనున్న తమ పుత్రద్వయమును జూచుకొని తల్లిదండ్రులు మురియుచుండిరి. ఇంతలో దైవమునకు కన్నుకుట్టెను. శ్రీ వేంకటప్పయ్యగారు కైలాసవాసులయిరి. అనాథయైన వేంకట సుబ్బమ్మగారికిని, పితృహీనులయిన తిరుమలరావు, హనుమంతరావుగార్లకు దుఃఖము మేరలేకపోయెను. వారేమిచేయగలరు? ఎవరేమిచేయగలరు? వేంకటప్పయ్యగారు లేమి ముప్పు నెరుంగకున్నను, వారిది కలిమిగల సంసారము కాదు. విశేషించి జీవితమునకు వారే తావలమయియుండిరి. తండ్రి మరణమునాటికి తిరుమలరావుగారి వయస్సు ౮ ఏండ్లు, హనుమంతరావుగారి వయస్సు ౩ ఏండ్లు. ఈ చిన్ని పాపలతో సంసార నిర్వహణ మెట్లో, గతి తెలియక యా సతీమతల్లి దుఃఖాంధకారములో మునిగిపోయెను. జీవితపథము కంటకావృతమయి యుండుటయు, అంధకారబంధురమయి యుండుటయు మహాపురుషుల జీవిత లక్షణముగదా! హనుమంతరావుగారి జీవిత మట్లే ప్రారంభమాయెను.

శ్రీ వేంకట సుబ్బమ్మగారు జమలాపురపువారింటి ఆడుపడుచు. ఈమెకు ఇద్దరు సోదరులు. వేంకటరావు, సోమచంద్రరావుగార్లను వారుండిరి. ఎఱ్ఱుపాలెము సమీపమున నుండు గోపవరము కాపురస్థులు. బంధుప్రీతి గల యీ సోదరులు తమ సోదరియెడలను, తమ భాగి

నేయులయెడలను అత్యంత దయార్ద్ర భావ సమన్వితులయి 'తండ్రి లేనియెడ మేనమామయే దగ్గరచుట్ట' మను వాక్యము దృష్టాంతపూర్వకముగా జూపిరి. జమలాపురపు సోదరులు ఆ దుఃఖ సమయములో సోదరి నాదరించి, ధైర్యము గొల్పిరి.

గృహయజమానుఁడగు వేంకటప్పయ్యగారు మరణమునకు పూర్వము కొంత కాలము వ్యాధిగ్రస్తులైయుండిరి. ఆకారణమున పొక్కునూరునుండి వేంకటరావుగారు తన సోదరిని, మేనల్లుండ్లను తన వెంటఁ దీసికొనిపోయిరి. హనుమంతరావుగారి జీవితములో ప్రథమ దశ తండ్రి యంకతలమున గడిచెను. ఇప్పుడు ద్వితీయదశ మేనమామల ప్రేమామృతముతో కాకతీయసీమలో ప్రారంభమాయెను.

శ్రీ జమలాపురపు వేంకటరావుగారు సూర్యాపేటలో తహశ్శీలుదారు కచేరీయందు పేష్కారు పదవిని వహించియుండిరి. సౌజన్యశీలురయిన మేనమామ వేంకటరావుగారి పోషణమున ఏలోటును లేకుండ మన మాడపాటి సోదరులు క్రమక్రమాభివృద్ధి నొందసాగిరి.

ఈ సూర్యాపేటయందే మనకథానాయకునకు చిత్తవికాశ బీజములు నాటబడినవి. అనగా అక్షరాభ్యాసము చేయబడినది. శ్రీతిరునగరి సాతాని నర్సయ్యగారికి శ్రీ హనుమంతరావుగారి ప్రథమ గురుగానుండు భాగ్యము లభించెను. శ్రీ నర్సయ్యగారు ఎంతమందికో చదువు చెప్పియుందురు. కాని వారి నామమును శాశ్వత స్మరణ యోగ్యముగా నొనర్పగలిగినది హనుమంతరావుగారుగాక మరి యెవ్వరయిన నున్నారా? లేరుగదా; పూలతోఁగూడిన నారకు సువాసన యబ్బినట్లు హనుమంతరావుగారి శిష్యత్వ సాహచర్యమున సాతాని నరసయ్యగారికిని కీర్తి ఘటిల్లినది.

సూర్యాపేటలో మూఁడు సంవత్సరములకాలము నిరంతరాయముగా విద్యాభ్యాసము సాగెను. ఇంతలో వెంకటరావుగారికి ఇబ్రహీం పట్టణమునకు మార్పుకలిగెను. జమలాపురపువారితో మాడపాటివారును ఇబ్రహీం పట్టణమునకువచ్చిరి. తరువాత కొంతకాలము వేంకటరావుగారియొద్ద జడచర్లలో హనుమంతరావుగా రుండిరి. ఎచ్చటనున్నను హనుమంతరావుగారిచదువు సాగునట్లుగా మేనమామలు శ్రద్ధగైకొనుచుండిరి.

జడచర్లలోగాని, ఇబ్రహింపట్టణములోగాని పై తరగతులలో చదువు బాలురకు అనుకూలమగు బడులు లేకుండెను. హనుమంతరావుగారి విద్యాతృష్ణ ముందుకు పేరెమువారుచుండెను. అందుచే హనుమంతరావుగారు రెండవ మేనమామ రామచంద్రరావుగారు పేష్కారుగానున్న నల్లగొండకు పంపబడిరి. (౧౩౦౩ ఫ.-1894). అప్పటికి హనుమంతరావుగారికి సుమారు పదేండ్ల వయస్సు.

హనుమంతరావుగారు నల్లగొండ పాఠశాలలో చదివి ౧౩౦౮ ఫసలీలో (1898) ఉర్దు మిడిల్ పరీక్షయందు త్తీర్ణులయిరి. ఆకాలములో మిడిల్ పరీక్షయే

ఇచ్చట గొప్పపరీక్ష. పై చదువులు చదువవలయునన్న ఇంగ్లీషు అవసరమయి యుండెను. అంత హనుమంతరావుగారు ఇంగ్లీషు భాషాభ్యాసమును ప్రారంభించి ౧౩౧౦ ఫసలీలో (1900)లో ఇంగ్లీషు మిడిల్ పరీక్షయందు గడతేరిరి. అంత విద్యారంగము కాకతీయ రాజధానియగు వరంగల్లునకు మారెను. హనుమకొండ లోని ఉన్నత పాఠశాలలో ప్రవేశించి ప్రిమెట్రికు, మెట్రిక్యులేషన్ అను మద్రాసు యూనివర్సిటీ పరీక్షలు ముగించిరి. (౧౩౧౨ ఫ.-1903). అప్పుడు హనుమకొండ ఉన్నత పాఠశాలకు ఎల్. పి. కన్నయ్యగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగా నుండిరి. ఆ సంవత్సరము హనుమంతరావుగారితోపాటు మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులయినవారు ఖమ్మంమెట్టు గోపాలరావుగారు, కోట సుబ్బారావుగారు, కాచెగారి రాజన్న గారు. ఇంతటితో హనుమంతరావుగారి విద్యార్థిదశ ఒక విధముగా ముగిసినదని చెప్పవచ్చును.

అంతకు నాలుగేండ్లముందే పెద్దమేన మామగారును, రెండేండ్లముందు చిన్న మేనమామగారును దివంగతులైరి. తరువాత పెదతల్లిగారికుమారుడగుఫలూారునరసింహారావుగారియు వారు అకాలమృత్యువువాత బడగా అన్నగారగు తిరుమలరావుగారియు ద్రవ్యసహాయముతో వీరు చదువుసాగించుకొనిరి. ఈకాలమున నిజాం ప్రభుత్వము నెలకు అయిదురూపాయల చొప్పున వీరికివిద్యార్థివేతనమిచ్చుచుండిరి నల్లగొండలో చదువుకాలముందే పారసీ భాషయు నభ్యసించిరి. పారసీ ఇప్పటికి శ్రీవారికి ఇంగ్లీషు, ఉరుదు, తెలుగు భాషలయందు మంచి పరిజ్ఞానము అలవడెను. శ్రీ హనుమంతరావుగారు పాఠశాల పాఠ్యపుస్తకములతో తృప్తి చెందక, బహుగ్రంథావలోకనము చేసి విజ్ఞాన సముపార్జనము చేయుచుండిరి. భాస్కరుని కరస్పర్శమున పంకజము వికసించి నట్లుగనే, విజ్ఞాన భాస్కరుని సంస్పర్శమున శ్రీవారి హృదయపద్మమును వికసించెను. ఇప్పటివయస్సు పదునెనిమిది సంవత్సరములు.

3

శ్రీ హనుమంతరావుగారి జీవితములో మూడవదశ ప్రారంభమయ్యెను. హనుమంతరావుగారు స్వయంకృషిచే మనువు గడపుచు సంసార భారమును వహించుటకు కృతనిశ్చయులయిరి. కుటుంబ పోషణము కర్తవ్యముగా భావించి, (౧౩౧౩ ఫ.-1904) విద్యాశాఖ సదరు మొహతమిాం (ఇనస్పెక్టరు) కచేరీలో గుమాస్తా (మిార్ మున్షి) ఉద్యోగమును స్వీకరించిరి. అప్పుడు వారి జీతము రూ. ౮౦ లు. విద్యాశాఖ ఇనస్పెక్టరు లగు శ్రీ హార్డికరు, శ్రీనివాసాచారి మొదలగువారిక్రింద ఉద్యోగమును చాకచక్యముతోను, దీక్షతతోను నెరవేర్చి యధికారుల మన్ననలను బడసిరి. ఇట్లు ఎనిమిది సంవత్సరములు హనుమకొండలో

పని చేసినతరువాత సెలవుపైన హైద్రాబాదునకువచ్చి లాక్లాసులో చేరిరి. హైద్రాబాదుకు విచ్చేసిన కొన్ని నెలలకు విద్యాశాఖ సదరు మొహతమీం కచేరిలో రు. ౫౦ వేతనముగల సిరిష్తెదారు పదవి దొరికినది. (౧౩౨౧ ఫ.–1912) కాని యీ పదవియందు మూడు మాసముల కంటె నెక్కువ కాలముండలేదు. ప్రతిభాశాలికి పైకి నెగఁబ్రాకుట కవకాశములు చిక్కకుండునా?

నిజాంరాష్ట్ర శాసన నిర్మాణశాఖ యందు ఇంగ్లీషు, ఉరుదు, తెలుగు భాషలయందు ప్రవీణుడయిన పరివర్తకుడు కావలసివచ్చెను. దొరతనము వారి ప్రకటనానుసారము పంద్రెండుగురు దరఖాస్తులు పెట్టిరి. అట్టి అభ్యర్థులలో హనుమంతరావుగా రొకరయి యుండిరి. ఈ పోటీపరీక్షయందు శ్రీహనుమంతరావుగారు ప్రథమశ్రేణియందే గెలుపొందిరి. ఈ పరీక్షకు వచ్చినవారిలో శ్రీవారికంటె నెక్కువ విద్యను గడించి పట్టభద్రులయిన వారును ఉండిరి. అయిననేమి? శ్రీవారియందుగల గంభీరసాహిత్యపటిమ మిగతవారియందు లేకుండెను. ఇక నా పరివర్తక పదవికి శ్రీవారు నియమితులయినారని వేరుగ నుడువవలయునా? నూరురూపాయల వేతనముతో శాసన పరివర్తన కార్యమును సమర్థతతో అయిదు సంవత్సరములు నిర్వహించిరి. రాజాబహద్దరు కృష్ణమాచారిగారు ఈ శాసన నిర్మాణశాఖాధికారిగా నుండి శ్రీవారి ప్రజ్ఞను ఎంతయు మెచ్చుకొనిరి.

హనుమకొండనుండి శ్రీవారిని హైద్రాబాదుకు రప్పించినది ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినది విద్యాతృష్ణ. కుటుంబ నిర్వహణార్థము ఉద్యోగము స్వీకరించినను, ఇంకను పెద్ద చదువులు చదివి స్వతంత్ర జీవనము చేయవలయునని వారి యాశయమైయుండెను. హైద్రాబాదులో అట్టిచదువున కవకాశములు ఉండెను. శ్రీవారు హైద్రాబాదునం దుద్యోగములోనున్న అయిదు సంవత్సరములు తీరికకాలమును ఆటపాటలయందు వృథపుచ్చక వకాలతు పరీక్షలకుచదువసాగిరి స్వతంత్ర జీవనసంపాదనమునకును, ప్రజాసేవా సంరంభమునకును అనుకూలమయిన వృత్తి వకీలువృత్తి యని భావించిరి. క్రమముగా, సువ్వందర్జా, దువ్వందర్జా, అవ్వల్ దర్జా వకాలతు పరీక్షలయందు జయపత్రములను బొందిరి. అవ్వల్ దర్జా వకీలుపదవి కర్నూలుకాగానె శాసన సభలోని యుద్యోగమునకు విముక్తి పత్రమును సమర్పించిరి. ౧౩౨౬ ఫ–1917).

४

ఇప్పుడు హనుమంతరావుగారి జీవితములో నాల్గవదశ ప్రారంభమయ్యెను. ఇది న్యాయవాదవృత్తిదశ. ఇది ౧౯౧౭ సంవత్సరములో ప్రారంభమయి, ౧౯౪౧ లో ముగిసెను. న్యాయవాదవృత్తి నవలంబించిన యీకాలమే శ్రీ హనుమంతరావుగారి ప్రజాసేవా తత్పరత్వము విక

సించి, పూచి, సత్ఫలముల నొసంగిన స్వర్ణయుగము.

న్యాయవాదవృత్తి నవలంబించుటలో శ్రీవారి యుద్దేశము వాక్స్వాతంత్ర్యము కార్యాచరణ స్వాతంత్ర్యము కలిగి యుండుటకే. న్యాయవాదవృత్తిని జీవనోపాధికి తగినంతవరకు ఉపయోగించుకొని ప్రజాసేవ చేయుటయే వారి పరమాదర్శము. అంతియేకాని, ఆవృత్తియందు నిమగ్నుడయి వేలు, లక్షలు సంపాదించి, హైకోర్టు జడ్జివంటి యున్నత పదవుల కాశించుట యాదర్శముగా పెట్టుకొనలేదు. వారి కట్టి మహత్త్వాకాంక్ష యున్నచో వారి ప్రజ్ఞావిశేషము లట్టి సంకల్పమును పూర్తి చేసియే యుండును. ఈ నవీనయుగములో, పదవులపై, ప్రతిష్ఠలపై మోజుకల యీ కాలములో నవనవ నెరయౌవనములో కష్ట భూయిష్ఠమయిన పథము త్రొక్కుట హనుమంతరావుగారివంటి మహాపురుషులకే తగును.

న్యాయవాద వృత్తియందు ప్రవేశించు యువకుడు ఒక పెద్ద న్యాయవాదియొద్ద నుండి పని నేర్చుకొనవలసి యుండును. కావున హనుమంతరావుగారు రాయ్ విశ్వేశ్వరనాథ్ బి.ఏ.ఎల్.ఎల్.బి. గారి యొద్దచేరిరి. శ్రీరాయ్ విశ్వేశ్వరనాథ్‌గారు ఉత్తర హిందూస్థానీయులు. కొలది కాలముక్రిందనే యిచ్చటికి విచ్చేసి వకాలతు ప్రారంభించిరి. అప్పు డిచ్చట ప్రముఖ న్యాయవాదులలో నొకరయి యుండిరి. వీరు తమ ప్రతిభావిశేషమున తరువాత క్రమక్రమముగా న్యాయమూర్తులయి, ప్రధాన న్యాయమూర్తులై, రాజాబహద్దరు బిరుదాంకితులయి ఇప్పుడు విశ్రాంతి గైకొనుచున్నారు. హనుమంతరావుగారు రాజాబహద్దరు వారియొద్ద ౧ సంవత్సరము జూనియరుగా పనిచేసి, కొంత దిటవు సంపాదించుకొని, స్వతంత్రముగా పనిచేయ సాగిరి. విశ్వేశ్వరనాథ్, హనుమంతరావుగార్ల జీవితములో అవస్థాభేదము లెన్ని యుద్భవిల్లినను, ఇరివురి మధ్య సుహృద్భావము, పరస్పర గౌరవము చిరంతనముగ వర్ధిల్లుచు నేయున్నవి.

శ్రీ హనుమంతరావుగారు న్యాయవాదవృత్తిలో మంచిగ జయప్రదులయిరనియే చెప్పవలెను. నెలకు రు. 600/-ల వరకు ఆదాయము వచ్చుచుండెను. కక్షిదారులయెడ సుహృద్భావము, వారి పనులయందు శ్రద్ధ, కార్యదీక్ష ఇత్యాది గుణగణములు శ్రీవారియందు నిండుగ నెలకొనియుండెను. శ్రీవారి సౌజన్యము, పరోపకార పారీణత, సత్యశీలము కక్షిదారుల నెక్కువగ నాకర్షించెను. తరుయొద్దకు కక్షిదారులు వచ్చినప్పుడు వారి వ్యవహారపు ముచ్చటలు ముగిసిన తరువాత, వారితో దేశాభిమాన పూరితములగు ప్రసంగములు సలిపి వారి హృదయములందు దేశాభిమాన బీజములను నాటుచుండెడి వారు. హనుమంతరావుగారు సంభాషణ చాతుర్యము గలవారు. ఎట్టికఠిన సమస్యనైనను ప్రపంచధోరణి లేని పల్లెటూరికైనను కూడ అర్థమగునట్లు విడమరిచి ముచ్చటించ గలరు. నిజాం రాష్ట్రములోని రాజకీయ పరి

స్థితులు, విద్యాపరిస్థితులు. వ్యవసాయ, వాణిజ్య పరిస్థితులు, సాంఘికోన్నతి, మొదలగు సమస్త విషయములు వారికి కరతలామలకము చేయుచుండెడి వారు. "ఉత్తిష్టత, జాగ్రత్త" అనుసూక్తి భావానుసారము వారిగృహమున ప్రబోధము సాగుచుండెను. శ్రీవారి యీ ప్రబోధ ఫలితముగానే వారి కక్షిదారులు ప్రబోధ్యములందు వారికిచేదోడు వాదోడుగానుండి యిప్పుడు గొప్పదేశసేవకులుగా సిద్ధమయినారు. "నేనుకొంచెము గనో, గొప్పగానో చదువుకొన్నవాడనే. శ్రీ హనుమంతరావుగారితో ముచ్చటించిన తరువాత నేను వట్టి అజ్ఞానుడనని తోచినది. ఒకగంట కాలములో నాకెన్నో విషయాలు తెలిపినారు. వారికెన్ని విషయాలు తెలుసునండీ! ఎంత చక్కగా తెలిపినారండీ!'' అని యొకానొకరు ప్రశంసించినారు.

న్యాయవాది ధర్మశాస్త్రాంశములను చక్కగ తెలిసియుండవలెను. కాని ఆ పాండిత్యమే చాలదు. దానికంగములుగ యుక్తి ప్రయుక్తులు, వాదకౌశల్యము, సమయస్ఫూర్తి, తార్కిక విజ్ఞానము ప్రపంచానుభవము, నిర్భయత మొదలగు పెక్కుశక్తులు పూర్ణముగనుండిననే గాని న్యాయవాది రాణింపడు. శ్రీ హనుమంతరావుగారు ఏవంగుణ విశిష్టులయి న్యాయవాదులలో పిన్నలకుఆదర్శప్రాయులయి, పెద్దలకు గౌరవభాజనులయి యొప్పుచుండిరి. పెద్దపెద్దచదువులు చదివి, బి. ఏ. ఎల్. ఎల్. బి, ఎం. ఏ. ఎల్. ఎల్. బి, బారట్లావంటి యున్నత పరీక్షలనిచ్చిన ప్రముఖ న్యాయవాదులలో ఒకమెట్టుపైన్యాలేటు తలయెత్తుకొని సరిసమానముగా తిరుగ వలయునన్న సామాన్య కార్యమా? శ్రీ హనుమంత రావుగారివంటి ప్రతిభాశాలికి అదియొక ఘనకార్యము కాకపోయెను.

శ్రీ హనుమంతరావుగారి మెడ న్యాయవాది వర్గమువారేకాక, న్యాయమూర్తులును, అధికారులును ఎక్కువగ గౌరవము చూపుచు ముచ్చటించు చుండిరి. పోలీసు, రివిన్యూశాఖల మంత్రియగు మిస్టరు టాస్కరు గారికిని, హనుమంతరావుగారికిని మధ్య నుంచి మైత్రియేర్పడెను. ఏదో వ్యాజ్యసందర్భమున టాస్కరుగారియెదుట వాదించుటకు వెళ్లినచో, కోర్టు వ్యవహారములు ముగిసిన తరువాత టాస్కరుగారు హనుమంత రావుగారిని కూర్చొబెట్టి మంతనములు సలుపుచుండెడివారు. శ్రీవారా యవకాశమును గైకొని, ప్రజల కష్టనిష్ఠురములను టాస్కరుగారి యెదుట పెట్టెడివారు. దొరతనమువారి కార్య విధానమును విమర్శించెడివారు. కర్తవ్యమును సూచించెడువారు. ఈవిధముగా ఆంధ్రోద్యమముపై ప్రభుత్వవారికిగల యపోహలను నిర్మూలము చేయగలిగినారు.

శ్రీ హనుమంతరావుగారి న్యాయవాద వృత్తి విజయవంతముగానే ప్రారంభమయినది. ప్రథమ విజయములు యువక న్యాయవాదికి ఉత్సాహకరములుగనే యుండునుగదా! ఆ ప్రారంభదినముల

లోనే యొక యభియోగమున హనుమంతరావుగారి కక్షిదారు ఓడిపోయెను. ఇది హనుమంతరావుగారికి గొప్ప ఆశాభంగముగా కనుపట్టెనును. కక్షిదారుని కన్న హనుమంతరావుగారే యెక్కువగ వ్యసనపడసాగిరి. తనలోప మెచ్చట నున్నదని హనుమంతరావుగారు వితర్కించుకొనసాగిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారి మానసికావస్థను న్యాయమూర్తులగు నవాబు అక్బరు యార్జంగు బహదరుగారు గమనించిరి. శ్రీ న్యాయమూర్తిగారు శ్రీవారిని ఛేంబరులోనికి పిలిపించుకొని, కూర్చొబెట్టి వీపుతట్టి "ఓ యువక న్యాయవాదీ! నేడు నీపక్షము ఓడిపోయి నందులకు నీవు వ్యసనపడుచున్నట్లు నాకు కనబడినది. అట్లు అధైర్యపడకుము. జయాపజయములు పర్యాయముగ మానవమాత్రునకు సంభవించుచునే యుండును. నేడు నీవాదము చక్కగనే యున్నది. గట్టిగనేయున్నది. ప్రారంభ న్యాయవాదికి మించిన ప్రతిభనే నేడు నీవు చూపినావు. ఉభయపక్షముల వాద ప్రతివాదములే మాకు చాలవు. ధర్మ సూక్ష్మములనుకూడ మేము గమనించవలసియుండును. ఆ ధర్మసూక్ష్మములను తెలిసి మేము నిర్ణయమునకు రావలసియుండును. ఆధర్మసూక్ష్మములను తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నించుము. అపజయములకు జంకకుము" అని న్యాయమూర్తులవారు ప్రోత్సాహవాక్యములు పలికిరి. ఈ యుదంతమునుబట్టి హనుమంతరావుగారి ప్రతిభను న్యాయమూర్తి గ్రహించినట్లు విశదమగుచున్నది గదా!

ఒకానొక యభియోగములో హనుమంతరావుగారు ప్రతివాది పక్షమునను, మాదిరాజు రామకోటీశ్వరరావుగారు వాదిపక్షమునను నిలుచుండిరి. రామకోటీశ్వరరావుగారు హనుమకొండనుండి వచ్చి హనుమంతరావుగారి యింట్లోనే బసచేసిరి. ఇద్దరు వకీళ్లును కలిసి కోర్టుకు వెళ్లిరి. కోర్టుకు వెళ్లుచు హనుమంతరావుగారు 'నీలగిరి' పత్రిక సంపుటమును వెంట దీసికొని పోయిరి. త్రోవపొడుగునను ఆ పత్రికల పుటలను త్రిప్పుచు ఏదో చదువుచున్నట్లు నటింపసాగిరి. "బావా! కోర్టుకుకూడా నీలగిరి పత్రిక యెందుకయ్యా! ఇచ్చటగూడ దేశసేవా గొడవయేనా?" అని రామకోటీశ్వరరావుగారు ఉల్లసమాడిరి. హనుమంతరావుగారు చిరునవ్వునవ్వి యూరకుండిరి. ఆనాటి వాయిదాకు ప్రతివాది సాక్షులు రాలేదు. అందుచే వాదిపక్షమున తీర్పు చెప్పవలసినదిగా రామకోటీశ్వరరావుగారు కోర్టు నెదుట బలముగా వాదించిరి. ఆ వాదమునకు ప్రత్యుత్తరముగా హనుమంతరావుగారు లేచి, పెనుతుపానువీచి, చెరువులు తెగి, నదులు పొంగి యంతయు జలమయియున్న సమయములో, బాటలు చెడి, రైళ్లు ఆగిపోయియున్న సమయములో, పంచభూతములాగ్రహించి భీభత్సము చేయుచున్న సమయములో ఏ మానవునకయినా ప్రయాణావకాశము లుండగలవా? యని ప్రశ్నించిరి. తన కక్షిదారుడును ఈభయంకర పరిస్థితుల

మూలకముగనే రాలేకపోయెననియు, తన కక్షిదారు వాదము దుర్బలమయి నదిగాదనియు, మరియొక వాయిదా ఇప్పించవలసినదనియు కోర్టువారితో మనవి చేసిరి. "ఇది పట్టిసాకు. ఇందు సారము లేదు. తుపానుకు ప్రతివాదికి ఏమీ సంబంధము లేదు" అని రామకోటీశ్వర రావుగారు గర్జించిరి. ఆ తుపాను వర్ణన యంతయు నీలగిరి పత్రికలో వర్ణితమై యుండెను. హనుమంతరావుగారు నీల గిరి పుటలువిప్పి, తేదీలవారీగానున్న ఆవర్ణనభాగమును జదివి, తన కక్షిదా రుడు గ్రామమును వదలుటకు ఎట్లు వీలు గాక పోయెనో విశదీకరించిరి. కోర్టు వారు హనుమంతరావుగారి వాదమును విశ్వసించిరి. "బావా! ఇందుకా నీలగిరి పత్రికలను దెచ్చినది? ఎంత మోసము చేసినావయ్యా?" అని రామకోటీశ్వర రావుగారు కేరడమాడిరి.

"ప్రాక్టీసు" లేని వకీళ్లును, అందు ముఖ్యముగా ప్రారంభదశలోనున్న న్యా యవాదులును కక్షిదారులకొరకు ఎదురు చూచుచుందురు. ఎవడయినను వచ్చి నచో "ఇవ్వాళ్ల రొట్టె నేతిలో పడ్డదిరా" యని లోలోన సంతసించి వాడు చేయి జారకుండ చూచెదరు. వాడు తెచ్చిన వ్యవహార పత్రములను అటునిటు తిరుగ చేసి "ఓ! మన కనుకూలముగా లా పాయింట్లు చాలాఉన్నవి. ఈ కేసులో జయము తప్పదు" అని ప్రగల్భములు పలికి, ఫీజు మాటాడుకొని వ్యవహారము బిగించి వేయుదురు. శ్రీ హనుమంతరావు గారు ఈ తరగతిలోని వారుకారు. హను మంతరావుగారు కక్షిదారులకొరకు ఎదు రుచూడవలసిన యవసరమే లేకపోయెను. కక్షిదారుడు తమవద్దకు వచ్చినప్పుడు వాని కాగితపత్రములను సాకల్యముగ చదివి అది యోగ్యమయిన వ్యవహార మని తోచినగాని యట్టిదానిని స్వీకరింప కుండిరి. నిస్సారములు, దగాకోరు వ్యవ హారములను వారు చేపట్టకుండ నుండెడి వారు. ఇది కక్షిదారులకు వెగటుగను లౌకికులకు పిచ్చగను గనుపించుచుండెను. ఎవరేమనుకొన్న నేమి? శ్రీవారు మాత్రము సత్పథమును వదలకుండిరి.

ఒకానొకసారి ఒక కక్షిదారుడు వచ్చెను. వాని కాగితపత్రములను పరిశీ లించి "నీ వ్యాజ్యములో పసలేదు. దీనిని నీవు గెలువజాలవు, ఇందీ యీ విషయ ములు దుర్బలభాగములు. ఇట్టి పనికిమా లిన వ్యవహారములో వకీళ్ళనుబెట్టి అధిక ధన నష్టము పొందుట సవ్యమార్గము కాదు. ఎదురుపార్టీతో రాజీపడి వీలయి నంతవరకు రాబట్టుకొనుటయే శ్రేయో దాయకము. నేనీ వ్యవహారమును చేపట్ట జాలను" అని పలికిరి. ఇట్టి ఖండితవాది ఎచ్చటనైన నుండునా? శ్రీ హనుమంత రావుగారివంటి కర్మయోగులే యట్లు చెప్పగలుగుదురు, ఆ కక్షిదారుడా మాటలు విని అబ్బురము చెందెను. "ఈ వకీలుగారి తెలివి తెల్లవారినట్లే యున్నది" అని సణుగుకొనుచు ఇంకొక

వకీలును సందర్శించెను. ఆ మహానుభావుడు 'లేత లేత సొరకాయలు బాగుగ వరికి' వ్యాజ్యము చేపట్టి దండిగ ఫీజు లాగెను. కాని ఫలితమసున్నయయ్యెను. అప్పుడు కక్షిదారునకు హనుమంతరావు గారి యుపదేశము స్మరణకు వచ్చెను. ఆతడు తిరిగి హనుమంతరావు గారి యొద్దకువచ్చి వారియెదుట పెద్దమిఠాయి పొట్లమును పెట్టి సమస్కరించెను. హనుమంతరావుగారు ఆయనను గుర్తించజాలక 'మీరెవరు? ఇదేమి?' అనిప్రశ్నించిరి. అప్పుడాయన తన పూర్వోదంతమును తెలియపరచి, తమ యమూల్యమయిన సలహాను వినక వందలరూపాయలు నష్టపడ్డాను. తమయెడ కృతజ్ఞతా సూచకముగా నేను తెచ్చిన యీ మిఠాయిని స్వీకరించి నన్ను సంతోష పెట్టుడు. తమవంటి వకీళ్లు పెక్కుమంది యున్నచో ప్రజలు బాగుపడి పోదురు.'' అని నమస్కరించెను. ఈయొక్క ఉదాహరణమే చాలు హనుమంతరావుగారి న్యాయవాద వృత్తిలోని న్యాయప్రవర్తనమునకు.

హైద్రాబాదులో పెక్కు న్యాయస్థానములుకలవు. ఒకే వకీలు అన్నికోర్టులలోను ఒకేసారి వ్యవహరించుట సాధ్యముకాదు గదా? అందుచేత శ్రీ కొండా వేంకట రంగారెడ్డిగారు, శ్రీనివాసరెడ్డి గారు, మందుముల రామచంద్రరావు గారు, హనుమంతరావుగారు- వీరు నలుగురు ఒక కూటమిగా నేర్పడి కోర్టులను పంచుకొనిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారు మాల్గుజా వ్యవహారములు చూచునట్లు నిర్ణయమయ్యెను. ఈ వకీళ్లు నలుగురిలో ఎవరియొద్ద కేకక్షిదారుడు వచ్చినను ఫీజువగయిరాలు నిర్ణయముచేసి ఆయన ఆవ్యాజ్యమునకు సంబంధించిన కోర్టు న్యాయవాది యొద్దకు పంపుచుండెడు వాడు. ఈ పరస్పర సహకార పద్ధతి వకీళ్లకేగాక కక్షిదారులకును ఎక్కువ శ్రేయోదాయకముగా పరిణమించెను. వకీళ్లును పరస్పర విశ్వాస కలితులయి మెలంగిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ కార్యమును చక్కగ నెరవేర్చి మిత్రుల మెప్పును బొందిరి. ఉన్న కలిమితో తృప్తిచెంది శ్రీ రు 1941 లో న్యాయవాద వృత్తిని విసర్జించిరి.

❧

శ్రీహనుమంతరావు పంతులుగారు విద్యార్జనార్థము హనుమకొండలో ప్రవేశించినది మొదలుకొని వారి జీవితములో నూతనశకము ప్రారంభమయినదని చెప్పవచ్చును. హనుమకొండ నగరము ఓరుగల్లు మండలమునకు రాజధాని. పెక్కుమంది ఉన్నతోద్యోగులు, ఉన్నత పాఠశాల కల ప్రదేశము. విద్యాధికులు బహుళముగా నుండిరి. విశేషించి కాకతీయ సీమకు నడిగడ్డయై, కాకతీయ సామ్రాజ్య ప్రభావ లేశములనుజాటుచు, ఆలోచనాపరులకు ఆవేశమును కలిగించునదియై యుండెను. శ్రీ హనుమంతరావు గారు హనుమకొండలో కాలిడగనే వా

రాక క్రొత్త లోకములో దూకినట్లుగా వారికి తోచెను. విద్యార్థుల ప్రసంగములు, వారి ఊహాపోహాలు, అచ్చటి వివిధోద్యమముల సంరంభము వారి నెక్కుడుగ నాకర్షించెను.

అప్పుడు హనుమకొండలో ముఖ్యముగా మూడుద్యమములు ప్రజల నుత్తూాత లూగించుచుండెను. మొదటిది ఆంధ్రభాషా వికాసోద్యమము. రెండవది సంఘ సంస్కరణోద్యమము. మూడవది రాజకీయోద్యమము. ఈ మూడు ఉద్యమములందును అభిమాన పూరితులయి హనుమంతరావుగారు మిత్రులతో సహచరించి కృషిసల్పసాగిరి. శ్రీ హనుమంత రావుగారు తమ యుత్తర జీవితమునందు ఈ యుద్యమత్రయ సంసిద్ధికొరకే తమ శక్తిత్రయమును వినియోగించి ధన్యజీవులయిరి.

౧౯౦౧ సంవత్సరములో హైదరాబాదు నందు శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయ స్థాపనముతో నిజాం రాష్ట్రములో ఆంధ్రభాషా వికసనోద్యమము ప్రారంభ మయినదని చెప్పవలయును.

"అచ్చ తెనుంగు కబ్బమున
కాదిపదంబయి పొల్చు భాగ్యముల్
హెచ్చఁగఁగన్న దేశ మిది
యేదురదృష్టమొ యాంధ్రభాష నే
డిచ్చట సొంపు నింపు చెడి
హీనదశాప్తినిఁ గుందె నక్కటా
అచ్చపు టాంధ్రపుత్రులకు
నందజుకుల్ తలవంపులౌనటుల్."

అని హెచ్చరించిన శ్రీ ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారి ఘంటానాదము శ్రీ హనుమంతరావుగారి కర్ణ తాడిత మయ్యెను. హైద్రాబాదు నిలయమునుండి ఆంధ్ర గ్రంథములు, మాసపత్రికలు, వార్తాపత్రికలు తెప్పించుకొని హనుమంతరావుగారు మిత్ర బృందముతోపాటు చదువసాగిరి. ఉద్యోగ ధర్మము ననుసరించి హైద్రాబాదునుండి హనుమకొండ కేతెంచిన విద్యార్థులు శ్రీకృష్ణదేవరా యాంధ్రభాషా నిలయపు కార్యకలాపములు, ఆదర్శములు చవులూరునట్లుగా వినిపించిరి. వీటి యన్నిటి ఫలితము లూరక పోవునా? అందు శ్రీ హనుమంతరావుగారి వంటి సునిశిత బుద్ధిశాలి నూరక విడుచునా ?

శ్రీ మైలవరపు నరసింహశాస్త్రిగారు వార్షికోత్సవ సందర్భములయందు పద్యములు రచించి, వాటి నన్నిటిని 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ ప్రవర్ధమాన చరిత్రము అనుపేరితో ప్రకటించియుండిరి. ఆ పద్యములు ఆంధ్రభాషాభిమాన పూరితములై యుండెను.

"పరభాష లభ్యసింపగవచ్చు హెచ్చగా
మాతృభాష నదేల మానవలెను
ద్రవ్యంబుగడియించుదారిచూడగవచ్చు
మాతృభాష నదేల మానవలెను

పరమర్మభేదనోపాయంబు గనవచ్చు
మాతృభాష నదేల మానవలెను
సత్యమార్గంబున జరియింపగావచ్చు
మాతృభాష నదేల మానవలెను
మానరాదని మన మభిమానముంచి
గారవించిన మనతల్లి గౌరవంబు
సూర్యచంద్రులు త్రోవలు సురిగెనేని
సురిగిపోవునె భువి నాంధ్రసూనులార"

"ఘనులార! సత్యవర్తనులార! తనివార
మన్నించుడీ యాంధ్రమాత నెపుడు
దయులార!సద్గుణోదయులార!దయమీర
భూషించుడీ యాంధ్రభాష నెప్పుడు
హితులార!శ్రీయుతోన్నతులార!మతిమీర
వినుతించుడీ యాంధ్రవిద్య నెపుడు
నయులార! సజ్జనప్రియులార! మనసార
కరుణించుడీ యాంధ్ర కాంత నెపుడు
పూజితామల సౌజన్యపూర్ణులార
ధైర్యగాంభీర్యయుతమన స్థైర్యులార
మానితాఖండ భాషాభిమానులార!
పూని పోషింపుడీ యాంధ్రసూనులార!"

ఈవిధముగా పండిత నరసింహశాస్త్రి గారు చేసిన విన్నపము, ప్రబోధము హనుమకొండలోని యువకులయందు మంచి పని చేసెను. వారి మనోవీధులందు దృశ్యాదృశ్యముగ నిలయ స్థాపనోద్దేశములు పొడకట్టసాగెను. దీని కుపబలముగ శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ స్థాపకులలో నొక్కరగు శ్రీ రావిచెట్టు రంగారావుగారు హనుమకొండలో భాషానిలయమును స్థాపించుటకు ప్రయత్నములు సలిపిరి. వీటి అన్నిటి సాముదాయక పరిణామముగా ౧౯౦౪ జనవరి ౨౭ మంగళవారమునాడు హనుమకొండలో 'శ్రీ రాజరాజనరేంద్రాంధ్రభాషా నిలయము' స్థాపిత మయ్యెను. హైదాబాదునుండి శ్రీ రాజా నాయని వేంకట రంగారావు బహద్దరువారు, రావిచెట్టు రంగారావు గారు, మైలవరపు నరసింహశాస్త్రిగారు విచ్చేసి, నిలయస్థాపనోత్సవమును జయప్రదముగ జరిపించి, యువకులయందు నుత్సాహమును పురికొల్పిరి. హనుమకొండ నిలయస్థాపనవిషయమునను, దాని ప్రవృద్ధివిషయమునను హనుమంతరావు గారు చాల కృషిసలిపిరి. ఇప్పుడు తనివిదీర నాంధ్ర గ్రంథములను జదువుటకు హనుమంతరావుగారికి మంచి యవకాశము దొరకెను. శ్రీవా రిట్టి యవకాశమును బాగుగ నుపయోగించుకొని ఆంధ్రభాషలో మంచి పాండిత్యమును సంపాదింపగలిగిరి.

ఆంధ్ర భాషా నిలయములు చేయుచున్న పనికి దోహదముగా శ్రీ రావిచెట్టు రంగారావు ప్రభృతులు హైద్రాబాదులో "విజ్ఞాన చంద్రికామండలి"ని స్థాపించి నవ్యగ్రంథరాజములను ప్రకటింపసాగిరి. (౧౯౦౬) ఈగ్రంథమాలలో మొదటిదగు "అబ్రహాంలింకను" చరిత్రయందు శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసిన వర్తమానాంధ్ర వాఙ్మయ పరిస్థితి పర్యాలోకనము శ్రీ హనుమంతరావు గారి యుత్సాహము నినుమడింప జేసెను.

ఆసింహావలోకమును గూర్చి యిప్పటికిని సంతోషోత్సాహములతో, మిత్రులతో ముచ్చటించుచుందురు. అబ్రహాం లింకను చరిత్ర రెండవ ముద్రణమునందు ఉపోద్ఘాతాత్మకమగు నాసింహావలోకనమును తీసివేసినందుకు వగచుచు హనుమంతరావుగారు ఈమధ్య పత్రికలలో వ్రాసియున్నారు. ఈ విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమాలలోని పుస్తకములలో ముఖ్యముగా హిందూ మహాయుగము, మహమ్మదీయ మహాయుగము, వీరి నెక్కువగ నాకర్షించి యావేశమును గలిగించినవి.

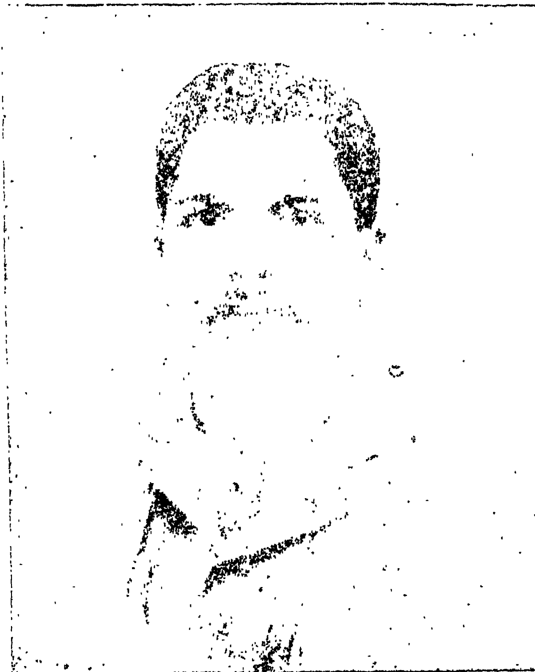
ఈ విధముగా శ్రీ హనుమంతరావుగారు ఆంధ్రభాషా వికసనోద్యమమునకు బద్ధకంకణులయిరి.

ఆంధ్రయువకుల మనస్సులను తరంగితములుగా చేసిన యుద్యమములలో రెండవదిగా సంఘసంస్కరణోద్యమమును పైన పేర్కొనియున్నాము. ఈ యుద్యమమునకు మూలపురుషులు రావుబహద్దరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు. రాజరాజనరేంద్ర ఆంధ్రభాషా నిలయ సహకారమున శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారి పది సంపుటములను చదువు నవకాశము హనుమంతరావుగారికి దొరకెను. ఇతరులవలె నా సంపుటములను చదివి యూరక నానందించినవారు కారు. అందలి సందేశమును బాగుగ జీర్ణము చేసికొనిరి. ఏకేశ్వరోపాసనము, వర్ణవ్యవస్థ, వితంతూద్వాహము, ప్రౌఢావివాహములు, వర్ణాంతర వివాహములు, సర్వ మానవ సోదరభావము, వేశ్యానిగర్హణము, విద్యాధురీణులయర్హాకృత్యములు, సంఘ దురాచారములు, సంఘైక్యము, మతసహనము, ఇత్యాది నూరారు సమస్యలపై శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారి ప్రచండ దండయాత్ర శ్రీహనుమంతరావుగారిపై మంచి ముద్ర వేసినది. ఇందు కుపబలముగా వార్తాపత్రికలలోని చర్చలు తోడ్పడినవి. ఇట్టి సమస్యలను గూర్చి హనుమకొండలోని యువకులలో చర్చలు చెలరేగుచుండెను. ఇట్టి సమయమునందే పాఠశాలల పర్యవేక్షకులగు శ్రీ ఖమ్మముమెట్టు తిరుమలరావు, బి. ఏ., గారు హైద్రాబాదు నుండి హనుమకొండకు విచ్చేసిరి. శ్రీతిరుమలరావుగారు విద్యాధికులగుటయే గాక, సంఘసంస్కారోద్దేశములను అభినివేశముతో పరిపాటించువారయి యుండిరి. సంఘసంస్కరణోద్యమ బీజములు హనుమంతరావుగారి మానసక్షేత్రమున బాగుగ నాటుకొని, వర్ధమానములగుటలో శ్రీఖమ్మముమెట్టు తిరుమలరావుగారి సాహచర్యము ఫలప్రదముగా పరిణమించినది.

మూడవదగు రాజకీయోద్యమమును గూర్చికూడ కొంత వ్రాయవలసియున్నది. ఆంధ్రదేశమే కాదు, అఖిల భారతదేశము కూడ సమ్మోహనవశమయి నిద్రాముద్రితమయియున్నపుడు హఠాత్తుగ మేల్కొల్పినతరుణ మది. అప్పటి రాజప్రతినిధి యగు కర్జను ప్రభువు రాజనీతి

ఫలితముగా వంగరాష్ట్రము రెండుగా చీల్చబడెను. వంగీయు లీ విభజనమును సహించరయిరి. వందేమాతర ధ్వానములతో ప్రభుత్వమును ప్రతిఘటించిరి. వంగదేశములో గొప్ప రాజకీయోద్యమము ప్రభవించెను. ఈయుద్యమజ్వాలలు క్రమక్రమముగా ఆసేతుహిమాచలపర్యంతము ప్రాకెను. బిపిన్ చంద్రపాలుగారు ఆంధ్రదేశములో పర్యటనముసల్పి ఆంధ్ర యువకులమనస్సులందు చిచ్చుముట్టించిరి. స్వదేశోద్యమము, విదేశవస్తు బహిష్కారము, పౌరస్వత్వములు, జాతీయ విద్య, స్వపరిపాలనము, బ్రిటిషువారి యార్థిక నీతి, శాసనసభల నిర్మాణము, సైనిక వృత్తి, పన్నులభారము, మున్నగు రాజకీయ సమస్యలపై ప్రతిప్రదేశములందును మహాసభలు సమావేశమగుచుండెను. తీవ్రచర్చలు సాగుచుండెను. ఈ మహాసభలలో ఇండియన్ నేషనలు కాంగ్రెసు మకుటాయమానముగా నుండెను. కలకత్తాలో ౧౯౦౬ లో సమావేశమయిన కాంగ్రెసునందు భారతదేశ పితామహుడన దగు దాదాభాయి నౌరోజీగారు "హిందూదేశీయుల యాదర్శము స్వరాజ్యము" అని ముక్తకంఠముతో ప్రవచించిరి. ఆసేతు హిమాచల వ్యాప్తమగు ఆర్యావర్తమునందు రాజకీయ ఝంఝూమారుతము వీచెను. జనులందరు ఆవేశపూరితులయి యుండిరి.

ఈ యావేశతరంగము పత్రికల ద్వారా ప్రముఖులద్వారా, హనుమకొండకును ప్రాకెను. అచ్చటి యువకులును ఈయుద్యమపు సుడిగుండములోనుచిక్కుకొనిరి. యువకులందరు ఒకకూటమిగా జేరి చర్చించసాగిరి. ఈచర్చలలో హనుమకొండ యువకులు ఒక వినోదకరమయిన పద్ధతియవలంబించిరి. అప్పటి రాజకీయ రంగములో ప్రముఖులయిన నాయకులు దాదాభాయి నౌరోజి, సురేంద్రనాథ బెనర్జి, సర్ ఫిరోజిషా మెహతా, గోపాల కృష్ణ గోఖలే, బాలగంగాధర తిలక్ మున్నగువారయి యుండిరి. మన హనుమకొండ యువకులలో నొక్కొక్కడు ఒక్కొక్క భారత నాయకుని పేరుపెట్టుకొనిరి. ముత్కవి వాసుదేవరావుగారు సర్ ఫిరోజషా మెహతా, గుత్తరాజురావుగారు, సురేంద్రనాథ బెనర్జి. ఇట్లే యితరులకును నామకరణములు జరిగెను. ఇక మనహనుమంతరావుగారెవరో తెలియునా? వీరికి "గోపాలకృష్ణ గోఖలే" యని మిత్రులు నామకరణముచేసిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారిని గోఖలే యనుటలో మిత్రుల బుద్ధి చాకచక్యమును మనమెంతయు సంభావించ వలసియున్నది. శ్రీవారి భావిజీవిత క్రమము ననుసరించి మనము సరిచూచినచో నీ "గోఖలే" బిరుదము వీరికి ఎంతయు సమంజసముగా నిరూపితమయినది. ఏలయన గోపాల కృష్ణగోఖలేగారు హిందూదేశ సేవక ప్రముఖుడుగా గణుతికెక్కి యున్నాడు. నిరుపమాన రాజకీయవేత్త, అర్థశాస్త్ర తంత్ర నిపుణుడు, విద్యాభిమాని, ప్రభుత్వప్రతి పక్షవాదియైనను సామరస్యభావ

23 ఏండ్ల వయస్సు

సమన్వితుడు, జంకుగొంకులేని కర్మయోగి తన సర్వస్వము భరతమాత చరణ సన్నిధిని సమర్పించిన ధన్యజీవి. ఇట్టి మహనీయుల నామబిరుదములను ధరించిన వారలలో ఇతరుల మాటేమోగాని శ్రీ హనుమంతరావుగారు మాత్రము సార్థక బిరుదనాములయిరి. ఈ విధముగా హనుమకొండయందే శ్రీ హనుమంత రావుగారి హృదయక్షేత్రమున రాజకీయ విషయ వాసనాబీజములు నాటుకొని, మొలకెత్తి, క్రమక్రమముగా విజృంభించెను.

౬

శ్రీ హనుమంతరావు పంతులుగారు హైద్రాబాదు నగరమునకు విచ్చేసిరి గదా! హైదరాబాదు రాజధానీ నగరమగుటచే శ్రీవారి దృష్టి మరింత దూరము పోసాగెను. పంతులుగారు గోలకొండ శిఖరము నధిరోహించి, బాలాహిస్సారుపై నిలచి తెలంగాణమునంతను పరికించిరి. ఆదృశ్యము శ్రీవారి హృదయమును కల్లోలపరిచెను. ఎచ్చట చూచినను అవిద్య, అజ్ఞానము తాండవమాడుచుండెను. నిజాంరాష్ట్రములో 8 జిల్లాలలో 60 లక్షల జనులుండిరి. అయిననేమి? బ్రిటిషు హిందూదేశమందలి ఆంధ్రదేశ స్థితితోను, నిజాంరాష్ట్రములోని మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక జిల్లాల స్థితితోను పోల్చి చూచిన యెడల నెంతయు విచారకరముగా నుండెను. ఎనిమిది జిల్లాలలో ఒకటి మాత్రమే యింగ్లీషు హైస్కూలుండుటయు, తదితర విద్యాలయములయినను మహారాష్ట్రాది యితర మండలములకంటె తక్కువగా నుండి తెలంగాణవాసుల విద్యాదారిద్ర్యమును వెల్లడి చేయుచుండెను. జనులలో విద్యాభివృద్ధికి సహకారముచేయు నుద్దేశముగలవారె లేకుండిరి. పత్రికా ప్రచారము, పత్రికా పఠనేచ్ఛ మృగ్యముగా నుండెను. దేశభాషలపై యభిమానము ఉభయత్ర శూన్యముగా నుండెను. ఆంధ్ర చరిత్రకు దోహదముగానుండు శాసనాదులు తండోపతండములుగ నున్నను, వాటిపై దృష్టిపరపినవారే లేకుండిరి. ధనవంతులు, సంస్థానాధిపతులు, దేశముఖులు. వర్తకులు దేశాభివృద్ధిపట్ల విముఖులయి మెలగుచుండిరి. వ్యవసాయము తాతలనాటి ప్రాత పద్ధతులపై జరుగుచు, రైతును క్రుంగదీయుచుండెను. అనుదిన జీవనమునందు సమయాసమయములను లెక్కచేయక ఉర్దూభాషను మాటాడుకొనుటయే పరమార్థము, నాగరికత యనుకొనుచుండిరి. తెలుగు మాటాడినను "బిమొకద్దమే ముందర్జెం వున్నాకని గారిషు యిదిగదా" అనుచు సంకర భాషను వాడుచుండిరి. నూటతొంబయి ఆరురూపాయల పాంచానా చారుపాయి" అనివర్తకులు లెక్కలను గుణించుచుండిరి.

"ప్రజాహిత జీవనము" అనగా తన పని తాను చేసికొనుచు, తనకుగల

పాండిత్యమును, ధనమును, అనుభవమును, విరామకాలమును ఇతర ప్రజల యభివృద్ధికయి వినియోగించు బుద్ధి మన ఆంధ్రజిల్లాలలో సున్నగా నుండెను. తెలంగాణజనులు శారీరక, మానసిక పుష్టి లేక, ఔన్నత్యమార్గమును బట్టించు, ధార్మిక, సామాజిక, పారిశ్రమిక, రాజకీయాది తత్వముల నెరుంగక అజ్ఞానాంధకారములో నిద్రాముద్రితులయి యుండిరి. ఇట్టి విచారకరమగు ఆంధ్రజనానీకపు దౌర్భాగ్యపరిస్థితులు హనుమంతరావుగారి మనస్సునను కలంచెను.

"అన్ని విధములగు నౌన్నత్యము నలవడజేయ నత్యవసరమగు సంఘీభావము, పూర్వచరిత్రను గూర్చిన గౌరవమును, భావిభాగ్యోదయ విషయమున విశ్వాసమును తెలుగువారి హృదయక్షేత్రములం దంకురింపనిచో మృతతుల్యులుగా నున్న వీరి భావిసంతానము గతి యేమి గావలయును?" అని హనుమంతరావుగారు వాపోయిరి. (తెనుగు పత్రిక.)

"అరువది లక్షల జీవులు నిజాంరాష్ట్రమునకును, భారతవర్షమునకును చిరకాలము భారముగా నుండవలసినదేనా?" అని పంతులుగారు ప్రశ్నించిరి.

(తెనుగు పత్రిక.)

ఆంధ్రజనులయందు ఘనీభవించియున్న యీ అవిద్యను, అజ్ఞానమును, మూఢత్వమును, నిస్పృహత్వమును, దాస్యభావమును పటాపంచలు గావించుట యెట్లు? ఎట్లు? ఈ కార్యభారమునకు కషంగువారెవరు? ఎవరు? పాండిత్యము కలవారే యిట్టి పనికి సమర్థులు. అయితే పండితులెట్లున్నారు? "అంకం కేసి శెశెంకి రే జల నిధే పంకం..." అని చదువుకొనుచు, "వీడి తస్సాగొయ్యా ఎంత చక్కగా చెప్పాడయ్యా" అని మురియుచుందురు. మరియు తమ పాండిత్యము నొక సాకుగా పెట్టుకొని, వాని వీరిని పీడించి మిద్దెలు మేడలు కట్టుకొని స్వలాభపరాయణులయి "పండిత" నామమునకే విరుద్ధార్థము కల్పించుచున్నారు. ఇట్టివా రేమి చేయగలరు? ఇక ధనికులో, వారు తమ ధనమును వేషభూషణాదులయందు వెచ్చించుచు, సదా కేళీవిలాస క్రీడాపరాయణు లయి విందులు గుడుచుచు, వ్యవధి అనునది లేక తమ్ము తామే మరచి పోవుచున్నారు? ఇట్టివా రెట్లు చేయగలరు? ఉన్నత పదవులందున్న అధికారులో తమ యధికారమును, ప్రయోజకత్వమును పరపీడనమునందే వినియోగించి సంతసించుచున్నారు. పాపపంకిలము లోబడియున్న వీరు ఇతరుల నెట్లు ఉద్ధరింపగలరు? అన్ని విధముల యోగ్యత గలిగి చీకుచింత లేని యదృష్టజాతకులు తమ విరామకాలమును సద్వినియోగము చేసి పుణ్యము కట్టుకొనవచ్చును. కాని ఆ విరామకాలము జూదమాడుటకును, నాటక వీక్షణములకును, స్వైరవిహారములకును సరిపోవుట లేదాయెను. ఇట్లంతయు నిరుత్సాహ ప్రదర్శనముగా

నుండెను. అయితే ప్రజాసముద్ధరణకార్య కలాపమునకు పాండిత్యము, భాగ్యము, పదవి, అధికారము ఇత్యాదులే ప్రధానము కాదు. ఇవి యున్నను లేకపోయినను, కొంచెముగ నున్నను, గొప్పగ నున్నను ఉండవలసిన ప్రధానలక్షణము ఒకటి కలదు. అది నిష్కామసేవాదీక్ష. సత్సంకల్పముతో, సానుభూతితో, ఆత్మవిశ్వాసముతో, అకుంఠితప్రజాసేవాపరాయణుడగు కర్మయోగి కావలెను. శ్రీ హనుమంతరావుగారు ప్రపంచ చరిత్రములను జదివినవారు. ప్రపంచములోని ప్రజోద్యమములను పరికించినవారు. ఇంగ్లండు, అమెరికా పరిస్థితులను గమనించినవారు. ఆర్యావర్తములోని సంచలనమునకు కారకులయినవారెవరో శ్రీవారు ప్రత్యక్షముగా జూచుచుండిరి.

ఇట్టి పరిశీలన ఫలితముగా నీ జనోద్ధరణ కార్యమును, సామాన్య జనులే నిర్వహించిరని వారి కవగతమయ్యెను. ప్రజాహృదయమును చూరగొని, ప్రజాభిలాషమునుగ్రహించినవారు మధ్యతరగతివారేయని రూఢియయ్యెను. ఇటలీదేశభక్తాగ్రగణ్యుడగు 'గ్యారిబాల్డి' జీవితమును రచించుట శ్రీవారి మనోభావములకు ప్రబలసాక్ష్యము. శ్రీవారికి చెప్పుకోతగ్గ పాండిత్యమునుగాని, భాగ్యముకాని, పలుకుబడి కాని, అనుభవము కానిలేదు. అయినను తామీ నవీన కార్యజాతమును నిర్వహించుటకు కృతనిశ్చయులయిరి. ప్రాచీనాంధ్రుల కీర్తివైభవములు, తేజోవిరాజితమయిన వారి ప్రతిభా పరాక్రమాదులు శ్రీవారి నుత్సాహతరంగితుల గావించెను. ఆంధ్రజనుల సహజ సౌజన్యము పంతులుగారి నావేశ పూరితులను గావించెను. ఆంధ్రజనుల యభ్యుదయము నాకాంక్షించుచు శ్రీ హనుమంతరావు పంతులుగారు దీక్షాబద్ధ కంకణులయి, ఆత్మవిశ్వాసముతో, అచంచల భక్తితో అనుపమాన త్యాగసంకల్పముతో కార్యరంగమున దుమికిరి. మహాత్ములకు లోకమే కుటుంబముకదా!

౨

దేశీయుల పూర్వవైభవమును ప్రజ్ఞను జాటుటయందును, వర్తమాన వివిధ సాంఘిక పరిస్థితులను కరతలామలకము చేయుట యందును ఒక గ్రంథాలయము చేయగలుగు పనిని, కలిగింపగలుగు విజ్ఞానమును, ప్రబోధించు కర్తవ్యమును వేయిమంది పండితులయినను చేయజాలరు. ఈ ధర్మరహస్యము ననుసరించియే ౧౯౦౧ లో హైదారాబాదునందు శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము స్థాపితమయ్యెను. ఈ నిలయము ప్రాథమికమయి ఆదర్శప్రాయమయి, మకుటాయమానముగా నుండెను. ఆంధ్రజనులను ప్రబోధము గావించుటలో ఆంధ్ర గ్రంథాలయములకు గలశక్తి మహత్తరమయినదని శ్రీవారికి తెలియును. హనుమకొండయం దుండిన కాలములో రాజరాజ నరేంద్రాంధ్ర భాషానిలయమును కడుభక్తితో

సేవించి అపారానుభవమును గడించి యుండిరి. ఆ యనుభవమును శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయమునకు సమర్పించుటకు సంకల్పించిరి. అప్పుడీ నిలయము రు. 4-8-0 ల అద్దెగల చిన్న గదిలో నుండెను. నిలయము జనాకర్షకమై, కార్యజాతము పెరుగుచుండుటచేత విశాల భవనమును కట్టించుటకు సభ్యులువ్విళులూరుచుండిరి. ప్రయత్నము లన్నియు స్వప్న సంఘటనలుగానే యుండెను. శ్రీ హనుమంతరావుగారు ౧౯౧౮-౧౯౧౯లో నిలయపు కార్యదర్శి పదవిని స్వీకరించి భవన నిర్మాణమునకు బద్ధకంకణులయిరి. రావిచెట్టు రంగారావుగారి ధర్మపత్నియగు శ్రీమతి లక్ష్మీనరసమాంబగారిని ప్రోత్సాహపరిచి, యా సతీమణి తనభర్తయగు రంగరాయ స్మృతి చిహ్నముగా భవన నిర్మాణమున కొసంగిన నాల్గువేలరూపాయల విరాళముతో మందిరనిర్మాణమున కంకురార్పణ గావించిరి. శ్రీ లక్ష్మీనరసమ్మగారు ఇంకను వలయు ద్రవ్యము నొసంగుటకు సిద్ధముగనే యుండిరి. కాని ఆ పరోపకారశీల అకాలమృత్యువు వాతబడుటచే గొప్ప ఆశాభంగము కలిగెను. అయినను హనుమంతరావుగారు ధైర్యము వీడక కృషి సల్పిరి, ఇప్పుడు సమస్తవస్తు పరికర సమాహితమై, దేదీప్యమానముగా వెలుగొందుచున్న నిలయపు దివ్యమందిర నిర్మాణ చరిత్రయందు హనుమంతరావుగారి నామము ప్రకాశవంతముగా నుండగలదు. నిలయపు పరిపాలన విషయము [illegible] నిలయపు రజతోత్సవము సలుపు సందర్భమున, ఇతర నెన్నో విషయములందు శ్రీవారి పాండిత్యము, సలుసుబడి, దూరదృష్టి, ప్రతిభ, సమాలోచనము నిలయమునకు పెట్టని కోటగా తనరారెను. శ్రీవారికి ప్రియమైన సంస్థలలో శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ మొక్కటి. నిలయపు సభ్యులకు శ్రీవారి మాట శ్రీరామ మంత్రము. వారిప్పటికిని నిలయము నొకకంట గనిపెట్టుచునే యున్నారు.

స్థానికములయిన బాలసరస్వతీయాంధ్రభాషా నిలయము, వేమన ఆంధ్రభాషా నిలయమును శ్రీవారి సేవాభాగ్యమును పొందినట్టివే. పొందుచున్నట్టివే. బాలసరస్వతీ ఆంధ్రభాషానిలయమున కేర్పడిన దివ్యభవన సౌకర్యమున శ్రీ హనుమంతరావుగారి కృషి చాలవరకు చేరియున్నది.

యాదవ, ముదిరాజ, మున్నూరు, హరిజన, పద్మశాలి, గౌడ మున్నగు వర్గీయుల మేల్కొలుపసాగిరి. ఆంధ్రవిద్యార్థులను ప్రోత్సాహపుచసాగిరి. జీవరక్షా ప్రచారిణీ సంఘము, హిందూసంఘసంస్కార సభ, ఆది హిందూసేవా సమితి మున్నగు సంస్థలతో సంబంధము కలిగించుకొని పనిచేయసాగిరి. ఆర్యసమాజము, బ్రహ్మసమాజము, దివ్యజ్ఞాన సమాజము మున్నగు మతసంస్థల పక్షమున ప్రత్యక్షముగ పాల్గొనకున్నను, వాటిని సానుభూతితో తిలకించుచు హర్షింపసాగిరి. శ్రీమతి యస్. సీతమ్మగారు నడుపుచున్న పరోపకారిణీ బాలికా

పాఠశాలను కైవసము చేసికొని స్త్రీ విద్యాభిమానమును ప్రకటింపసాగిరి. సిలగిరిపత్రిక, తెనుఁగుపత్రిక వీరి యభిమానమునకు పాత్రములయ్యెను. గోలకొండపత్రిక, సుజాత (మాస) పత్రిక వీరి సహాయ కృషి ఫలితముగా స్థాపితములయి. శ్రీవారి రచనలతో నలరారసాగెను. శ్రీవారి ప్రతిభను ఆంధ్రేతరులు గ్రహింపసాగిరి. అందు ముఖ్యముగా అప్పుడు నాయకులుగా నుండిన వామన్ నాయకు, కేశవరావుగార్లు వీరి నెక్కుడుగ గౌరవించుచుండిరి. ఆంధ్రేతరుల సాహచర్యముతో హిందు, మహమ్మదీయు లను భేదములేకుండ, ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక, అను భేదము లేకుండ నిజాంరాష్ట్రీయు లందరకు సంబంధించిన వివిధోద్యమములతో సంబంధము కలిగి యుండి పనిచేయసాగిరి. "గస్తీ నిషాన్ తిర్పన్" అని ప్రఖ్యాతివడసిన సర్కారువారి ౫౩వ సంఖ్యగల సభాసమావేశప్రతిబంధక ప్రకటనమునకు వ్యతిరేకముగా నాందోళన సలుపుటకు ఏర్పడిన సంఘమునకు కార్యదర్శిగా నియమితులయిరి. స్టేటు రిఫారం అసోసియేషన్, కాంగ్రెసుకమిటీ హిందూమహాసభ మున్నగు సంస్థలయందధికార పదవులను వహించిరి. ఇట్లెన్నింటిని జూపగలము? మాకించిజ్ఞతయు కొంతకారణముగ నున్నది. ప్రతిసమాజమునకును సలహా లొసంగుచుండిరి. ప్రతిసమావేశమునందును పాల్గొనుచుండిరి. శ్రీవారి వాణి పట్టణమునందును, పల్లెలయందును ప్రతిధ్వనింపసాగెను. చిన్నలు పెద్దలు శ్రీవారి సాహచర్యమును, సదుపదేశములను ఆశించుచుండిరి. శ్రీవారి యాదేశములు శిరోధార్యములగు చుండెను. సర్వాంతర్యామి అను పదము శ్రీవారికిప్పట్టున అన్వర్థకముగా నుండెను.

ఇట్లు సకలజన సమ్మానితమయిన పురుష పుంగవుడు శ్రీవారొక్కరే. కారణమేమి? శ్రీవారి నిష్కల్మష మయిన చిత్తము, స్వార్థరహితమయిన చింత, స్వచ్ఛమయిన ఆదర్శములు. శ్రీవారి యాదర్శములను ఒజ్జబంతిగా పెట్టుకొని పలువురు ప్రయత్నించసాగిరి. అట్టివారి పొరపాట్లను గణింపక ప్రోత్సాహవాక్యములే పలుకుచుండిరి. శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారొకసారి యిట్లు సెలవిచ్చియున్నారు:—"వీరిలో నొక గొప్ప లక్షణముకలదు. ప్రజాసేవకులను, ప్రాయసకాండ్రను గుర్తించుటలో వీరికి పక్షిచూపు (eagles' eye) కలదు. అట్టివారిని జారిపోదమన్నను జారనీయక తమ దృక్పథమందే యుంచుకొని ప్రోత్సాహపరచి రంగములోనికి లాగుచుందురు. సహాయకులను, అనుయాయులను సిద్ధము చేసుకొనుట నాయక లక్షణములలో నొకటి" (ప్రబుద్ధాంధ్ర) ఈ వాక్యములందెంతయు సత్యమిమిడియున్నది.

ప్రజలయందు జాగృతి గలిగినది. సంస్థలు వర్ధిల్లుచున్నవి. నూత్నావేశ సంభరితులయిన యువకు లుత్సాహముతో నుద్యుక్తులాగుచున్నారు. ఇట్టి పరిస్థితులను చక్కగ నుపయోగించుకొని

సక్రమమార్గమున పరస్పర వైమనస్య భావము లేకుండ నడచునట్లు చూడవలయు నన్న, పాయలు పాయలైయున్న వివిధో ద్యమములను ఏకోన్ముఖము గావించుట యవసరముగా హనుమంతరావుగారికి తోచెను. అట్టిపని కంకురార్పణ గావించుటకు కాలము పరిపక్వమై యుండెను.

౧

"విత్తనంబు మఱ్ఱివృక్షంబునకు నెంత?" అని వేమనసూక్తి. చిన్న బీజమునుండి శాఖోపశాఖలుగ పరివ్యాప్తమయిన మహా వటవృక్షము ఆవిష్కరించినది. ఇట్లే ప్రపంచములోని ప్రతి ఘనకార్యమునకును ప్రారంభ మల్పకారణముగనే యుండును. న్యూటను మహాశయునకు గురుత్వాకర్షణ శక్తిని తెలిసికొనుటకు చెట్టునుండి పండు పడుటయే కారణము. వాట్ మహాశయుడు ఆవిరి బలమును తెలిసికొనుటకు పాత్రిలోని వేడినీరు మూత నెగద్రోయుటయే కారణము. అమెరికారాష్ట్రమేర్పడుటకు ఇంగ్లండులోని రాజులు ఒక మతపక్షీయులయెడ చూపిన క్రౌర్యమే కారణము. అమెరికా స్వతంత్రమగుటకు ఒక చిన్న సుంకపు పట్టింపే కారణము. అట్లే సర్వతోముఖమయిన ఆంధ్రోద్యమ ప్రారంభమునకు కారణమైనట్టి దొక అల్ప విషయము. భావి విశాల కార్యరంగమున కంగలు చాచుచున్న శ్రీ హనుమంతరావుగారీ యల్ప సంఘటనమును ప్రాతిపదికగా గైకొనిరి.

ఆనాడు ౧౯౨౧ వ (౧౨ నవంబరు ౧౯౨౧) శనివారము రాత్రి. గౌలీగూడెములోని వివేకవర్ధనీ థియేటరు నందు హిందూ సంఘసంస్కార మహాసభ జరుగుచుండెను. పుస్తకాలు వ్రాసిన వారు లును, సంఘసంస్కరణ పరాయణులును, మహిళా విశ్వవిద్యాలయ ప్రతిష్ఠాపకులును అగు ధోండు కేశవ కార్వే మహాశయులవారు అధ్యక్షులుగా నుండిరి. సభలో వేలకొలది జనము సమావేశమయి యుండెను. మహాసభను నిర్వహించు ప్రముఖ నాయకులు మహారాష్ట్రులగుటచేతను, అధ్యక్షులవారు మహారాష్ట్రులగుటచేతను, వివేక వర్ధనీ థియేటరు మహారాష్ట్ర వాతావరణము గలది యగుటచేతను అచ్చట గుమిగూడిన జనములో పెక్కుమంది మహారాష్ట్రులే యయియుండిరి. ఆంధ్రులును, కన్నడులును తక్కువసంఖ్యలో నుండిరి. ఆంధ్రుల పక్షమున శ్రీ హనుమంతరావుగారు సభానిర్వహణమున ప్రముఖపాత్రను వహించి వేదికపై పెద్దలతో సమాసముగా నాసీనులయి యుండిరి. సభా చర్చలలో ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక భాషల యందు ప్రసంగములు జరుపుటకు విషయ నిర్ణయ సభవారు నిశ్చయించిరి. ఆంధ్రములో నుపన్యసించుటకు హనుమంతరావు ప్రభృతులు నియమితులయిరి. సభానిర్వాహకులు ఏర్పరచిన యీ సక్రమ

సామరస్య పద్ధతిని సభలో పరివేష్టించి యుండిన మహారాష్ట్రపు మూకకు ఏవగింపుగా నుండెను. తెలుగువారు ప్రసంగించబోగా 'అల్లరిచేయ మొదలుపెట్టిరి. హనుమంతరావుగారి యాంధ్ర ప్రసంగ సంబంధమున అంతవికటముగా ప్రవర్తించక వారియెడ కొంత గౌరవము జూపినను, శ్రీయుత ఆలంపల్లి వేంకట్రామా రావు హైకోర్టు వకీలుగారు ప్రసంగించు సమయము వచ్చినప్పుడు, వారి యుపన్యాసము సాగనియ్యక కేకలువేయసాగిరి. ఆలంపల్లి వేంకట్రామా రావు గారు చక్కగా, ధారాళముగా, అర్థవంతముగా నుపన్యసింపగల ధీమంతులు. వారు తమ యుపన్యాసము మధ్యభాగముననే ఆపి వేయవలసి వచ్చెను. అచ్చట సమావేశ మయిన ఆంధ్రజను లీయవమానము వేంకట్రామారావుగారికి గాక ఆంధ్ర జాతికే చేసినట్లు భావించిరి. ఉద్రిక్తులయిరి. ఏతద్విపరీత ప్రదర్శనమున కసమ్మతి సూచకముగా హనుమంతరావు ప్రభృతులు పండ్రెండుగురు పెద్దలు సభను విడిచిపోయిరి. ఈ ద్వాదశాదిత్యులు ఆరాత్రివేళ వెంటనే త్రూపుబజారులోని శ్రీ టేకుమాల రంగారావు హైకోర్టు వకీలుగారి మందిరమునకుజని భావికర్తవ్యమునుగూర్చి మంతనములు సలిపిరి ఆమంతనముల ఫలితముగా నప్పుడే "ఆంధ్రజన సంఘము"నుస్థాపించి శ్రీహనుమంతరావుగారిని కార్యదర్శిగా నియమించిరి. ఈవిధముగా ఆంధ్రోద్యమమునకు విఘ్నేశ్వరపూజ జరిగినది. శ్రీ హనుమంతరావుగారికి ఆంధ్రలోక సంగ్రహార్థము విశాలరంగ మేర్పడినది. అదిగో గదా వారి యాశయము!

హైదరాబాదులో ఆంధ్రజన సంఘము స్థాపించినదాదిగా శ్రీ హనుమంతరావు గారు విధివిరామములు లేకుండ ప్రచారము చేయసాగిరి. వీరి యీ నిరంతర కృషిఫలితముగా ఈ సందేశమును స్వీకరించి జను లుత్సాహులయిరి. వరంగల్, ఖమ్మము, పరకాల, నల్లగొండ, సికింద్రాబాదు మున్నగు ప్రదేశములందు ఆంధ్ర జన సంఘములు స్థాపితములయ్యెను. ఇట్టి ఆంధ్రజన సంఘములు 3–4 ఏండ్లలో సుమారు ఏబదివరకు స్థాపితము లయిన వనియు, సుమారు 90 గ్రంథాలయములు స్వతంత్రముగ నేర్పడి విద్యాప్రచారము చేయుచున్నవనియు శ్రీ హనుమంతరావు పంతులుగారు "తెలుగు సమాచార్" పత్రికలో వ్రాసియున్నారు.

ఈ సంఘములకు నిర్దిష్ట కార్యవిధానమును సూచించి, పరస్పర సంబంధము కలిగించి, ఏకసూత్రముపై ప్రవర్తిల్లునట్లు చేయగల కేంద్రసంఘ మొకటి యవసరముగా గన్పట్టెను. హనుమకొండలో ఆంధ్రజన సంఘముల ప్రతినిధులు ౧౯౨౩ మార్చి నెలలో సమావేశమయి "నిజాం రాష్ట్రాంధ్రజన కేంద్రసంఘము" స్థాపించుటకు తీర్మానించి నియమములు చేసిరి.

ఈ కేంద్రసంఘ కార్యకలాపము నియమబద్ధమై, వివిధ సంఘములను పర్యవేక్షణ చేయుచు, కార్య విధానమును సూచించుట యయియుండెను.

కేంద్రసంఘ నియమముల ననుసరించి మొదటి కేంద్రసంఘసభ ౧౯౨౩ జూలై నెలలో హైద్రాబాదునందు సమావేశ మయ్యెను. అప్పుడీ కేంద్రసంఘమునకు హనుమంతరావుగారే ప్రధాన కార్యదర్శిగా నెన్నుకోబడిరి. రెండవ కేంద్రసంఘసభ ౧౯౨౪ మార్చినెలలో నల్లగొండయందును, మూడవ కేంద్రసంఘసభ ౧౯౨౫ ఫిబ్రవరిలో మధిరయందును నాల్గవ కేంద్రసంఘసభ ౧౯౨౬ మెయి నెలలో సూర్యాపేటయందును సమావేశములయి యుండెను.

కేంద్రసంఘ సమావేశములు వివిధ ప్రదేశములందు జరుగునట్లు కార్యక్రమము ననుసంధించిరి. నల్లగొండలో ద్వితీయ సమావేశానంతరము వారి యూహాలు ఇంకొక మెట్టెక్కెను. ఆంధ్రజనసంఘ ప్రతినిధులు ఏ పదిమందియో కేంద్రసంఘ సభ్యులయియుందురు. ఇందు కారణాంతరమున రానివారు కొందరుండకపోరు. కనుక ఏ అయిదారుగురో సమావేశమయినచో ప్రజలయందుత్సాహము ఎట్లు జనింపజేయగలుగుదురు? సమ్మేళనములను (కాన్ఫరెన్సులను) ఏర్పాటు చేసినచో జనులలో నిర్వహణ చాతుర్యము, సమ్మేళనముల పద్ధతి, చర్చావిధానములు—ఇత్యాది విషయములను గూర్చిన విజ్ఞానము ప్రబలును. కావున మూడవదగు మధిర సమావేశమునందు "మొదటి గ్రంథాలయసభ"ను ఏర్పాటు చేయించిరి.

మధిర యనుభవము జనుల నెట్లు ఉత్సాహతరంగితులను గావించెనో శ్రీవారు కనిపెట్టిరి. నాల్గవదియగు సూర్యాపేట సమావేశమునందు 'రెండవ గ్రంథాలయసభ'ను ఏర్పాటు చేసిరి. ఈ సభకు దేశభక్త వామన రామచంద్ర నాయకుగారు అధ్యక్షత వహించిరి. వదాన్యులగు శ్రీ వామననాయకుగారి నచ్చటికి రప్పింపగలిగినది శ్రీ హనుమంతరావుగారి ప్రతిభయే. ఈ గ్రంథాలయ సభతోపాటు ఆంధ్ర యువక సభ, సంఘసంస్కారసభ, ఆంధ్ర మహిళాసభ, వైశ్య యువజన సభలును జరిగెను. ఆయా సభలు మూడు దినములు మహోత్సవముతో జరిగెను. అంతియేగాదు, స్థానికములగు గ్రంథాలయ, వర్తకసంఘ, భజనసమాజ వార్షికోత్సవములును జరిగెను. జనుల యీ యుత్సాహతరంగములను అదుపు ఆజ్ఞలలోనుంచి నియమబద్ధముగ నిర్మాణ మార్గమున పరిపాలించినచో ఆంధ్రుల భావిదశ ప్రకాశవంతముగా నుండగలదని వారికి తోచెను. శ్రీవారి యాశయము మరియొక మెట్టెక్కెను.

౧౦

ఇంతవరకును వేర్వేరుసభలు భిన్న భిన్నాశయములతో వివిధ వేదికలపై నుండి తమ యాశయములను బ్రకటించు

చుండెను. ఈ వర్గసభల యాశయము లతో శ్రీ హనుమంతరావుగారు ఏకీభ వించి ఆ సభా సమావేశములను ప్రోత్స హించుచుండిరి. ఆ కార్యకర్తలను కూడ గట్టుకొనియే శ్రీవారు ప్రవర్తిల్లుచుండిరి. ఈ సభలలో పోటీలేదు. పరస్పరవిద్వేష భావము లేదు. తమ తమ కులసంఘము లను బలపుష్టియుతములుగా చేయుటయే వారి ప్రధానయాశయమై యుండెను.ఇది యవసరమైన కార్యజాతముగానే శ్రీవారికి తోచెను. ఇట్లన్ని సంఘములును వీర్య వంతములయినగదా ఆంధ్రజాతి పూర్ణ స్వరూపము తేజోవంతముగా నుండగలు గుట! ఈ కార్యజాత మిట్లు నడచుచుండ వలసినదే. అయితే, ఇట్లు వివిధ వేదికల పయి నుండువారిని ఒక్క వేదికపయి నెక్కించుట అవసరమయిన కర్తవ్య ముగా శ్రీవారు భావించిరి. ఒక్క యాశ యముతో – సకలాంధ్రజనాభ్యుదయాశ యముతో– వీరి హృదయములు స్పందిం చునట్లు చేయుటకు సంకల్పించిరి. ఆంధ్ర మహాసభను స్థాపించుటకు కృతనిశ్చయు లయిరి. ఆంధ్రమహాసభ వేదికయే ఆంధ్ర జాతి హృదయస్వరూపమును సందర్శించు టకు ఏకైక వేదికగదా!

ఆంధ్ర జన సంఘములు పెక్కు స్థాపి తము లయినవి. పలు ప్రదేశములందు సభలు జరుగుచున్నవి. ఉర్దు భాషలో మాటాడుటయే నాగరికతగా భావించు విద్యాధికులు చక్కగా తెలుగులో నుపన్యసించుచున్నారు. ఆంధ్ర భాషలో మాటాడుటయే సగర్వముగా భావించు చున్నారు. విద్యాధికులకు, విద్యావిహీను లకు అంతరము నశించుచున్నది. పలు వురు పత్రికలకు తెలుగులో వ్యాసములు వ్రాసి తమ మనోభావములను ప్రకాశి తము చేయ గడంగుచున్నారు. ఇదం తయు నుంచిప్రవర్తనమే. కాని ఒరలక్షల యాంధ్రులకు ఇప్పుడు కలిగిన సంచలన మెంత? సముద్రములో నొక నీటిబొట్టు. ఆంధ్రజనసంఘములసందేశము ప్రతిగ్రామ మునకు, ప్రతి వ్యక్తికి, మూలమూలలకు ప్రాకవలెను. అప్పుడుగాని ఆంధ్ర మహా సభ స్థాపనోద్దేశము ఫలవంతము కానే రదు. నిరంతర కృషి జరుగవలెను. నిరం తర ప్రచారము గావలెను. కావున ద్రవ్యాభావమును గణింపక శ్రీయుత ఉన్నవ వేంకట్రామయ్యగారను నొక ఘుటికుని కేంద్రసంఘ పక్షమున ప్రచార కునిగా నియమించిరి. ఈ ప్రచార కార్య మునకై మొదటి సంవత్సరమున 300 రూపాయల విరాళమును శ్రీ దేశ భక్త కొమననాయకుగారిచ్చి ఆంధ్రోద్య మమునకు గట్టి బునాది నేర్పరచిన వారైరి.

శ్రీ వేంకట్రామయ్యగారు సంచారము చేయుచు కేంద్రసంఘ ఆశయములను, ఆదేశములను ప్రచారము చేయసాగిరి. ఆంధ్ర నిధిని పుష్టివంతము చేయుటకు ద్రవ్యము ప్రోగుచేయుచుండిరి. ఆంధ్ర మహాసభా సమావేశమునకు తగు ప్రదే శమును వెదుకసాగిరి. స్థానికుల సాను

భూతి సహాయములు లేకున్నచో ఈ కార్యము నెరవేరదుగదా! శ్రీ వేంకటాద్రి మయ్యగారి ప్రబోధ, కార్యచాతుర్యముల ఫలితముగా, హనుమంత నామమంత్ర ప్రభావమున ప్రథమాంధ్ర మహాసభను సమావేశపరుచుటకు మెదకు జిల్లాలోని జోగిపేట పౌరు లుత్సహించిరి. ఇట్లు ముందంజ వేసిన జోగిపేట పౌరులును, మెదకుజిల్లా పౌరులును ధన్యులుగదా! ఒక్కసారి మహాసభ జరుగగనే క్రమేణ సభలు జరుపుటకు సమానోత్సాహముతో వివిధ మండలములవారు ముందుకు రాసాగిరి.

పదకొండు మహాసభలు జరిగేవరకు తెలుగువారు తెలుగుమీరిపోయిరి. నిజామాబాదు సభయందే చిన్న అపస్వరము ప్రతిధ్వనించి అభివృద్ధిపక్ష మేర్పడెను. ఆసభాసమయమున గద్గదిక కంఠముతో బాష్పావిలిత నేత్రములతో హనుమంతరావుగారు మాటాడవలసి వచ్చెను. ఈ అభివృద్ధి పక్షము వికసించక మునుపే అంతరించిపోయెను. ఈ యభివృద్ధి పక్షీయులు తమ పొరపాటును గ్రహించిరి కాబోలు. మల్కాపుర సమావేశమునందు యువకుల దృక్పథమున క్రొత్త విధము గానవచ్చెను. రష్యావారికమ్యూనిజం (సామ్యవాదము) ప్రవాహరూపమున ప్రవేశించి యువకులను ముంచి వైచెను. ఈ అవభృథస్నానముతో యువయులు కామ్రేడు బిరుదాంకితు లయిరి. ఈ కామ్రేడులు స్వాత్మావేశవశులయి పదము త్రొక్కసాగిరి.

ధర్మవరములో కామ్రేడు ధర్మాసులను రుచి చూసిరి. చిలుకూరులో పెద్ద పలుకులు పలికిరి. హైదరాబాదులో సింహనాదములు చేసిరి. ఈ కమ్యూనిస్టు పార్టీయొక్క నిజస్వరూపము భువనగిరి సభలో పర్వతాకారమున బహిర్గతమయ్యెను. ఆంధ్రోద్యమ సంరంభమున పెక్కేండ్లు మలుపడి పనిచేసిన పెద్దలందరు జాతీయవాదులుగా విడిపోయిరి. ఇప్పుడు జాతీయపక్షము, కమ్యూనిస్టుపక్షము అను రెండుపక్షము లేర్పడినవి. జాతీయ పక్షమువారు మడికొండలో పన్నెండవ మహాసభను జరిపియున్నారు. కమ్యూనిస్టు పక్షమువారు ఖమ్మములో పన్నెండవ మహాసభను జరిపినారు. భేదతంత్రము చక్కగా పారినది. ఇట్టి విభేదము లెంత కాలము నిలుచునో తెలియదు. ఈ విభేదములవల్లను, వృద్ధాప్యమువల్లను హనుమంతరావుగారు ఆంధ్రమహాసభ సంబంధమును త్రెంపుకొని కూర్చున్నారు. విచారపూరిత హృదయముతో, బాష్పపూరిత నయనములతో నీ విషమ పరిస్థితులను విలోకించుచున్నారు. శ్రీవారి యభిప్రాయము జాతీయవాదుల పక్షమున మ్రొగ్గుదల జూపుచున్నను, యువకుల యుత్సాహమునకు, కార్యదీక్షకు లోలోన సంతసించుచున్నారు. అనుభవముమీద కామ్రేడులు సౌమ్యపద్ధతికి రాగలరను ఆశతో నున్నారు. ఇట్టి మహత్తరమయిన కార్యజాతము నవ సమాచరించుటకు శ్రీవారు పూనిన ఆయుధము "ఓర్పుగుణము". ఈ ఓర్పు

గుణ మొకటి యున్నచో, సవ్యముగ ప్రచారము సాగినచో కాలమే సర్వ కార్యములను చక్కబఱచునని శ్రీవారి సిద్ధాంతము.

౧౧

నిజాము రాష్ట్రాంధ్రమహాసభ చరిత్రలో సిరిసిల్లా చతుర్థాంధ్రమహాసభా సమావేశము ముఖ్యఘట్టమని పేర్కొన వలసియున్నది. ఏలయనగా ఆ సభకు హనుమంతరావుగారే అధ్యక్షులుగా వరింపబడిరి. ఇంతకు పూర్వమే వీరి నధ్యక్షులుగా చేయుటకు ప్రయత్నములు జరిగెను. కాని శ్రీవారు పదవులయందు వ్యామోహము కలవారు కాకపోవుటచే ఆ ప్రయత్నములు కొనసాగలేదు. యువకులనుటకు తగు వయస్సులోనున్న విద్యాధికులను ముందుకు త్రోసి వారు తప్పించుకొనుచుండిరి. నాలవసభ సందర్భమున తప్పనిసరి యయ్యెను. ఆహ్వాన సంఘమువారేమి, వివిధ సంఘములవారేమి ఏకవాక్యముగా హనుమంతరావు గారిని అధ్యక్షుడుగానుండ నిర్బంధించిరి. శ్రీవారి యధ్యక్ష్యమున సమావేశమయిన సభ పెక్కువిధముల ప్రశంసనీయముగా నుండెను.

సిరిసిల్లసభలో ఆంధ్రమహాసభకు శాఖలుగా గ్రామసంఘములు, తాలూకా సంఘములు, జిల్లాసంఘములు స్థాపించుటయు, ఆంధ్రమహాసభకు ప్రతినిధుల నెన్నుకొనుటయు, ఆప్రతినిధులలోనుండి స్థాయిసంఘ మేర్పడుటయు, స్థాయిసంఘమునుండి కార్యకారిణీసంఘము నెన్నుకొనుటయు- ఈ విధముగా అంగనిర్మాణము గావింపబడెను. ఈ అంగనిర్మాణ విషయమునకై విపులముగ నియమావళి, ఉపనియమావళి అంగీకరింపబడెను. ఆంధ్ర మహాసభ నియమబద్ధమయి కట్టుబాటునకు వచ్చెను. ఈ తీర్మము హనుమంతరావుగారి శంఖమునుండియే పోయుట తటస్థించెను. ఏతత్సందర్భమున హనుమంతరావుగారి లౌకికప్రజ్ఞ, దూరదర్శిత్వము, సమయోచితప్రస్తావన, రాజకీయ శాస్త్రమర్యాదల ప్రియత్వము, రాజ్యాంగసూత్రవేదిత్వము సోపానపరంపరానిర్మాణకౌశల్యము ప్రస్ఫుటముగ వెల్లడి యయ్యెను.

హైదరాబాదునుండి శ్రీ హనుమంతరావుగారు సిరిసిల్లకు బయలుదేరిన దొక శుభసమయము. అధ్యక్షులుగా నియామకులైన శ్రీవారి ప్రయాణమునకై పూలహారములతోను, మామిడాకుల తోరణములతోను నలంకృతమయిన మోటారు 'ఆంధ్రకుటీరము'నకు కేంద్ర సంఘ కార్యదర్శులయి, శ్రీవారి భారమును వహించిన మందుముల రామచంద్రరావుగారు తీసికొనివచ్చి స్వయముగా మోటారు నడపిరి. సిరిసిల్లకుపోవు యాత్రికులందరు అచ్చట సమావేశమయి జయ జయ నినాదములు చేయుచుండిరి. అధ్యక్షులవారి మోటారుబండి కదలగానే

వారి వెంట ౧౩ బస్సులలోను, 3 మోటారు బండ్లలోను ప్రతినిధులు బయలు దేరిరి. ఈ ఆంధ్ర కల్యాణయాత్ర శ్రీవారి గృహమగు 'ఆంధ్రకుటీరము'నుండి ౨౬-౩-౪౫ ఉదయము ౧౧ గంటలకు సాగెను.

సిరిసిల్ల పోవు మార్గములోనున్న తూపురాను, కామారెడ్డి, మాచారెడ్డి, గోరెంటాల, గొల్లపల్లి, గ్రామాల జనులు అధ్యక్షులవారికి స్వాగత మిచ్చిరి. అల్పాహార విందులు చేసి సన్మానించిరి. ఇట్లు శ్రీవారు సపరివారముగ సాయంకాలమునకు సిరిసిల్లకు చేరిరి. ఆహ్వాన సంఘము వారు స్వాగతము చెప్పి, పెద్ద యూరేగింపుతో మహాసభకొరకు నిర్మితమయిన 'భీమకవి' నగరమునకు గొంపోయిరి.

అధ్యక్షుని మోటారుకారు ప్రధాన ద్వారమును ప్రవేశింపగనే స్వచ్ఛంద సేవకులు వందన మాచరించిరి. అధ్యక్షుడు కరతాళధ్వనులమధ్య సభామండపమును ప్రవేశించెను. చతుర్థాంధ్ర మహాసభ కార్యక్రమము ప్రారంభమయ్యెను.

ఆహ్వానసంఘాధ్యక్షులగు శ్రీ ఆవునూరి వేణుగోపాలరావుగారు అధ్యక్షులకును, ప్రతినిధులకును స్వాగతములు పలికి అధ్యక్షుని ఎన్నుకొనుటకయి ప్రతిపాదనము చేయుచు నిట్లనిరి:-

"ఇంతకును మన భావ్యభివృద్ధిహార్మ్య నిర్మాణమునకై మన మొక నాయకుని యేర్పరచుకొనవలసి యుండును. ఇందుకు మన యాంధ్రోద్యమ వ్యాప్తికి కారకులగు మ. రా. రా. శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు హైకోర్టు వకీలుగా రన్ని విధముల మనకు మార్గదర్శకులని యాహ్వానసంఘ మభిప్రాయపడినది. ఇట్టి వీరిని గురించి ఆంధ్ర ప్రపంచమునకు పరిచయము గలిగించుట దీపము వెలుతురుతో నిండు చంద్రుని జూపినట్లగునని తలంచి, యీ మహాసభకు అధ్యక్షత వహించి, నిర్మాణ కార్యక్రమమును ఆదర్శప్రాయముగా ముగించెదరుగాక యని శ్రీవారిని గోరుచున్నాను."

ఆహ్వాన సంఘాధ్యక్షుని ప్రతిపాదనను బలపరుచుచు, శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణ రావు, బి.ఏ., ఎల్.ఎల్.బి., (హైద్రాబాదు) గారును, శ్రీ మాదిరాజు రామ కోటీశ్వర రావు (వరంగల్లు) గారును, శ్రీ బి. కేశవరావు (నిజామాబాదు) గారును, శ్రీ కొండా వేంకట రంగారెడ్డి (అత్తాపుబల్దా) గారును, శ్రీ బోయినేపల్లి వేంకటరామ నరసింహారావు (నల్లగొండ) గారును ఉపన్యసించిరి. అంత శ్రీ హనుమంతరావుగారు అధ్యక్షపీఠ మలంకరించి అధ్యక్షోపన్యాసము గావించిరి. ఈ అభిభాషణమునకు 75 నిమిషముల కాలము పట్టినది.

౧౨

ఆంధ్రాభ్యుదయమునకై ఆంధ్రమహాసభా సమావేశములతో శ్రీ హనుమంతరావుగారు తృప్తిపడియుండలేదు. వారు తడవని విషయము లేదు; త్రొక్కని మార్గము లేదు. ఆంధ్రమహాసభ పురోమా

లకు, స్త్రీలకు అందరకు సంబంధించినదై యుండెను. ఆంధ్ర స్త్రీల యభ్యుదయము నకు సంబంధించిన ప్రత్యేక సమస్యలను పురుషుల సభలలో చర్చించుటకు వీలు లేదుగదా! అందుచే మొదటినుండియు ఆంధ్రమహాసభతోపాటు ఆంధ్ర మహిళా సభలును జరుపు ఏర్పాట్లు గావించిరి. ఈ మహిళాసభల విషయమున వీరికి తోడ్పడినవారిలో ముఖ్యముగా తోడ్పడినవారు శ్రీమతి నడింపల్లి సుందరమ్మ గారు.

ఆంధ్ర మహాసభలు సమావేశమగు నప్పుడెల్ల, ఉన్నతాధికారులకును, ఆంధ్రేతరులకును ఆహ్వానములు పంపి, వారి సానుభూతిని పడయుచుండెడివారు. ఆంధ్రోద్యమమును ఆశీర్వదించుచు, విద్యాశాఖ ఉపాధ్యక్షులగు మౌల్వీ సయ్యదు మహమ్మదు హుస్సేన్ జాఫరీగారును, ప్రభుత్వ సభా కార్యదర్శులగు మౌల్వీ సయ్యదు మహమ్మదు మెహదీగారును (వీరిప్పుడు నవాబ్ మెహదీ నవాజ్ జంగ్ బహదరు బిరుదాంకితులు) ప్రభుత్వపు పరిశ్రమిక శాఖా కార్యదర్శిగారును, వ్యవసాయ శాఖాధికారియగు డాక్టరు హెచ్. హెచ్. మాన్ గారును, మౌల్వీ నిజాముద్దీన్ హైదరు సాహెబు, నాజం జిరాయతు గారును, నవాబు రహమతు యార్జంగు బహద్దరు కొత్వాలుగారును మున్నగు గొప్ప గొప్ప ప్రభుత్వాధికారులు సందేశములు పంపిరి. ఆంధ్రమహాసభలకు సందేశములంపిన ప్రభుత్వాధికారులలో పోలీసు, రెవిన్యూ శాఖలకు మంత్రిగా నుండిన సర్ టి. జే. టాస్కరు, I. C. S., C. I. E., O. B. S., గారుండిరనిన చో, వీరు ఆంధ్రోద్యమమునెడ ప్రభుత్వము వారి సద్భావము సంపాదించుటలో ఎంతవరకు జయముగాంచిరో వెల్లడి కాగలదు.

ఆంధ్ర మహాసభతో పెక్కు ప్రదర్శనములు జరుపు వ్యవస్థను గల్పించియుండిరి. ప్రభుత్వాధికారులతో ముందుగా ప్రతివ్యవహారము సల్పి, ఆ యా శాఖల వారిని మహాసభకు ఆహ్వానించిరి. మహాఘనత వహించిన నిజాము ప్రభుత్వము వారి వ్యవసాయశాఖ, పశుచికిత్సశాఖ, వైద్యశాఖ, సహకారశాఖలవారు సపరివారముగ విచ్చేసి, ఉపన్యాసములిచ్చియు, యక్షిణీయంత్రము సహాయమునను, ప్రజల విజ్ఞానాభివృద్ధికి తోడ్పడిరి. జీవరక్షా ప్రచారక మండలి, బాలికల ఉన్నతపాఠశాల, నగరములోని తదితర బాలికా పాఠశాలలవారును, వ్యాయామ శాలలవారును అనుచర బృందముతో విచ్చేసి విజ్ఞాన ప్రచారమునకు ఎక్కువగా తోడ్పడిరి.

ఆంధ్ర విద్యార్థులందు వక్తృత్వ పాటవమును పెంపొందించుటకు పోటీపరీక్షలు నెలకొల్పి, విజయులయినవారికి కేంద్రసంఘ పక్షమున పతకాదుల నొసంగు నేర్పాటు చేసిరి. విశ్వవిద్యాలయముల యందు పట్టభద్రులయిన ఆంధ్ర యువకుల నాహ్వానించి, స్నాతకోత్సవములు జరిపి

గౌరవించిరి. చిత్రకళా విద్యను నేర్చుకొనుటకయి శ్రీమాన్ మార్చాల రామాచార్యులుగారికి ధనసహాయము చేసియు, చేయించియు మచిలీపట్టణమునకు పంపిరి.

ఆంధ్రోద్యమముయొక్క ప్రధానకర్తవ్యముగా ఆంధ్ర పరిశోధక సంఘము నేర్పాటుచేసిరి. ఆంధ్ర మహాసభ స్థాయి సంఘము ఏర్పడిన తరువాత, తన్నియమానుసారము ఆంధ్ర పరిశోధకసంఘము స్వతంత్రమై ఇప్పుడు శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలి యను పేరుతో పరిశోధకకార్యము నెరపుచున్నది. పరిశోధన మండలియందు సభ్యులయి శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ సహాయసంపత్తుల నొడగూర్చియున్నారు. ఈ మండలి మూలకముగా ఆంధ్ర చరిత్రకు ఎంతో మేలు కలిగినది.

హరిజనుల విద్యా విషయమునను రాయ్ శ్రీ కిషన్ బారిస్టరుగారికి సహాయ కార్యదర్శులుగను, ఆది హిందూ సాంఘిక సేవా సమితి కార్యకర్తలుగను కొంతకాలము కృషి సల్పియుండిరి. ఆంధ్రులలోని వివిధకులములయొక్కయు, వర్గములయొక్కయు ఉద్యమములలో వీరు సంబంధము కలిగించుకొనియుండినందున ఆయా సంఘముల కార్యకర్తలు వీరివల్ల సహాయమును, ప్రోత్సాహమును పొందుచుండిరి. ఇప్పటికిని పొందుచున్నారు.

సంవత్సరము పొడుగునను ప్రజలు స్వాయముగా స్వవిషయములను తెలిసికొని ధైర్యముతో పాటుపడుటకుగాను లఘుపుస్తకముల ప్రకటన పద్ధతి యొకటి లేవదీసిరి. ఈ లఘుపుస్తకమాలికలో సుమారు ౨౫ వరకు గ్రంథములు ప్రకటింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. వీటిలో నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులు, వర్తకస్వాతంత్ర్యము వెట్టిచాకిరి, వ్యవసాయకులకు కొన్ని సూచనలు, మద్యపానము, గ్రంథాలయములు, మన వాక్స్వాతంత్ర్యము, ఋణబాధానివారణ, మన విద్యాసమస్యలు, గస్తీనిషాన్ ౫౩ యొక్క వివరణము, జనపరిగణన వృత్తాంతములు(౧౯౨౧,౧౯౩౧),నిజాం రాష్ట్రాంధ్రుల అభివృద్ధిమార్గములు, మొహతర్ఫా, న్యాయస్థానములు, దేశభాషలు అనునవి ముఖ్యముగా పేర్కొనదగిన పుస్తకములు. వీటి వెల అర్ధణా, అణా మాత్రమే. ఇవి వేలకొలది అమ్ముడుపోయినవి. తత్ఫలనమున మంచి ప్రబోధము జనులలో కలిగెను.

ఇట్టి కార్యకలాపమంతయు కేంద్ర సంఘ పక్షమున జరిగినమాట నిజము. పైని పేర్కొనిన లఘుపుస్తకములలో ననేకములను దేశాభిమానులగు కార్యకర్తలు పలువురు రచించి తోడ్పడిరనుట యదార్థము. అయితే అట్టి కార్యబాహుళ్యమును సూచించినవారును, అట్టి కార్యభారమును వహించినవారును శ్రీ హనుమంతరావుగారే యనియు, శ్రీ హనుమంతరావుగారి ప్రతిభయే ఏతదుద్యమ విజృంభణమునకు ప్రబల కారణమనియు తెలుపుటయే మా ముఖ్యాశయము. ఇట్టి కార్యకలాపము

ఇటీవల ఆంధ్రోద్యమ కార్యక్రమమున కనబడకుండుట గమనించదగియున్నది.

ఆంధ్రేతరులుకూడ ఆంధ్రోద్యమమును, హనుమంతరావుగారి కృషిని ఎంతయు కొనియాడుచు ప్రోత్సాహ మిచ్చియున్నారు. ఇటీవల లాడ్బైజాగర్ ౧౩౫౫ ఫసలీ (౧౭-౧౦-౧౯౪౫) నాడు నగరమున జరుపబడిన ఆంధ్రోద్యమ జయంతి సందర్భమున ఆంధ్ర పితామహులకు పౌరులు సన్మానపత్రము సమర్పించిరి. అప్పుడు మాటాడుచు, నిజాము రాష్ట్రములోని మహారాష్ట్ర, కర్ణాటకోద్యమముల జననమునకు హనుమంతరావుగారి యుద్యమమును వారి యాలోచనయు ప్రధాన కారణములయి యున్నవని మహారాష్ట్ర నాయకులగు కాశీనాథరావువైద్యా, ఎం. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి., గారును, కర్ణాటక నాయకులగు శ్రీ జనార్దనరావు దేశాయిగారును, తమ సంతోషానుభవములను వెల్లడించియున్నారు.

౧౩

ఆంధ్ర మహిళోద్యమము చక్కగ సాగవలయునన్నచో స్త్రీలు విద్యావతులయి యుండవలయునుగదా! మన నిజాం సర్కారువారి విద్యాప్రణాళిక ఆంధ్ర బాలికల మాతృభాషాభివృద్ధికి భంగకరముగా నుండెను. ఏలయన, "విద్యాబోధనమునకు మాతృభాషయే సవ్యమార్గము, పరభాషలో బోధన మపసవ్యమార్గము" అని నిజాం ప్రభుత్వమువారు చారుమినారు శిఖరములమీదినుండి దండోరా వేసి, అందరు ఉర్దుభాషలోనే ఉన్నత విద్యను గడించవలయునని నిర్బంధించిరి. ఇదెట్టి తర్కమో! బాలుర విషయములో ఈ పద్ధతి యెట్లో సరిపుచ్చుకొన్నను, బాలికల విషయములో పరభాష యగు ఉర్దునందు విద్యార్జనము గావించుట శ్రీ హనుమంతరావుగారి కెంతయు విరుద్ధముగా గన్పట్టెను.

౧౩౩౦ ఫ. సంవత్సరములో "పరోపకారిణీ బాలికా పాఠశాల" నిర్వహణ భారము వహించినదాదిగ శ్రీ హనుమంతరావుగారి స్త్రీ విద్యాభిమానము ప్రశంసనీయముగ పరుగులువారజొచ్చెను.

ఈ పరోపకారిణీ బాలికాపాఠశాల ఇప్పుడు అఫ్‌జుల్‌గంజు బాలసరస్వతీ యాంధ్ర భాషానిలయములో నెలకొని ప్రాథమిక పాఠశాలగా చక్కగా నడచుచున్నది. ఈ పాఠశాల నిర్వహణమున శ్రీయుత పురం విశ్వనాథము శ్రేష్ఠిగారు ప్రధానకార్యకర్తగనుండి శ్రీ హనుమంతరావుగారికి తోడ్పడుచున్నారు.

పైమరీవిద్య ముగించినంత మాత్రమున బాలికలు విద్యావతులను నావమున కర్హులుకారుగదా! ఆంధ్రభాషలో ఉన్నతవిద్యను గఱపు ఏర్పాట్లు నేల చేయగూడదు? ఇట్టి భావతరంగములు శ్రీవారి హృదయవీధి నాక్రమించెను.

మనోనిశ్చయ మొకటి యేర్పడినచో మార్గమును గోచరమగు ననుట ఇప్పట్టున సార్థకమయ్యెను.

సర్కారువారి విద్యాపద్ధతి ఒక్క ఆంధ్రులకేగాక ఉర్దుమాతృభాష కానివారి కందరకును ప్రవాహమున కెదురీతగా నుండెను. సర్కారువారు బోధనభాష విషయముననేగాక, పాఠశాలల స్థాపించు విషయముననను కఠిన నియమములను చేసి స్త్రీవిద్యా ప్రచారమునకు పెద్ద అడ్డుకట్ట కట్టిరి. కావున హిందూనాయకుల కిది యొక గడ్డుసమస్యగా పరిణమించెను.

శ్రీ రామచంద్ర నాయకు, ఎం. ఏ. బారిష్టరు గారును, రాయ్ విశ్వేశ్వర నాథు, బి.ఏ.ఎల్.ఎల్.బి. గారును శ్రీ అహల్యాబాయి మల్లన్నగారును, శ్రీమతి సులోచనాబాయిగారును, శ్రీ హనుమంతరావు గారును, శ్రీ వాసుదేవ హార్డికరుగారును, శ్రీ కృష్ణస్వామి ముదిరాజుగారును, బాలికల విద్యాప్రచారము విషయములో నొక సంఘముగా నేర్పడిరి. రెసిడెన్సి బజారు (ఇప్పుడు సుల్తాన్ బజారు) బ్రిటిషు వారి యాధిపత్యములో నుండుటచేతను, ఇచ్చట విద్యాప్రచార విషయములో ఎట్టిచిక్కులును లేక స్వేచ్ఛావాతావరణ యుతమయి యుండుటచేతను, మహారాష్ట్రము, ఆంధ్రము ఈ రెండుభాషల యందును ఉన్నతవిద్యను గఱపు బాలికా పాఠశాలను రెసిడెన్సి బజారునందు ఈ సంఘమువారు స్థాపించిరి (౧౯౦౪) వాని మహారాష్ట్రశాఖ తగినంత ప్రోత్సాహకరముగానుండమి, ఆ శాఖ ఎత్తివేయబడెను.

పైన చెప్పిన కమిటీవారి పాఠశాలను మూడు సంవత్సరములవరకు జరిపి ఆంధ్ర శాఖ మూడవఫారమువరకు అభివృద్ధి పొందిన తరువాత ఆర్థిక సౌకర్యములులేవను కారణమున వదలుకొనిరి. (౧౯౦౭) అప్పుడు శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ మిత్రులగు శ్రీ వడ్లకొండ నరసింహారావు గారి సహాయబలమున ఆపాఠశాల భారమును మీద వైచికొని ఆంధ్ర బాలికల ఉన్నతపాఠశాలగా మార్చివైచిరి. దీనికి మొదట కొలదికాలము ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘమునుండి కొంత ధన సహాయము దొరకుచుండెను గాని తరువాత నది స్వతంత్రమయి శ్రీహనుమంతరావుగారి అవిశ్రాంతకృషి ఫలితముగా విజృంభించి నిక్కమయిన ఉన్నత పాఠశాలయై, వందల కొలది బాలికలకు ఆంధ్రభాషలో విద్యాదానము చేయుచున్నది.

ఈ పాఠశాలలోని చదువు నామోదించు విషయములో ఉస్మానియా, నాగపూరు, ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయములవారికి శ్రీ హనుమంతరావుగారు వ్రాసి వ్రాసి వేసారిరి. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమువారు ఉర్దును తప్ప మరేభాషను మేము ప్రధాన భాష (Medium) గా అంగీకరింపమనిరి. నాగపూరు విశ్వవిద్యాలయమువారు ఆంధ్రమునకు అట్టి సౌక

ర్యము లేదనిరి. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువారు మాకు దేశీయ రాజ్యములతో సంబంధము లేదనిరి. ఇట్లన్నివిధముల విఫలమనోరథులు కాగా పూనా (ఇప్పుడు బొంబయి)లోని శ్రీమతి నాతీబాయి దామోదర థాకర్సె భారత మహిళా విశ్వవిద్యాలయము వారికి వ్రాసిరి. ఇది ప్రభుత్వమువారి యామోదము పొందిన విద్యాపరిషత్తు కాకపోయినను, మహిళావిద్యావిషయమున ఎం. ఏ. పరీక్షవరకు మంచి వ్యవస్థకల్పించి మాతృభాషకు ప్రాధాన్య మిచ్చుచుండెను. ఈ విశ్వవిద్యాలయము వారు ఆంధ్రములో పరీక్షలు జరిపి యోగ్యతాపత్రములను ఇచ్చుటకు సమ్మతించిరి. కావున శ్రీ హనుమంతరావుగారు బాలికల ఉన్నత పాఠశాలను పై విశ్వవిద్యాలయమున కనుబంధముగా నొనర్చిరి. (౧౯౩౭)

ఈ పాఠశాల ఆంధ్రబాలికల విద్యావిషయములో కల్పవల్లిగా భాసిల్లుచున్నది. ఈపాఠశాలలో చదివి సుమారు 3౫ మంది ప్రవేశపరీక్షలో నుత్తీర్ణలయిరి. కళాశాల పరీక్షలతో నీ పాఠశాలకు సంబంధము లేకపోయినను, ఆ పరీక్షలకు చదువువారలకును కొన్ని సదుపాయములుచేయబడినవి. ఒకురు 'గృహీతాగమ'(జి.ఏ.=బి.ఏ.)పరీక్షయం దుత్తీర్ణలయినారు. శ్రీ హనుమంతరావు కృషిఫలితముగా ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువారు ఇటీవల వెనుకటి నియమములను మార్చుకొని కొంతసౌకర్యము కలిగించినందున నిరుటినుండి(౧౯౪౫) యీపాఠశాల బాలికలు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయపు మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు పోవుచున్నారు.

శ్రీ హనుమంతరావుగారు ఏకార్యము చేపట్టినను దానికి చక్కని వికాసము గల్పించి సర్వాంగసుందరముగా చేయుదురు. ఈపాఠశాలలో సామాన్యవిద్యయే గాక, ప్రథమచికిత్స, కుట్టుపని, సంగీతము, మాతృభారతి పత్రిక మొదలగు విశేషశాఖలలో శిక్షణము గరపుటకు ఏర్పాటు చేయబడినది.

శూన్యహస్తములతో స్థాపితమయిన యీ విద్యాసంస్థ రాజాబహద్దరు వేంకట్రామరెడ్డిగారి పోషకత్వమున క్రమాభివృద్ధిచెంది, మహోదారులగు ఆంధ్రుల, ఆంధ్రేతరుల యభిమానపాత్రమయి, బలిష్ఠమగు ఆర్థికపుష్టి కలిగి, సమస్తవస్తు పరికరసమేతమయి, దివ్యమోహనమయి తనరారుచుండుట ఎంత మోదావహమగు విషయమో యోచింపుడు. కార్యదర్శిగానుండి కృషిసల్పిన శ్రీ హనుమంతరావుగారి గాఢ కార్యానురక్తియు, కార్యసాధన చాతుర్యమును, ఘనతయు సువర్ణాక్షరములలో లిఖింపదగినవై యున్నవి.

౧౪

ఆంధ్రోద్యమ సంరంభమున అసంఖ్యాకమయిన యీ కార్యజాతమును నిర్వహించుటలో వ్యవహారము సల్లేరుపయి బండి నడకమాదిరి సాగినదని మా చదువరులు భ్రమింపగూడదు. మూడవ కేంద్రసభ

జరిగినతరువాత మూడేండ్లకుగాని నాల్గవ కేంద్రసభ జరుపుటకు వీలు కలుగలేదు. పదునారు సంవత్సరములలో పండ్రెండు ఆంధ్రమహాసభలు మాత్రమే జరుపుటకు అవకాశము కలిగినది. ఇట్టి యాలస్యము నకు కారణమేమి? ప్రజల అలసతయా? కాదు. కాదు. ప్రజ లుత్సాహాన్వితు లయియే యుండిరి. ఈ మందగమనము నకు ముఖ్యకారణము ప్రభుత్వమువారు. ప్రభుత్వమువారి "గస్తీ నిషాన్ తిర్పణ్" సైతాన్ వలె వీరికి అడ్డుతగులుచుండెను. ఆంధ్రజన సంఘములకు బొట్టుపెట్టి రాజ కీయసంఘము లని పిలిచిరి. ఏకైన్నామ కరణ ఫలితముగా సభలకు ప్రభుత్వాను మతి దొరకుట దుర్లభమయ్యెను.

"రాజకీయము లన నేమి ? రాజకీయ విషయము లెయ్యవి? ఒక పట్టిక దయచేసి పంపండి. దాని ననుసరించుకొని మాకార్య క్రమమును సవరించుకొనెదము" అని శ్రీ హనుమంతరావుగారు ప్రభుత్వము వారికి పదేపదే వ్రాసిరి. ప్రభుత్వము నుండి తృప్తికరమగు ప్రత్యుత్తరము రాలేదు. ఈ గష్తీ విషయములో నిజాము రాష్ట్ర ప్రముఖులు ప్రభుత్వమువారి పోలీసుశాఖామాత్యులయొద్దికి రాయబా రము వెడలి జ్ఞాపిక సర్పించిరి. ఈ రాయ బారమునకు శ్రీవారు కార్యదర్శిగానుండి కృషి సలిపిరి. మహజరు తయారుచేసి ఆందోళన సలిపిరి. అన్ని ప్రయత్నము లును నిష్ఫలము లయినవి.

"మందమందముగానైనను గట్టి పట్టు దలతో ముందంజ వేయవలయును" అని కదా శ్రీవారి సూక్తి. అట్లే యోపి కతో విసుగువిరామములు లేకుండ ప్రభు త్వమువారితో పత్రవ్యవహారము జరుపు చుండెడువారు. అధికారులను స్వయముగా కలిసి వారి మనస్సులను సుముఖముగా చేసికొనుటకు ప్రయత్నించుచుండెడివారు. ఎక్కినగడపయే యెక్కుచు, దిగిన గడ పయే దిగుచు శ్రమించుచుండెడివారు. ఎట్లయిన నేమి, ఆలస్యముగ నైనను విజయలబ్ధిని పొందుచుండిరి. ఆంధ్రమహా సభకు ప్రభుత్వానుమతి దొరికినదను సమాచారము ఆంధ్రులకు కర్ణపర్వము కాగా అందరు శ్రీవారి నభినందించుచుం డిరి. ఈవిషయమునుగూర్చి శ్రీయుత తిరు మల యన్. కృష్ణశర్మగారు ఇట్లభివర్ణించి యున్నారు:-

'అదొక విషపుగడియ. హైద్రా బాదు రాజకీయ రంగముమీద కారు చీకటి కప్పియుండినది. ప్రజాపక్షపు ఆందోళనపై ప్రభుత్వపు అంగారకదృష్టి పడియుండినది. మొదలే మొగలాయి జనులు. అందులో పిరికి. ఈ పిచ్చుకల పయి "తిర్పణ్ గస్తీ" బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగింపబడియుండెను. అది చాల దని సుగ్రీవాజ్ఞ యొకటి వెలువడెను. సభచేయుటకు రూ ౨౦౦౦ లు జామీ నియ్యవలెను. సభ ప్రభుత్వపు మనస్సున రాకయున్న జామీను 'జప్తు'. దేశము గడగడ వడకినది. నాయకుల కంటికి పిడుగు పడెను. కమ్మిన చీకటి మూడేం డ్లకు తొలగలేదు. ప్రజాందోళనకిమి

అక్కడక్కడ పోరాడి సోలి చల్లారినది. వెలుగు ఆసను తగ్గించు నిరాశ అది. హఠాత్తుగ పత్రికలలో జను లొకదినము చదివిరి. "ఆంధ్రమహాసభకు అనుమతి, జామీ నక్కఱలేదు". లోకుల వ్రేళ్ళు ముక్కుపై కెక్కినవి. ఈ అమావాస్య చంద్రుని నమ్ముటయే కష్టమాయెను. శ్రీ హనుమంతరాయలు పట్టిన పట్టుకే ఆ కీర్తి. వారి కార్యసాధనాదీక్షా ఫలమే అది. నిరంతరధారా ప్రవాహమునకు బండరాతిచట్టెలూ పొడి పొడి అగును. నిజాము దేశపు రాజకీయ ప్రళయములో రావుగారు ఆంధ్రమహాసభా వ్యవహార మును తమకడకుతీసికొనియుండుట మొగ లాయి జనులకు ఒక రీతి జీవదానము. పునస్సృష్టి. (గోలకొండ పత్రిక)

ప్రభుత్వమువారి రాజకీయదృష్టి భేద మును మనమునందుంచుకొనియే శ్రీ హను మంతరావుగారు తమ అధ్యక్షోపన్యాసము (సిరిసిల్ల)నందు ఆంధ్రహృదయమును ఇట్లు విప్పి చెప్పిరి:—

" ఈ దేశమునందును నవీన భావ ములు వ్యాపించుచున్నవి. ఇది తప్పదు. దేశములోని విద్యార్థులలో ముఖ్యముగా యువజనులయందు దేశసేవాసక్తియు, ఆత్మగౌరవభావమును ప్రబలుచున్నవి. ఇట్టి సమయమున మహాత్మ్యమునకు విజ్ఞాన వ్యాపక కార్యములను ముందడుగు వేయ యత్నించుచున్నారు. ఇట్టి వారి సేవాసక్తిని అనుమానదృష్టితో చూడ కూడదు. వీరి యుత్సాహమును హెచ్చించి వారితో పనిగొనుట యుత్తమ రాజనీతి యగును. వీరియందు ద్రోహబుద్ధి లేదని నేను ఘంటాపథముగ జెప్పగలను. ఇట్టి విద్యార్థులను ప్రభుత్వమువారు నమ్మవల యును. "నమ్మకము లేనివారికి సుఖము లేదను సామెత గలదు. నాయీవిజ్ఞప్తిని దూరాలోచనతోను, సానుభూతితోను, గైకొనబడుగాక."

ప్రభుత్వమువారి నెట్లో మెప్పించి అనుకూలముగ త్రిప్పికొన యత్నించు చుండగా, మన ఆంధ్ర సోదరులలోని కొందరు విభీషణయ్యలవల్ల ప్రారంభమైన క్రొత్త యులజడిని శ్రీ హనుమంతరావు గారు తట్టుకొనవలసివచ్చెను. హైదరాబాదులో నిజాం రాష్ట్రాంధ్రజన సంఘము స్థాపితమయినప్పుడు "మేము బ్రిటిషు ఆంధ్రులము. మా బ్రిటిషు ఆంధ్రవ్యక్తిత్వమును మేము వదలుకొన జాలము. (We do not like to lose our individuality as British Andhras)" అని కారణము చెప్పి కొందరు సభ్యులుగా జేర నిరాకరించిరి. ఇట్టి వీరందరు ముల్కీ సర్టిఫికెట్లను సంపా దించి, "మేము ముల్కీలమేనండీ" అని చెప్పుకొనుచుండెడివారే. వ్రేళ్ళమీద లెక్కపెట్టదగు వీరలు సభ్యులుగా చేరక పోయినంతమాత్రమున కలుగు నష్టము లేదు. సానుభూతి చూపకుండినను కలుగు విపర్యయము ఏమియులేదు, ఊరకుండిన జాలును. కాని యూరకయుండిన ఊరా పేరా? వీరు తమ మండలిలో నొకరగు

శ్రీయుత పాలకోడేటి వేంకటాద్రిశర్మ, బి. ఏ., గారిని ముందుకుతోసిరి. శ్రీశర్మగారు సౌమ్యులు, అమాయకులు. మిత్రుల ప్రోత్సాహమున నిజము తెలియక, దూరదృష్టిలేక, కేవల మసూయాభావముతో ఆంధ్రజన సంఘములు రాజకీయ సంఘములే యని సూచించుచు రెండు వ్యాసములను, వాటిని సమర్థించుచు మరిరెండు వ్యాసములను నీలగిరి పత్రికలో వ్రాసిరి. శ్రీ శర్మగారి యభిప్రాయమును ఖండించుచు శ్రీ హనుమంతరావుగారు ఆ పత్రికలోనే జవాబు ప్రకటించిరి. శర్మగారి వ్యాసములవలన మూలేనక్కమీఁద తాటిపండు పడినట్లాయెను. "మీ ఆంధ్ర సోదరుడే రాజకీయ సంఘమంటుండే మీరు కాదంటారేమి" అని అధికారులు సవాలు చేసిరి. తత్ఫలితముగా సభల నాపుచుండుటయు, గ్రంథాలయముల పనులకు ఆటంకముల కల్గించుచుండుటయు సాగుచుండెను. నేటివరకును ఆపద్ధతి ఆగిపోలేదు.

పైన చెప్పిన విధమున కొందరు సోదరులు "బ్రిటిషు ఆంధ్రులు - నిజామాంధ్రులు" అను వివాదము నొకటి లేవదీసి శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయము నందును గొప్ప దుమారము చెలరేగునట్లు చేసియుండిరి. ఆ సమయమున శ్రీ హనుమంతరావుగారు శ్రీ మునగాల రాజావారు మొదలగు ఇతర కార్యకర్తల సహకారముతో మేరుపర్వతమువలె నిలువంబడి తీవ్ర ప్రతిఘటనమును పటాపంచలు గావించిరి.

ఆంధ్రోద్యమము రాజకీయోద్యమము కాదనియే మొదటినుండియు శ్రీవారు ఎలుగెత్తి చాటుచుండిరి. "మన సంఘములు ముఖ్యముగా విద్య, విజ్ఞానము, సేవ వీటిని వృద్ధిపరుప సృష్టించబడినవి. దయామయులగు ప్రభుత్వమువారు సర్వవిషయములందును మన యభివృద్ధికై పాటుపడుచున్నారు. కనుక రాజ్యాంగ విషయములతో మన కేమాత్రము పనిలేదు" అని శ్రీ హనుమంతరావుగారు వ్రాసినారు. (తెనుగుపత్రిక)

శ్రీవారి కిప్పటికిని ఆంధ్రమహాసభలు రాజకీయ సభలుగా మారకూడదనియే యభిప్రాయము. ఏలయనగా, సర్కారు ఉద్యోగస్థులును, తదితరులును ఈ సంఘములందు జేరి ఆంధ్రుల యందైకమత్యమును, ఆంధ్రసంస్కృతి ప్రవృద్ధికిని పాటుపడవలయుననియే వారి యాశయము.

ఇప్పుడు ఆంధ్రమహాసభ రాజకీయముగా మారినమాట నిజము. ఇట్లే పరిణమించునని మే మప్పుడే జోస్యము చెప్పియుండలేదా? అని ప్రభుత్వమువారును, శ్రీ వేంకట్రామశర్మ ప్రభృతులును సగర్వముగా జాటవచ్చును. కాని ఇట్టి పరిణామమునకు ప్రభుత్వమువారి ప్రతిబంధకములే ప్రబలకారణములని కొంచెము లోతుగా యోచించిన స్పష్టము కాగలదు. యువకులు నిరుత్సాహులయి నారు. ప్రచండవేగముతో ప్రపంచము మారుచున్నది. రాజ్యతంత్రవిధానము మారినను

గాని సమావేశస్వాతంత్ర్యము, వాక్స్వాతంత్ర్యము లభించవని యువజనులకు రూఢియయినది. కావున ఆంధ్రోద్యమ కార్యవిధానము, ఆదర్శము మారినది. ఇట్లు మారుటకు ప్రపంచచరిత్రలో పెక్కు దృష్టాంతములు దొరుకగలవు. కాల ప్రభావ మరికట్టరానిది. సేవానులు రాజు లయినారు. శాంతమతస్థులగు సిక్కులు వీరసింహు లయినారు. అదియే చరిత్ర బోధించు పాఠము.

౧౨

సభలవిషయమున నెట్లో పత్రికలవిషయమునను అట్లే నిజాం సర్కారువారు తమ దృష్టిని పరుపుచుండిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారు "హైదరాబాదు పత్రిక" అను పేర ఒక పత్రికను నడుపుటకు సంకల్పించి, సర్కారువారి యనుమతికోరి మూడుసార్లు విఫలులయిరి. తరువాత తెలంగాణపత్రికను స్థాపించుటకు సద్దేశించిరి. ఈ ప్రయత్నమును విఫలమయ్యెను. సర్కారువారి దృష్టిలో హనుమంతరావుగా రప్పుడు అపాయకరమైన వ్యక్తిగా నుండెను. క్రమక్రమముగా సత్యము గోచరించి, తెలంగాణపత్రికకు అనుమతి నిచ్చు విషయములో సుముఖులయినప్పుడు హనుమంతరావుగారు సంసిద్ధులుగా లేరయిరి. ఈ సవ్వడి గ్రహించి శ్రీమాన్ బుక్కపట్టణము రామానుజాచారి, బి.ఏ.బి.ఎల్. గారు, సర్కారువారి యనుమతి పొంది, తెలంగాణ పత్రిక భారము వహించి, హనుమంతరావుగారి సహాయము నర్థించిరి. శ్రీవారు వల్లె యనిరి.

ఈ కాలములో పత్రికలే విజ్ఞానప్రచారమునకు ప్రబల సాధనములుగదా! అట్టి పత్రికాసాధనము తన చేతిలో నుండుటకు వీలులేకపోయెను. కావున శ్రీవారి లేఖిని పలువిధ పత్రికలందు, పలువిధరూపముల సంచారము చేయసాగెను. ఇట్లు శ్రీవారి సహాయమును పత్రికలు పొందినందున వీరి కనుమతి దొరకకపోవుట "కీడులో మేలయ్యె" నను సామెతకు తార్కాణ మాయెను. నీలగిరి, తెనుగుపత్రిక, గోలకొండ, సుజాత, దేశబంధు మొదలగునవి వీరి సానుభూతిని పొందిన పత్రికలు. ఇప్పుడు తెలంగాణ పత్రికకును, వీరికిని అవినాభావసంబంధ ముండుట మా చదువరులు గ్రహించియుందురు. ఇట్లే ముషీరె దక్కన్ ఉర్దు దిన పత్రికకును, వీరికిని సంబంధము కలదు.

వీరు పత్రికలలో నిజాం రాష్ట్ర విషయములనే గాని రాష్ట్రేతర విషయములను అంతగా చర్చించరు. ఏలయనగా, నిజాంరాష్ట్ర విషయములకు ఇతర పత్రికలు ఎంతమాత్రము తావిచ్చుటలేదు, అందుచేత మన రాష్ట్ర విషయములకే ప్రాధాన్యమిచ్చెదను, "అంతర్జాతీయత" అని ఏమేమో పెద్ద పెద్ద మాటలు చెప్పు వారిని చూచి వీరు నవ్వుచుందురు. "ఉట్టి కెక్కలేనమ్మ స్వర్గానికి ఎక్కగలదా?"

"నక్కయెక్కడ, నాగలోకమెక్కడ!" అను సామెతల భావమును గ్రహించువారుగా కనబడుచుందురు. శ్రీ హనుమంతరావుగారు నేల విడిచి సాముచేయువారుకారు.

౧౬

శ్రీ హనుమంతరావుగారి వైదుష్యము విశాలమయినది. శ్రీవారికి ఆంధ్రము, ఉర్దు, ఫారసి, ఇంగ్లీషు భాషలయందు గట్టి సాహిత్యపటిమ గలదు. మహారాష్ట్ర హిందీభాషలయందు మంచి పరిచయము కలదు. ఈ భాషలలో ఒకదానినుండి యింకొకదానిలోనికి పరివర్తన చేయుటయందు శ్రీవారి శక్తి అద్భుతమయినది. శ్రీవారి భాషాంతరీకరణములు, ఆయా భాషా సాంప్రదాయములు, దేశీయములు మొదలగువాని కనుగుణముగానుండి చదువువారలకు భాషాంతరీకరణములుగా తోపవు.

ఆంధ్రములో గాని, ఉర్దులో గాని, ఇంగ్లీషులో గాని ధారాళముగా, తడుము కోకుండా, ఆకర్షణీయముగ ఉపన్యసించు శక్తిగలవారు. ఒకసారి సికంద్రాబాదులో హరిజనాభివృద్ధి సంబంధమయిన సభలో రావుబహద్దరు సి. పద్మారావు మొదలియారుగారు ఇంగ్లీషులో నుపన్యసించిరి. దానిని తెలుగులో చెప్పవలసినదిగా హనుమంతరావుగారిని కోరిరి. వెంటనే హనుమంతరావుగారు లేచి రావుబహద్దరువారి యుపన్యాసములోని భావములు బీరువోకుండ, పూసగ్రుచ్చినట్లు తెలుగులో సెలవిచ్చిరి. సభాసదులంద రాశ్చర్యచకితులైరి. ఇక పద్మారావు మొదలియారుగారో అత్యంత ముదితులై లేచి, హనుమంతరావుగారి కరచాలనము చేసి "నా యుపన్యాసమునకు మెరుగుదెచ్చినారు. మీ ప్రజ్ఞ అనుపమాన మయిన"దని ప్రశంసించిరి. భాష, మతము, సంఘ సంస్కరణము, రాజకీయము, మొదలగు ఏ విషయమునైనను, వారు చక్కగ ప్రసంగించగలరు. ఎంత చిన్నవి విషయమునైనను, పెంచి, రసస్ఫూర్తిగ పుష్టిచేసి, తత్పర్యవసానము తెలిసికొనుటకు సభ్యు లువ్విళులూరునట్లు చేయుదురు. వక్తృత్వపటిమ కలవారిలో శ్రీవారు ప్రథమశ్రేణికి చెందినవారే యని నిర్వివాదముగ నుడువవచ్చును.

శ్రీ హనుమంతరావుగారు వ్రాసిన వ్యాసముల సంఖ్య గణనాతీతము. పత్రికా రచనయందు వారు సిద్ధహస్తులు. వారు నిర్మలముగ విషయమును ప్రతిపాదించి మెల్లగ సాగనిచ్చుచుందురు. వారి విమర్శనలు నిప్పులు గ్రక్కుచుండవు. శాంత స్థాయిలోనుండి కొంత వ్యంగ్యభావ సమన్వితములయి యుండును. కఠినవాక్యములుండనే యుండవు. అయినను ప్రతిపక్షవాదమును నిర్మూలనము చేయుటలో, ప్రతిపక్షి నడికించుటలో వీరి పదజాలము శక్తిమంతములయి యుండును.

శ్రీ హనుమంతరావుగారు హనుమకొండలో నుండగనే, గ్రంథ రచనకు

కవిత్వరచనకు మొదలుపెట్టిరి. శ్రీవారి యందు కవితాశక్తి కలదు. కవిత యల్లి నారుకూడను. అయితే, ఆధునిక యవసరములను గుఱితించి, పద్య రచనను వదిలి, వచన రచనకే తమ లేఖినిని ముఖ్యముగ నుపయోగించి యున్నారు. ఆంధ్రోద్యమ ప్రవాహములో పడిన తరువాత గణ యతి ప్రాసలను సరిచూచుకొనుచు పద్యములల్లు నవకాశమే లేకపోయినది.

శ్రీవారు మొట్టమొదట రచించిన గ్రంథము బంకిం చందు, 'ఆనందమఠ'కు తెనుగు అనువాదము. ఇది ముద్రణాలయ ముఖము చూడకముందే దొరసామయ్యగారి అనువాదము ప్రకటితమగుటచే దీనిని ప్రకటించలేదు. తరువాతి గ్రంథము ఇటలీదేశ భక్తాగ్రగణ్యుడగు గ్యారీబాల్డి జీవితము. అముద్రితముగా నున్నది. అచ్చులో సుమారు ౨౦౦ పుటలుండగలదు. శ్రీవారీ గ్రంథమును ౧౯౧౧ లో వ్రాయుటలోనే వారి మనోభావము, దృక్పథము గోచరించుచున్నది. ఈ గ్రంథ రచనకు తెలుగులో మంచి జీవితచరిత్రలు లేకపోవుట యొక కారణము. దేశాభిమానపూరితమయి, దేశముక్తికి పోరాడిన ధీరుల చరిత్రలు లేకపోవుట రెండవ కారణము. ఈ పుస్తకమును ముద్రించదలచి మచిలీబందరులోని ఆంధ్ర భాషాభివర్ధినీ సంఘమువారు తెప్పించుకొని కొంతకాలముంచుకొని తత్ప్రచురణమునకు అప్పటి కాల పరిస్థితులు అనుకూలముగా లేవని విచారము దెల్పుచు తిరుగనంపిరి. తరువాత కొన్ని యేండ్లకు శ్రీ కోలవెన్ను రామకోటేశ్వరరావుగారు గ్యారిబాల్డి జీవితమును ప్రకటించుట తెలిసికొని ప్రకటనా ప్రయత్నము మానుకొన్నారు. ఇంతవరకు తెలుగులో లేని పుస్తకములను వ్రాయవలయునే గాని ఉన్న పుస్తకములనే మరల వ్రాయుట శ్రీవారి యుద్దేశము కాదు. రామాయణములకు నకలు రామాయణములు, భారతమునకు నకలు భారతములు, రుక్మిణీ కల్యాణమునకు నకలు రుక్మిణీ కల్యాణములు వ్రాయుట పుస్తక సంఖ్య పెరుగుటయే గాని వాఙ్మయమునకు పుష్టికాదని శ్రీవారి దృఢనమ్మకము.

"రోమక సామ్రాజ్య చరిత్రము" వీరు రచించిన మూడవ గ్రంథము. ఇది చరిత్ర గ్రంథము. ఇది అసంపూర్ణ గ్రంథము. రచన ధారాళముగ నున్నది. ఆంధ్ర భాషలో నింతవరకు రోమక సామ్రాజ్య చరిత్ర రచితమయియుండ లేదని తలంతుము. కావున ఈ యుద్గ్రంథమును పూర్తిచేసి ఆ మహాసామ్రాజ్య చరిత్రజ్ఞానమును ఆంధ్రుల కలవడ జేయుదురుగాక! ఇది ముద్రితమయినచో ఆంధ్ర సరస్వతి కొక నూత్నాభరణముగా ప్రకాశించగలదని మేము నమ్ముచున్నాము.

'క్షాత్రకాలపు హిందూర్యులు' అను గ్రంథము వీరి నాల్గవ గ్రంథము. ఇది

౧౯౨౭ లో ముద్రణభాగ్యము నొందినది. కీ.శే. పువ్వాడ వేంకటప్పయ్యగారు తమ 'కృషిప్రచారిణీ గ్రంథమాలలో రెండవ కుసుమముగా ప్రకటించినారు. ౯౨ పుటలు గలవు. ఇది బొంబాయి వాస్తవ్యులును, శ్రీవారి మిత్రులునగు రావు బహద్దరు చింతామణిరావు వైద్య ఎం,ఏ., ఎల్.ఎల్,బి. గారు వ్రాసిన విఖ్యాతమగు 'ఎపిక్ ఇండియా' అను ఆంగ్లగ్రంథములోని వ్యాసములకు ఆంధ్రానువాదము. ఇందు హిందువార్యుల యుడుపులు, వారి యాహారము, వారి వివాహములు, వారి సాధారణ రాజ్యాంగస్థితి, వారి భూగోళశాస్త్రము అను విషయములు మనోహరములుగా పరిశోధనాపూర్వకముగా చర్చింపబడినవి. పూర్వపు టార్యుల సాంప్రదాయములను తెలిసికొనుట కెంతయు నుపకరించును.

ఈ పుస్తకమేగాక (శ్రీ) వైద్యాగారు ఆంగ్లమున రచించిన 'మహాభారతసమీక్షణము'ను కూడ తెనిగించి యున్నారు. (౧౯౧౬) కొన్ని యధ్యాయములు ఆంధ్రభారతి, ఆంధ్రాభ్యుదయము, దేశబంధు మాసపత్రికలలో ప్రకటించి యున్నారు. ఇట్లే ఫారసీ కవులను గూర్చియు సుజాత పత్రికలో దఫాలవారిగా వ్యాసములు వ్రాసి ప్రకటించియున్నారు. ఇవన్నియు గ్రంథరూపమున వెలువడినచో ఆంధ్రవాఙ్మయాభివృద్ధికి దోహదముగా నుండగలవు.

ఆంధ్రములో కథానికలు (**Short stories**) నూతన పద్ధతులమీద మొట్టమొదలు వ్రాసిన కీర్తి (శ్రీ) హనుమంతరావుగారికే చెందవలసియున్నదని చెప్పుటకు మిగుల సంతోషించుచున్నాము. వీరి కథలు మొట్టమొదట నేటికి ౩౫ సంవత్సరములకు పూర్వమే కృష్ణాపత్రికలో వెలువడుట ఆరంభమై యుండెను. వీరు ౧౩ కథలు రచించినారు. వాటిపేర్లను ఈ క్రింద నుదహరించుచున్నాము:-

౧ హృదయశల్యము
౨, రాణీ సారంధా
౩ ముసలిదాని యుసురు
౪. నేనే
౫. అగ్నిగుండము
౬. నాడు నీపంతము-నేడునాపంతము
౭. ఆత్మార్పణము
౮, విధిప్రేరణము
౯, ఎవరికి ?
౧౦. న్యాయమా ?
౧౧. ఎవరిది తప్పు ?
౧౨. ఇక కావలసినదేమి ?
౧౩. నిజమేనా ?

ఈ పట్టికలోని మొదటి ఏడుకథలును 'మల్లికాగుచ్ఛ' మను పేరుతో మచిలీపట్టణములోని సరస్వతీ నికేతనమువారు పుస్తకరూపమున ప్రకటించియున్నారు. (౧౯౧౧). 'విధిప్రేరణము', 'ఎవరికి?' అనునవి హైదరాబాదు నగరములో అణా గ్రంథమాలయొక్క ౧౨ వ కుసుమముగా ప్రకటితమైనవి, మిగత నాలుగు కథలును సుజాత, భారతి, శారద మాస

పత్రికల పుటలలో దాగుకొనియున్నవి, ఇవి గ్రంథరూపమున వెలువడి యుండిన ఎంత బాగుగ నుండియుండును?

ఈ కథలలో హృదయశల్యము, నేనే అను రెండుకథలును హనుమంతరావు గారి స్వకపోల కల్పితములు. మిగత కథలు "ప్రేమచందు" అను ప్రఖ్యాత నవలాకారుని ఉర్దు రచనలకు కొన్ని అను వాదములును, కొన్ని అనుసరణములునై యున్నవి.

మల్లికాగుచ్ఛము ఒప్పులకుప్ప యని వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రులు అండు సన్సువారు ప్రకటించిన "ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్ర సంగ్రహము" అను గ్రంథము నందు తద్గ్రంథకర్తయగు "కవిత్వవేది" గారు ప్రశంసించియున్నారు. ఇది సంతో షించదగిన విషయముకదా!

ఈ "కవిత్వవేది" గారు చేసిన దొడ్డ పొరపాటును కూడ మా పాఠకుల దృష్టికి తేవలసియున్నది. కావున ఆ వాక్యమును పూర్తిగ వ్రాయు చున్నాము. ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర సంగ్రహము ౨౭౭ పుటలో "శ్రీ మైనంపాటి హను మంతరావుగారి మల్లికాగుచ్ఛ మొప్పుల కుప్ప" అని లిఖించియున్నారు. విలువ గల 'మాడ' పోయి, విలువలేని 'మైనం' అయినది. చరిత్రలు వ్రాయువారి యీ అలక్ష్యభావము ఎంతయు క్షమింపదగినది కాదు. మైనం అయితే చరిత్రలో బాగుగ నతుకుకొనిపోవుననుకొన్నారు కాబోలు! ఇట్లే మరియొక గ్రంథములో శ్రీ హను మంతరావుగారి అన్నగారగు మాడపాటి తిరుమలరావుగారు మొసలికంటి తిరు మలరావుగారై పోయినారు!

నిజాంరాష్ట్రమునకు చెందిన గ్రామా లను, కవులను, రాజులను మా తూర్పు తీరపు సోదరులు తారుమారుచేసి బ్రిటిషు ఆంధ్ర ప్రాంతమునకు లాగుకొనిపోయి చిత్రవిచిత్ర చర్చలు చేయుట మాకు క్రొత్త విషయము కాదు. ఇంతయేల ఈ ఆంధ్రసోదరుల దృష్టిలో ఇచ్చటివారు అసలు ఆంధ్రులుకారు; ఇది ఆంధ్రదేశము కాదు. ఇచ్చటి ఆంధ్రులు "వలసపోయిన ఆంధ్రులు" అని యొక ఆంధ్రనాయకుడు పత్రికాధిపతి ప్రకటించగా, శ్రీ హను మంతరావుగారే కలమును కేలబూని ఆ దుర్వాదమును ఖండించవలసివచ్చినది.

"నిజాం రాష్ట్రములో రాజ్యాంగ సంస్కరణాలు" అనునది మరియొక గ్రం థము. ఇది ఇచ్చటి ప్రజాపరిషత్తువలన ఏర్పరుపబడిన కమిటీవారి నివేదిక. ఇంగ్లీషునుండి హనుమంతరావుగారే తెలుగులోని కనువదించిరి. ఇది ౮౦ పుటల గ్రంథము.

నిజాం సర్కారువారు "అయ్యంగారి కమిటీ"ని రాజ్యాంగ ప్రణాళికను నిర్మించు టకు నియమించగా, ప్రజల యభిప్రా యము సూచించుటకయి ప్రజాపక్షమున నొక సమితి ఏర్పడెను. ఈ సమితిలో

హిందు, మహమ్మదీయ, ఆంధ్ర, కర్ణాటక, మహారాష్ట్ర నాయకులగు హేమాహెమీలు చాలమంది యుండిరి. ఇచ్చట మనము గర్వించదగిన విషయమేమనగా, ఆ సమితి సభ్యుల పేర్ల చివర ఇంగ్లీషు వర్ణ సమామ్నాయములోని పెక్కు అక్షరములు తగిలినవారుండగా, ఏ అక్షరము లేని మన మాడపాటి హనుమంతరావు గారే ఆ సమితి కధ్యక్షులుగా వరింపబడినారు. దీనివల్ల హనుమంతరావుగారి రాజ్యాంగ ధర్మ వేతృత్వము ఎంత గొప్పదో విస్ఫుటమగుచున్నది. ఆంధ్రేతరులకును హనుమంతరావుగారియెడ ఎట్టి విశ్వాసము, గౌరవభావము కలదో తేటతెల్లమగుచున్నది.

రాజ్యాంగ ధర్మసూత్ర నిర్మాణ నౌకను జయప్రదముగ నడపిన కర్ణధారుని ప్రశంసించనివారు లేరు.

శ్రీవారి కవిత్వపురీతి తెలుపుటకై రెండు పద్యములను ఉదాహరించుచున్నాము:—

౧. ఇది ఫిర్దౌసికృత పార్సి పద్యమున కనువాదము :

"హీనుల మహోన్నతపదవి కెత్తుటయును
ఎత్తివారి యుపకృతి నాశించుటయును
స్వీయమానధనము బుగ్గిసేయుటగును
సర్పమును దనజేబులో సాదుటగును"

౨. ఇది స్వకపోలకల్పితము:—

"ఫలములచేతఁ గొన్నిటిని
బల్లవసంతతిచేతఁ గొన్నిటిన్
సలలిత సౌఖ్యదాయి యగు
ఛాయను గొన్నిటి వేవిధాల నీ
యిలను ననేక ప్రాణుల క
హీనసుఖంబిడు వృక్షరాజమున్
బలునడి పీకివైచి ఘాతు
పాప! వినాశము చేసితె చితే.

ఆధునిక వచన రచన కనుకూలముగను, విస్పష్టార్థద్యోతకముగను ఉండుటకయి వ్యాకరణ సూత్రబంధములను సడలించుట అవసరమని శ్రీహనుమంతరావుగారు తలంచెదరు. కాని నియమవిరహితమయిన వ్యావహారికభాషను వాడుట శ్రీవారి యభిప్రాయముకాదు.

౧౭

యువకులయందు కార్యోత్సాహము ప్రజ్వలింపజేయుట మొదటినుండియు శ్రీవారి యాశయము. సిరిసిల్ల మహాసభలో తమ అధ్యక్షోపన్యాసమునందు యువకుల కర్తవ్యమును గూర్చి ఇట్లు నుడివియున్నారు :

"దేశభాగ్యోదయ కిరణములు దిఙ్మండలమున గానవచ్చుచున్న ఈ తరుణమున యువజనులు చేయవలసిన దెంతయేని కలదు. ఏ దేశమునందైనను, ఏ కాలమందయినను, అచ్చటి యువకులే భవిష్యత్తును నిర్మించుటకు సాధనములగుచున్నారు. ప్రపంచచరిత్ర యంతయు నేడీ యంశమునే ధృవపరచుచున్నది.

యువజనులందు సహజముగ నుండు ఉత్సాహము, కార్యనిర్వహణాసక్తి వారిని దేశసేవకులుగ జేయుటకు తోడ్పడుచుండుట క్రొత్తవిషయము కాదు. మనము జీవించియున్న యీ కాలమున నిది యెంత యథార్థమో అరువందల సంవత్సరములకు ముందును మన ఆంధ్ర కవిసార్వభౌముడగు శ్రీనాథునకు అంతే యథార్థమని తోచినది. విఖ్యాతమగు పల్నాటి వీరచరిత్రములోని యొక ముఖ్య సందర్భమున, ఆ మహాకవి ఇట్లు స్పష్టముగా వక్కాణించియున్నాడు. ఈ వాక్యరాజములు ప్రతి ఆంధ్ర యువకుడును స్మరింపదగినవి! ప్రతి వృద్ధుడును ఒప్పుకొనదగినవి :—

"మానాభిమానముల్ మాగటిమి మించ
బ్రజలింపఁగలవారు బాలురేనుమ్మ!
బాలురే పెద్దలు; బల్లిదుల్ వారె
బాలురకే వృద్ధి పరికించిచూడ!
పెద్దలు మతిచెడి పిఱికిపాఱుదురు
పాంచభౌతిక దేహ పటిమ క్షీణించు
ధైర్యంబు తగ్గు, నుత్సాహంబు లడఁగు
వయసు మీరిన వేళ వచ్చునా బలిమి!
కీర్తికయినను నపకీర్తికి నయిన
బాలురపైనుండు భారమంతయును.

కనుక మన యుద్యమమును ముందు దేశమందంతటను వ్యాపింపజేయు ఘన కార్యముయొక్క భారము ఆంధ్ర యువజనులపైననేయున్నది. వారి హృదయములందు తరంగితమగుచున్న యుత్సాహప్రభావమును నేను గ్రహించియున్నాను. కావున కార్యరంగమున ప్రవేశించి, దేశసేవకయి కటిబద్ధులగుటకును. నేను 'వయసుమీరిన ఈవేళ' 'పాంచభౌతిక దేహము క్షీణించి' 'ధైర్యముతగ్గి యుత్సాహంబు లడగుచుండు నీ సమయమున' 'మతిచెడి పిఱికిపాఱు స్థితి' రాకమునుందే ఆంధ్రయువజనుల నాహ్వానించుచున్నాను. నా కీ యాహ్వానము నంగీకరింతురు గాక!"

శ్రీ హనుమంతరావుగారి యాహ్వానమును యువజను లంగీకరించిరనియే మనము ఒప్పుకొనవలయును. నాయకుని యాజ్ఞలను పాలించిరనియే మనము గ్రహింపవచ్చును. అయితే యువజనుల నిట్లు ఆహ్వానించుటయు, వారు కర్తవ్యపాలనమున నెట్లు మెలగవలయునో కూడ సూచించియున్నారు. వారిట్లు ఉపదేశించిరి :—

"దేశసేవ చేయు నుత్సాహమున కేవలము ఉద్రేకమునకు లోబడవలదనియు, మన రాష్ట్రములో గల ప్రత్యేక స్థితిగతులను దృష్టియుందుంచి, క్రమశిక్షణకు విధేయులై, తొందరపాటు మాని, హిందూ మహమ్మదీయ క్రైస్తవాది వివిధ మతములును, మహారాష్ట్ర కర్ణాటకాది వివిధ భాషలును గల నిజాంరాష్ట్రాంధ్రదేశమున సమరసభావము నాదర్శముగనుంచుకొని, దేశాభివృద్ధికయి మందమందముగానైనను సరే గట్టి పట్టుదలతో ముందంజ వేయవలయుననియు నేను యువక సోదరులను, సోదరీమణులను ప్రబోధించుచున్నాను."

యువక సోదరులకును, సోదరీమణులకును శ్రీ హనుమంతరావుగారు చేసిన ఈ ప్రబోధమును యువక సోదరులును, సోదరీమణులును త్రోసిరాజనిరని స్పష్టముగా చెప్పవచ్చును.

శకటగత చక్రము విధమున ప్రతి యుద్యమప్రవర్తకుల పరిస్థితులును క్రిందు మీదగుచుండుట చరిత్రప్రసిద్ధము. ఒక్క మన ఆంధ్రోద్యమపు నౌసటనే పొద్దు పొడవలేదు. 'ఇండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెసు' అను విఖ్యాత సంస్థయందే ఇట్టి ఒడుదొడుకులు మెండుగా గలవు. కాంగ్రెసునందు యువకులు ఎక్కువగా గడబిడలు చేసి, నాయకులను పదభ్రష్టులుగా జేయ నుద్యమించిరి. పెద్దపెద్ద నాయకులు ఈయువజనుల సమరోత్సాహమునుజూచి దిగ్భ్రమచెంది తబ్బిబ్బులయిరి. ఒక్క గాంధిమహాత్ముడు మాత్రము యువకుల తతంగమును నిర్వికారదృష్టితో చూచెను. ౧౯౩౪లో మహాత్ముడిట్లు సెలవిచ్చెను:—

"వారు (సోషలిస్టులు) చెప్పెడు విషయములలో కొన్ని మన మంగీకరింపదగినవే. సిద్ధాంతములలో విభేదములు పొడసూపినప్పుడెల్ల, మనము వాటిని స్పష్టపరచి యూరకుండుట భావ్యమని తలంచుచున్నాను. భేదాభిప్రాయము లేనంత వరకు వారిని ముందుకు పోనిండు. భేదమున్నసందర్భమున వారి కార్యకలాపము ముందుకు సాగిపోజాలదనెడు విశ్వాసమును మన మేల పెంపొందించుకొనగూడదు?" (I follow the Mahatma by K. M. Munshi, Page 133.)

ఈ విషయచర్చాసందర్భమున, "ఇదియే మహాత్ముల దర్శన విభూతి (Mahatmic Perception). తరువాతి సంఘటనలు దీనిని బాగుగ ధృవపరిచెను. కాంగ్రెసు పెద్దలు పెక్కుమంది దీనిని కనుగొనజాలకపోయిరి" అని మున్షీగారు వివరించియున్నారు.

శ్రీ హనుమంతరావుగారి మనఃప్రవృత్తియు మహాత్ముని భావము ననుసరించి యున్నట్లు తోచుచున్నది. కాలగర్భమున నేమున్నదో ?

౧౮

శ్రీ హనుమంతరావుగారు పూనిన కార్యజాతములో ఆంధ్రమహాసభ మకుటాయమానమయినట్టిది. ఈ మహాసభలలో ఆంధ్రజనుల యుత్సాహము వెల్లివిరిసి పారెను. మహాసభలకు వచ్చు జనుల సంఖ్య క్రమక్రమముగా హెచ్చసాగెను. వేలకొలది జనము నానావర్ణములవారు ఎట్టి అరమరిక లేక సోదరభావముతో గుమి గూడుచుండిరి. సిరిసిల్ల మహాసభలో పండ్రెండు వేలమంది యుండిరని అంచనా వేయబడినది. ఆహ్వానసంఘముల పరిశ్రమ కడుంగను హెచ్చసాగెను. ప్రథమాంధ్రసభకు రు ౧౮౪౮–౧–౦ లు వ్యయము చేయగా, ఐదవఆంధ్రమహాసభకు రు౮౬౪౬–౨–౧౮–౦ వ్యయమును భరింపవలసి వచ్చెను.

ఈ యంకెలను బట్టి కార్య బాహుళ్యము ఎట్లు హెచ్చినదో గ్రహింపవచ్చును. ఆంధ్రాభిమానమును, ఆంధ్రభాషాభిమానమును అట్లే విజృంభించసాగెను. ఈ మహాసభలయందు నిరాడంబరముగ కార్యచక్రము నడపుచు బాలునివలె ఆనందించుచున్న శ్రీ హనుమంతరావు గారి నిండువిగ్రహము ఆంధ్రజన నయన చకోరములకు చంద్రతుల్యమైపోయెను. హనుమంతరావుగారు చిన్నయని, పెద్దయని, గొప్పవారని, కొద్దివారని, పురుషులని, స్త్రీలని భేదమెంచక అందరను పలుకరించి సంతోషపెట్టుచుండిరి. ఉచ్చనీచ భేదములు వారి నిఘంటువులోలేవు. ఈ ఆంధ్రోద్యమ రథమును లాగుటకు ప్రతి అల్పుని బుజముకూడ అవసరమేనని వారు తలంచుచుండిరి.

ఈ ఆంధ్రోద్యమ సంరంభమున (శ్రీ) వారికి పుష్కలముగ ప్రముఖులనుండి సహాయసంపత్తులు లభించినవి. (శ్రీ) వారు మహాసభాధ్యక్షపదవికి నియమితులు కాగానే, కేంద్రసంఘ కార్యదర్శిపదవిని విసర్జించిరి. ఆ పదవిని సమానోత్సాహులగు శ్రీయుత మందుముల రామచంద్రరావుగారు వహించిరి. శ్రీ రామచంద్రరావుగారు ప్రధాన కార్యదర్శి యయి, తమ మోటారులో స్వయముగా రథచోదకులయి అధ్యక్షులవారిని సిరిసిల్లకు తీసికొనిపోయిరి. సిరిసిల్ల తీర్మానములలో మహాసభయొక్క చిత్తునియమావళి చర్చ గడ్డువిషయముగా నుండెను. ఆ సందర్భమున శ్రీ మందుముల రామచంద్రరావుగారు తమ యోచనా నైపుణ్యము, వ్యవహారదక్షత, రాజతంత్రి చాతుర్యము అద్వితీయముగా నుపయోగించి అధ్యక్షులవారికి తోడ్పడిరి. రెండవ ఆంధ్రమహాసభ కొల్హాపురములో జరుగవలసియుండెను. కాని ఆ ఆంధ్ర సంస్థానము సమ్మతి నిరాకరించెను. మహారాజా సర్ కిషన్‌ప్రసాద్ బహద్దరువారి సంస్థానము గానిదగు పాదునగరులో ఐదవసభ జరుపుటకు మహారాజాబహద్దరువారి సంస్థాన కార్యదర్శి శ్రీయుత గుండేరావు గారు అనుమతి నిప్పించుటయే గాక సౌకర్యములుగూడ గావించిరి. శ్రీ గుండేరావుగారు సిరిసిల్ల సభా సమావేశ సందర్భమున సంస్థానపు ఇలాకా వేములవాడలో అధ్యక్షులగు శ్రీ హనుమంతరావుగారికిని, నాయకులకును గొప్పవిందు చేసి, ఛాయాపటము తీయించిరి. పాదునగరునందును నాయకులకు గొప్పవిందు చేసి సన్మానించిరి. కర్ణాటకులయినను శ్రీ గుండేరావుగారు చూపిన సౌజన్యమును శ్రీవారు శ్లాఘించుచుందురు.

శ్రీవారి ముఖమున ఆంధ్రోద్యమతత్వమును గ్రహించి, బొంబయి ఆంధ్రులు అధికాభిమానమును జాటిరి. అందు ముఖ్యముగా శ్రీశంకర శాయన్న పర్షాగారు రు ౫౦౦ ల విరాళమిచ్చి తోడ్పడిరి.

హైద్రాబాదులో విద్యా విజ్ఞానోద్యమములకు శ్రీ రాజాబహద్దరు వేంక

ట్రామారెడ్డిగారు కల్పతరువు. శ్రీ రాజా బహద్దరువారు శ్రీ హనుమంతరావుగారికి సంపూర్ణముగ తోడ్పడిరి. శ్రీవారి సహచరులయి వీరికి తోడ్పడిన తోడ్పడు చున్న ప్రముఖులలో కొండా వేంకట రంగారెడ్డిగారు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారు, మాదిరాజు రామకోటీశ్వరరావు గారు, గడ్డం రామకృష్ణారెడ్డిగారు, మందుముల నరసింగరావు, రామచంద్రరావు గార్లు ముఖ్యులు.

౧౯

శ్రీ మాడపాటి సోదరులు యుక్తవయస్కులు కాగానే, సంసార భారములు వహించవలసిన పరిస్థితులు సంభవ మయ్యెను. కావున శ్రీ తిరుమలరావు గారు పది సంవత్సరములు ప్రభుత్వో ద్యోగమున గడిపిన తరువాత, ఎఱ్ఱుపాలెము నందును, శ్రీ హనుమంతరావుగారు మొదట హనుమకొండయందును, తరువాత హైద్రాబాదునందును కాపురములు పెట్టిరి. ఎవరంతట వారు ఉద్యోగములు చేయుచు జీవికలు సాగించుచున్నను, సోదరులు అన్యోన్యప్రేమబద్ధులయి మెలంగుచుండిరి.

శ్రీ తిరుమలరావుగారు సమర్థుడును, జనప్రియుడును, ఉపకారియు, ఉదారభావోపేతుడునగు గృహస్థుడుగా ప్రఖ్యాతి గడించిన మహాశయుడు. ఆంధ్రోద్యమపు ప్రారంభదశలో వీరు మాడవ కేంద్ర సంఘ సమావేశసభకును, ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ప్రథమ మహాసభకును అహ్వాన సంఘాధ్యక్షులుగా నుండి మధిరలో ఆసభలను జయప్రదముగా నిర్వహించియుండిరి. వీరికి ఒక్కడే కుమారుడు, రామచంద్ర రావు. రామచంద్రరావుగారు బి. ఏ., ఎల్.ఎల్.బి. పరీక్షలయందు తీర్ణుడయిన విద్యాధికుడు. విశేషరాజకీయపరిజ్ఞానము, దేశసేవాభిలాషము కలవాడు. భావికాలమున రాజకీయరంగమున యోధుడుగా ప్రవర్తిల్లు లక్షణములు ఈతనియందు కనబడుచున్నవి. శ్రీ తిరుమలరావుగారు స్వర్గస్థులయినారు. (౧౭—౨.౧౯౩౮)

చదువు పూర్తియయిన కొలదికాలము నకే శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ చిన మేనమామగారి కూతురు అన్నపూర్ణమ్మ గారిని వివాహమాడిరి. నాడు నల్గొండలో చిన్నయుద్యోగములో నున్నను వెంటనే మేనత్తగారిని, భార్యను పోషించవలసిన భారము వీరి తలపయి బడెను.

శ్రీ అన్నపూర్ణమ్మగారు వయోగుణ గుణశీలములందు భర్తకు తగినదయి, అప్పరాలై, తోడునీడయయి చరించెను. శ్రీ అన్నపూర్ణమ్మగారి గర్భమున ఒక కూతురు జనించెను. పుత్రికా జననము తరువాత అన్నపూర్ణమ్మగారు నడియావనమునందే అకాలమృత్యువునోట బడెను. ఈమె మరణసమయమున హనుమంత రావుగారు తమ అన్నగారి కుమారుడు రామచంద్రరావు విద్యావిషయములలో

శ్రీమతి
మాడపాటి మాణిక్యమ్మ
(ఆంధ్రపితామహుని ధర్మపత్ని)

ఆంధ్ర పితామహుల సంతానము

శ్రద్ధగైకొనుచు బొంబయిపట్టణములో నుండుట శ్రీవారికి పత్నీ వియోగము మరింత విషాదహేతువయ్యెను.

హనుమంతరావుగారి ఏకైక పుత్రిక లక్ష్మీబాయి తల్లిలేని శిశువగుటచే, శ్రీవారి అన్నగారును, వదినగారును ఆబాలికను మిగుల గారాబముతో పెంచి, పెద్దదానినిచేసి తల్లిలేని లోపమును దీర్చిరి. ఈ సౌభాగ్యవతి గుంటూరులో వకీలగు శ్రీయుత గోవిందరాజుల దత్తాత్రేయ రావు బి.ఏ.,బి.ఎల్. గారిని వివాహమాడి ఇంతలు నంతలు నగు తన సంతానము వెంట నడచుచుండగా పుట్టిన యింటికిని మెట్టిన యింటికిని కీర్తి తెచ్చుచున్నది.

శ్రీయుత గోళ్ళమూడి హనుమంత రావుగారి కూతురగు మాణిక్యాంబను శ్రీ హనుమంతరావుగారు ద్వితీయ కళత్రముగా పరిగ్రహించిరి.(౧౯౧౮) ద్వితీయ కళత్రము వలన నాలుగేండ్లక్రింద వీరికొక కుమారుడు కలిగినాడు. సుకుమార నామధేయుడగు నీబాలుడు నిక్కముగ సుకుమారుడయి, వంశవర్ధనుడయి ప్రకాశించునట్లు భగవంతుడనుగ్రహించుగాక!

స్త్రీవిద్య విషయములో అత్యంతాభిమానముకల హనుమంతరావుగారు తమ యర్ధాంగివిషయములో ఉదాసీనులగుదురా? కీ. శే. అన్నపూర్ణగారికివలెనే శ్రీమతి మాణిక్యమ్మగారికిని స్వయముగా విద్యగరప ప్రారంభించిరి. శ్రీ హనుమంత రావుగారు విద్యాశాఖలో చేరకేను. కాని చేరియుండినచో చక్కని బోధనాకౌశల్యముగల ఉపాధ్యాయులయి గణుతికెక్కియుందురు. రెండేండ్లు తీరికకాలములో బాలికల ఉన్నతపాఠశాలలో ఉన్నతరగతులకు ఆంధ్రమునందును, చరిత్రయందును పాఠములు చెప్పియున్నారుకూడను. తాము నెలకొల్పిన ఉన్నత బాలికాపాఠశాలలో మాణిక్యమ్మగారినివిద్యార్థినిగా చేర్చి, తాము స్వయముగా బోధించి చదివించిరి. క్రమక్రమముగా విద్యాభివృద్ధి చేసికొని, బాలికల ఉన్నత పాఠశాలనుండి ప్రవేశ పరీక్షకు వెళ్ళిన మొదటిజట్టులో శ్రీ మాణిక్యమ్మగారు ప్రవేశపరీక్షకు వెళ్ళి జయమును పొందిరి. ఆమె యారోగ్యము సరిగా లేనందున పైచదువులు చదివి గొప్పపరీక్షల నిచ్చు నవకాశము తప్పి పోయినది. అయినను విద్యాపరిశ్రమము చేయుచు ఆంధ్రాంగ్లేయ భాషలయందు కొంతపాండిత్య మలవరచుకొనియున్నది.

విద్యావతియు, వివేకవతియు, నిగర్వియు, నిరాడంబరజీవియు నయి శ్రీమతి మాణిక్యమ్మగారు ఆదర్శగృహిణిగా తనరారుచున్నారు. భర్తగారు పూనిన సకలవిధోద్యమములందును సహకారమొనర్చుచు సహధర్మచారిణీ నామమును సార్థకము చేసియున్నారు.

సిరిసిల్ల ఆంధ్రమహాసభ కధ్యక్షులుగా శ్రీ హనుమంతరావుగారు వరణీయులైయుండుట మా చదువరుల కిదివరకే విష

రించుకొని యున్నాము. ఆంధ్ర మహాసభ తోపాటు ఆంధ్ర మహిళాసభయు జరుగు చుండుట మా చదువరులు గ్రహించి యుందురు. ఈ సిరిసిల్ల ఆంధ్ర మహిళా సభకు శ్రీమతి మాణిక్యమ్మగారే అధ్యక్షు రాలుగా నియమితురాలయినారు. ఈ నియామకము ఆహ్వాన సంఘమువారు ఏకవాక్యముగా, సంతోషపూర్వకముగా చేసిన నియామకము. శ్రీ హనుమంతరావు గారియందును, వారి కుటుంబమునందును తెలంగాణవాసులకు గల యాదరమున కిది ప్రబల తార్కాణము.

భర్తయు, భార్యయు, ఒకేసారి, ఒకే స్థలమున జంటగా సాగుచున్న ఆంధ్ర మహాసభకును, ఆంధ్ర మహిళాసభకును క్రమముగా అధ్యక్షత వహించుట చరిత్ర యందెచ్చటను గానము. సిరిసిల్లలోని దొక మనోహరదృశ్యము. ఆ దృశ్యమును జూచి ఆంధ్ర నర, నారీమణులు పుల కాంకితులయిరి.

శ్రీమతి మాణిక్యమ్మగారి అధ్యక్షోప న్యాసము భావగర్భితమయి, పెక్కు స్త్రీ జన సమస్యలను జర్చించి నారీపథము క్రొంగ్రొత్త వికాసముతో ప్రచలితమగు నట్లు ఉద్బోధించుచుండెను.

౨౦

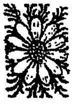
"ఎవ్వడయిన నొక్కజన్మములో ప్రజా నాయకుడు గాజాలడు. జన్మతః ప్రజా నాయకుడయి పుట్టవలయును. ఏలన, కష్ట మంతయు సంఘస్థాపనయందు గాని, కార్య క్రమ కల్పనమునందు గాని లేదు. నాయక లక్షణము, నాయకత్వార్హతా నిదర్శన మిది. భిన్నాభిప్రాయములు, భిన్నసంప్ర దాయములు గల జనులను వారి సమా నాశయములనుబట్టి యేకమాత్రబద్ధులను గా నొనర్చి నడుపుటలోనే నాయకుని శక్తిసామర్థ్యములుగన్పట్టును" (శ్రీ చిరంత నానందస్వామి విరచిత శ్రీ వివేకానంద జీవితచరిత్ర – పుట ౨౩౬)

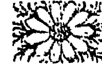
అని శ్రీ వివేకానందస్వాములవారు నాయక లక్షణములను నిర్వచనము చేసి యున్నారు. ఈ నిర్వచనమునకు పర మోదాహరణముగ శ్రీ హనుమంతరావు గారి జీవిత లక్షణములుండుట గత పుటల యందు వర్ణితమయిన కథాభాగములను బట్టి కొంతవరకయినను మా చదువరులు గ్రహించి యుందురు. కొంతవరకనుట ఏలయనగా. శ్రీవారి చరిత్ర యొక గంభీర సాగరము. గజయీతగాడు మాత్రమే సముద్రాంతరాళమునకు బోయి రత్నము లను సేకరించి ప్రకాశింపజేయ గలుగు శక్తిమంతుడగును. మాకు గల పాండితీ విభవమా తక్కువ. మాకు గల విషయ పరిజ్ఞానమా పరిమితము. మాకు గల భావనాబలమా నిస్సారము. కావున శ్రీవారి జీవితచారిత్రమును సుప్రకాశము చేయుటలో మేమెంతవరకు జయప్రదుల మయితిమో చెప్పజాలము. అయినను, పండితులలో పండితుడయి, కార్యదీక్ష

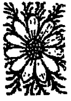
బలో కార్యద్రష్టయయి, నాయకులలో నాయకుడయి, గ్రంథకర్తయై, ఉపన్యాసకుడయి, రాజనీతివేత్తయయి, సంఘసంస్కారప్రియుడయి, ఆంధ్రభాషోద్ధారకుడయి, ఆంధ్రజనానందసంధాయకుడయి, అఖండత్యాగశీలముతో, అకుంఠితసేవాసక్తితో తన సౌఖ్యమును, తన విరామమును, తన సర్వస్వమును రమారమి అర్ధశతాబ్దకాలము ఆంధ్రమాతృ చరణారవిందముల సన్నిధిని సమర్పించి, స్వయంప్రకాశుడయి వెలుగొందుచున్న యీ ధీరునియెడ, ఈ సుప్రసన్నునియెడ, ఈ నిష్కళంకచారిత్రుని యెడ సకలాంధ్రజనులు కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ, ఆనందకోలాహలముతో జరుపుచున్న శ్రీవారి షష్టిపూర్తి జయంతి మహోత్సవ శుభసందర్భమున మా యీ యల్పసేవయగు వాక్కుసుమదామమును శ్రీ హనుమంతరావుగారికి కానుకగా సమర్పించుకొనుచున్నాము.

ఆంధ్రపితామహ పండిత మాడపాటి హనుమంతరావుపంతులుగారికిని, శ్రీవారి దారా పుత్రాదులకును చిరాయురారోగ్య భాగ్యములను భగవంతుడు ప్రసాదించునుగాక!

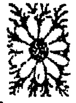
ఓం తత్సత్.

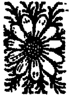
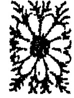

జయన్తితే సుకృతినో
రససిద్ధాః కవీశ్వరాః
నాస్తి తేషాం యశః కాయే
జరామరణజం భయమ్.

సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు
సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుమ్మీ తదీయా
ధిక కీర్తి శరీరంబులు
ప్రకట జరామరణ జన్మ భయ రహితంబుల్.

ఎఱుకగల వారి చరితలు
గఱచుచు సజ్జనుల గోష్ఠి గదలక ధర్మం
బెఱుగుచు నెఱిగినదానిని
మఱవక నుష్ఠించు నది సమంజసబుద్ధిన్.

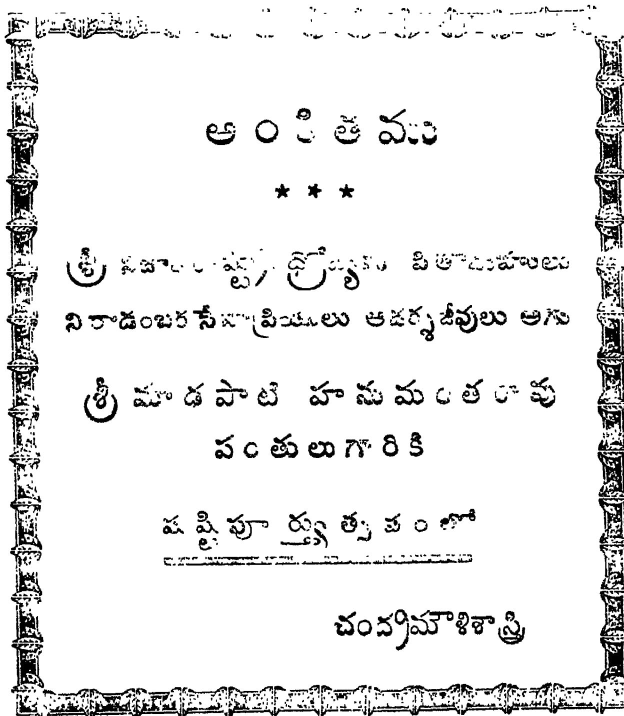

సిరియాలదేవి

(ఏకాంక నాటిక)

శ్రీ బెల్లంకొండ చంద్రమౌళిశాస్త్రులు

అంకితము

* * *

శ్రీ [illegible]

నిరాడంబర సేవాప్రియులు ఆదర్శజీవులు అగు

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు

పంతులుగారికి

షష్టిపూర్త్యుత్సవంలో

చంద్రమౌళిశాస్త్రి

ఆంధ్రవాఙ్మయ సేవాసమితి

సిరియాలదేవి

(కంధార రాజధాని, రాజభవనంలో శుద్ధాంతమున సోమరాజు-సిరియాలదేవి ఏకాసనముపై నాసీనులై వుందురు.)

సోమరాజు

నీవు సిరి !

సిరియాలదేవి

మీరు చుక్క !!

సోమరాజు

శత్రువులకు దెబ్బ !!

సిరియాలదేవి

మనకు శాత్రవు లెవరున్నారు! నిష్కంటకముగదా రాజ్యము !

సోమరాజు

నీ వన్నమాటా నిజమే, ఐననూ ఏగడియ యెటువంటిదో!—పోనిద్దూ!— నీ పర్యంకమును రాజకీయంతో కళంకితం చెయ్యను!—నీ గాఢాలింగనమున స్వర్గాన్ని అనుభవింతును సిరీ !! నీవు, నాకు - నాకే గాదు - మన వంశానికి జ్యోతివి... నేను కొంచెము నీవైపు జరుగుతాను — ఏదీ నీవు కొంచెము రావిక్క......

సిరియాలదేవి

ఇదంతా రస పర్యవసాయియైన నటభాషణము! లేకుంటే 'యావజ్జీవం హోష్యామి' అని స్థిరసంకల్పం జేసుకున్న మనలో మనకు యాచన ! దానికి సంశయము ! బాగున్నది !!......(రాజువైపు జరుగుతుంది.)

సోమరాజు

ఇది నీకు తెలియని అలంకారముగాదు. గాని, గో స్తనీధారలలొలికిన నీ ముఖాన్ని చుంబించక తప్పదు ! ... చాలు ! ఎంత కమ్మదనము!! అప్పుడే వాలుద్రావి పరువులెత్తు ఆవు లేగ మూతివంటి మధురమార్దవ పరిమళోద్గారసుభగము: సిరీ నీ ముద్దు!— అదిగో. అటు జూడూ. ఆ పసికోడె యెట్లా గంతులతో వంతాలాడుచున్నదో! ...మన కటువంటి...అబ్బో ! లజ్జ !!— ఎంత కాలానికి నీ తొలిసిగ్గు చూపిస్తివి!— నాడు శోభినివై — నేడు గర్భిణివై !!,... (సిరియాల లజ్జావనతహాసము.)

సిరియాలదేవి

ఆ లేగ లిట్లా బైటి కెందుకొచ్చినవి ! ...ఆఁ! అటు చూడండి! ఆ సత్యగోవూ!—మిత్రగోవూ—అదిగో భద్రగోవూకూడా వచ్చింది!! ...మన గోకదంబము గోదావరి తీర సీమలకు మేతలకు వెళ్ళిన వంటిరి గదా!!...అదిగో చూడండి ! పసులకాపరులూ వస్తున్నారు! మీరు రమ్మని ఆజ్ఞ చేసినారా?—

సోమరాజు

వీరా - వీరా !...

వీరు

(ప్రవేశించి) దొరా. బాన్చని!...

సోమరాజు

ఆ గొల్లబోయలు ఎందుకో వచ్చినారు. ఇక్కడికి రావచ్చునని చెప్పు.

వీరు

బాన్చను. (వెళ్ళును.)

(పశులకాపరులు ప్రవేశించి—వంగి దండాలుపెడతారు.)

౧ కాపరి

(ముందుకొచ్చి) దండాలు దొరా! మీ బాన్చని. మణివి సిత్తగించాలె!...

సోమరాజు

ఊఁ...!

౧ కాపరి

నా దొరా. మా గతేంసెప్పేదుం! ఆవులకి గిత్తలూ – గిత్తలకి ఆవులూ, ఆటికి మేమూ – మాకు అయ్యా, కాకుండా. సిందరవందర అయి, సచ్చీ-సెడీ మళ్ళీ బతికి, యీ రెండు నేత్తరాలతో యేలినోర్ని సూశాం దొరా! మీబాన్చని!

౨ కాపరి

మీ కాళ్ళకి మొక్కుతా దొరా, బాన్చని! ఈ యీపంతా బద్దలై పోయింది దొరా! మా కిట్టిగాణ్ణైతే మోసుకోసే అచ్చినం దొరా బాంచెని! సెతి ఈరుదూ–రాగన్నా ఏమైపోయిర్రో అసలే తెలీసు పెబూ! అంతా వటిమంటిం కొంపకి సేరుకున్నాం దొరా బాంచెని!... కొంతమందైతే మాకండ్లయెదల్నే సచ్చిపోయిర్రు దొరా బాంచెని!...

సోమరాజు

ఆఁ!...ఇంత దుర్మార్గం జెయ్యటానికి గుండె ఎవడికి చాలింది!!—

౧ కాపరి

కటకేశ్వరుడంట దొరా బాంచెని! ఎంత దండూ! ఎంత దండూ!! దాన్ని సూశే యాలకే గుడ్లు గిరగిరా తిరిగిపొయ్యేనయ్ దొరా!...ఆ దొర మాకటికోదు పెబూ! ఆయన గద్దిత్తూ అన్నదుగదాంటే– యీ బూమి మాది, గొడ్లన్నిట్నీ సుంకపుకొడ్డీకి తోలండి అనబట్టిండు దొరా బాంచెని! మేం, మా దొర మాడని సెప్పిండు. మీకీ మాకీ యేమన్నా యెవారముంటే అరుసుకోండి అనబడితిం దొరా. దీసిమీద ఆ దొరకు రోసం అచ్చి – మమ్మల్నీ, గొడ్లనీ, యింత జేసిండు మీకాళ్ళ మొక్తా–మేమూ ఓ యేటున లొంగక యెంటబడ్డం దొరా మీ బాంచెని!, యింకేం మణివి సేసుకొందుం దొరా. మా యగసాట్లు!!–

సోమరాజు

సిరీ, చూస్తివా! ఒక్క గడియకు ముందేగదా అంటివి. మనకు శత్రువు లెవరున్నారు అని!, రాజకులానికి విరోధ–విహింతములు నిత్య నైమిత్తికాలు!

వీరు

(ప్రవేశించి దణ్ణాంపెడుతూ) దొరా కటకం నుండి యాట, రాయబార్లమని యిద్దరు మణుసులు అచ్చి మొగసాల ముందు నిలబడి యేలినవారికోసం నిరీచ్ఛణం చేత్తున్నరు ... మీ దొరతో చెప్పమన్నరు. బాన్చని!

సోమరాజు

నాతో ముఖాముఖి మాట్లాడవలెనా! లిఖితరూపముగ నేదైన తెచ్చినారా! యేసంగతీ అరుసుకొని రా, — వ్రాత మూలకముగ నున్నయెడల సందేశపత్రిక నీవు గొనితేవచ్చు — అవసర ముంటే వస్తాను. (వీరు వెళ్ళును.)

సిరియాలదేవి

ఎంత యాగడము! ... ఆ కటికివానికి ఏమని ప్రత్యుత్తరింతురు?

సోమరాజు

కండలు గోసి కాకులకు వేతునని వ్రాస్తాను. చచ్చేవాడికి ప్రాణం పసే ఇక చావనని తలుస్తాడు! ఆవిధంగా వున్నది వీడి చర్య!...

వీరు

(ప్రవేశించి) దొరా దండాలు, ఇదుగో ఇది రాయబారపు త్తరమంట దొరవద్ద యిచ్చి వెయ్యమన్నరు. (ఇచ్చును.)

సోమరాజు

(చదువుకుని) సిరియాలా, వింటివా! సందేశము. "మీగోబృందము మారాజ్యమున నిరాజ్ఞగా-యథేచ్ఛగా విహరించుట వలననూ చెప్పినను వినక మీ గోపాలకులు తిరుగుబాటు చేసినందుననూ, మీ గోపాలకులను సాధ్యమైనంతవట్టు బంధనం చేస్తిమి. మీరు సామర్థ్యమును చూచుకుని తోలుకొనిపోదగును-కటకేశ్వరుడు"- వింటివా సిరీ! ఎంత దుడుకుతనము!... కొవ్వు కరుగు కాలము దాపించినది,— వీరూ, వ్రాత మందసము...(వీరు వెళ్ళి పెట్టెతెచ్చి-తీసి-పత్రము గంటము నిచ్చి వంగి నిలబడును-రాజు వ్రాయును) సిరియాలా, ఇదిగో సమాధానము. "నైతికముగా నీవు పడిన నష్టమునకు విచారిస్తిని. తప్పనిసరిగా నీవు నిర్ణయించిన యుద్ధానికే సిద్ధమై నీ దురాక్రమణను సత్పథమునకు త్రిప్పుట మాకు విధ్యుక్తము - ఆయుతము గా వచ్చును — సోమదేవ భూపాలుడు." బాగున్నదా సిరీ!...

సిరియాలదేవి

(భర్తచేతిలోని పత్రమును తీసుకుని) సమాధికచతురముగా నున్నది - వీరూ, వీరూ...ఆఁ, యీపత్రమును రాయబార్లకిచ్చి పంపి వేయవచ్చును.

వీరు

(వంగి తీసుకుచును) సిత్తం.

సోమరాజు

వీరూ. ఆ ఒడ్డుల పుత్తరువుల పిదప నీవు మన ప్రధానికడకు వెళ్ళి నాఆజ్ఞగా నిట్లు చెప్పుము, అతిశయముగా కటకముపైకి దండెత్తిపోవలసి వచ్చినది. సత్వర సమర సన్నాహము చేయునది- ఎల్లుంట ఉదయమున్నా[illegible]నతే చైత్రపూర్ణిమా ముహూర్తమనిగూడా చెప్పవలె... వెళ్ళుము.

వీరు

సిత్తం. మీకాళ్ళ మొక్తా.

(నిష్క్రమించును.)

సోమరాజు

సిరీ! ఎన్నాళ్ళకు మన వేళవచ్చె!!

(తెర పడుతుంది.)

రంగము రెండు

(కందార నృపసౌధము, మంత్రకూటములో విచారపూరితుడై సోమరాజు సింహాసనం మీద కూర్చుని ఉంటాడు. మంత్రి సామంతాదులు యథోచితంగా కూర్చుని, నిల్చుని ఉంటారు.)

౧ పౌరుడు

మహారాజా! తమరేంతమాత్రం విచార పడవద్దు. మేమంతా యెవరం! మీవారే!!

౨ పౌరుడు

తప్పక వాడి హతం అర్పించవనకా మేము నిద్రబోయేదిలేదు!

3 పౌరుడు

నిద్దరా! యీదారి రేపోతే అన్నమెుకటి వుంటదా! రామలచారిమాదిరి నల్లని రాజు...

౧ పౌరుడు

దొరా బాంచెలం! తమకాడ మేమేం సెప్పలేం! నిర్విచారంగా వుండుండి దొరా!

ప్రధాని

(లేచి) ప్రభూ, దైవ మనుకూలించని దానికి ఎంత విచారించి యేమిలాభము? భవిష్యత్తును చూడవలె–ఆ దుండగీ డింత టితో విరమించుకొన్నాడనిన్నీ తలంచ రాదు,గాని కమలుతూన్న విప్లవజ్వాలలు విజృంభించి తెనుగునాడు నేమి జేయునో యని మాత్రం శంకింపవలసివస్తున్నది... (కూర్చుంటాడు.)

భటుడు

(ప్రవేశించి) అమ్మగారు అస్తాంద్రు...

ప్రధాని

(లేచి) ప్రభూ, దర్శనం జేసుకొంటాము– (అందరు నమస్కరించి వెళ్ళుతారు)

సిరియాల

(పుష్పమాలతో వచ్చి) నాథా! ఇది వీరహారము – మీ మెడకే అందమిది!! (వేస్తుంది) రాజా! విచారమన్న నేమి!!– జయాపజయాలు దైవికాలు– మనంకేవ లము ప్రయత్నయాత్రులము, ... గాని గొంతులో ఊపిరాడుతున్నంతవట్టూ, కృతాన్ని విస్మరించకుంటే జయసాధన అసాధ్యముగాదు, ... ప్రభూ మాట్లాడ రేమి!– ఇదిగాదు విచారమునకు సమయము! యుద్ధసన్నద్ధులు కావలె ... మాట్లాడ రేమి!!–

సోమరాజు

సిరీ, ఆంధ్రపౌరుషానికి నీవే ఉదాహరణ మౌతావు. నేనుగాను!, యుద్ధానికి వెడలక యెట్లాగూ తప్పదు– గాని...

సిరియాల

ఏమియూ లేదు. అన్నిటికీ సర్వేశ్వరుడే వున్నాడు... వీరూ – వీరూ...

(వీరు ప్రవేశము.)

సోమరాజు

ఎందుకు! యెందుకు సిరీ!! ... వీరూ వెళ్ళుము. (వీరు నిష్క్రమణము.)

సిరియాల

ప్రధానికి తెలియనలవుదము. మరల తీవ్రతరంగా కదనపథకమ్ము వన్నుదము!–

సోమరాజు

సిరీ, నిన్నటి గాయములింకా మాని యుండవు – అప్పుడే మరల యుద్ధానికి ఆహ్వానిస్తే వీరతాంబూల మెవరు పట్టుటకు ముందుకు దుముకుతారు?–

సిరియాల

రణభేరీ మ్రోగించుట తడవుగా లక్షోపలక్షలు వీరగంధాలంకృతులై, నేనంటే నేనని ముందుముందుకు వస్తారు! ఆంధ్రులం పిరికివారుగారు!!...

వీరు

(రొప్పుతూ వచ్చి) దొరా బాంచెని, పెదబాయిగారు వచ్చి, మొట్టనే తమతో మనవి జేసుకోమని అనిపట్టింరు దొరా కాళ్ళు మొక్తా!—

సోమరాజు

రావచ్చునని చెప్పు,- సిరీ!...(ఒక వేపు నుంచీ వీరు, ఇంకోవైపునుంచి సిరియాల నిష్క్రమిస్తారు.)

బంటు

(వంగి నమస్కరిస్తూ ప్రవేశించి) దొరా, యేం జెప్పేది! కటకంనుంచీ ఆ రాజు దండుతో అచ్చి మన నగరం చుట్టూ ముట్టడించి ఢంకాకొట్టిరిదొరా! ఏం విన్నపం జేసుకోందు! - మంత్రిగారు దిగాలుపడినరు! పట్నం అంతా అట్టుడికి పోతాంది! - దళవాయిగారు దొరతో తొందరగా చెప్పమని ఉరికించిండు, చిత్తగించాలె.

సోమరాజు

అరే!!! బంటూ, నీవు శీఘ్రముగా పోయి, ప్రధానిని రమ్మనిచెప్పు వెంటనే!

బంటు

చిత్తం. బానిసను...

(నిష్క్రమించును)

సోమరాజు

సిరీ...సిరీ...వీరూ... (వీరు వస్తాడు) దొరసానిని రమ్మను!...

ప్రధాని

(ప్రవేశించి) మహారాజునకు ప్రణామము —

సోమరాజు

ప్రధానీ, ఇదేమిటింత! బల్లాలుండు నగరముపైకి దండెత్తివచ్చెనటగదా!!-

ప్రధాని

ప్రభూ, భయంకరస్వప్నము వలె జరిగినది! నగరమంతా సంక్షుభితమౌతున్నది-

సోమరాజు

కర్తవ్యము??-

ప్రధాని

గోవిందరావును ఇప్పుడు ఇటువస్తానే నియమిస్తిని- సిద్ధముగానున్న సైన్యముతో యెదురునడచి...పిదప దైవసహాయము...

సోమరాజు

ప్రధానీ! నీచాతుర్యమంతా నేడు వినియోగించవలె- సరే. వెళ్ళుము.

(ప్రధాని నిష్క్రమణము)

సిరియాల

(ప్రవేశించి)...వీరు వచ్చి చెప్పినాడు-

సోమరాజు

అవును. రమ్మంటిని! ఎందుకో ఇప్పుడు జ్ఞాపకము లేదు!! - యుద్ధ ప్రస్థానానికి అనుజ్ఞ!!...

సిరియాల

శుభం.

(ఉభయులూ నిష్క్రమిస్తారు - అవనిక.)

రంగము మూడు

(అంతఃపురంలో ఒకటే మంచముమీద ఇరువురూ దగ్గరగా కూచుని వుంటారు. సోమరాజు క్రిందికి చూస్తూ మాట్లాడుతాడు. సిరియాల ఆశ్చర్యంగా వింటూవుంటుంది.)

సిరియాల

ఇంత ఆకస్మికముగా శత్రువు సన్ని[illegible]మటుకూ - పరాభూత పరంపరాస్థితికీ మన మంత్రి సామంతాదు లే-మై-నా... కుట్ర చేసియుండరుగదా!!-

సోమరాజు

అదీ తప్పులేదు! కర్ణుడు చావటానికి ఎన్ని అసహ్య కృత్యాలు విజృంభించి మృత్యు నటనా విన్యాసాలు జేసినవో-నేడది జ్ఞాపకం వస్తున్నది. సామంతులు ప్రత్యర్థిసేనా వాహినీపతులై నిలిచినారు! - కావచ్చిన కథకు వినటానికి ఆత్ర మెందులకు ?... ఆ తరువాత - వింటున్నావా సిరీ! పరధ్యానంలో నున్నట్టున్నావు!...

సిరియాల

లేదు - ఏమీ లేదు!...ఆకాశము కాళీ సహోదరియై విరింగి మీదపడుతున్నట్టు కనిపిస్తుంటే చూస్తున్నాను - చెప్పండి. తరువాత ?-

సోమరాజు

మన దండు ముందడుగుడుతూ విమతయూథము అంపవర్షములు ముంచెత్తినా లక్ష్యము చేయక పులిపిల్లలవలె ముందుకు దుమికినారు! - కొంతవడికి అడుగొక నెత్తురు మడుంగై సాయంసంధ్యాభాతువులు విరిసినై!! - పిడుగులవంటి మన జోదులు నీరై రక్తశయనంబు జేసినారు!- విధి వ్యత్యాసముగా జూచినది. విశాంపతులు దుర్గాన్ని దరిసి కవాటములను కొమ్ము టేనుగులతో కుమ్మించ సాగిరి. అప్పుడు మనసేన కోట బురుజులపైనుండి శత్రు మస్తకములమీద గండశిలలూ—నిప్పుకలూ--బాణములూ కురిపించినారు. అంతట కోటపైకి ఉడుముల నడుములకు పగ్గములం గట్టి విసిరి కోట గోడల కెగ ప్రాకి సమకట్టంగా మన సైనికులు అరిశిరస్సులను గోడిబిళ్ళలవలె కొట్టివైచు చుండిరి, - వీరు ఎంతకీ తట్టుకొని కూడా కటకరాజ పక్షమువారు ద్విగుణితోత్సాహంబుతో నిలంబడిరి, చెప్పకోదగిన యూధ శిథిలమైన మన యూథము ... సిరీ, నీవు దక్క నాకిక సిరిలేదు—

సిరియాల

ఏమిటా నీరసము! తరువాయి చెప్పండి, కదనకథనంబున నా శరీర ముత్పులకమౌతున్నది!...మన యూథము??...

సోమరాజు

శతఘ్నుల దెబ్బలకు తలలు విరిగీ - మొలలు విరిగీ- నేనొక పెద్ద బురుజునెక్కి చూస్తూవుండంగానే నిశ్శేషమైనారు,— ఇట్లా స్వసైన్య వినాశమూ పరబల దర్పమూ చూడగా చూడగా మిత్రబృందమంతా శత్రు పక్షస్థానీయులై ఉండుట మున్నా స్వయముగా జూచి సర్వత్రా అపజయచిహ్నాలే పొడగట్ట. నా జీవితసిరివైన నీ పాదసాన్నిధ్యంలో నిల్చున్నాను వచ్చి!—

సిరియాల

మీ మనస్సులో నేడేదో అననుభూత భీరుత్వం ఆవహించినది, కాలమూ-కర్మమునూ కదిసివచ్చినవి...ఇదిగో వీరగంధము. చేయి జాపండి...ఏదీ తొమ్మ్మ... తల యెత్తండి, బొడకు పూస్తాను, (పూయును.) పరిమళము వీడని వాడని

వకుళమాలిక, ఇది ఆంధ్రసామ్రాజ్యశౌర్య పుష్పమాల ధరించండి! (వేయును) ఇదిగో అభిమానతాంబూలం బిశి స్వీకరించండి! (ఇచ్చును),...వీరా - వీరా—

సోమరాజు

ఎందుకు వీరు ?...

సిరియాల

సంగ్రామరంగంలో జయభేరీ మ్రోగించమని సేనానాయకునితో చెప్పుటకు!...

సోమరాజు

భేరీ పగిలినది విన్నటితో! ... నేనే వుంటిని - నా కు నీవున్నావు...సరే! నీవు జరిపిన, వీర శృంగార కలాపంబులలో ఒక్కటిమాత్రము కొదువయున్నది, అది: హిమవచ్ఛృంగోన్నతజ్ఞాతులైన నీపయోధరములు నావక్షమున నిక్కపొడిచి మన యిరువుర మధ్యనూ మెడము లేనంతటి సన్నిహిత స్నేహమ్ములై, జీవితాజీవుల రసాద్వైతసిద్ధిజ్ఞాపు దృఢాలింగనము — ధీరాలింగనము! సిరీ, నాయొక్క సర్వ సిరీ నీ చూపులలోనే యున్నది; (కౌగలించును...

తెరలో

"మహారాజా! జయము జయము— కటకేశ్వరుని మందీ-మార్బలమూ గండి పడ్డ నిండుచెరువువలె స్వేచ్ఛాచారులై కోట కొమ్ములపై కెక్కి ఆంధ్ర సామ్రాజ్య దిగ్విజయ పతాక నూడబెరికి పుర ప్రవేశ మైనారు. రాణివాసమువారి భద్ర మావశ్యకమని విజ్ఞాపనమ్మొంపినారు పురపాల కాధికారిగారు...చిత్తము"-

(రాజదంపతులు హఠాత్తుగా కౌగిళ్ళు వదలి నివ్వెరపాటుగా వింటారు. కొంత సేపు నిశ్శబ్దము)

సోమరాజు

వీరపత్నీ ! నా తుది సందేశమును మ-న్నిం-చ-వలె !...

(తల వంచుకుంటాడు.)

సిరియాల

(కన్నీటితో) రాజన్యా!...అక్షరశః మీ ఆజ్ఞ పాలించే నన్ను...నా జీవితమే ధారపోస్తా. మీ మాటలు మోగినభూములకు - సర్వదిగంతరాలకు! - పట్టపగలు ఈ చీకటి యేమిటి!! ... మీ రెక్కడ వున్నారు!... నేనో!... నేను!!... నే నక్కడున్నాను!...ఏదీ నా చెయ్యి నాకు అవలంబముగా దొరక దేమి!! ... నాథా ... ఆంధ్రనాథా...

సోమరాజు

సిరియాలా, ఏమా అధీరత ! ... వీర పత్ని వైనట్టే వీర మాతవు కావాల్సి వున్నది !......సిరీ. గుండె చెదరగొట్టు కొంటున్నావు ... సిరీ... సిరీ... నోరు రావటం లేదు నాకు చెప్పుటకు...

సిరియాల

(సోమరాజు చేయి బట్టుకుని) చెప్పండి- చెప్పండి. నా ప్రాణం ఆహుతిగా ఇవ్వనా ఆంధ్రదేశానికి ! ... ఏమిచెయ్యాలె ... చెప్పండి. ప్రభూ, చెప్పండి !!!

సోమరాజు

(కన్నీరు గారుస్తూ) ఏమని చెప్పేదు సిరీ!...నీ గర్భమే. మనకూ, వంశానికీ, దేశానికీ దీప ;...నాన్ని కాపాడుకోవ

టమునకు నీ పీ సుడిగాలిలో సుండజనదు! ...అదిగో కోలాహలము సిరీ!...నాన్నండి రాచసిరి ఉడిగిపోయినట్టే- తెలుంగు సిరివి నీవునూ...వై-దొ-లం-గ-వ-లె! ఎంత కఠినవాక్కు!...ఎంత కఠోరకర్మము!... సిరీ, సిరీ, (కౌగిలించుకొని యేడ్చును)

సిరియాల

అయ్యో! పతీ! ఎక్కడికిపోను!! ఎక్కడ తలదాచుకొందును!!!—ఆంధ్రరాజ ప్రాసాదము దిక్కుమాలిన దివాణమైనదా నేటికి!...నాథా...పోలేను... ఈ భూమి...నాభూమి విడిచి పోలేను...

సోమరాజు

ఈపగాచి నక్కలపాలు జేయవచ్చునా సిరీ!...భవిష్యదాంధ్రాభ్యుదయానికి నీవు జీవనదివి, నీ కడుపుపంటయే మనకు బంగారపు వర్షము...ఓపికకావాలె. సిరీ,ఇంకా యిక్కడ వుం-డ-టా-నికి సమయము లే-దు...నిరాశచేసుకో, సిరీ, ని-రా-శ-చే-సు-కో...నీకూ-ఎక్కడవున్నా నాకూ నీ గర్భమే ఆశ...వెళ్ళు...ఆశనుపెంచు. ఆంధ్రజ్యోతిని వెలింగించు...మల్లికనో - ఎవరినో, నమ్మికమైన సహవాసము తీసుకొని దే-శాం-తర-గమనం చెయ్యి;— రాతిగుండెతో చెప్పుచున్నా నమకోసు! రాళ్ళలో కూడా సెలయేళ్ళున్నవి, ... సిరీ...వెళ్ళుచున్నావా! ఏదీ!! (కౌగలించుకొనును.) సిరీ, స్వర్గపాథేయమిది నాకు!...

సిరియాల

పతీ, ఇది కలా! నిజంగా నేను వెళ్ళాల్సిందేనా! ... వెళ్ళాల్సిందేనా!! ... ఏ ప్రేమదంపతులకు వియోగము కలిగించావో నాకు కలిజన్మంలో!...నాథా... వెళ్ళుతున్నా, ఏవీ రాజప్రాసాదాలు—నా ప్రాణప్రదాలేవీ! (వంగి నమస్కరించును) సెలవు—నాథా. ఎప్పుడు తెలుగుగద్దెపై నేను రాణినై కూర్చుండేది?...కాళ్ళు రావేమి రాజా!...ఏదీ కడసారి మీ వీరబాహు బంధము! (తెర పడుతుంది.)

రంగము నాలుగు

(హనుమకొండలో నొక శిథిలాలయావరణంలో సిరియాలదేవి ఒంటరిగా కూర్చునివుంటుంది. చేతిలో నొక చిత్రపటము.)

సిరియాల

సోమదేవభూపాలా—నా ప్రాణభూమిపాలా! నన్ను నాథను జేసి పోయితివా!... ఈ పాడుపడిన గుళ్ళే నాకు శరణ్యమ్మొనర్చితివి! ... తొందరపడుతున్నా, నీ వేమి జేతువు నా ప్రవచారానికి! నాపుణ్యమైపోయినది...పాపమే మిగిలినది!

(మల్లికా, గిరిజలు ప్రవేశిస్తారు దీనాననాలతో.)

మల్లి.

అమ్మా...ఎందుకు తల్లీ ఏడుస్తావు! ...ఏమిలాభమన్నా ..

సిరియాల

ఏమైనదే, పోయినది!...

గిరిజ

ఏమైనదమ్మా! ఏమీగాలేదు. ఈరాజు గురించి యిదివరకే విన్నానుగదా పిరికివాడని! అది తేటతెల్లమైంది!!

మల్లిక

తనకూ - ఆ రాజుకూ ఏవో సంధి నియమాలున్నై అనీ, తను ఆశ్రియ మియ్యటానికి వల్లపడదనీ,...అనాథ అనీ-రాజకుటుంబిని అనీ, మీరు చెబుతున్నారు గనుక మా పురంలో ఎక్కడైనా చోటు దొరికితే, జాగ్రత్తగా-అజ్ఞాతంగా వుండటానికి మాత్రం మా అభ్యంతరం లేదని ఎటుకు దేవరాజుగా రన్నారు తల్లీ!—

సిరియాల

స్థానబలం లేనివాండ్లగతి యిట్లా వుంటుంది గాబోలు! ... ఇప్పుడేమిటే దారి గిరిజా!!

గిరిజ

ఏమీ తోచటంలేదు అమ్మా!...ఇక యీపట్నంలో మనం చూడదగ్గది ఒక్క-బ్రాహ్మణాగ్రహారంమాత్రమే వున్నది,... లేవండి...పోదాం పదండి తల్లీ!... ఏమి దౌర్భాగ్యము తల్లీ!—అగర్భశ్రీమంతురాలివైన నీకిట్లాంటి పాట్లొచ్చినై అమ్మా! మేమే చూడలేకపోతున్నాం, — అట్లా అన్నం నీళ్ళూ వుగ్గబడితే ఎట్లాగమ్మా! నీళ్ళదేపొద్దులుగూడానూ! లేండి, వెళ్ళదాము అగ్రహారానికి;—

(నిష్క్రమణం - తెర.)

రంగము ఐదు

(హన్మకొండలో బ్రాహ్మణాగ్రహారం, మాధవశర్మగారి ఇంటిముందు సిరియాలదేవీ-గిరిజా - మల్లికలు నిలబడివుంటారు; మాధవశర్మ ప్రవేశిస్తాడు.)

మాధవశర్మ

ఎవరమ్మా మీరు !...

మల్లిక

అయ్యా, దిక్కులేనివాళ్ళం—

మాధవశర్మ

అదేమిటి తల్లీ! ఆలెక్కన దిక్కున్నవాళ్ళెవరూ!! అందరికీ సిద్ధేశ్వరుం డొక్కండే శరణ్యము-నా కూతుళ్ళవంటి మీరెవరో తెలుసుకోగోరుచున్నా....

గిరిజ

నాయనగారూ, ఈ తల్లి సిరియాలదేవమ్మగారు, కందారం పాలించే సోమదేవ మహారాజులుంగారి దేవేరి,- కటకంధారవారు చేసిన దుర్మార్గప్పునివల్ల ఈ నిండుచూలాలైన మహారాణీవారికీ గతి పట్టింది. ఈ దినం తల దాచుకోటానికి చోటు దొరకక 'నా' అని ఆదరించేవారు లేక,...మహా తండ్రులైన తమబోటివారి వీధివీధీ-గుమ్మంగుమ్మమూ, తిరిగీ-తిరిగీ మీ పాదాలకాడికి వచ్చినం!;...

మాధవశర్మ

ఓహో! అదా అమ్మా!! తెలిసింది, తెలిసింది. లోపలికి రాండి తల్లీ ... విన్నాము ఆ కథంతా!-సిరియాలదేవమ్మ తల్లీ, రావమ్మా రా;—

సిరియాల

తండ్రీ ! నా ఉనికివల్ల మీకేమైనా రాజరికంవారిచేత ఇబ్బందులున్నై అని

తో స్త్రీ ఆశ్రయం ఇవ్వకండి! ... ప్రపంచంలో బ్రతికి చెడ్డవాండ్లు చెపనాప్పుస్నారు- ముందూ వుంటారు. నేడు నామూఖాన ఆ బ్రాత పంక్తులు దీర్చింది; నా కష్టము నా కెట్లును తప్పదు. నాకోటకు మీరు...

మాధవశర్మ

అయ్యో అమాయికపుతల్లీ! కష్టాలే కాపురంజేస్తవా అమ్మా జీవితంలో!!— కష్టసుఖంబులు కావడికుండలు- అనూర్యంపశ్యవైన నీవు పడే ఇదుములు చూచి ఏ జాలిగుండె సహించగలదమ్మా! సంతులేక, దానికోసం కలలల్లుకుంచూ, నిరాశాముఖమైన నా జీవికకు, పుత్రికా ప్రియవు; అందునా సమీపమైన ప్రసవఘడియలుగలదానివి. తల్లీ! నీ కాశ్రయమిచ్చుటయే నాకు కష్టమా!- రాతల్లీ, లోపలికిరా... (రమ్మని అభినయిస్తూ శర్మగారుముందూ- సిరియాలాదులు వెనుకా వెళ్ళుదురు)

[పదిహేను దినముల తరువాత]

(మాధవశర్మగారి ఇంటిముందు వసారాలో, శర్మగారూ మరి ఇద్దరు బ్రాహ్మణులూ కూచుని వుంటారు)

మాధవశర్మ

"అథాతోధర్మజిజ్ఞాసా-అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా"- ఓహో! సిద్ధావధాన్లుగారా!! దయచెయ్యండు- దయచెయ్యండు,-

సిద్ధావధాన్లు

(ప్రవేశించి) దయచేయుటకేంగానీ యేమండీ ...

మాధవశర్మ

ఆదేమి! అష్టాఅర్థోక్తిలో ముగించినారేమి! ఏమన్నావి శేషములు!

సిద్ధావధాన్లు

ఆం... ఉన్నవి, కొం-చెం-లోనికి...

మాధవశర్మ

అక్కడలేదు అవధాన్లుగారూ, చెప్పారూ! బ్రాహ్మల కేంరహస్యాలు!!

సిద్ధావధాన్లు

కాదయ్యా తండ్రీ! ఊరంతా అట్టుడికిపోతున్నది.- ఒళ్ళో అగ్నికణందాచినారు మీరు! - అది మీకేకాదు. యావత్తు బ్రాహ్మణ్యానికే ముప్పుతెచ్చేట్టున్నది!!- మా అందరియందైనా అనుగ్రహంవుంచి దులిపేసుకోండి!...

మాధవశర్మ

వాజపేయయాజులుగారూ విన్నారా! ఇందాకటినించీ నేను మనవి చేసింది ఇదే!— ఏవంవిధంగా వున్నది మనవాళ్ళ ఆపద్ధర్మం,- ఏమండీ రాజలింగంగారూ?-

రాజలింగం

అవునండీ! సిద్ధావధాన్లుగారు వక్కాణించినది నిజమే! అందులోనూ ఇది రాజకీయముగూడా!! - ఆమెను ఎక్కడికైనా వెళ్ళి తలదాచుకోమని చెప్పటమే ఉత్తమము!...

మాధవశర్మ

ఉత్తమమా! ఈ వ్యాఖ్యానానికి ఉత్తమాధమనిర్ణయంగూడా సెలవిచ్చినారూ!- తత్రాపి, ఒక్క అబలను రక్షించటానికి ప్రాణాలు పట్టి చూచుకొనుటకన్న బండగట్టుకుని బావిలో దూకటమే ఉత్తమమేమో! 'జాలి' అనే ముక్క అంతరించినక్క బ్రాహ్మలం బ్రాహ్మలం అని చెప్పుకొనుట ఎందుకింకా!- నేడు గూడులేని పక్షియైన

సిరియాలదేవమ్మను దివాంధమ్ముల ముందు నిల్పుండబెట్టను; ఏమైనా గానివ్వండు... మీరంతా కూడా కలిసి వస్తారా సరే! రామంటారా!! నేను ముందూ - ఆమె వెనుకా !!!—

సిద్ధావధానులు

నిజమేనండీ! ప్రాణాలకంటే ఎక్కువా ఏ ధర్మమైనాను అన్నా నేను, అంతే! ఈ అప్రతిష్ఠ మాకెందుకు! 'యశోవా- మృత్యుర్వా' మీతో పాటే మేమూ!

వాజపేయయాజులు

ఏమీ భయము లేదు. అన్నింటికీ సిద్ధేశ్వరుండే వున్నాడు !—

రాజలింగం

నా దొక విన్నపం వున్నది. చిత్తగించండి. గ్రుడ్డొచ్చి పిల్లను వెక్కిరిస్తున్నదా అని అధిక్షేపంజేస్తేనట్టుకు నేను చెప్పలేను!-ఆమెను కాపాడటం అవశ్యమే కానివ్వండీ. శుద్ధవైదికంగా ఐతేమాత్రం చాలా ఒడుదుడుకు లుంటవి — తాళ్యం పన్నవలె !!

మాధవశర్మ

దానికేమి! అట్లాగే, - సరే. సంధ్యావందనం వేళైనది ... ఒక్కమాటవుస్నది, బ్రాహ్మణసభవారందరితోనూ మనవి జేస్తున్నా. ఎప్పుడు కేకవేస్తే అప్పుడు వచ్చి బాసటై వుండవలె ... (బ్రాహ్మలంతా వెళ్ళుతారు. మాధవశర్మ లేచి ఆలోచిస్తూ పచారీ చేస్తూంటాడు.) ... సిరియాలమ్మా...సిరియాలమ్మా...

సిరియాలదేవి

(ప్రవేశించి) ఏమిటి నాన్నగారూ!...

మాధవశర్మ

తల్లీ, ఏమీ అనుకోనవ్వుగదా !!

సిరియాలదేవి

నాన్నగారూ, ఈ అభాగ్యను శిక్షించుటకు సాశయిస్తారెందుకు ?

మాధవశర్మ

నాబిడ్డా! గతమును నేటినుండీ పూర్తిగా విస్మరించవలె!-బ్రాహ్మణీవేషమును ధరించవలెను తల్లీ కొంతకాలము !! — గిరిజామల్లిక లెక్కడనో కుశలులై యే వుందురు తల్లీ! నోరే రావటంలేదమ్మా చెప్పటకు!-

సిరియాలదేవి

ఎందుకు తండ్రీ, నన్ను గురించి మీకీ చింత!?—

మాధవశర్మ

దేశంకోసము;— మేమేం చేయగలుగుతున్నామమ్మా! ఆంధ్రమాత కారాగారంలో కృశిస్తున్నది! ఆ తల్లి చెర విడిపించుటమే మాకు విధ్యుక్తము; వెళ్ళమ్మా లోపలికి! జాగ్రత్త తల్లీ!!...(తెర)

రంగము ఆరు

(అగ్రహారంలో ఒక వీధి - ఇద్దరు రాజభటులు గుమ్మం ముమ్మయిమూ పరిస్తూ నడుస్తుంటారు,)

భీమన్న

ఒరేయ్ రామయ్యా! ఆయమ్మ ఎట్లాగైనా యీ బావన అగ్రహారంలోనే దొరకాల్రా! - ఈడ మనం దబ్బుపపోలి కూడా పట్టఅచ్చు; అమేమో బాసమణి సామె! యీరంతా బామ్మలామె!! —

యోగయ్య

ఏమోలేరా. ఇప్పుడు మన కేసంత ఊపిరిమీది కొచ్చిందే! దొరక లేదంటే పోదంట్రా!! – పాపం సూలాలంట!...

భీమన్న

పిచ్చిపిచ్చి యేసాలెయ్యకు. రాసపీనుగ తోడులేకుండా పోదంట! ఈ రాస్యం బైట బడ్డదాంటే, ఆ యమ్మతోపాటు నీ గొంతూ నా గొంతూ కసుక్కుమంటై! ...యీ వూళ్ళో సబావతంట్రా సూద వయ్యగారిట;.. ఆ పెద్దలోగిలి ఆ బావని దొరదేంట! పోయి అడుసుకుందం పద. (ముందుకు వెళ్ళి తెర లోపలికి చూస్తూ) అయ్యా...దొరా, దొరా...

మాధవశర్మ

(ప్రవేశించి) ఏమిటి నాయనా! ఎవరు మీరు?...

భీమన్న

లోపల ఆయమ్మ యెవరు??...

మాధవశర్మ

మీరెవరో తెలుపన్నా తెలుపక, ఇంటి లోని ఆడవాండ్లను అడుగుటం యేమి మర్యాద!...నా కూతురు ఆమె...

యోగయ్య

దొరా, బాంచెని. కటకం ధొరవారి బంట్లం మేము. ఒక పనిపుండి అచ్చినం! కందారం ధొరవారి బాయిగార్ని మీ యింటికాడ దాచినట్టు తెలియఅచ్చింది ...ఇదిగో ఈ పటాన్ని చూడుండి దొరా! ...: దీనికీ–ఆయమ్మకీ ఏం బేదంలేదు!...

మాధవశర్మ

ఈమె ఎవరో రాజపత్ని!...

భీమన్న

కాదు దొరా, పిలిపించుండి దొరా మీరే సూద్దురుగాని! మొగం వుండది అద్దం వుండది!!...

మాధవశర్మ

తప్పుదా! తప్పుదా!! – మాలసున్న వాండ్లను మొగసాలకీడ్చే దొరతనాలా మీ దొరతనాలు!!...బాగున్నది. చాలా బాగావున్నది! ... చెట్టు చెదుతెరువాతకు కుక్కమూతిపిందెలు పుట్టటం నిజమేనా! అమ్మా...అమ్మా... నాబిడ్డా. ఒకసారి ఇట్లారావమ్మా!

సిరియాల

(ప్రవేశించి) నాన్నగారూ, ఎందుకో పిలిచినారు?

(భటులు చేతిలో పటాన్ని పట్టుకొని ఆమెనూ, పటాన్నీ, పదేపదే చూస్తుంటారు)

మాధవశర్మ

ఏమీలేదుతల్లీ! నీవు కందారం దొర సానివట! ఈబుద్ధిమంతులుకని పెట్టారు!... నేను, కాదూ, నాకూతురన్నా నమ్మక పిలవమంటే పిలిచానమ్మా!!–

భీమన్న

చూడండి దొరా, యీ పటాన్ని! (పటాన్ని చూపిస్తూ) ఏం యేసుపాసూ లేదు......ఈమెను మా యెంట పంపాలె; దొర ఆనతి!...

మాధవశర్మ

ఏమి దురన్యాయము! – నా బిడ్డను మీ వెంట పంపాలా!—

భీమన్న

తప్పదు. మమ్మల్ని నేంలాబంతే; రాజుగారి గట్టిఆగ్నె.

మాధవశర్మ

మీరు పంపించమన్నంతమాత్రాన్నే మీకు వప్పివేసి, నేను గాజులు తొడిగించుకొని ఇంట్లో కూర్చోవలసిన చేనా!- నా బిడ్డను తోడ్కొని రమ్మనుటకు యే రాజుకూ అధికారంలేదు - ఏ చక్రవర్తికీ అధికారం లేదు ! పోయి చెప్పుకొనవచ్చును! — ఎక్కడిదో మహారాజ్ఞీ ఛాయాచిత్రాన్ని తెచ్చి నా బిడ్డను పోలిక పట్టి, రాజాజ్ఞ తోలుకొనిపోతామంఛారా! మనిషిని బోలిన మనుష్యులుండరా లోకంలో !?—

భీమన్న

ఎందుకొచ్చినవాదం దొరా! - మంచి మాటల్తో రాకుంటే బలవంతాన్నైనా...

మాధవశర్మ

బలవంతాన లాగుకొనిపోతారా! ఏదీ పోండి! (భటులు సిరియాలదేవిని చేయి పట్టుకుని లాగుకొనిపోదురు.)

సిరియాలదేవి

(పోతూ-ఏడుస్తూ) నాన్నా-నాన్నా- అనాథనై పోతున్నా - రావా నాన్నా, రావా.

మాధవశర్మ

అమ్మా, వస్తున్నా-వస్తున్నా(ముందుకు వచ్చి నడుముబిగిస్తూ) ఓ సభ్యబ్రాహ్మణులారా! దౌర్జన్యము-దౌర్జన్యము - నివురుగప్పిన నిప్పువలెనున్న మన క్షాత్రమును నేడు అహింసాయుతముగా నిరూపించుకొనవలె... నేడు నాబిడ్డ - రేపు మీబిడ్డ! ...సత్యారాధకులంతా రాండి-రాండి !! (ఉరుకును - అపనిక జారుతుంది.)

రంగము ఏడు

(కటకంలో రాజసభ తీర్చియుండగా, సిరియాలదేవితో భటులూ - వెనుక బ్రాహ్మలూ ప్రవేశిస్తారు,- భటులు నమస్కరించి నిలబడతారు)

బల్లహుడు

ఈమెయేనా సిరియాలదేవి!...

భటులు

చిత్తం- చిత్తం.

మంత్రి

ఎక్కడ పట్టుబడినది?-

భీమన్న

అనుమకొండలో బ్రాహ్మల అగ్రహారంలో మాదవయ్యగారంట పెద్దబాపనాయన ఆరింట్లో!...

(రాజూ - మంత్రీ ఒకరి ముఖం ఒకరు చూసుకుంటారు)

బల్లహుడు

(తలపంకిస్తూ) బ్రాహ్మణులుగూడా రాజకీయాల్లో చేయి జేసుకొంటున్నారూ! (బ్రాహ్మల్ని జూచి) వీరంతా వారేననుకుంటా!!...

భీమన్న

చిత్తం. పెద్దగా ఎగత్రింపినదొరా, బాంచెని!!-

బల్లహుడు

ఏమండీ బ్రాహ్మణసభ వారూ, మీకిది న్యాయ్యమేనా?...

మాధవశర్మ

(ముందుకు వచ్చి) ఏమి న్యాయము రాజా! న్యాయము అంతరించినది దేశంలో! నా కూతురును – నా కన్నబిడ్డను – నిండు చూలాలిని, బలాత్కారముగా రాజభటులు లాక్కొనివచ్చిన పిదప యింకేమి న్యాయము, ఇంకెక్కడి ధర్మమూ !!–

మంత్రి

మీ బిడ్డను వాండ్లెందుకు తెస్తారు, వాండ్లకు తగిన ఆధారం లేనిదే !—

మాధవశర్మ

ఆధారమా ! ఏదో రాజకుటుంబినీ పటాన్ని చూపించి 'ఈ చిత్ర ప్రతిమా యీమే సమంగా వున్నారు. కనుక తోడ్కొనిపోతాం.' ఇదా ఆధారము !, లోకంలో మనిషినిబోలిన మనిషీ, పశువునుబోలిన పశువూ వుండదా!–ప్రాకృశ్చిమములు తెలిసుకుని బంట్లను మానధనుల యిండ్లలో ప్రవేశపెట్టి, న్యాయ్యపరిశీలన చేయుచున్నారా ! – మహామంత్రులతో ఇంతకన్న దౌర్జన్యము నభివర్ణింపలేను, ...రాజేంద్రా, నన్నే మాధవశర్మ అంటారు-హన్మకొండ బ్రాహ్మణాగ్రహారంబునకు సభాపతిననీ అంటారు, – ప్రకృతపు మీ ఆజ్ఞ కేవలమూ దౌర్జన్యపూరితమైనదని నేను ఘంటాఘోషముగా వక్కాణించగలను, ఇట్టి మహాద్రోహములు – ఫలితములు, రామాయణ – భారతాది గ్రంథంబులలో జదువుచుందుము!...

బల్లహుడు

(మంత్రితో) సభవారి నడుసుకో వచ్చు—

మంత్రి

బ్రాహ్మణసభవారు ఈయనగారి వాఙ్మయమును నిజమేనని ప్రమాణపూర్వకముగా వప్పుకొంటారా?...

బ్రాహ్మణబృందము

నిజము నిజము ముమ్మాటికీ నిజము.

మంత్రి

దీనికి దృష్టాంతమును జూపగలరా?–

౧ బ్రాహ్మడు

ఈమె పేరు లక్ష్మి. భర్త రాజమహేంద్రవరము విద్యాభ్యాసమునిమిత్తము వెళ్లినాడు,– పురిటికి తీసుకొనివచ్చినారీమను– దీనికి నిదర్శనము లక్కఱలేదు. మాధవశర్మగారు దేవుని వంటివాడు. గొప్ప విద్వాంసుడున్నూ!

మంత్రి

ఇంకా సభవారిలో ఎవ్వరైనా ఏమేని జెప్పకొందురా?

బ్రాహ్మలందరూ

లక్కఱలేదు, సత్యమునకు వేయి మాటలు లేవు!

మంత్రి

(ఆలోచించి) ఐతే ఒకపని చేయవలె– ఈమె బ్రాహ్మణియే యగుట నిజమైన యెడల ఈమె చేతి అన్నము దినుటకు అభ్యంతరము లేదుగదా!?

మాధవశర్మ

నాబిడ్డ చేతి యన్నము తినుటకు నాకే మభ్యంతరము!... గాని... ఈమె పూర్ణ

గర్భిణి కావటంచేత మాబోటి నైష్ఠికులము భుజింపను, ప్రసవించిన కానుక మూడు మాసమ్ముల అనంతరంబు నిరాక్షేపము! పోనివ్వండి. ఈసత్యము నిక్కడి వేత్తలైన సన్మర్తలను విచారించవచ్చు...

మంత్రి

(ఆలోచన నభినయించి, రాజును జూచును) అట్లైన నొకపని జేస్తారా?...

మాధవశర్మ

ధర్మభ్రంశము గాకుండంగా నేపరీక్షయైన జేయవచ్చును.

మంత్రి

మీ సిద్ధేశ్వరాలయములోనే ఈయమ చేతి ఉప్పూ - నేయీ తమరంతా తినవలె!—

మాధవశర్మ

అవశ్య మటులే జేతును - ప్రభుత్వ మిట్టి కఠోర శాసనంబులతో ధర్మదేవత నడుము విరుగబొడిచినది...కానివ్వండు. మీ చిత్తమువచ్చినట్లే జేతును - పరీక్షలు దయచేయవచ్చును; నేడో రేపో ప్రసవింపనున్న నా తల్లిని యింకెందుకు దుర్బాధములో నుంచుదురు ! (మంత్రీ-భటులూ-బ్రాహ్మణులూ-సిరియాలదేవి నిష్క్రమిస్తారు. తెరపడును.)

రంగము ఎనిమిది

(సిద్ధేశ్వరాలయ మంటపంలో బ్రాహ్మణ బృందమూ - సిరియాలదేవీ - మంత్రీ - భటులూ వుంటారు.)

మాధవశర్మ - బ్రాహ్మణులూ

(స్వామి కభిముఖంగా నిల్చుని నమస్కరిస్తూ)

"త్రియీవేద్యం, హృద్యం, త్రిపుర
హర మాద్యం, త్రినయనం
జటాభారోదారం, చలదురగహారం
మృగధరం
మహాదేవం, దేవం, మయిసదయ
భావం, పశుపతిం
చిదాలంబం, సాంబం, శివ, మతి
విడంబం, హృది భజే"

(చదివి కూర్చుంటారు — సిరియాలదేవి ఉప్పూ, నెయ్యీ అందరి చేతుల్లోనూ వడ్డిస్తుంది. అంతా తింటారు.)

మంత్రి

సభాపతిగారూ ! మా పొరపాటును సైరించవలె. ఈయమ్మ తమ కూతురనీ-సిరియాలదేవి గాదనీ మేము హృదయ పూర్వకంగా నమ్మి వదలివేస్తున్నాము! ......

మాధవశర్మ

ఉత్తమం - బ్రాహ్మణులకు క్షమే కోపము! ఏతావతా; నేడు తాము జరిపించిన ఘనకార్యములో గతానుభూతి విస్మృతిగతంబైనది, అంతా శివానుగ్రహము! - సెలవిప్పించవలె! - (ఒకవేపు నుంచీ బ్రాహ్మలూ, సిరియాలదేవీ - ఇంకో ప్రక్కనించీ మిగతా వారంతా వెళ్లుతారు - తెర.)

రంగము తొమ్మిది

(మాధవశర్మ యిల్లు — ఉయ్యాల తొట్టెలో శిశువున్నుంచి ఊపుతూ సిరి యాలదేవీ-ప్రక్కన మాధవశర్మ దంప తులు.)

మాధవశర్మ

ఇంతకూ సిద్ధేశ్వరస్వామి కృపవల్ల సిరియాలదేవమ్మ చల్లగా నీళ్ళు పోసు కున్నది — (శిశువును చూస్తూ) ఈ శిశువు ఆంధ్రసామ్రాజ్య మకుటము ధరిస్తాడు— మంచిజాతకుండు.

భార్య

అమ్మా, ఈ మగబిడ్డకి పేరేమి పెడ తావు ?...

సిరియాలదేవి

నాన్నగారి పేరే! (బిడ్డను ఎత్తుకుని శర్మగారికిస్తూ) నాన్నగారూ, వీడుగో "మాధవవర్మ"—

మాధవశర్మ

(పిల్లవాడి నెత్తుకుని ముద్దాడుతూ) శుభం — తల్లీ. కుల ప్రదీపకులైన వంశ వృద్ధుల పేర్లు ఏవైనా ఉంచితే బాగుంచుం దేమో!...ఆలోచించు..ఒకనాటికి కల కాలం ఉంచుంది; బీద బ్రాహ్మడి పేరు...

సిరియాలదేవి

అట్లా మీరనవద్దు. అంతా మీ చలవే, మీ ఉపకారానికి ప్రతికృతి యేమిటా - ఎంతకూ తీర్చుకోలేను. మా వంశం శాశ్వతమ్ముగా తమ పవిత్ర నామం స్మరిస్తూ - ధరిస్తూ ఉండటం తప్ప! ... సంతానంలేక సంతాపించిన ఆ తండ్రికి ప్రాప్తంలేదు. నేలేడు మోక్షం కలిగితే చూసుకోవటమునకు. (కంట నీరుపెట్టు తుంది.)

మాధవశర్మ

దిగమింగుతల్లీ. ఈబిడ్డడిని చూచుకుని మరచిపోవలె... అమ్మా, బిడ్డడు నలుగు రాడు — మల్లెపూవు తల్లీ ఈ కుమార మూర్తి! ఉయ్యాల్లో పడుకోబెట్టి ఊపు. (శిశువునిచ్చి) లాలిపాట పాడుముతల్లీ ఆంధ్రరాజుకు...

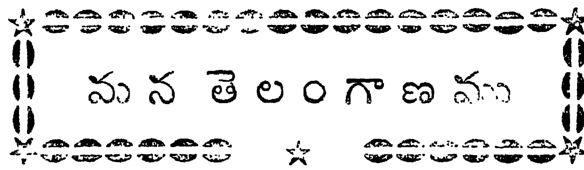
సిరియాలదేవి

(పరుండబెట్టి-ఊపుతూ)

లాలి మాధవులలాలీ
నాతండ్రి — లాలి కన్నయ్యాలాలీ
లాలి సిద్ధేశలాలీ
నాయనా — లాలి శ్రీశైలలాలీ.

సంపూర్ణము

శ్రీ దిగవల్లి వేంకట శివరావుగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.

ఇప్పుడు ఉత్తర సర్కారులలోను, రాయలసీమలోను, నాగపూరు-గోండ్వానా - బస్తరు ప్రాంతాలలోను, నిజాము రాష్ట్రములోని ఎనిమిది జిల్లాలలోను, ఇంకా తమిళ, ఉత్కల ప్రాంతాలలోను, చీలికలుగా నున్న తెలుగుభాగాలన్నీ ఒక కాలములో ఆంధ్రదేశము లేక తెలంగాణముగా నుండి రాజకీయముగాను ఆర్థికముగాను వైజ్ఞానికముగాను మహావైభవము ననుభవించినవనే సంగతి తెలిసినవారికి, ఇప్పుడు వివిధప్రాంతాలలో నుండే ఆంధ్రులు ఐకమత్యములేక ఒకరికన్న ఒకరెక్కువ అని చిన్న చిన్న విషయాలలో తగవులాడుకొంటూ అధోగతిలో పడివుండడము చూస్తే చాలా విచారము కలుగుతుంది.

చరిత్రరీత్యా తెలంగాణమనేది ఎక్కడనుంచి ఎక్కడిదాకా వ్యాపించివుండేవో చర్చించడం చాలా కష్టమైన విషయము. దిఙ్మాత్రంగా పరికించిచూద్దాము :

“దక్షిణాపథములో తూర్పువైపున సముద్రతీరము తీరప్రాంతాలలో చికాకోలునుండి దక్షిణమున (చెన్నపట్నము దగ్గరనున్న పులికాటు (ప్రళయకావేరి) దాకా తెలుగుభాష వ్యాపించియున్నది. చికాకోలుకు ఉత్తరమున ఓఢ్రమున్నూ, పులికాటుకు దక్షిణమున అరవమున్నూ వచ్చి కలిసి మెల్లిమెల్లిగా తెలుగునుత్రోసి రాజనుచున్నవి. ఈ తెలుగుభాష పడమర మహారాష్ట్రము మైసూరులవరకున్నూ వ్యాపించి యున్నది. దత్తమండలములు (రాయలసీమ) నిజాము రాష్ట్రములోని విశేషభాగమున్నూ నాగపూరు రాజ్యములోను గోండ్వానాలోను కొంత భాగమున్నూ ఈ తెలుగుదేశములో చేరియున్నవి” అని ద్రావిడభాషా చరిత్రను గురించి పరిశోధన చేసిన కాల్డ్వెల్ గారు వ్రాసియున్నారు. (Comparative Grammar of Dravidian Languages by Bishop Caldwell — P. 25.)

చక్రకోట్యము

క్రీస్తుశకము పదకొండు, పండ్రెండు, పదమూడు శతాబ్దములలో ప్రస్తుతము మధ్యపరగాణములని గోండ్వానా యని పిలువబడే దేశములోని బస్తరు (వస్తర) రాజ్యము చక్రకోట్యము అని వ్యవహరింపబడేది.

ఆంధ్రమహాభారత కృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుడు రాజమహేంద్రవరమును రాజధానిగా వేగిదేశమును పరిపాలిస్తూవుండగా జగదేకభూషణ ధారావర్షమహారాజు చక్రకోట్యమునకు రాజుగా

సింహాసనము, రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడైన రాజేంద్రచోడుడు చక్రకోట్యము పైన దండెత్తి ధారావర్షుణ్ణి ఓడించి కొప్పుల పృథ్వీకుని దక్షిణ కోసలమునందలి వాయిరా (వజ్రాకరము) ను ముట్టడించి ఆ దేశములోని అనేక గజయూథములను తీసికొనిపోయినట్లు రాజేంద్రచోడుని శాసనములలో చెప్పబడినది. (South Indian Inscriptions Vol. III PP 132-140 Vol, II P .35)

ధారావర్షునికి సామంతుడుగా నుండిన చంద్రాదిత్యుడు వీరశూర నేటి బర్సూరు (Barsur) పట్టణమును రాజధానిగా చేసికొని బస్తరు ప్రాంతములను పరిపాలించేవాడు.

ధారావర్షునితరువాత ఆయన కుమారుడైన సోమేశ్వరదేవునికిని ఆయన దాయాదియైన మధురాంతకదేవునికిని రాజ్యాధిపత్యమును గురించి పోరాటములు జరిగినవి. సోమేశ్వరుడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క అనుగ్రహముచేత మధురాంతకుని చంపి సింహాసనమెక్కినట్లు కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనములో చెప్పబడినది.

ఈ చక్రకోట్య రాజుల శాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతమునను కొన్ని తెలుగులోను వ్రాయబడియున్నవి. చక్రకోట్య మండలము నడుమ ఇంద్రావతీ నది ప్రవహించుచున్నది. దీని ఉత్తరభాగమున బుట్టిన శాసనములన్నీ సంస్కృతములో నాగరలిపిలోను, ఇంద్రావతికి దక్షిణమున పుట్టిన శాసనములన్నీ తెలుగులోను ఉండుటచేతను ఉత్తరభాగమున గోండుభాషయున్నా దక్షిణమున తెలుగు భాష యున్నా వ్యవహరింపబడుచుండగా ఉన్నట్లు ఊహించవచ్చును.

ఈ నాగరాజుల తెలుగు శాసనము లింకా చాలా ప్రకటింపబడవలసియున్నవి. రెండవ సోమేశ్వరుని తెలుగు శాసనమొకటి సిరువంచనుండి తీసికొని వెళ్ళి నాగపూరు మ్యూజియములో నుంచినారు. (చూడుము. శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారి కాకతీయాంధ్రరాజులకథ 8 వ ప్రకరణము.)

‘తెలంగాణము’

మైసూరు దేశచరిత్రను గురించి పరిశోధన చేయుటలో దక్షిణాపథమును గురించిన అనేక విశేషాలను తెలిసికొన్న కర్నల్ మార్కు విల్క్సు 1810 లో ప్రకటించిన గ్రంథములో తెలుగు భాష వ్యాప్తిలోనున్న దేశభాగాన్ని గురించిన్నీ తెలంగాణముయొక్క హద్దులనుగురించిన్నీ వివరించియున్నారు.

“కళింగమని పిలువబడే తెలింగభాష, మహారాష్ట్రానికి తూర్పుగా ఉత్తరమున చికాకోలునుండి దక్షిణమున పులికాటు వరకూ వ్యాపించియున్నది. ఈమధ్య గల గోండులు మాట్లాడే భాష కొంత మేర నున్నది. ఈ విశాల దేశము ఆంధ్ర కళింగ దేశములుగా విభజింపబడియున్నది. గోదావరికి ఉత్తరమున గల భాగమును కళింగ మనిన్నీ, దక్షిణమున గలదానికి ఆంధ్ర మనిన్నీ వ్యవహరింపబడుతున్నట్లున్నూ మహమ్మదీయు లీ ప్రాంతాలమీదికి దండయాత్ర చేసేనాటికి రెండుభాగములున్నూ

కలిసి "తెలంగాణము" అని వ్యవహరింపబడుతూ వుండినట్లున్నా దానియొక్క రాజధాని ఓరుగల్లు అయినట్లున్నా తెలుస్తున్నది" అని స్పష్టీకరించినారు.

(Historical Sketches of the South of India By Lt. Col. Mark Wilks -- Vol. I (1810) P. 6)

పైన చెప్పినట్లు ఓరుగల్లు రాజధానిగాగల తెలంగాణమును అహమ్మదుషాబహామినీ సుల్తాను క్రీ. శ. 1423లో పూర్తిగా తన రాజ్యంలో కలుపుకున్నాడు. ఈబహామనీ రాజ్యము 1512 లో బిరారు, అహమ్మదునగరము, బిజాపూరు, బీదరు, గోలకొండ లనే ఐదురాజ్యాలుగా విభజింపబడి వేరు వేరు సుల్తానుల పరిపాలన క్రిందికి వచ్చినది. ఓరుగంటి ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి ఏలిన కాకతీయసామ్రాజ్య భాగములన్నీ దరిదాపుగా గోలకొండ సుల్తాను రాజ్యంలో చేరినవి. గోదావరీ కృష్ణానదుల క్రిందిభాగమునుండి తూర్పున బంగాళాఖాతము సముద్రమువరకున్నూ పడమర బీదరురాజ్యం సరిహద్దువరకున్నూ ఉత్తరమున పిన్నగంగ (Pen ganga) పెనగంగ నదులవరకున్నూ వ్యాపించియున్నది. ఈ గోలకొండ రాజ్యాన్ని స్థాపించిన కులీకుతుబ్‌షా సుల్తాను తన రాజధానిని ఓరుగల్లునుంచి గోలకొండకు మార్చివేశాడు. గోలకొండనగరము క్రమక్రమంగా అనారోగ్యకరముగా నుండటూ వచ్చినందువల్ల రాజధాని 1589 లో దానికి దగ్గరగా నున్న భాగ్యనగరానికి మార్చబడినది. ఈ భాగ్యనగరాన్నే హైదరాబాదు అని వ్యవహరించసాగినారు

(Oxford History of India, A. V. Smith PP 281—289)

మొగలు చక్రవర్తియైన షాజహాను 1655 లో దక్షిణ దిగ్విజయానికి పూనుకొని గోలకొండ, బిజాపూరు సుల్తానులను తనకు లొంబడవలసినదని కబురంపినాడు. గోలకొండ సుల్తాను వెంటనే లోబడినాడు. గాని బిజాపూరుసుల్తాను యుద్ధము చేసి నెగ్గలేక 1656 సం॥ మేనెల 6 వ తేదీన సంధిచేసికొన్నాడు. దాని ప్రకారము 20 సంవత్సరములు అమలుజరిగింది. షాజహానుచక్రవర్తి కొమారుడైన ఔరంగజేబు దక్షిణపథానికి రాజప్రతినిధి యైనాడు. ఖాందేషు, బీరారు, తెలంగాణము దౌలతాబాదు లనే నాలుగు పరగణాలకు ఆయన అధికారిగా నున్నాడు. ఇందులో 'తెలంగాణము' అనగా తెలుగుదేశమే. అయితే ఇది యావదాంధ్రదేశము కాదు. అందులోని ఉత్తరభాగము మాత్రమే. "బీరారుకున్నూ గోలకొండరాజ్యానికిన్నీ మధ్య కొండలతోను అడవులతోను నిండి అనిర్ణీతమైన సరిహద్దులుగల ప్రదేశము. దీని ముఖ్యపట్టణము నాందేడు. ఇందలి ముఖ్యమైన గ్రామము "కందహార్" అనే కంధారము" ఇది నాందేడుకు 25 మైళ్ళ దూరమునయున్న పురాతనమైన కోట.

(Oxford History of India. V.A. Smith P 400.)

తరువాత ఔరంగజేబు చక్రవర్తి 1689లో గోలకొండను జయించి మొగలు సామ్రాజ్యంలో చేర్చి దక్షిణదేశాని కొక సుబేదారున్ని రాజప్రతినిధిగా నియమించినాడు. 1707 లో ఔరంగజేబుచక్రవర్తి చనిపోగా యీ హైదరాబాదు సుబేదారే

తరువాత స్వతంత్రుడై నిజాం రాజ్యాధిపతి యైనాడు.

"తెలంగాణమే ఆంధ్రము"

ఇలాగ మన తెలంగాణ మతి విశాలమైన దేశము. ఇప్పటికీ ఉత్తర దక్షిణములను, తూర్పు పడమరలను ఉన్న ఆంధ్రేతర రాష్ట్రాలలో తెలుగు మాట్లాడుతూ తెలుగు ఆచారాలను అవలంబించియున్న తెలుగుకులాలవారు చాలామందిఉన్నారు. మహారాష్ట్ర, గోండ్వానా, బీరారు, నాగపూరు మొదలైన ప్రాంతాలలో నున్న 75 కులాలను గురించి శ్రీ తేకుమళ్ళ రాజగోపాలరావు పంతులుగారు ఆంధ్ర దేశపు చరిత్ర పీఠికలో వ్రాసియున్నారు. తక్కిన చోట్ల నున్న ఆంధ్రులను గురించి యితర గ్రంథాలలో వివరించబడి యున్నది.

క్రీ. శ. 1782 మొదలు 1810 వరకూ చెన్నపురి రాజధానిలో ప్రాచీనగ్రంథములను, చరిత్రాధారములను పోగుచేసి సుప్రసిద్ధుడైన కర్నల్ మెకంజీగారి గ్రంథసమూహముయొక్క సూచికకు ఉపోద్ఘాతమును వ్రాసిన విల్సన్‌గారు దక్షిణ హిందూదేశములోని ఆంధ్ర, ద్రవిడ, కర్నాటక దేశముల హద్దులను గురించి చర్చించియున్నారు.

చెన్నపట్నము దగ్గర పులికాటునుంచి పడమటి కనుమలవరకూ ఒక గీత గీస్తే దానికిని బెంగుళూరునకును మధ్య ఆ కొండల వంపు వెంబడిని ఆ సరిహద్దు గీతకు పడమర మలబారు, కనరా (కర్నాటకములు)లకు మధ్య సముద్రతీరము వరకున్నూ గల దక్షిణ దేశము ద్రవిడ దేశము. అక్కడ అరవము మాట్లాడతారు. ఈ ద్రవిడ దేశముయొక్క ఉత్తరపు సరిహద్దులు కొంత భాగము కర్ణాటకముతోను సరిహద్దుగా నున్నవి. దానికి పడమటి హద్దు కొంతవరకూ సముద్రమున్నూ, కొల్హాపురమువరకూ పడమటి కనుములున్నూ అయి యున్నవి. ఈ ఉత్తరపు సరిహద్దు ఉజ్జాయింపుగా కొల్హాపురము నుండి బీదరు పట్టణానికి ఒక గీత గీస్తే సరిపోతుంది. తూర్పున బీదరునుండి అదోని, అనంతపురము, నందిదుర్గముల గుండా పైన చెప్పిన ప్రకారము పులికాటు, బెంగుళూరుల మధ్య కనుమలలో ఒకచోటికి ఒక గీత గీస్తే సరిపోతుంది.

ఈ చివర చెప్పిన సరిహద్దుగీత తెలుగు మాట్లాడే దేశపు తాలూకు కొంత భాగానికి పడమటి సరిహద్దుగా నుంటుంది. ఈ తెలుగు దేశముయొక్క సరిహద్దును, పైన చెప్పినట్లు ఉజ్జాయింపుగా నీ నేటి మధ్య రాష్ట్రాలలోని వరదా (వర్ధా) నదీతీరమున గల చాందా దాకా గీయవలసి యుంటుంది. అక్కడనుంచి ఆ గీత తూర్పు వైపునకు చూచాయగా మహానదిమీద నున్న సోనపురము (Sohanpur) నకు గీయవలెను. తూర్పు సరిహద్దు సోనపురము నుంచి చికాకోలునకున్నూ అక్కడనుంచి సముద్రతీరము వెంబడిని దక్షిణమున పులికాటువరకున్నూ పోయి తమిళ భాషయొక్క సరిహద్దుతో కలుస్తుంది.

ఆంధ్రమనేది తెలంగాణము (తెలుగు దేశము) యొక్క భూభాగానికి పేరు" అని స్పష్టముగా వ్రాసియున్నారు (Elphinstone's History of India. (Hindu and Mahomedan Periods.) PP 215 219) (1841.)

చూచినారా! మన తెలంగాణ మెక్కడనుంచి యెక్కడిదాకా వ్యాపించి యున్నదో! ఈ తెలంగాణమే చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన ఆంధ్ర దేశము; ఆంధ్రభాషకు ఆంధ్ర సంస్కృతికి ఆంధ్ర జాతికిని కాణాచి. ఎప్పటికైనా యీ తెలంగాణ మంతా ఏకము కావలెను. ఇది మన యాశయము. ఇదే మనకు ధ్యేయము.

హనుమంతరాయ ప్రశస్తి

"నేటికిని భారతీయ దేశీయ సంస్థానములలో ప్రజాస్వామ్యోద్యమములు వృద్ధి నందుటకు అనుకూలములు బొత్తిగా లేవన్నచో 1920 సంవత్సరమున హైదరాబాదు నందలి పరిస్థితి సులభముగా నూహింపవచ్చును. అట్టి పరిస్థితిలో కామధేనువు వంటి న్యాయవాదవృత్తి గల్గియు, సౌఖ్యజీవనము గడుపుటకు అన్ని వీళ్ళు గలిగియు, వాటినన్నిటిని త్యాగము చేసి, ప్రభుత్వ వ్యతిరేకతను, ప్రజల యుదాసీనతను ఎదుర్కొనుచు ప్రజాసేవా కార్యమున దుమికిన (శ్రీ హనుమంతరావు) పంతులుగారికి ఎంత యున్నతస్థాన మిచ్చినను తక్కువయే."

— తెలంగాణ పత్రిక.

ఆంధ్రులు – ఆంధ్రదేశము

డాక్టరు శ్రీ మారేమండ రామారావుగారు,
ఎం. ఏ., పిహెచ్. డి.

ఆంధ్రశబ్దం ఈనాడు యావద్భారత దేశంలోనూ తొమ్మిదోవంతు వైశాల్యం గల భూభాగాన్నీ, భారతదేశపు జన సంఖ్యలో పదోవంతు సంఖ్యనూ, భారతీయ భాషలలో మూడవ భాషనూ విశిష్టములైన నాగరికతా సంస్కృతులనూ కలిగి ఉన్న ఒక జాతినీ సూచించేదిగా ఉన్నది. ఆంధ్రులు చరిత్రప్రసిద్ధులు అనేది నిర్వివాదాంశం. అయినప్పటికీ ఆంధ్రులనిగురించీ,ఆంధ్రదేశాన్ని గురించీ, ఆంధ్ర రాజ వంశాలలో మొదటిదయిన శాతవాహన రాజవంశానికి ఆంధ్ర దేశంతో గల సంబంధాన్ని గురించీ కొన్ని అపోహాలు, ముఖ్యంగా ఇతర రాష్ట్రాల పండితులలో ప్రబలంగా ఉన్నవి. ఈసందర్భంలో ప్రసక్తములయిన కొన్ని ముఖ్యాంశాలను ఇక్కడ సూచిస్తాను.

ఆంధ్ర శబ్దం మొట్టమొదటిసారి ఐతరేయ బ్రాహ్మణంలో కనపడుతుంది. అందులో ఆంధ్రులు శబర పుళిందాది జాతులతో కలిసి ఉన్నట్టు చెప్పబడింది. ఈ ఆంధ్రశబ్దం జాతివాచకం అనేది స్పష్టం. దేశవాచకం అయిన ఆంధ్రశబ్దం మొట్టమొదటిసారి ఒక ప్రాకృత పల్లవ శాసనంలో "అంధపథ" అనే రూపంలో కనపడుతుంది. ఈ అంధపథ శబ్దానికి ఉత్తరాపథ, దక్షిణాపథ శబ్దాలవలెనే ఆంధ్రులుండేదిశ లేక దేశము అని అర్థం చెప్పవలసి ఉంటుంది. అంగిలులు అనే జాతినుండి ఇంగ్లండు, ఫ్రాంక్స్ అనే జాతి నించి ఫ్రాంసు, జూట్స్ అనే జాతినించి జట్లండు అనే దేశాల పేర్లు ఏర్పడినవి. మన పురాణాలలోనున్నూ అంగ వంగ కళింగాదులు ప్రజావాచకాలుగానే కనపడతవి. ఐతరేయబ్రాహ్మణం పై పల్లవ శాసనంకంటే ప్రాచీనతరం. ఈ కారణాలవల్ల ఆంధ్రులనే జాతి నివసించడం వల్ల, వారు నివసించిన ప్రదేశానికి ఆంధ్ర పదము అనే పేరు వచ్చినట్లు ఊహించవచ్చును. పై శాసనం గుంటూరుజిల్లాలో దొరికింది. అమరావతీ ధాన్యకటక ప్రాంతం ఆంధ్రపథంలో ఉన్నట్లు దానివల్ల తెలుస్తుంది.

అన్ని సమయములలోనూ ఆంధ్రదేశం యొక్క విస్తృతి ఈవిధంగా పరిమితంగా ఉండలేదు. ఆ యా కాలాలలో దాని వైశాల్యం ఎంత ఉండేదో ఒక విధంగా నిర్ణయించవచ్చును. ఐతరేయబ్రాహ్మణ కాలానికి ఆర్యులు ఉత్తరాపథంలో ఎంత వరకూ వ్యాపించారో నిర్ణయించడం కష్టసాధ్యం. అయినా మగధ వంగ దేశాలు వారి నివాసస్థలానికి వెలుపల ఉండినట్లు

తోస్తుంది. ఆంధ్రులు శబర పుళిందాదులతో చేర్చి పేర్కొబడ్డారు. ఈ రెండు జాతుల వారూ వింధ్యపర్వతాలకూ, తూర్పుకనుమలకూ మధ్య నివసిస్తూ ఉండే వారు. ఋగ్వేదకాలపు ఆంధ్రులున్నూ ఈ ప్రాంతంలోనే నివసించి ఉండవచ్చును. తిరిగీ ఆంధ్రుల ప్రశంస ప్రాచీన బౌద్ధ వాఙ్మయంలో కనిపిస్తుంది. ఈ ఆధారాన్నిబట్టి వారు తెలివాహానదీ తీరాన ఉండినట్టున్నూ, వారికి అంధకపుర మనే ఒక నగరం ఉండినట్టున్నూ తెలియవస్తుంది. ఈ ప్రాంతం ఐతరేయబ్రాహ్మణంలో సూచించబడిన ప్రదేశానికి సరిపోతుంది. దీన్నిబట్టి ఆంధ్రజాతి చిరకాలం ఉత్తరాపథ దక్షిణాపథములు రెండిటి సంగమస్థానంలోనూ ఉంటినట్లు స్పష్టమవుతుంది. క్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దిలో చంద్రగుప్తమౌర్యుడి కాలంలో వీరికి 30 ప్రాకారావృతములయిన నగరములు ఉండేవనీ, ప్రబలమైన హయగజ పదాతి బలం ఉండేదనీ, మౌర్యులతర్వాత వారే ప్రబలులనీ తెలియవస్తుంది. చంద్రగుప్తుడి పౌత్రుడైన అశోకచక్రవర్తి కాలంలో దక్షిణదిశని రాష్ట్రిక, పెటేనిక, భోజక, ఆంధ్ర, పుళిందులున్నూ, అమింద చోళ చోళాది ద్రవిడరాజ్యములున్నూ ఉండినట్లు శాసనములవల్ల తెలుస్తుంది. ఇందులో రాష్ట్రికులు మహారాష్ట్రములోను, పెటేనికులు పైఠాన్ ప్రాంతమందును, భోజకులు బేరార్‌లోను, పుళిందులు వింధ్యపర్వత దక్షిణభాగమునందును ఉండేవారని పండితులు నిర్ణయించారు. దక్షిణాపథంలో ఈ యీ జాతుల వారి నివాసస్థానాలు పోగా మిగిలినది మధ్యప్రాగ్భాగాలు. ఆంధ్రజాతిని ఈప్రదేశంలో నివసించేజాతిగా పరిగణించటం సమంజసం అవుతుంది కదా! అంతేకాకుండా 30 నగరాలు గల దేశం సువిశాలమయినదిగా ఉండవలెను గని [illegible] పరిమితమూ, సంకుచితమూ [illegible] ఇంత వరకూ ఆంధ్రుల 30 నగరాలూ ఏవి, ఎక్కడ ఉండేవి అనే అంశం పండితులలో చర్చకు రాలేదు. ఇటీవల చేయబడిన ఖనన పరిశోధనల మూలంగా ఈ ప్రశ్నకు సమంజసమైన సమాధానం ఇయ్యవచ్చును. క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్ది నాటి ఖారవేలుడనే కళింగదేశపు రాజు శాతవాహన వంశంలో మూడవ రాజైన శాతకర్ణిని లక్ష్యంచెయ్యక పడమటగా తన సైన్యాలని పంపినట్లున్నూ, అవి "పూర్వరాజనివేశిత" మైన పిథుండ నగరాన్ని నాశనం చేసి, మూషికనగరాన్ని భయపెట్టి ద్రమిరరాజ్యాలదాకా వెళ్ళినట్లున్నూ తన హాథిగుంఫా శాసనంలో చెప్పుతున్నాడు. కళింగానికి పశ్చిమంగా ఉన్నవని చెప్పడంవల్ల ఈ రెండు నగరాలూ దక్షిణాపథ మధ్యప్రాగ్భాగాలలో ఉన్నట్లు స్పష్టమవుతుంది. క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దినాటి టాలెమీ అనే యవనుడు పిటుండ్రనగరం కృష్ణానదీ ప్రాంతంలో ఉన్నదని వ్రాశాడు. ఇది ఖారవేలునికి పూర్వమే నిర్మించబడిన నగరం. క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దినాటి ఒక పల్లవశాసనంలో కటకం అనే రాజకీయ కేంద్రం పేర్కొ-

బడింది. ఇది సుప్రసిద్ధమయిన ధాన్యకటకం అని పండితులు నిశ్చయించారు. ఆంధ్ర శాతవాహనచక్రవర్తి అయిన గౌతమీ పుత్రుడి ఒక శాసనంలో "ధనకట సమి నహీ" అనే ఒక భాగం ఉన్నది. దీనికి ఆ రాజు ధనకటమునకు స్వామి అని అర్థం ఏర్పడుతుంది. కొందరు పండితులు ఈ శాసనభాగానికి "బెనాకట సమి నహీ" అనే పాఠాంతరాన్ని ఉపపాదించారు. అప్పుడు గౌతమీ పుత్రుడు బెనాకటస్వామి అనే అర్థం ఏర్పడుతుంది. బెనా, వేణ్ణా, కృష్ణవేణ్ణా అనేవి కృష్ణానదికి నామాంతరాలు; గుంటూరు జిల్లా అమరావతిని అంటి ఉన్న ధాన్యకటకానికి తప్పితే కృష్ణాతీరస్థమైన కటకమనే ప్రసిద్ధి మరి ఏ నగరానికిన్నీ లేదు. క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్దినించిన్నీ ఇక్కడ జగత్ప్రసిద్ధమైన అమరావతీ మహాచైత్యం ఉండి ఉండడంవల్ల ఈ వేణ్ణాకటకమున్నూ ఆ కాలంనించీ ఉన్నదనే ఊహించవచ్చును. ఇటీవల నైజాం ప్రభుత్వంవారి ఆర్షశాఖవారు ఖననంచేసి కొండాపురము, ఫణిగిరి, నాజునకొండ, మాస్కీ, గోగి అనే చోట్ల శాతవాహనాంధ్రులనాటి పట్టణాలను బయల్పరిచినారు. శాతవాహన వంశజులకి చిరకాలం పైఠాన్ లేక ప్రతిష్ఠానపురం రాజధానిగా ఉండేది. ఈవిధంగా మనకి ఇప్పటికి పిఠుండ, ధాన్యకట, మూషికనగర, కొండాపుర, పణిగిరి మొదలయిన ఏడెనిమిది ఆంధ్రనగరాలు తెలియవస్తూన్నవి. నైజాం రాజ్యంలో జాగ్రత్తగా పరిశోధన సాగిస్తే ఇంకా ఎన్నో నగరాలు బయటపడగలవు. ఇవన్నీ పైన చెప్పబడిన 30 ప్రాచీనాంధ్ర నగరాలలోనూ చేరి ఉండేవి. క్రీ. పూ. 4వ శతాబ్దిలో ఉత్తరాన గోదావరికిన్నీ, దక్షిణాన కృష్ణానదికిన్నీ మధ్యగా ఉన్న దక్షిణాపథంలోని పాశ్చాత్యభాగమంతా ఆంధ్రజాతికి నివాసస్థానమై ఆంధ్రదేశంగా ఉండేదని తెలుస్తుంది.

పురాణములలో ఆంధ్రులు అధికారం సాగిస్తూన్న కాలంలోనే వారి కుటుంబమునకు చెందిన ఏడు వంశాలు రాజ్యం చేస్తారనిన్నీ, వాటిలో శ్రీపర్వతీయ ఆంధ్రశాఖ ఒకటి అనిన్నీ చెప్పబడి ఉన్నది. ఇటీవల గుంటూరుజిల్లా నాగార్జునకొండలో దొరికిన ఇక్ష్వాకువంశీయుల శాసనాలనిబట్టి నాగార్జునకొండే పురాణాలలోని పై శ్రీపర్వతమనిన్నీ, ఇక్ష్వాకురాజులే శ్రీపర్వతీయాంధ్రులనిన్నీ, పండితులు నిర్ణయించారు. కృష్ణా గుంటూరు జిల్లాలు దాటి ఈ రాజుల రాజ్యం ఎంతవరకూ వ్యాపించిందో చెప్పలేము కాని వీరు ఉత్తరాన ఉజ్జయినీ పాలకులతోనూ, పడమట వనవాసిరాజులతోనూ సంబంధబాంధవ్యాలు కలిగి ఉండడంవల్ల వారి రాజ్యం సువిస్తృతంగా ఉండేదని ఊహించవచ్చును. ఈ ఆంధ్రవంశంయొక్క రాజ్యం ఆంధ్రదేశమే అవుతుంది కదా! ఇప్పటి మైసూరు రాజ్యంలో వనవాసీప్రాంతంలో సమ్రాట్టులైన ఆంధ్ర శాతవాహన రాజులవలెనే శాతకర్ణి బిరుమును ధరించిన చాటునాగ వంశీకులు ఇక్ష్వాకు పల్లవరాజులకు సమకాలికులుగా రాజ్యం చేశారు. ఈ వం

శాన్ని ఏడు ఆంధ్రశాఖలలో ఒకటిగా పరిగణించవచ్చును. ఈ రెండు నిదర్శనా లనిబట్టిన్నీ క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దిలోకూడా కళింగం మినహాగా దక్షిణాపథంలోని ప్రాఙ్మధ్యభాగం ఆంధ్రదేశంగానూ, ఆంధ్రరాజవంశ పాలితంగానూ ఉన్నట్లు స్పష్టమవుతుంది.

ఆ తర్వాత శతాబ్దాలలోకూడా ఈ భాగానికి ఆంధ్రదేశమనీ, దాని ఏలికలకి ఆంధ్రరాజులనీ ప్రసిద్ధి ఉండేది. మౌఖరి, వాకాటక వంశాల రాజులు తాము ఆంధ్రాధిపతులను, ఆంధ్ర నృపతులను ఓడించినట్లు చెప్పుకున్నారు. ఈ ఆంధ్రాధిపత్యం ఆనాటి ప్రాగాంధ్రదేశాన్నీ ఏలిన శాలంకాయన విష్ణుకుండి రాజులకు సరిపోతుంది. ఇది క్రీ. శ. 5, 6, శతాబ్దుల ముచ్చట. క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దిలోని దండి మహాకవి తూర్పు చాళుక్యరాజయిన జయసింహవల్లభుడిని "ఆంధ్రనాథు"డనీ, అతని రాజధాని అయిన వేంగిని "ఆధ్రి నగరి" అనీ వర్ణించాడు. చైనా దేశ యాత్రికుడైన హ్యూన్‌త్సాంగ్ కోసలకు దక్షిణంగా అంటోలో (ఆంధ్ర) అనే దేశం ఉన్నదన్నాడు. క్రీ. శ. 11, 12 శతాబ్దులలో నేటి బస్తరుప్రాంతాన్ని పరిపాలించిన నాగవంశపురాజులు ఆంధ్రులు. సుప్రసిద్ధులైన కాకతీయ చక్రవర్తులకు ఆంధ్ర క్ష్మాభృత్తులని ప్రసిద్ధి ఉండేది. వారిని సమకాలికులైన రాజులు ఆధ్రిరాజులనీ, తిల్లింగక్షితిపాలురనీ వ్యవహరించేవారు. ఈ తిల్లింగ శబ్దం త్రిలింగ శబ్దానికి రూపాంతరం. విద్యానాథుడి ప్రతాపరుద్రీయంలో శ్రీశైల కాళేశ్వర ద్రాక్షారామముల మధ్య ఉన్న దేశం త్రిలింగదేశం అని చెప్పబడింది. అశోక మౌర్యుడినాటి ఆంధ్రదేశవిస్తృతి, విద్యానాథుని త్రిలింగదేశ విస్తృతి కొంచెం హెచ్చుతగ్గుగా సరిపోతూన్నవి.

పై చర్చనుబట్టి ఐతరేయబ్రాహ్మణ కాలంలో వింధ్యపర్వత ప్రాగ్భాగంలో ఉండిన ఆంధ్రులు క్రమక్రమంగా దక్షిణంగా వ్యాపించి దక్షిణాపథంలోని మధ్యభాగాన్నీ, ప్రాగ్భాగాన్నీ ఆక్రమించి, ఇక్కడ స్థిరపడ్డారనీ, వారినిబట్టి ఈభాగానికి ఆంధ్రదేశం అనే పేరు రూఢి అయిందనీ స్పష్టం అవుతూన్నది. ప్రాచీన సంస్కృత వాఙ్మయమున్నూ ఈ ఊహని బలపరుస్తూన్నది. రామాయణ మహాభారతములలో ఆంధ్రుల ప్రశంస ఉన్నది. బ్రహ్మాండపురాణంలో ఆంధ్రులు ఉత్తరాన పుళింద వింధ్య దండక అశ్మకుల తోనూ, దక్షిణాన కొంకణ కుంతలుల తోనూ కలిసి పేర్కొనబడ్డారు. విష్ణుపురాణంలో ఆంధ్రులు మాగధ కాళింగులతో కలిసి చెప్పబడ్డారు. కూర్మపురాణాన్ని బట్టి వీరు సౌవీరులతోనూ, ముంబ్రారాములతోనూ కలిసి పాలియాత్రంలో ఉన్నట్టు తెలుస్తుంది. వాయుపురాణం ఈ ఆంధ్రులని కుంతలులతోపాటు దక్షిణాపథవాసులుగా చెవుతూన్నది. హరివంశంలో శ్రీకృష్ణునికిన్నీ చాణూరునికిన్నీ జరిగిన మల్లయుద్ధాన్ని వర్ణించే ఘట్టంలో ఈ చాణూరుడు ఆంధ్రుడనీ, కరూశంలో జన్మించినవాడనీ చెప్పబడింది. శ్రీమద్రా

మహాయుగాన్ని బట్టి కరూశ దేశం మగధకి దక్షిణంగా ఉన్నట్టు తెలుస్తుంది. ఈ ఆధారాన్ని బట్టిచూసినా ఆంధ్రులు దక్షిణాపథం అంతటా, ముఖ్యంగా ప్రాఙ్మధ్య భాగాలలో ఉండినట్టు తెలియవస్తుంది.

నిజం ఈవిధంగా ఉంటే ఈమధ్య ఒక వితండ వాదం బయలుదేరింది. ఆంధ్ర దేశాన్నీ, దక్షిణాపథం అంతటినీ పరిపాలించిన స్థానిక రాజవంశాలలో శాతవాహన వంశం మొట్టమొదటిది. ఈ వంశీయులలో మొదటి ఇరవై ఇద్దరు రాజుల కట్టడాలూ, శాసనాలూ, నాణెములూ మహారాష్ట్రంలోనే దొరికినవి. దీన్ని బట్టి ఈ శాతవాహనవంశీయులు మహారాష్ట్రులనీ, ఈ మొదటి 22 మంది రాజులకీ ఆంధ్ర దేశంతో సంబంధం లేదనీ కొందరు పండితులు ఉపపాదిస్తున్నారు. ఈ వంశంలో కడపటి ఎనిమిదిమంది శాసనాలూ, నాణెములూ కొంతవరకు ఆంధ్ర మహారాష్ట్రాలలోనూ, కొంతవరకు ఆంధ్ర దేశంలో మాత్రమూ దొరికినవి. దీనికి పై పండితులు శాతవాహనరాజులలో కడపటివారు ఆంధ్ర దేశాన్ని ఆక్రమించి పరిపాలించారని వ్యాఖ్యానం చేశారు. అంతే కాదు. వీరు అసలు ఆంధ్రులే కారనీ, కడపటివారు ఆంధ్ర దేశాన్ని పరిపాలించడంవల్ల ఆంధ్రులని ప్రసిద్ధి పొందారనీ కూడా ఒక సిద్ధాంతం బయలుదేరింది.

ఈ ఊహాలన్నీ సత్యదూరాలూ, చరిత్ర విరుద్ధాలూ అని స్వప్రమాణంగా నిరూపించవచ్చును. పురాణాలలో రాజవంశాల ప్రశంస చేసేటప్పుడు 30 మంది ఆంధ్రరాజులు సుమారు 400 సంవత్సరాలు పరిపాలించినట్లు చెప్పబడి ఉన్నది. ఈ ఆంధ్రరాజుల పేర్లూ, శాసనాదికాల వల్ల తెలియవచ్చే శాతవాహనవంశపు రాజుల పేర్లూ కొంచెం వ్యత్యాసంతో సరిపోతూన్నవి. అందువల్ల పురాణాలలోని ఆంధ్రరాజులూ, శాసనాలలోని శాతవాహనరాజులూ ఒక్కరేనని పండితులు నిశ్చయించారు. అంతే కాదు. శాసనాలలో శాతవాహనవంశ కర్తగా తెలియవచ్చే రాజు శాముకుడు. పురాణాలలోనూ ఈ పేరే కనపడుతుంది. పైగా వాటిలో "ఆంధ్రుడైన శిసుకుడు సజాతీయులతో కలిసి భూమిని పొందును" అనికూడా చెప్పబడింది. మరిన్నీ తూర్పు తీరాన శ్రీపర్వతీయాంధ్రులనే ఇక్ష్వాకులున్నూ, పడమట మైసూరుప్రాంతంలో చుటువంశీయులున్నూ ఆంధ్ర సామ్రాజ్యాంతర్గతాలయిన భాగాలని పరిపాలించిన ఆంధ్రశాఖీయులని పౌరాణిక శాసనాద్యాధారాలని సమన్వయిస్తే తేలుతుందని పైన చెప్పాము. వీరు శాతవాహన వంశీయుల సామంతులని నిరూపించడానికి అనేక కారణాలు ఉన్నవి. ఈకారణాలను బట్టి శాతవాహనులు, ఆంధ్రప్రజలో ఒక కుటుంబానికి చెందినవారనీ, వారి మూలపురుషుడైన శాముకుడి నాయకత్వంకింద ఆనాటి ఆంధ్రులు మహారాష్ట్రాన్ని జయించారనీ, ఇది ఒక ప్రశంసనీయమైన ఆంధ్ర జాతీయోద్యమమనీ నిస్సందేహంగా చెప్పవచ్చును.

ఇక ఈ శాతవాహనుల శాసనాలూ, నాణెములూ మహారాష్ట్రంలోనే ఎందుకు విరివిగా ఉన్నవి? అనే ప్రశ్నకున్నూ సమాధానం చెప్పవచ్చును. అశోకచక్రవర్తి మరణించాక జరిగిన కల్లోలంలో ఆంధ్రులు మహారాష్ట్రాన్ని జయించారు. ఉత్తరాపథంలో ఇదేసమయంలో పడమట యవనులు, తూర్పున శుంగులూ విజృంభించారు. మహారాష్ట్రం అశోకుడి సామ్రాజ్యంలో చేరి ఉన్నట్టు కనపడుతుంది. మౌర్యులతర్వాత మగధని పాలించిన శుంగులు కానీ, కొత్తగా ప్రబలుతూన్న యవనులు కానీ మహారాష్ట్రం మీదికి రాదగిన కాలం అది. యవన విజృంభణం నాసికప్రాంతం (Poona Gap) మీదుగానూ, శుంగుల విజృంభణం ఉజ్జయినిమీదుగానూ రావలె. ఈ ప్రమాదాలని ఎదురుకోవాలి అంటే పురుషాంతరాల శాతవాహనరాజులు మహారాష్ట్రంలో ఉండక తప్పదు. ఈ రాజకీయకారణంవల్ల వారు అక్కడ ఉన్నారు గనుక వారి శాసనాలు అక్కడ విరివిగా దొరికినవి.

మొదటినించీ ఆంధ్రదేశం శాతవాహనవంశరాజుల పరిపాలనలో ఉండేదనే వాదమున్నూ అసమంజసమే. ఈ వంశంలో మూడవరాజైన మొదటి శాతకర్ణికి "దక్షిణాపథపతి" అనే బిరుదు ఉండేది. ఆతర్వాత ఆంధ్ర మహారాష్ట్రాలని రెండింటినీ ఏలిన అతని వంశీయులున్నూ ఈ బిరుదు వహించారు. సమకాలికుడైన ఖారవేలుడనే కళింగరాజు ఈ శాతకర్ణిని ధిక్కరించి ఆంధ్రదేశంలోవి అని తెలియవచ్చే పిథుండ, మూషికనగరాలని ధ్వంసం చేశాడు. శాతకర్ణి రెండశ్వమేధాలూ, ఒక రాజసూయము చేశాడు. శుంగులని ఓడించి మాళవం పట్టుకున్నందుకు ఒక అశ్వమేధం చెయ్యబడిందని అనుకున్నా, రెండవ అశ్వమేధమూ ఆపైన రాజసూయమూ అతను చెయ్యడం ఈ ఆంధ్రప్రాంతాన్ని తిరిగి వశపరచుకున్నందువల్లనే అని చెప్పవచ్చునుకదా! సప్తశతికి సంకలనం చేసిన హాలుడనే మరి ఒక రాజుకు భీమేశ్వరక్షేత్రమైన సప్తగోదావరీ - ద్రాక్షారామంతో సంబంధం ఉన్నట్టు లీలావతీకావ్యంవల్ల తెలుస్తుంది. సుప్రసిద్ధుడైన గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి సామ్రాజ్యంలో మహేంద్ర, సిరితన, చకోర అనే విభాగాలు గల తూర్పుకనుమలు చేరిఉన్నట్టు అతని తల్లి నాసిక శాసనం చెపుతుంది. అతని పూర్వుల కాలంలో క్షహరాటులనే విదేశీయులు మహారాష్ట్రాన్ని, మరికొంత పడమటి భాగాన్నీ జయిస్తే, ఈ శాతకర్ణి క్షహరాటవంశాన్ని నిర్మూలించి, ఆ భాగాలన్నీ తిరిగీ వశపరుచుకున్నాడు. క్షహరాటాక్రాంతమైన ప్రాంతంలో దొరికిన ఈ రాజు శాసనాలలో మొదటిది 14వ రాజ్యసంవత్సరంనాటిది. అంతకుపూర్వం ఈ రాజు మహారాష్ట్రదవ్యమైన ఆంధ్రదేశంలోనే పరిపాలించాడనీ, ఇది అతనికి కలిసి ఉండిన పైతృక రాజ్యభాగమనీ స్పష్టమవుతుందికదా! ఇటీవల గుంటూరు జిల్లాలో నాకు ఇతని నాణెములు చాలా

దొరికినవి. ఈమధ్య నైజాం రాజ్యంలో కొండాపురం, ఫణిగిరి మొదలైన చోట్ల ఖననం చేస్తే దొరికిన అవశేషాలలో గౌతమీపుత్రుడి నాణెములు చాలా ఉన్నవి. ఇతని కుమారుడైన మొదటి పులోమావి ఆంధ్ర మహారాష్ట్రాలు రెండింటినీ పరిపాలించాడు. తండ్రి గాని, కొడుకు గాని ఆంధ్రదేశాన్ని జయించినట్లు తెలిపే ఏ ఆధారమూ లేదు. పైగా క్షహరాటులు పశ్చిమాన విజృంభించిన కాలంలో శాతవాహనులు ఆంధ్రాన్ని జయించి ఆక్రమించినట్లు లేదు. వారు తమ సామ్రాజ్యంలో ఒక భాగం పోతే మరొకభాగం పరిపాలిస్తూ వచ్చినట్లు కనపడుతుంది. ఆంధ్రదేశం శతాబ్దాలుగా ఈ ఆంధ్రరాజవంశం పాలనలోనే పారంపర్యంగా ఉండింది. మహారాష్ట్రం మాత్రం చేతులు మారుతూ వచ్చింది. మరొక విషయం. ప్రాగాంధ్ర దేశంలో అమరావతీ, భట్టిప్రోలూ మొదలయినచోట్ల ప్రశాంతమైన జీవితం సాగి, సంఘారామాలు బయలుదేరి సుప్రసిద్ధములయిన చైత్యాలూ, మహాచైత్యాలూ నిర్మించబడినవి. ఈ ప్రాంతంమీద శాతవాహనులకు పూర్వం గాని, వారికాలంలో గాని మరి ఏ రాజవంశంవారూ ఏలినట్లు కనపడదు. ఈ ప్రాంతం అస్వామికంగానే ఉంటే ఇక్కడ జగత్ప్రసిద్ధమైన అమరావతీ శిల్పకళ శతాబ్దాలకాలం వర్ధిల్లి పరిణతి చెందడం, విస్మయజనకములైన కట్టడములు నిర్మించబడడం జరిగిఉండేవా ?

ఈ చర్చకి ఫలితంగా అతి ప్రాచీన కాలంనించీ, దక్షిణాపథంలోని ప్రాఙ్మధ్య భాగాలు ఆంధ్రుల నివాసస్థానంగా ఉండి ఆంధ్రదేశమని ప్రసిద్ధికెక్కినవనీ, అశోకుడి మరణానంతరం ఈ ఆంధ్రప్రజ శ్రీముఖ శాతవాహనుడి నాయకత్వంకింద మహారాష్ట్రాన్ని జయించి యావద్దక్షిణాపథ వ్యాప్తమైన సామ్రాజ్యాన్ని నిర్మించారనీ, ఈ ఆంధ్ర శాతవాహన సామ్రాజ్య శీతలఛాయలో ఉండి రాజకీయరంగానికి సుదూరంగా ఉన్న పవిత్ర కృష్ణవేణీ తీరాన ఆనాటి ఆంధ్రులు మహోజ్జ్వలమైన సాంస్కృతిక జీవితాన్ని పెంపొందించుకుంటూ, శతాబ్దాల శాంత్యనుభవానికి ఫలితంగా లోకానికి అపూర్వమైన ఒక విశిష్ట కళాసాంప్రదాయాన్ని కానుకగా అర్పించారనీ నిస్సందేహంగా చెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రదేశము - వేదప్రచారము

★ శ్రీ పెండ్యాల వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ★

ఆంధ్ర శబ్దము తొలుత జాతివాచకము. పిమ్మట దేశవాచకము. తరువాత భాషావాచకమునై యొప్పెను.

జాతివాచకముగా నుండినపుడు ఆంధ్రులు అనువారు 'పుష్కరతీర్థ' ప్రాంత దేశమున (ఇది 'అజ్మీరు' పట్టణప్రాంత వర్తి దేశము) విశ్వామిత్ర శాపహతులై చెల్లాచెదరైరి. అందు ఆపస్తంబాదులు 'యమునా'తీరమునందలి 'సాల్వ' దేశమునందు 1 'యోగంధరి' మహారాజుచే పాలింపఁబడుచుండిరి. కాలాంతరమున నా యాంధ్రులు 'ఆర్యావర్తము'నుండి యన్యుల ఒత్తిడిచే దక్షిణాపథమునకుఁ దరలి 'ప్రతిష్ఠానపుర' రాజ్యమును క్రీ. పూ. 4, 3, 2 శతాబ్దములలో స్థాపించి 'ఆంధ్ర శాతకర్ణులు' అని పేరొందిరి.

శాతకర్ణులు రాజ్యపాలకులగు బ్రాహ్మణులు. సౌరాష్ట్రాది దేశముల నేలిన 'నహపా'నాదులును, 'ఉజ్జయిని' రాజధానిగా 'మాల్వాది' దేశముల నేలిన 'చస్తనుని' వంశజులును శాతకర్ణులవలె బ్రాహ్మణ రాజులె. ఈ బ్రాహ్మణులు రాజ్యమేలుట 'హస్తిపురి' గంగాప్రవేశము కాఁగా (జనమేజయునికి 4వ తరమున) రాజ్యభ్రష్టుఁడగు 'నిచక్షుని' (శ్వేతకర్ణుఁడని హరివంశము) ఆతని పుత్రుఁడగు 'అజపార్శ్వుని' 'కౌశిక, పైప్పలాద' నాములగు ఋషులు, 'కౌశాంబి' నగరమునకుఁ బిల్చి వానిని రాజుఁజేసి తాము 'మంత్రులు' మాండలిక ప్రభువులు నైరని హరివంశమునఁ గలదు.

వారి సంతతివారె వృద్ధినొంది బహు రాజ్యములను స్థాపించిరని ఆ పురాణమె చెప్పుచున్నది.

ఈ బ్రాహ్మణరాజులను అసహ్యించుకొనుచు 'విష్ణు, భాగవతాది' పురాణకర్తలు కలియుగమున 'వ్రాత్యబ్రాహ్మణులు' సౌరాష్ట్రాది దేశముల నేలుదురని ఈర్ష్యతో వ్రాసిరి.

ఈ వ్రాత్యబ్రాహ్మణు లనఁబడువారిలోనివారె 'ఆంధ్ర శాతకర్ణులు'. వీరు 'చైత్య' (యజ్ఞవేదిక) చిహ్నము గల పతాకమును ధరించిరి. నాణెములలో చైత్య చిహ్నమును వేయించిరి. చైత్య చిహ్నము 'బౌద్ధమత చిహ్న' మని పెక్కండ్రు భ్రమనొందుచున్నారు కాని 'ఆపస్తంబ, ఆశ్వలాయనాదుల' శ్రౌత సూత్రములఁ జదివిన నట్లు తలంపరు.

1 ఆపస్తంబమహర్షి యోగంధరి కాలమున సాల్వదేశమునందుండినట్లు 'ఏకాగ్ని కాండ మంత్ర పన్నములవల్లను, సాకృతమగు నవకథామంపరివల్లను తెలియఁగలదు.

'సహపాన, చస్తన, శాతకర్ణి' శాఖల వారి పూర్వులు పశ్చిమదిశనుండి 'డెర యస్ మొదలగు పాశ్చాత్యుల యొత్తిడికి తాళలేకయు, తూర్పున 'కోసల, మగధా'ది దేశీయుల బలములను జయింపలేకయు, క్రీ. పూ. 6-2 శతాబ్దముల నడిమికాలమున దక్షిణాపథరాజ్యములను స్థాపించినట్లు కాన్పించుచున్నది.

పై శాతకర్ణులు గోదావరీ తీరమున ప్రతిష్ఠానపుర రాజ్యమును స్థాపించునప్పటికి నేడు ఆంధ్రదేశము అని చెప్పఁబడు ప్రదేశము 5 విభాగములుగా 'అనార్యులు' లేక 'దేవయోనులు' 2 అనఁబడు జాతులవారి యధీనమున నుండినవి. అవి 'కళింగము, వేఁగి, తెలుంగు, ములకచోడ' అనఁబడు పేరులు కలవి.

అనార్యులయొక్క మతములు మొదట నెట్టివైనను 'ఖారవేలుఁడు' అను కళింగదేశ ప్రభువు యొక్క రాజ్యకాలమున 'జైన' మతము ఉత్తరాంధ్రమునఁ బ్రవేశించి అత్యభివృద్ధినొందినది. ఇంచుమించుగ ఆకాలముననె బౌద్ధమతమును మధ్యాంధ్రమున (కృష్ణాతీరమున) 'కబ్బెరలు' అనఁబడు కుబేర యక్షజాతిప్రభువుల పాలనమున ప్రవేశించి వృద్ధినొందినది.

'నిషాదస్థపతులు' 3 అగు పై రాజన్యుల కాలమున వేదమెట్లీ యాంధ్రభూమిలోఁ బ్రవేశించును.

నేఁటి 'ఆఫ్రికా' మొదలగు నీగ్రోజాతులవారిలో 'క్రైస్తవ, మహమ్మదీయ' మతము లభివృద్ధినొందినట్లు 'జైన, బౌద్ధ' మతములే నిషాదులలో ప్రవేశించి యభివృద్ధి నొందినవి.

ఇట్లుండ శాతకర్ణుల ప్రభుత్వము పశ్చిమాంధ్రమున "గోతమీపుత్ర శాతకర్ణి" కాలమందత్యంతము సౌరాష్ట్రాది పశ్చిమ భరతఖండమున కేగాక ప్రాక్సముద్ర తీరమునందు మహేంద్రగిరి మొదలు నల్లమలల వఱకు (కృష్ణగిరి) దక్షిణభాగమునను వ్యాపించినది. అపుడె మనదేశమునకు ఆంధ్రదేశము అనుపేరు కల్గినట్లు కాన్పించును.

ఆ గోతమీపుత్రుఁడె ఆర్యావర్తము నుండి ఆంధ్రదేశమునకు వచ్చిన బ్రాహ్మణులు సాంకర్యము నొందని నిబంధనముల నేర్పఱచి యున్నాఁడు. 4

ఆర్యావర్తమునుండి శాతకర్ణుల రాజకముసఁ బ్రవేశించినబ్రాహ్మణులు తైత్తిరీయ శాఖను (యజుర్వేదభాగము) చెందినవారుగను, ఉజ్జనీ ప్రాంతమునకు'కఠ'

2 (1) విద్యాధరులు, (2) అచ్చరలు, (3) జక్కులు, (4) రక్కసులు, (5) గోండులు, (6) కచ్చెరలు, (7) కిన్నరులు, (8) పిశాచులు, (9) తెలుంగులు, (10) ఎరుకలు, (11) సేదరులు మొదలగువారు.

3 నిషాదస్థపతి శబ్దమునకు మూఁడువిధములగు నర్థములున్నవి. (1) నిషాదుఁడైన రాజు, (2) నిషాదులకు రాజు, (3) నిషాదుఁడు రాజుగా కల జనుఁడు. పై యర్థములలో మొదటి రెండర్థముల నిట గ్రహింపవచ్చును.

4 గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణియొక్క 'నాసిక' శాసనములలో పై యంశములు కలవు.

శాఖీయులును, సౌరాష్ట్ర మహారాష్ట్ర దేశములను 'కాలాప' మైత్రాయిణీయ శాఖీయులును, అగు బ్రాహ్మణులు చేరినట్లు 'చరణవ్యూహ, చరణవ్యూహపరిశిష్టము' అను గ్రంథములవలనఁ దెలియు నగుచున్నది.

మఱియు సామవేదశాఖలలో ఆంధ్రదేశమునందు 'కౌథుమ' శాఖయు, మహారాష్ట్రమునందు 'రాణాయణ' శాఖయు, కర్ణాటకదేశమందు 'జైమిని' శాఖయు బ్రాహ్మణములలో వ్యాపించినవని పై చరణవ్యూహ, చరణవ్యూహపరిశిష్టములే స్పష్టపఱచుచున్నవి.

అథర్వవేద శాఖలలో 'శౌనకశాఖ' కాశ్మీరాది దేశములలోను, దక్షిణాపథమునను సమానముగానే వ్యాపించినదిగాని, 'పైప్పలాద' శాఖ ఆపస్తంబమహర్షిచే గౌరవింపఁ బడినట్లును, ఆంధ్రదేశమున ప్రాచీనకాలమందునే ప్రవేశించి వ్యాపించినట్లును, ఆపస్తంబుఁడు తనధర్మసూత్రమంత్రములలో 'ప్రాచ్యపూజా' సందర్భమున శౌనకశాఖలోని విపులమగు ప్రాచ్యసూక్తసమితిని గ్రహింపక స్వల్పముగానున్న పైప్పలాదశాఖలో ప్రాచ్యపూజా విధానమునే గ్రహించుటచేతను, ఆంధ్రదేశస్థులగు బ్రాహ్మణులు నేటికిని చేయు 'బ్రహ్మయజ్ఞము'నందు నాల్గువేదముల ప్రారంభమంత్రములఁ జెప్పుటలో ♦ అథర్వవేదాది మంత్రముగా పైప్పలాద శాఖకు, ఆది మంత్రమగు "శంనో దేవీరభీష్టయ" అను మంత్రమును చెప్పుటయు, ఆంధ్రులకు, అథర్వశాఖ 'పైప్పలాద' శాఖయే యని స్పష్టమగుచున్నది.

ఈ అథర్వశాఖీయులు (అథర్వచరణులు) క్రీ. శ. 10 శతాబ్దివఱకు ఆంధ్రదేశమున నుండినట్లు కొన్ని 'తామ్ర, శిలాశాసనముల'లోని దానప్రతిగ్రహీతుల పట్టికలవల్ల తెలియనగుచున్నది.

ఎందుకంటె వేదములు- అందు కృష్ణయజుర్వేదము- (తైత్తిరీయశాఖ) అవసరమో, అట్టి యజ్ఞకర్మములును మన యాంధ్రదేశమున శాతకర్ణుల కాలముననే- ఆమహారాజులచేతనే ప్రవేశపెట్టఁబడెను, ఆంధ్ర శాతకర్ణులలో, 'యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణి, వేదశ్రీశాతకర్ణి' అను వారు నిత్యాగ్నిహోత్రులు, వేద పారకులుగాను నుండిరని వారి శాసన, నామముల వల్లనే స్పష్టముగాఁ దెలియనగుచున్నది.

ఇట్లని వారు తత్పూర్వము దేశమున వ్యాప్తమై జనసామాన్యముయొక్క పారమార్థికదృష్టి కనువగు 'బౌద్ధ, జైన మతములను' నిరసింపక దానికిని దోహదమును నిచ్చి స్తూపాది నిర్మాణములకుం దోడ్పడిరి. తమ వైదికమతమును, బ్రహ్మక్షత్రియజాతులలో వృద్ధియగునట్లు చేసిరి. సర్వమతసామరస్యమున నిట్టి దేకదా!

♦ శిష్టులగు నాంధ్రబ్రాహ్మణులు బ్రహ్మయజ్ఞముఁ జేయునపుడు, ఋగ్వేదాది యను 'అగ్నిమీడే పురోహితం' అనియు, యజుర్వేదాది యగు 'ఇషేత్వా' అను మంత్రమును సామవేదాది గల 'అగ్న ఆయాహి వీతయే' అనుదానిని గ్రహించి, 'శంనో దేవి' అను పైప్పలాద శాఖా మంత్రమును గ్రహింతురు.

జగత్ప్రసిద్ధిం గన్న "నాగార్జునుఁడు" గోతమీపుత్ర శాతకర్ణి కాలపువాఁడే యని లోకప్రథ కలదు. బ్రాహ్మణ్యము సాంకర్య మొందకుండ శాసనములొ వచ్చిన గోతమీపుత్రుఁడు, లోకప్రసిద్ధిఁగన్న నాగార్జునుని మతప్రచారమునకు- అతని మహాస్తూపాది నిర్మాణమునకుఁ దోడ్పడి, జనులు కొన్ని విధములగు పన్నుల నీయనవసరము లేదని శాసనము లొనర్చుట మహోత్కృష్ట మనుటకంటె నాతని యనూహ్య పరిపాలనావిధానముయొక్క మహిమము నేమని పొగడవలెను?

గోతమీపుత్రుఁడు, గోదావరినదిని, తనతల్లి పేరితో గౌతమీనదినిగా (నేటివారు బకింగ్హాం కెనాలు, హుస్సేన్ సాగర్, కృష్ణరాజసాగర్ వలె) మార్చెనట.(6)

పై కారణములచే మన యాంధ్రదేశమునందు ఆర్యమతచిహ్నములు- అందు వేదప్రచారకులగు బ్రాహ్మణులు ప్రవేశించుట- వేదముల ప్రయోజనమగు యజ్ఞకర్మ లొనర్పఁబడుటయు- ఆంధ్ర శాతకర్ణుల కాలముననే ఇప్పటికి పదునెన్మిది శతాబ్దములకుఁ బూర్వమే జరిగినది.

శాతకర్ణులనాఁడే గోదావరీ తీరమున వేదపాఠకులగు బ్రాహ్మణులు ప్రవేశించిరో ఆగోదావరీ తీరమున నిప్పటికిని వేదపాఠము- సుస్థిరమై - సుస్పష్టమై - సుస్వర యుక్తముగా, లోకప్రసిద్ధి నొందియే యున్నది.

ఆంధ్రశాతకర్ణులు రాజ్యచ్యుతినొందిన పిమ్మటను, ఆంధ్రావనిఁబాలించిన 'శాలంకాయనాది' ప్రభువుల కాలమున వేదమాత, ఈదేశమున నెట్లు ప్రచారమయ్యెనో తెలియదు. కాని శాలంకాయనులు, మహర్షిగోత్రనామ ములగుటచే వారును వేదమును వృద్ధినొందించిరనియే చెప్పవలసియున్నది.

శాలంకాయనులకుఁబిమ్మట, ప్రాగాంధ్రమును విష్ణుకుండినులును, పశ్చిమాంధ్రమును చాళుక్యులును పాలించిరి. ఆకాలమునందు ఉత్తర హిందూస్థానమున 'కనోజ' ప్రభువులు- అందు శ్రీహర్షుఁడు బౌద్ధమత ప్రధానయజ్ఞములఁ జేయుచుండుటచేత, అతనికి పోటీగా వైదికమత ప్రచార మొనర్చుచున్నారా? అనునట్లు చాళుక్యులు (పులికేశి) విష్ణుకుండినులు (మాధవవర్మ) అశ్వమేధాది మహాయజ్ఞముల నొనర్చి 'బోధాయనాది' మహర్షులచే అపవిత్రదేశముగాఁ దలఁపఁబడిన ద్రవిడావని మహాపవిత్రప్రదేశముగాఁ జేయఁబడినది. అందు 'విష్ణుకుండిన మాధవవర్మ' పదునొకం డశ్వమేధయాగములును, నరమేధమును, చేసియున్నాఁ డనుటకంటె నాతని వైదికమతోద్రేకము వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? (7)

ఇంతమాత్రమె కాదు. విష్ణుకుండినులు చాళుక్యులును, బ్రాహ్మణవిద్యార్థులవలె 'పవిత్రపాణులై' విప్రవిద్యార్థులతోఁ గలిసి

(6) వాల్మీకి రామాయణమునందు గోదావరినదిని గౌతమినది యని చెప్పినట్లు కాన్పింపదు.
(7) మాధవవర్మ, పొలమూరు, చిక్కాల శాసనములవల్ల పై యంశము తెలియఁగలదు.

'తైత్తిరీయ వేదము'ను గురువులకడఁ జదువు చుండిరి. ఇందులకు విష్ణుకుండినుఁడగు మూఁడవ మాధవవర్మ తాను "శివశర్మ" అను బ్రాహ్మణునితో "తైత్తిరిక సబ్రహ్మచారి" ననియు, కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని పుత్త్రుఁడగు 'జయసింహవల్లభుఁడు' తాను రుద్రశర్మకు తైత్తిరిక సబ్రహ్మచారి ననియు 'పొలమూరు' తామ్రశాసనములలో వ్రాసికొనుటయే నిదర్శనము. (సబ్రహ్మచారి యనగా సహాధ్యాయుఁడై వేదముఁ జదువుకొనుట)

రాజరాజనరేంద్రుడు, ఆంధ్రభాషను పోషించినట్లే వేదవిద్యనుగూడ పోషించెను. "బ్రహ్మరాజ" బిరుదము (8) గల 'అంకయ్య' అను గొప్ప వేదపండితునకు విశేష భూదాన మిచ్చినట్లు ఇటీవల 'భారతి'లోఁ బ్రచురింపఁబడిన 'మండ' తామ్రశాసనమువల్ల తెలియనగుచున్నది.

చాళుక్యులలో కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని రెండవ పుత్త్రుఁడును, ఆఱుమాసములు మాత్రమే రాజ్యమేలినవాఁడు నగు "ఇంద్రవర్మ" వాజసనేయశాఖ (శుక్లయజుర్వేదము) చదివిన 'చండిశర్మకు' బ్రహ్మదేయముగా (వేదవిద్యకై) 'ఇర్పులి' అనుగ్రామమును క్రీ.శ. 663 సం.రమున, దానమిచ్చినట్లొక తామ్రశాసనము కలదు. ఇంతకుపూర్వ మీ యాంధ్రావనిలో శుక్లయజుర్వేదవేత్త ప్రశంస కానరాదు.

రాజనరేంద్రుని పౌత్త్రుఁడగు 'వీర చోడఁడు' 538 మంది నానావిధ వేద శాస్త్రములఁ జదివిన బ్రాహ్మణులకుఁ మూఁడగ్రహారము లిచ్చిన 'పిఠాపురశాసనము' అఱువదిమంది పైయుట్టిబ్రాహ్మణులకే 'ఏటుపల్లి' అను గ్రామమును దానమిచ్చిన 'మల్లవిష్ణువర్ధనుని శాసనము'ను ఈయాంధ్రదేశమున వేద ప్రచారమున కెట్లు ప్రాచీన ప్రభువులు ప్రోత్సాహమిచ్చినదియు విశదము కాఁగలదు. 'తెలింగాణము' 'జైన, శైవ'మతములకు క్రీ.శ. 10-14 శతాబ్దములలోను, ఇటీవల 'మహమదీయమత'మునకును రాజ్యత్వమొసఁగినను ప్రాచీనకాలముననే, తనలోని గోదావరీ తీరము నాశ్రయించిన వేదవిద్యను (తైత్తిరీయ శాఖను) వేరులు పారునట్లు దృఢముగఁ బట్టియుంచినదనుటకు, 'మంథెన, చెన్నూరు, ధర్మపురి' మొదలగు స్థలములలో మొన్నమొన్నటివఱకు ప్రసిద్ధికెక్కిన 'ఘనాపాఠిల' సంఖ్యయే నిదర్శనము.

ఆంధ్రమాత వేదవిద్యం గన్నతల్లి యనుటకు, వేదములన్నిఁటికి 'శాయనాచార్యులవారు' బుక్కమహీపాలుని కాలమున (క్రీ. శ. 1340-70 సం.) జగత్ప్రసిద్ధంగన్న భాష్యములను వ్రాసిరనుట కంటె విశేష మేమి వ్రాయవలయును?

ఏదేని యొక గ్రంథమును కృతినొందిన మహారాజును చాల ఘనముగా మనము ప్రశంసింతుము - కాని 'బుక్కమహీపతియో' ఒకటియా? రెండా? నాల్గు వేదములు - పెక్కు బ్రాహ్మణములు - అరణ్యకములు - ఉపనిషత్తులు - పూర్వమీమాంస - ఉత్తరమీమాంస - ధర్మ

(8) బ్రహ్మరాజు అనగా వేదపాండిత్యమున రాజు. ఇది కవిరాజు బిరుదము వంటిది.

శాస్త్రము - ఇంక నెన్నియో మహా గ్రంథములను, భాష్యములను స్వనామాంకితములుగా జేయించుకొనెను.

ఇట్టి మహీపాలుని 'మాధవాచార్యుల వారు' ఎట్లు తమ గ్రంథాదుల నంకిత మొనర్చిరో చూతుము.

శ్లో॥ యస్యనిశ్వసితం వేదాః యో వేదేభ్యో ఖిలంజగత్ । నిర్మమేతమహం వందే విద్యాతీర్థ మహేశ్వరం ॥

శ్లో॥ తత్కటాక్షణ తద్రూపం దధద్బుక్క మహీపతిః । ఆదిశన్మాధవాచార్యం వేదార్థస్య ప్రకాశనే॥

తా. ఎవని నిశ్వాసమే వేదములో, ఎవడు వేదములచేతనే జగత్తును సృష్టించెనో, అట్టి విద్యాతీర్థుడగు మహేశ్వరునకు వందన మొనర్తు.

ఆ విద్యాతీర్థమహేశ్వరుని కటాక్షము చేతను ఆతని (దేవుని) స్వరూపము నే బుక్కమహీజుని పొందియుండెను ఆ రాజు మాధవాచార్యుని(నన్ను) వేదార్థమును ప్రకాశింపజేయ నాజ్ఞాపించెను. ఇట్లు కృతులు నొందిన బుక్కభూపతి కంటెన ధృష్టవంతుఁ డెవఁడు ?

బుక్కరాజుయొక్క పుత్రుఁడగు రెండవ 'హరిహరరాయల' కాలమునను వేదశ్రౌతగ్రంథము లమితముగా నారాజ్యమున వృద్ధిఁగాంచెను.

'తాళికోట' యుద్ధానంతరము పశ్చిమాంధ్రమునను, తెలింగాణమునను, వేద విద్యాభివృద్ధి యంతగా కాన్పింపదు కాని 'గోదావరీ, కృష్ణా' నదీ ముఖద్వారము లను (నేటి కృష్ణా, గోదావరీ మండల ములు) తత్రత్యులగు ప్రభువుల పోషణము లచే 'వేదవేదాంగ విద్యలు' అమితముగ వృద్ధినొందినవి. 'శ్రౌత, స్మార్త' క్రియ లకు సంబంధించిన 'అనుక్రమణికలు, పద్ధతులు, వృత్తులు, భట్టీయములు' పెక్కు పదులు గ్రంథాలు పండితులచే పై ప్రదేశములలో రచింపఁబడినవి.

ప్రాచీన కాలమునుండి నేఁటి వఱకు మా 'కోనసీమ' లో (అమలాపురము, రాజోలు తాలూకాలు) ప్రతి వత్సరము ఒకటి రెండు మహాయజ్ఞములు చేయఁ బడుచు, వేదవిద్యయొక్క యుపయోగము చూపఁబడుచునే యున్నది.

కాని, ఈ శతాబ్దాదిని ఏఁబది మొదలు రెండువందలవఱకు నుండిన వేదపండితులు గల కోనసీమాగ్రహారములలో నేఁడు నూటికి తొంబదిమందివఱకు తగ్గిపోవుట మాత్రము విచారకరము.

కర్నూలుమండలము చాల కాలము మహమదీయులచే పరిపాలింపఁబడినను 'వెలుగోడు, కురుకుంద, కరివేను' మొదలగు గ్రామములలో ఇప్పటి కిరువదేండ్లకు పూర్వమువఱకు 'అధ్వర్యవము, హౌత్రము ఔద్గాత్రము' మొదలగు శ్రౌతభాగము లను వల్లించు విద్యార్థులు, చెప్పెడు గురువులు కలిగియుండఁజూచి ఆశ్చర్యానంద ముల నొందితిని.

గత శతాబ్దాంతమువఱకు 'గోదావరీ మండలము వేదవేదార్థములఁ జెప్పుటకును కృష్ణామండలము శ్రౌతకర్మములఁ జేయించుటకును, తగిన పండితులున్నారని ప్రసిద్ధి నొందినవి.

గోదావరీమండల పండితులకు 'పెద్దాపుర' సంస్థాన ప్రభువులగు 'వత్సవాయి జగపతులు' ఇచ్చిన మాన్య క్షేత్రము లమితములు.

'బోధాయనమహర్షి' మొదలు తెనాలి రామకృష్ణకవివఱకు 'అబ్రాహ్మణదేశము, అవినీతికర దేశము' అని నిందింపఁబడిన కళింగాంధ్రము (నేటి విశాఖపట్టణపుజిల్లా) కళింగగజపతుల కాలమువఱకు వేదపండితులు నివసించినట్లు కాన్పింపదు. 'ఖారవేలుఁడు (క్రీ.పూ.2 శతాబ్దము) మొదలు గజపతుల పాలనము (క్రీ. శ. 15 శతాబ్దము) వఱకు, తత్రత్యప్రభువు లొనర్చిన దానధర్మాలు 'జైనులకో, శైవ, వైష్ణవ దేవుళ్ళకో' మాత్రమేకాని వేద శ్రౌత శాస్త్రపండితుల కొనర్చినట్లు లేదు (9) కాని కళింగగజపతులు వేదవేదాంగములను నేర్చిన పండితులకు అగ్రహారాదుల నీయ నారంభించిరి. పిమ్మట (క్రీ. శ. 16 17, 18 శతాబ్దములలో) దానవీరులలోఁ బ్రసిద్ధిఁగన్న 'పెద్దాపురసంస్థాన ప్రభువులకు, పోటీపడిరా యనునట్లు విజయనగర సంస్థానప్రభువులగు 'పూసపాటిగజపతులు' అమితముగ వేదశాస్త్రములఁ జదివిన పండితులను కృష్ణా గోదావరీ మండలముల నుండి తమరాజ్యమునకు రప్పించి బహు శాగ్రహారముల నొసంగి వేదశాస్త్ర విద్యల నభివృద్ధిఁజేసిరి.

గత శతాబ్దముయొక్క చివరభాగము మొదలు ఈ శతాబ్దాదివఱకు 'ఉర్లాం' సంస్థానమును (విశాఖపట్టణము జిల్లా) పాలించిన 'కందుకూరి బసవరాజుగారును, ఆయన కోడలు మహాలక్ష్మిగారును' ప్రతి వత్సరము శ్రావణపూర్ణిమకు పండలకొలది వేదవేత్తలను పరీక్షచేయించి 'వర్షాశనములు' ఇచ్చుచుండెడివారు. ఆ యుర్లాము పరీక్షకై కృష్ణా, గోదావరీ మండలముల నుండియేకాక 'మంథెన' వంటి దూరదేశములనుండి కూడ వేదవేత్తలు వచ్చుచుండుట నాకు దెలియును.

ఇట్లు బహువిధముల మన యాంధ్రదేశమున ప్రచారమొందిన వేదవిద్య, 'శ్రుతి' యనునదిగాఁగాక (విని వల్లించుకొనునది) పాశ్చాత్య విద్యా విజృంభణముచే స్వల్పీకృతమై పాఠ్యగ్రంథముగా నుండు స్థితికి వచ్చుచున్నది.

ఇంకను 'బందరు' మొదలగు చోటులలో వేదపాఠశాలలు నడుపఁబడుచుండుట ప్రశంసనీయము.

ఆంధ్రదేశీయులు వైదికగ్రంథములఁ బ్రచురింప నంతగాఁ బ్రయత్నింపలేదు గాని, గత శతాబ్దాంతమున 'మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులు, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహసోమయాజి'గార్లు కొన్ని వేదగ్రంథములఁ బ్రచురించిరి. ఇపుడు 'వినయాశ్రమము వారు' ప్రచురించుచున్నారు – ఈ ప్రచారకులలో శుక్ల యజుర్వేద (కాణ్వశాఖ) సంహితాబ్రాహ్మణములఁ బ్రచురించిన మన్మిత్రులగు 'భాగవతుల లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి'గారి పరిశ్రమముమాత్రమతి శ్లాఘ్యమైనదనియు, అనన్యసామాన్యమైనదనియు చెప్పవలసియున్నది.

(9) మా. సౌతిండియన్ ఇన్‌స్క్రిప్షన్సు, 4,5,10 వాల్యూ॥ (మద్రాసు గవర్నమెంటు ప్రచురణము).

పద్యచూడామణి

శ్రీ తల్లావఝ్ఝల శివశంకర శాస్త్రిగారు

[౧]

ఆంధ్రదేశములో సంస్కృత పండితుల దృష్టిపద్యచూడామణిమీద పడినట్లులేదు. పది సర్గలతో, ౬౪౦ పద్యములలో నిబద్ధ మయిన ఈ సంస్కృత మహాకావ్యము బౌద్ధాచార్యుని కృతి. గ్రంథభాగములో కవి నిజనామము ఎక్కడా చెప్పుకోలేదు. అదిలో బుద్ధభగవానునికి నమస్కార శ్లోకము చెప్పి, కవి వినయసూచకముగా రెండుపద్యాలు మాత్రము రచించినాడు.

యు స్స్యైక దేశం యత యోప్యపి వక్తుం
నాలం బభూవు ర్న వినాసనాద్యాః
శాస్త్ర స్తదేతచ్చరితావదానం
వక్తుం మనీషా మమ మౌగ్ధ్య మేవ.
తథాపి తత్రాహిత భక్తిశక్త్యా
తదేత దాఖ్యాతు మహం ప్రవీణః
తథా హి! తత్పాద సమాశ్రయేణ
రజోఽపి లక్ష్మీం కురుతే హి పుంసామ్.

కాని, కావ్యాంతగద్యలో బుద్ధఘోషాచార్య విరచిత మని కనబడుచున్నది.

పాలివాఙ్మయములో బుద్ధఘోషుని నామధేయము సుప్రసిద్ధము. బర్మా, సయాం, సింహళదేశాలలో ఆయన జగద్విదితుడు; సింహళములో సద్ధర్మద్వితీయ స్థాపకు డని సర్వజనాంగీకృతుడు. పశ్చిమతః ఆయన బ్రాహ్మణు డనీ, మహావిద్వాంసు డై వాదప్రతివాదములలో బహువర్షాచులములు పరపక్షనిర్ణయము చేసినవా డనీ, కాలక్రమేణ బౌద్ధమతావలంబనము చేసి, ఆచార్యు డయినా డనీ పురాతత్త్వవేత్తలు లిఖించినారు. బుద్ధఘోషుడు మగధదేశవాసి అని కొందరూ, మర్తబాన్ సమీపమున ఉన్న తాటాన్ నివాసి అని బర్మావారూ లిఖించారు. అయితే తైలంగుల ఐతిహ్యాలు చాలా విశ్వాసపాత్రము లని ఒకానొక చరిత్రకారుడు చెప్పినాడు. ఆ వ్రాతల ప్రకారము బుద్ధఘోషుడు తాటాకులోజన్మించిన బ్రాహ్మణుడు. మతాంతరుడై నతర్వాత కైలాస మఠములో ఉన్నాడట. ధర్మపాలప్రభువు ఆయనను త్రిపిటకములు తెమ్మని సింహళము పంపినాడు. బుద్ధఘోషుడు బాసిన్ రేవులో పడవ యెక్కి, తామ్రలిప్తి చేరి, గంగామార్గాన గయాక్షేత్రము వెళ్ళి, పవిత్రప్రదేశాలపటములు సేకరించినాడు, తర్వాత సింహళము వెళ్ళి మూడుసంవత్సరాలు ఉన్నాడు. అనురాధపురములో విశుద్ధిమార్గగ్రంథము వ్రాసినాడు. సింహళమునుంచి త్రిపిటకములు, వాటివ్యాఖ్యలు, తైలింగాక్షరములలో వ్రాసిన

అన్యగ్రంథాలూ తాటాకులను ఎక్కినాయి. ప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుడు ఫాహియాన్ సింహళము క్రీ. శ. ౪౧౨ లో చేరినాడు. బుద్ధఘోషుడు క్రీ.శ. ౪౧౩ లో వెళ్ళినాడు. క్రీ. శ. ౪౮౮ లో సంఘభద్రుడు బుద్ధఘోషుని సమంతపాసాదికా గ్రంథాన్ని చీనా భాషలోకి అనువదించినాడు. ఈ ఘట్టలనుబట్టి బుద్ధఘోషుడు క్రీ శ ౫ శతాబ్దివాడని ఐతిహాసికులు సిద్ధాంతము చేసినారు.

[౨]

త్రిపిటకములో గౌతమచరిత్ర లలిత విస్తరము, అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితము, పద్మచూడామణికి ఆధారాలు. సిద్ధార్థుని జన్మాది ప్రారభ్య సంబుద్ధివరకూ జరిగిన కొన్ని ఘటనలు ఈ కావ్యములో నిబద్ధమయినవి. శాక్యప్రభువు శుద్ధోదనుడు కపిలానగరము పరిపాలిస్తున్నాడు. ఆయన భార్య మాయాదేవి. సంతానము లేనందున వారు తీర్థసేవన జప దానాదులు చేశారు. దేవతల ప్రార్థనలవల్ల తుషిత లోకాధిపతి భూలోకాన్ని ఉద్ధరించడానికి మాయాదేవికి శిశువుగా జన్మించినాడు. కుమారుని జననకాలములో విశేషాలు సంభవించినవి. శిశువుకు సిద్ధార్థుడని నామకరణము జరిగింది. కాలక్రమేణ తండ్రి పుత్రునికి యౌవరాజ్యాభిషేకము చేసి వివాహముసంగతి ఆలోచించినాడు. కోలియ రాజపుత్రిని ఇచ్చి సిద్ధార్థునికి పెండ్లి చేసినాడు. వరుడు వధూసమేతుడై నిజనగరానికి మహోత్సవానందముతో వచ్చినాడు. కుమారుని వినోదార్థము రాజా సమస్త సదుపాయములూ చేసినాడు.

వసంతఋతువులో ఒకనాడు సిద్ధార్థుడు ఉల్లాసముతో ఉద్యానానికి బయలు దేరినాడు. మార్గములో దేవతల నిర్ణయ ప్రకారము ఒక ముసలి వృద్ధుడు, రోగగ్రస్తుడు, శవమూ అతనికి కనబడినవి. తర్వాత సిద్ధార్థుడు తపోధనుని చూడడము సంభవించింది. అయినా రాజకుమారుడు ఉద్యానవనానికి వెళ్ళి వివిధ వినోదాలతో కాలము గడిపినాడు. రాత్రి వేళ ఏమి మనఃపరివర్తనము జరిగిందో! రహస్యముగా బయలుదేరి 30 యోజనాలు ప్రయాణము చేసి అనవమానది దాటి, అనుచరులను వెనకకు పంపి, సాధు వేషము ధరించినాడు.

తర్వాత సిద్ధార్థుడు బింబిసారనగరములో భిక్షాటనము చేస్తూ కఠినతపస్సు చేసినాడు. మోక్షము లభించ లేదు. ఆయన ఆలోచిస్తూ నిద్రపోయినాడు. అందులో అయిదు స్వప్నములు వచ్చినవి. వాటి సూచన ప్రకారము నిర్వాణ మార్గము నిర్ణయించుకొని, వెళ్ళి వట వృక్షము కింద ఆసీనుడయినాడు. ఒకానొక పడతి అర్పించిన పాయసము స్వీకరించి ఆయన నైరంజనానది దాటినాడు. పగటి వేళ అక్కడి సాంద్రసాలవనములో గడిపి, సాయంత్రము బోధివృక్షముకిందికి పోయి, దేవతాప్రస్తుతమైన వేదిక మీద ఉపవిష్టుడయినాడు దేవతలు సిద్ధార్థుని స్తుతించినారు. మారుడు మాత్రము ఈ విషయము విని, ఆయనను జయించ

తలచి అనుచరులను పంపితే వారు ఏమీ చేయలేక పోయినారు. మారుడు స్వయముగా వెళ్ళినప్పటికీ ఓటమి పొందవలసి వచ్చింది. కడకు కామినులను పంపి సిద్ధార్థుని సముఖమునందు విచిత్రవిచిత్రనాట్యములు చేయించినాడు. వారు ఆతనిని ఎంత ప్రలోభ పెట్టినా, ప్రయోజనము లేకపోయింది. సిద్ధార్థుడు ఇంద్రియములను జయించి బుద్ధుడయినాడు.

[3]

లలితవిస్తర గ్రంథములోను, అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితలోను ఉన్న కథాభాగాలకూ, పద్యచూడామణిలో కథాంశాలకు కొంతకొంత భేదమున్నదని విమర్శకులన్నారు. పై రెండుగ్రంథాలలోనూ సిద్ధార్థుడు జన్మించగానే అసితముని శుద్ధోదనునివద్దకు వెళ్ళి, శిశువును చూచి, ఈతడు సంసారము త్యజించి యౌవనములోనే విరాగి అవుతాడని చెప్పినాడు. ఈవిషయము పద్యచూడామణిలో లేదు. ఈ గాథ తెలుపనప్పుడు తండ్రి కుమారునికి త్వరలో వివాహము చేయవలెననే ఆతురత గాని, సిద్ధార్థునికి నిరంతరవిలాసములు ప్రాసాదములో సమకూర్చే సన్నాహము గాని సంబద్ధములు కానేరవు. పుత్రునికి ఏవిచారమూ కలగకుండా, ఏకష్టనిష్ఠురములు కనబడకుండా చేయడానికి రాజు యత్నించినట్టు పద్యచూడామణిలో కనబడదు. ఏవిధమైన మనఃపరివర్తనమూ లేకుండా సిద్ధార్థుడు సౌధములోనుంచి సాంద్రారణ్యానికి వెళ్ళినట్టు రచించి ఉన్నది. ఆయన ఉద్యానానికి బయలువెడలిన నాలుగుసార్లలో మూడుసార్లు దుఃఖఘట్టాలూ, తర్వాత తపోధనునీ చూచినట్టు బుద్ధచరిత్ర వర్ణితము, వనదేవత కోసము తెచ్చిన పాయసము పొరపాటున సిద్ధార్థునికి ఒకానొక స్త్రీ ఇచ్చినట్టూ, తర్వాత ఆయన నైరంజరానది దాటినట్టూ పద్యచూడామణిలో కనిపిస్తుంది. తక్కినవాటిలో నది దాటిన పిమ్మట పాయసప్రాప్తి వర్ణితము. తుషితాధిపతి లోకోద్ధరణార్థము మాయాదేవీ గర్భములో ప్రవేశించినట్టు బుద్ధచరితలో ఉన్నది. దేవతలు స్తుతించి ప్రార్థించిన పిమ్మట తుషితాధిపతి మాయాదేవీ గర్భములో చేరినట్టు పద్యచూడామణికర్త లిఖించినాడు. ఇటువంటివి అల్పభేదములు. బుద్ధఘోషాచార్యుని సూత్రప్రకారము ఈ చిన్నమార్పులు కథలో కల్పితములు కావచ్చును. ఒకవేళ జనశ్రుతినిబట్టి కవి మార్పులు చేసి, కథాగంధులను విడిచి పెట్టి ఉండవచ్చును.

[౪]

రఘువంశ, బుద్ధచరిత, పద్యచూడామణులలో కొన్ని కొన్ని సాదృశ్యాలు కనిపిస్తవి. కాళిదాసుని రఘువంశము చదివి అశ్వఘోషుడు బుద్ధచరితము రచించినాడు. ఉభయుల కావ్యములూ పఠించి బుద్ధఘోషుడు పద్యచూడామణి చేసినాడు. పై కవులు సంగ్రహముగా చెప్పినవి ఇతడు విపులముగా వర్ణించినాడు. ఇతని కావ్యములో కథాంశములకన్న వర్ణనలే

ప్రాధాన్యము వహించినవి. నగర,పర్వత, ఋతు, జలక్రీడా, సూర్యాస్తమయ,అంధకార, చంద్రోదయ, నదీ, స్తుతిప్రకార, గర్భవర్ణన, బాలావతారాదులు, రఘువంశ, బుద్ధచరిత, పద్యచూడామణులలో కొంతవరకు సమానముగా గోచరిస్తవి. అయితే దేని అందము దానిదే.

పద్యచూడామణి పంథా భారవి మాఘులకు మార్గదర్శక మేమో అనిపిస్తుంది. బుద్ధఘోషునివలె వారుకూడా కథాలేశాన్ని గ్రహించి వివిధరీతుల విస్తరించి మహాకావ్యము లల్లినారు.

ఈ కావ్యములో ఇంద్రవజ్ర, వసంతతిలక, ఉపజాతి, అనుష్టుప్పు విశేషముగానూ, వియోగిని, శాలిని, మాలిని, మందాక్రాంత, శార్దూల విక్రీడితములు, సర్గాంతములోనూ కవి వాడినాడు. ఇతనికి వసంతతిలకమీద ఎక్కువప్రీతి ఉన్నట్టు గోచరిస్తుంది.

బుద్ధఘోషుడు కొన్ని కొన్ని సంస్కృత శబ్దాలు విశ్వ, హేమచంద్ర, వైజయంతీ నిఘంటువుల అర్థ విధానములో వాడుక చేసినాడు. అంత = రమ్య; విభ్రమ = శోభ; వందనమాలికా = దామ; శృంగారిత = మండిత ; మందర = బహుల ; దారక = బాలక; రోమణ = నికషోపల; భిత్తి=ప్రదేశ; కౌతుక =ప్రతిసరసూత్ర; కాదంబ = బాణ; శర్కర=ఖండ; అంగపాలి = ఆలింగన; కంచులిక = కంచుక; మణిచక=పుష్ప; వేధ=అభిజ్ఞ; తగర= నంద్యావర్తపుష్ప - ఇత్యాదులు.

ఇతని రీతి చాలా మధురము. దీర్ఘసమాసములు ప్రయోగించినా సరళముగానే ఉంటవి.

మందార కోరకస్యంది
మకరన్ద సుగన్ధిని
మదగన్ధవహాస్పన్ద
కన్దలీకృత కౌతుకే.

శబ్దాలంకారము చక్కగా కనబడుతుంది.

ఉత్ఫుల్ల మంజరీ పుంజ
పింజరీకృత సత్పథే
భ్రమ ద్భ్రమరఝంకార
హుంకార చకితాధ్వగే.

ప్రసిద్ధమైన అర్థాలంకారాలు అన్నీ పద్య చూడామణిలో అందందు గోచరిస్తవి.

ఆచార్య దండి నిర్వచనప్రకారము సర్గబంధములో అష్టాదశ వర్ణనలు ఉంటవి. అందులో కొన్ని ఇందులో లేకపోయినా ఇది గొప్పకావ్యమే. ప్రసక్తి లేనందున అర్ణవ, మధుపాన, రతోత్సవ, మంత్రి, దూత వర్ణనలు కనబడవు. విధించడానికి వీలు ఉన్నప్పటికీ బుద్ధఘోషాచార్యుడు విరాగి కావడముచేత మధుపాన రతోత్సవములు రానీయ లేదు ; సన్యాసి అని సామాన్య శృంగార ప్రశంస చెయ్యక పోలేదు.

ఈకావ్యము ఎక్కడ పట్టి చూచినా కమనీయము. అయితే కపిలానగర, శుద్ధోదన మాయాదేవి వర్ణనలు; తుషితాధిప, తుషితాధిప స్తోత్ర, అవతారకాల, రాజకుమారయౌవన, కోలియరాజ కుమారీ

అలంకరణ, వివాహవర్ణనలు, కపిలా స్త్రీల కుమారదర్శనము, ఋతూత్సవానుభవము వసంతకాలవర్ణన, ఉద్యానవర్ణన జలక్రీడ, సూర్యాస్తమయము. చంద్రోదయము, సేనాభిగమనము, యుద్ధారంభము చాలా చమత్కార పరిడములు.

కావ్యానికి ఆద్యంతములలో బుద్ధభగ వానుని ప్రశంస ఉన్నది.

కారుణ్య కల్లోలిత దృష్టిపాతం
కన్దర్పదర్పానల కాలమేఘమ్
కైవల్య కల్పద్రుమ మూలకన్దం
వన్దే మహాకన్దల మర్కబన్ధుమ్.

♦ ♦ ♦

సిద్ధార్థ శ్చిరవాసనా పరిగతా
నుచ్ఛిద్య దోషద్విషో
ముక్తిక్షేత్రకుటుమ్బ రక్షణవిధా
మూర్ధాభిషిక్తో న భవత్.

[౫]

మన విద్వాంసులు చేసినదే తెలుగు చేయడము కన్న అనూదితము కాని సం స్కృతకావ్యాలు ఆంధ్రీకరించడము అవ సరము. బుద్ధునికథామాధుర్యము చవి చూడ దలచినవారు లలితవిస్తరము, బుద్ధ చరితము, సౌందరనందము, పద్యచూడా మణివంటి కావ్యములు తెలిగిస్తే మన సారస్వతము వన్నె కెక్కుతుంది. ఇతి శివమ్.

హనుమంతరాయ ప్రశస్తి

"ప్రతి చిన్న విషయములోను కట్టుబాటు. అందు ఆవంత పొరపాటును గూడ గుమ్మడికాయంతగా జూతురు. సహింపనే సహింపరు. తమ యింటి లెక్క యెట్లో ప్రజానిధి లెక్కయు నట్లే. దమ్మిడీ దమ్మిడీ లెక్క పెట్టవలె. ఆ లెక్క సరిగా కుదరవలె. ఏదిన్నీ వ్యర్థముగా పోరాదు. "ఆనెగొంది లెక్కలు" వారికి సరిపడనే సరిపడవు."

— సురవరం - ప్రతాపరెడ్డి.

ఆంధ్రులు

శిరోమణి శ్రీ వేదాల తిరువేంగళాచార్యులుగారు.

అనాదివాచామాచార్యం
అనాదిం వేదసాదినం
అవార్య శౌర్యసీరన్ధ్రి
మన్ధ్రి విష్ణుమహం భజే.

అన్ధ్రుల చరిత్ర మిదివరలో ననేకు లనేక విధముల నిరూపించి యున్నారు. అయినను వానియందు గల యరుచియే నన్నీ వ్యాసమును వ్రాయ బురికొల్పినది.

ఇచట పాశ్చాత్యుల యూహ కించుకయును జోటు లేదు. మన ప్రాచీన గ్రంథములును, సామెతలును, మాటలును మాత్రమే ప్రమాణము. మనము సరిగా బరిశీలించినచో పై వానివలన కావలసినంత చరిత్రము లభించునని నా విశ్వాసము. నా నిరూపణములోని ప్రతి యంశమును పై వానిలోని దేనిచేనైనను నుపష్టబ్ధమై తీరును. విద్వాంసులు పరిశీలింతురుగాక. నిర్మత్సరులగు విద్వాంసులు "నను వక్తృ విశేష నిస్పృహా గుణ గృహ్యా వచనే విపశ్చితః" అని కదా నిరూపింపబడిరి. వారికొరకే యీ ప్రయాసమంతయు. వారి హృదయముల కొకింతయైన శ్రుతి విస్తర వికాసముల కల్పింపగల్గెనేని నా ప్రయాసము, నా పరిశ్రమ, నా విజ్ఞానము, ఇది యది యననేల? నా జన్మమే ధన్యమయ్యెనని భావింతును. ఇట్టి యవకాశమును నాకు కల్పించిన యీ సమాజ సభ్యులకు గృతజ్ఞత దెల్పి యసలు విషయము నుపక్రమింతును.

ఇప్పటివరకు దొరకిన ప్రపంచ గ్రంథజాలములో నత్యంత ప్రాచీనతమ మగు ఋగ్వేదమునకు బూర్వముననే మనము- అన్ధ్రులము ఉంటిమని నిదర్శనము కన్పట్టుచున్నది. ఎట్లనగా, ఋగ్వేదములోని ప్రథమ మండలమునకు ద్రష్ట మధుచ్ఛందుడు. అతడు "అగ్నిమీళే పురోహితం యజ్ఞస్యదేవ మృత్విజం హోతారం రత్నధాతమం" అను ఋగ్వేదారమ్భమునందలి సూక్తమునకు ద్రష్ట. విశ్వామిత్రుని నూటొక్క సంతానములో నేబదియొకటవవాడు. అతనికన్న పెద్ద లేబది మందియు జిన్న లేబదిమందియు సోదరులున్నారు. అతనికన్న పెద్దలగు "అష్టక, హారీత, జయన్త, సుమద" ఆదు లేబది మందియు విశ్వామిత్రుని శాపమువలన నన్ధ్రులు, పుండ్రులు, శబరులు, పులిందులు, మూతిబులు" అయిరని యైతరేయారణ్యకము తెల్పుచున్నది. "తస్యహ విశ్వామిత్రస్య ఏకశతం పుత్రా ఆసుః పంచాశ దేవజ్యాయాం సో మధుచ్ఛన్దసః, పఞ్చాశత్కనీయాం సః తద్యేజ్యాయాం సోన తే కుశలం మేనిరే, తానను వ్యాజహార అన్తాన్వః ప్రజాభక్షీష్టేతి, త ఏతేన్ధ్రాః పుణ్డ్రాః, పులిన్దాః మూతిబాః ఇత్యుదన్త్యా

బహవో భవన్తి వై శ్వామిత్రాః దస్యూనాం భూయిష్ఠాః (ఐతరేయబ్రాహ్మణం, 7 పం. 3 అధ్యాయము.) ఇందులో "అన్త్రా, ఉదన్త్యా, బహవః" ఈ పదములు ముఖ్యముగా బరిశీలింపవలసినవి. "వః, అన్త్రా = మిమ్ములనంతా" అని యర్థము తోచుచున్నది. "అంతా" అని తెలుగులో సర్వవాచకమగు పదమే సంస్కృతీకరింపబడి వాడబడెనేమో యని తోచుచున్నది. ఇంకొకవిధముగా తృప్తికరమగు సమన్వయము కుదురలేదు.

మరియు"ఉదన్త్యులు=అనగా అగాధి శబ్దములన్నియు ఉకారాన్తములుగా స్వభాషలరా దున్నవి. ఇవి సంస్కృతములో అకారాన్తములుగా వాడబడినవి.'బహవః' =అందరు అనగా 'అందరు' అను తెలుగు పదమే సంస్కృతీకరింపబడి 'అన్ధ్ర' యని అకారాన్తముగా గైర్వాణిలో వాడబడినట్లు స్ఫురించుచున్నది.

ఈయభిప్రాయము నింకను సోపపత్తికముగా నిరూపింతుము. సంస్కృతములో అకారాన్తములుగా నున్న శబ్దములు సాధారణముగా దెనుగులో ఉకారాన్తములగును.

ఉదా : మూర్ఖ = మూర్ఖు, ధర్మ = ధర్మువు. ఇంతేకాక పై పేరులలోనన్నియు దెలుగుమాటలు కన్పట్టుచున్నవి. పుండ్ర= "పుండరింపు" అను పదమొకటి తెనుగులో నున్నది. ఏదైన నొక జరిగిన విషయమును ద్వేషముతో మాటిమాటికిని కలకవేయునట్లు ఎదుటివారికి బాధకల్గునట్లుగా ప్రస్తావించుటను "పుండరింపు" అందురు. దీనిలోని "మాటిమాటికి బాధ కల్గించుట" యను ధర్మమును బురస్కరించుకొని "పుండు" (గాయము) అను పద మేర్పడినది. "శబర""సవరణ, సవరించు" ఇత్యాది పదములు తెనుగులో నున్నవి. "సౌరు అనుపదియు నున్నది. ఈ "సౌరు" అనుపదమే "సవర-శబర"గా గైర్వాణీకరింపబడిన దని తోచును. 'వ' కారము 'బ' కార మగుటయు, 'స'వర్ణము 'శ'వర్ణ మగుటయు నౌత్తరాహుల పలుకుబడిలో నిప్పుడును కన్పడుచునే యుండునుగదా! "పులింద"=పులిని దా (రమ్మని) అని పలుకు (తో ఎదుర్కొను) వారు అను నర్థము స్ఫురించును. అయితే తెలుగులో నిట్టి యర్థముగల పదములపోలిక ఎచటనైన గలదా? యని శంకించినచో "బాలింత" యను పదమును జూడుడు. "ఇంతబాల (శిశువు) కలది" యను నర్థముతో ఆపదము ఏర్పడినది. ఇంతకన్న గూడ స్పష్టముగా దెనుగులో "ఆరిందా" యను పదమును గ్రహింపవచ్చును. ఆరు=నూగారు, ఇందా=ఇదిగో మట్టుకో" యని చెప్పగలది. "ఆరించా" అనగా ఇచటి యితిహాసమంతయు నెరిగిన గాని యిది చక్కగా దెలియదు. ఋగ్వేదములో నొక మగడు పెండ్లాము వీరిరువురి సంభాషణయు కలదు. ఎట్లనగా

"ఆగధితా పరిగధితా యాకశీ కేవ జంగహే దదాతిమహ్యాం యాదురీ యాశూనాం భోజ్యాశతా..."

అని మగడనగా భార్య

"ఉపోప మే పరామృశమామే దభ్రాణి

మన్యథాః సర్వాహమస్మిరోమశా గంధారీణా మివా వికా" అని జవాబు చెప్పెను. దీని భావ మిది.

"వయసింకను సరిగా రాకయే నా భార్య నన్ను పునః పునః సంభోగార్థమై ఆడ ముంగివలె పట్టుకొని విడువదు. ఆమె కింకను సంభోగార్హమగు వయసు రాలేదు" అని మగనిభావము. అందుకు భార్య జవాబిది : "నేను సంభోగార్హమగు వయసు కల్గియే యున్నాను. నన్ను బాగా అంటి ముట్టి తడివి చూడుము. గాంధార (కందహార) దేశస్థుల గొఱ్ఱెవలె నేను రోమపూర్ణురాలనుగా నుంటిని." (రోమములు – కేశములు కాదు – మొలచుట వయసు వచ్చిన దనుటకు గుర్తుగా సుప్రసిద్ధము కదా) అనును. ఇట్లు నన్ను తడివి చూచి రోమశత్వమును నిర్ణయించుకొను మనుటలో నామె రోమశత్వము నూగారు ద్వారానే యుచితముగా నిర్ణేయమగును గాని అన్యత్రః అనుచితమే కదా! అదియే తెలుగులో నతి ప్రాచీనకాలములో "ఆరు + ఇందా" అనగా "నేను వయఃపూర్ణను. ఇదిగో నా నూగారు నంటి చూడుము" అని చెప్పబడినది. ఆ యితిహాసభరితమే "ఆరిందా పదము". "పరిపూర్ణురాలు" అను నర్థములో క్రమముగా వాడుక యగుచున్నది. ఇట్లే "ముత్తైదువ" ఇత్యాది తెనుగుపదములందు వ్యుత్పత్త్యర్థ మూహింపవలసి యున్నది. ఇక "మూతి శాః" పదము, "మూతి" యను తెలుగు పద మిందు స్పష్టముగానే యున్నది. ఇట్లే అన్ధ్రులను గురించిన మరొక వృత్తాంతములో దీర్ఘతముని పుత్రులగు అంగ, వంగ, అన్ధ్ర, ఆదులలో గూడ తెలుగు పదము లున్నవి.

అంగ=కాలి యంగ, వంగ = వంగుట ఇత్యాది. ఇవియే గైర్వాణిలో గలసి తద్భాషా పదములుగా వ్యవహరింపబడి నట్లుతోచును. గైర్వాణియందు భాషాన్తరీయ పదములు కలసినవనుటలో విప్రతిపత్తి యుపసరము లేదు.

వేద పరిశీలకులలో నగ్రగణ్యులగు మీమాంసకులే యీవిషయమును జైమిని దర్శనమున మొదటియధ్యాయమునూడవ పాదములో మ్లేచ్ఛ ప్రసిద్ధార్థాధికరణములో నంగీకరించియున్నారు. పారచటచేర్కొనిన కొన్ని పదములు తెనుగు పదములుగానె కన్పట్టును. గమనింపుడు.

పిక, తామరస, సత (దారుమయపాత్ర) ఇత్యాదులచటివి. పికశబ్దమునకు ఆకులచాటుననక్కి కూయునది యని యర్థమును సాంస్కృతికులు చెప్పుచున్నారు. తెనుగులో పిక్కట = తగ్గుట. ఇట్లే కాయలో దాగియుండునది గనుక పిక్క. (గింజకె "జీడిపిక్కలు" అని విశాఖపట్టం జిల్లా వాడుక.) ఇంతేకాక "గూఢజత్రుత" ఉత్తమ లక్షణముగా బరిగణింపబడుటవలన జత్రువు గూఢముగా గూడునది యను భావముతో తెనుగులో జత్రువును – పిక్క యని వాడుదురు. "గూఢజత్రు ररिंदमः" అని శ్రీమద్రామాయణము.) సత = కొయ్యపాత్ర. సతాయించు (మాటిమాటికికొట్టు) అను పద మున్నది. కొయ్యతో కొట్టెదరు.

గనుక 'సత' శబ్ద మట్లు మారినదేమో ? ఇక 'తామరసం', వంటిమీద లేచునట్టి గుండ్రముగా నుండు నొక రకమగు పొడ. (ring-worm) తామర యని తెనుగులో వాడుదురు. వీటితో సమానమగు నాకారముగలది గనుక మొదట "తామర సమం" అను పదమునుండి అది క్రమముగా గైర్వాణిలో తామరసం అని మారి స్వీకరింపబడినదని తోచును. మఱియు తెనుగులో "తామరకొలను - తామరతంపర" అని తెలుగుపదముగానే అనగా తెనుగు పదములతో సమసించియే ప్రయోగము కన్పట్టుచున్నది. ఇది గైర్వాణి పదము కాదనియు, భాషాంతరీయమనియు ప్రాచీను లొప్పుకొని యున్నారు. తెనుగున గాక ఇతరభాషలలో నీపద మీయర్థమున లేదు. తెనుగులో నున్నది. సంస్కృతము నుండి తెనుగునకు వచ్చినదనుచో "తామరసం అని యుండుట సహజము. తత్సమ పద మట్లే కన్పట్టుచున్నదిగాదా? మఱియు నిది తెనుగుపదములతో నాచ్ఛిక సమాసములో సమసించి "తామరతంపర-తామర కొలను - తామరాకు" ఇత్యాదులందు గన్పట్టుటయు పై యూహకు ప్రోద్బలకమే కదా! ఇట్లే కొన్ని పదములు ఉన్న వున్నట్లుగానే సంస్కృతములో స్వీకరింపబడినవి. "పోతి, నేతి, మాతి" పోత-మరొక రూపమున అచ్చుపోయుట-కొడుకు తండ్రి రూపమునకు పోతయనుభావమున పోత= శిశువు(పోతః పాకోఽర్భకో డింభః పృథుకః శాబకః శిశుః, అమరము) "నేతి" యని యోగశాస్త్రములో నొకపనికి పేరు, తెనుగులో నర్థము తెలిసినదేకదా! "మాత"=జామాతపదములో నున్నది. కొన్నిపదములు కొంచెము మార్చి స్వీకరింపబడినవి- నౌలి=నవులుట-ఔకారము తెనుగులో "అవు"గా మారునని తెలిసినదే. "నవులు"నే యోగశాస్త్రములో "నౌలి"గా గ్రహించిరి. రెంటియర్థ మొకటియే. (ఇప్పటి మనవారు 'నవులుట' తప్పనియు 'నములుట' సరియైనదనియు ననుకొనుట ఈపదతత్వము సరిగా నెరుగకయే) ఈపై నిరూపణమంతయు బరిశీలించినవారికి తెనుగులోని పదములు గైర్వాణిలో కొంచెము సంస్కరించి స్వీకరించుట కలదని అంగీకరింపక తప్పదు. కనుక అట్లే "అందరు" అను తెనుగుపదమే "ఆంధ్ర' గా సంస్కరింపబడి గైర్వాణిలో స్వీకరింపబడెనని స్పష్టము. ఇట్లే తందర=తంద్రః - సంబరము=సంభ్రమము, నిబ్బరము = నిర్భ్రమము, సంద్రము=సముద్రము, నిప్పచ్చరము=నిష్ప్రచయము. ఇత్యాదులుగూడ గ్రహింపవలెను. ఈసందర్భములో నొక మాట తెలియవలసి యున్నది "తెలుగు" అనునది "తిలుగు, తింగు" అను శబ్దమునుండి "సరసాస్తిలవర్గాపః యత్ర సన్తి బహుస్రశః స దేశస్తిలగుర్నామ" అను ప్రాచీనసూక్త్యనుసారముగ నుదయించి యుండవచ్చును గాని తెనుగు అనుపదమాత్రము "త్రింగ" శబ్దమునుండి పుట్టినదనుట తప్పు. ఏమనగా- "తెనుంగు" అను బిందు వెట్లేర్పడును! మఱియు "తెన్" దక్షిణము అగు- తెనుగు అను వ్యుత్పత్తి సరిగా గన్పడుచున్నది, (తెంగకులు=టెంకాయ)'ను'

అనుచోట ఉకారము 'గు' వర్ణములోని యకారమునుబట్టి వచ్చినది. ఇది భాషా తత్త్వపరిశోధకు లెఱింగినదే.

ఇట్లే "అడి=పాదము-అగు - అడుగు" యాచించువాడు లోకువగనుక పాదము వలె దిగువవాడు అనునర్థమున అడుగు అని ప్రయోగమున్నది. ఇది తమిళపదముతోడి సంబంధము. నిజమునకు "తెలగ... శబ్దము మీద తెలుగుగూడ భిండ్యనుపపత్తిచే నిరాకరణీయమే అలుతే తెల్లన - లేక - తెలన=స్పష్టముగా అను నర్థముగల తెల + అగు వాని సమావేశమే తెలంగు తెలుగు అనియయి యుండ వచ్చును. "లు" లోని ఉకారము "గు" లోని ఉకారసామ్యముననే సమకూడినది, అసలు "తెలగు" అనునదియే మొదలిపదమని తోచుచున్నది. ఏమనగా "తెలంగాలు, తెలగాణ్యులు, తెలంగీ, తెలాంగ్" ఇత్యాది పదముల వాడుకనుబట్టి చూచినచో "తెలగు" అనియే మూలపదమునకు తప్పదు అదివఱకు దుర్గమమై అంధకారావృతముగా నున్న ఈ దండకారణ్యభాగమును ఈ వైశ్వామిత్రులు వచ్చి తెల్లముగున ట్లొనర్చిరి గనుక "తెల" స్పష్టము అగునట్టి దేశము 'తెలుగు' అయినది.

(అనుధాతువునకు మూలము "అజ్" అను నవరభాషలోనున్న పదమని తోచుచున్నది. అను నాసికవర్ణమే చివరను 'గ' వర్ణముగా మారి స్వభావముచే బిందుపూర్వకమై యుండవచ్చునని తోచును)

(తెనుగు శబ్దము విషయము ఇంకొకవిధముగా దోచుచున్నది. ఎట్లనగా మన దేశములో ఇక్ష్వాకులు కొంతకాలము క్రింద నెటనుండియో వచ్చిరని చారిత్రకులు పరిశీలించి చెప్పుచున్నారు. అది పరిశీలించగా "ఇక్షు + వాక=ఇక్ష్వాక, ఇట్లె చారు + వాక =చార్వాక" వాని తీరుగనే తేన + వాక = తేన్వాక - అయి క్రమేణ తెనుగుగా మారినదని తోచుచున్నది.)

మఱియు నదివఱకు అంధకారములో నున్న ఈ దేశమును బైటికి తీసుకొని వచ్చిరి గనుక ఈ యందరును అంధ+ర అంధకారమున నున్నదానిని ర — అగ్ని - అనగా అంధకారమునకు అగ్నివలె కీకటాది దేశములందుగల చీకట్లను బోగొట్టి బైటికి దెచ్చిరి, అను నర్థముగల అంధర - అంధ్ర - అనునామముతో "అందరు" అను పదము సూచించు సమాజము గైర్వాణీకరింపబడి యుండవచ్చునని తోచును.

ఇదియంతయు జూడగా "అంధ్ర, తెలుగు" ఇవి రెండును ఆ దేశముయొక్క మొదటి స్థితిని తర్వాత వైశ్వామిత్రుల ప్రయత్నమును తత్ఫలమును స్వీకరించుచున్నవని స్పష్టము. ఇట్లె బృహస్పతి (మనోజ్ఞుని) ఉతథ్యుని భార్య మమతతో (వివేచనాజ్ఞానము సంబంధము ఆత్మీయమత్వబుద్ధితో అనగా ఆ దేశములను స్వాధీనపరచుకొను కామముతో) సంగమించి= కలసి అనేకులనాశ్రై యుండుట దీర్ఘతము డగుటవలన - అనగా దండకారణ్యభాగములో ప్రవేశించుటకే వీలులేనంతటిదుర్గమమై చీకటిగా నుండుటవలన నతని నిరాకరింపగా = దీర్ఘతమును సప్తమున్నముగ పోగొట్టగా అతనినుండి ఆదీర్ఘత

మన్నునుండి మొదట బలిరాజు భార్య దాసివలన కక్షీవదాదు లుదయించిరి - అనగా బలవంతులగు రాజులను సహాయముగ గోరి వారి పరిజనుల తోడ్పాటు వలన "బర్బర (కక్షీవంత) అంగ-వంగ-కళింగ-సుహ్మ-అంధ్ర - పుండ్ర-పుళింద-శబర (సవర) మూతిబ (తమిళులై యుందురు) పాండ్య అని పదకొండు దేశవిభాగము లేర్పడినవట. అందును తెనుగు దేశము మిక్కిలి యంధకారమున నది తెల్లనగుట(స్పష్టమగుట) చాలకాలముపట్టి యుండి అటనందరు ప్రయత్నమత్యావశ్యకమైయుండుట గాబోలు దానిని (తెల్ల+అగు) 'తెలుగు'అనియు, తత్ప్రయత్నమొనర్చినవారందరను అంధ్రులనియు వాడిరి. పిమ్మట బలిరాజు భార్యయందు దీర్ఘతమునివలన వంశకరుడైన మహాబలవంతుడగు పుత్రుడు పుట్టె" ననగా ఆ బలవంతుని సంతానమే ఈ యన్ని దేశములకును పాలకుడై మహాబలవంతుడయ్యెనట. ఇట్లు ఈ దీర్ఘతముని వృత్తాంతమంతయు ఆంధ్రాది దేశములు బయల్పడిన కథను రూపకమని స్పష్టపడును. మఱియు దీర్ఘతముడు ఏటిలో కొట్టుకొనిపోయెననగా నది తెలివాహనది ననుసరించి గట్టి పట్టుదలతో చేసిన ప్రయత్నమువలన తెలివాహనది (తెలి యను శబ్దము ననుసరించి గంగయై యుండును.) నంటియుండిన దీర్ఘతమస్సుతో నంటియుండిన ప్రదేశమునంతయు ఆ నదీ మార్గముగుండా ప్రవేశించి అచటి యడవి మొదలైనవానిని ఛేదించి బట్టబయలుచేసి యుండును. ఆఫ్రికాలో పాశ్చాత్యులు దేశములోనికి ప్రవేశింపగోరినపుడు దుర్గమారణ్యముల జొరుటకు నదులగుండానే మొదట ప్రవేశించిరనియు అట్టి మార్గమే దేశ ప్రవేశములకు సులభమైనదనియు వినుదుము. అట్లే మన పూర్వులు నొనర్చి యుండిరని ప్రకథవలన స్పష్టమూచితమగుచున్నది.

ఈ సందర్భములో నింకొక విషయమునుగూడ పరిశీలింతము. ఋగ్వేదములో కీకట దేశమున ప్రమగందుడనువాడున్నాడనియు, అతని గోవులను తమకీయవలయు ననియు ఆర్యులు ఇంద్రుని ప్రార్థించు సూక్తములు కొన్ని యున్నవి. దీనివలన నొక చరిత్ర మూహింపదగి యున్నది. కీకటదేశమనగా నేది? "మగధాః కీకటా మతాః" అను త్రికాండ శేషమును బట్టి మగధదేశము కీకటమనబడును.

"ప్రమగంద" అను శబ్దము కేవల సంస్కృతశబ్దముగా గన్పట్టదు. సంస్కృత శబ్దమునుండి ఏర్పడినదిగా గన్పట్టును. తద్భవమున్నట్లు "ప్రము ఖాంధ్ర" అనునది మూలశబ్దమనక తప్పదు. తెనుగులో 'చీకటి - కీకాన్యాయము' అను పదములు కన్పట్టును. ఈ పదము లితరభాషలందు లేవు. వీనిని జక్కగ పరామర్శించుచో నిట్లు తేలును.

విశ్వామిత్రునితో విరోధించిన యతని పుత్రులు గంగానదాటి గంగకు దూర్పున నున్న కీకట దేశములను చేరిరి. అయితే గంగ దాటునప్పుడు చాల శ్రమపడిరి. అందుచేత గంగను పడమరని అర్యుల నివాస [illegible] తూర్పున లేచు [illegible]

కనే గంగ నతిశ్రమతో దాటిరి. గంగ దాటుటలో వారు శ్రమపడి రనుటకును గంగ దాటుటకు వీలులేని స్థితిలో నున్న ననుటకును ప్రమాణము లగుపడుచున్నవి. "ఉన్మత్తగంగం" అను సంస్కృతపదమును గమనింపుడు. 'ఉన్మత్తాగంగా యస్మిన్ దేశే తదున్మత్తగంగం" అని దాని విగ్రహము. గంగ అత్యంతోద్రేకముతో ప్రవహించుచు దాటుటకు వలనుగాని స్థితిలో నొక దేశమున నున్నదని తాత్పర్యము.

మఱియు తెనుగులో "గంగ లో దూకాడు" "సొమ్మంతా గంగలో పోశాడు" "నా కష్టమంతా గంగలో కలిసింది" అని అంధ్రులు గంగదాటు విషయములో పడిన శ్రమ అంతా ఇంతా కాదని సూచించుచున్నవి వాడుకలు. గంగయనగ నెంత మాత్రము స్వాధీనము కాదనియు దాటుట చాల కష్టమనియు సూచించు నీ వాడుకనుగూడ గమనించుడు. ఎవనితో నైన నేదైన నొక విషయమును గుఱించి యనేకవిధముల చెప్పి అతడు వినకపోయిన నిట్లందురు. "గంగ వినడు" "గంగ ఒప్పుకోడండీ" అని. ఇచటి 'గంగ' అనుపదము ప్రభావమును బోధింపగలదనుటలో సంశయము లేదుకదా! కాగా దాటుటకు శక్యముగాని యీ గంగ నెట్లు దాటిరంధ్రులు? ఎట్లో వీరు దాటినతర్వాత వెనుకటి ఆర్యులతోటి సంబంధ బాంధవ్యముల వదలుకొనిరి, వారి నసలు పూర్తిగా మఱచియే పోయిరి. చూడు డీసామెతను? "ఏఱు దాటాడు" మాట్లాడుతూనే నిద్ర పోయినవానిని గుఱించి మేల్కొనియున్నవాడను మాట యిది.

ఇట్లు గంగను దాటి అచటి కీకారణ్యము లంధకారబంధురములుగా నుండి దుష్ప్రవేశములై వాని సంగతియే ఆర్యులకు తెలియకయుండగా ఆర్యుల కంధకారములో నున్న ఆ కీకట దేశములను మన పూర్వులు అంధకారమునుండి బైటికి లాగిరి. అనగా సుప్రవేశముల నొనర్చిరి. అందువలననే అంధ+ర అంధకారమునకు అగ్ని వంటివారనియు (ర=అగ్ని యని యర్థము.) అంధకారమునుండి బైటికి తీసుకొనివచ్చిరనియు (రా-లా-ఆదానే) దాని యర్థము అంధ్రులు ఆ దేశములో ప్రవేశించి పూర్తిగా సుప్రవేశముల నొనర్చునంత వఱకును అవి కీకటములు (కీకారణములు)గానే చీకటితో నిండియున్నవిగానే ఆర్యులు తలంచిరి. అనగా ఆర్యులు అప్పటి కింకా ఆ దేశములో బాగా ప్రవేశింపజాలకుండిరి. కనుకనే ప్రమగందుని దేశము కీటకమని వాడిరి. అయితే మనవారు గంగను దాటి ఆ దేశములలో ప్రవేశించిన తర్వాత ఆర్యులకన్న గొప్పదనమును సంపాదించుటకై యజ్ఞయాగాదుల నెక్కుడుగా నొనర్చుటకు బ్రారంభించిరి. యజ్ఞము చేసినవాడే అందఱికన్న ఘనుడు. యజ్ఞము చేయుటయే మనము చేయవలసిన గొప్ప కార్యము. అది యొక ఘనకార్యము. అదియే అతని జీవితమును సార్థకమొనర్చు కార్యమని తలంచి అట్లొనర్చిరి. ఈ తెనుగు సామెతను గమనింపుడు. "పుట్టినన్నాళ్ళకు

పురుషుడు యజ్ఞం చేశాడయ్యా" అని. దీనివలన యజ్ఞ నిర్వహణమే జీవితమును సార్థక మొనర్చు నంతటి ఘనకృత్యమని ఆంధ్రులు తలచినట్లు స్పష్టపడలేదా? మఱియు ఇంటి పెత్తనదారిని, ఏదైననొక ఘనకార్యమును నిర్వహించిన వానినికూడ తెనుగులో యజమానుడందురు. "ఇంటి యజమానుడు లేడండీ. యజమాని చెప్పందే మే మెట్లా చేస్తాము. ఎట్లాగైతేనేం ఇంటికి యజమానుడైనాడోయ్. మా యజమాని కనబడ్డాడండీ?" ఇత్యాదులు. ఈ వాడుక ఆంధ్రభాషయందు అధికముగా నున్నది. సజాతీయములగు తమిళ, కన్నడములందు కూడ గొలదిగా లేకపోలేదు. కాని సంస్కృతభాషయందు గాని తదితర ఆర్యభాషలందు గాని ఇట్లు కన్పట్టదు. కాగా ఈ వాడుకవలన యజ్ఞమను స్థానమువలననే ప్రముఖతను ఆంధ్రులు గడించిరని స్పష్టము. ఇపుడు "ప్రమగండ" అనుదానిని పరిశీలింపుదము. "ప్రకృష్టముగా మఖముల నొనర్చిన యంధ్రుడ"ని యర్థము. "మఖ" శబ్దమే యజ్ఞార్థములో ప్రాశస్త్య సూచకముగా ముఖ్యముగా వాడబడుచున్నది. "శతమఖః" ఇంద్రునకు పేరు. "శతక్రతుః" అని యున్నను శతమఖ శబ్దమునకు గల సార్థక్యము దానికి లేదు. కాని ఆర్యుల దేవుడగు ఇంద్రునకు గూడ శతమఖముల వలననే ఆధిక్యమేర్పడుట వేదపురాణేతిహాసాదులవలన స్పష్టమే. కావున నిన్న మొన్నటివఱకు ఆర్యులలో నుండి వారి యాచారములను, వారి సత్కార్యములను, వారి యభిప్రాయములను బాగా యెఱిగిన యాంధ్రులకు వారివలె మఖానుష్ఠానమువలన నాధిక్యము సంపాదింపవలెనను తలంపు గలుగుటలోను, మఖముల నధికముగా నొనర్చుటలోను, తదనుష్ఠానసూచకములగు శబ్దములనే ఆధిక్యస్ఫోరకముగా నామముగా వాడుటలో గాని ఆంధ్రులధిక ప్రయత్నము గల్గియుండిరనుటలో పై సామెతలు, వాడుకలు మున్నగునవి చక్కగా పరిశీలించినవారికి విప్రతిపత్తి యుండదు. అట్టి స్థితిలో నెక్కుడు (ప్రముఖము) గా మఖము లొనర్చిన యంధ్రుడు ప్రముఖాంధ్రుడు (ప్రమగండుడు) ఆర్యులకు జ్యేష్ఠస్థాన మయ్యెను. కనుకనే ఆర్యులతని గోవులను అనగా ఆతని ధనమును (పూర్వకాల గోవ్రతేగదా ఉత్తమధనముగా గ్రహింపబడినవి. "గోధనం" అను శబ్దమునకున్న గోవుల విషయంలో సామ్యాలు అను విశాఖపట్నంజిల్లా వాడుక యున్న ఈవిషయంలో విచారింపదగినవి) తమ కిప్పింపవలసిన దని అంధ్రులు (ఆర్యులు) ఇంద్రుని ప్రార్థించిరి. "మఖ" శబ్దభవమే "మగ" శబ్దము. యజ్ఞశబ్దము కన్న మఖ శబ్దములో విశేషమున్నది. "మఖతిధర్మం మఖః" అని క్షీరస్వామి. ధర్మమును గురించి ప్రవర్తించునది యని యర్థము. (మఖ=గతౌ). ఇందువలన నీ యభిప్రాయమే యజ్ఞాదిపదములందుకన్న దీనియందు ఆధిక్యమును సమకూర్చినది. కాగా ఈపదమే మన ఆంధ్రులు తమలో నాధిక్యస్ఫోరకముగా వాడిరి. "మఖ

వన్" మగవాడు. "మఖ" శబ్దభవము "మగ" యనునది 'వాడు' అనునది 'కలవాడు' అను అర్థము వాడబడుచునే యున్నది. అసలు "కాపాడువాడు" (అర్జలి) అను నర్థములోనిది. ఈ విషయము మా నిఘంటువులో గమనించెదరు గాక. ఇందువలన ధర్మప్రవర్తక మగు యజ్ఞమును (మఖమును) నిర్వహించువాడు మఖవంతుడు. ఇంద్రుడు గాదు. అది కాలక్రమేణ "మగవాడు" అయినది. "మొగుడు" అనునది వేరు. "కొడుకు - కూతురు" పదములవలె అది యొక విశిష్ట చిహ్నస్ఫోరకము. ఆవిషయము మా నిఘంటువులో వివరింపబడినది. లోకములో గూడ నేదైన నొక సత్కార్యమును నిర్వహించినప్పుడు "ఇప్పటికి మగవాడైనాడా! అతనిదిరా మగతనము" అని వాడుకలున్నవి. ఇట్టి స్థితిలో "ప్రమఖాంధ్రుడు" కాలక్రమేణ "ప్రమగండు" డైనాడు. ఋగ్వేదములో నే "ప్రమఖాంధ్ర" శబ్దముకూడ దొరికినది. ప్రమగంద శబ్దము వాడబడుటవలన అప్పటికే మన భాష పైభాషలనుండి వేరయి పరిగణింపబడుచున్నదని స్పష్టము. అంతేగాక అట్టి "మఖాంధ్రులు" నివసించు దేశము "మగధ" దేశమయినది. మఖ + అన్ధ శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యం, శక + అంధుః = శకంధుః అయినట్లుగా మఖ + అంధ్ర = మఖంధ్ర అయినది, కాలక్రమమున 'న' వర్ణమును రేఫమును తొలగిపోయినవి. కీకట దేశము చాలకాలమునకుగాని మగధ దేశము కాలేదు. "మగధ" శబ్దమునకు సంస్కృతములో వ్యుత్పత్తి గన్పట్టదు. ప్రమగంద శబ్దము ప్రమఖాంధ్రశబ్దపరముగ వాడినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మగ యనునది మఖశబ్దము నుండి యేర్పడుట యుచితముగనే గన్పడుచున్నది. "మగటిమి" అనునదికూడ పై యూహాల కాధారము. అయితే "మగటిమి"ని గురించి కొంత చెప్పవలసి యున్నది. మగటిమి యనగా పౌరుషము, శౌర్యము అని యర్థము. అంతేగాని మగనితనము కాదు కావున మగడు (భర్త) అనుపదముకూడ భావార్థకమగుపద మది కాదు. స్పష్టము "మొగుడు" అనియే కాని "మగడు" అనునది సరియైనదిగా గన్పడదు. "మఖ" శబ్దపరిణామమే "మగ" శబ్దము. "మి" యనునది భావప్రత్యయము. మరి "టి" యెచ్చటిది? విచారింతము. మగ + అంధ్ర = మగడు. (సర్వ ఏవైతే ఉదన్యాభవన్తి) మగడు + మి = మగటిమి. ఇప్పుడు స్పష్టమైనదిగదా "మగడు"లోని డువర్ణము "టి" గా మారినది. అయితే లాభమేమంటారా? వినండి.

ఈ "మగడు"లోని "డు" విభక్తి సంబంధమగు "డు" వర్ణము కాదు. ఏమనగా అట్లగుచో దానిమీద భావార్థకమగు ప్రత్యయము చేర్చినప్పుడు అది "టి" గా మారదు, అదిపోవును. రాముడు. రామునితనము. గండడు. గండనితనము. అంతేగాక విభక్తిసంబంధము లేని డువర్ణమే భావార్థకమగు ప్రత్యయము చేరినపుడు నిలుచును. వేడి = వేడిమి. పోడు = పోడిమి. ఓడు = ఓటమి. ఇందువలన ఈ "మగడు"

అనుచోటి 'డు' వర్ణము ప్రాతిపదికము లోనిదే గాని ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయము కాదని తేలినది. మఱియు ఈ "మగడు" అను శబ్దము అనగా 'మగటిమి' అను రూప మేర్పడుటకు మూలమగు శబ్దము పౌరుషము, 'శౌర్యము కలవాడు' అను అర్థమిచ్చునదే గాని పురుషజాతి అనిగానీ, భర్త అని గానీ అర్థమిచ్చునది మాత్రము కాదని కూడ స్పష్టము. ఆ యర్థములలో 'మగడు'= (భర్త) మగనితనము. మగవాడు (పురుషుడు)=మగవానితనము అను పదములే గలవు. 'మగటిమి' అనుదానివంటి పదము మఱొకటి మన తెనుగులో నాకు గన్పడ లేదు. తెనుగువారి 'మగటిమి'కి సరిపోయిన పదముకూడ మఱొకటి నాకు గన్పడ లేదు. ఇప్పటికి మన 'మగడు' లో 'డు' ప్రత్యయము కాదని స్పష్టమైనది. అయితే నది యెక్కడిది? 'మఘన్ధ్ర' అనునది కాలక్రమమున మగండు మగడు అని కాగలదనియు స్పష్టము. ఇకొక చిక్కుముగా కుదురదు కదా? అయితే మఖ శబ్దమునకు అంధ్ర శబ్దమును చేర్చునపుడు వైద్యాణికాలములో విసంధి 'శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్' అను పరరూప సంధియే కాని దీర్ఘసంధి కానేరదు. ఇందుకు 'ప్రమగండ' (ప్రమఖంధ్ర) అనురూపము కూడ ప్రమాణమే కాదా?

ఇప్పటికి మనము విమర్శించిన దానిని బట్టి ఋగ్వేదకాలమునకు చాలపూర్వము నందే మనము ఆర్యులతో విడబడినను ఆర్యుల- అనగా మన ప్రాచీనుల యాచారములను వదలక వారికన్న మిన్నగా నుంటిమి. మన పేరులుగూడ మన్త్రైకచిహ్నితములుగను, ఆంధ్రజాతిసూచకమగు అంధ్రపదచిహ్నితములుగను ఏర్పరచితిమి. చూడుడు. మఖ+అంధ్ర=మగండు. మగడు రామ+అంధ్ర=రామండు. రాముండు. (ఈ 'డు' విభక్తి స్వరూపమును గుఱించి మానిఘంటువునందు చక్కగా విమర్శించి వివరించియుంటిమి. ఇది 'అంధ్ర' శబ్దము యొక్క పరిణామము. ఇట్లే 'లు' 'రు' వర్ణకములు- అనగా - ప్రథమా బహువచనములుగూడ నగునని యెఱుంగునది)

"అయితే మన పేరుల చివర నున్న 'డు' అనునది ఆంధ్రశబ్దపు పరిణామమనియు, మనము మన పేరుల చివర జాతీయముగా చేర్చుకొంటిమనియు నెట్లునమ్ముదు" మంటారా? వినండి.

'ప్రమగంద' అనుచోట 'ప్రమఖంధ్ర' అని నిరూపించితిమికదా. అంతకన్నను విస్పష్టముగా నిరూపింతుము. 'చాణూరాంధ్ర నిషూదనః' విష్ణుసహస్రనామము) 'చాణూరనామానం అంధ్రం నిషూదితవానితి' (శంకరభాష్యము) ఇచటి చాణూరుని సంహరించె ననుటలో అంధ్ర పదమును చాణూర పదమునకు చేర్చుటలో గల రహస్యము గమనింపుడు. వేరు శత్రువులను చంపినాడనునప్పుడు తజ్జాతివాచక పదమును గూర్పలేదు చూడుడు. 'కాలనేమినిహా వీరః' ఇట్లే 'మధుహా' మొదలైనవి. ఈ ఒక్క 'చాణూర' పదమునకు అంధ్రపదమును చేర్చుటలో గల రహస్యమేమి? ఇది యేకాదా అంధ్ర జాతివాచక గౌరవపదము. దానినే తమ పేరులప్రక్కన

అంధ్రులు వాడిరి. ఇతరులును వారిని జాతీయ చిహ్నముతో కల్పియే వ్యవహరించిరి, ప్రకృత కాలములో చూడుడు. రామిరెడ్డి-ప్రతాపరెడ్డి - జాన్సాహేబు - సుబ్రహ్మణ్య మొదలియార్ - నరశింహనాయుడు - మొదలగునవి.

అట్లే పూర్వకాలమునందు అంధ్రశబ్దముతో మనజాతివారిని వ్యవహరించిరి. అసలు "చాణూరాంధ్ర నిషూదనః" అను చోట నొక చారిత్రిక రహస్య మున్నది. ఏమనగా- ఈ చాణూరుడు కరూశ దేశపు రాజు. విష్ణుపురాణము జూడుడు. ఈ కరూశదేశము కాశ్మీరదేశమేమో యని తోచుచున్నది. వర్ణసామ్యము కొంత ఊహకు దోడ్పడుచున్నది. అంతేగాక అంధ్రులు కొంతకాలము కాశ్మీరకులుగ నుండిరని చారిత్రికులు, మరియు బార్హస్పత్యమానమును వ్యవహరించు నుత్తరాపథమునందలి దేశ మగు కాశ్మీరములో చాంద్రమానమున వ్యవహరించు మన అంధ్రులకును సంవత్సరాది యొకటియే. మఱియు కాశ్మీరమును శాలివాహన రాజులు రాజ్యమేలిరని కథాసరిత్సాగరము. అంతేగాక తెలుగుపదములకును కాశ్మీరభాషా పదములకును పోలికలు గన్పట్టుచున్నవి. చూడుడు.

(3) పన నిగరె — తన ఇంట్లో
*(5) పాణ — తాను
(7) కాసితన్ — గాసి
(10) వనయ్ — వానిని
(14) గురు — గడ్డము
పలనన్ — పల్లము (జీను)
(17) వటా — వట్టిది
(20) లాగ్ — అలాగు

* పవర్ణము తవర్ణముగా మారును.

ఆంధ్రులును, కాశ్మీరులును వీరశైవులే. మఱియు కాశ్మీరులును, ఆంధ్రులును మాత్రమే గీర్వాణ భాషలో అలంకారశాస్త్రమున ప్రమాణముగా అంగీకరింపదగిన గ్రంథములను వ్రాసిరి. ఈ సంబంధము లన్నియు కేవల మాకస్మికము లనుటకు వీలులేనివిగావా? ఇట్లు కాశ్మీరా (కరూశా)ధిపుడగు చాణూరుడు కంసుని వద్ద నుండగా శ్రీకృష్ణు డతని జంపుటయు చాణూరునకు అంధ్రు డను బిరుదుండుటయు గూడ గమనించినచో నంధ్రులు కాశ్మీరులై కొంతకాల ముండిరని విస్పష్టపడకపోదు. ఇంతేగాక జరాసంధుడు మగధనాయకుడు, జరా + సంధ అని నిగ్రహమును భారతములో జెప్పిరి, కాని పరిశీలించినచో జరాన్ + అంధ (అంధ్ర) యని తోచుచున్నది. జరాసంధుడు అంధ్రుడే యని దాని తాత్పర్యము. ప్రమగందుని చరిత్రములో మనము మాగధుల మని నిరూపించితిని. అంతేకాక చారిత్రకాలములో మనము మగధరాజ్యమును ఒకటి రెండుసారు లాక్రమించియుంటిమి. ఒకసారి కాశ్మీరమునుండియు మరొకసారి ఇప్పటి అంధ్రదేశమునుండియు ఆక్రమించి యుంటిమి. దానికి గారణమేమి? మగధదేశము మగధరాజ్యమును మనవి. వాని యందు నిజమగు హక్కు వారసత్వములు మనకే గలవు. ఎట్లనగా చంద్రగుప్తుడు, అశోకుడు మొదలగువారు అంధ్రులు.

ఈమధ్య బొంబాయిలో ప్రకటింపబడిన సాంష్టిల్ డిక్షనరీలో (Sanstil Dictionary), G. V. Devastali, M. A; B. T., Bala Vedokta Pritiman అనువారు అనుబంధములో అశోక = A name of celebrated Andhra King said to have existed in the third century B. C. "అంధ్రరాజు క్రీస్తుకు పూర్వము మూడవశతాబ్దిలో పరిపాలించి వెలుగొందినట్లుగా జెప్పబడుచున్నాడు." అని వ్రాసిరి. ఇవి యున్నియు గమనించిన వారికి పైని నా యూహలు సప్రమాణము లనుటలో సాధ్యమైనంతవఱకు విప్రతిపత్తి యుండకూడదు.

అయితే జరాన్ + అంధ్ర - అనునది 'జరాసంధ' యని కాలక్రమమున నేర్పడినది. ఇచటి చరిత్ర మీద: జరాసంధుడు ఆంధ్రుడు. అతడు తనకు ప్రతికూలముగా నున్న రాజులనందరిని జయించి లోబరచుకొని సమ్రాట్టగుటకు ప్రయత్నించుచుండెను. చేదిదేశము (బుందెల్ ఖండు) రాజగు శిశుపాలుని సేనాపతిగా నొనర్చెను. బుందేలులు ధైర్యశాలులు, బలపరాక్రమవంతులనుట ఇప్పటికిని ప్రసిద్ధమే. భోజ వంశ్యుడగు కంసునకు తన కూతుళ్ళ నిచ్చి సంబంధము కల్పుకొని తద్ద్వారా యాదవులను లోబరచుకొనియెను. లోబడని వారు దేశాంతరములకేగిరి. వారి సంతతి వారే ఇప్పుడు యూదు లనబడుచున్నారు. హంసడిభకులను, అదేదో దేశపు రాజపుత్త్రులను ఇరువురను సహాయముగా చేసికొనెను. కాలయవనుని (ఆఫ్రికా దేశపు రాజు) స్నేహమొనర్చెను. ఇంకను ననేకులతో ననేకవిధములగు సంబంధములొనర్చుకొని తన కనుకూలముగా నేర్పఱచుకొని ఆంధ్రసామ్రాజ్యము నెలకొల్ప ప్రయత్నించుచుండెను. ఇతని మీదకు వచ్చుటకు గాని ఇతని నెదిరించుటకు గాని వేరెవ్వరును జాలకుండిరి. భీష్ముడంతటివాడుండియును కౌరవ రాజ్యము ల్లకల్లోలముగా నుండినందున జరాసంధు నెదుర్పడయ్యెను. ఆయుధములతోడి యుద్ధములో జరాసంధు డజేయుడు. ముప్పది యక్షౌహిణుల సైన్యముకలవాడు. ఈవిషయము శ్రీకృష్ణుడే ఒప్పుకున్నాడు. ఇట్లు ఇతడు శత్రుదుర్నిరీక్ష్యుడై సామ్రాజ్యస్థాపనకు ప్రయత్నించునంతలో ఆంధ్రసామ్రాజ్యవిద్వేషులందరును ఎంతదూరము ప్రయత్నించియు ఏమియు నొనర్పజాలని స్థితిలో భగవానుడు శ్రీకృష్ణుడు ఆంధ్రసామ్రాజ్యము సహింపక పాండవులతో కుట్రయొనర్చి అతని జంపెను. అంతటితో నా ప్రయత్నమాగిపోయెను. ఆ ప్రయత్నములోనే చాణూరాంధ్రుడు తొలిముద్దగా నయ్యెను. ఈ యభిప్రాయమును అనగా ఆంధ్రుల సామ్రాజ్యమందును ఆంధ్రులయందును గలవిద్వేషమువలన వారి సామ్రాజ్యనాశ వారి నాశనమును ననుసు సూచించు తలంపుతోనే ప్రథముడగు చాణూరాంధ్రుని చంపుట చెప్పబడినది.

ఇట్లే శ్రీమద్రామాయణమునందు గూడ ఆంధ్రులు సామ్రాజ్యనాశన మొనర్పబడి వారు ప్రాదేశిక ప్రభువులుగా నేర్పడిరి. ఎట్లనగా రావణాదులుమాటాడు భాష తెనుగని తెలియుచున్నది. రావ

ణుడు తెనుగునకు వ్యాకరణము వ్రాసెనని పండితలోక ప్రసిద్ధము. గ్రంథ మువ్వాను దొరకనంతమాత్రమున లేనేలేదని వాదించుట వట్టి తెలివితక్కువతనము కాదా? బ్రహ్మసూత్రములలో 'సమానాధికరణ' గ్రంథమున్నట్లు చెప్పబడినది. అది ఇపుడు దొరకకుండుటవలన అది అసలే లేదను వాదము జ్ఞానహీనతనే సూచించును గాదా? అసలిపుడు ఎన్ని గ్రంథములు నామమాత్రావశిష్టములుగా నుండలేదు? అంతేగాక 'రావణభేటు' అను నొక గ్రంథమున్నదనియు, రావణుడే దానికి చిట్టె నేర్పరిచెననియు ప్రవాదమున్నది. శ్రీరామాయణములోనే 'అగ్నిహోత్రించ వేదాశ్చ రాక్షసానాం గృహే గృహే' అనుటవలన రాక్షసాధిపుడగు రావణుడు వేదవేదాంగపారంగతుడనియు, వైదికకర్మలయందు శ్రద్ధ గలవాడనియు, వ్యక్తమగుటలేదా? అతని పార్థివలింగ పూజ కార్తవీర్య విజయ సందర్భమున నుత్తరరామాయణమున వర్ణింపబడినది. రావణుడు పులస్త్యుని మనుమడు. విశ్రవుని సంతతిలో తల్లి ద్వారా రెండు తెగ లేర్పడినవి. ఒకటి కుబేరునిది, రెండు రావణునిది. మొదటిది ఔత్తరాత్యము, రెండవది దాక్షిణాత్యము. రావణుని మాతామహులు సాలకటంకట వంశమునకు జెందినవారనియు వారు శ్రీవిష్ణువుచే పరాభూతులై పాతాళమున కేగిరనియు రావణుడు ప్రబలుడైన తర్వాత లంక నాక్రమించుకొని సకలలోకముల నాక్రమించుకొని చక్రవర్తులకు చక్రవర్తిగా నయ్యెననియు గూడ నుత్తరరామాయణమున గలదు. మఱియు గిష్కింధ, దండక, పంప మొదలగు చాల పేరులు సంస్కృతములోనివి కావనియు నవి భాషాంతరీకరణము లనియు జాల కాలముక్రిందటి భారతిలో శ్రీ. రామదాసుగారు నిరూపించి యున్నారు. అదియునుగాక రామాయణములో రాక్షసుల పేర్లన్నియు నించుమించుగ భాషాంతరీకరణపు బేర్లుగా గన్పట్టును. సర్వరోముడు, మకరాక్షుడు, రావణుడు, కుంభకర్ణుడు, శూర్పణఖ, మహోదరి" ఈ పేరులన్ని వికృతముగా నుండి భాషాంతరీకరణములగు పేరులకు సంస్కృతీకరణములుగ గన్పట్టుచున్నవి. "సర్వరోముడు + పాపయ్య, అనుచో పాపపదము దుష్టవాచకము కాదు. ఎవడు తనపేరట్లు పెట్టుకొనును? ఇట్లే ముసలయ్య అనునదియు గ్రామ్యము. ఏమనగా 'ముసలివాడు' అని ఎవ్వరును పెట్టుకొనరుగదా? 'తాతయ్య' అనునది తండ్రి యను నర్థములో నుపయోగింపబడుట స్పష్టము. కాగా ఇట్లు పై నిరూపించిన పేరులను, సర్వరోమాదులను భాషాంతరీకరణములని యూహింపవలెను. ఇంకను స్థిరముగా నిర్ణయింపవలయును.

కనుక అంధ్రుల భాషకు వ్యాకరణము రచించిన రావణుడు అంధ్రుడనుటలో దోషమంతగా గన్పట్టదు. అతని సామ్రాజ్యము విభీషణుని అసూయవలన నష్టమై చివరకు విభీషణునకు బ్రాప్తించినది.

మఱియు మృచ్ఛకటికములోని చరిత్రము రాజ్యవిక్రాంతి కాలములో నున్నది.

ఆ విక్రాన్తి శాలివాహనులకు సంబంధించి నట్లుగా గన్పట్టును. ఎట్లు? పాలకుడను రాజును చంపి ఆర్యకుడు రాజయ్యెను. పాలకుడు హాలుడేమోనని తోచుచున్నది. ఏమనగా, నీ 'పాల' ధాతువు తెనుగుది. సంస్కృతములో నిది మృగ్యము. 'పాలు' అనగా క్షీరము. దానినిబట్టియే అనగా క్షీరదాత యగు గోసమూహమునుబట్టియే సంఘమంతయు నిర్వహింపబడుట. అనగా యజ్ఞ యాగాది వైదికధర్మముల ఇహ సబంధములగు భోజనాది క్రియలు (ఆవు చన్నులలో నరువదియారు పిండివంట లున్నవను వాడుకయు. గోధనం-సొమ్ములు' మున్నగు పదములును ఈ సందర్భమున స్మరింపవలెను) నిర్వహింపబడుటయు, ఎవడు ఎక్కువగా గోవులు గలవాడో వాడే ఎక్కుడు ధనవంతుడుగ గ్రహింప బడుచుండెడువాడు. ఈ కారణమున మొదట "క్షీరము" అను నర్థములో "పాలు" శబ్దముండి పిమ్మట సంస్కృతములో క్షీరముగ గ్రహింపబడినది. ఎట్లనగా హాలుడనువాడున్నాడుకదా! అతడు పాలుడేయని నిర్ణయింపవలెను ఏమనగా "హాలుడు" అనునది కన్నడింపబడిన పేరుగా గన్పడుచున్నది. తెనుగులోని "పాలు" కన్నడములో "హాలు" ఇట్లే పవర్ణము హావర్ణముగ మారును. కన్నడులు, తెలుగులుగూడ మొదట నంధ్రులే! శాలివాహనులకాలమున నేకముగనున్న ఈసంఘము తరువాత కొంతకాలమునకు తెలుగన్నడ హాలె గన్నడగామారిన వనుటయు చారిత్రకులకు అపరిచితము కాదు.

కన్నడాంధ్రులయు తత్సంఘములయు సమానలక్షణములు చాలమంది యెఱుగుదురు. కాగా సంస్కృతములోని "పాల" యనునదియే 'హాల' మైనదని తోచును. అయితే యిది (పాలధాతువు) తెలుగు దేశమునకు గారణమేమనుదురా? కన్నడములో తెలుగులోని 'పవర్ణమే' 'హా' వర్ణముగ మారునుగాని సంస్కృతములోని పవర్ణము అట్లు మారదు.

"పావం=హావం - పారద=హారద"

కావున హావర్ణముగ మారిన పవర్ణము తెనుగుపదములలోనిదే నని నిశ్చయము. కనుక పాలధాతువు తెనుగుదే. పాలుడే హాలుడు. ఆరాజే మృచ్ఛకటికములో పాలకుడుగా జెప్పబడెను. అతని గాథా సప్తశతి జూచినచో నాతనికి పారదారికమునందు గల యభిరుచి గన్పట్టును. అతని వ్యభిచారరుచివలననే శకులు తమ ఆడంగులను అతనికి దార్చి అతనియాస్థానమున పలుకుబడి సంపాదించి ప్రజలను బీడింప దొడంగిరి. మృచ్ఛకటికములోని శకారుడు శకుల ప్రతినిధి. పై చరిత్రమునకు సూచకముగా శకారుడవల జెప్ప బడినాడు. అతని సోదరి హాలుని ఉంపుడుకత్తె యగుటయు ఇతడు రాష్ట్రియుడనుటలో స్పష్టము. "కాణేలీ మాతః" అను సంబోధనము కూడ శకస్త్రీల నడవడికను స్పష్టపఱచుచున్నది. ఇట్లు జాతీయాజన్మ విరోధులైన శకుల ఆడవాండ్లను మఱిగి ప్రజాపరిపాలన నుపేక్షించి అథవా శకులకు అధికార ప్రాబల్యము గల్గించి వారి వలన ప్రజల బాధలను లెక్కగొనని

రాజును హాలుని ప్రజ లుపేక్షింతురా? ఆభీరకుడగు ఆర్యకుడు (ఇది యొక జాతి చిహ్నమగు పేరు. ఆంధ్రుడగు హాలుని ఆర్యజాతివాడు జయించెను. జయించి రాజ్యమును చేకొనెననుట) హాలుని కాలములో శాతవాహనులరాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనదని చారిత్రకులు వ్రాయుచున్నారు. ఆ తరువాత చకోరస్వాతికర్ణి మొదలగు రాజులు మళ్ళీ రాజ్యము కొంత కాలమెల్లటో నిల్వబెట్టిరి. కాని అది నిల్వక చెదరిపోయినది. ఆర్యకుడు రాజ్యము నాక్రమించుటయు చకోరస్వాతికర్ణి తిరిగి రాజ్యమును స్వాధీనపరుచుకొను తలంపుతో నచట నచట గొంతమంది విశ్వాసులను కనిపెట్టు చారులను, తన సామంతులను అట్టేపెట్టుటయు గూడ నా మృచ్ఛకటికములోనే గన్పట్టును. ఎట్లనగా—

"ద్విరదైకగతిః చకోరనేత్రః" అను శ్లోకములో "చకోరనేత్రః" అనునది చకోరములవంటి కనులు గలవా డను నర్థము తప్పు. ఎచటనుగూడ మొగవాని కనులు చకోరములతో పోల్చుట లేదు. మఱెచటనైన నున్నదా యని విచారింప ప్రాచీనకవుల గ్రంథములలో నెచ్చటను కన్పడలేదు. కాగా చకోర స్వాతి కర్ణికి నేత్రమువంటివాడు=చకోర రాజు నేతగా, నాయకుడుగా గలవాడు – అను నర్థములు పొసగగలవు. దానినిబట్టి ఆర్యకు డాక్రమించిన రాజ్యము తిరిగి రాబట్టుటకై ప్రయత్నించుచున్న చకోర స్వాతికర్ణికి నేత్రమువలె పని చేయుచున్న శూద్రకుడు రాజ్యమును నిర్వహించుచున్న కాలములో మృచ్ఛకటికము వ్రాయబడినది.

ఇట్లు చారిత్రికకాలమునందు గూడ మనము ఆంధ్రులము సుప్రసిద్ధులముగా నున్నాము. అయితే ఆనాడు ఆంధ్రులందు ఐకమత్యము, తమలో నొకరియం దొకరికసూయ లేకపోవుట, ఏకనాయకత్వము, ఓపిక, ధర్మానురక్తి, బలపరాక్రమములు మొదలగు సద్భావము లెన్నో యున్నవి.

ఈ కాలమునగూడ మనము శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారివంటి ఉత్తమోత్తమ నాయకుడు గల్గియుండియు నైకమత్యాది గుణములు సంపాదింపలేకున్నాము. భగవంతుని కరుణవలన నట్టి సద్గుణములు మన కేర్పడునట్టి కృషి సల్పుటకై శ్రీమన్నారాయణుడు శ్రీ హనుమంతరావుగారికి శతాధికాయుస్సు సమకూర్చుగాక.

హనుమంతరాయ ప్రశస్తి

"ఈ (ఆంధ్ర) సంఘమునకు శ్రీయుత మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారు సంఘ ద్రష్టలగుటయే గాక, కార్యదర్శిగా నుండుట చూడ నైజాం రాష్ట్రీయాంధ్రజనుల భాగ్య మనుపమాని నొక్కి చెప్పుటయం దెంతమాత్ర మతిశయోక్తి లేదు."

— తెనుగు పత్రిక.

గ్రంథాలయోద్యమము - ఆంధ్రోద్యమము

శ్రీ గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు, ఎం. ఏ.

ఆంధ్రదేశములో గ్రంథాలయోద్యమము ఆంధ్రోద్యమము రమారమి ఏకకాల సంజనితములు. కర్జనుప్రభువుగారి దయ చేత మాతృభాషాభిమానము బంగాళములో 1905, 1906, 1907 ప్రాంతముల ఉగ్రరూపము దాల్చినది. ఆ రూపవు అంతరార్థమును చక్కగా గ్రహింపగల్గినది అప్పటికి ఆంధ్రప్రాంత మొక్కటే యని నాయభిప్రాయము. అదివరలో తెలుగు పలికి వ్రాసి యెరుగని మాతృభాషా మానకనాయకులు విజృంభించి విశృంఖలముగ తెలుగున నుపన్యసింప మొదలిడిరి. ప్రజా సమూహమున వాఙ్మయప్రచారము విరివిగ కావలెనన్న హృదయాభిలాష రేకెత్తి విజ్ఞానచంద్రిక, ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ సంఘములు రూపము దాల్చెను. స్వరాజ్, నవయుగ, ఆంధ్రకేసరి మున్నగు తేజోవిరాజిత పత్రికలు తీవ్రరూపమున బయలుదేరినవి. అతరుణమున అంకురించిన ఈ మహత్తరాభిమానమునకు ఆదివరలో తెలుగు భూమిలో బీజము లేదనరాదు. శ్రీ వీరేశలింగ, వేంకటరాయశాస్త్రి, రామకృష్ణమాచార్య ప్రభృతుల కృషి మరువదగినది కాదు. కాని వందేమాతరం ఉద్యమపు వేడిమి, తత్ఫలితమైన జీవనప్రవాహము ఆధారము కాకుండినచో ఈబీజము పడిన చోటనే పడియుండునను విశ్వాసముచే ఈ మహోద్యమమునకు ప్రాధాన్యము కలుగుచున్నది. అదీగాక ఈ యభిమానము విశ్వవ్యాప్తమగు రూపము దాల్చుటకు ఆ ఉద్యమమే మూలకారణమని మా బోంట్ల నమ్మిక. ఆ ఉద్యమము విజృంభించుచుండగా చూచి, హర్షించి, చేయూత నొసంగి, తనమిత్రులకు లోబడి పాల్గొన్న వ్యక్తులలో శ్రీ హనుమంతరాయడు ఎన్నదగినవాడు. నాడట్లు విజృంభించిన మాతృసేవాపరత్వము, వందేమాతరమను రాజకీయోద్యమమును అడంచివైచితిమని బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము ఎన్నుచుండిన నిమేషముననే నవనవరూపములతో పునర్జన్మము నందినది. ఆరూపములే. ఆంధ్ర గ్రంథాలయోద్యమము, ఆంధ్రోద్యమము. ఆంధ్రోద్యమతత్త్వము ఇప్పటికింకను కొందరు పెద్దలకు అర్థమైనట్లు కన్పించదు. ప్రజలు స్వతంత్రులగుటకు వారిభాష ఆధారమైనట్లు మరియొక ఉపకరణము ఆధారము కాజాలదు. తానెరిగిన భాషలో వ్యవహారము జరుగుచున్నట్లయితే వ్యక్తి ముందు కడుగు వేయగలడు గాని ఎరుగనిభాషలో వ్యవహారము జగిగినంతకాలము తన తోడి నరు

లను దోపిడిచేసి తిను దుర్వ్యవస్థ దు కావలసిందేతప్ప వేరుమార్గ ముండదు. ఇది విషమపరిణామము. ఈ విషమపరిణామమునుండి ఆంధ్రభూమిని తప్పించుటకును, సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యానుభవ మను సహజ పరిణామమునుసాధించుటకును మాతృభాష ఆరాధనే మమని గ్రహించిన ఆంధ్రజాతి ఈ యుద్యమములహృదయపూర్వకముగ సాగించిన దనుటలో విపరీతమేమియు లేదు. ఆంధ్ర దేశంలో యువకహృదయాలుప్పొంగి పల్లె పల్లెలలోను గ్రంథాలయములు పెట్టుటకు పత్రికలు చదివి వినిపించుటకు, హరికథలు చెప్పించుటకు, ఉపన్యాసముల నిప్పించుటకు ఇట్టి యితర కార్యకలాపము జరుపుటకు కృషి శ్రద్ధతో చేయుట చేతనే తిలకు అనిబిసెంటుల 'హోంరూలు' ఉద్యమానికీ, గాంధీజీ 'సహాయనిరాకరణోద్యమానికీ' తెలుగు దేశాన్ని సిద్ధం చేయగలిగినవి. మరొకవైపున ఈ యువకహృదయాలే పొంగి పొరిలి ప్రజల భాషలో సర్వవ్యవహారము సాధింపవలెనను ఆకాంక్షతో భాషాధారక రాష్ట్రోద్యమమును విజృంభింపజేసినవి. అతిమితవాదులు, రాజభక్తులు ఇందులో పాల్గొని అధ్యక్షతలవహించి, ఉపన్యాసా లిచ్చి ఎంత సత్వరముగా సాధ్యమైనచో అంత సత్వరముగ ఆంధ్రరాష్ట్రము నిర్మింపబడగునని గంటాఘోషము చేసిరి. ఉద్యమము ఆంధ్రావనిలోని అన్నిప్రాంతములకును వ్యాపించెను. 1916 లో తీవ్రవాదులకు కాంగ్రెస్ మహాసభ లోనికి పునఃప్రవేశము కలిగినతర్వాత ఆంధ్రప్రతిభ చేత కాంగ్రెస్ వారును భాషాధారక రాష్ట్రోద్యమమును చేపట్టి తమ కార్యక్రమమునకై భారతభూమిని భాషాధారక వ్యవహారసూత్రముమీద విభజించిరి. నేడు ఈ మహాతత్త్వము సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యసాధనకు అత్యవసరమని ఆంధ్రకంఠములే ఉచ్చైస్స్వరమున పలుకుచున్నవి ఈవాదమునూ తప్పక భారతభూమిలో విజయవంతము కాగలదనుటకు సందేహము లేదు.

బ్రిటిష్ ప్రాంతమున ఇట్టి పరిణామము కలుగుచున్న కాలమున నైజాం యిలాకాలో తెలుగుప్రజల వికాసానికి ఆంధ్ర జాతీయ భవిష్యత్తుకు స్వరూపం ఏర్పరచుటకై గ్రంథాలయోద్యమము మొదట సాగినది. ఆంధ్రజాతీయహృదయం సువ్యక్తముచేయుటకు బ్రిటిష్ ప్రాంతములోవలె నిచ్చట సదవకాశములు లేకపోవడంచేత గ్రంథాలయోద్యమము ఆకొరతనుకూడ తీర్చవలసివచ్చి ఎక్కువ యుత్సాహములో కృషి జరిగినది. ఆ కృషిఫలితంగానే, ఆకృషికి దోహదంగానే నైజాం యిలాకాలోనూ ఆంధ్రమహాసభ యేర్పడినది. ఈ యన్నివిధములైన పరిణామముల చరిత్రలోనూ శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరాయునిది ప్రధానపాత్ర. ఇక వీటిని ముందుకు సాగించవలసినవారు ఇతరప్రదేశములందు వలె నైజాంయిలాకాలోనూ యువకులే. కాబట్టి శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు అచ్చట యువకులకును, బ్రిటిష్ ప్రాంతములోని యువకులకును ఆదర్శప్రాయులుగా ఉండదగినవారు. వారి అమోఘమైన భాషాభిమానమును, అచం

చలమైన కార్యదీక్షను, అలౌకికమైన నిరాడంబరతను యువకు లలవరచుకొని కాలరూపమును వారు తీర్చినట్లే తామును కాలరూపమును తీర్చి గురువును మించిన శిష్యులవలె, తండ్రిని మించిన కుమారులవలె ప్రవర్తించి తమ జీవితముల ధన్యము చేసికొని, తమ నాయకుడగు శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరాయని జీవితమును యశోవిరాజితము కావింతురుగాక యని నా హృదయపూర్వకమైన మనవి.

హనుమంతరాయ ప్రశస్తి

"శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారి నిరంతర సేవా ఫలితమే ఈ రాష్ట్రమున ఆంధ్రోద్యమ సంచలనమునకును గ్రంథాలయోద్యమ వ్యాప్తికిని ముఖ్యకారణ మనుట యతిశయోక్తి కాదు. వీరియందు ఈ రాష్ట్రీయాంధ్రుల నడిపించు శక్తిసామర్థ్యములు, విజ్ఞానప్రతిభ, వాక్శూరత్వము, సౌమ్యస్వభావము, కలిగి నాయకత్వ లక్షణములు మూర్తీభవించి యున్నవి."

కొత్తపల్లి వేంకటలక్ష్మీనారాయణశర్మ,
(కృష్ణాపత్రిక 23-6-192?)

తైలపదేవుని రాజ్యాధిరోహణము

శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ఎం. ఏ.

హైదరాబాదు పూర్వచరిత్రము ఇంకను చక్కఁగా విరచితము కావలసియున్నది. ప్రాచీన శాసనాదికములను పరిశోధించి పలువురు పరిశ్రమించుచున్నను సముద్రమునకు ఏతము వేయుటగానున్నది. ఈ విషయమై ఘనతవహించిన శ్రీ నైజాము వారి ప్రభుత్వ ప్రాచ్యతత్త్వశాఖాధికారులేమి, లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి వారేమి, ఇంకను పలువురు పండితులేమి వహించిన శ్రద్ధయు, కావించిన పనులును తక్కువ కానేరదు. దేశముయొక్క వైశాల్యమును ప్రాచీన శిథిలముల కలిమియు చూడఁగా ఇంకను ఎంతకైనను అవకాశము కలదని తెలియఁగలదు.

నేటి హైదరాబాదు రాజ్యము పూర్వము, అనఁగా భారతదేశచరిత్ర గ్రంథములందు హైందవయుగమని పేర్కొనబడు కాలమున, పెక్కు మహోన్నత రాజ్యములకును, చక్రవర్తులకును ఆస్పదమై యుండినది. తెలంగాణము తొలుత శాతవాహనుల యొక్కయు, తర్వాత చాళుక్యులయు, రాష్ట్రకూటులయు, పశ్చిమ (కళ్యాణీ) చాళుక్యులయు, కాకతీయులయు ఏలుబడిలో మహమ్మదీయాక్రాంతమగు వఱకు నుండినది. ఈ చక్రవర్తులకు రాజధానీనగరములుగానుండి నేఁడు ప్రాచీన శిథిల శకలములతో నిండిన ప్రదేశములు ఈ రాజ్యమునందే హెచ్చుగా గలవు. ఆంధ్రదేశమునందు దాదాపు సగము తెలంగాణముగా నుండుటచే నైజామాంధ్రుల పూర్వచరిత్రకు పునాదులేర్పడునందాక సమగ్రాంధ్రదేశచరిత్ర కవకాశము లేదు.

పశ్చిమచాళుక్యులు హెచ్చుగా కర్ణాటకులుగా వారి ఆస్థానభాష చేతను, శాసనముల చేతను పరిగణింపఁబడుచున్నను వారి రాజ్యమున హెచ్చుభాగము తెలంగాణమగుటచేతను, ఆర్యావర్తమందలి రాజులు వీరిని తెలుఁగురాజులని తమ గ్రంథములందు పేర్కొనియుండుటచేతను (చూ. మేరుతుంగాచార్యుని ప్రబంధచింతామణి) తైలపుని రాజధానియైన మాన్యఖేటనగరము (నేటి మాళ్ఖేడ్ - చిత్తాపురముజిల్లా)ను, తర్వాతి రాజధానియైన కల్యాణకటకమును (నేటి కల్యాన్ జాగీరు) హైదరాబాదు రాజ్యములోనే యున్నందునను తైలపచక్రవర్తి చరిత్ర

మాంధ్రులకును, హెచ్చుగా నైజామాంధ్రులకును కీర్తనీయమే.

దక్షిణ భారతదేశమందు చాలభాగమావరించియుండి మహావైభవముతో నలరారుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము కటాలున నస్తమించిన దొకయాశ్చర్యము. ఇటీవలి పరిశోధనలచేత ఈ సామ్రాజ్య పతన కారణములు తెలియవచ్చుచున్నవి. పదియవ శతాబ్దపు తుదిభాగమున దక్షిణాపథ చరిత్రమున పెక్కు మార్పులు జరిగినవి. క్రీ.శ. 968 సం॥న రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి మూడవకృష్ణరాజు గతించెను. తర్వాత, అచిరకాలముననే క్రీ.శ. 973 సం.మున, నీ మహాసామ్రాజ్య మంతయు చాళుక్యవంశజుడయిన ఇమ్మడి తైలపదేవుని వశమాయెను. ఇంతసులువుగా నీ రాజ్యము చేతులు మారినది చరిత్రకారుల కాశ్చర్యకరమే. కాని రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య పతనమునకు కారణభూతములైన చెయ్వులు ముమ్మడి కృష్ణరాజు కాలమునుండియు కనబడుచునేయున్నవి. రాష్ట్రమం దంతయు నొకయలజడి ప్రారంభమై యుండినది. రాష్ట్రకూటులకు సామంతుడును, ముమ్మడి కృష్ణరాజునకు మేనల్లుడునునైన గంగభూపతి ఇమ్మడి మారసింహుడు తన శక్తినంతయు వినియోగించి శతధాపడిపోవుచున్న సామ్రాజ్యమును నిలువబెట్టుటకు యత్నించుచుండెను. ఈతడు కృష్ణరాజ నియుక్తుడై ఘూర్జరమును జయించెను. వింధ్యప్రాంతస్థ కిరాతులను తపతీతీరయుద్ధమున పాఱద్రోలెను. గండమార్తాండబిరుదుడైన కృష్ణరాజుయొక్క సింహాసనరాజచిహ్నములను కాపాడెను. (మారసింహుని ప్రశస్తి E. I. V. 18) కృష్ణరాజు మరణానంతరము ఆతని సోదరుడు ఖొట్టిగుడు రాజై 968 మొదలు 972 (క్రీ.శ.) వఱకు పరిపాలించెను. ఈతని కాలముననే మాళవపతి పరమారవంశీయుడు శీయకహర్షుడు ఖొట్టిగుని యుద్ధమున జయించి మాన్యఖేటనగర విధ్వంసనమునకుం గడంగెను. (E. I. I. p. 235) మాన్యఖేటనగరమును పలుమారులు కొల్లగొట్టినది 972 - 973 క్రీ.శ. మని ఆకాలమున ధనపాలకవి ప్రాకృతమున రచించిన పైయలచ్ఛియను గ్రంథముచే తెలియుచున్నది. ఈకవి తన గ్రంథమును తాను పూర్తిచేసినది విక్రమశక 1029 వ సంవత్సరమున ననియు (క్రీ.శ. 972-73) అయ్యెడే మాన్యఖేటమును (నేటి హైదరాబాదు రాజ్యములోని చిత్తాపూరు జిల్లా యందలి మాల్ఖేడ్) హర్షుడు కొల్లగొట్టుచుండెననియు, వర్తమానవిషయముగా వ్రాసియున్నాడు. (E. I. XIII p. 180; పైయలచ్ఛి శ్లో. 276) ఈసమయమున కూడ మారసింహుడే రాజధానిని, సామ్రాజ్యమును రక్షించెను. (E. C. XI.) సామ్రాజ్యము బలహీనమై రాజధానీనగరమునే శత్రువులు ప్రవేశించి బాధించునంతటి విషమస్థితి సంభవించినది. శతశఃపడిపోవుచున్న సామ్రాజ్యమును నిలుపుటకు మారసింహనృపతి కావించుచుండిన ప్రయత్నము లన్నియు రాజకుటుంబముతో నాతని కుండిన బాంధవ్యముచేతనే

క్రీ. శ. 972-73 సం.మున తన పరాజయానంతరము, ఎప్పుడో ఖొట్టిగచక్రవర్తి మరణించియుండవలయును. రాజ్యవిప్లవాదికములకాల మది. ఆతని యనంతరము రాజ్యాధిరోహణ మొనరించిన ద్వితీయకర్కరాజు క్లిష్టసన్నివేశములలో నుండినది స్పష్టము. మారసింహుఁడు తాను మాన్యఖేటమును సంరక్షించినట్లు చెప్పుకొనియుండుటచే శత్రువిద్రావణ మొనరించి కర్కరాజును మాన్యఖేటమందే అభిషిక్తుని గావించియుండును. అనంతర చరిత్రము ఈయూహకు బలమొసంగుచున్నది. కర్కరాజు చిరకాలము రాజ్యమును వహింపలేదు. పరాక్రమశాలియైన మారసింహబాహాపరిరక్షితము లైనను నాతని మును అసువులును త్వరలోనే పోయినవి. రాజ్యాధిరోహణ మొనరించిన కొలఁది నెలలలోనే చాళుక్యకులతిలకుఁడైన తైలపదేవుఁడు యుద్ధమున నీతనిని ఈతనికి సహాయుఁడైన ఒకానొక రణస్తంభుని (ఇతఁడెవఁడో ఇంకను తెలియకయే యున్నది) చంపి క్రీ. శ. 973 మొదలు రాజ్యమేలినట్లు శాసనములచే తెలియుచున్నది. (E I. III P. 292) కర్కరాజు తన ఖార్ద (Kharda) తామ్రశాసనములో తాను పాండ్యులకు భయంకరుఁడనియు హూణులతో పోరాడినట్లును చోళ ఘూర్జర సైన్యములను నిర్జించినట్లును తెలుపుకొనియుండుటచేతను అత్యల్పకాలమే (కొలఁదినెలలే) రాజ్యమేలియుండుటచేతను ఎడతెగని పోరాటములలో పాల్గొని తుదకు రణనిహతుఁడాయె ననుట స్పష్టము. (I. A. XII p. 263) ఈ యుద్ధకాలమున మాన్యఖేటనగరము కర్కరాజు వశమునందుండి అనంతరము శత్రుహస్తగత మైనట్లును తెలియుచున్నది. కర్కరాజు ననంతరము నాలవ ఇంద్రుఁడు రాజ్యమునకు నారసు. కాని యాతని పట్టాభిషేకము సుఖముగా జరుగలేదు. మారసింహుని గొప్ప ప్రయత్నము కావలసి వచ్చినది. రాష్ట్రకూటుల శత్రువులను తఱిమివైచి నగరమును తన భుజములు కాచుచుండ ఇంద్రరాజునకు మారసింహుఁడు పట్టబంధనోత్సవము కావించెను. "భుజబలపరిపాలిత మాన్యఖేట ప్రవేశిత చక్రవర్తి కటకస్య" అని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. (E. I. V, 18) ఆకాలమున మాన్యఖేటమును ఆక్రమించుకొని యుండఁదగిన శత్రువు తైలపుఁడు తప్ప అన్యుఁడెవ్వఁడు?

రాష్ట్రకూటుల శత్రువులలో తైలపదేవుఁడు ప్రధానుఁడు. ముమ్మడి కృష్ణరాజు రాజ్యకాలమున నీతఁడు ఆతని సామంతుఁడుగ తద్దవాడి (లేక తర్దవాడి) విషయమును 957 క్రీ॥శ. లో పరిపాలించుచుండెను. దీనికి తర్దవాడి సాయిరమని నామాంతరము. అనఁగా వేయిగ్రామములు తర్దవాడియని యర్థము. (B. K. 113 of 1929—30 M. E. R.) ఈకాలమున నీతని కేవియు బిరుదములు వహింపఁబడియుండ లేదు తర్వాత క్రీ. శ. 965 సం. నాటికి మహాసామంతాధిప, చాళుక్యరామ, సత్యాశ్రయకులతిలక ఆహవమల్ల బిరుదములతో ఆప్రదేశమునే అనుగజీవితముగా ననుభ

వించుచుండినట్లు కనఁబడుచున్నది. (B. K. I. 1, 40) అణుగులు లేక అనుఁగులన రాచలెంకలు. వీరలకే ఏకాంగవీరులనియు పేరు. వీరు కొన్ని ప్రమాణాదికములచే రాజులకు అనుచరభటులై రాజుల ప్రాణమానములను కాపాడుటకు దీక్షవహించి 'రాజకుమారు'లని ప్రసిద్ధినంది కొన్ని సమయములలో రాజులు మరణించినను కూడ ప్రాణత్యాగము చేయుచు, పరిపాలనాదికములలో సామంతపదవుల మహామండలేశ్వర బిరుదములనుపొంది మహోన్నతపదవి ననుభవించుచుండిరి. ఈయాచారమే నేటికిని 'నగరిపిల్లకాయలు' అనువారియందు' కొన్ని సంస్థానములలో కొంత వఱకు చూడనగును. (ఈ విషయమును వివరముగా శ్రీ డాక్టరు నే. వేంకటరమణయ్య ఎమ్.ఏ., పి.హెచ్.డి.గారి 'జోళవాళి వేళవాళి వెంకవాళి' అను వ్యాసమున చూడనగును. Journal of Oriental Research Vol XIV Part II)

సామంతులలో నొకఁడెయిన తైలపదేవుఁడు రాష్ట్రకూటరాజ్యపతనము తప్పదని గ్రహించి కుంతలరాజ్య సమాకర్షణమునకు గడంగినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈతని శాసనములలో నేమి, ఈతని వంశీయులవానిలో నేమి పలుబాములలో మునఁగుచున్న భూమిని ఆదివరాహముం బోలె నీతఁడు పునరుద్ధరణ మొనరించెననియున్నది. చాళుక్యుల యధికారమును మరల ప్రతిష్ఠించుటయందు నీతనికి ముమ్మడి కృష్ణరాజుయొక్క శత్రువులు సాయపడి యుండవలయును. దాహాలపురాధీశ్వరులైన చేదిరాజులు మూఁడు పర్యాయములు తమ కుమార్తెలను రాష్ట్రకూటుల కొసంగినవారు ఏకారణముచేతనో వారినిమాని చాళుక్యవంశీయుఁడును తైలపుని తండ్రియు నగు నాలవ విక్రమాదిత్యునికి తమకన్య నొసంగిరి. చేదిరాజు లక్ష్మణుని కుమార్తె బొంథాదేవి యే ఆయమ; తైలపుని తల్లి. సామంతుఁడుగా నున్నను తైలపునితండ్రి విక్రమాదిత్యుఁడు ఉన్నతరాజవంశములతో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపుచుండెను. 'చేదీశవంశతిలకం లక్ష్మణరాజస్య నందనాం నుతశీలాం బొంథాదేవీం విధివత్ పరిణిన్యే విక్రమాదిత్యః' (I. A. xvi P—15) "విధివత్" అనువాక్యముచే సంబంధయోగ్యుఁడని తెలియుచున్నది.

మఱియు మారసింహుని శత్రువుల పరిగణనలో నొకానొక ధల్లనిం గూర్చిన ప్రస్తావము కలదు. ఈధల్లఁడు వనగజమల్లునికి ప్రతిమల్లుఁడనియు ఈతనికి మారసింహుఁడు దర్పదళనముం గావించెననియు శాసనవాక్యము. 'వనగజమల్ల ప్రతిమల్ల నప్ప బలవదల్ల దర్పదళన' E IV 18 పంక్తులు 8, 9) (డాక్టరు ప్లీటు దొరవారు బలవత్ + అల్ల (బలవదల్ల) అనియు రైసుదొరవారు బలవత్ + ధల్ల (బలవద్ధల్ల) అనియు పఠించియున్నారు E C II 281. ఇందు రైసుగారిది ప్రకరణోచితముగా నున్నది. పైగా సమకాలికులలో ధల్లఁడని యొక ప్రఖ్యాతపురుషుఁడు కనఁబడుచున్నాఁడేగాని అల్లఁడు కానరాఁడు) తైలపదేవుని ప్రధానామా

త్యుని నామధేయము ధల్లఁడు. ఈతఁడు వాజివంశమునకు చెందిన (నియోగి) బ్రాహ్మణుఁడు; సుప్రసిద్ధుఁడైన యోధుఁడు; పరిపాలనాసమర్థుఁడు; తైలపుని మహామంత్రాక్షపటలమునకు అధిపతి, అక్షపటలమనగా రెవిన్యూడిపార్టుమెంటు. ఈతనికి తైలపదేవునకును అభేద ప్రతిపత్తి.

"ధల్లంగం నెగర్దాహవ
మల్లంగం భేదముంటె విభవదొళదనే
నెల్లరు మఱియర్ ధరణీ
వల్లభ సింహాసనైక భేదము భేదం."

ధల్లనికి ఆహవమల్లునకిని విభవమునందు భేదము లేదనియు, సింహాసనైకభేదమే భేదమనియు పద్యార్థము. తైలపునికై మండలమును స్వాధీన మొనర్చినందున 'మండలసిద్ధి'యనియు, మహామంత్రియగుటచే 'వివేకబృహస్పతి' యనియు, 'సచివోత్తము' డనియు, పరిశుద్ధుఁడగుటచే 'చతురుపధావిశుద్ధుఁ' డనియు పొగడ్త గన్నవాఁడు. పైగా 'చక్రవర్తిసభాసంపాన చతుర' అనియు ప్రసిద్ధుఁడు. (B.K. I. I. 52) వీనింజూడఁగా నీతఁడు తొలుత కృష్ణరాజశత్రుపై "శత్రుశత్రువు"మిత్రుడైన వగిది తైలపునికి మిత్రుఁడై కార్యస్థుఁడై మహామంత్రియై పలుతెఱంగుల తోడ్పడినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతని కుమారుఁడును మనుమఁడును బంధువులును వంశక్రమాగతముగ తర్వాతివారెల్ల చాళుక్యుల కొలువుననుండి ప్రఖ్యాతి గాంచిరి.

మఱియు ఈధల్లామాత్యుని విద్యాంసుఁడు మల్లపయ్య తెనుఁగు బ్రాహ్మణుఁడు; కౌండిన్య గోత్రజుఁడు. వేంగిమండలమునందలి కంమెవిషయమునందలి పుంగనూర జనించినవాఁడు. ఈతఁడు తనకుమారైను ధల్లామాత్యుని పుత్త్రుఁడును అసహాయశూరుండునునైన నాగమయ్య కొసంగుటయేగాక ధల్లనితో సమానపదవినంది 'శ్రీమదాహవమల్లదేవ సామ్రాజ్యలక్ష్మీప్రవర్ధమాన హేతుభూత నిజాదేశవరంపరా ప్రకాశిత ప్రజ్ఞానాతిశయుఁ' డనియు 'అభినవకృపాచార్యుఁ' డనియు నుతికెక్కినాఁడు. (అజితపురాణము - కన్నడము - పీఠిక ౨౨) చూడఁగా ధల్లామాత్యుఁడును ఆంధ్రుఁడే కావలయును. వీరిది జైనమతము.

మాన్యఖేటనగరమును పరమారులు కొల్లగొట్టిన వెనుక క్రీ. శ. 972-73 సం, మున రాజకీయకల్లోల కాలమున తైలపుఁడు ధల్లామాత్యుని సాయముతో రాష్ట్రకూటులను పడద్రోయుటకు గడంగియుండవలయును. ఇయ్యది ఆసంవత్సరము క్రీ. శ. 973 జూన్ నెలకు తర్వాత జరిగియుండవలయును. ఏలయన అంతవఱకును కర్కరాజు శాసనములు గలవు. (I.A. XII P. 270) ఈతఁడు రణరంగమున కర్కరాజును పరిమార్చి (E. I. III P. 292; I. A. XVI P. 15) మాన్యఖేటనగరమును ప్రవేశించి యుండవలయును.

ఇట్టి సన్నివేశమున మారసింహప్రభు వెట్లూరకుండగలడు? రాష్ట్రకూటులలో నిఁక మిగిలినవాఁడు నాలవ ఇంద్రరాజు,

మారసింహునికి మేనల్లుఁడు, ముమ్మడి కృష్ణరాజునకు మనుమడు. ఇంద్రరాజును రాజ్యమందు ప్రతిష్ఠించుట సులభసాధ్యము గాదు. మాన్యఖేటనగరము శత్రువులచేత పడిపోయినది; నొళంబ పల్లవరాజులు తిరుగఁబడి మారసింహుని ఎదిరింపసాగిరి. రెండుపనులలో మారసింహుఁడు తొలుత నొళంబులను సాధించి వెనుక మాన్యఖేటమును గ్రహింపఁగల్గెను. ఇందులకు కారణము తైలపునకు వారు సహాయులై యుండి వారిని సాధించినఁనే మాన్యఖేటము సులువుగా కైవసము గాకయుండినట్లు తర్వాతి చరిత్రముచే తెలియుచున్నది.

నొలంబపల్లవులు గాంగులకు సామంతులుగా నుండి ఈకాలమున బలవంతులై తిరుగఁబడసాగిరి, మారసింహుఁడు ఈ నొలంబుల తిరుగుబాటునకు కారణమును లెక్కలేని రాజపుత్రులు కొలువున్న సైన్యము యొక్కయు మత్తేభముల యొక్కయు బలముచే గలిగిన యహంకారమని వచించెను. (E. C. III 281) ఈనొలంబులను జయించినందుకే 'నొలంబకులాంతకుఁ'డని బిరుదమును వహించెను. ఈయుద్ధము గోనూరను ప్రదేశమున నూరిబయట బయలులో జరిగినదనియు ఆ యుద్ధమున మహాపరాక్రమమును చూపి మారసింహుని మెప్పించి అతని మంత్రి చాముండరాయఁడను నాతఁడు 'వీరమార్తాండ' బిరుదమును వహించెనని చాముండరాయపురాణము చెప్పుచున్నది. (చాముండ. పురా. కన్నడము) వందలకొలఁది రాజపుత్రుల సాయముచే నీ నొలంబు లహంకరించి రనఁగా నీ రాజపుత్రు లెవరు? రాజపుత్ర శబ్దమునకు రాజుయొక్క కుమారులనియే యర్థము కాదు. క్షత్రియకుమారు లెల్లరును రాజపుత్రులే. పైగా వీరికి కుమారులనియు నామాంతరము గలదు. రాజాస్థానమున రాజగౌరవమునకు పాత్రులైన రాజవంశీయు లెల్లరును 'కుమారవర్గము'నఁ జేరుచుండిరి. వీరికే అనుఁగులనియు లెంకలనియు అంకకారులనియు నామాంతరములు. (తైలపుఁడును ఒక లెంకగానుండిన వాఁడే ననియు అవిస్తరమును శ్రీ డాక్టరు నే. వెం. గారి వ్యాసమున చూడనగునని ముందే సూచితము) ఈ లెంకలు బలుప్రమాణములచే రాజుల ప్రాణమానములను కాపాడుటకు దృఢదీక్ష వహించినవారు. ఇట్టి అంగరక్షకబలము ఉత్కృష్టక్షత్రియకుమారాధిష్ఠితము నొలంబరాజులకడ క్రీ.శ. 1045, 1046 సంవత్సరములలో నుండినట్లు మంచి నిదర్శనములు గలవు. (S. I. I. IX-I. (101, 104) వీరు త్రైలోక్యమల్లాహవమల్లబిరుదాంకితుఁడైన మొదటి సోమేశ్వరుని(చాళుక్య)కి సామంతులుగా నున్నప్పుడు తమకడ తమరాజ్యరక్షణమునకై వేయిమంది లెంకల నుంచుకొనియుండిరి. వీరికి నాయకుఁడు దండనాయకుఁడయిన తిక్కణ్ణ(తిక్కన). నొలంబరాజ్య మూలస్తంభాయమానులనియు వీరావతారులనియు ఏకైకవీరులనియు వీరిప్రశస్తి ఎంతయేనియు గలదు. నొళంబులకును మారసింహునకును జరిగిన పోరాటములో వారి మూలబలమైన (?) రాజ

కుమారులు బలముగా పోరాడియుండ వలయును.

ఈవిషయమునే రన్నకవి అజితపురాణ మున "కుమారలోధ్ర సమర" మనియు, "కుమరరకాళగ" మనియు వర్ణించి అందు తైలపుకును తైలపుని పరివారమును పోరాడిన విధమును విశదీకరించినాడు. అసంఖ్యాకులైన 'కుమారులు' పాల్గొనిన యుద్ధము సుప్రసిద్ధము. ఇదితప్ప వేరు కాన రాదు. ఈయుద్ధమున పొన్నమయ్య నాగ మయ్యలను యిరువురు బ్రాహ్మణులు, జైనులు, తైలపునకై పోరాడిరి. వీరిలో పొన్నమయ్య అమాత్యశేఖరుఁడైన మల్ల పయ్యకు సోదరుఁడు. నాగమయ్య మల్ల పుని యల్లుఁడు మహామాత్యుఁ డయిన ధల్లని కుమారుఁడు, తైలపుఁడు చూచు చుండగా శత్రువుల యేనుఁగులను తుని యలుగా నఱకి అతనికి నాగమయ్య సంతస మొసంగెను. ఈతని ధాటికి వెఱచి శత్రువుల యంగరక్షకులు పాఱిపోయిరి. (అజితపురాణము-కన్నడ)

ఈయుద్ధమున మారసింహునికి జయ మబ్బినను నొలంబులబలము నశింపలేదు. వీరు ఆవెనుక అనతికాలముననే చాళు క్యుల సామంతులై వారితో సంబధబాంధ వ్యములు కలుపుకొనిరి. తైలపునకు వీరికిని సఖ్యముండి ఈయుద్ధమున తైలపుఁడు వీరికి సాయము చేసెను. నొళంబుల యుద్ధమే కుమారలోధ్రసమర మనుట కేయాటం కమును కనఁబడలేదు.

ఈయుద్ధానంతరము మారసింహుఁడు మాన్యఖేటము పై దాడివెడలి అచటిశత్రు వును (తైలపుని) తఱిమి ఇంద్రరాజునకు ఆపెద్దల నగరముననే మహావైభవమున పట్టాభిషేక మొనర్చెను. ఇంద్రరాజ పట్ట బంధనోత్సవము క్రీ.శ. 974వ సం.జూలై నెలకు ముందే జరిగియుండవలయును; ఏల యన అప్పటికే మారసింహుఁడు గతించి నట్లు తెలియుచున్నది. (E.C.X. Mb 84) ఈసందర్భములన్నియు నొకటివెనుక నొకటిగా క్రీ.శ. 973 జూన్ నెల మొదలు కర్కరాజు పరాజితుడైనప్పటినుండి త్వర త్వరగా జరిగిపోయినవి. మారసింహుఁడు ఇంతచేసియు శత్రుబలము తగ్గలేదు. ఇంద్రరాజ పట్టబంధనోత్సవ కాలముననే ఆతనిని నిండుసభలో చాళుక్యవంశజుఁ డయిన రాజాదిత్యుఁడను రాజపుత్రుఁడు అధిక్షేపించెను. (E. C. II. 231) ఈ రాజాదిత్యుని తఱిమి చాముండరాయుఁడు (మారసింహుని మంత్రి) ఏకరుఁడుగానే ఉచ్ఛంగిదుర్గమును ఓడించెను. (చాముండ రాయ పురాణము)

ఇంద్రరాజ పట్టాభిషేకానంతరము కొంతకాలము (కొన్నినెలలైనను) శాంతి కలిగి యుండవలయును. లేదా రాజకీయ పరిస్థితి కుదుటపడినట్లు మారసింహుడు తలంచియైన నుండవలయును. ఏలన నాతఁడు ఐహికవ్యాపారములను త్యజించి శ్రావణ బెళగొళయందు జైనమతమును ప్రవేశించి జినదీక్షవహించి సల్లేఖనమార్గ మున క్రీ.శ. 974 సం. అసువులను త్యజించెను. (E C II Sb 38 E C X 84) ఆతని పనులను ఆతని యమాత్యుఁడు చాముండరాయుఁడు చూడసాగెను.

కాని ఇంద్రరాజు పదవి స్థిరతం జెంద లేదు. మారసింహునివెనుక అతనియందు అపాటిశ్రద్ధవహించువారు లేరైరి. అనంతర రాజకీయపరిస్థితులచే చాముండ రాయఁడు ఈతనిం త్యజించి గంగరాజ్యమును కాపాడుకొనుటకే పాటుపడవలసి వచ్చినది. ఈతనికిని తైలపునకును పోరాటము జరిగియుండు ననుటకు నిదర్శనములు కనఁబడుచున్నవి. రన్నమహాకవి అజితపురాణ పీఠికయందు ఇట్లు వ్రాసినాఁడు. –"పరమద్రోహులతో చేరి తన మీఁదికి యుద్ధమునకు గోవిందరుఁడను వాఁడు రాఁగా శత్రువులను పాఱద్రోలి 'తైలపరాజు చిరకాలము బ్రతుకును కాక' యని బిగ్గరగా నఱచుచు శత్రుమధ్యమున కుఱికి పలువురను పడఁగొట్టి రణరంగమున పొన్నమయ్య ప్రాణములను త్యజించెను" అని. ఈపొన్నమయ్య మునుపటి పొన్నమయ్యయే, మల్లపునిసోదరుఁడు. ఈగోవిందరుఁడు మారసింహుని సోదరుఁడైన నీతిమార్గ గోవిందరనరేంద్రుఁడు. (E. C. VIII Nr 35) మారసింహుని యనంతరము ఈతఁడు గంగ రాజాయెను. ఈతనికి చాముండరాయఁడు సాయముచేసినట్లు నిదర్శనము లున్నవి. బాగెయూర కోటలో త్రిభువనవీరుఁడనువానిని చంపి గోవిందరుని అందు ప్రవేశింపించిన కారణమున తాను 'వైరికులకాలదండ' మను బిరుదము వహించెను. (చావుండరాయపురాణము ప.21) అనంతర మీ గోవిందరుని చరిత్రము తెలియరాదు. ముదురాచయ యను నాతఁడు గంగరాజ్యము నపహరింప గడంగుడు అతనిం జంపి చాముండరాయఁడు (చావుండరాయ పురాణము ప. 21) నాలుగవరాచమల్లుని క్రీ. శ. 975 సం. ముందే రాజ్యాభిషిక్తునిం గావించెను.

తైలపునికి ఈకాలమందే పాంచాలదేవుఁ డనువానితో పోరాటము సంభవించెను. ఈ పాంచాలదేవుఁడు మారసింహునికి సామంతుఁడుగా పులిగెరె బెళ్వోళ అను ప్రదేశములను 972 సం. పాలించుచుండెను. (I. A. XII 225). 974 – 75 సంవత్సరమున నీతఁడు ఇంకను సామంతుఁడుగానే యున్నను 'చాళుక్యపంచానన' యని బిరుదమువహించి తన రాజ్యకాంక్షను కనఁబరచెను. (E. I. VI. 267) ఈపాంచాలదేవుఁడు ఎవఁడో ఈతని పుట్టుపూర్వోత్తరము లెవ్వియో తెలియుట లేదు; ఆధారములులేవు. కాని సూామెల్ కృష్ణస్వామయ్యంగార్లు చెప్పినట్లు నాలవ రాచమల్లుఁడు మాత్రము కానేరఁడు. (H. I. S. I.) ఈతని 'చాళుక్యపంచానన' బిరుదముచే నీతఁడు చాళుక్యవంశీయుఁడో లేక చాళుక్యులకు శత్రువో కావలయును. ఈతఁడు తుదివఱకును గంగసామంతుఁడుగానే యుండినందునను, గాంగులపై తిరుగబడిన సూచనలును లేనందునను బహుశః చాముండరాయనికి అనుకూలుఁడై యుండియుండవచ్చును. పాంచాలదేవుని తైలపుఁడు నిర్జించినది తైలపుని జీవితమునందలి గొప్పవిషయములలో నొకటిగా నెన్నబడియున్నది. **(I. A. XXI P. 167)** పాంచాలునితోడి యీయుద్ధమునందు ధల్ల

నందనుఁడైన నాగదేవుడే పాంచాలుని కరిఘటనలను అశ్వ సైన్యమును చెల్లా చెదరుగా పశువులమందలనువలె తఱిమి వైచెను. (అజితపురా. I. 44) బూతెయు దేవుఁ డనునాతఁడు పాంచాలదేవుని తల దునిమి తైలపునిచే 'మహామండలేశ్వర' పదవిని 'ఆహవమల్ల'బిరుదము నందెను.

ఇప్పటికి తైలపునికి రాజ్యము వదిల మాయెను. ఈతఁడు శ్రీముఖ సంవత్సరము నుండి (973 క్రీ.శ.) రాజ్యము చేసినట్లు ఈతని వంశీయులు చెప్పుకొనియున్నను (I. A. XXI P. 167) క్రీ. శ. 976 వఱకును ఈతని శాసనములు ఈతనిని రాజునుగా పేర్కొనియుండలేదు; ఇంతదనుక ఈతని సమగ్రరాజబిరుదములు కానరావు. మహామండలేశ్వరుడుగానే కనఁబడుచున్నాఁడు. కర్కరాజును ఓడించుట మొదలు ఇంతవఱకు ఎడతెగని పోరాటమున పాల్గొనియుండెను. తుదకు శత్రువుల నొకరొకరినిగా నిర్జించి క్రీ. శ. 976 సం. భావ, పూర్ణ రాజబిరుదములను వహించెను. (S. I. I. IX-I. 73).

తైలపునికి రాష్ట్రకూటులలో కొందఱు చీలి సాయముచేసియైన యుండవలయును లేదా మిగిలిన రాష్ట్రకూటులు అతనితో సంధి చేసికొనియైన యుండవలయును. ఏలయన తైలపుని రాణి జాకలదేవి (జాకవ్వె) రాష్ట్రకూట బ్రహ్మరాజు (బమ్మహరట్ట) కొమార్తె. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య మంతరించిపోయినది. ఇఁక దానిని పునరుద్ధరించుమాటయైనను లేకపోయినది. ఇంద్రరాజు ననంతిరచరిత్రము దురూహము. మారసింహునివలె ఈతఁడును జైన సన్యాసియై శ్రావణ బెళగొళయందు క్రీ. శ. 982 సం. మార్చి 20 తారీఖున సల్లేఖనమార్గమున ప్రాణత్యాగ మొనరించెను.

తైలపుఁడు ఆ వెనుక నెప్పుడో మరల మాన్యఖేటమును కైవసమొనర్చుకొని యుండవలయును. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమునంతయు వశము చేసికొనినయాతఁడు ఈ చిన్న ప్రదేశమును వదలియుండడు గదా. పైగా నీతఁడు క్రీ. శ. 993 సం. మాన్యఖేటము నెలవీడుగా నొసంగిన యొక శాసనము కలదు. (B. K. 170 of 1933-34)

ఇందలి సంకేతములు

E. I. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా
E C. „ కర్నాటికా
I. A. ఇండియన్ ఆంటిక్వెరి
B. K. బాంబే కార్నాటిక్ శాసనసంపుటి
M E. R. మద్రాస్ ఎపిగ్రఫీ రిపోర్టు
S. I. I. సౌత్ ఇండియన్ (ఇన్స్క్రిప్షన్స్) శాసనములు

ఇందుదాహృత ప్రబంధములు కన్నడము వాఙ్మయమునకు చెందినవి.

పార్వతీపరిణయకావ్యము

శ్రీ యేలూరుపాటి రామభద్ర చయనులుగారు

కవితాసారస్యమెంచి దినవెచ్చమునకై నాల్గురూకలనుగాని పైన గప్పికొన బచ్చడమైనగాని విసరని 1 శార్దూలమననేమొ యెఱుగని, 2 సరసప్రబంధముల చదువుచుండిన మంచి కల్పనయని యెంచికొనని, 3 స్థాణువుల నెంచుచు కవివర్యుల పోషించుట రాజధర్మమని చాటిన మహనీయుడు, వాగ్దేవిచే దిద్దబడిన కృతికర్త కోటిరాయ రఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలుడు పార్వతీపరిణయ కృతికర్త. ఈతడు 1767—1789 సం॥ వరకును పుదుకోటరాజ్య మేలినవాడు. కవితాసతిని గిలిగింతలు పెట్టి సొక్కించి వశవర్తినిగా జేసికొనిన కులక్రమాయాత సాహితీవిద్యావద్యుడు. 4 కృష్ణదేవరాయమహీజాని యనంతరము ప్రసిద్ధికెక్కిన రాజకవివర్యులలో వన్నెకెక్కిన యీతని కావ్యము నే డాంధ్రలోకమునందు పూర్వకావ్యకోటిలో చేరకుండుట కాతని కవితలో నందందుదోచు పాకకాఠిన్యము, లక్షణదూరతలు కారణములుగానోపు. పార్వతీ పరిణయ కథ ననేకు లనేకరూపముల వెలువరించిరి. కాని యేమహాకవియు రఘునాథరాయుల జాడల పోయినవాఁడు లేఁడు. ప్రారంభము నుండి తుదివఱకు పాఠకుల మనంబుల నుఱ్ఱూతలూగించు పదప్రయోజనము నీతఁడు నెఱపి ధన్యుడైనాఁడు. కవితాకల్పనా విశేషముల తానే తెల్పుచు పాఠకుల దృష్టి నావంకకు మరలించుచు వచ్చెను. ఈతనికి తెలుగుబాసను పాటవము తక్కువయని వ్రాసిన "సరస్వతీ" పత్రికాధిపతులు సాహసమూని రనక తప్పదు. 960 పద్యములు వ్రాసిన యీతనికి తెనుగున ప్రావీణ్యము తక్కువయుండె ననుటకు వీలగునా? ఈతని

1. ఉ. వెచ్చము సేయ నేమయిన వేడెదమంచని పోయి పద్యము
అచ్చటమీఱ జెప్పి వినుమోయి యటన్నను దప్పులెన్నగా
వచ్చెడు గెంచుగాని వినయమ్మునుజూపుచు నాల్గురూకలన్
బచ్చడమెత్తి నాపయినవైవడు లోభి మదేమిజెప్పుదున్. II – 94

2. సీ. ... ...
శార్దూలవృత్తంబు చదివిన యిది కందపద్యంబు గణముల బంచుమనును. II-95

3. సీ. ... ...
సరసప్రబంధముల్ జదువుచునుండిన మంచికల్పనయంచు నెంచికొనుడు. II-149

4. గద్యలో ... ...

తెనుఁగుపదముల ప్రయోగించు నేర్పును జూపుటకు విస్తరభీతిని వదలితిని. రాదిక
డైనకవి ప్రయోగదుష్టతనుపాటించడు. పోతనాదులీకోటిలోనివారేయని విజ్ఞులందురు.

వరించేవేళ (I-1), గదిమేటందుకు (II-103), ఘంటాము (V-264), యెంచేపట్ల (V-253) గలిగేవి (V-258) ఇట్టి ప్రయోగదుష్టత కొన్నిచోట్ల పోచినను కావ్యమంతటిని లాక్షిణికముగానే నడపినాడు. ఔచిత్యపోషణమున నీతఁడు దిట్టయైనను ఒకట రెంట ననభ్యపు వ్రాతల వ్రాసెను.

పార్వతి చెలికత్తెలతో వృద్ధబ్రాహ్మణవేషమునయున్న శివుని నిందించుచు

"...బత్తెసంగాతి కనఁడకున్న జీరెడు కరణిని వినబడు గాడగొంతు" (IV-108)

అని పలికినదట.

పాకచతుష్టయమును మిళితముచేసి సిద్ధపరచిన యీతని కొత్తపాకమును రసజ్ఞు లేపేరునఁ బిలిచెదరో! కవిసామాన్యమగు నతిశయోక్తియుక్తి యీతని కవితయం దందందు కలదు. వెత్తపనులుగ నీ కాలమునదోఁచు సనాతనపుటాచారములు కొన్ని మహీపాలుడగు నీతని కండ్లబడి మెప్పునే బడసినవి.

(1) క. కతిగిన నతకదటంచున్
మతిమంతులు వలుకుబలుకు మాబోటులకున్
స్మృతికంటె హెచ్చుగావున
నతివేగము పెండ్లినడుపు మపుడౌనంచున్‌ఁ (V-87)

(2) క. పాలన్నమన్నగాదన
మేలే యొకవళ్ళైరాన మెలఁతుకతోనే
నేలాగున భుజియించుట
యాలేనీవాడ శాస్త్రమున్నదిగా దే. (V-217)

(3) గీ. కొంగుముళ్లను వైవంగఁ గొంకి కొంకి
చిఱునగవు మోమునందునఁ జెంగలింప
నిదియు నొకశాస్త్రమా యను నింతితోడ
స్నానముంజేసి ధౌత వస్త్రములుదాల్చి.

రతివర్ణనము మొదలగు నౌచిత్యశూన్యతల నితడు తడవి పదగాంభీర్యమును పెంపొందించుకొనఁ బూనలేదు. పార్వతీ పరిణయ రతీవిలాపమున నీతడు కాళిదాసు ననుసరించిన పట్లు రెండుమాత్రము గన్పట్టుచున్నవి. బాలసరస్వతి 'కోడూరు వెంకటాచలకవి' శివరహస్యఖండములోని రతీవిలాపమున జాలవఱకు కాళిదాసునే యనుకరించెను. "అచలాత్మజాపరిణయము"ను కాళిదాసును జూచి దిద్దిన యొరవడియే! నన్నెచోడుడు కాళిదాసుని ననుయాయియే. ఈ శైవకథను వ్రాసిన వలువురుకవు లీ త్రోవను బోయినవారే. రఘునాథరాయలుమాత్రము స్వకపోలకల్పితముల నేరచించి

పరమశాస్త్రానుయాయిగాకుండె నని కడవటికు జదివిన తెలియగలదు. ఈతఁడు వాత్స్యాయనాది వేదాంతపర్యంత నిఖిలతంత్రనిర్మిత గ్రంథశశ్వచ్ఛ్రవణమేగాక బహుపురాణశ్రవణము జేసినవాడని చెప్పకతప్పదు. శబ్దశాస్త్రమున నీతని పరిచితిని జూతము:—

కం. స్త్రీలోపము పుంశేషం
బేలీలన్ ద్వంద్వమున మునీంద్రుడు చెప్పెన్
శూలికడఁ జదివి తన్మత
మీలాగని తెలియఁడయ్యె నిక నేమందున్. (III - 86)

దీనిని జదివి కీ. శే. తిరుపతిశాస్త్రి మహాశయులు ఆనందచకితు లయినట్లు మా మిత్రులు శ్రీ మంగిపూడి వెంకటశర్మగారొకప్పుడు నుడివిరి. వ్యాకృతివిశేషము లిట్టి వనేకములు. మచ్చునకు కొన్ని:—

1. గీ. అంత హరుడు స్వపాణినీయతను దెల్పె
నచల కన్యాకరంబున కది స్వకంఠ
నారవమిషంబునను శబ్దవార మెఱిగి
సంతతము తత్త్వదర్శ ప్రసంగితగను. V-169
(ఉణాదిప్రత్యయవిశేషః=కంకణమితిసంజ్ఞా)

2. క. అతిరసముల వడ్డించితి
వతికినతిక్రాంతమనెడి యర్థంబేమో
మతినూహించితి నీవీ
గతినేచేసితివి రిత్త గగనసరిత్తా. V-181

3. గీ. సలిలదుగ్ధంబులకు క్షీరశబ్దవాచ్య
భావసంపత్తి నొకటియై పరగుననుచు
నీళ్ళఁ బాలని వడ్డించు నిన్నువంటి
దొకవిదుషీకల్లునె వినంగ నోసిగంగ, V-183

4. గీ అనుచు నీరీతి బీరాలనాడి మఱచి
తరలజేతు గిరీశుల ధైర్య మనిన
గర్మసంబంధషష్ఠికేగతిని వచ్చె
బహువచనమంచు నిందురిందు వలుకరింప. III-130

5. గీ. అవగతంబయ్యె భేదత్రయంబు లేని
పురహరుడుదోచు బూజార్థమున నటన్న
వేతెచెప్పిన నీతడు గారవింపఁ
డనుచు యోచించి పూజార్థమున నటన్న. II-131

6. సుప్తిఙంతములు శాకేర పదసంజ్ఞం జెందుటకు. IV-130
సుపాంతిఙాంచ వ్యుత్పత్తిం వాచాం వాంఛంత్యలం క్రియాం
తదేతదా హుస్సౌశబ్ద్యంనార్థ వ్యుత్పత్తిరీదృశీ. (భామహుడు) 1-14
వ్యుత్పత్తిస్సుప్తిఙాం యాతు ప్రోచ్యతే సా సుశబ్దతా. (సరస్వతీకంఠాభరణం)

7. గీ. అంగజారే నమోనమో యనుచు మొక్క
జత్పురుషవిగ్రహంబంచు దలతురాఖ్య
బిడ్డలకు వీర లిది బహువ్రీహి యగుట
తెలియలేరని యాత్మలో దలచుచుండ. V-37

8. సీ. చుకుసుమిదర్శిషచ్ఛుద్ధకాణచయంబు। సనినేత్రిమత్త్వజానిసహము
జిగణేశిమన్నేత్రయుగశాలిలోకంబు। శిశిఖేనమన్మత్తసింధురాస్య
మాత్రిత్మభూమ ద్వియచ్చారివక్త్రి బు।పంక్తివివదసమత్సద్మభవము
దైవశితపతిమద్లంకాధినాథంబు। భుజజిగరాడి పద్మాభధరారి
గీ. గాను విలసిల్లె శైలకన్యాసమిత్త
దృతమహాద్భుతసౌందర్య దేహ శర్వ
మందమందవిలాసి క్రమావలోక
కార్యధుర్యత మేష్టి జగత్సమిష్టి. V-161

అర్థము:—చుకుసుమిదర్శిషచ్ఛుద్ధకాణచయంబు—

పశ్యతీతిదర్శః పచాద్యచ్-కుసుమిచాసౌ దర్శశ్చ కుసుమిదర్శిః. స ఇవ భవితు మిచ్ఛతీతి చుకుసుమిదర్శిషన్ కర్తృభూతోపమానవాచకాత్ - ఆచారార్థే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః ఇతిక్విపి. ధాతోః కర్మణః ఇతీచ్ఛార్థే సని యథేష్టం నామధాతుష్వితి ప్రథమైకాజ్భాగస్య ద్విత్వే అతోలోకే లటిశతరిరూపం. సః శుద్ధకాణచయః యస్యసః. కేవలగ్రుడ్డివారల సమూహము కంట పూవులుగలిగి కొంచెముగొంచెము చూచువారివలె తాముగూడ జూచుటను గోరుచున్నదనిభావము.

సనినేత్రిమత్త్వజానిసహము—

నేత్రాభ్యాం సహితః సనేత్రః తతఃక్విపి సనిచ పూర్వవత్ప్రక్రియా కంట పూవులు లేని నేత్రములను కలిగియుండుటకు గోరుచున్నారు.

జిగణేశిమన్నేత్రయుగశాలిలోకంబు—

నేత్రయుగము కలవారు గణేశుడువలె నుండగోరుచున్నారు. గణేశుడు గజముఖుడు చిన్నవైన కండ్లుగలిగి అరగన్ను మూతగలవాడు. నిద్రపోవకుండుటను గోరుచున్నారు,

శిశిఖేనిమన్మత్తసింధురాస్యము

ఖే + ఇన-"ఏతీతి=సంచరతీతి=ఇనః + ఇణ్ గతౌ (లింగాభట్టు)

ఖేన=ఆకాశమునందు సంచరించు నట్టివారు దేవతలు=వారివలె అనిమిషత్వమును గణేశుడు కోరుచున్నాడని భావము.

ఆత్రిత్మ భూషద్వియచ్చారి వక్త్రంబు :

దేవతా సముదాయము (ఆత్మ-భూః) బ్రహ్మవలె నుండగోరుచున్నది. అనగా చతుర్ముఖత్వమున నెనిమిది కండ్లుండును.

పంక్తివివదనివత్పద్మభవము

రావణుడువలె నుండగోరుచున్నాడు. బహ్మ (పంక్తివదనః=రావణః) "రావణుడు పార్వతీవివాహమున నున్నాడా యనునది చింత్యము. కవి సమయముల నిట్టివి చేరినట్టులేదు. ఇది యనౌచిత్యమనబడును. పండితులు కవులునుగూడ నిట్టి ప్రయోగములలో పొరబడుచునే వచ్చిరి. కాళిదాస మహాకవి కుమారసంభవమున పార్వతీ వివాహాంగకమైన అనంగత్వమును (మన్మథుని) ముందే చెప్పియున్నాడు. వేదాంత దేశికుడు హంససందేశమున రామునిచే తానెఱుగని కౌబేరపుష్పక ప్రశంస ప్రస్రవణ పర్వతమందే చేయించినాడు. ఆంశికము నూహించి శ్రీ పురుషోత్తమ దేవుడు త్రికాండశేషమున కృష్ణసారథియగు దారుకుని విష్ణు సారధిగను, కృష్ణ మంత్రి యగు ఉద్ధవుని విష్ణు మంత్రిగను జెప్పినాడు. ఇట్టి వనేకములు. ఈ పార్వతీపరిణయ మనసే "పాండ్యుని మధురలోపలను గొన్నిదినాలు కట్టెలమ్మిన సుద్ది కలదో లేదో! అను ముందు రాబోవు గాథను శివునిచే జెప్పించినాడు. పార్వతీ విరహవర్ణన సమయమున" గీతలలోనం బార్థునకు కృష్ణుడు దెల్పినయర్థ మల్లికా" యని కృష్ణుని నెనుక కీడ్చినాడు. పార్వతీవివాహమునకు శివుడు తరలినపుడు "ఓరయ్యా గణపతి వేత్తు యిచ్చెదగాని యబ్బబ్బ యీ దుప్పటడుగవలదు" అనెను. ఆలులేదు చూలులేదు కొడుకుపేరు సోమలింగమనునట్లు పార్వతీవివాహమునకు పూర్వమే గణపతిని బుట్టించెను. బలిజేపల్లివారు హరిశ్చంద్రునిచే అన్నమో రామచంద్రా అనిపించిరి. హరిశ్చంద్రుని కెన్నవతరమువాడు రాముడు? శ్రీమద్భాగవతమున నారదజన్మ వృత్తాంతమున "ఏవం కృష్ణమతే బ్రహ్మన్నసక్త శ్యామలాత్మనః" అని కృష్ణుని ధ్యానించుచున్నట్లు చెప్పను. కృష్ణుని విష్ణు నవతారముగా నూహించి యిట్లు చెప్పించినాడు. ఇదియు ననౌచిత్యగణములోనిదే కావచ్చు.

దైవతీతపతిమల్లంకాధినాథంబు : లంకాధినాథుడు రావణుడు దైవతపతి శబ్దాత్ సనాదాసనః. ఆగమశాస్త్రమనిత్యమితీ డఖాలేసంజ్ఞా పూర్వకో విధిర నిత్యయితి సార్వధాతుకార్ధ ధాతుకమోఃఠిగుణాభావే చ రూపం, అన్యదా పతయిషదితిస్యాత్ .

భుజజీగరాడివద్భూధరారి : భూధరాణాం + అరిః = ఇంద్రః భుజగానాం రాజా = భుజగరాట్ = శేషః. ఇంద్రుడు శేషుడువలె నుండగోరుచున్నాడు. శేషు

నికి వేయితలలుండుటచే రెండు వేల కన్నులుండును. శైలకన్యానిష్ఠ త్రిభృతం మహాద్భుత సౌందర్యం యస్యాస్సః దేహః యస్యాసచాసౌ శర్వస్య మందమందవిలాసానాం యుక్తిక్రమః పద్ధతిః. తస్యాః అవలోకనరూపయుం యుక్త్వార్తం అవలోకయిత్వాత్ర అవపూర్వకలోక్యతాత్ః భావేఘుజ్ = తస్యాధుర్యతమా భాగ్యవాహికా = తద్విషయి కేతివాపత్-యూషిః ఇచ్ఛాయస్యాస్సాతథోక్తా జగతాం సమష్టిః సముదాయః ఇతి.

పార్వతీనఖములు వర్ణించుచు "అవతార దశకమ్మును శ్రీహరికిచ్చెను" అనును. II-26 ఈభావము "కరాంగుళినఖోత్పన్న నారాయణ దశాకృతిః" అను లలితా సహస్ర నామములలోని నామము ననువదించినది. సామాన్యముగా పాఠకుడీ విషయము నెఱుంగ నవకాశముండదుకదా!

సంగీతశాస్త్రమునందితడు నిష్ణాతుడు — ఈ క్రింది పద్యము లుదాహరణములు:

(క) ॥గీ॥ పరమశివుఁ జూచి యొకవిన్నపంబువినుఁడు
సప్త తాళేశ్వరంబను జతియొకండు
మూఁడుకాలాల ననులోమమును డదన్య
ము నొకింతగ వినిపింతుఁ గనుఁడటంచు॥ V - 192

(ఖ-1) సప్తతాళేశ్వర జతి.
తకతరఝుంఝుంఝుం తరితతరిత తధిమిత
మితవచోబహుళార్థ శాస్త్రగ్రంథ పారంగత సుధీనుత
ధీంతకధిన్నాను తకతక తకిటత ఝుణు ఝుణుత ఝుంతారిత
తారితాంఘ్రి సరోజసేవా నియుత మానస సుజనపద్ధిత
తద్ధితక్కుకు డధరికిట కిణఝుణు కుఝుణుఝుణు ధనకుతాహత
హతనిజాఖ్యాస్మరణ కృజజన జనిశతాయుతలబ్ధపాతక
తకతధిత్తా తధిత్తాహత ఝుంతాహత ఝుంతరికిట తకధరికిట తకుంహారితకతక
కతకతోయన్యాయశోధిత హృదయ మునినుతపాలనార్థ స్వపదసరసిజహత
కృతాంతా
తాంతకిట కిణఝుణుత ఝుంతరితఝుణు తకిటఝుణు కిటఝుణుతఝుణుకిణ
కిణసముద్భవ తారితామిత దానలీలా సర్వతోధిక
తోధికధకత ధిత్తకత ఝుణుత ధిమిధిమితకిట తకతకుంతఝుంతరి
తరిసమానస్వీయ పాదాంభోజతీర్ణ భవాబ్ధిమునినుత కీర్తిశోభావిజితకుంద
తకుందతకుధతఝుణుత ధిమితకిట ధిత్తాతా
తాతగోత్ర శ్రేణి పాహిమాం.

(ఖ) 2. తకిట తకతక యటంచని। యొకజతియేనక్షరాలనున్నది యదియా।
దికిసరిపడ నటియింపుము। గొకిబికిగాలైన బిరుసుగొన్నుమా వెన్కగా॥ 5-198

(గ) పదమతీత గ్రహాప్రాప్తపల్లవ మయ్యుసమము నియాడిన చాన యెవతె।
షట్పితాపుత్రింపు జతుల కాడామటన్న సద్ఘటితంబెత్తు సువిద యెవతె।
దర్వేస్వరాలు చిత్రితరాన నడువంగ వార్తికంబని యాడువనిత యెవతె।
♦ ఆటతాళశావున నటుదుగ్గడించ రూపకశావునను దీరువడతియెవతె।
యుండతికి జేటసీబోసి యట్టిదాన। వెట్లువేడెదు బీరుదుల నిమ్మటంచు
సాధకము సేయుజతి ప్రయాసముగాదు। దుడుకులటుగట్టు చానినా
తోట్టుపట్టు. ౫ ఆ. 200 వ.

♦ తాళబిరుదసంఖ్యా 104: ఆటతాళః నూతాఖ్యస ప్తశాళేష్వేకః తల్లక్షణం లఘుద్వయాద్రృతంచేతి-సరిగ సరిగమా మరిగమరిగమ పాపాగమప – గమపగాదా మపధనీనీ పధని పధనిని సాసా-లఘుశబ్దార్థసర్వస్వః.

(ఘ) ......తంబురుల బోరగిలించి యెుళవులమీటి చతుస్సరిని బడి పంచమంబునబోక పునరుక్తి తెలియక పాడినది పాడువారును హెచ్చుశ్రుతినిగూడి పైయంటక గొంతులు చించుకొనువారును, ముఖంబులు మార్చివెట్టి మృదంగంబులు వాయించువారును, సమశ్రుతికలైన వీణల దగ్గశ్రుతులంచు హెచ్చించి తంత్రీస్ఫోటనంబు సేయువారును, దగ్గనసి హెచ్చుబతిలోమంబుగా బిరడల డప్పద్రిప్పి వదులు తంత్రులమీటి సరియుని యొప్పువారును. ౫ ఆ. 211 వచనము

(జ) మ॥ శ్రుతులంగూడక రాగముల్ దెలుపజే శుద్ధంబుగా గంఠమా।
గతిగన్నంగవయొప్ప నుత్తమతనొగా తాళజాత్యంగసం।
గతిదప్పించి పదాలజారిజను కాంక్షన్ బూను శేరీతినీ।
పతిసర్వజ్ఞుడుగాన మెచ్చుకొనునో పర్వేందు బింబాననా॥

ఇట్టి వింతను కొన్ని గలవు—

ఈతనికి శిష్టాచార బ్రాహ్మణులతో పరిచయము మెండు. కావుననే నిత్యాచార వ్యవహారములను బాగుగా గ్రహించగలిగెను. చూడుడు.

సీ॥ శ్రోత్రియుండు దేవతార్చకై శుద్ధతోయ
పాత్రికను బూని కొనిపోవుపగిది. (III – 39)

శా॥ ఔరా యెంతటి హెచ్చు శంకరునిం బెండ్లాడంగ లింగంపుటా
కారంబొక్కటి మంటిముద్దగొని వేగంజేసియల్లందుపై
మారేడాకులు రెండువైచునెడ బ్రేమందూరు నల్లందులో
రారాయంచన నోరుమూసికొని చేరన్రాడె యింతేటికిన్॥

క॥ అగజను కుశలమె కుశలమె అగజకునని జటగణించునట్టులుగ ౫-92

సీ॥ ఇష్టిరేపటి కిష్టాడెంద్దైన నెడుకక ఫృత తమ్ముదసి యరుంధతి ...రంగా. V 232

ఈతని మిత్రుఁడు సుదురుమాటి వెంకనకవి(ఆంధ్రభాషార్ణవక ర్త)శిష్టయజ్వాయే మో!
వృద్ధశిష్ట బ్రాహ్మణునెట్లు చిత్రించెనో చూడుడు 33

(3) చ॥ కదలురదాళితో వరయు గడ్డముతో బిగితప్పికట్టును।
వ్వడలినమేనితో గనులపై బడి కప్పెడు భ్రూయుగంబుతో।
గుదియనుగేల నూనుకొని క్రొళ్ళున దగ్గుచు నోటితుంపురుల్।
చెదరఁగ మంబుఁ జెప్పుచును శీతనగాత్మజఁ జేర నామెయున్॥ IV-61 ప

ఈతడు రాజయినను ప్రజాబాహుళ్యమున కలిసి మెలసి యుండెననుట కీతని ప్రబంధమందలి లౌకికభాషయే తార్కాణము. ఈకవి దేశీయములను పలుచోట్ల నిమిడ్చెను.

4. (1) ....ఆకులఁన్। మడుపులువెట్టి వక్కపొడి V-220
(2) గీ॥ ఈపసిది వక్కవేయ కొక్కింత తాళదున్న దే V-229
(3) పడెడు పెరుగును పదివేల పళ్లుచేసి VI-184

ఇవి దాక్షిణాత్య పద్ధతులు.

మతబోధాచరణమున జరుగునని కొన్ని యువాచ్యముల నీతడెత్తెను. వ్యాకృతి భాషాపదముల నీతడు విశేషముగ వాడియుంటచే పద్యముల కర్థము కనుగొన కష్టముగా నుండును.

(5) డమరుకము.

అనన చుం చుం చుంబి తైదవ శకల సుమనస్స్ఫురితలతికా
కృతజ టంటంట నినాదవినోద సాధకహ స్తభాస్వ
డ్డమరు కంకంకం జనూతే రత్నము ఖేన కృత్యభీషణ
మపిప తంతంతం డుచేత సిఖక్తిభాసిని మస్తకోపరి
విధృత గం గం గమ్యమాన మనాదివచనై రంతరీక్షక
మునివ శంశంశంసనీయ తనుం విలోచన దదహనభస్మిత
మదన చంచంచంచరీకిత సకలసుర వీరహృద్గత పదయుగ
సరసి జం జం జన్యమానదయం భవంత మిహాశ్రయా మః॥ IV-4

పతివ్రతాత్వబోధన మెంతచక్కగా నీతండుచేసెనో చూడుఁడు.

(6) సీ॥ గంధాంధసింధుర గామినియాగాక పరగేహమున కేగ బడఁతి మొండి
శ్రుతిపుట వ్యాపకలోచనయాగాక పరవీక్షణంబునఁ బడఁతి గుడ్డి
సకలశాస్త్రార్థ విచక్షణయాగాక పరునితోభాషింప బాలమూక
పతిపల్కు నోటిలోపలనున్న వినుగాక పరుడువల్కినవేళ తెరవబధిర
గీ॥ యవయవములెల్ల నున్నవి యందు కేమి
యున్న నేమాయ నుండిన నుండునట్లె

యాదుదానికి బురుషసింహంబురీతి నడువ,
గన, బల్క, వినగను నాయుమగునె॥ 4 ఆ. 76 ప.

అన్వయ కాఠిన్యము తెలుచీ పొత్తమున కనబడు

(1) కమలాప్తుండు ప్రియాళినేచు హిమమేఘం బానుదీచీప్రదే
శము జేరం జనబోమి! దీక్ష్ణతరతేజః ప్రాప్తికై పావక
త్వముఁబూన న్ననిమేషసంస్థగుచోఁ బైబూది నూదెం దద
గ్రిమపుత్రుండని పాంథులెన్నగను మీటెం దెమ్మెర లెల్లగన్ III-3

(2) అటులవారలు గలయ నాద్యక్షరాల
కొడుకొకఁడు గల్గుటనికి గోపనాద్వ
యంబనుచు దెల్పె కాలజ్ఞ తాప్తిననగ
గూసెఁగోడులు వడిగో కొకో యటంచు. V-265

సమాస భూయిష్ఠముగ వ్రాయుట కీత డలవాటుపడినవాడు కాడు. గద్య సీసపద్యములను గాక వృత్తములలో నాల్గు అయిదు పద్యములు మాత్రమే దీర్ఘసమాస యుతములు. వర్ణనా సందర్భమున యిట్టిపద్యములు వ్రాయుట కవి లోక పరిపాటియే.

చ॥ కలదు................ I-47
చ॥ వినుము................ V-72
మ॥ మొరసెన్ దుందుభులంత............ V-117

రతీవిలాప మీతని ప్రబంధమున ప్రత్యేకత నొందినదయి యున్నది.

క॥ సన్నంపుచీరగట్టుక తిన్నగ నేనడువ తోడితెరవలిసీ! నీ
కెన్నో నెలలన నవ్వుచు నన్నో యని మొగము విసరు టటులిక మదనా!

చ॥ గరడిని సాముసాదనల గల్గినవాడనొ యుత్కటాయుధాల్।
కరముల గల్గువాఁడనొ చొకాటము కత్తులముల్ గలాడనో।
విరులను దూపులుంచుకొని వేడుకగా రసికాళివైచుచున్।
దిరిగెడి నీరు పాపనువధించెను శంభుడు శూరుఁడేకగా॥ III-99

ఆ॥ పూలనేసితమిని బుట్టించి సతితోడ గూర్చబోవనిట్లు కోపగించె
కంటిమంటమరునిఁ గాల్చెగా। పరమేశుకిట్టిగొడ్డకాని నెందుగాన 3-98

సీ॥ తా నిరంజనుఁడుగాఁ దనరుచుండునుగాక శివుఁడు నాకనులట్లు చేయనేల
తాను నిర్గుణుఁడుగా దనరుచుండునుగాక శివుఁడు నాగకమట్లు చేయనేల
తానునిర్లిప్తుడై తనరుచుండునుగాక శివుఁడు నామే నట్లుచేయనేల
తాను నిస్సంగుఁడై తనరుచుండునుగాక శివుఁడునన్నట్లులు చేయనేల

తనకు సుఖమునుగావింప దలచివచ్చి పూబువైచెను దానమైచీలిచనెన
యేదిగాయమ్మె నామగండేమిజేసె! సుద్దవిడిఁజల్పెగాయింతయోవసంత॥
గీ॥ పెండ్లిమొదలుకొన్ని పెద్దకార్యాలకు, నేగునట్టివార లెదుట నన్ను
గన్నఁదిట్టుతిట్టులన్నియు దాళెదఁ, దద్వ్యఘాతఫలము తాళవశమె ॥
గీ॥ క్రోలుపులి లేగదూడను గొంచుబోన
నరయు నమ్మాయటంచను నావు రీతి।
నోరి కొడుకాయటంచును బాటివచ్చు
నత్తఁజూచినచో వంతయగువసంత॥ III-116
క॥ కొన్నది యిట్టులవగవగ, గన్నది యిదివిన్న నెంతగా వగవదయో
క్రొన్నన విలుతునివలె నొకఁ, డున్నాఁడా కనులజూచు చుండమటన్నన్
గీ॥ ఉండనేయుండఁ డట్టివాడున్న, నేమి,
యామె కనుగొన్నబిడ్డపై నాశచేత।
వీని గనుచున్నదని తప్పిపోనుమాట
నేనుగనుచున్న నేమా ప్రసూనసమయ॥ III-118

గీ॥ మోసపోయుంటిఁ గూతురు మోముజూచి।
యతని నేమనజాలదా హరి నిజంబె।
కొడుకుకోడలు సంకటపడిన బడిరి!
వారిపై ప్రేమ పోవదెవ్వారికైన॥ III-121

క॥ తనకామేనను బాంధవు! తనయునికి మహాహావరంబు దానికి గొండెల్
వినిసేయుహత్యమందా! కనుగొను మాహరుని వింతకతలువసంతా॥ III.124
తారకుని పరిపాలనాదుష్టత లెట్లు గోచరింప జేసెనో జూతము:
సీ॥ తుంబురు నారదాదులకుఁ బల్లకిముందు సానిమేళములోన సంబళంబు
దలిమంబుపైనుండు తత్రిని బదాలీహుష్కుములుగ హాహాహూహూ వులకుఁగొలువు
విశ్వావసుఁడు చేతిబృహతి నావలవైచి బోయెకిన్నర విన్కిసేయునంకె
... ...
తక్కుగంధర్వయక్ష విద్యాధరాళి
లక్ష్యమావాని కంటి కేలాగుఁదెలియు।
గొడ్డువెంట బిడుంజు లోకులకు వాఁడు
గండ లుబుకంగ నన్నియు గప్పఁబడవె। II-93
సీ॥ భైరవి వినుపింప భాగామొ శంకరాభరణంబటంచును బ్రస్తుతించి
శార్దూలవృత్తంబు చదివిననిది కందపద్యంబుగణములఁ బంచుచుచుచు

నటతాళమునఁ బాత్రమాడుచు వచ్చిన ఘాతుకరూపకాంగములవైచుఁ
బాణినీయాన నుపన్యసించిన వానిఁ బద్మినీలైంగిక ప్రశ్నమడుగు
నెదిరికాదన్న వారలకేమి యిడఁడు
అనుసరించిన నవ్వెబొమ్మనుచుఁ బలుకు।
మెచ్చినను మెచ్చకున్న నేమియును లేదు
కఠినచిత్తున కేరీతిఁ గలిగెభూతి॥

చ॥ బడిబడి గూరలేమనుచువచ్చు సువారపువారిఁజూచినా
యొడలికి బాగులేదు మఱియొక్కటి యొల్లను మానిమేనినిం
జెడుకనుపింప వెన్నుడిగ జుట్టును మట్టును ద్రోచి మట్టుగాఁ
బడితము బెట్టుఁడంచనుపు వారల నచ్చెదుగేమి జెప్పుదున్॥ II-99

సీ॥ పడిసెము నట్టెనా పట్టుకరమ్మని వరుణుని వాయించుఁ దరటుచేతఁ
గాకయించుక మేసఁగలిగెనా యప్పుడే హవ్యవాహనుగుండె యావులించుఁ
ద్రికమున నొక్కింతతిమురు కన్పించెనా పవనుండు తత్తరపాటుఁజెందు
నూర్పుగాలి యొకింత యొకవేళ బిగిసెనా యమునికి బ్రాణాలయాసనిలుచు
వెంకుగొను బానిసలకైన వెఱచుఁగాని
సురపతులటన్న నొక్కింత పరువుసేయఁ
డేమని వరంబుగాంచెనో యెట్టితపము
దొరతనమ్మన వానిదే దొరతనమ్ము॥ II-100

దృశ్య ప్రబంధములలోవలె పాత్రౌచిత్యభావను వేటగాని భాషణముగఁ గనబరచెను:—

క॥ ఒడయా యాప్రాయంబున, నడవులలోఁజొచ్చి వేఁటలాడకయుంటే
నొడలుబ్బి జబ్బుకండలు, పడవా యీరీతి యున్కి పబువుల కగునే॥ VI-46
క॥ దగడప్పియుడుగు నొంటన్-బిగిదప్పదు జబ్బుకండవెట్టగ నీదా
వగమేలుకాదె యింకా-బగుగుణములు వేఁటలోని బద్దేయనుమీ॥
క॥ బాపనికి జన్నమెట్లో-యాపగిదే దొరకు వేఁట యగుటను పైనా
యా పుణ్యమెంత హెచ్చగు-నీ పుణ్యముజూడఁ బజసుఖించుక తానన్॥
ఉ॥ దేవరయింటి తొత్తు పెడతిమ్మని కూఁతురు కట్టిచాదనే
బావకుఁజెల్లు బడ్డయగుపట్లను బక్కనులేక నిద్దురం
బోవదుగాని యెల్లయదె బూచియనే దొడలేసిజాని పైఁ
జేవడకున్న బిట్టలఁతఁ జెందియు నిద్దురవోవ దెన్నఁడున్॥

ఈపద్ధతి ప్రబంధముల తఱచుగలదు.

కృతి భర్తను సంబోధించి "అవధరింపు" మని కవులు సంతుష్టి నొందు
చుండ నీతఁడు

అవధరింపుము నీ వతండౌట వలన
నప్పటానంద రసమిప్పు డాత్మఁదోఁపఁ
దనువు మఱచితి వేమొ యూకొనవి దేల
యవలికతఁ దెల్పుమనియెవో యైనగాని.

అని శ్రోత్రపోకడను నడచెను.

శివుడు వృద్ధబ్రాహ్మణ వేషంబున పార్వతీ సమక్షమున వివాహ పరిచ్ఛేద
కోద్యోగము నెట్లు నడపెనో చూడుఁడు :—

ఉ॥ ఒంటిగనుండి యావెనుక నొక్కతెఁ గైకొని యిర్వకాటచే
వంటకమబ్బమిన్ గడుపుపాటుకు సుళ్ళగ దాను నల్లవా
ల్గంటియు నొక్క దేహముగఁ గన్పడుచుండిన యట్టిమంటనే
మంటపచింతు స్త్రీలకతఁ డాఁకలిదీర్చునె హాయిఁగూర్చునే॥ IV-50

క॥ పాండువు తనువునఁ దోఁపగ గుండల్యాదులను బుచ్చుకొన్నం జనకే
మొందుకొనుచున్న దిఁక నెట్లుందునో పై యతని కీమె నొసగుటతగునే.

ఉ॥ బాలికతోడనీవు గనుబల్కుమి వీనుల శూలపాణికిం
గాలోకటేమొ కుంటివలెఁ గన్పడుచున్నది లేక కోడెనే
వేళల నెక్కుచున్ దిరుగ పెట్టెయె యల్లది క్రింద మోపకే
కేళికయాడఁగా దెలిసెఁగీలిది నేను బ్రియాన దెల్పితిన్॥

క॥ ఒకకను దెలియదు రాత్రుల। నొకకను పగలింట దెలివినొందకయుండున్
ఒకకన్ను పొగటకమ్మిన। దిక నెవ్వతె శివునిఁజెంద నిచ్ఛించునుదిన్॥

క॥ తనుభూషించినఁ దిట్టిన-వినుమేగా కేమి యనుచు వివరించియు దే
మనఁడా శుద్ధబ్రహ్మం-బును బెండ్లాడుచెలి సుఖముబొందునెబోటీ॥

శా॥ ఔరా యెంతటి హెచ్చుశంకరుని బెండ్లాడంగ లింగంపుటా
కారంబొక్కటి మంటిముద్దఁ గొని వేగంజేసి యుల్లందుపై
మారేడాకులు రెండువై చునెడఁ బ్రేమందూఱు నల్లందులో
రారాయుంచన నోరుమూసికొనె జేరన్నాఁడె యింతేటికిన్॥

సాధారణముగా సంగీత సభాప్రదేశములఁ గొన్ని చోటులఁ గల్గు పరిస్థితులను
వర్ణించి యున్నాఁడు చూడుఁడు:—

"తంబుల బోరగించి............" V-2 వచనముఁ హా.మ.సం. పుట 123

ఈతని కాలమున పురాణాదులుకూడ సంతలుగా జెప్పుకొనుచున్నట్లు
కాన్పించెడును. కానిచో వేలకొలఁది సంవత్సరములనాఁడు రచింపఁబడిన గ్రంథము

లెట్లు నిలిచియుండఁగలవు ? "అప్యుత్పన్నతాదోషపరిహారంబు సేయుటకు సకలశ్రుతి స్మృతి పురాణేతిహాసశాస్త్రముల సంతలు చెప్పుకొనురీతిని" — అని కవియే వెల్లడించి యున్నాఁడు.

నిఘంటుగతములుకాని పలు పదము లీతనిపొత్తమున గనుపించుచున్నవి. కొన్నిపదములకు క్రొత్త యర్థ మీతడిచ్చెను. లేఁగ ఈపదము సామాన్యముగా పశుజాతికే వాడబడుచుండగా నీతడు బాలికయగు పార్వతికి వాడెను. కాళిదాస మహాకవి ముప్పదినాల్గు శ్లోకములతో వాడిన రతీవిలాపము నీతడు రెండుపద్యములలో వర్ణించెను. పద్యములన్నియు ప్రాపంచిక స్వభావానుసరణములే. ప్రబంధసరణి ననుసరించి నడచినవి. యీకావ్యమున సగముభాగమైన నాక్రమించలేదు. ఈతని కాలముననే మల్లంగిదుంప మనదేశమున వ్యాపించినట్లీత డుదహరించుటచే తెలియు చున్నది. ఈ మహారాజకవి ప్రతి పద్యమునను రసస్ఫూర్తి యుండురీతిన కావ్యము వ్రాసి ప్రబంధ నూతనతంత్రకరణ సామర్థ్య నిరంకుశ ప్రతిభా విభాసితమై నెగడెను. ఈ ప్రబంధము నెన్నిమార్లు చదివినను యింకను చదువవలెనను ఉత్కంఠపాఠకునకు కలిగించుచునే యుండును. ధూర్తకవిగా జోషింపజేయుమాట లందందు గలిగినను నవి ప్రకృత్యనుసరణములే. ఈతడు యతివిషయమున భేదబుద్ధి నందందు జూపుచు వచ్చెను.

ముచ్చటమీరజెప్పి వినిమోయి
గోమయినట్టి నీతనువు కొప్పదటంచు (అఖండ యతి)

ఇట్టివి మఱికొన్ని గలవు.

మ చ్చు ప ద్య ము లు .

హిమవంతుని పడుచుదనము:—

సీ. మొల్లపూవులు శివపూజకె త్తెదమను మునులకించుకబిల్వ వనముజూపుఁ
గస్తూరిపిల్లెలఁ గానుకగాఁ దెచ్చు కోయకుజీతంబు గొప్ప చేయు
ఒకదారి రూకీలఁబట్టి తీర్చినయట్టి యరితికానికిఁ గంటసరులొసంగు
హెచ్చుచీరలఁగన్న నింటికిఁబంపించి వెనుక వర్తకుడాడు వెలలొసంగు
గీ. రాయసమ్ముల సరికమ్మరాయతగడు
విశ్వకర్మకటంచన వినకమీరు
బదుకయిలు కట్టుఁడంచని బళువుచాటు
బ్రాధమిక కామినీభోగ పరతనతడు॥ I-62
ఉ. శ్రీకిని బుట్టినాననుచుఁ జెప్పినవాండ్రఁట మూరుడుండనీ
యాశథశ్రీయనంగ మలాలయగాదు విషంబుతజ్జడం

తేకనుగొంటిలేక విరహిప్రమదావళి మూర్ఛజెందఁ జే
కాకొనరించి చెమ్మటలు గ్రమ్మఁగఁజేయునె గుండెపట్టుమా॥ 5-10

మన్మథుడు ఇంద్రుని పిలుపువిని చులుకగా రాలేనందులకు కారణమును జెప్పుట.

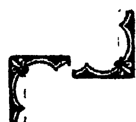
గీ. అదివినెడియొక్క శ్రోత్రియుం డతివపైన
నలిగి జందెలు ద్రెంపె సన్యాసమనుచు
ద్రెంచివైచిన వానినేఁ దిరుగదాని
పూసలకొసంగ జేయింప బ్రొద్దువోయె.

మన్మథ నిధనాంతరము దేవతలు శివునిదర్శించి పలుకుట—

చ. కొలువగ మేమువచ్చినను గొంపలలోపలఁ జొచ్చిచేడెలన్
బలిమిగబట్టజూచు నలపాపియటంచని కాచియుంటిమి
త్తలపులు పోయెఁగాదె సుమధన్విభవద్దయ చేతఁగూలన
చ్చెలువలు వీథినున్ననిఁకఁ జేయనిత్రోయను వాడుమావలెన్.

సీ. ఇంద్రుడు తమయొద్దికే తేర లేవకకనుసన్నఁ గూర్చుండుమనెడివారు
దైవతపతియంగి దాయమీఁదను సోకఁగనులెత్తిజేసి యేమనెడివారు
వాసవుకెంగేలి వజ్రంబుఁదిలకించి యస్థియిదేమిటి కనెడువారు
స్వర్గాధిపతివచ్చి చదురునఁగూర్చుండ నాతఁడేయూరివాఁడ నెడువారు
నైరి శంకరుడుమను పెండ్లాడుసుద్ది
కొద్దిగా బుట్టుచోఁబొట్టగొప్పయెదురు
సడ్డలేనితనాల మీసములుదువ్వ
నట్టి హిమవంతు చుట్టపుగట్టువారలు.

ఈ పాత్రమున వచ్చుతప్పులు కొలదిగానుండి పాఠకుని బాధించుచునే యున్నవి. పద్యములన్నియు నుదహరించ దగినవియేయగుట ప్రబంధమునే చదివి. కొనిన మేలనబడును. ఈ వ్యాసము నింతటితో ముగించెదను.

కతిపయాంధ్రశబ్దచర్చ

శ్రీమాన్ తిరుమల రామచంద్రాచార్యులుగారు

[శ్రీవారి షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భంలో మంచి విషయాన్ని గూర్చి వ్రాయకుండా 'చెంబు, కంచం,' 'చేట, జల్లెడ,' 'రోలు, రోకలి' అనే అల్పవిషయాలపై వ్రాశాడేమా అని పెద్దలనుకుంటారు.

ఈ విషయమై బాగా ఆలోచించినాను. పై వస్తువులు నిత్యజీవనంలో ఎలా మేళవించి పోయాయో అలాగే శ్రీవారి వ్యక్తిత్వమూ, గుణగణాలూ, పాలలో పంచదారవలె ప్రతిమానవుని నిత్యజీవనంలోనూ మధురమేళనం పొందాలనే నాహార్దిక అభిలాష.

'ఉడుతకు ఉడుతాభక్తి'న్నట్లు ఆ సుగృహీతనామధేయుని, ప్రాతస్స్మరణీయుని సేవకు ఈ నా వ్యాసకణిక. —రామచంద్ర]

౧. చెంబూ - కంచం

మనం ప్రతినిత్యమూ ఎన్నో వస్తువులను చూస్తూంటాము, వాడుతూంటాము, ఎన్నో సంగతులు వింటూంటాము. కాని, వానిమూలతత్త్వం ఏమిటో, అవి ఎన్ని మార్పులుపొంది ప్రస్తుతంమనకు అగపడే రూపాన్ని పొందాయో మన మేమైనా ఆలోచిస్తామా?

ఎన్నో విషయాలు వానిపుట్టు పూర్వాలు తెలీకుండా నే మన నిత్యజీవనంలో ప్రవేశించాయి. మనము ఉపయోగించే మాటలూ అంతే. నిత్యమూ మాట్లాడుతున్నాము గదా అని ఏమాటకైనా వ్యుత్పత్త్యర్థం చెప్పుకోగలమా మనం? అన్ని శబ్దాలూ మొదట యౌగికాలేమో మన ప్రయోగ దశకు వచ్చేవేళకు రూఢలయాయి, తమ తాతతండ్రులనే మరచాయి.

వింతగొలిపే సంగతేమిటంటే ఒక శబ్దం తడిమితే ఒకొకజాతి సంపూర్ణేతిహాసమే బయటపడుతుంది.

ఓరోజు భోజనానికి కూర్చున్నాను. నిత్యమిత్రులు చెంబూ, కంచం ఎదుట ఉన్నారు. వడ్డన ఆలస్యమయింది. ఏవేవో ఆలోచనలు పరుగెత్తాయి. ఈ చెంబూ కంచాల అంతు కనుక్కుందామని బుద్ధిపుట్టింది. పాపం ఎన్ని వేల ఏండ్లుగా ఈ రెండూ అవినాభావంగా వున్నాయో!

ఈ రెంటిలో కంచంకంటె చెంబేవయస్సులో పెద్దదని తోచిందినాకు. ఈలాంటి పేరేమిటి చెప్పండి. దీనిఖర్మం కాలితే రూపాన్నిచూచి పెట్టిన ముద్దుపేరా, రూ

ఢిగా వచ్చిన పేరా! నేను మట్టుకు ఇది వీని సొంత పేరు కాదనీ వీని వంశనామధేయ మనీ నిర్ణయించుకున్నాను. తమ వంశ వృత్తి మేకాకుండా తమ్ము ఉపయోగించే వారి పుట్టు పూర్వోత్తరాలు యీఃత్తూ తెలువసాగాయి ఈ రెండూను.

కంచు ఇలాఅంది: సెమెటిక్ జాతులు రాగిని మొట్టమొదటకనిపెట్టాయి. బహుశః ప్రపంచములోకల్లా మొదటి లోహం రాగే నేమో! తమిళంలో 'శొప్పు' అంటారు దీన్ని. ఎర్రనిది అని అర్థం. దీనిసంస్కృత పర్యాయం 'శుల్బం' దీనివ్యుత్పత్తి ఎలా వున్నా శొప్పే శుల్బమయిందని నేనం టాను. ఇక్త వర్ణవాచకాలు 'సెపొప్పు' 'సెన్' 'చెన్' 'శెన్' 'శెంప్ర' మొదలయి నవి శొప్పునుంచే లాక్షణికంగా వచ్చా యేమో? అథవా వర్ణవాచక శబ్దమే (రాగికూడ ఎఱ్ఱగా వుందిగనక) కొంత మార్పుతో లోహవాచకంగా వాడుకకు వచ్చివుంటుంది.

సెమెటిక్ జాతులు రాగిని ఎక్కువగా వాడుతాయి. ముసల్మానులు, రాగిపాత్ర లను ఎక్కువగా ఉపయోగించడం దీనికి సాక్ష్యంగా తీసుకోవచ్చు. ఇప్పటి 'ఆర్య' ముసల్మానుల కందరికీ ఈలోహపువాడుక సెమెటిక్ జాతులనుంచీ వచ్చిందే. వీరు మొదట తమకుకావలసిన వస్తుజాతం రాగి తోనే చేసేవారు. క్రమంగా ఇతరలో హాలు వాడుకలోకి వచ్చాయి. శొప్పుతో చేయబడింది గనుకనే శొంబు (త)చెంబు (అం.క) అయిందిక్రమంగా. అన్నిలోహా లతో చేయబడిన చిన్నపాత్ర చెంబే అయింది. ఇప్పుడునీటిని తోడుకునే చిన్న పాత్రవిశేషం చెంబుఅనేరూఢివచ్చింది.

కర్రతో చేసిన ఆటవస్తువులను 'శొప్పు' అంటారు తమిళంలో తెనుగులో 'చొప్పి కవి' శబ్దాన్ని ఆటవస్తువులకు నన్నచో డుడు వాడినాడు. మొదట రాగితో చేయ బడి ఎఱ్ఱగావుండే చొప్పికలను క్రమంగా కర్రతో, మట్టితో చేయబడిన వాటి క్కూడా వాడారు. తమిళంలో మాత్రం కర్ర ఆటవస్తులకే 'చొప్పు' శబ్దంరూఢ మయింది, అనిముగించింది చెంబు.

ఇక కంచం అందుకుంది. నన్నుకంచు తో చేశారు. 'కాంస్యం' నా తల్లికాదు. నేనుశుద్ధ దక్షిణాదిని. అందులోనూ తెలు గుదాన్ని. నేను ఎక్కువగా వాగుతానని మీకందటికీ తెలుసు. దానినిబట్టి, ఖంగు మని మ్రోగటాన్నిబట్టి కంచునయ్యాను. కాంస్యం పూర్తిగా ద్రావిడ శబ్దమే. అందులోనూ ధ్వన్యనుకరణవాచకం.

ఆంధ్రులు నన్నాదరించారు. కనుకనే నన్నాశ్రయించుకొని జీవించే వారు. కంచర్లయ్యారు. కంసాలులయ్యారు. కాని సొన్నారులు (స్వర్ణకారులు) కాలేదు. కంచు ఆంధ్రదేశంలో మొదటి లోహం. ఇప్పటికీ కంచుకడియాలు బాజుబందులూ ఆంధ్రకర్ణాటక దేశములలోని చెంచులు, కోయలు, లంబాడీలు మొదలయిన ప్రా చీన జాతులు ఉపయోగిస్తారు. రాగి తర్వాత నేనేపుట్టాను. ఆంధ్రదేశంలోని కంచర్లు బంగారుపని చేసినా కంసాలులే అయ్యారు.

తమిళంలో కంచుకువంగలం అంటారు. ఇది వంగదేశంనుంచి మొదట దిగుమతి అయివుంటుంది; దాదాపు ఆంధ్రదేశ సమీపంనుంచే, అనిఅంది.

[ఆంధ్రదేశంలో 'కంసాలి బత్తుడనే వ్యవహారముంది. తమిళదేశంలో 'పత్తర్' అంటారు. [వంగదేశీయుడయిన నామిత్రుడొకడు 'పాత్రో' తాము స్వర్ణకారులమనీ దక్షిణదేశంనుంచీ వంగదేశానికి వలస వచ్చిన వారమనీ, ఉపనామము మాత్రము మారలేదనీ అన్నాడు. వారు వివాహాదులు పరిమితమయిన తమసంఘంలోనే చేసుకుంటారు, తక్కిన వంశీయులతో వీరికి బాంధవ్యంలేదు.] రాయి, లోహ, కఱ్ఱ, పనులన్నీ బ్రాహ్మణజాతి శాఖకు చెందిన ఈ శిల్పులే అనాదిగా చేస్తూన్నందున: వీరికీపేరు వచ్చింది. ప్రస్థర(రాయి) శబ్దం నుంచి పత్తర్, బత్తుడు వచ్చివుంటాయి రాతిపనిమానినా ఆపేరుమాత్రం మిగిలింది. వర్ధకశబ్దమునుంచి నిష్పన్నాలయిన వడ్ల, వడ్డె శబ్దాలు ఈజాతివారు కఱ్ఱ, రాయి, లోహాల పనులన్నీ చేస్తూండి సారనడానికి సహకారి.]

౨. రోలు - రోకలి

నేను ఇదంతావింటూ, యథాలాపంగా తలప్రక్కకు త్రిప్పాను. మూల్లో వుండే రోలూ, రోకలీ ఇలా అన్నాయి. మాకిద్దరికీ ముందేమీ భేదం వుండలేదు. ఉమ్మడిగా ఒకేశబ్దం వాడేవారు. మేము పూర్తిగా ద్రావిడులం. తమిళంలో 'ఉరోంగల్, ఉలక్కై' అంటారు మమ్మల్ని. సంస్కృతంలో రోలుకు 'ఉలూఖలం' అంటారు. దీని ఉచ్చారణ ద్రవిడత్వాన్ని చెప్పకే చెబుతూంది గదా! కాని,సంస్కృతపండితులు మాత్రంఊర్ధ్వం ఖం ఆకాశం (మీదబయలుగా వుండేది) అనిఏదో అర్థంలేనివ్యుత్పత్తి చెబుతారు.

ఉరళ్ గల్ (ఎటుబడితేఅటు తిరిగే రాయి. రోలు రోకలి; రుబ్బుడురాయి, పాత్రంకూడా కావచ్చు) అనేద్రవిడశబ్దం ఉరోంగల్, ఉరల్, రోలు అనివర్ణవ్యత్యయంతో అయింది. రోకలికూడ ఉరళ్ కల్, రోళ్ కల్, రోకల్,రోకలిఅయింది. ఖల్వం రోలు సవతి చెల్లెలు. రోకలికి మొదట్లోలేని వ్యక్తిత్వం క్రమంగా వచ్చింది.

౩. తెడ్డు - గరిటె

రోకలి వ్యక్తిత్వానికి సంతోషిస్తూండగా తెడ్డు గరిటెలపోట్లాట చెవిలోపడ్డది. తెడ్డు నేనార్యుణ్ణనీ, తండూః, (తౄప్లవనతరణయోః ఉష్ణభయం తరతి, ఉష్ణభయాన్ని దాటిస్తుంది) తండుః (తన్యతే విస్తర్యతే, నరిపేందుకు ఉపయోగిస్తుంది) శబ్దాలనుంచి జనించాననీ గర్వంతో చెప్పుకుంది. సంస్కృతవేషంతో విర్రవీగినా నీవు పూర్తిగా మావాడేనని గరిటె చీకొట్టింది. నాయనా, తడి(త.కఱ్ఱ) తండు (త, కాడశబ్దాలు కాష్ఠవాచకాలు) ల నుంచీ పుట్టి తలపెరిగి (అకారాదులు సహజంగా ఎకారాలుగా (గడ్డ, గెడ్డ) మారుతాయి గనుక) తెండు తెడ్డు అయి ఆర్యవేషంతో తండుఅయావు. ఇదిగో! నీ

పక్కింటావిడ 'దర్వి' మాత్రం సంస్కృత దారునుంచి పుట్టింది అంది.

నీ సంగతో అంది తెడ్డు. నేను పూర్తిగా ద్రావిడిని అంది గరిట. కరండి (కరండు, కలియబెట్టు త్రిప్పు. త.) నుంచి గరిటె వచ్చాను. మా ఆర్యసోదరుడు కంచిః (కామ్యతే ఉష్ణ నివారణార్థం కోర బడుతున్నది. గరిటె) కూడ ద్రావిడుడేమోనని నా సందేహ మున్నది. (కమ్మి వలె తీగవలె వుంటుంది గనక కమ్మిః కంబిః ?)

౪. జల్లెడ – చేట

వీని వాదం వింటూ గోడకు చేరబడిన రెండు జల్లెడలూ కిలకిల నవ్వాయి. నేను 'చాలినీని' (చలకంపనే, చలించేది) అంది అందులో ఒకటి. నీవు చాలినీవో మాలినీవో నేను మాత్రం "జల్లెడను" అంది మరొకటి. (జల్లించు=కదలించు, బాగు చేయు, చల్లు, వెదజల్లు) మనరూపం, మన పనీ ఒకటైనా మన వంశాలుమాత్రం వేరు. పోలికంటావా, ఒకరి నొకరు పోలిన వారు లోకంలో లేరా అంది.

ఇదంతా వింటూ చేట నోరు తెరిచి నిట్టూర్చింది నా సంగతో అంటూ. నీవు పక్కా ఆంధ్రుడివి. తమిళ మొరానికీ, సంస్కృత శూర్పానికీ నీతో కయ్యమూ లేదు వియ్యమూ లేదు. నీ పనితో పాటు (విడిగా పడిన వస్తువులను ఒకటిగా చేర్చుట సేర్ (త). చేర్ (తె)) శూర్పం పని కూడ (శూర్ప్యతే శూర్పమానే కొలువ బడునది. గంపలతో చేటలతో ధాన్యాన్ని కొలిచేవారు) చేసేవాడివి మునుపు. ఇప్పుడు నీకర్మం ఈదరగాలి కెదురుగా ఛస్తావు ఎప్పుడూ. ఆడవాళ్ళు వీపున బాదుతారు పాపం! అన్నది జల్లెడ.

ఇంతలోనే ఏమిటండీ! కంచంలో వడ్డించింటే కలుపుకోకుండా రోళ్ళవైపూ రోకలివైపూ చేటలవైపూ పిచ్చివాళ్ళల్లే చూస్తారు ఖంగారుగా అని గదిమింది మా రాణి. ఆ దెబ్బతో వాస్తవిక ప్రపంచం లోకి పడ్డాను నేను. [పాపం! అవన్నీ బిక్క మొగంతో నోరు నొక్కుకున్నాయి.]

ఎఱ్ఱాప్రగడ - ఆతని కవిత్వము

శ్రీ ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారు

ఆంధ్రభారత నిర్మాతలలో కడపటి వాడైన ఎఱ్ఱాప్రగడ కడపటివాడుకాడు. వాఙ్మయ తపస్సునందేమి, మహావైదుష్యమునందేమి, ఉన్నతప్రతిభయందేమి, గ్రంథవిస్తృతి యందేమి ఈకవి నన్నయ తిక్కనలకు మిక్కిలి తీసిపోవువాడు కాడు. నన్నయ తిక్కనలెత్తిన ఆంధ్రసారస్వతపు కావుటాను అత్యంత సమర్థతతో మోసుకొనిపోగల అనంతరికుడు ఎఱ్ఱన మహాకవియే అనిచెప్పుటలో సంశయింప బనిలేదు. నన్నయ తిక్కనలను పర్వతశృంగముల నాచ్ఛాదించి విజృంభించిన మహాసాలము ఎఱ్ఱనకవి. "అట్లాంటిక్ మహాసముద్రమువంటి నన్నయ కవితను శాంత మహా సముద్రమువంటి తిక్కన కవితతో కలుపు హిందూమహా సముద్రము ఎఱ్ఱన వాఙ్మయాంబుధి" అని బ్రహ్మశ్రీ పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు చేసిన విమర్శనము అత్యంత మనోజ్ఞముగాను సమంజసముగాను ఉన్నది.

ఎఱ్ఱాప్రగడ ఇంటిపేరు చదలువాడవారు. ఈతడు నెల్లూరుజిల్లా యందలి గుడ్లూరు గ్రామవాస్తవ్యుడు. ఈతనితండ్రి సూరనార్యుడు కవితాప్రశస్తి గలవాడని ఎఱ్ఱన తన తండ్రియెడల వాడిన విశేషణములవలన తెలియవచ్చుచున్నది. నృసింహపురాణమునందు ఎఱ్ఱన తండ్రి నిట్లు వర్ణించినాడు.

'ప్రాజ్ఞప్రస్తుత భవ్యభోగవిభవ
స్ఫారాత్ముడారాధ్యస
ర్వజ్ఞుండప్రతిమాద్భుతోభయ
కవిత్వప్రౌఢి శబ్దార్థయో
గాజ్ఞాసిద్ధి ఘనుండు మజ్జనకు
డుద్యత్కీర్తి శ్రీసూర్యుడీ
విజ్ఞానాత్మక వాఙ్మయంబున ముదా
వేశోజ్జ్వలుండయ్యెడున్.

ఈతనికి నాలుగుతరముల పూర్వుడైన భీమనమంత్రి వెలనాటిచోడమనుజేంద్రుని వలన మిక్కిలి మన్ననగన్నవాడట. ఎఱ్ఱనకవి కాకతీయ సామ్రాజ్య ప్రళయానంతరము ప్రాగాంధ్రదేశమును ఉద్ధరించిన ప్రోలయ వేమారెడ్డి యాస్థానకవిగ న. ఈతడు 1323-49 సం॥ల నడుమ జీవించియుండును. ఎఱ్ఱాప్రగడ కవితామూర్తినే గాని ఆతని భౌతిక జీవిత విశేషములను తెలిసికొనుటకు మనకు ఆధారములులేవు. ఈ మహా కవి మన పూర్వకవుల వలెనే మిక్కిలి వినయసంపద గలవాడని మాత్రము మనముచెప్పవచ్చును. నృసింహపురాణమును వ్రాయదలచిన తనమహోద్యమము నీతడెట్లు వినయోక్తులతో ప్రకటించినాడో చూడుడు. "మహాకవి జన

ప్రార్థనంబును, సద్గురుచరణాను స్మరణ కీర్తనంబును సమర్థించి కృతార్థతంబొంది, కతిపయాక్షర పరిగ్రహజనితంబైన నైసర్గిక చాపలంబుకతంబున
మించిన వేడ్క నీనులకు మిక్కుటమై
మధువృష్టిగ్రమ్మ రా
యంచలుకూయుఁ గ్రౌంచమును
నావలగూయు గడంగుభంగి ప్రౌ
ఢాంచిత శబ్దసారులు మహాకవు
లాద్యులు కావ్యశయ్య గీ
లించిన కీర్తిసంగసుఖలీలకు
నేనును గాంక్షఁజేసితిన్.

హరివంశమును కృతినందిన ప్రోలయ వేమారెడ్డి మనకవిని ఇట్లుసంబోధించెనట.
"సకలభాషాకవిత్వ విశారదుడవు
సాధుసమ్మతుడవు నిత్యసౌమ్యమతివి
భవ్యుడవుగాన నీమీద బరగబక్ష
మేను గలిగియుండుదు నెఱ్ఱనార్య"

ఈ విశేషణములు నన్నయభట్టారకుని సహజవినయసంపదను దలపించుచున్నవి. 'నీమీద పక్షమేను గలిగియుండుదు' నని చెప్పుటచేత వేమారెడ్డి యాస్థానమందితర పండితకవులును గలరనియు, వారందరి యందుకన్న యెఱ్ఱనయందే ఆతని కెక్కుడు తాత్పర్యమనియు మన మూహింప వచ్చును. నూతనరాజ్య నిర్మాణము నందలి కష్టపరంపరను, భారమును వహించినవాడగుటచే వేమారెడ్డికి మనుజులు, వారి స్వభావములు, వారి యోగ్యతా యోగ్యతలను తెలిసికొనుటయందు నిశితమైన ప్రాగల్భ్య ముండునుగదా అట్టి వాని ప్రత్యేకాదరమునకు బాత్రుడైన ఎఱ్ఱనార్యుడు మిక్కిలి గంభీర స్వభావము గలవాడనుట యుక్తముగానుండును.

తిక్కన మహాకవి నిర్వచనోత్తర రామాయణ రచనచేయు వయఃపరిపాక మునందు తన కవితాశక్తియందు ఉచిత గర్వము కలవాడై 'తాను శిల్పినని చెప్పుకొనుచు కుకవినిరాసనముగూడ చేసినాడు మహాభారత రచనాకాలమునాటి కాతని దృష్టిపథము పరమార్థైక ప్రవణమై యిట్టి యౌవన చాపల్యమును దిగద్రావినది. ఎఱ్ఱనార్యుడు తిక్కనగారియందు అనన్య సామాన్యమైన గౌరవము కలవాడైనను ఆతడు కుకవి నిరాసనము నెక్కడను చేయకుండుట ఆతని వినయసంపదకు మరి యొక తార్కాణము. ఎఱ్ఱాప్రగడయు తిక్కనవలెనే అద్వైతాంబుధి నోలలాడిన వాడే. ఈతడు 'గిరిశపద భక్తిరస తత్పర భావము'కలిగి శంభుదాసుడన బరగియు 'గోవిందగుణాదర సంభృతసౌమనస్యుడు. ఈతని గ్రంథములన్నియు విష్ణుభక్తిపర ముగానే యున్నవి.

ఎఱ్ఱన మహాకవియొక్క కవితాదర్శము లెట్టివి. వానినాత డెంతవరకు నిర్వహించి కృతకృత్యుడయ్యెను అనునది విచారణీ యాంశము. ఈకవిమహోన్నత ప్రతిభా సమన్వితుడయ్యు అత్యంతవినీతు డగుటచే. తన పూర్వకవులైన నన్నయ తిక్కన గార్లను వరవడిగా పెట్టుకొని వారిపాద న్యాసంబులలో అడుగులిడుకొనుచు పోయి ధన్యత్వమును గాంచినవాడు. నన్నయ తిక్కన లీతని కవితాగురువులు. వారియం

దలి భక్తితాత్పర్యములు ఎఱ్ఱన కవితా జీవితమునందు మతవిశ్వాసమంత ప్రాబల్యము కలిగియున్నవి. ఏ మహాకవికిని తనపూర్వులయెడ ఇంతగాఢభక్తి అనసూయత, ఆదరము ఉన్నట్లు మనము వినబోము. తెలుగువారికి సారస్వతభిక్ష పెట్టినది నన్నయ తిక్కనలే యని విశ్వసించి ఎఱ్ఱనార్యుడు నృసింహపురాణములో వారినిట్లు స్మరించినాడు.

భాసుర భారతార్థముల భంగులు
  నిక్కమెఱుంగ నేరమిన్
గానటబీసటీచదివి గాథల ద్రవ్వ
  తెనుంగువారికిన్
వ్యాసముని ప్రణీత పరమార్థము
  తెల్లము జేసినట్టి యా
భ్యాసనకల్పులం దలతు నాద్యుల
  నన్నయ తిక్కనార్యులన్.

నన్నయతిక్కన లారంభించిన ఆంధ్ర సారస్వతభవన నిర్మాణమును పూర్తి చేయుటయే తనజీవితాదర్శమని యీమహా కవి తలంచినాడు. ఈ యుద్దేశముతోనే యాతడు భారతారణ్యపర్వశేషమును రచించి దీనిచే నన్నయతిక్కనల నారాధించెను నృసింహపురాణములో నిట్లు గలదు.

ఉన్నత సంస్కృతాది చతురోక్తి
  పదంబులఁ గావ్యకర్తలై
యెన్నికమై ప్రబంధ పరమేశు
  డనంగ నరణ్యపర్వశే
షోన్నయ మంధ్రభాషను జనో
  త్సవమొప్పగ నిర్వహించితా
నన్నయభట్టు తిక్కకవినాథుల
  కెక్కిన భక్తి పెంపునన్.

మరియు హరివంశమునందీ కవీంద్రుడు తనకవితాధిదైవతములైన నన్నయ తిక్కనలను నోరార ప్రశంసించినాడు నన్నయనిట్లు స్తుతించినాడు.

ఉన్నతగోత్ర సంభవము నూర్జిత
  సత్త్వము భద్రజాతిసం
పన్నము నుద్ధతాన్యపరిభావ మదో
  త్కటమున్ నరేంద్ర పూ
జోన్నయమున్ నయాంచితము నొప్పగు
  నన్నయభట్టకుంజరం
బెన్న విరంచుశోక్తిగతి నెందును
  ప్రాలుట ప్రస్తుతించెదన్.

నన్నయభట్టుగారి యెడ 'ఉద్ధతాన్య పరిభావ మదోత్కటమున్', అను విశేషణము యొక్క ఔచిత్యము విమర్శనీయము. నన్నయగారు మహాకవియై సంపన్నుడు. ఇతరకవుల ఔద్ధత్యము సహించవలెనను ధీమాకలవాడుగా కాన్పించడు. ఆయన 'సత్స్వభాంతర సరసీవనంబుల మొదంబొనరం' గొనియాడినాడు.

ఇట్లే తిక్కనగారిని ఎఱ్ఱాప్రగడ ఇట్లు స్తుతించినాడు.

తనకావించిన సృష్టితక్కొరులచేతం
  గాదనా నేమఖం
బున దా బల్కినపల్కు లాగమములై
  పొల్పొందునా వాణి న
త్తను నీతం డొకరుండ నా జను మహా
  త్వాప్తిన్ గవిబ్రహ్మ నా
వినుతింతుం గవి తిక్కయజ్వ సకల
  లోర్వీ దేవతాభ్యర్చితున్.

నన్నయ తిక్కనలం దింతమిక్కుటమైన భక్తిగలవాడు గనుక వారి కవితాదర్శములే ఎఱ్ఱన యాదర్శములు కూడ అనుటలో తప్పుండదు. నన్నయగారి కావ్యోద్దేశములు మనకు పరిచితములే "ప్రసన్న కథాకవితార్థయుక్తి" 'అక్షరరమ్యత' ఆయన లక్ష్యములు. మరియు తాను 'నానారుచిరార్థ సూక్తినిధి' అని చెప్పుకున్నాడు. తిక్కనామాత్యుని దృష్టి నిర్వచనోత్తర రామాయణ రచనా సందర్భమున కవిత్వముయొక్క బహిరాకృతి మీద విశేషముగా నిలిచినట్లు తోచుచున్నది. సమకాలిక కవులు పద్యరచనయందు చేయులోపముల నాతడుకొన్నిటి పేర్కొని తానవి పరిహరించుచు వ్రాసినట్లు సూచించినాడు. తాను 'ఉభయ భాషా కావ్యప్రౌఢి పాటించు శిల్పము' నందు పారగుడనని చెప్పుకొనెను. మరియు లలితపదహృద్యపద్యంబులన కథార్థంబు

ఘటిత పూర్వాపరమై

యలతియలంతితునియలుగా,హలసంధించిన

విధంబు నమరగవలయున్'

అనిచెప్పినాడు.

మహాభారత రచనాకాలమున కాతని సారస్వత దృక్పధము ఎట్లుమారినది మన మెరుగుదుము. కవిత్వమొక యారాధన విశేషమనియు, ఆంధ్రావలి మోదమందగను, బుధసంతోషంబు నిండారగను రచియించు టొప్పుననియు, 'ఏను విన్నపంబు సేయు తెఱంగుగా నంతస్సన్నిధిం గలిగించుకొని యమ్మహాకావ్యంబు నర్థంబు సంగతంబు జేసెద' ననియు సూచించినాడు. పరిణత ప్రతిభగల కవియొక్క ఆదర్శము లివియే. అందుకు వర్ణనీయాంశమును అంతస్సన్నిధిం గలిగించుకొనుట లోకోత్తర కవికేసాధ్యము. మన యఱ్ఱనార్యుడును ఇవే కవితోద్దేశములు కలవాడు. తానును 'ఉన్నత సంస్కృతరీతులు, చతురోక్తి పదంబుల'తో కావ్యము వ్రాసినట్లు సూచించినాడు. ఈతని గ్రంథములను మనమీ దృష్టితో పరిశీలించినచో నాతని కవిత్వకళ తేటపడగలదు.

ఎఱ్ఱాప్రగడ అరణ్యపర్వ శేషమును పూరించెను. ఇది ఒక పర్వశేషమైనను 1600 గద్యపద్యములుగలిగి ఆది, ద్రోణ, శాంతి, ఆనుశాసనిక పర్వములు తప ఇతర పర్వములకన్న పెద్దదియైయున్నది. ఈభాగము నన్నయభట్టారకుడే స్వయముగా రచించెనాయను మనోహరమైన భ్రాంతి కలుగునట్లుగా వ్రాయవలెనని కవియుద్దేశము.

ధీరవిచారుడు తత్కవి, తారీతియు

గొంతదోప, తద్రచనయకా

నారణ్యపర్వశేషము, పూరించెకవీంద్ర .

కర్ణపుటపేయముగాన్.

ఎఱ్ఱనార్యుడింపు పూర్తిగాకృతకృత్యుడయ్యెనని చెప్పవచ్చును. నన్నయ సగములో విడచిన శరత్కాల వర్ణనమును అందుకొని ఎఱ్ఱన తొట్రుపాటు లేకుండా, నన్నయగారి గంభీర నిరంకుశ గమనముతో నడచిపోయెను. నన్నయభట్టారకుని పరిణత కవిత్వముతో అతాత్తుగ ఆరంభించి నిర్వహించిన ఎఱ్ఱనార్యుని ప్రజ్ఞాశక్తులు సామాన్యములా? నన్నయ

శారదరాత్రుల సముజ్వల వైభవమును వర్ణించగా ఎఱ్ఱనార్యుడు శరత్కాల మండలి వాసరముఖంబుల ప్రసన్న రామణీయకతను చిత్రించినాడు. శరద్భయము చేత మేఘములు మదపుటేనుగుల రూపునడాగి సంచరించెనట. ఆ మేఘముల జలప్రవాహములు ఏనుగుల దానధారలలోను, వానిగర్జానిర్ఘోషము ఏనుగుల ఘీంకార రవములలోను తలదాల్చుకున్నాయట. అగస్త్యమహాముని దక్షిణ దిగ్భాగమునందుదయించి, అల్లరి కప్పల యాటల ధూమముచేత కళంకితమైన నదీ జలములకు నిర్మలత్వమును ప్రసాదించెనట.

అరణ్యపర్వమునందు మనోహరములును, నీతిబోధకములు నగు ఆఖ్యానములు పెక్కులు గలవు. సత్యా ద్రౌపదీ సంవాదము, అత్రిగౌతమ సంవాదము, ధర్మవ్యాధోపాఖ్యానము మున్నగునవి మిక్కిలి యర్థవంతములై యున్నవి. ప్రకృతి వర్ణనల చేయుపద్ధతిని ఎఱ్ఱనామాత్యుడు నన్నయ ననుకరించెను. కథాంశమును మనోజ్ఞమైన సంభాషణ రూపమున నడపుటనీతడు తిక్కనామాత్యునివద్ద నేర్చియుండును. అత్రిగౌతములను నిరువురు ఋషులు కోపావిష్టులై సంభాషించుట చక్కగా చిత్రింపబడినది. రాజేవిధాత వంటివాడని యత్రియనెను. ఒక మానవమాత్రుని యర్థకాంక్షచే నింద్రుడు చంద్రుడు నందువాయని గౌతముడు ఖండించెను. అప్పుడు అత్రియాతని నధిక్షేపింపగా గౌతముడిట్లు హేళన చేసెను.

కలియనరలువచ్చి తలతెల్లనైనంత
జేసి యెట్లు నీకు జేరునెఱుక
జ్ఞానవృద్ధుడైన వానిమాటలుగదా
సభలజెల్లు నార్యజనులకెక్క.

ఇందలి సహజత్వమును, మాటల పొందికయు, లోకవృత్తానుకారిత్వము గమనించదగినవి. సులభమై జాతీయపదములతోను, నుడికారముతోను, గూడి తెలుగువారి సంభాషణా ధోరణిని స్ఫురింపజేయు రచననే నన్నయగారు 'నానారుచిరార్థసూక్తి' లనియు ఎఱ్ఱన 'చతురోక్తిపదంబు'లనియు వ్యవహరించిరని నాయూహ. సంస్కృతప్రాయమైన రచనకు 'అక్షరరమ్యత' యని పేరిడినాడు- నన్నయ.

అరణ్యపర్వమందలి ఉపాఖ్యానములలో సావిత్ర్యుపాఖ్యానము మిక్కిలి మనోజ్ఞముగా నున్నది. సావిత్రియొక్క పాత్రనిర్వహణము మిక్కిలి అందముగా నున్నది. ఆమె ఉత్తమ కష్టాంతనాయికలలో జేర్చదగినది. పతికి రాబోవు నాపదను తన హృదయమందే దాచుకొని, తెచ్చికోలు సంతోషముతో కాపురము చేయుచు ధీరతతో మెలంగిన యువతీమణి. ఎఱ్ఱాప్రగడకు అరణ్యపర్వశేషములో శృంగారరసపోషకములగు నాఖ్యానములు ఎక్కువ లభించలేదు. పరీక్షితుడను రాజు అరణ్యములో నొకకన్యను మోహించిన వృత్తాంతమొక్కటేగలదు. ఈ కథ నన్నయ రచించిన రురుడు ప్రమద్వర ప్రేమవృత్తాంతమువలెనే యున్నవి, రురుడు తన ప్రియురాలికి అపకారము

చేసిన పాపములను చంపగా పరీక్షితుడు తన సుందరి నపహరించెనను నేరముపై కప్పలను కుప్పలుగా చంపించెను. ఎఱ్ఱాప్రగడ ద్రౌపదిని ధీరురాలుగాను సమయస్ఫూర్తిగలదానినిగను చిత్రించెను. సత్యభామకు పతివ్రతా ధర్మములు చెప్పునప్పుడు ఆమె ప్రదర్శించిన గరువంపు తనము ప్రశంసనీయము. సైంధవు డామె నెత్తుకొనిపోయినప్పుడు ద్రౌపది చూపిన మహాధైర్యము, చాకచక్యము కొనియాడదగినవి. కుంతీదేవి కర్ణుని నదిలో విడిచి పెట్టు ఘట్టమున కరుణారసమును కవి బాగుగా పోషించినాడు. కుంతి యిట్లు విలపించినది.

"ఏపుణ్యసతికి నీవింక జేపడియెదో
ఎక్కడపడియెదో యే నెరుంగ
నేపుణ్యురాలొకో యిప్పుడు నిను బుత్రు
గా గాంచుటకు మేలికలను గాంచు
లలిబాంసుకేళి నల్లననడయాడుచు
నవ్యక్తమధుర వాక్యామృతంబు
వీనుల గురియుచు వెడదగన్నులు బిన్న
నవ్వును శుభలక్షణములు నమర
జేజరిల్లు నిన్ను దెరవ యెవ్వతె యొక్కొ
యుదర గ్రుచ్చి యురమునందు జేర్చి
వేడ్క మిగిలి వేన వేలభంగుల గొని
యాడి యాడి ముద్దులాడు గొడుక."

వీరరస ఘట్టములను నడుపునప్పుడు ఎఱ్ఱనామాత్యుడు తిక్కనగారిమార్గమును త్రొక్కెను. ఘోషయాత్రాసందర్భమున జరిగిన యుద్ధము, పాండవులు సైంధవు నెదుర్కొని ద్రౌపదిని విడిపించుట మున్నగునవి దీని కుదాహరణములు. ఇట్లు ఉభయము కవులకును మెచ్చునట్లు రచించి ఎఱ్ఱనార్యుడు ప్రబంధపరమేశ్వరు డను కీర్తిని గడించెను.

నృసింహ పురాణము

ఎఱ్ఱాప్రగడ తరువాతి గ్రంథము నృసింహ పురాణము. ఇది యాతని స్వతంత్ర గ్రంథము. ప్రహ్లాద కథ నాతడు బ్రహ్మాండాది పురాణములనుండి చేకొని స్వతంత్ర ప్రబంధముగా వ్రాసినాడు. ఎఱ్ఱన పూర్వయుగమునకు చెందినవాడగుటచే శృంగారరస ప్రధానమైన కథను గొనక విష్ణుమాహాత్మ్యము నభివర్ణించుటతో తృప్తిపడెను. మరియు 'ఈదృశంబు లగు పుణ్య ప్రబంధములు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబు' అని తిక్కనామాత్యుడు ఉగ్గడించియున్నాడుగదా. ప్రబంధ లక్షణములైన వర్ణనము లన్నిటిని ఇందు జొప్పించి ఎఱ్ఱాప్రగడ తన నిరంకుశ ప్రతిభ చూపియున్నాడు. రచన 'ఉన్నతసంస్కృతోక్తి'మయముగా ఉన్నది. వైకుంఠనగరవర్ణనము, పాలసముద్ర వర్ణనము, శ్వేతద్వీప వర్ణనము అద్భుతరసమునకు ఆటపట్టుగా నున్నవి. సముద్ర వర్ణనమునందు కవి పురాణ ధోరణి నవలంబించెను. గాని తనకు సహజమైన వస్తు పరిశీలనాశక్తిని ఉపయోగించలేదు. బహుశః ఈ కవి సముద్రమును జూడలేదేమో. నన్నయ తిక్కనల సముద్ర వర్ణనములు ప్రకృతి చిత్రమునకు సమీపములుగా నున్నవి.

ఋతుధర్మములను నీకవి విపులముగా వర్ణించును. సంస్కృతకవుల మార్గమును ననుసరించెను. నృసింహ పురాణమునందలి వసంతఋతు వర్ణనము, గ్రీష్మఋతు వర్ణనము లిట్టివి. నన్నయ తిక్కనలు సూచనమాత్రముగా మాత్రమే యిట్టి వర్ణనలను జేసిరి. హాస్యరససూచకములైన వర్ణనలు పూర్వకవులలో అరుదుగ కన్పించును. హిరణ్యకశిపుని ఉద్ధతచేష్టలను వర్ణించుచు ఎఱ్ఱనకవి హాస్యరసప్రధానముగ లిఖించినాడు.

"తపసులగ్రగణ్యులైన తపసులబట్టి తె
ప్పించి యచ్చరలతో బెండ్లిసేయు
మోదంబుతో నశ్వముఖులలామంబుల
గట్టి బోర్కాని యులఁ గవణమెత్తు
భుజగేశ్వరులశిరంబుననున్న మణులూడ్చి
కొమరార వట్రువ గుండులెత్తు
జెలగి గంధర్వుల చేతి వీణెలు పిశా
చులకిచ్చి పాడించి చూచి నవ్వు"

హిరణ్యకశిపును మన కవీశ్వరుడు రాక్షసాధమునిగా మాత్రమే పరిగణించక ధీరోద్ధత నాయకునిగా చిత్రించి పాత్రౌచిత్యమును గాపాడినాడు. హిరణ్యకశిపుని తపశ్చర్యను గౌరవాదరములతో వర్ణించి యాతనిని దైత్యతపోధను డన్నాడు. ఇంద్రుడు పంపిన యప్సరస్త్రీలు రాక్షసేశ్వరుని తపోభంగము చేయబోయి విఫలప్రయత్నలయిరని వర్ణించి యాతని తపోనిష్ఠకు మెరుగుపెట్టెను. పోతనామాత్యుని ప్రహ్లాదచరిత్రమును, ఎఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణమును సమానమైన కథలు గలవి. పోతనగారి ప్రహ్లాద చరిత్ర నాటకోత్తర రసవత్కథానిక. అందు రెండే ప్రధాన పాత్రలు, ప్రచండుడైన హిరణ్యకశిపుడు, లలితుడైన ప్రహ్లాదుడు. ఇట్లు పాత్రల బాహుళ్యము లేకపోవుటచేత మన దృష్టి వీరిద్దరిమీదను కేంద్రీకరించినది. మరియు పోతనగారు ప్రహ్లాదచరిత్ర నొక ప్రత్యేక ప్రబంధముగా వ్రాయు భారముం బూనలేదు. కావున రస కేంద్రీకరణమునకును, కథా సంవిధానమునకును అడ్డువచ్చు ప్రబంధపు పోకడలను, వర్ణనలను ఆయన చేయలేదు. ఇదియే భాగవతము నందలి ప్రహ్లాద చరిత్ర నృసింహపురాణముకన్న అద్భుతముగ లోకుల నానందింపజేయుటకు కారణము. మరియు పోతనగారి కవిత్వము ఆవేశపూరితమైనది. భావప్రవాహము నందు తగుల్కొన్నచో నది నిరాఘాటమై శృంఖలములను త్రెంపికొని తేలియాడును. ఎఱ్ఱనామాత్యుడు భావకవి గాడు. ఆతడు భావావేశమును నియమములతో నడపు మేధాకవి. ఆతని కృతి ఖండకృతియును గాదు. వివిధరసస్ఫోరకమైనది. కావున, రసకేంద్రీకరణమునకు నృసింహ పురాణములో నాతని కవకాశము లేదు. అట్లయ్యును హిరణ్యకశిపు ప్రహ్లాదుల పాత్ర నిర్మాణమునందును, ఆ యా సందర్భములలో అర్థవంతమైన పద్యరచనకును ఎఱ్ఱనార్యుడే పోతనకు మార్గదర్శకుడయ్యెనని నిరాక్షేపముగా చెప్పవచ్చును. పోతనకు వరవడియైన పద్యములు నృసింహ పురాణమునం దెన్నియో గలవు.

వాసుదేవుని పాదవనరుహంబుల భక్తి
తగదను తండ్రియు తండ్రిగాడు
వేదచోదితమైన విష్ణుధర్మమునకు
గోపించు గురుడును గురుడుగాడ.

ఇత్యాదియు.

'ఊషరబీజముల్, భసితహోమాజ్యఘృతంబులు మండకన్యకా న్వేషణముల్', అను పద్యము పోతనగారి 'అంధేందూదయముల్ మహాబధిర శంఖారావముల్' అను పద్యమునకు స్ఫోరకము. 'కలడు మేదినియందు గల యుదకంబుల గలడు వాయువునందు కలడు భానునియందు, గలడు సోముని యందు గలడు వహ్ని.' ఇత్యాది ఎఱ్ఱన గారి సీసపద్యము పోతనామాత్యుని 'కల డంబోధి కలండుగాలి కల డాకాశంబునన్ కుంభినిన్ గలడు' అను పద్యమునకు దారి చూపెనుగదా. ఇట్లెన్నియో పద్యములుదహరించవచ్చును. పోతనగారు ప్రహ్లాదునిచే బాలకుల కుపన్యసింపచేయుచు ప్రజ్ఞాబుద్ధులకు మాత్రమే అన్వయించు గహనవేదాంతమును బోధించెను. ఎఱ్ఱనార్యుడీసందర్భమున ఔచితిని పాటించి బాలురకు సుబోధమగునట్లు సులభపద్యములలో ఉన్నత వేదాంతమును అరటిపండొలిచి చేత బెట్టినట్లు చెప్పించినాడు. నృసింహపురాణము వెనుకబడదగిన ప్రబంధము కాదు. అది పోతనగారికి పోకడలు నేర్పిన గ్రంథము.

హరివంశము

ఎఱ్ఱాప్రగడ సర్వాంకషప్రజ్ఞలకు క్షేత్రమై యాతని కవితాసర్వస్వమని చెప్పదగిన మహాగ్రంథము హరివంశము. ఇందాతని కవిత్వము పరిణతమొందినది, చరమగ్రంథమయ్యు కవి ప్రతిభ యెంత మాత్రమును మందగించలేదు. ఈగ్రంథము నాతడు ప్రోలయవేమారెడ్డి కంకితమొనరించెను. యవనవాహినులనుండి ఆంధ్రదేశము నుద్ధరించి తొల్లింటి రాజులవలె ధర్మోత్తరముగను సాత్వికముగను పరిపాలించిన వేమారెడ్డికి హరివంశమును, కవి కృతియిచ్చుటయు మిక్కిలి సమీచీనముగ నున్నది. వేమారెడ్డియు రాజరాజనరేంద్రునివలె పురాణప్రవణమైన చిత్తవృత్తి గలవాడుగా కల్పించుచున్నాడు. ఎఱ్ఱాప్రగడచే నింతకుముందే రామాయణమును జెప్పించి వినియున్నాడు. ఇప్పుడు 'భారతపరాంశ'మైన హరివంశ కథను తెనుగులో రమ్యముగా చెప్పుమని యెఱ్ఱనార్యుని గోరెను. ఆతనికిని ఈ కార్యము మిక్కిలి యభిమతమైనది. హరివంశోపాఖ్యానముతోగాని భారతవీరుల చరిత్ర సమగ్రముగాదు. ఏతద్రచనము నన్నయ తిక్కన లారంభించిన భారతభవన నిర్మాణములో అంగమేనని యాతని యాశయము.

'నన్నయభట్ట తిక్కకవినాథులు
చూపిన త్రోవ పావనం
బెన్న పరాశరాత్మజ మునీంద్రుని
వాఙ్మయము'

ఇత్యాది శుభలక్షణము లెన్నియో హరివంశమునకు ఘటించుటచే నెఱ్ఱనాంధ్రుడు సంతోషముతో బూనుకొని

ఆద్యంత మీ గ్రంథమును మహోన్నత కావ్యకళకు నిధానముగా చేసెను. హరి వంశమునందు కవి తన కావ్యాదర్శము లను ఆశ్వాసాంత కథనమం దిట్లు సూచించుచు వచ్చినాడు. 'అని వైశంపాయ నుండు జనమేజయునకు కృష్ణశైశవచరితంబు కర్ణరసాయనంబు గావించిన దివ్యధం బఖిలంబును సుఖశ్రవణంబగు వచోవిభవంబున' ఇది కవి యాదర్శము. మరియు 'కృష్ణసంక్రీడనంబుల సంక్షిష్ట విస్పష్టంబులగు వాక్యంబులన్' మరియొక చోట 'వైశంపాయన కథితంబైన కథాప్రపంచంబు - సమంచిత వ్యాఖ్యాన విఖ్యాతంబుగా' మరియొకచో 'అకౄరుచరితంబు సముచితరసభరితంబుగ', ఇత్యాది లక్షణములను దృష్టియం దుంచుకొని ఎఱ్ఱనామాత్యుడు రచించినా డనుట సువిదితము.

వారివంశమునందు శ్రీకృష్ణుని జీవితము సవిస్తరముగ వర్ణింపబడినది. విష్ణుని దశావతారకథలును సంగ్రహముగ చెప్పబడినవి. శ్రీకృష్ణ జీవితము భాగవతమునందును వర్ణింపబడినది. పోతనామాత్యుడు భక్తాగ్రేసరుడు. హృదయవాదికవి. ఆతడు శ్రీకృష్ణుని భగవంతునిగను ఆతనిచరిత్రను మానవ వ్యాపారాతిరిక్తముగను చిత్రించెను. ఎఱ్ఱనగారు శ్రీకృష్ణుని వీరరసోత్తుంగునిగను, లోకోత్తరమేధావిగను, మహారాజకీయవేత్తగను సందర్శించెను. శ్రీకృష్ణుడు భగవదవతార మను విషయములో ఆతనికిని సందియము లేదు. అయినను ఆతని చర్యలన్నియు అలౌకికచర్యములు, అద్భుతాశ్చర్యసంపాదకములుగ ఎఱ్ఱన చూపలేదు. శ్రీకృష్ణుడు విష్ణ్వంశజనితుడయ్యు మానవ సులభమైన లేక సాధ్యమైన శక్తిసామర్థ్యములచేతనే తన జన్మోద్దేశమును పూర్తిచేయుచు కార్యావసరమునుబట్టి అలౌకిక సామర్థ్యమును ప్రదర్శించినట్లు ఎఱ్ఱనార్యుడు చిత్రించెను. హరివంశములోని కృష్ణలీలలన్నియు సాధారణముగా దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణతో సంబంధించినవి. ఇదియే కృష్ణావతార సాఫల్యముగదా. ఈ కార్యమునందు శ్రీకృష్ణుని లోకాతీతమైన బలశౌర్యములను ఆతని యనన్య సామాన్య బుద్ధిబలమును మిక్కిలి ప్రకాశించును. అక్కడ శ్రీకృష్ణుని శృంగార జీవితముతో ఎక్కువ ప్రసక్తి లేదు. పోతనగారు శ్రీకృష్ణుని జీవితమునందు శృంగారరస లక్ష్యము నరయబోయి కొన్ని యెడల నా మహాపురుషుని జీవితమును సందేహావర్తములలో దిగవిడచినాడు. శ్రీకృష్ణుని చిన్ననాటి యాగడములందే శృంగార చేష్టలు చిలికించుటచే పామర బుద్ధులు ఈ ఘట్టములను చదివి అపార్థములను కల్పించుకొనుచున్నారు. హరివంశమునం దిట్టి సందిగ్ధస్థానములు లేవు. ఈ సందర్భమున మరియొక విశేషమును మనము ఊహింపవచ్చును. ఎఱ్ఱనగారు చెప్పక పోయినను ఆయన దృష్టిలో వేమారెడ్డి స్వతంత్ర రాజ్యనిర్మాణము చేయుటయు,

అంజలి కష్టసుఖములును, ఆతని బావను ప్రీతియు, శ్రీకృష్ణుని యాదవ రాజ్యపరిత్రాణము, జరాసంధునితో యుద్ధములు, ఆతడు రాజ్యపు స్త్రతికి చేసిన కట్టడలు, శ్రీకృష్ణుని బంధుప్రీతి మున్నగునవన్నియు దిఙ్మాత్రముగానైనను ఒక తరగతిలోని వారితో పోలియుండవచ్చును. కన్నడ కవులలో ప్రసిద్ధులైనవారు, పంపాదులు తమ కాశ్రితులైన రాజులను భారత వీరులతో నభిన్నులుగ వర్ణించుచు, వారి చర్యలకును వీరి చర్యలకును అభేదాధ్యవసాయము సాధించుట మర్యాద. ఎఱ్ఱన అట్లు చేసినను అనుచితప్రశంస కాకపోవచ్చును. కాని అగ్రహారాదులకొరకై యాతడు వేమారెడ్డిని శ్రీకృష్ణునిగా సంతరించువాడు కాడు. వేమారెడ్డియు శుద్ధసాత్త్విక వృత్తి గలవాడుగా తోచును గాని రాజాహంకారముగలవాడు కాడు.

వేమారెడ్డితో నుండుటచే గల్గిన యనుభవవిశేషమే ఎఱ్ఱనకు తోడ్పడి శ్రీకృష్ణుని జీవితము నందలి ఆయా ఘట్టములను 'అంతస్సన్నిధి' చేసికొనుటకు - ఆతనికి ఉపకరించినది, వర్ణనీయాంశమును 'అంతస్సన్నిధి' చేసికొనుటయే మహాకవి లక్షణము. ఈ శక్తి ప్రపంచానుభవసంపదచే కవికి లభించుచున్నది. లోకానుభవము లేక అంతస్సన్నిధి చేసికొనుట కష్టము. అది లేనిదే కవిత్వము ఊహామాత్రమై లోతులేనిదిగా నుండును. ఈ లోకానుభవము ఎఱ్ఱనార్యునకు మిక్కుటముగా కలదు. ఆతడు రెడ్డిరాజ్యస్థాపనముచూచినాడు. అద్దంకి నిర్మాణము గాంచినాడు. కోటకొమ్మలెట్లు కట్టవలెనో వాటి కీలు లేమో తెలిసికొన్నాడు. శ్రీకృష్ణుడు కైలాసమునకు పోవుచు దుర్గసంరక్షణమునకై ద్వారావతీపాలకు చేసిన కట్టడి ఎఱిగినాడు.

ద్వారములందు రక్ష సువిధానముగా
నొనరించి సముద్రవే
లేని వెల్వడం జొరంగనీక యనేక
రథాశ్వదంతిను
ద్దారుణ సైన్యసన్నహనదర్పితులై
వివిధాయుధ ప్రభల్
ఘోరసమాఢి నెల్లదెసలం బొలుపం
దగ నుండుడిమ్ములన్.
వేటకు బోట యనుచు వీరు వెల్వడిపోవ
వలదు చరుల బనిచి వైరి తెరువు
లరసి గెలుచు తెరవు లన్నియు దలపోసి
విక్రమంబు గారవించుటొప్పు.

అని సాత్యకిని నగర రక్షణంబునందు నియోగించి, ఉద్ధవాచార్యుని నీతిసామర్థ్యమును విశేషముగా పొగడి యాతని కిట్లు హెచ్చరిక తెలిపినాడు. "యదువీరులు కేవల వీరవ్రత శౌండులు, పాండిత్యనిత్యోండవైన నీవు వీరల విక్రమోద్ధతి యనుద్ధత నీతిపేశల యగునట్లుగా నడుపుము" ఇట్టి సన్నివేశములు రెడ్డిరాజ్యారంభ కాలమునందు ఎన్ని కలిగినవో వేమారెడ్డి ఎట్టి కట్టుదిట్టములు చేసెడివాడో మనము ఊహించుకోవలయును. ద్వారవతీ నగర నిర్మాణమును సవిస్తరముగ వర్ణించుచు మన కవి తన

కాలమునాటి అద్దంకి, కొండవీడు మొదలగు దుర్గముల కట్టుటను హృదయమునం దుంచుకొని యుండును.

ఇదివాసమునకు హిత మిదిజనులకు నాయు
రారోగ్య వృద్ధ్యావహంబు
మధురమనోజ్ఞ నిర్మలతోయ సంపన్న
మిది సర్వతరులతాభ్యుదయభూమి.

ఈ మున్నగు లక్షణములు దుర్గనిర్మాణమునకు అవసరములుగ ఆ కాలపు వారు చూచుకొనువారు.

హరివంశమునందు మరియొక విశేషము కలదు. ఇది యందలి ప్రజజీవిత (లేకగోప జీవితము) వర్ణనములు. ఇట్టి వర్ణనలు మనవాఙ్మయములో అరుదనియే చెప్పవచ్చును. దీనిని ఆంగ్ల భాషలో Pastoral poetry అని చెప్పుదురు. అకృత్రిమమై సహజమైన గోవులయొక్కయు గోపాలురయొక్కయు జీవితము, వారినడవడంగులు, ప్రజదంపతుల నిరాడంబర ప్రేమవృత్తాంతములు, ఇవియే Pastoral poetryకి వస్తువు. ఎఱ్ఱనామాత్యుడు ప్రజజీవితమును చిత్రించుటయందు అఖండముగ విజయమొందినాడు. ఈ యనుభవమాతని కెక్కడ లభించినది అని మనము ప్రశ్నించుకొనవచ్చును. దీనికి సమాధానము సమకాలిక రెడ్డిజీవితమునందే ఇట్టి దృశ్యము లాతనికి యనుభవ గోచరములయ్యెనని యూహించవలసి యున్నది. రెడ్డివారు కృషియు గోపాలనము వృత్తిగా కలవారు. వారు గ్రామవాసులు, సమృద్ధమైన పశుసంపదగలవారు. వారు బాహుబలసంపద కూడ గల్గి యాదవులవలెనే వీరవ్రతకాండులై యుండిరని యూహించవచ్చును. కాకతీయ సామ్రాజ్యమునకు వీరు వెన్నుముకగా నుండి భూమిని పండించువారుగాను, పశువుల పాలించువారుగాను, అవసరము వచ్చినప్పుడు నాగలికఱ్ఱు విడిచి కత్తిబట్టి యుద్ధము చేయువారుగాను నుండిరి. కాకతీయసామ్రాజ్య పతనానంతరము ఆంధ్ర దేశోద్ధరణము ఈకర్షకవీరుల పాలబడెను. వీరీ బాధ్యతను అసామాన్య ప్రజ్ఞతో నిర్వహించి ప్రాగాంధ్రదేశము యవనవాహినుల బారిపడకుండా మరియొక శతాబ్దమువరకు నిలుపరింపగలిగిరి. ఇందులకై యాంధ్రులు వీరికి కృతజ్ఞులై యుండవలసినదే. ఈ యంశమునందు వీరిని రోమన్ కర్షకులతో పోల్చవచ్చును. ప్రాచీన రోము నిర్మాతలైన రోమన్ కర్షకులు మన రెడ్డివారివలెనే వ్యవసాయదారులు, పశుపాలకులు, సైనికులు కూడనై యుండిరి. వారిది ప్రజాయుత్తరాజ్యమై యుండెను. రెడ్డివారిది రాజాయుత్తమైన ప్రభుత్వము. రోమన్ కర్షకులు నిరంతర యుద్ధములు సేయుచు శాశ్వత సైనికులుగా నుండి జాలిపోయిరి. కావున రోమన్ ప్రజాసత్తాకము కర్షకుల చేతి నుండి తప్పిపోయి ధనికాయత్తమై క్రమముగా సామ్రాజ్యముగా పరిణమించెను. రెడ్డివీరులు శాశ్వత సైనికులు కాజాలక పోవుటచేతనే వారి రాజ్యము అస్తమించినదని చెప్పవచ్చును. వారు భూస్వాములగుటచే భూమిని విడువలేకపోయిరి. వారు రాజరికమును విడిచి పొలమునే నమ్మిరి. వారిప్పటికిని భూమాతనే యాశ్రయించి యున్నారు.

రెడ్డిరాజ్యారంభకాలము నాటిది. రెడ్డి జీవితమునందే ఎఱ్ఱనామాత్యునకు వ్రజ జీవితానుభవము కలిగినది. అతడు తన కండ్లతో విలకించిన గోసమృద్ధినే హరి వంశమునందు కన్నులకు కట్టినట్లు వర్ణించినాడు. వ్రజజీవితముతో పాటు రామకృష్ణుల శౌర్య వీర్య బాలసంపదల నాతడు వర్ణించిన విధానమును చాలా ఉత్తేజకముగా నున్నది. కడివెడు పాడు గల్గు గలిగి సౌమ్యములైన ఆవులు, చెంగుచెంగున గంతులు వేయుచు బలిసిన వాటి దూడలు, ఎత్తైన మూపురములుగలిగి భూమి యదరి పడునట్లు నడిచెడు వృషభరాజములు, ఆ వృషభములను నీకముష్టిఘాతము చేతనే పడగొట్టగల చేవకండలు గల యువకులు, వారిని నీలాలకములలోనుండి సతృష్ణ నయనములతో చూచు పడుచుపిల్లలు, వ్రజమునకంతకు నాయకులై కల్ల బొల్లు లెరుగక నిష్కల్మషవృత్తులు-జానపదులు నైన వృద్ధులు - ఈ దృశ్యము లన్నియు నందవ్రజమునకును ఎఱ్ఱనార్యుని పోషకులైన రెడ్డివారికిని సామాన్యములు. కావుననే ఈ దృశ్యముల నాతడు అనితరకవి సాధ్యములుగా వర్ణించినాడు. వ్రజము నందు యువకుల నడుమ జరుగు మల్లయుద్ధపు పోటీలు, మదించిన యాబోతుల పోట్లాటలు, ఒక్కొక్కప్పుడు కొన్ని దుష్ట మృగములు వ్రజవాసుల కలజడి కలిగించుచుండుట, వానిని సాహసికులైన యువకులు ఎదుర్కొని నేలకు గోలకు తెచ్చుచుండుట, వెన్నెల రాత్రులందు గోసంఘము లన్నియు హాయిగా నెమరులు వేయుచు పండుకొనుట, తెల్లవారకట్ల వ్రజమునందు ఆవులను పితుకు నప్పటి సందడి, గోపస్త్రీలు పెరుగులు మధించు సంరంభము ఇవన్నియును ఎఱ్ఱనార్యుడు సత్యసుందరముగా యుల్లేఖించినాడు. ఆతనికి గోపకులపట్ల వారి వ్యాపారములను పరిశీలించుట యందు యెంతయో శ్రద్ధకలదు. పసిపిల్లల ముద్దుచేష్టలనాతడెంతో ముద్దుగ వర్ణించెను. ఆతని హృదయము ప్రేమమయము. అది నవనీత సమానమైనది.

శ్రీకృష్ణుని బాల్యలీలలనిట్లు వర్ణించినాడు.

పాలుపారగా బోరగిలిపాక్కు నాల్గు
మూలలకును వచ్చును మెలగిమెలగి
లలిగపోలంబులు గిలిగింతలుపుచ్చి
నవ్వింప గంకల నవ్వినవ్వి
ముద్దులుదొలకాడ మోకాలగేలను
డడవుచు నొంటను దారిదారి
నిలుచుండబెట్టి యంగుళులూత నూ
పగా బ్రీతిదప్పడుగు లిడి పెట్టి పెట్టి
యన్నగంటి దండ్రిని గంటెనయ్యగంటి,
నిందురావయ్య విందులవిందవనుచు
నర్థిననుబిలువగ నడయాడియాడి
యుల్లసిల్లెగృష్ణుడు శైశవోత్సవముల.

చిట్టిపెంట్రుకలు. యౌవన ప్రాదుర్భావమున పురుషాకృతి యెట్లుండవలెనో శ్రీకృష్ణునియందు కవిరూపించియున్నాడు.

నెఱ్ఱులనున్నని కప్పుదుఱగలి గొన గూడి
పొడలి వెండ్రుకలుకొప్పునకు నెయిద

నూఁగారు మీసలతో గాంతిదళుకొత్తు
మొగమును కన్నుల క్రొత్త జిగి దలిర్ప
నడుము నట్టువగాఁగ వెడదయై కలకెక్కి
యొప్పార వెలసి పేరురమునదర
మూఁపులు పొడవులై చాఁపు చక్క
దనంబు గలిగి చేదోయి యగ్గలికసూప
వెన్ను పఱపయి, కంఠంబు విప్పు బెరసి
పిఱుదు బెడఁగొంది నడపునొప్పిదము వింత
తెఱఁగు గైకొన గోపాల దేవమూర్తి
యఖిలశోభాకలాప కల్యాణమయ్యె.

దీనినే కవి యభినవస్ఫుర దుద్దామ యౌవనంబని వ్యవహరించెను. ఎఱ్ఱనామాత్యుడు తన చుట్టునుండు నిత్యజీవితమును పరిశీలనా దృష్టితో చూచి ప్రేమలులిత హృదయముతో వర్ణించినాడని చెప్పితిని, పిల్లలు యమునానదియందెట్లు ఆడుకొనిరో ఆతడు వ్రాసినది చాల ముచ్చటగ నున్నది.

ఒండొండ యిద్దరినుండి యద్దరిదాఁక
నేపారు పురుడున నీదియాడి
మునిగి లోలోనచని దవ్వుదవ్వుల
ననువున నెగసి పెల్లార్చి యార్చి
కడగానరాని పెన్మడువుల బఱతెంచి
యుఱికి వేకడు దేలి మెఱసి మెఱసి
కొండొరు బేర్కొని యోలయోలని రేచి
యుదటున జల్లు బోరాడియాడి
వాద్యభంగి జలము వాయించి వాయించి
పాడి పాడి కెరలి యాడి యాడి
తనిసి మూఁడు జాల తఱి ప్రౌఢ్వోకించుక
చల్లవడిన నల్ల నల్ల వెడలి.

ఎఱ్ఱాప్రగడ గోజీవితము నెంతయో ఆదరముతో వీక్షించి చాల రామణీయకమును భక్తిశ్రద్ధలతో వర్ణించినాడు. ప్రాతఃకాలమందలి వ్రజకృత్యముల నిట్లు పేర్కొనినాడు.

ప్రమదము లుల్లసిల్లఁగను పొరుగవి వ్రేలు
వ్రేయి పల్యంబుం
గ్రమ్మఁగ నెమ్మి మేపఱుగఁగా బారి
బెండలు వెట్టి లేచిన
త్సముల దలంచి పొచితిని చన్నులు
చేపి పొదుంగు పెంపుతో
గొమరుగ జాహుమాకృతుల గోవులు
చెన్నువహించె మందలన్.

నలుగునట్లు.

వెన్నెలయందు నందల ప్రశాంత రామణీయకతను అక్రూరుడిట్లు సందర్శించెను.

'చంద్రోదయోల్లాసంబున విభాసమానంబులగు గోసహస్రంబుల శేషతరంగంబులుగా, నత్యంత సంకులంబులైన గోవులంబేరు వేరంబిలుచు గోపాలకుల యెలుంగులను, దుహ్యమానలగు ధేనువుల దుగ్ధధారా నివహంబుల నితాంత నినదంబుల నొండొంటిం బ్రేముడించి సమ్ముఖంబులగు దాగ్ధ్రివత్స సముదయంబుల విపులధ్యానంబుల నొక ప్రోతగా మ్రోయుచుం బయఃపయోధింబురుడించు నందగోవుఘోషంబునకు"

ఈనిన ఆవు.

నిరంతర ధారాపాతంబుగ వర్షము గురియు దుర్దినంబుల గోసంఘముల దీన

స్థితి ఎఱ్ఱనార్యుని హృదయమున జాలి గదురజేసినది. వానికష్టముల నాత డిట్లు సందర్శించెను.

'అట్టి సమయంబున నిరంతర ధారా పాతంబునం దడిసి నలుదెసలం బఱచి ప్రేయువాయువున గోరవోయి రొండొంటి చాటునకొదిగి కదగానక నిలువం బడియు, గొమ్మలొడ్డి కన్నులుమోడ్చి కడతెప్పల నీళ్ళుగాఱం దలలు డిగ్గవైచి నెమరులుడిగి మూర్ఛలు వోయినట్లుండియు, వడకుసొచ్చి యఱచు క్రేపులముంజట బెట్టుకొని గంగడోళ్ళం బొడివుకొని యంభారవంబుల నాక్రందించియు, వెల్లువ కతన డొంకిలేక నిలువజాలుండి యుండి రొమటఱి కాళ్ళువడంక"

ఇట్లు యెఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి తన హృదయ మార్దవమును, సర్వంకషమనీషను, నిర్నిరోధ కవితాధారను వేయి విధంబుల ప్రదర్శించి యున్నాడు. ఆతడు సంస్తవనీయమైన వినయముగలవాడగుటచే నన్నయ తిక్కనలను తనకు కవితా గురువులుగ పొగడుచు వచ్చినను ఆతడు ఆ మహనీయులతో తుల్యాచార్యుడని మనము నిస్సందేహముగ చెప్పవచ్చును. మన పూర్వకవులలో పెక్కురు ఇట్టి యభిప్రాయమే గల్గియుండిరి. శ్రీనాథు నంతటి వాడు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని విధమున నొక్కొక్కప్పుడు వ్రాయగలనని సగర్వముగ చెప్పుకొన్నాడు. 'పరిఢవింతు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని శేవసూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు' హరివంశము నందలి ఋతువర్ణనములు ప్రకృతి వర్ణనములు ఎఱ్ఱనార్యుని కవితాపరిణతిని, నిశిత పరిశీలనాశక్తికి చక్కగా వ్యక్తీకరించుచున్నవి. ఆతని కవిత్వము చదివి యానందించవలసినదేగాని ఉదహరించుటతో తృప్తిసనదు. త్రిలోకైక మల్లుడును ఆంధ్రుడునైన చాణూరమల్లుని యాత డెట్లు ప్రత్యక్షీకరించినాడో చదువుదము.

అనిమిషేభంబుల నెనిమిదింటిని గూడ
  బెనచిమూనిసి జేయుబెలసెనొక్కొ
ప్రళయానలార్కుల పసయంతయును
  నావహించి ప్రోవిడగ దీపించెనొక్కొ
పవమానులందఱి పరమార్థ విధము
  రూపప్రౌఢిగైకొని ప్రబలెనొక్కొ
గోత్రాచలంబు వీకునబట్టుగదలి
  నర్వావయవస్ఫూర్తి నడరెనొక్కొ
యనగలావు వేడిమియు, రయంబుమూర్తి
పెనువునసఖిలాద్భుతంబులై పిక్కటిల్ల
దానజగజెట్టియై వెండితనకు నెందు
మాఱుమల్లులు లేకుండ మలసినాడు.

దేశచరిత్రలు - వాని స్వరూపము

శ్రీ ఖండవల్లి - బాలేందుశేఖరంగారు, ఎం. ఏ.

లిఖితరూపకముగను, కేవలశ్రావ్యరూపకముగను ఉన్న సమస్తగ్రంథ జాలమును మనము వాఙ్మయమని వ్యవహరించు చున్నాము. ఈ వాఙ్మయమున కొన్ని గ్రంథములు మత సంబంధములైనవి. అట్టివానిలో కొన్నిటిని అపౌరుషేయములుగ కొన్ని మతములవారు విశ్వసించుచున్నారు. వేదములను సమస్త సనాతన హిందువులును భగవద్దత్తములని నమ్ముచున్నారు. అట్లే బైబిలు, ఖురాను, మున్నగు మత గ్రంథములకు వాఙ్మయమునందు ప్రత్యేకస్థాన మీయవలసి యున్నది. వానియం దిమిడియున్న శ్రేష్ఠతనుగూర్చి భిన్నాభిప్రాయములుండ వచ్చును. కాని ఆ మతగ్రంథములు పారలౌకిక విషయములగూర్చి ప్రతిపాదించుచున్నవి. కావున వానికొక వైశిష్ట్యము నొసంగక తీరదు. అట్టి గ్రంథజాలమును కేవల లౌకికదృష్టితో చూచి విమర్శించుట సమంజసముకానేరదు. మతగ్రంథములుకాని యితర వాఙ్మయమునంతను మనము రెండు స్థూలభాగములుగ విభజింపవచ్చును. కావ్యములు శాస్త్రములు. కవికర్మ కావ్యము. కవియందుత్తమోత్తమములగు కొన్ని యంశములు కానవగును, భగవంతునివలెనే ఆతడుకూడ నిర్మాత. దృగ్గోచరమగు స్థావర జంగమప్రపంచమునంతను భగవంతుడు సృష్టించినట్లే భావప్రపంచములో కవి అనన్య సామాన్యమగు నిర్మాణమును కావించుచున్నాడు. ఆతడు నిర్జనమగు ఎడారులయందు మహోత్తర సౌధముల నిర్మించును. నిర్మానుష్యమగు అడవులలో జనసంకులములగు పట్టణములను స్థాపించును. ఆతడు సృష్టికి వేరొకసృష్టి కావించును. అంతేకాదు. కవి మానవుని అతినిశితమగు దృష్టితో పరిశీలించును. ఆతని హావభావములను అవగతము కావించుకొనును. కామ క్రోధాది భావములచే ప్రేరేపింపబడి మానవుడెట్లు వర్తించునను విషయమును, కవి దృశ్యమాన ప్రపంచములో పరిశీలించి యూరకుండడు. ఆతని ప్రజ్ఞా విహంగము మనః ప్రపంచములో సైతము విహరించును. సామాన్య మానవుడు చూడజాలని యంశములను కవి తీవ్రమగు తన దృష్టితో గాంచును. కవి వర్ణించునవి కేవల నిత్యజీవనములోని యంశములు కావు. అభూత పూర్వములగు విషయముల నాతడు చిత్రించును. కాని అయ్యవి నిరాధారములగు గాలిబుగ్గలు కావు. ప్రపంచమందలి సామాన్యమానవుని నిత్యవ్యవహారమును దృష్టియందుంచుకొని, భవిష్యత్ప్రపంచమున నసంభవములు కాని యంశములను కవి తన భావనాశక్తిచే

నూహించి వానిని చిత్రవర్ణ రంజితము గావించి పాఠకలోకమున కొసంగును. ఇట్టి గ్రంథములను మనము కావ్యములని వ్యవహరింతుము. వీనియందు గద్యపద్యాత్మకములగు గ్రంథములు నవలలు, చిన్న కథలు, నాటకములు, ప్రబంధములు, గీతములు మున్నగు నవన్నియును ఇమిడియున్నవి.

శాస్త్రములని వర్ణింపబడిన యితర గ్రంథములకును కావ్యములకును చాల వ్యత్యాసము కలదు. కవియొక్క ప్రపంచము విశాలమైనది. శాస్త్రకారుని ప్రపంచము సంకుచితమైనది. కవి విశృంఖలుడు శాస్త్రజ్ఞుడు చాల నిర్బంధములకు లోనై వర్తించవలయును. కావ్యము విశ్వశ్రేయమునకు మూలమను సిద్ధాంతమును విస్మరించకుండ తనకలమును నడపినంత కాలమును కవి నెవ్వరును ఆక్షేపింపజాలరు. అతనికల్పనా ప్రపంచములో అనంతములగు లోకములు కలవు. శాస్త్రజ్ఞుడు కవివలె భావప్రపంచమందు విహరింప జాలడు. ఆతడు ప్రకృతిపైననే సంపూర్ణముగ ఆధారపడి యుండును. శాస్త్రజ్ఞుడు దృశ్యమానమగు ప్రకృతిని నిరంతరమును పరిశీలించుచుండును. వస్తుతత్వమును గ్రహించుటకై యాతడెల్లప్పుడును కృషిసల్పును. ప్రకృతియందు కానవగు వివిధ పదార్థముల గుణములను పరిశీలనచేతను, వివిధ ప్రయోగముల చేతను (Experiments) అతడు కనిపెట్టును. ఇట్లు కనుగొనిన వివిధ పదార్థములు, శక్తులు, మున్నగువానిని తగువిధమున సంపుటీకరణముచేసి వాని వలన మానవజాతికి వివిధములగు అనుకూల్యతలను సేకరించుటకై శాస్త్రజ్ఞుడు కష్టించును. ప్రకృతి సామాన్య మానవుని కవగతముకాని కొన్ని విశిష్ట మార్గములలో ప్రవహించుచున్నది. అతినిశితమగు తన పరిశీలనాశక్తిచేతను, ప్రయోగశాల (Laboratory) యందలి వివిధ ప్రయోగముల చేతను ప్రకృతి లక్షణములను, తద్రహస్యములను గుర్తించి, వానిని లోకోపకారమునకై కొన్ని సిద్ధాంతముల రూపమున శాస్త్రజ్ఞుడు ప్రకటించుచున్నాడు. ప్రకృతి పరిశీలనము వలన తాను గ్రహించిన సత్యములను పునఃపునః తర్కించి, విమర్శించి, పరీక్షించి, ఆ సత్యములను సూత్రరూపమున నిర్వచించుట శాస్త్రజ్ఞుని యుద్దేశ్యము. ఈతని కార్యరంగములో కూడ భావనాశక్తి విశేషముగ కావలయును. కాని ఆ శక్తి దృశ్యమానమగు నీ జగత్తునకే నిర్బంధింపబడి యుండును కాని ఊహా ప్రపంచము లోనికి పరువులెత్తరాదు. అయ్యది శాస్త్రమునకు విరుద్ధము. పైన వర్ణింపబడిన యంశముల కనుగుణముగ రచింపబడిన గ్రంథములన్నియు శాస్త్రములని తెలుపవచ్చును. పదార్థ విజ్ఞానశాస్త్రము, రసాయన శాస్త్రము, జీవశాస్త్రము, మున్నగునవన్నియు నీ శాస్త్రకోటిలోనివి. ఈ శాస్త్రములు ప్రకృతిపై యాధారపడియున్నవి. కావున వీనిని ప్రకృతి శాస్త్రములు (Natural Sciences) అని వర్ణించుట సమంజసము.

ప్రకృతి శాస్త్రములు ప్రకృతియందలి కేవల జడపదార్థములను గురించి మాత్రమే తర్కించును. కాని యీ ప్రకృతి కంతకును మకుటాయమానుడగు మానవుని, ఆతని ప్రకృతినిగూర్చి యీశాస్త్రములు జోక్యము కల్గించుకొనవు. అందుచే మానవుని కేంద్రముగ నిడికొని కొన్ని శాస్త్రములు బయలుదేరినవి. వానిని మానవశాస్త్రములు (*Human Sciences*) అని మనము వర్ణింపవచ్చును. మానవ జీవితము సంపూర్ణతను పొందుటకై మనుష్యుడు కొన్ని ధర్మములను పాటింపవలెను. కొన్ని బాధ్యతలను గుర్తింపవలెను. ఇట్టి విషయములనుగూర్చి తెల్పు శాస్త్రము నీతిశాస్త్రము (*Ethics*). మానవుడు అర్థసంపాదనమునకై పడరానిపాట్లు పడును. కొందరు తమ జీవితమంతయు ధనార్జనము నందే వినియోగించుచున్నారు. మానవుని ప్రేరేపించు భావములలో అర్థకాంక్ష మిక్కిలి బలవత్తరమైనది. ఈ అర్థసంపాదనమెట్లు కొనసాగునను యంశమును నిరూపించు శాస్త్రము అర్థశాస్త్రము. (*Economics*) మానవు డనాదినుండియు తోటి మానవులతో కలిసి నివసించుటకై యత్నించుచున్నాడు. అందుచే సమాజము వృద్ధిచెందినది. ఇట్టి సమాజము యొక్క స్వరూపము, దానియందలి లోపములు, సమాజవృద్ధికి మార్గములు. సమాజమందలి వివిధ వ్యక్తుల ధర్మములు హక్కులు మున్నగు విషయముల చర్చించునది సామాజిక శాస్త్రము (*Sociology*). అతి పురాతనకాలమునుండియు మానవుడు ఆత్మరక్షణమునకై యొక సంస్థను ప్రభుత్వమనుదానిని నెలకొల్పి వృద్ధి పొందించినాడు. అట్టి ప్రభుత్వములు, వాని స్వరూపము, వృద్ధిహాని యంగములు మున్నగు వివిధ విషయములను గూర్చి తెల్పుడు చేయు శాస్త్రము రాజ్యాంగ శాస్త్రము. (*Politics*) ఈ విధముగనే మానవుని గూర్చి చర్చించు శాస్త్రములు మరికొన్ని కలవు. వీని కన్నిటికిని మానవశాస్త్రములని మనము నామకరణము చేసినారము. మానవ విజ్ఞానమునం దివి యొక ముఖ్యశాఖయని వేరుగ తెలుపనక్కరలేదు. కాని యీ విజ్ఞానమునకు శాస్త్రగౌరవ మొసంగవచ్చునా యని కొందరు సందేహపడవచ్చును. కాని అట్టి సందేహమున కెంతమాత్రమును తావులేదు. సృష్టి పరిశీలనమువలన కనుగొనబడిన సత్యములను సిద్ధాంతరూపమున నిర్వచించి, ఆసిద్ధాంతములను పునాదిగ జేసికొని నిర్మింపబడు విజ్ఞానము శాస్త్ర మనబడుచున్నది. మానవశాస్త్రములుకూడ కొన్ని మూల సిద్ధాంతములపై యాధారపడియున్నవి. అయ్యవి మానవ ప్రకృతిని చక్కగ పరిశీలించిన బుద్ధిమంతులు నిర్వచించినవి. కావున పై విజ్ఞానశాఖలకుకూడ శాస్త్రగౌరవ మొసంగుట తప్పుకానేరదు. కాని ప్రకృతి శాస్త్రములకును మానవశాస్త్రములకును కొన్ని విషయములలో చాలవ్యత్యాసముకలదు. మానవశాస్త్రములయందలి సూత్రములకు ప్రకృతిశాస్త్ర సూత్రముల అచలత్వము (*Regidity*) లేదు. ఏలన నీప్ర

కృతి శాస్త్రములు జడప్రకృతినిగూర్చి వితర్కించును. ఆ జడపదార్థములు సర్వావస్థలయందును ఒకేరీతిగ మార్పుచెందక యుండగ నుండును. మానవుడుమాత్ర మట్లుకాదు. ఆతడు జడపదార్థము కాదు. జీవము కలవాడు. జీవికి బుద్ధియును, కామక్రోధాది భావములు నుండుట సహజము. అట్టి వైశిష్ట్యతకలజీవి సర్వకాల సర్వావస్థలయందును జడపదార్థమువలె నొకేరీతిన నుండజాలడు. అతడు తరుచు మార్పునకు లోనగును. భావ పరంపర యెట్లునడపిన మనుజు డామార్గమును త్రొక్కును. కావున మనుష్యుడేదైన ఒక సందర్భములో నెల్లప్పుడు నొకేరీతిగ వర్తించునని మనము దృఢముగ సిద్ధాంతీకరింపజాలము. ఉదాహరణమునకు రాగి తునుకలపై (***Nitric acid***) పోసినయెడల Nitrogen Peroxide పుట్టునని ప్రకృతిశాస్త్రములోని యొక సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతములో మార్పులేదు. అన్ని వేళలయందును, అన్ని దేశములయందును పై ప్రయోగము వలన పైన సూచింపబడిన Nitrogen peroxide ఉద్భవించును. కాని మానవ శాస్త్రములలో నిట్టి కర్కశ సిద్ధాంతమును కావించుటకు వలనుపడదు. కూలినాలి యెచ్చట హెచ్చుగా దొరకునో అచ్చటికి పాటకజనము తరలిపోవునని అర్థశాస్త్రములో నొక సామాన్య సిద్ధాంతముకలదు. ఈ సిద్ధాంతము సామాన్య పరిస్థితులలో నిజమే యైనను కొన్ని ప్రాంతములలో నిజముకాకపోవచ్చును. ఇరువది మైళ్ల దూరములో ఒకపట్టణములో కూలి విశేషముగ దొరకుచున్నను పల్లెటూరిలోని కూలీలు తమ స్వగ్రామముపై గల అభిమానముచేతనో, లేక సోమరితనము చేతనో హెచ్చుకూలి దొరకు ప్రదేశమునకు పోకుండ నుండుట యసంభవము కాదు. ఆ సందర్భములో అర్థశాస్త్రమందలి సూత్రము నిరర్థకమైనట్లేకదా! ఇట్టి విషయములను గుర్తించియే శాస్త్రజ్ఞులు మానవశాస్త్రములయందలి సూత్రములకు షరతులను కల్పించినారు. సర్వసాధారణముగ నీ సూత్రములతో నొక షరతు విధింపబడును. 'పరిసర స్థితిగతులలో నెట్టిమార్పులును లేని సందర్భములో నీ సూత్రమునందు తెలుపబడిన యంశములు నిజమగునని యీ శాస్త్రములు చాటును. క్షణక్షణ పరివర్తమాన శీలమగు మానవ ప్రకృతినిగూర్చి చర్చించు శాస్త్రముల కిట్టి సముపాయము లుండుట తప్పని సరియని బుద్ధిమంతు లెల్లరు నంగీకరింతురు.

దేశ చరిత్రములను సైతము మేమీ మానవశాస్త్ర శ్రేణిలో చేర్చుటకు సాహసించుచున్నాము. చరిత్రమనగా కట్టుకథవంటి గాథలను నభిప్రాయము సర్వసామాన్యముగ వ్యాపించి యున్నది. కావున దేశ చరిత్రములకు శాస్త్రత్వము నొసంగుటకు పలువురు సందేహింపవచ్చును, కాని అట్టి సంకోచమునకు తావులేదని మావిశ్వాసము. శాస్త్రజ్ఞునికిని చారిత్రకునికిని చాల సామ్యముకలదు. సత్యాన్వేషణమే ఈ యిరువురియొక్క పరమార్థము. శాస్త్రజ్ఞుడు ప్రకృతిని

శోధించుచున్నాడు. అట్లు శోధించి కొన్ని సూత్రముల నాతడు నిర్వచించుచున్నాడు. అట్లే చారిత్రికుడుకూడ మానవేతిహాసమును సంశోధించి సత్యమగు చరిత్రను వ్రాయుచున్నాడు. ఇరువురును కూడ స్వకీయములగు అభిప్రాయములను సంపూర్ణముగ వెనుకకు నెట్టి కేవల సత్యాంశములనే ప్రతిపాదించుటకై పాటుపడుచున్నందువలన ఇరువురును కూడ సమానులు. చారిత్రకుడు శాస్త్రజ్ఞునివలె సూత్రనిర్వచనము మాత్రము చేయడు. అతడు ప్రపంచ చరిత్రయందలి మహోత్తర సంఘటనలను వానికి కారణభూతములైన శక్తులను పేర్కొని వానిని చర్చించును, అతడు చారిత్రకాంశముల కార్య కారణ సంబంధమును, వాని ఫలితమును వర్ణించును. ఈ సంఘటనవలన మనమీ నీతిని గ్రహింపవలెనని మాత్రమాతడు వాచికముగ నుడువడు. అది యాతని ధర్మము కాదు. అది పాఠకునికే విడువబడినది. రాజనీతి కుశలుడు చరిత్ర పఠనమువలన తనబుద్ధి వైశిష్ట్యము ననుసరించి సూత్రముల గ్రహించును. చరిత్ర మానవ శాస్త్రములలో నొకటి కావున నిందు శాస్త్రప్రయోగములు(Scientific Experiments) కావించి సత్యమును కనుగొనుట కవకాశములేదు. దేశకాల పాత్రముల ననుసరించి మనుష్య ప్రకృతి మారవచ్చును, ప్రభుత్వముయొక్కయు, జమీందారులయొక్కయు దౌర్జన్యమును సహింపలేక ఫ్రాన్సు దేశీయులును, రష్యాప్రజలును మహోత్తరమగు విప్లవములు కావించియున్నారు. కొంచెమించుమించు అట్టి పరిస్థితులే భారతదేశములో నెలకొనియున్నను ఇచ్చటి ప్రజలు రష్యావారివలెను ఫ్రాన్సువారివలెను దౌర్జన్యయుతమగు విప్లవమును కావింతురని రూఢిగ చెప్పుటకు వీలుకాదు. కావున దుష్ట ప్రభుత్వములకు దౌర్జన్యపూరితమగు ప్రజా విప్లవము తప్పక సంభవించునని తెల్పుట సాహసము. కావున చరిత్రకారుడు తనకు తాను శాస్త్రజ్ఞులవలె సూత్ర నిర్వచనము చేయజాలడు. చరిత్రను పఠించువారు తమంతటామే అట్టి సూత్రములను ఏర్పాటు చేసికొని వాని కనుగుణ్యముగ తమ కార్యకలాపమును సాగించుకొనవలెను.

చరిత్ర రచనము గ్రీసుదేశమున నతి పురాతన కాలమునుండియు సాగుచున్నట్లు మనకు తెలియుచున్నది. ఈ చరిత్రకారులలో హెరోడోటస్, జెనోఫన్, థ్యూసిడైడ్స్ అనువారు ప్రముఖులుగ కానగుచున్నారు. చరిత్రరచనము విషయమై వీరికి భిన్న దృక్పథము లున్నట్లు మనము వినుచున్నాము. ఇందు కొందరు చరిత్రమనగా మనస్సున కాహ్లాదము కల్గించునట్టిదియు, వినుటకు సొంపైనదియు, అగు నంశములనేర్చి కూర్చుటయని అభిప్రాయపడిరి. మరికొందరు చరిత్ర నీతిబోధకముగా నొక జ్ఞానభాండారముగ నుండవలయును. కావున అందు వినువారి కేదైన జ్ఞానబోధ కావించి, జీవితమందు నూత్నమార్గములు, పద్ధతులు చూపు విషయములు మాత్రమే పొందుపరచ

వలయునని వాదించిరి. చరిత్ర యనగా నిష్పక్షపాత బుద్ధితో జరిగిన యంశముల నన్నిటిని విపులముగ వర్ణించుచు వాని యంతరార్థమును తెల్పుటయని వేరొక పక్షమువారు వాదించిరి,

ఆధునిక యుగమందు మనము చరిత్రకు నిష్పక్షపాత బుద్ధితో వ్రాయబడిన భూతవృత్తాంతమను నర్థము నొసంగుచున్నాము. చరిత్రకారుడు నిష్పక్షపాతియు, నిర్భీకుడునై యుండుట మిక్కిలి యావశ్యకము. ఇటీవల చరిత్రరచనకై అపారమగు సామగ్రి లభించుచున్నది. అట్టి సామగ్రినంతను ఆమూలాగ్రముగ పరీక్షించి, తనకు సత్యమని తోచిన విషయములను మాత్రమే గ్రంథస్థము చేయుట చారిత్రికుని ధర్మము. తాను పరిశీలించుచున్న చరిత్ర సామగ్రియందు తన జాతికిని, తనమతమునకును, తనయభిప్రాయములకును వ్యతిరేకమైన యనేకాంశములు చారిత్రికునకు లభింపవచ్చును. అట్టివిషయములను స్వాభిమానముచే మరుగుపరచినయెడల చరిత్రకారుడు తనధర్మము నుండి భ్రష్టుడైనాడని తెలుపవచ్చును. అదేవిధముగ ప్రభువులనుగాని, తనకు పోషకులనుగాని న్యూనపరచునంశములను కూడ నిర్భయముగ తెల్పగల్గుట చరిత్రకారుని లక్షణములలో నొకటి. అట్లు కానినాడు చరిత్ర లోపభూయిష్ఠమై పోవును.

చారిత్రికునికి సమగ్రదృష్టి యుండవలయును. తానుచేపట్టిన జాతియొక్కగాని, దేశము యొక్కగాని సమగ్రేతిహాసమును చారిత్రికుడు పాఠకలోకమున కందజేయువలయును. చరిత్ర యనగా సర్వసాధారణముగ మనము రాజవంశముల చరిత్రయని భ్రమపడుచున్నాము. రాజులు, రాణులు, మంత్రులు, సేనానులు, వారి యోగ్యతాయోగ్యతలు వారి జయాపజయములు, వారివృద్ధి క్షయములు మున్నగువానిని మాత్రమే చరిత్రకు కావలసిన సామగ్రియని తలంచినారము. ఈభావము లోపభూయిష్టమను విషయ మిటీవలనే ప్రబల జొచ్చినది. రాజ్యపాలనము చేయుచున్న రాజవంశముల చరిత్రకూడ సమగ్రచరిత్రయందు పొందుపరుప వలయును. అట్టి విషయము లానాటి రాచరికమును గురించి మాత్రమే మనకెరుక పరచును. చరిత్ర యనగా ఒక దేశపు ప్రజలచరిత్ర కాని కేవలమా దేశప్రభుత్వచరిత్ర కానేరదు. కావున సామాన్య ప్రజలకు సంబంధించిన యంశములను కూడ చర్చించుట చరిత్రకారుని ధర్మము. ఇట్టివానిలో ఆ దేశముయొక్క వాణిజ్యము, వ్యవసాయము, పరిశ్రమలు, ప్రజలయొక్క ఇతరవృత్తులు, సాంఘికాచార వ్యవహారములు, ఆటపాటలు, లలితకళల యభివృద్ధి, విజ్ఞానాభివృద్ధి, మున్నగు సమస్త విషయములను ఇమిడియున్నవి. ఇట్టి యంశములన్నిటిని దృష్టియందుంచుకొనిన చరిత్రకారుడే తన ధర్మమును సక్రమముగ నెరవేర్చినవాడగును.

సమగ్రతయని చెప్పబడిన లక్షణము లేకుండుటవలననే నేటి మనచరిత్రలు పాఠకులయం దభిరుచిని కల్పింపజాలకున్నవి.

చరిత్ర యనగా ఎన్నడో చనిపోయిన రాజుల వృత్తాంతముకదా. అట్టి విషయముతో మనకేమి సంబంధము కలదను భావము పలువురను భ్రమపెట్టుచున్నది. చరిత్ర కేవలము రాజుల వృత్తాంతము అయ్యది మనపూర్వులనుగూర్చిన సమగ్ర కథనమను భావమును చారిత్రకుడు శ్రోతలలో కల్గింపవలెను. నేటిమనజీవితము మన పూర్వుల జీవితమునుండి యుద్భవించినది. వర్తమానమునకును, భూత వృత్తాంతమునకును త్రెంపరాని సంబంధము కలదను సత్యమును పాఠకుని హృదయమునందు నాటగల్గిననాడు చారిత్రకుడు తన ధర్మమందుకృతకృత్యుడైనట్లు తలంపవలెను. అట్టిభావమును చరిత్రకారు డెట్లు కల్గింపగలడు? "చరిత్రయందు వర్ణింపబడినకాలములోకూడ మనవంటిమనుష్యులే జీవించి యుండిరి. వారికికూడ మనకువలెనే ఆదర్శములు, ధర్మములు, బాధ్యతలు, సుఖదుఃఖములు, మానావమానములు, మున్నగునవి కలవు" అను విశ్వాసమును చరిత్రకారుడు పాఠకునియందు కల్గింపవలెను. సర్వసామాన్యముగ మానవుడు వర్తమానముపైననే దృష్టియుంపగలడు. భూత భవిష్యత్తు లాతనికి స్వప్నతుల్యముగ కాన్పించును. చరిత్రకారునియందట్టి లోప ముండరాదు. ఆతడు భూతకాల వృత్తాంతమునుకూడ తన ప్రజ్ఞాచక్షువుచే చూడగల్గి యుండవలయును. ఈనాటి ప్రజలు జీవితలక్ష్యమని తాము విశ్వసించిన యర్థములను సంపాదించుటకై యెట్లు రాత్రింబగళ్ళు కష్టించి యత్నించుచున్నారో అట్లే పూర్వులు కూడ యత్నించిరని యాతడు తెలిసికొనవలెను. నేడు మనము కావించుచున్న కృషి మనకెంత యర్థవంతముగను, ఆవశ్యకముగను కాన్పించుచున్నదో అట్లే మన పూర్వులుకూడ తమకృత్యములను గూర్చి తలంచిరని యెరుంగుట చరిత్ర వ్రాయువారికి మిక్కిలి ఆవశ్యకము. అట్టి యూహాశక్తి కల్గినయాతడే నిజమగు చరిత్రకారుడు, అతని గ్రంథములే పాఠకుని చిత్తము నాకర్షింపగలవు.

చరిత్ర హృదయమును గ్రహించు నుద్దేశ్యము గలవారు. మరొక ముఖ్యవిషయమును గుర్తించవలెను. ప్రతియుగమునందును ప్రజలు తమ యుగమునందు మానవాభ్యుదయము సంపూర్ణతను గాంచినదని తలంచిరి. మానవ శక్తికి సాధ్యమైన కార్యములను మనము సాధించినారము. ఇంతకు మించి ముందు తరములవా రేమిచేయగలరు? అను భావము ప్రతి యుగమునందును ప్రజల నావరించినది. అట్లు కానిచో మనుష్యుడు తాను నిర్మించిన భవనములు, తాను రచించిన కావ్యములు, తాను మలచిన శిలలు, తాను చిత్రించిన దృశ్యములు మున్నగువానిని చూచి యానందభరితుడగుట సంభవము కాదు. తాను సాధించిన కార్యము స్వల్పము. సాధింపవలసినది మిక్కుటముగ కలదను వినమ్రభావము ఎవ్వరో కోటికొక్కరియందు మాత్రము చూపట్టును. తాను సాధింపవలసిన కార్యములు లేవను భావము మనుష్యుని సంతోషభరితుని

చేయుట వాస్తవమే కాని యీ భావమే పరివర్తమాన ప్రపంచమున నాతని పతనమునకు కూడ హేతువుగ పరిణమించును.

చరిత్రకారుడు ముఖ్యముగ గమనింపదగినదియు, చరిత్రయందు పొందుపరుపవలసినదియు నొక ముఖ్యాంశము గలదు. అదియేది మానవజాతియొక్క ఎడతెగని మార్పు. భూమిపై మనుష్యుడేనాడుద్భవించెనో వివాదాస్పదమైన విషయము. కాని అనాటినుండి నేటివరకును కూడ మానవుడు క్షణక్షణమునుకూడ మార్పునకు లోనగుచున్నాడు. జాతులు మాత్రమేగాక వ్యక్తులు కూడ దినదినమును మారుచున్నారు. ఆనాటి భావములు, ఆదర్శములు నేడు లేవు. పదిసంవత్సరములకు పూర్వము మన మెట్లుంటిమో మనకే బాగుగా తెలియదు. నవనవ, వర్తమానమే సత్యమైనది, శాశ్వతమను భ్రమ ప్రతిభాసిని అవలంబించును. వ్యక్తులయందువలెనే జాతులయందుకూడ నిరంతరము మార్పులు జరుగుచున్నవి. వేదకాలమునందలి భావములు, ఆదర్శములు, ఉపనిషత్కాలములో లేవు. ఉపనిషత్కాలమునుండి పురాణయుగమునకు చాల భేదము. పురాణకాలమునకును చారిత్రిక యుగమునకును బ్రహ్మాండమంత వ్యత్యాసము. పందొమ్మిదవ శతాబ్ది యందలి వాదములు నేడు మనకు హాస్యాస్పదముగను, పేలవముగను కాన్పించుచున్నవి. ఈ విధముగ మానవజాతి నిరంతరము మార్పు చెందుచున్నది. కాని ఆ విషయము వారికి తెలియదు. చారిత్రికుడీ పరివర్తమానశీలతను గుర్తించుట చాల ముఖ్యము. అట్లు గుర్తింపనినాడాతడు చారిత్రిక సంఘటనల యాంతర్యము నెరుంగజాలడు. కానెరుంగనివాడు పరులకు తెల్పుట యసాధ్యము. జగత్తు నిరంతరము మార్పు చెందుచున్నదని పల్కుటవలన నయ్యది అభివృద్ధి చెందుచున్నదని నా యభిప్రాయము కాదు. అట్లు పలుకుట సాహసము. మానవుడు పంచమహాభూతములపై తన యాధిక్యతను సాధింపగల్గినను, మనుష్యప్రకృతియందు మార్పులేయున్న కామక్రోధాదులను, రాగద్వేషాదులను జయింపలేదు. ఆ కారణమువలననే యిరువదవ శతాబ్దియందున సైతము రెండు మహాసంగ్రామములు చెలరేగి లోకమందు ప్రచండ సంక్షోభమును, ప్రబల దుఃఖమును కల్గించినవి. ఇట్టి పరిస్థితులలో మానవుడు దినదినము నభివృద్ధిచెందుచున్నాడని వాదించుట హాస్యాస్పదము. అందువలన చరిత్రకారుడు గుర్తింపవలసినదెల్ల ప్రపంచము నిరంతరమును మార్పు చెందుచున్నదను యంశమొక్కటియే. ఆ మార్పువలన భౌతికముగను, నైతికముగను మానవుడు ముందునకు సాగిపోయినాడా లేదా యనునది ప్రత్యేకాంశము.

సర్వసాధారణముగ మానవులందరి దృష్టిని ఆకర్షించెడి మహత్తర సంఘటనలతో పాటు, అల్పారంభము కల్గియు మహత్తర పరిణామములుకల యంశములను కూడ చరిత్రకారుడు దృష్టియందుంచుకొని పాఠకలోకమునకు తెల్ప

చుండవలెను. క్రీస్తుశకముయొక్క ఆరంభమున పాలస్తీనములో క్రీస్తుయొక్క బోధనలు మున్నగువానిని రోమకప్రభువులొక స్థానికమగు విషయముగా పరిగణించి త్రోసివైచిరి. కాని మహోత్తరమైన రోమకసామ్రాజ్యము నేడు నామమాత్రావశిష్టమైనది. కాని ఏసుక్రీస్తుయొక్కబోధనలు శాశ్వతఫలితములు కలిగి క్రైస్తవమత స్థాపనకు కారణమైనవి. క్రీ. శ. 1453 వ సంవత్సరమున రోమకసామ్రాజ్యముయొక్క తూర్పుశాఖకు ముఖ్యపట్టణమైన కాన్‌స్టాంటినోపులు నగరమును అట్టోమాను తురుష్కులు జయించినప్పుడు క్రైస్తవులెల్లరును తమ నాగరికత కూలిపోయినట్లు వగచిరి. కాని అదేసంవత్సరము జాన్ గ్యూటెన్‌బర్గు అనునాతడు మొట్టమొదట పుస్తకమును అచ్చువేసిన యంశము నెవ్వరును గుర్తింపరైరి. కాన్‌స్టాంటినోపులు పతనమువలన క్రైస్తవ ప్రపంచమునకు సంభవించిన నష్టముకంటె ముద్రాయంత్రము కనుగొనుటవలన కల్గిన లాభము వేయిమడుంగు లధికమని మనకు తెలిసియే యున్నది. 1869 వ సంవత్సరమున మధ్యధరాసముద్రమును, ఎఱ్ఱసముద్రమును కలిపి, తద్వారా ప్రాక్పశ్చిమములకు సంబంధమును మరింత సన్నిహితము కావించిన సూయజుకాలువ నిర్మాణమునే మనము స్మరించుచున్నాముకాని అపరబుద్ధుడని విఖ్యాతిగాంచి ప్రపంచమందంతటను గొప్ప నైతికపరివర్తనమును కల్గించిన గాంధివంటి మహనీయుడు గుజరాతు రాష్ట్రములోని పోర్బందరు నగరములో అదే సంవత్సరమున జన్మించిన యంశమును మనము గుర్తించుటలేదు. ప్రపంచచరిత్ర యందలి సామాన్య మహోత్తర సంఘటనముల నన్నిటినిచూడ, ఎట్టి భేదమును లేకుండ పాఠకుని యెదుటనుంచుట చారిత్రికుని ముఖ్య ధర్మములలో నొకటి.

పందొమ్మిదవ శతాబ్దమునుండి భౌతిక శాస్త్రములయందు కల్గిన మహోత్తరాభివృద్ధివలన మానవ జీవితమునందు కూడ గొప్పమార్పు సంభవించినది. యాన ప్రతియాన సౌకర్యములు విస్తారముగ పెంపుగాంచినవి. వార్తాపత్రికలు, తంతివార్తలు రేడియో యంత్రములు మున్నగు వానివలన భావప్రపంచమందు గొప్పమార్పు సంభవించినది. రైళ్ళు, పొగయోడలు, వాయువిమానములు, మున్నగువానిసహాయమున మానవులొండొరులతో నత్యంత సామీప్యమును సంపాదించిరో, అట్లే వార్తాపత్రికలు మున్నగువానివలన మనుష్యుల భావములలో నేకత్వము సిద్ధించుచున్నది. పదునాల్గవ శతాబ్దియందు యూరోపు ఖండములో సంభవించిన మార్పులు భారతదేశవాసులకు తెలిసెడివికావు. తెలిసినను అయ్యవి వేరొక లోకమునకు సంబంధించిన యంశములవలె కాన్పించి యిచ్చటిప్రజలు నిర్లిప్తులై యుండెడివారు. ఇప్పుడట్లుకాదు. నేడు ప్రపంచమంతయు నేకదేశమువలె మారిపోయినది. దక్షిణ అమెరికాలోని మారుమూల పట్టణములో జరిగిన సంఘటనలు కూడ నేడు మనము శ్రద్ధతో తెలిసికొను

చున్నాము. వానివలన మనభావములు కూడ మార్పు చెందుచున్నవి. ఈ విషయమును చారిత్రకుడు, గుర్తించవలెను. 1904 వ సంవత్సరమున ప్రాచ్యజాతియగు జపాను పాశ్చాత్య జాతియగు రష్యాను ఓడించుటతోడనే భారత దేశీయులెల్లరును దానిని తమ విజయముగ తలంచి ఉప్పొంగిరనియు, దానివలన భారత జాతీయోద్యమము ప్రబలమైనదనియు ఆధునికులెల్లరు నెరుంగుదురు. అట్లే 1921 వ సంవత్సరమున ముస్తఫా కమాలుపాషా నాయకత్వమున తురుష్కులు గ్రీసులనోడించి తమ దేశ స్వాతంత్ర్యమును స్థాపించుకొనుటవలన సమస్త మహమ్మదీయ ప్రపంచము నందును నూతనోత్సాహమును నూతనచైతన్యమును కల్గుటయు మనమెరింగిన విషయమే. ఇంతేకాదు. స్కాట్లాండు ప్రభుత్వము నాదిర్షాగారి జపాను దేశము మంత్రమండలికి సంఘమునకు పంపినదని తెలియగానే బొంబాయి మార్కెట్టులో వెండిబంగారముల ధరలు తక్షణము పడిపోయినట్లు మీరువినలేదా! కావున ప్రపంచమందలి ప్రతి వ్యక్తి జీవితముపైనను ప్రపంచ పరిణామముల ప్రభావము తప్పక కాన్పించుచున్నది. అట్టి సందర్భమున ప్రపంచమందలి మహత్తర సంఘటనల ప్రభావమితర దేశీయుల జీవితముపై తప్పక కానవచ్చునని వేరుగ చెప్పుట యనావశ్యకము. ఆధునిక చరిత్రకారుడు తన గ్రంథరచనా సందర్భమున తాను వ్రాయబూనిన దేశ చరిత్రపై ప్రపంచ వాతావరణ ప్రభావమెంతవరకు కలదను విషయమును చక్కగ గుర్తించి వర్ణించవలెను. అట్లు గుర్తించని చరిత్రకారుని వ్రాతలు కూపస్థమండూకము పల్కులవలె హాస్యాస్పదము లగును. కావున సమర్థుడగు చారిత్రికుడు తన గ్రంథమునందట్టి లోపములు సంక్రమింపకుండ చూచుకొనుట మిక్కిలి యావశ్యకము.

★ తలవ్రాత, నుదుటివ్రాత ★

డాక్టరు శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు, ఎమ్.ఏ., పి.ఎచ్.డి.

"అరసికేషు కవిత్వ నివేదనం
శిరసి మాలిఖ, మాలిఖ, మాలిఖ!"

"ఓ బ్రహ్మదేవుడా! తలమీద ఏమి వ్రాసినా వ్రాసుకోగాని, రసగ్రహణము చేయజాలనివానికి సుందర కవిత్వము వినుపించుమని మాత్రము వ్రాయకయ్యా, మహాప్రభో!" అని కవి వేడుకొంటున్నాడు. అట్లే,—

"నుదుటన్ వ్రాసిన వ్రాత దాటఁ దరమా నూఱేళ్లు చింతించినన్" అని మరొకకవి అంటున్నాడు.

"అయ్యో! నా తల వ్రాత! – నా నుదుటివ్రాత!– వాడి నుదుటివ్రాత అట్లా ఉంటూ ఉంటే ఎవరేమి చేయగలరు?"

ఇటువంటి మాటలు ప్రతిదినము ప్రతీ నోటినుంచీ వస్తూనే ఉంటవి.

తలవ్రాత, నుదుటివ్రాత అనేవి అన్ని సందర్భాలలోను దురదృష్ట సూచకార్థములలోనే వాడబడుతూ ఉంటవి. దురదృష్టమును సూచించే తల– నుదుటివ్రాతలున్నప్పుడు అదృష్టసూచకములయిన వ్రాతలుకూడా ఉండవలెనుకదా! అయితే లోకములో అదృష్టపు వ్రాతలను గురించి సాధారణముగా ఆలోచించరు, వాటిని గురించి మాట్లాడుకోరు. అదృష్టము పట్టినప్పుడు అదంతా తమ ప్రజ్ఞమూలముగానే సంభవించిన దనుకొంటారు. అదృష్టము తప్పినప్పుడు మాత్రము బ్రహ్మదేవుడిమీదనో, మరి ఎవడి– దేనిమీదనో తన దురదృష్టమును పులిమి వేస్తాడు.

తలవ్రాత, నుదుటివ్రాత అని సమస్త పదములుగా ప్రయోగించక "వ్రాత" అని ప్రయోగించడము కూడా ఉన్నది. "అయ్యో! నావ్రాతా! – వాని వ్రాత అట్లా అట్లా ఉన్నప్పు డెవరేమి చేయగలరు?" అనేటప్పుడు దురదృష్టసూచకముగా ఆ పదము వాడినా, దానిని మంచి అర్థములోకూడా వాడడము లేకపోలేదు. "వాని వ్రాత బాగున్నది" అనేటప్పుడు మంచి అర్థమే స్ఫురిస్తుంది గాని, ఆపలుకుబడిలో ఒకరీతి అసూయ, ఈర్ష్య, ఓర్వలేనితనము కూడా తొంగి చూస్తూ ఉంటుంది.

"వ్రాత"కు పర్యాయపదముగా "గీత" అనేదానినికూడా ఉపయోగిస్తారు. గీతల సముదాయమే వ్రాత కాబట్టి నామైకదేశే నామగ్రహణ న్యాయమునుబట్టి రెండింటికిన్నీ వ్యవహారములో ఏకార్థము సిద్ధించింది. "వాని వ్రాత బయలుపడినది, వాని గీత బయలుపడినది" అనేటప్పుడు అల్ల

మీది, నుదుటిమీది వ్రాత, గీత అనియే అర్థము. అదృష్టము అనే మంచి అర్థమున్న దా పదముల కా వాక్యములలో.

వ్రాత గీతల సముదాయమే అయినా, గీతల సముదాయములన్నీ వ్రాతలుకావు.

గీత అయినా వ్రాత అయినా అర్థవంతమైనప్పుడే మనకు ప్రయోజనకారి. అర్థములేని గీతలను, వ్రాతలను పిచ్చిగీతలు, పిచ్చి వ్రాతలు అంటాము. కాని, పిచ్చిలోకూడా ఒక పద్ధతి కనబడవచ్చును. పద్ధతి బోధపడితే దానినిబట్టి అర్థము నూహించడానికి ప్రయత్నించవచ్చును. ఆ అర్థము సరి అయినదా, కాదా, అనేది వేరేమాట. అవే గీతలు వివిధస్థానాలలో వచ్చి, ఒకటే ఉచ్చారణ కలిగి ఉండి, ఒకటే మాటకుగాని, వాక్యమునకుగాని గురుతుగా ఉండి వ్యవహారానికి అర్థము సరిపోతూ, వివిధ స్థలములలో వివిధములైన విలువలను కలిగి ఉండకపోతే వ్రాత కొక అర్థము తేలుతుంది.

గీతకు గీతగా అర్థ మేమిన్నీ ఉండదు. అర్థ మనేది మనము కల్పించినది. మనమా గీతలో సాంకేతికముగా ఆరోపించేది- కాని, ఆ ఆరోపణ అన్ని సందర్భాలలోను అమరిపోవాలి. అనుభవాలను అనుసరించి ఉండాలి. సంకేతము తెలిసినవా రందరికిన్ని సమానముగా అర్థము కావాలి.

ఒక పద్ధతి ననుసరించిన గీతలు రెండు విధాల పరిణామము పొందవచ్చును. కొన్ని గీతలవల్ల బొమ్మ లేర్పడవచ్చును. కొన్ని గీతలవల్ల వ్రాత ఏర్పడవచ్చును.

బొమ్మల నేర్పాటు చేసేగీతలు చిత్రలేఖనముగా మారుతవి. వ్రాత నేర్పాటు చేసేగీతలు వాక్సంకేతవిద్యగా (కళగా అనుకోవండి) మారుతవి ఒకప్పుడు బొమ్మలే వ్రాతగా ఉపయోగపడ వచ్చును. అప్పుడొకొక్క అభిప్రాయమునకు, వేదవాక్యమునకు ఒకొక్కబొమ్మ నిలుస్తుంది. ఆ బొమ్మల వరుసనుబట్టి ఒక కథ ఏర్పడవచ్చును. దేవాలయాలలో గాని, ఇతరత్రగాని ఇట్టి చరిత్రకథలను పూర్వులు చిత్రించినారు. ఈ బొమ్మలే రానురాను పరిణామము పొంది ఇప్పటి వ్రాతగా మారినవని కొందరు శాస్త్రజ్ఞులంటారు.

ఈ విషయమును నిర్ణయించ డానికి మానవచరిత్రను చాలాలోతుగా దీర్ఘముగా తరచవలసి ఉంటుంది. అదొకప్రత్యేకశాస్త్రము దానికిక్కడ కొద్దిగా సూచించి విడిచిపెట్టుతాను. ఈ ముందు పేజీలోనిబొమ్మలు చూడండి; ఇదిఇప్పుడు కల్పించి వ్రాసినవి కావు. కొన్ని దశసహస్రాబ్దములకు వెనుకపడి శాస్త్రజ్ఞులు తెలుపుచున్నారు. పురాతన మనుష్యులెవరో కొన్ని అభిప్రాయములను సంకేతనములుగా కొండలలో రాళ్ళమీద చెక్కినారని అంటున్నారు. కాదనడానికి కారణము కనబడదు. మొదటిచిత్రములోనిబొమ్మలు ప్రత్యేకములైన పదార్థములకు గుర్తులని వారభిప్రాయ పడినారు. ఇటువంటిబొమ్మలను అనేకచోట్లచూచి, వాటినొకచోట చేర్చి, వర్గీకరించి, వాటిలో ఒకపద్ధతి ఉన్నదని కనుగొని, వాటిఅర్థమిదిఅయి

ఉంటుందని ఊహించినారు. ఈ బొమ్మలలో ఒక్కొక్కటి వ్రాతలోని ఒక్కొక్క మాటకు సరిపోతుంది – శాస్త్రజ్ఞులు ఈ బొమ్మల కారోపించిన అర్థములను బట్టి వాటిని వ్రాసినవారు గొప్ప నాగరికతను చెందినవారే అనవలెను.

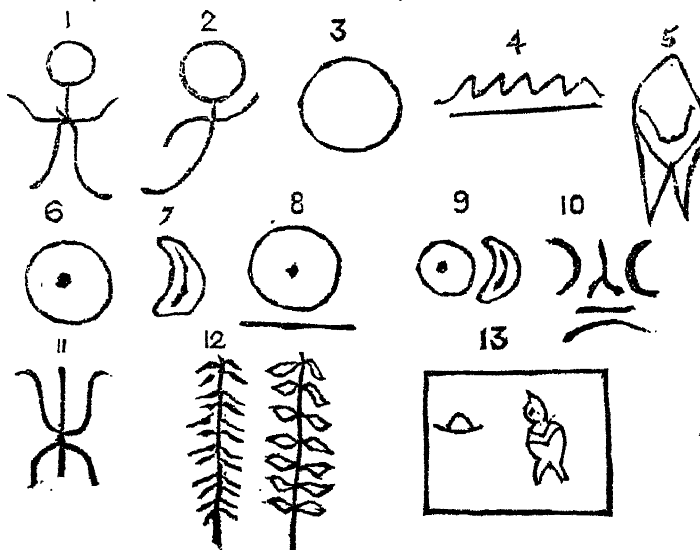
దేవుని గురించిన అభిప్రాయాలు కలవారు నాగరికులు కాక మరేమవుతారు, తత్త్వజిజ్ఞాసువులు కాక మరేమవుతారు. బొమ్మలలో మొదటిదాని కర్థము 'దేవుడు' అని శాస్త్రజ్ఞులూహించినారు. ఆబొమ్మను చూస్తే ఒక మనుష్యుని చిత్రమువలె కనబడుతుంది. దేవుడున్ను ఒక మనుష్యుడేనా అని ఎవరయినా అంటారేమో. అవును, మనుష్యుని దేవుడు మనుష్యుడే, సందేహ మెందుకు? అతనిది మనుష్యాకారమే. మరొక ఆకారములో మనుష్యుడు దేవుని ఊహించలేడు. కావలిస్తే ఆ మనుష్యాకారపు దేవునికి మరికొన్ని తలలు, మరికొన్ని కళ్ళు, మరికొన్ని చేతులు, కాళ్ళు చేరుతేచేరుగవి కాని, అట్టి అదనపుహంగులు ఆలోచిస్తే దేవుడు మనుష్యుడే. కొన్ని సమయాలలో ఆ దేవుని ముఖము (లు) జంతు ముఖముల ఆకారములను పొందవచ్చును. "మత్స్య, కూర్మ, వరాహశ్చ"– జంతువులే. 'నారసింహశ్చ' నర జంతువుల జంట. 'వామనః రామో, రామశ్చ, రామశ్చ, బుద్ధః, కల్కి రేవచ'– మనుష్యులే. విష్ణువుకు నాలుగు చేతులు. శివుడు సగము మగ, సగము ఆడ, ఒక. (అయిదు) తల(లు) బ్రహ్మకు అయిదులో ఒకటి ఎగిరిపోతే నాలుగు తలలు–ఏమయితేనేమి మనుష్యులే. మనుష్యులకు కొన్ని గుణములు లైతే దేవునికి అనంతగుణములు. మనుష్యుల వలెనే దేవుళ్ళకున్ను కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మాత్సర్యము ఉండనే ఉన్నవి. మనుష్యులవలెనే దేవుళ్ళకున్ను పెండ్లాలు, కొడుకులు (కూతుళ్ళమాట నాకు తెలియదు), మనుమలు, ఎడతెగని సంసారము, వాళ్లొకప్పుడు భూమిమీదికి దిగివచ్చి, ఒక నాటక మాడి, ఆడించి, వచ్చినచోటికి వెళ్ళిపోతూ ఉంటారు. ఈ సంగతంతా మన దేవుళ్ళది. ఇతర దేశాలలో కూడా ఒకానొకప్పుడు దేవుళ్ళ అవస్థ అంతా ఇట్లే ఉండేది. క్రైస్తవపు దేవుడు, మహమ్మదీయుల దేవుడు మాత్రము వేరేవిధం. వారు భూమిమీది కవతరించరు. సంసారమును పెంచుకోనరు. సాధారణ నరమానవుల చరిత్రములను కనిపెట్టి తమలోకము లోనే ఉంటారు. మానవుల భౌతికయాత్ర అయిన తరువాత వారి ప్రవర్తనకు తగినట్లుగా బహుమానముతో శిక్షణ చెప్తూ ఉంటారు. ఎవరేమనుకొన్నా వారి పేర్లను బట్టి చూస్తే వాళ్ళు పుంలింగులయినట్లే కనబడుతుంది. క్రైస్తవుల దేవుడుమాత్రం మగవాడే. అతనికి కొడుకు కూడా ఉన్నాడు. మానసపుత్రుడో మరొకరీతి పుత్రుడో అనుకొంటే అనుకోవచ్చును. ఇదంతా సగుణోపాసనకు సంబంధించిన మాట. నిర్గుణోపాసనలో ఈశ్వరతత్త్వమునకు నిరాకారత్వమున్ను, నిర్గుణత్వమున్ను లక్షణములయినా, 'ఏ ఆకారము

లేదు? ఏ గుణములు లేవు?' అనే ప్రశ్న వచ్చినప్పుడు మనుష్యుని (లేక మనుష్యునికి తెలిసిన) ఆకారమున్ను, గుణములున్ను లేవని చెప్పగలమే కాని మరొకవిధముగా చెప్పలేముకదా! ఎంత నిర్గుణోపాసన అయినా తుదకొకరీతిగా సగుణోపాసనగా మారక విడలేదు. 'నేతి, నేతి' వాదము నేలవిడచిన సాము వంటిది. ముక్కూ, మొగమూ, తలా, తోకా, కన్పించకపోయినా ఆ వాదము 'తత్ సత్' అని అయినా ఒప్పుకోక తీరదు. తుదకు సూఫీలు అల్లాకు 'అల్ (తత్) లహా (సత్)' అనే అర్థము చెప్పినారు. ఈ విషయములోనికి ఇంకా లోతుగా పోవడము అప్రస్తుతము గనుక విడిచిపెట్టుచున్నాను.

ఆ బొమ్మను లిఖించిన పురాతన మనుష్యులు గొప్ప నాగరికత కలవారని చెప్పడమే ప్రస్తుతాంశము.

ఇటువంటి దేవుని బొమ్మ లా కాలము లోనే కాకుండా తరువాత కాలములో కూడ కనబడుతున్నవి. మొహంజోదరో హారప్పా, మొదలయిన సింధు దేశ ప్రాంతములలో ఇప్పుడు భూగర్భము నుంచి బయలు పడుతూవున్న చిత్రములలో కూడా ఇదే ఆకారముతో దేవుని బొమ్మలు ఈరీతిగానే ఉన్నవి. ఆ చిత్రాలలో స్త్రీ దేవతల ఆకారముకూడా ఉన్నవి. భరతవర్షములోని ఇతర ప్రాంతాలమాట నిశ్చయముగా చెప్పలేను కాని

మొదటి చిత్రము

శాస్త్రజ్ఞు లూహించినట్టు మొదటి బొమ్మకు 'దేవుడు' అనేదే అర్థమయితే ఆంధ్ర దేశములో పల్లెలలోను, పట్టణములలోను మశూచి, విశూచి పొడచూపి

నప్పుడు తలవాకిలి కిరుప్రక్కలా గోడల మీద పసుపుతో ఇటువంటి చిత్రాలు వ్రాయడము ఆచారముగా ఉన్నది. అంటే ఈ ఆచార మానాటినుంచి ఈనాటి వరకు విస్మృతము కాలేదన్నమాట.

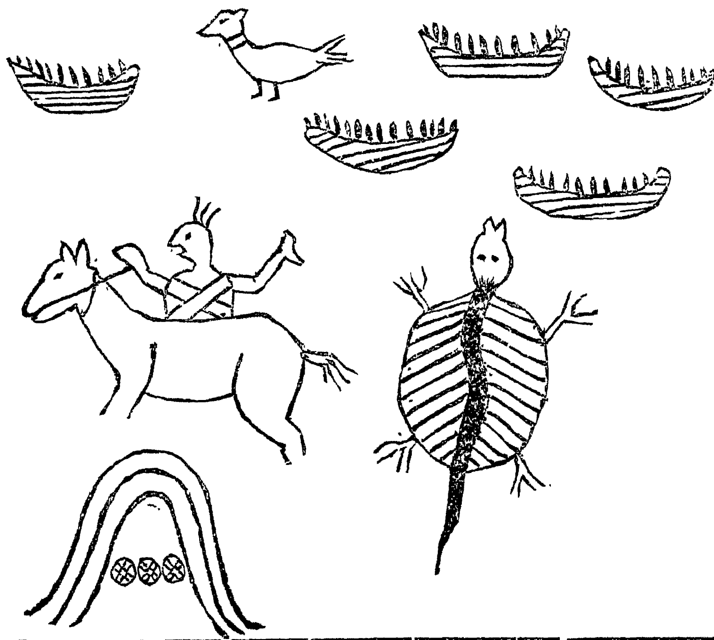
రెండోబొమ్మను చూడండి. మొదటి బొమ్మకు రెండుకాళ్లుండగా మనుష్యాకారములో ఉన్న ఈ బొమ్మకు ఒకటే కాలు కనబడుతున్నది. అందుచేతనే కాబోలు ఈ చిత్రమును 'సగము మనుష్యుడు' అంటే 'బాలుడు' అనే అర్థము శాస్త్రజ్ఞులారోపించినారు.

మూడోబొమ్మకు 'నోరు' అని అర్థము నూహించినారు. కావచ్చునుగదా. నాలుగోది ఒక నదిచిత్రము. దానికి 'ప్రవాహము, నీరు' అని అర్థము స్పష్టమే. అయిదోచిత్రమునకు 'చేప' అని అర్థము చెప్పవచ్చును గదా! ఆరోచిత్రము సూర్యునిది. ఏడోది చంద్రునిది. ఎనిమిదో దానిలో సూర్యుడుదయిస్తున్నాడు కాబట్టి దానికి 'ప్రభాతము' అని అర్థము. 'వెలుతురు' అనడానికి బొమ్మగీయడము వను సాధ్యముకాక తొమ్మిదోబొమ్మలో వ్రాయసకాడు సూర్యచంద్రులబొమ్మలను చేర్చినాడు. పదోబొమ్మకు 'కొండ' అని అర్థమట. పదకొండోబొమ్మకు 'చెట్టు' అని అర్థము. భూమి దానిలోనికి లేదు, పైకి మొక్క, దానికి రెండుప్రక్కలా కొమ్మలు కనబడుచున్నవి. కాబట్టి అది చెట్టే. పన్నెండోబొమ్మలో రెండు చెట్లు కనబడుతున్నవి గనుక దానికి 'అడవి' అని అర్థము.

పైని వివరించినవి ఏవో ఆకారముగల వస్తువుల చిత్రములను తెలియజేసే బొమ్మలు. కాని, ఆకారములేని వాటిని తెలియజేయడమెట్లా? దానికిన్ని ఆనాటి మనుష్యుడొక ఉపాయ మాలోచించినాడు. పదమూడో బొమ్మను చూడండి ఆబొమ్మకు అర్థము 'పాట' అట. ఆ ఊహను తెలియజేయుడానికిఒకచెవి చిత్రమును గొంతుక ఎత్తుకొని ఉన్న ఒకపక్షి చిత్రమును చేర్చినాడు వ్రాయసకాడు, అని శాస్త్రజ్ఞుడనుకొన్నాడు.

ఈ అర్థము లాచిత్రములకు శాస్త్రజ్ఞుడు కల్పించి ఊరుకోలేదు, అటువంటి చిత్రము కనబడినప్పుడు తానిచ్చిన అర్థము సరిపోతుందా లేదా అనికూడ అన్వయించుకొన్నాడు. అన్వయించినదని సమాధానపడినాడు–ఇతరులను సమాధానపరిచినాడు–ఇది పురాతనపు బొమ్మవ్రాత అన్నాడు – బొమ్మవ్రాతే బ్రహ్మవ్రాత అంటున్నాను నేను. తెలియనంతసేపు బ్రహ్మవ్రాత. తెలిసిన తరువాత కూసు వ్రాత అయిపోయినది. ఆ వ్రాతకు తాళపుచెవిదొరికినది. చెవి పెట్టి త్రిప్పితే లోపలి ఊహాభాండారము బయలుపడుతుంది.

రెండవ చిత్రము

రెండవ చిత్రములో అతిపురాతన కాలపు ఒక కథ ఇమిడి ఉన్నది, ఆకథను శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పినట్లు చెప్తాను. పై వరుసలో ఒక పక్షి కనబడుతున్నది. కొన్ని పడవలుకూడా కనబడుతున్నవి కాబట్టి అది సముద్రమో, పెద్దనదియో అయి ఉండవలెను. ఆపక్షి జలపక్షి అయి ఉండవలెను. అది పడవలకుదారిచూపుతున్నది.

మనుష్యులు మరణించినప్పుడు పక్షి రూపముగా ఎగిరిపోతారనిన్నీ, పక్షి రూపముగా ఉన్న ఆ ఆత్మ లప్పుడప్పుడు వచ్చి బ్రతికి ఉన్న బంధువులను చూచి పోతూ ఉంటారనిన్ని, ఒకప్పుడు వారికి రాబోయే విషయములను సూచిస్తూ ఉంటారనిన్నీ అనాదినుంచిన్నీ అన్ని దేశాలలోను, అన్ని జాతులలోను ఒక నమ్మక మున్నది. జపానీయులలో ఇట్టి నమ్మకము మిక్కిలి ప్రబలముగా ఉన్నది. దానికి నిదర్శనముగా తొమ్మిదవ శతాబ్దములో ఉండిన ఒక నిప్పోను (జపాను) కవి వ్రాసిన గీతమునకు నా ఆంధ్రానువాదము నిక్కడ ఉదహరిస్తున్నాను.

"మునసషి షిమోస" మండలముల
నడిమన్న "సుమిద" నదిఁ జేరఁగనే
నగరమును జేరంగఁ దలఁపయ్యెగాఢముగ;
నదితీరముననొక్క క్షణమాగి, తమయిండ్లఁ
దలఁపసాగిరి వారు; "ఇలు విడిచియొక్కటా!
యెడ తెగక యెంతదూరము వచ్చి
నా"మని విచారించుచును నూర్పుపుచ్చఁగా
పడవ గడపెడువాఁడు:—
"ప్రొద్దయ్యె,రండోయి, పడవెక్కుఁడని పల్కె
మాటవిని యులికిపడి పడవెక్కినారు.

అందులో నొక్కొక్కడును నగరిలో
నెవడైనా తాను ప్రేమించినట్టివారిని
విడుచునట్టివాడే లేడు.
దిగులు మిగిలెను వారి కందఱకు.
అప్పుడొక్క యెఱ్ఱనైన పాదములు
నెఱ్ఱనిముక్కుఁ గలయొక పక్షి యెదురయ్యె
నది ప్రక్క నెగురుచు నున్నది—అట్టిపక్షి నను
నగరానకు పోయి తిరిగి యెఱుంగ; రా
పడవవానికి అడిగిరి: "ఓయి! యిది
యేపక్షి?" అని. వాడు, "నెఱుఁగనే?
యిది నగరిపక్షి" అనెను— అంత నేనంటిని:

"ఓ నగర విహగమా!
ఒకటి యడిగెద, నీదు
పేరు సార్థకమైన
వచ్చి తెలుపఁగదవే,
నా సఖియు నగరమున
బ్రదికియున్నదో, లేక
మరణించినదియో.

(తొలిసంజ తెలిచాయలు—అముద్రితము)

"గూటి పక్షేదిరా:— చిన్నన్నా!— గూడుచితికిపోయెరా!" అనే తాత్త్వికాంధ్ర గీతములో కూడా ఆత్మను పక్షిగా ఊహించడము మనకు పరిచితమే.

పై బొమ్మలో ఆ జలపక్షి పడవలకు దారిచూపుతున్నది. యోధులు సముద్రమును దాటినారు. క్రిందివరుసలో నాయకుడు గజముమీద కూర్చొని నేలమీద సైన్యమును నడుపుతున్నాడు. తరువాతి బొమ్మలో ఒక తాబేలుమీద ఒక సర్పమున్నది. జైత్రయాత్ర వెడలిన యోధునిది కూర్మధ్వజము. కూర్మధ్వజమువాడైన ఆయోధుడు సర్పధ్వజమువారికి లోనయినాడు. యుద్ధములో మరణించినాడు. తుదిబొమ్మ అతని సమాధిని చిత్రిస్తున్నది.

ఈ బొమ్మల వ్రాతనుంచి ప్రపంచములోని కొన్ని ప్రాచీనలిపులు పుట్టినవని లిపిశాస్త్రజ్ఞులందురు. ముఖ్యముగా చీనావారి లిపి ఇట్టిదంటారు. ఈలిపిని కొంతవరకు జపానువారు అవలంబించినారు.

ఇతర దేశపు లిపులతోపాటు మన దేశములో కూడా ఇటువంటి బొమ్మల లిపులు కూడా ఉండేవని ఇంతకుముందు తెలిపినాను. కాని, మన యిప్పటి లిపులకు మాతృక అయిన ఒక లిపిని గురించి తెలుసుకొంటే ఈ బ్రహ్మవ్రాత తత్త్వము కొంత బోధపడుతుంది.

నేను చిన్నప్పుడు సింహాచలము దేవాలయపు స్తంభాలమీది అక్షరాలేమిటో తెలుసుకొందామని చదువబోతూఉంటే, "పిచ్చి మొగం! దేవతలు వ్రాసిన అక్షరాలను వీడు చదువుతాడట!" అని మావాళ్ళు నన్ను నిరుత్సాహపరిచినారు. ప్రాచీన శాసనాలను చదువడము నేర్చుకొన్న తరువాత ఏదయినా పల్లెలో రాతిమీద శాసనమున్నదని పోయి చదువ ప్రయత్నిస్తూ ఉంటే ఆ పల్లెలోని వారు నా దగ్గరకే వచ్చేవారుకారు, ఆ రాతిక్రింద ధనశక్తి ఉన్నదనిన్ని, ఆ అక్షరాలను చదివినవారికి ధనము చిక్కుతుందనిన్ని, చదువడానికి ప్రయత్నిస్తే నెత్తురు కక్కుకొని చచ్చిపోతారనిన్ని వారు చెప్పేవారు. రాళ్ళమీద

ఉన్న ఆ అక్షరాలు దేవతల వ్రాతలని ఇప్పటికిన్నీ పామరజనులు తలుస్తారు.

1860 సంవత్సర ప్రాంతాలలో ఒరిస్సా లోని కటకమునకు చేరువగా ఉన్న ధౌళీ గ్రామమునొద్ద రాతిబండమీద కొన్ని శాసనాలు కనబడినవి. ఆ శాసనముల లోని అక్షరాలు సాధారణముగా ఇతర ప్రాంతాలలో కనబడే శాసనాక్షరాల వంటివి కావు. అవేమిటో కనుగొందామని ప్రిన్సెప్ (Prinsep) అనే ఆయన చాలా ప్రయత్నము చేశాడు. ఉదయమునుంచి సాయంకాలము వరకూ మండుటెండలో అట్లాగే ఏకాగ్రదృష్టితో బండ కెదురుగా కూర్చొని, "ఓ బండా! ఈ అక్షరాలేమిటో నాకు తెలుపవా?" అని మొర పెట్టుకొన్నాడు. ఇట్లా ఎన్నో నెలలు గడచిపోయినవి. అతడు తన ప్రయత్నము విడువలేదు. ఆ ప్రాంతవాసులు కనుక్కోలేకపోయినారు. నిరాశ చేసుకొన్నాడు.

అదే కాలములో సింహళద్వీపములో టూర్నరు (Tourner) అనే మరొక విద్వాంసునకు బౌద్ధమత గ్రంథములు, త్రిపిటకములు దొరికినవి. అవి పాళిభాషలో ఉన్నవి. అతడా భాష నభ్యసించినాడు, ఆ భాషలో పాండిత్యము సంపాదించినాడు. ఆ గ్రంథముల నాంగ్లీకరించి ప్రకటింప నారంభించినాడు, వాటిలో 'అశోకస' అనే పదమున్నది. 'అశోకస్య' 'అశోకుని' అని దాని అర్థము. ఇక్కడ ధౌళీ బండమీద తల పగులగొట్టుకొంటూ ఉన్న ప్రిన్సెపుకు ఆ ఆంగ్లానువాదము కంటబడినది. 'అశోకస' అనే పదము ఆ బండమీది వ్రాతలో అతడు గుర్తింపగలిగినాడు. ఆ నాలుగక్షరముల ఆధారముతో అతడా శాసనమంతా వెదకి చదివినాడు. మొదటి ప్రయత్నంలో కొన్ని తప్పులు లేకపోలేదు. కాని, అతడు చూపిన దారినిబట్టి ఇతర విద్వాంసులున్ను ప్రబలమైన కృషి చేయనారంభించినారు. ఇంతేగాక, ఇతర ప్రాంతాలలో కూడా ఇటువంటి అక్షరములే ఉన్న ఇతర శాసనాలు బయలుపడినవి. వాటిని వారున్ను చదివినారు. అవి అశోకుని శాసనములు అని సిద్ధపరిచినారు. ఆ శాసనముల భాష స్థానిక భేదములతో ఉన్న పాలి భాష అని నిర్ధారణ చేసినారు. ఆ నాడు దేశీయ పండితులు ఆ శాసనాల లిపి తమకు దుర్గ్రాహ్యము కావడము చేత దానిని "బ్రహ్మవ్రాత" అంటూ ఉండడము చేత ఆనాటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులా లిపిని తామున్ను 'బ్రాహ్మీలిపి' అనే పేరుతోనే వ్యవహరించినారు. ఆ లిపికి ఆ పేరు నేటికిన్ని నిలిచిపోయినది.

ఈ బ్రాహ్మీలిపియే భారతీయ లిపులన్నిటిలోను అతి ప్రాచీనమైనదనిన్ని, దానినుంచే పరిణామము పొంది ఆధునిక భారతీయ లిపులన్నీ ఏర్పడినవనిన్ని పురాలిపి తత్త్వవేత్తలు నిర్ణయించినారు. ఇప్పుడు బ్రాహ్మీలిపిలోని శాసనాల ననేకులు చదువగలుగుచున్నారు.

బ్రాహ్మీలిపికంటె ప్రాచీనమైన లిపి భారతదేశములో లేదని పాశ్చాత్యుల అభిప్రాయము. కాని, వేదకాలమునుం

చిన్న ఈ దేశములో లిపి అనేది ఉండే దని ఊహించడానికనేకాధారములున్నవి.

వేదములను గురు శిష్య పరంపరగా వ్రాతమూలముగా గాక సంత చెప్పి, చెప్పించుకొని అధ్యయనాధ్యాపనమూలముగా మనవారు నిలుపుకొనివచ్చినారని చెప్పుకొంటారు. అందుచేత అవి ఎన్నడున్ను వ్రాతమూలముగా లేవనే అభిప్రాయము పడుచున్నది. కాని, అవి గ్రంథరూపముగా కూడా ఉండేవనడానికి కొన్ని నిదర్శనములను చూపవచ్చును.

"ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ" అనే మంత్రభాగమును చూడండి. ఇక్కడ 'అక్షరం' అనేది వ్రాతలోని వర్ణమునకు అన్వయిస్తుంది. అది 'క్షరముకాని' అనే అర్థముగల విశేషణమే అయితే "ఓమిత్యేకమక్షరం బ్రహ్మ" అని ఉండును. అట్లు లేకపోవడము చేత అక్షరమును వర్ణపదముగా అన్వయించవలెననడానికి సందేహము లేదు.

మరొక్క ఉదాహరణము- వేదమంత్రము:

"హిరణ్యవర్ణాః, శుచయః, పావకా, యాసుజాతః కశ్యపో, యా స్విన్ద్రః. అగ్నిం యా గర్భం దధిరే, విరూపా, స్తాన ఆపః శగ్ ం స్యోనా భవన్తు; యాసాగ్ ం రాజా వరుణో యాతి మధ్యే సత్యానృతే అవపశ్యన్ జనానాం; మధుశ్చుతః శుచయో యాః పావకాస్తాన ఆపః శగ్ ం స్యోనా భవన్తు: యాసాం దేవా దివి కృణ్వన్తి భక్షం, యా అన్తరిక్షే బహుధా భవన్తి, యా పృథివీం పయసోన్దన్తి శుక్రాస్తా న ఆపః శగ్ ం స్యోనా భవన్తు; శివేన మా చక్షుషా పశ్యతాప శ్శివయా తను వోప స్పృశత త్వచం మే;|సర్వాగ్ ం అగ్నీగ్ ం రప్సుషదో హువే; వో మయి దర్చో బల మోజో నిధత్త."

యాస్క, మాధవవిద్యారణ్య, శంకర, రామానుజానంద తీర్థాది మహావేదవ్యాఖ్యాతల కందరికిన్ని జోహారులు చేసి, వారి వ్యాఖ్యాతృత్వ తత్త్వమును నాలోని కావాహన చేసుకొని పై మంత్రమునకు నా మందబుద్ధికి భాసించినట్లు వ్యాఖ్యానిస్తున్నాను. సావధానముగ అనుగ్రహపూర్వకముగ చిత్తగింతురుగాక! ఈ మంత్రమునకు —

1. "యాసు కశ్యపో జాతః, యాసు ఇంద్రో జాతః, యాః అగ్నిం గర్భం దధిరే, హిరణ్యవర్ణాః, శుచయః, పావకాః, విరూపాః, తాః ఆపః నః శం స్యోనాః భవన్తు.

2. "జనానాం సత్యానృతే అవపశ్యన్ రాజా వరుణః యాసాం మధ్యే యాతి; మధుశ్చుతః, శుచయః, పావకాః యాః తాః ఆపః నః శం స్యోనాః భవన్తు; యాసాం (= యాః ద్వితీయస్థానే షష్ఠీ విభక్తిః) దేవాః దివి భక్షం కృణ్వన్తి; యాః అన్తరిక్షే బహుధా భవన్తి, శుక్రాః యాః పృథివీం పయసా ఉన్దన్తి, తాః ఆపః నః శంస్యోనాః భవన్తు;

3. "(హే) ఆపః, మాం(ం) శివేన చక్షుషా పశ్యత! (హే ఆపః) శివయా తనువా మే త్వచం ఉపస్పృశత! అప్సుషదః సర్వాన్ అగ్నీన్, వః(చ) హువే;

(యూయం) మయి వర్చస్, బలం, ఓజస్, నిధత్త!"

దీనికి అర్థము : "వేటియందు కశ్యపుడు పుట్టినాడో, వేటియందు ఇంద్రుడు పుట్టినాడో, ఏవి అగ్నిని గర్భమునందు ధరించినవో, బంగారురంగుగలవి, శుచులు, పవిత్రము చేయునట్టివి, విశేషరూపము కలవియునో ఆ జలములు మాకు సుఖమును కురియునట్టివి అగుగాక!

జనుల సత్యానృతములను గమనిస్తూ రాజైన వరుణుడు వేటిమధ్య సంచరిస్తున్నాడో, ఏవి మధువును కార్చుతూ, శుచులై, పవిత్రముచేయునట్టివై ఉన్నవో ఆ జలములు మాకు సుఖమును కురియునట్టివి అగుగాక!

వేటిని స్వర్గమందు దేవతలు ఆహారముగా చేసుకొంటున్నారో, అంతరిక్షమునందు ఏవి అనేక శాఖలుగా (విధములుగా) పరిణమిస్తున్నవో, ఏవి కాంతిమంతములై భూమిని అమృతముతో తడుపుతున్నవో, ఆ జలములు మాకు సుఖమును కురియునట్టివి అగుగాక!

ఓ జలములారా! (మీరు) నన్ను మంగళకరమైన కంటితో చూతురుగాక! మంగళకరమైన దేహముతో నాత్వక్కును (వ్రాతకుపయోగిస్తూ ఉన్న భూర్జపు పట్టను, తోలను) తాకుదురుగాక! జలములలోనుండే సమస్తమైన అగ్నులను మిమ్మునను పిలుస్తున్నాను; నాలో వర్చస్సును, బలమును, ఓజస్సును ఉంచండి!"

పై మంత్రములో 'ఆపః' అనే పదమున్నది గనుక దానిని సంధ్యావందనములో మార్జనమంత్రముగా ఉపయోగించి తలమీాద నీళ్ళు చల్లుకొంటున్నారు. కాని, సూక్ష్మముగా విమర్శిస్తే కవి యిక్కడ బంగారు నీటిని సంబోధిస్తున్నాడని సులభముగా తెలుసుకోవచ్చును. ఆ కాలములో భూర్జపత్రముల మీాదనో, తోళ్ళమీాదనో బంగారు జలపోతతో (in setters of gold) వేదములను వ్రాసిపెట్టుకొంటూ ఉండేవారు. హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః అన్నప్పుడు బంగారునీళ్లు అని అర్థము చెప్పకోవలెనేకాని, సాధారణమైన నీళ్ళు అని చెప్పకూడదు. సాధారణమైన నీళ్ళు హిరణ్యవర్ణములు కావు కదా. వాటికి వర్ణమే లేదుగదా! రంగుగల జలములతో వ్రాయడము చేతనే అక్షరములకు వర్ణములు అనే పర్యాయనామము కలిగినది.

అట్టి బంగారుజలములతో భూర్జపత్రములమీాదనో తోళ్ళమీాదనో వర్ణరూపముగా ఏర్పడిన వేదగ్రంథములందు కశ్యపుడు, ఇంద్రుడు, వరుణుడు, అగ్ని, మొదలయిన ఋషులను, దేవతలను మనకు తెలియజేస్తున్నారు. ఆ వేదములు తొల్లింటి కాలమున ఏకముగా అవిభాజ్యముగా ఉండేవి. రాను రాను మధ్యదేశమున (అంతరిక్షమున) అనేక శాఖలుగా విడబడ వ్యవహారమున వివిధములైనవి. ఆర్యావర్తమును (పృథివిని) తమ అమృత వాక్యములతో తడుపుతూ దానిని పునీతముగా చేస్తున్నవి. ఈరీతిగా అర్థము చెప్పకోకపోతే పదాల కేవో నైఘంటుక విపరీతార్థాలు కల్పించుకొని వింతవ్యాఖ్యానములు చేయవలసి ఉంటుంది.

వేదములకు సంహితలనే పేరుండడము కూడా చాలాకాలమునుంచిన్నీ మన దేశములో వ్రాతా, పుస్తకాలూ, ఉండేవనడానికి సాధారణముగా ఉన్నది.

ఇదిగాక పురాణములనుబట్టి చూచినా ఈ విషయమే స్పష్టమౌతుంది. దశావతారాలలో మొదటిదయిన మత్స్యావతారమునకు కారణము సోమకుడనే రాక్షసుడు వేదగ్రంథములను దొంగిలించుకొని పోవడమని అన్ని పురాణాలున్నూ చెప్పుచున్నవి. గ్రంథములను కాకుండా ఆరాక్షసుడు మాటలను దొంగిలించుకొని పోయి ఉండడుగదా.

వేదములను బంగారురేకులపై వ్రాసి ఉంచినారనే ఒక ఐతిహ్యమును తాను విన్నదానిని ఫ్రెంచి ప్రయాణికుడు, మత ప్రచారకుడుఅయిన అబ్బెడూబోయి అనే ఆయన తన 'హిందూ ఆచారములు' అనే పుస్తకములో వ్రాసినాడు.

సరే, పురాతనకాలమునుంచిన్నీ ఈ దేశములో వ్రాత ఉండేదని ఒప్పుకొందాము. కాని, ఆ వ్రాత స్వరూపమెట్టిది? అక్షరము లెట్లా ఉండేవి? అనే ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పలేము. మనకాకాలపు వ్రాత లేవిన్నీ ఉపలభ్యములు కాలేదు. ఆనాటి లిపి మొహెంజోదరో, హరప్పాలలో ఇప్పుడు దొరకుతూఉన్న లిపి గాని, అశోకుని శాసనముల లిపి గాని అయి ఉండదని మాత్రము లిపి పరిణామశాస్త్రము ప్రకారము నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును. ఒకవేళ ఈ రెండు లిపులున్నూ వేదకాలపు లిపినుంచి పరిణామము పొందినవేమో! ఇదమిత్థమని చెప్పడాని కాధారములు లేవు.

వేదకాలపు అక్షరముల ఆకారమును మనము నిర్ధరింపలేకపోయినా "ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ" అనే మంత్రమునుబట్టి ఆకాలమునకే శబ్దశాస్త్రము బాగా స్థిరపడినదని చెప్పడానికవకాశమున్నది. 'ఓమ్' అనే ధ్వని అ, ఉ, మ్ అనే ధ్వనుల సముదాయమున ఏకరూపము. అకారము కంఠ్యము, ఉకారము ఓష్ఠ్యము, మ్ అనునది అనునాసికము, ధ్వనులన్నీ రెండు విధములు (1) కంఠము నుండి పెదవులవరకు గల స్థానములలో పుట్టినవి (2) నాసికము ద్వారా పుట్టినవి. ఇట్లు పుట్టినవన్నీ చేరి అక్షర సమామ్నాయ మేర్పడుతున్నది. వీటిని దాటి అర్థవంతములుకాగల ధ్వనులు మరేవీ లేవు. అందుచేత ఓమ్ అనగానే అక్షర సమామ్నాయ మంతటికిన్నీ ఏక చిహ్నముగా ఏర్పడుతున్నది. దానిలో ఇమిడిఉన్న సమస్త ధ్వనుల పరస్పర సమ్మేళనము మూలముగానే భాష అంతా ఏర్పడుతున్నది ఆ భాష మూలముగానే అండ, పిండ, బ్రహ్మాండ విస్తారమైన బ్రహ్మపదార్థము విశదమౌతున్నది-కాబట్టి ఓమ్ అనే ఒక్క అక్షరమే బ్రహ్మముగా పై మంత్రములో నిరూపింపబడినది. మరొక్క విశేషము - వేదకాలమునాటి అక్షరసమామ్నాయము నేటివలెనే అకారముతో ఆరంభమై ఉండినట్లు గమనింపవచ్చును. "అక్షరాణా మకారోఽస్మి" అనే గీతావాక్య మీ అభిప్రాయమునే విశదము చేస్తున్నది. భారతీయ లిపిలోనే

కాక పాశ్చాత్య లిపులలోను, హీబ్రూ లిపిలోనుకూడా అకారమే ఆద్యక్షరముకదా. ఇంగ్లీషు లిపి A (అ) తోను, అరబ్బీ లిపి 'అలీఫ్' తోను ఆరంభమౌతున్నదిగదా!

అవునయ్యా! అయితే ఏమిటీ సోది అంతా? నీవు వ్రాయ నుపక్రమించిన విషయమేమిటి? ఇంతవరకూ నీవు వ్రాసినదేమిటి? అని నా ప్రక్కనుంచి ఒక పక్షి పలుకుతున్నది. ఏమిటీ ఊకదంపుడంతా అని ఈసడిస్తున్నది. అవును, ఇది సోదియే. సాధారణమైన సోది కాదు. పెద్ద సోది. దానిని వెళ్ళబోసుకొంటేనే కాని నాకు తృప్తిలేదు. అది నా స్వభావము. మీకు కష్టముంటే వినవద్దు. లేకుంటే మానవద్దు. కాని, ఈ సోది ఆకర్షణీయముగా లేదా? అవును, ఇది ఊకదంపే. ఏమి చేయను? సమస్తమున్నూ మనము ఊకగా చేసివేసినాము. దానిని పరామర్శించక-మనకు మిగిలినది ఊక. ఆ ఊకను దంపగా దంపగా గట్టిగింజ ఒక్కటైనా చిక్కకపోతుందా అని ఆశ, జిజ్ఞాస. ఉంటేనే జ్ఞానలబ్ధి. అది లేనివారికేమీన్నీ లేదు-సర్వశూన్యాం నిరాలంబాం.

'తలవ్రాత, నుదుటివ్రాత' అని ఈ వ్యాసమునకు శీర్షిక. అది బ్రహ్మవ్రాత అని లోకములోని వాడుక - అంటే తెలియనిదన్నమాట. తెలియనిదంతా బ్రహ్మకు ముడిపెట్టడము మనకు వాడుక. తెలుసుకొందామనే ఆలోచన తక్కువ. ప్రయత్నించి తెలుసుకొన్న తరువాత 'అమ్మో! ఇంతేనా?' అనిపిస్తుంది.

బయటి గీతలను గురించి ఇంతవరకూ ముచ్చటించినాము. మన శరీరమునకు సంబంధించిన గీతలుకూడా కొన్ని ఉన్నవి. అరచేతులలోను, అరకాళ్ళలోను ఉన్న గీతలను ఒకవిధమైన అర్థమున్నట్లు మన సాముద్రిక శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పతారు. అట్లే అరచేతులలోను, వ్రేళ్ళ కొనలలోను, ఇతర స్థలములలోను గల చక్రములకున్నూ సుడులకున్నూ కూడా వారు ఫలితములను చెప్పతారు. కాని, ఈ గీతలకు వ్రాత అనే పేరు లేదు. ఆ పేరు గలది తలపుర్రె ఎముకమీద ఉండే కుట్లవంటివి, వ్రాతవలె కనబడేవి ఒకటి ఉన్నది. అది ఆ యా వ్యక్తుల జీవిత విధానమును తెలియజేయునదికూడా [illegible]కి బ్రహ్మదేవుని చేత ఆ శరీరమును నిర్మాణము చేసినప్పుడే వ్రాసి పెట్టబడినదని ఈ దేశములో ఎవరు కాకపోయినా హిందువులందరున్నూ నమ్ముతున్నారు. ఇది వ్రాతయేనా? వ్రాత అయితే దానిని చదివి అర్థము చేసుకొనే శక్తిని సంపాదించడము చాలా ప్రయోజనకారి అవుతుంది గదా! అప్పుడు మానవులమీద గ్రహములకు గల ప్రాబల్యమును నిరూపించే జ్యోతిశ్శాస్త్రముతో ప్రయోజనము తప్పిపోతుంది. జనన కాలములను గుర్తించి చెప్పుకొనే అవస్థ తప్పిపోతుంది. ఆ జనన కాలమును సరిగా గుర్తించకపోయినా ప్రమాదము లేకపోతుంది. అప్పుడు పంచాంగము లక్కరలేదు. గణితమక్కరలేదు. తప్పుడు జాతకము లక్కరలేదు. సగము తెలిసిన జ్యోతిష్కులతో అవసరముండదు. అప్పుడే క్షణములో ఆ యా

జీవుల కేమి సంభవింపబోతున్నదో తెలిసిపోతుంది - తెలిసి అనుభవిస్తారు గనుక అధిక సుఖము గాని, అధిక బాధ గాని ఉండదు. దుఃఖమనేదే లోకములో ఉండడాని కావశ్యకత ఉండదు.

ఇన్ని ప్రయోజనములతో కూడుకొని ఉన్న ఈవిద్యను నేర్చిఉంటే తిరిగి బ్రహ్మదేవుడో, అతనిని పుట్టించిన మరొక పెద్ద బొమ్మదేవుడో కావడానికి సందేహముంటుందా? అయితేనేమి? మనవాళ్ళు ఎవరిమట్టుకు వాళ్ళు పట్టుకొని కూర్చుండి, 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'సోఽహం బ్రహ్మ' ఇట్లా అనుకొని సంతోషిస్తూ చతికిలబడి కూర్చున్నారేకాని, తామే బ్రహ్మమైతే, తలమీది (నుదుటిమీది) వ్రాతే బ్రహ్మవ్రాత అయితే, తాము వ్రాసిన వ్రాతను తాము చదువగలిగే ఉందురుగదా. అయితే వారు దానిని చదువడానికి సాహసించలేదో, సాహసించి కార్యము లేదని విడిచిపెట్టినారో చెప్పలేము. ఇంతింత బుద్ధిమంతులు, ఉన్నచోటునుంచి కదలకుండానే కనబడే విశ్వమును, కనబడని విశ్వమునుకూడా చుట్టివచ్చి, వాటి నన్నిటినీ అద్భుత సంఘటనలతో నింపివేసిన మన మేధాశాలులు ఈ విషయమును గురించి ఆలోచించే ఉంటారు. కాని, దాని మర్మము వారి కందకపోయిఉంటుంది.

అయితే, అది వ్రాతే అని అందరున్నూ అంటారే! వ్రాత అయితే దానిని తెలుసుకొనడానికి మళ్ళీ ప్రయత్నము నెందు కారంభించకూడదు? ఆరంభించినప్పుడు మాత్రము శాస్త్ర పద్ధతులమీద ఆరంభించవలెను. ఏమిటా శాస్త్రపద్ధతి?

ఏ శాస్త్ర నిర్మాణమునకైనా మొదట నిర్ణయించుకోవలసినది శోధ్యవిషయము. తరువాతిది శోధ్య వస్తు సంగ్రహణము. తరువాతిది ఆ వస్తువుల అన్వయ వ్యతిరేక భావ నిరూపణము. పిమ్మట భావములను బట్టి ఆ వస్తువుల వర్గీకరణము. తరువాత ఆ యా వర్గములలోని వస్తువుల వివిధభాగ నిరూపణము. తరువాత ఆయాభాగముల ప్రయోజన నిర్ధారణము. తరువాత ఈ సూక్ష్మపరీక్షవలన నేర్పడిన తాత్కాలిక సిద్ధాంత (hynotheris) ప్రతిపాదనము. తరువాత ఆ తాత్కాలిక సిద్ధాంతమున కనుగుణమగు క్రొత్త విషయముల సంగ్రహణము. పిదప తాత్కాలిక సిద్ధాంతమునకు పూర్వపక్ష ప్రతివాదము. పిమ్మట పూర్వపక్ష స్థాపన కనుకూలమైన విషయ సంగ్రహణము. అటు పిదప పూర్వపక్షమునకు వ్యతిరేక విషయ సంగ్రహణము. తరువాత పూర్వపక్ష నిరాకరణము. తుదకు క్రొత్త విషయములనుబట్టి సిద్ధాంతస్థాపనము.

శాస్త్ర నిర్మాణమున కింత తంతు ఉన్నదే! అందులో 'బ్రహ్మలిపి' శాస్త్రము ఎవ్వరూ ఎన్నడూ యత్నించడానికికూడా ఉపక్రమించని విషయము. ఉపక్రమించినా కార్యములేదని ఏనాడో విడిచిపెట్టిన విషయము! ఇది సాధ్యమేనా?

ఎందుకు కాదు? — అయితే ఎట్లో ఆరంభించాలి. ఆరంభించడానికి ఎక్కు

కొంటూనే ఎన్నో ఆటంకములు, అపోహలు, కష్టములు ఎదుర్కొంటవి. ఎందుకంటారా? ఇది వృత్తులతో సంబంధించినది. అందులో మనుష్యుల వృత్తులతో-వృత్తుల కోసము వెదకుతున్నాడు, సమాధులను త్రవ్వుతున్నాడు అని తెలియగనే వీడెవడో మనుష్యులను తినేవాడు కాపాలికుడు, చిల్లంగివాడు, అని పట్టుకొని తీరుతారు. కాపులు తగిలినా విడువకపోతే కడతేర్చి వేస్తారు. ఇది మొట్టమొదటిలోనే పెద్ద అపాయము.

ఈ శాస్త్రపరిశోధనానికి ఉన్నవాళ్ళ మీద పరీక్ష చేయ వీలులేదు. ఎందుచేతనంటారా ఆ వ్రాతమీద ఒక విధమైన ద్రవపదార్థము, ఆపదార్థములో అల్లుకొని రక్తకేశనాళికలు, నాడీతంత్రికలు, ఇతర జీవకణములు అల్లుకొని ఉంటవి. మీద ఉపచర్మము, దానిమీద గురుచర్మము ఉంటవి. ఆచర్మముమీద కేశములు. వీటినన్నిటినీ నున్నగా తీసివేస్తేగాని ఆ కపాలోపరిభాగములోని పుర్రెఎముక పలకల రంపపుపండ్ల సంధుల కలయిక వలన కలిగే కుట్లవంటి గీతలు బయట పడవు. వీటిని బయట పెట్టడానికి బ్రదికి ఉన్నవాడెవ్వడూ ఒప్పుకోడు. ఇది రెండో పెద్దచిక్కు.

ఒకవేళ తత్త్వ నిరూపణము కోసము ఎవరైనా ఆ రీతిగా చేయించుకొనడాని కొప్పుకొంటారే అనుకొనండి. మత్తుమందిస్తే ఇది అంత ప్రమాదకరమైన పని కాదు. శాస్త్ర సత్యస్థాపనముకోసం ఎందరుదారపురుషులు తమ ప్రాణములనే అర్పించి ఉండలేదు?

అయితే ఇక్కడనే పెద్ద చిక్కులలో పెద్ద చిక్కు. ఇంతా చేసి ఆ కుట్లవల్ల ఏర్పడిన గీతలు అర్థములేని గీతలే అయితే? వాటికి ఘుణాక్షరన్యాయము వర్తిస్తే? ప్రయత్నమంతా నిష్ఫలము. పిచ్చివాళ్ళలో కారుపిచ్చివాడవుతాడు సాధకుడు.

అయితే నిరాశ చేసుకోవలసినదేనా? ఎంతమాట! మానవునికి నిరాశ ఏమిటి? నిరాశపరుడే అయితే ఇంతటి జ్ఞానము నెట్లు సాధించగలిగినాడు? సాధకులందరూ మొదటిలో పిచ్చివారే. సాధించిన తరువాత లోకము 'వహవ్వా!' అంటుంది. మహర్షులలో, మహాత్ములలో, సిద్ధులలో చేరుస్తుంది. అంతవరకూ నవ్వుతూ, వెక్కిరిస్తూ, వేళాకోళము చేస్తూ, ఆటంకములు కలిగిస్తూ, తుదివరకూ నిరుత్సాహపరుస్తూనే ఉంటుంది.

ఇంతింతమాటలు వ్రాసి ఈవ్యాసము నింతగా పెంచినావే నీ వేమైనా ఈ విషయమై ఏమయినా కృషిచేసినావా? చేయదలచినావా? చేస్తావా? అని ఎవరయినా అడుగవస్తారేమో! నేను చేయనూలేదు, చేయదలచనూలేదు. చేయడాని కోపికా లేదు. తుదిమాట నేను చేయనూచేయను. అందరితో బాటు నేనున్ను పరోపదేశే పాండిత్యమును అంతో యింతో సంపాదిం-

చుకొన్నాను. దాని నీవ్యాసములో వెలుగబెట్టినాను. ఇది శాస్త్రవ్యాసముకాదు. మూతి బిగింపు, కళ్లచిట్లింపు, గంభీర భృగంచిత వ్యాసము కాదు. సారస్వత వ్యాసము-నాతలవ్రాత, నా నుదుటివ్రాత నాకు తెలుస్తూనే ఉన్నది. ఒకరి వ్రాత జోలికి నాకెందుకు! ఈ ఉద్బోధము ననుసరించి ఎవరైనా కృషిచేస్తే అనేకవిధాల లాభిస్తుందని మాత్రము నిశ్చయముగా చెప్పగలను. ఇది సాధ్యమైన విషయమే అనడములో నాకెట్టిసందేహమున్నూ లేదు, సెలవు!

హనుమంతరాయ ప్రశస్తి

"హనుమంతరావుగారికి సమాజాలే సంతానము. మహాసభ ఒక పుత్రుడు; మహిళాసభ ఒక పుత్రిక; సోదరీ సమాజము ఒక తోబుట్టువు; భాషానిలయము ఒక గారాబు బిడ్డ; అందరికన్న అనుంగుబిడ్డ ఆంధ్ర బాలికా పాఠశాల."

"ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే వీరేశలింగంగారి తరువాత మన రాష్ట్రములో స్త్రీజనోద్ధరణానికి పాటుపడ్డ ప్రధానవ్యక్తి ఆంధ్ర పితామహుడే."

"హనుమంతరావుగారు ఒక మహావ్యక్తి కాదు, ఒక మహాసంస్థ. సజీవమైన విజ్ఞానసర్వస్వము. తెలంగాణము పండించిన ముత్యాల పంట."

"హనుమంతరావుగారి చరిత్రమే ఆంధ్రోద్యమ చరిత్ర. దాని జీవితమే పంతులుగారి జీవితము."

యల్లాప్రగడ – సీతాకుమారి.

ఓరుగల్లు మండలమున సారస్వతసేవ

శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారు, బి. ఏ.

తెనుగు సారస్వతము ముత్యాలపంట పండిన తేనె మాగాణము తెలంగాణము. తెలంగాణమునకు ఆయువుపట్టు ఓరుగల్లు మండలమని చెప్పవచ్చును. ఓరుగల్లు చరిత్ర పరిశోధకులకే కాదు, సారస్వత పిపాసువులకును, శిల్పవిద్యాప్రవీణులకును తీర్థయాత్రా స్థలము. ఏకశిలా నగరము నందు ఆంధ్ర పౌరుషము, ఆంధ్రసారస్వతము, ఆంధ్ర శిల్పము అను మూడు నదులు కలిసి త్రివేణీ సంగమమైనది. ప్రపంచములోని మహారాణీ మణులందు సర్వవిధముల నగ్రగణ్యురాలై సామ్రాజ్య చక్రము నవలీలగా నరచేత ద్రిప్పిన రుద్రమదేవి ఓరుగంటి ఆడుబిడ్డయే. మార్కోపోలోవంటి విదేశ యాత్రికుని దిగ్భ్రాంత మొనరించినది యీమె పరిపాలించిన యాంధ్రనగరముయొక్క వైభవము. ఉత్తమ శిల్పమున కునికిపట్టులగు సౌధములచే నలరారిన ఆ విశాల రాజవీధులు, శత్రురాజులకు దుర్భేద్యమగు ఆ దుర్గము ఆ'నాడు' ఆంధ్రోర్వీశు మోసాలపై వ్రాసిన ఘంటా ఘణత్కారములు, ఆ పూటకూటింటిలోని కర్పూర భోగి వంటకము, కమ్మని గోధుమపిండి వంటయును, ఆ చిత్రశాలలు ఏకశిలా నగర నాగరక జీవితమునకు ప్రతిబింబములై నేటికిని క్రీడాభిరామమున అక్షర రూపముతో శోభిల్లుచున్నవి. ఇట్లు ఆంధ్ర దేశమునకు, ఆంధ్ర సంస్కృతికి కేంద్ర స్థానమై విలసిల్లిన ఓరుగల్లునందు జరిగిన సారస్వత కృషి ప్రకాశవంతమగుటలో ఆశ్చర్యము లేదు.

ఆంధ్ర సారస్వతమున ఉత్తమోత్తమములగు గ్రంథములు మూడు. వీనిలో రెండింటికి జన్మస్థానము ఓరుగల్లు. మూడవదానిలో ముఖ్యభాగము ప్రకాశమైనది ఆనాటి కాకతీయ చక్రవర్తి సభామంటపమునందు. తిక్కనార్యుడు గణపతిదేవుని పెండ్లోలగమున తన మహాభారతమును కావ్యగాన మొనరించినాడు. భాస్కర రామాయణ గ్రంథకర్తలగు భాస్కరుడు మల్లికార్జునభట్టు కుమార రుద్రదేవుడు, అయ్యలార్యుడు 1300 సంవత్సర ప్రాంతమున ఏకశిలానగర పరిసరములందు నివసించి భాషాసేవ గావించినారు. ఇంక ఆంధ్రులపాలిటి పారిజాతమగు పోతనామాత్యునికి కాపురమై యొప్పిన దీ యోరుగల్లే యను విషయము జగత్ప్రసిద్ధము. ఇంచుమించు భాస్కరరామాయణరచనా కాలమునందే అనగా 1300 సంవత్సర ప్రాంతముననే ఓరుగల్లునందు మారన

మహాకవి మార్కండేయ పురాణమును ఆంధ్రభారతి కర్పించినాడు. మార్కండేయ పురాణము ఆంధ్ర సారస్వతమున ఉత్తమశ్రేణికి జెంది సారస్వతోపాసకు లవశ్యముగా పఠింపదగిన గ్రంథము. అల్లసాని పెద్దనార్యుని మనుచరిత్రమునకు ఆధారమైనది యీ మార్కండేయ పురాణాంతర్గతమగు గాథయే. పెద్దన మారనను మక్కికి మక్కిగా అనుకరించినట్లు మనుచరిత్రమునందు నిదర్శనములు కలవు.

లలితకళలను గురించి పరిశ్రమ సల్పి గ్రంథరచన గావించిన జాయప సేనాని కాకతీయ రాజులకు సేనానాయకుడుగా నుండెను. ఈయన రచించిన గ్రంథము నృత్తరత్నాకరము. కాలము ౧౨౫౦ ప్రాంతము. సుప్రసిద్ధ అలంకార శాస్త్రము ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణ కృతికర్తయగు విద్యానాథుడు ఆంధ్రనగరమునందు కాకతీయ రాజుల యాస్థానము ౧౩౦౦ ప్రాంత మలంకరించినాడు. అలంకార శాస్త్రమును రచించిన యాంధ్రులలో ప్రథముడు విద్యానాథుడగుటయే కాక తత్కృతి భర్తయును, ఆంధ్రప్రభువగుట పేర్కొనదగిన విశేషము.

సాధారణముగా రాజులు కృతిభర్తలే కాని కృతికర్తలగుట యరుదు. హాలుని తరువాత కృతికర్తయైన ఆంధ్రప్రభువు ౧౩౭౦ ప్రాంతమున కాకతీయ సామ్రాజ్యమున కధిపతియైన రుద్రదేవచక్రవర్తి. ఈయన హనుమకొండలో నీతిసారమను గ్రంథమును రచించినాడు. ఈ కాకతీయ రాజధానియందే గణపతి దేవునకు ప్రధానిగా నుండిన మహామేధావియగు శివదేవయ్య (౧౨౦౦-౧౩౦౦) పురుషార్థసారమను గ్రంథమును రచించియున్నాడు. ప్రేమాభిరామమను గ్రంథమును వ్రాసిన రావిపాటి త్రిపురాంతకుడు ౧౩౦౦ ప్రాంతమున ఓరుగల్లునందు నివసించియుండెను. ప్రస్తుతము మనకీ ప్రేమాభిరామము లభ్యముకాదు-కాని కాకతీయుల రాజధానీ నగరవర్ణనాదులకు సంబంధించిన సంస్కృత గ్రంథము, క్రీడాభిరామమను తెనుగు గ్రంథమునకు మాతృక ప్రేమాభిరామము. 1300 సంవత్సర ప్రాంతమున అగస్త్యుడను నొక తపస్వియను (ఇతడే విద్యానాథ కవియట) నలకీర్తి కౌముది, బాలభారతము గ్రంథములను, మరియు చక్రపాణి రంగనాథుడు 1230 సంవత్సర ప్రాంతమున నయనగతిరగడ మున్నగు గ్రంథములను రచించియున్నారు.

సాహిత్యము ప్రజలకొరకను సత్యమును గ్రహించి జాను తెనుంగున, ప్రజాసాహిత్యమునకు మిక్కిలి యనుకూలమగు ద్విపదరూపమున బసవపురాణమును రచించిన పాలకుర్తి సోమనాథకవి ఓరుగల్లు మండలమునందే ౧౧౯౦ ప్రాంతమున తన కలమునకు స్వైరవిహారము సమకూర్చినాడు. శైవవాఙ్మయమునకు జన్మస్థానము, ఆటపట్టు ఓరుగల్లని చెప్పవచ్చును. ద్విపదవాఙ్మయమునకును జన్మ

స్థానము ఓరుగల్లే. ౧౧౬౦ ప్రాంతమున శివతత్వసారము వ్రాసిన మల్లికార్జున పండితారాధ్యులు, ౧౫౦౦ ప్రాంతమున బసవపురాణమను పద్యకావ్యమును ప్రభులింగలీలయు వ్రాసినపిడుపర్తి సోమనాథుడు ౧౪౮౦ ప్రాంతమున సిద్ధేశ్వర చరిత్రను ద్విపద గ్రంథమును వ్రాసిన కాసె సర్వప్పయు, ౧౫౫౦ ప్రాంతమున బసవ పురాణము వ్రాసిన పిడుపర్తి బసవప్పయు, ౧౪౬౦ ప్రాంతమున వీరశైవ దీక్షాబోధ బ్రహ్మోత్తర ఖండములను వ్రాసిన పిడుపర్తి బసవకవియు, ౧౭౦౦ ప్రాంత మున శివతత్వరసాయనము వ్రాసిన విశ్వేశ్వర శివదేశికులు మున్నగువారందరును ఏకశిలానగర ప్రాంతీయులే. ఈవిధముగా పైన పేర్కొనబడిన శతాబ్దములు ఓరుగల్లు సారస్వత చరిత్రమున, కాదు, ఆంధ్ర సారస్వత చరిత్రముననే సువర్ణయుగమని చెప్పవచ్చును.

ఓరుగల్లు ప్రాంతమునందు శివకవులతో పాటు వైష్ణవ కవులును బయలుదేరి వైష్ణవ వాఙ్మయ ప్రచారము గావించియున్నారు. ౧౭౦౦ ప్రాంతమున ఓరుగల్లు సమీపముగానున్న వరదన్నపేటలో రామానుజాచార్యులను వైష్ణవుడు ముముక్షుజన కల్పకమును, తత్వార్థ దర్పణమను ద్విపద గ్రంథమును రచించినాడు. సుమారు ౧౭౦ సంవత్సరముల క్రింద అచ్చి లక్ష్మణాచార్యులను కవి మరియొక ముముక్షు జనకల్పకము వ్రాసియున్నాడు. సుమారు ౩౬౦ సంవత్సరముల క్రింద తిరునగరి వేంకటాచార్యులు యతిరాజ వింశతి యను గ్రంథమును రచించినాడు. ఇప్పటికిని ఓరుగల్లు మండలమునందు కవితాపాటవముగల వైష్ణవులనేకు లున్నారు. వీరిగృహములందు వీరి పూర్వులచే రచింపంబడిన పెక్కు గ్రంథములు కలవు. ఎవరు వ్రాసిరో తెలియని మేలుకొలుపులు మంగళహారతులు ఓరుగల్లు మండలము సేకరింపవలసినవి నేడు సమృద్ధముగా కలవు.

౧౭౦౦ సంవత్సర ప్రాంతమున ఏకామ్రనాథుడను పండితుడు ద్వాత్రింశత్సాలభంజికలను గ్రంథముతోపాటు ప్రతాప చరిత్రమను వచన గ్రంథమును వ్రాసియున్నాడు. ఈయన ఓరుగల్లు నివాసి. ఈ గ్రంథమే ఆంధ్రభాషలో మొదటి వచన గ్రంథమేమో! అట్లేయగుచో మన వచన సారస్వతమునకు పునాది వేసిన గౌరవము ఓరుగల్లునకే యీయవలసి యుండును. ఈ పదునేడవ శతాబ్దముననే కేసనమల్లనలు దాక్షాయణీ పరిణయము విష్ణు భజనానందము అను రెండు గ్రంథములను రచించియున్నారు.

తరువాత ఓరుగల్లులో నెన్నదగిన సారస్వత కృషిగావించినవారు పరశురామపంతులవారు. వీరిలో పరశురామపంతుల అనంతరామకవి ౧౮౩౦ సంవత్సర ప్రాంతమున హనుమద్విజయము అను గ్రంథమునకు కర్తృత్వము వహించెను. రమారమి 130 సంవత్సరముల క్రింద పరశురామపంతుల రామమూర్తి సీతారా

మారుతిసేయము అను యక్షగానమును విరచించియున్నాడు. సుమారొక నూట యిరువది సంవత్సరముల క్రింద పరశురామ పంతుల లింగమూర్తి యను పండితప్రకాండుడు సీతారామాంజనేయ మను గొప్ప ఆధ్యాత్మికగ్రంథమును వ్రాసియున్నాడు. కళాదృష్టితో గాక ఆధ్యాత్మికదృష్టితో జూచిన సీతారామాంజనేయము భారతముతో తులదూగుచుండును. మొత్తము మీద సీతారామాంజనేయము మరొక యుద్గ్రంథమని చెప్పవచ్చును. ఈ పరశురామ పంతులవారి వంశీకులు నేటికిని ఓరుగల్లున నివసించుచున్నారు.

గతశతాబ్దాంతమున ఓరుగల్లుపట్టణము నందు తూము రామదాసను నొకపండిత కవి నిర్వచన మిత్రవిందోద్వాహాది గ్రంథములను రచించుటయే గాక ఆంధ్ర పద నిధాన మను నొక నిఘంటువును కూడ రచించియున్నాడు. ఈ నిఘంటువును శ్రీ శేషాద్రిరమణ కవులు సంపాదకులుగా కొంతకాలము ఓరుగల్లునందు భాషాసేవ గావించిన కాకతీయ గ్రంథమాలవారు ప్రకటించియున్నారు. ఈ రామదాసకవి వంశీకులు నేడును వరంగలునందు నివసించియున్నారు. ఇంకను ఓరుగల్లు ప్రాంతమునందు భాషాసేవగావించిన పూర్వకవులలో హరిశ్చంద్ర యను ద్విపద గ్రంథమును వ్రాసిన వెన్నెలకంటి చంద్రశేఖర కవియును, వజ్రాభ్యుదయకర్త యగు నెల్లుట్ల నారాయణ కవియు, వెలిగందల నారయ, హరిభట్టు మున్నగువారు ప్రత్యేకముగా ప్రశంసనీయులు.

ఆధునిక కాలమున జాతీయ పునర్వికాసముతో పాటుసారస్వత పునరుజ్జీవనముకూడ మన దేశమున జరిగినది. వీరేశలింగ ప్రభృతులగు మహనీయులు మనభాషలో క్రొత్త రచనారీతులను ప్రవేశపెట్టినారు. పత్రిక లవతరించి వాఙ్మయము నకు బహుళప్రచార మొసంగినవి. ఈవిధముగా నొక క్రొత్తదనము సారస్వత ప్రపంచము నావరించినది. ఈ నవ్యతా ప్రభావము నుండి ఓరుగల్లు మండల మెట్లు తప్పించు కొనును ?

నేటి షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున నిజాం రాష్ట్రాంధ్రుల జోహారుల నందు కొనుచున్న శ్రీ మాడపాటి హనుమంత రావుగారు ఓరుగల్లు వాసులు. కొంత కాలము ఓరుగల్లునందు కాపురముండి గ్రంథాలయోద్యమాది రూపకముగా ప్రజాసేవ గావించినారు. కావున ఆంధ్ర పితామహుల సారస్వత కృషి కొంత ఓరుగల్లునందు జరిగియుండుట నిస్సంశయము. హనుమంతరావుగారు తెనుగులో చిన్నకథలను వ్రాసిన ప్రథములలో నొక్కరని చెప్పవచ్చును. మున్షీ ప్రేమచంద్రుని కథలను మనోహరమగు సులభశైలిలో ఆంధ్రీకరించి వీరు భాషా సేవ గావించినారు. హనుమంతరావు గారు తెనుగులో చక్కని వ్యాస కర్తలు. వీరి వేషభాషలవలె శైలియును ఆడంబర రహితమైనది.

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారికి సమకాలికులై నిజాంరాష్ట్రము నందలి ఆం

ధ్రుల యభ్యుదయమునకై అపారమగు సేవగావించిన శ్రీ ఆదిరాజు వీరభద్రరావు గారికిది జన్మస్థానమీ యేకశిలానగర ప్రాంతమే. మనరాష్ట్రమునందు కీర్తి కాంక్షింపక సేవచేయుటే ప్రధానముగా భావించినవారిలో శ్రీ వీరభద్రరావుగా రగ్రగణ్యులు. శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయముయొక్క పెంపుసొంపులకు ఆధారభూతులైన పెద్దలలో వీరొక్కరు. నిలయపు రజతోత్సవ సంచికకు వీరు సంపాదకులై సంచికను సర్వాంగ సుందరముగను, విజ్ఞానదాయకముగను సిద్ధము గావించినారు. లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలికి కార్యదర్శులై, పెక్కు శాసన విషయములను బహిరంగ పరచినారు. ఇంకను చరిత్రాత్మకములు, భాషా విషయకములును, విజ్ఞానదాయకములు నగు వ్యాసము లనేకములు వ్రాసి ఆంధ్రవ్యాస రచయితలందొక విశిష్టమగు స్థానము నాక్రమించి యున్నారు. నేడు నిజాం రాష్ట్రాంధ్రమునందలి చారిత్రిక ప్రదేశములు, చరిత్ర పరిశోధన, భాషావ్యవసాయము, ఇంతయేల ఆంధ్రోద్యమము యొక్క యేవిషయమును గురించియైనను సమగ్ర విజ్ఞానము గలిగినవారు శ్రీ వీరభద్రరావుగారనుటలో నెట్టి అతిశయోక్తి యును లేదు. వీరు ప్రచ్ఛన్నముగా చేసిన భాషాసేవ యెంతయో కలదు.

నిజాంరాష్ట్రమున ప్రథమ ఆంధ్ర పత్రికలు నీలగిరి, తెనుగు పత్రికలు. ఇందు తెనుగుపత్రిక ఓరుగల్లు మండలాంతర్గతమగు మానుకోటకు సమీపము నందలి ఇనుగుర్తి గ్రామమునుండి వెలువడినది. ఈ పత్రికా సంపాదకులు శ్రీ ఒద్దిరాజు సీతారామచంద్రరావు, రాఘవరంగారావు సోదరులు. వీరిరువురును పండితులు, కవులు, గ్రంథకర్తలు, బహుభాషాకోవిదులు. వీరి సంపాదకత్వమున కొన్ని సంవత్సరములు తెనుగు పత్రిక ప్రజాసేవ, భాషాసేవ గావించినది. తరువాత యీపత్రిక కేంద్ర స్థానము ఓరుగల్లునకు మారినది. ఓరుగల్లునందు యీ పత్రికను కొంత కాలము చక్కగా నడిపినవారిలో ముఖ్యులు శ్రీ కూరము వరదరాజ, దేవులపల్లి వేంకటాచలపతిరావుగార్లు. వీరిరువురు స్థానిక గ్రంథాలయము యొక్క ఉన్నతి కొరకై శ్రద్ధతో శ్రమ యొనరించిరి. ఓరుగల్లులో తెనుగు పత్రికను సమకాలికముగా భాషా సేవగావించినది శైవప్రచారిణి. శైవప్రచారిణికి సంపాదకులు శ్రీ మునిగొండ వీరేశలింగశాస్త్రి గారు. శ్రీ శాస్త్రిగారు సంస్కృతాంధ్రములయందు చక్కని పండితులు. ప్రస్తుతము స్థానిక కళాశాలయందు పండితులుగా నున్నారు. తెనుగు పత్రిక శైవ ప్రచారిణుల, వలెనే సుకృతీగతాయు వన్నట్లు స్వల్పకాలమే జీవించినది. ఆంధ్రాభ్యుదయము మాసపత్రిక. ఈ పత్రిక హనుమకొండనుండి శ్రీ కోకల సీతారామశర్మగారి సంపాదకత్వమున వెలువడుచుండెడిది. ఓరుగల్లు మండలము నందలి బూర్గంపహాడునుండి ఆంధ్ర

వాఙ్మయ సేవాసమితి పక్షమున కిన్నెర సాను సంపుటము లొకటి రెండు వెలువడి నవి. తెనుగుపత్రిక ప్రకటింపఁబడు రోజు లలో శ్రీ గుడిపట్ల పట్టాభిరామరావు గారును, గార్లపాటి రాఘవరెడ్డిగారును చక్కని కవిత్వము వ్రాయుచుండెడివారు. శ్రీ పట్టాభిరామరావుగారు గత సంవత్స రము ఓరుగల్లులో జరిగిన కవి సమ్మేళన మున కధ్యక్షత వహించియుండిరి. హనుమ కొండ కళాశాలలో ఉపాధ్యాయులుగా నుండి కీర్తిశేషులైన శ్రీ కంభంపాటి అప్పన్నశాస్త్రిగారు వేయిస్తంభాలగుడి శాసనమును ప్రకటించియు, పూలతోట యను మాసపత్రికను నిర్వహించియు భాషాసేవ చేసియున్నారు.

ఓరుగల్లు కళాశాలయందు చిరకాలము పండితులుగానుండి, సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల ములయందేకాక, ఉర్దూ, ఫారసీ, అరబ్బీ, కర్ణాటకాది బహుభాషలయందు పాండి త్యము గడించి, ఉర్దూ-తెనుగు నిఘంటు వును వ్రాసి ప్రశంసనీయమగు భాషాసేవ గావించి, ప్రచారమును కాంక్షింపక, పత్రికలయందు పేరెక్కించుకొనక, సభల జోలికిబోక, సమావేశముల కాహ్వానింప బడక నివురుగప్పిన నిప్పువలె నేటికిని సుల్తానుబజారునందు అప్పుడప్పుడు కని పించు వృద్ధమూర్తి, అజ్ఞాతముగా నున్న విజ్ఞాన నిక్షేపము, ఓరుగల్లు నందలి కళా శాలలో అస్మదాది యువకుల కనేకులకు ఉపాధ్యాయులై సారస్వతప్రేమ గలిగిం చిన విద్వద్వర్యులు శ్రీ అమితంరాజు కొండలరావుగారు. వీరివలెనె బహుభాషా కోవిదులై ఓరుగల్లు కళాశాలయందు ప్రస్తుతము పండితులుగా నుండి అనేక గ్రంథములను రచించుచు ప్రకటింపనొల్లక అజ్ఞాతముగా నున్నవారు శ్రీ ఉదయరాజు శేషగిరిరావు, ఎం. ఏ. గారు.

గోలకొండ కవుల సంచిక నాటికి ఓరు గల్లు మండలమున మొత్తము ఎనుబది యైదుగురు కవులున్నట్లు తెలియుచున్నది. వీరిలో శ్రీ మాడపూరి నాగభూషణ రావుగారు ఆధునిక సంప్రదాయము నను సరించి చక్కని కవిత్వమును వ్రాసిన సుప్రసిద్ధులు. వీరి కవితా సౌందర్య మును పఠనామాధుర్యము ద్విగుణీకృత మొనరించుచున్నది. వీరొక గ్రంథమా లను స్థాపించి వెన్నెల కుప్పలవంటి చక్కని గ్రంథములను ప్రకటించినారు. ఓరుగల్లు మండలమున బహుళ గ్రంథకర్తలు పండి తులు, అవధానులు, ఆధునికులయందు కలరు. గోలకొండ కవులసంచిక ప్రకా రము ఇచ్చటి సారస్వతోపాసకులలో యీ క్రిందివారిని ఉదహరింపవచ్చును. అంబటి లక్ష్మీనరసింహరాజు, వీరవల్లి నరసింహా చార్యులు, అల్లూరి రాజేశ్వరకవి, చిలు కూరి శ్రీరాములు, ఒద్దిరాజు లక్ష్మీనర సింహరావు, ఆవుల పురుషోత్తమదాసు, మాచేటి వరదరావు, కొండపర్తి వీరమల్లు, చాగంటి భాస్కరలింగము, ముడల్ధర నరహరిరావు, గుండా రాజమౌళి, కాళూరి రాజేశ్వరరావు, తిరువాయిపేట రంగయ్య సూరి, జ్ఞానమాంబ, లక్ష్మణసింగు, పలి వెల వెంకట అప్పారావు, జములాపురము

వెంకట రామారావు, గంగు కృష్ణదాసు, కొండపల్లి రామచంద్రరావు, బండి వేంకటరామారెడ్డి, పొట్లపల్లి వేంకటేశ్వరరావు, కందాళ శేషగోపాచార్యులు, అకుల లక్ష్మీనారాయణ, నల్లాన్‌చక్రవర్తుల వేంకటపెన్నరంగాచార్యులు, భవానీసింగు ఠాకూరు, శ్రీరాముల లక్ష్మీనారాయణ, పుతుంబాక దుర్గాప్రసాదరావు, కొండపల్లి గోపాలరావు, హరి రామలింగశాస్త్రి, నల్లాన్ చక్రవర్తుల ప్రతాప రాఘవాచార్యులు, మామిడేటి గోపాలరావు, పులివాక మహానందిశాస్త్రి, బొమ్మకంటి యోగానందరావు, మోటుపల్లి కృష్ణమాచార్యులు, కొట్టుపర్తి సుబ్బారావు, గుండా ముక్తిలింగము, తంగాల లక్ష్మీనరసింహాచార్యులు, కటారి మాణిక్యరావు, కె. వి. నరసింహాచార్యులు, సముద్రాల లక్ష్మీనరసింహాచార్యులు, కాళూరి సీతారామరావు, వానమామల జగన్నాధాచార్యులు, వనం వేంకటనరసింహారావు, రేమిడిచర్ల వేంకట కృష్ణారావు, ఊటుకూరి సూర్యనారాయణరావు, పడగం రాజేశ్వరరావు, .సి. ఇ. ఆండ్రూసు, ముదిగొండ మల్లనారాధ్యకవి, బొమ్మినేని రాజరెడ్డి, నేరెళ్ళ నరసింహారాయకవి, వానమామల లక్ష్మణాచార్యులు, ఆడ్లూరి అయోధ్యరామకవి, గుండా రాజలింగకవి, వనం వేంకట నరసింహారావు మున్నగువారు. ఖమ్మములో శ్రీ దాశరథి కృష్ణమాచార్యులు అను యువకుడు అభ్యుదయ రచనలను గావించుచున్నాడు.

ఈ ప్రాంతమున సారస్వత సేవ యొనరించిన గ్రంథమాలలు కాకతీయ గ్రంథ మాల ఓరుగల్లు, విజ్ఞానప్రచారిణీ గ్రంథ మాల ఇనుగుర్తి, వేంకటేశ్వర గ్రంథ మాల గార్ల, ఆణా గ్రంథమాల ఇనుగుర్తి ఆంధ్రవాఙ్మయ సేవాసమితి పాల్వంచ ప్రస్తుతమీ గ్రంథమాలలు అంతరించినవి. ఇప్పుడీ ప్రాంతమున భాషాసేవ విద్యా ప్రచారము గావించుచున్న సంస్థలలో పేర్కొనదగినవి ఆంధ్ర విద్యాభివర్ధనీ సమాజము ఓరుగల్లు, సారస్వత సేవా సమితి ఘనపురము, కాకతీయ కళాసమితి ఓరుగల్లు, కాకతీయ క్లబ్ ఓరుగల్లు, హస్కర్స్‌క్లబ్ ఖమ్మము, రఘునాధపల్లి ఆంధ్ర విద్యాలయము, ఆంధ్రజాతీయ యువజనసంఘము ఖమ్మము, మున్నగునవి కలవు. ఓరుగల్లు మండలమున గ్రంథాలయోద్యమము క్రమవ్యాప్తినొంది అభివృద్ధి గాంచినది. హనుమకొండలోని రాజనరేంద్ర ఆంధ్రభాషానిలయము, ఓరుగల్లు నందలి శబ్దానుశాసనాంధ్రభాషానిలయము రజతోత్సవములు గావించుకొన్నవి. ఇంకను ఇచ్చటి గ్రంథాలయములలో ప్రశంసింపదగినవి శైవప్రచారిణీ గ్రంథ భాండాగారము, ఓరుగల్లు, విజ్ఞాననికేతనము, ఖమ్మముమెట్టు, హిందీప్రచారిణీ గ్రంథాలయము, మల్లేపల్లి, విజ్ఞాన ప్రకాశినీ గ్రంథనిలయము, కలకోట, పత్రికా పఠనమందిరము బంధూలరావుపేట, ఉస్మానియా గ్రంథాలయము మధిర, మహబూబియా గ్రంథాలయము, ఎట్టపాలెము సిద్ధి మల్లేశ్వర గ్రంథాలయము రేమిడిచర్ల

శ్రీ జనార్దన నిలయము మామునూరు, వేంకటేశ్వర గ్రంథాలయము గార్ల, విష్ణువర్ధనాంధ్రభాషానిలయము బూర్గంపాడు, జీర్ణోద్ధారక ఆంధ్రభాషానిలయము కుక్కునూరు, ప్రతాపరుద్ర ఆంధ్రభాషానిలయము మడికొండ.

ఆంధ్ర గ్రంథాలయము-రఘునాథపల్లి స్టేషన్, హసన్‌పర్తి గ్రంథాలయము, నర్సాంపేట గ్రంథాలయము, ఓరుగల్లు కోటలోని ప్రతాపరుద్ర గ్రంథాలయము, కరీమాబాదు గ్రంథాలయము, వర్తక గ్రంథాలయము-యెల్లందు మున్నగునవి.

ఓరుగల్లు మండలమునందు ఆంధ్రభాషా వికాసమునకు ఆంధ్రులయందు విజ్ఞానాభివృద్ధికిని కృషి సలిపిన మహాశయులు అనేకులు కలరు. శ్రీమాన్ దూపాటి వేంకటరమణాచార్యులు శతావధానులుగారు మండలమునందంతటను సంచారము చేసి ఆంధ్రచరిత్రకు సంబంధించిన పెక్కు నూతన విషయములను వెల్లడిపరచియున్నారు. శాసన పరిశోధనమందును, భాషాపరిశోధనమందును వీరు జూపిన అభినివేశము ఇచ్చటివారి యుత్సాహమునకు దోహదమొనరించినది. క్రొత్తవలి వేంకటరామ లక్ష్మీనారాయణశర్మగారు గోదావరీ తీరము మన్యప్రాంతములలో గ్రంథాలయములను, వాఙ్మయ సమితులను నెలకొల్పి చక్కని ప్రబోధము గావించియున్నారు. నా మిత్రుడు శ్రీ కోదాటి నారాయణరావు నిజాం రాష్ట్రమునందు ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ కార్యనిర్వహణ భారము వహించి తదుద్యమ వ్యాప్తికై ప్రచారము సలుపుచున్నారు. వదాన్యశేఖరులైన చందా కాంతయ్యశ్రేష్ఠిగారిని గురించి ప్రత్యేకముగ ప్రశంసింపవలసియున్నది. అత్యంత త్యాగశీలముతో యీ మహాశయుడు సుమారు మూడు లక్షల రూపాయల విరాళముతో ఆంధ్ర విద్యాభివర్ధనీ పాఠశాలను స్థాపించి ఆంధ్రులయందు విజ్ఞానాభివృద్ధికి తోడ్పడియున్నాడు. ఈ దానకర్ణుని వితరణశీలము ఆంధ్రులకు గర్వకారణమైనది.

నేడు ఓరుగల్లు మండలమున భాషాప్రియులును సారస్వతోపాసకులు నగు యువకు లనేకులు కలరు. శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారలవంటి ఆధునిక కవిశేఖరులచే మన్ననలంది "మణిమాల"ను ఆంధ్ర శారద కంఠమున నలంకరించిన శ్రీ వానమామల వరదాచార్యులవారు ఓరుగల్లునకు సమీపముననే యున్న మడికొండ వాసులు. ఈ షష్టిపూర్తి సంచికలో సిరియాలదేవి యను వీరాంకికను ఆంధ్ర పితామహున కంకితమొసంగిన కవులు శ్రీ బెల్లంకొండ చంద్రమౌళిశాస్త్రిగారు ఓరుగల్లు మండలాంతర్గతులు. నేడు చిన్న కథలను వ్రాయుటలో సిద్ధహస్తులుగా ప్రశంసలొందుచున్న శ్రీ పొట్లపల్లి రామారావుగారు ఓరుగల్లునకు సమీపముగా నున్న తాటికొండ వాస్తవ్యులు. వీరు చక్కని గేయములను కూడ వ్రాసియున్నారు. ఓరుగల్లు మండలమున భాషాసేవ గావించుచున్న విదుషీమణులును కలరు. వీరిలో

శ్రీ సోమరాజు ఇందుమతీ దేవిగారు ప్రత్యేక ప్రశంసనీయురాలు. భాషయందు, సౌందర్యభావములందు రమణీయత యీయమ ప్రత్యేకత. గోలకొండ సంచికలో యీమె ప్రకటించిన పద్యములు మిక్కిలి మనోహరముగా నున్నవి. ప్రియుడు ప్రేయసిని సంబోధించు రచనలే ఇంతవరకు మనభాషయందు జన్మించినవి. ప్రేయసి ప్రియుని సంబోధించుచు వ్రాసిన కావ్యములు మన సారస్వతమున లేవేమో? శ్రీ ఇందుమతీదేవిగారు ఆ కొరతను దీర్చుచు నొక చక్కని ఖండకావ్య సంపుటమును ప్రకటించియున్నారు.

అధునికు లుపాసించు నవ్యత యీమె కవితయందు ప్రత్యక్షమై యున్నది. యువకులలో పేర్కొనదగిన మరి యొక్కరు శ్రీ నెల్లుట్ల రామకృష్ణకవిగారు, వీరు సూరబాలయను ఖండకావ్యమును, భావార్ణవాది ఇతర గ్రంథములను వ్రాసియున్నారు. భావమును గీతపద్యమున ఇమిడించుటలో వీరి కొక ప్రత్యేకమగు విజ్ఞానము కలదు. నియోగిశాఖాభిమానము ఈయనయందు మూర్తీభవించి యున్నది. కావలసినంత యవకాశము కలిగిన యీయన ఆంధ్రభాషాసేవ ఇతోధికముగా గావించునని నమ్ముచున్నాను.

రాజకీయ రంగమునుండి సారస్వత రంగమునకు లంఘించిన నాప్రియమిత్రుడు శ్రీ నారాయణరావు కాళోజి నేడు గేయ రచనయందు నిమగ్నుడై యున్నాడు. ఆతని యొక్కొక హృదయస్పందనము, ఒక గేయముగా మారుచున్నది. స్వభావ సిద్ధముగు ఉద్రేకము ఈయన గేయములందు ఉప్పొంగుచుండును.

ఈ విధముగా ఓరుగల్లు మొదటి నుండియు నేటి వరకు సారస్వతరంగమున తన పాత్రను కాలానుగుణముగా నిర్వహించుచునే యున్నది. ఇది యొక పవిత్రమగు యాత్ర; అవశ్యము ఆచరింపవలసిన ధర్మము; మాతృదేవతా పాదసేవ నిరంతరము సాగుచునే యుండగలదు.

"నిలుపడు స్యందనంబు ధరణీపతిపాలన
దండభీతిచే ...... అనర్గళజవయాత్రి
నెగడినికన్నులకుని గనరాని చోటికిన్"
"ప్రజలయాతేరు మోకుబట్టువారు"

అని యొక యాధునిక కవిశేఖరుడు వ్రాసినట్లుగా మాతృదేవతాస్యందనము పరుగెత్తుచునే యుండగలదు. కాలము అనంతమైనది. ప్రపంచము విశాలమైనది. భావప్రపంచమునకు మార్పు సహజము.

భారత వాణిజ్యము

శ్రీ బచ్చు వేంకటేశ్వర గుప్తగారు, హైకోర్టు వకీలు

జాతీయ వికాసమునకు, దేశ సౌభాగ్యాభివృద్ధికిని వర్తకమే, తదంగభూతమైన పారిశ్రామికమే, ముఖ్యాంశ మను విషయము సర్వమానవప్రపంచ మంగీకరించి యున్నది. ప్రాచీన భారతీయ వాణిజ్యము ప్రాచ్య, పాశ్చాత్య, భూమండలమునం దంతటను ప్రబలముగ నడిచినది. భరతఖండము పూర్వప్రపంచమున కంతటికిని హృదయమువలెనుండి, నౌకావాణిజ్యమునను, పరిశ్రమసంపత్తియందును భూఖండము లన్నిటిలో మిన్నయై ప్రకాశించె ననుటకు ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షప్రమాణము లనేకములు గలవు. భారతీయుల వర్తక మద్వితీయముగ ఆంగ్లేయ ప్రభుత్వారంభమువరకు వర్ధిల్లి, నిఖిల లోకాకర్షణీయముగ నుండెననుటకు చారిత్రక నిదర్శనములు గలవు. మన ప్రాచీనుల యపారసంపదకు వారి బాహుళ్యమైన విదేశవ్యవహార మొక కారణ మని నిర్ణయించవచ్చును. ఇచటి నైసర్గిక వస్తుసమృద్ధియు, బహుమూల్యములైన సుందర సామగ్రియు, ఖనిజసంపత్తియు, విలువగల పారిశ్రామిక వస్తురాజములును, విశ్వవ్యాప్తమైన యెగుమతులకు సహకార మొసంగుచుండెను. స్వదేశవర్తకమేగాక, విదేశవ్యవహార మంతయు, సహజవాణిజ్యనైపుణ్యులగు వణిజుల హస్తగతమై యుండెనని చరిత్ర చాటుచున్నది.

ఆదియుగములోని భారతీయుల వర్తకము

భారతీయులవర్తక మతిప్రాచీనమైన దనుటకు, అనాదియుమైన వేదములో నయ్యదొక ముఖ్యవృత్తిగ పేర్కొనబడుటయే సాక్షి. తద్వృత్తి నిర్వహణమునకై యొకజాతి ప్రత్యేకింపబడినది. "ధనమును గోరు వర్తకులు ఓడలలో సముద్రమునాశ్రయించెద"రనియు "వణిజులు లాభముల కొరకు ఎల్లచోట్ల కేగుచు సముద్రములో ద్రిమ్మరుచుందు"రనియు, ఋగ్వేదప్రథమ మండలములో సూత్రప్రాయముగ నుదహరింపబడి యున్నది.

త్రేతాయుగములో ప్రాదుర్భవించిన యాదికావ్యమనబడు రామాయణమువలన

భారతీయుల కితరద్వీపవాసులతో వర్తక సంబంధ ముండినట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మను, యాజ్ఞవల్క్య, మున్నగు స్మృతుల లోని వర్తక నిబంధనలు, నౌకాయాన వివాద పరిష్కార పద్ధతులు భారతీయుల వర్తక ప్రాశస్త్యమునకు సాక్ష్యము లిచ్చుచున్నవి.

శ్రీ సత్యనారాయణ వ్రతకల్పమునం దొక వైశ్యుని వ్యవహారదక్షత్వము, నౌకాయాన విశేషత్వము, వివరింపబడియున్నది. శకుంతల నాటకమున, ధనవృద్ధినామక వర్తకుడు సముద్రయానములో గతించెనని వ్రాయబడియున్నది. హరవిలాసమునందు త్రిపురారిశెట్టి యను నాతని విదేశవ్యవహార మభివర్ణింపబడియున్నది. ఇదే విధమున సంస్కృతాంధ్ర వాఙ్మయమున భారతీయ వర్తకప్రాబల్య ముల్లేఖింపబడియున్నది.

వేదములోని నౌకాయాన ప్రశంస, వాయువిమాన వివరణ, ఉక్కుతో చేయబడిన వస్తువుల పరామర్శ, రామాయణములోని ఇంద్రజిత్తుని యంతరిక్షయుద్ధ విచిత్రములు, లంకానగర ద్వారమండలి మరయంత్రములు మున్నగునవి ఆనాటి పరిశ్రమల యౌన్నత్యమును చాటుచున్నవి.

మధ్యయుగములోని విదేశ వర్తకము

క్రీస్తుశకమునకు మూడువేల సంవత్సరములకు పూర్వము భారతీయులు, పోమెసేమియా, బాబిలోను మున్నగు దేశములతో వర్తకము చేసి యుండిరని పురాతత్వజ్ఞుడగు సెయిస్ గారు వక్కాణించియున్నారు.

క్రీ. పూ. దశమశతాబ్దములో ఇస్రాయిలు రాజును, టైరుదేశపురాజును భరతఖండమునకు నోడల నంపి, దంతములు, వెండి, బంగారము, చందనపుచెక్క, రత్నములు మున్నగునవి తెప్పించుకొనెననియు భారతీయులకును, అరబ్బులకును వర్తకము బాహాటముగ జరుగుచుండెననియు మ్యాక్సు డంకర్సు (Max Dunker's History of antiquity) గారి చరిత్ర చాటుచున్నది.

క్రీ. పూ. ౮-వ శతాబ్దమున భారత వర్తకము బాబిలోను (బకేరియా) తో జరిగినట్లు ప్రమాణములు లభించుచున్నవని జాక్సన్, ఐ.సి.యస్. గారు తెలిపియున్నారు.

భారతీయ వణిజులు క్రీ. పూ. ౬-వ శతాబ్దమున, చీనా తూర్పుతీరమునను, ఆఫ్రికా, అరబ్బు స్థానమందును, బాబిలోనునందును, ఉపనివేశము లేర్పరచుకొని యుండిరని కెన్నడీగారు Journal of the Royal Asiatic society for 1898 A. D.) తెలిపియున్నారు. కొందరు వాణిజ్యార్థము సముద్రయానము చేయుచుండ తుపానుచే కొట్టుకొనిపోబడి జర్మనీ దేశము చేరియుండిరని ప్లినీ గా రభిప్రాయపడియున్నారు.

ఈజిప్టు, సైబీరియా, బాబిలోన్ దేశములకు ఇనుము, రంగుబట్టలు మున్నగునవి విరివిగ నెగుమతి చేయబడుచుండెనని మాండర్స్ (Maundea's treasury of History) దేశచరిత్ర యుగ్గడించుచున్నది. క్రీ. పూర్వము భరతఖండము విస్తారముగ వ్యవహారము జరిపిన యూరోపు దేశ నగరములలో "రోము" పట్టణము ముఖ్యమైనది. అచటి కెగుమతియగు దినుసు లనేకములు పేర్కొనబడినవి. రోము దేశీయులెత్తునకెత్తు బంగారమిచ్చి భారతదేశపు పట్టుబట్టలు కొనుచుండిరట. వారేటేట వీటికై ౪౦ లక్షల కాసులు భరతఖండమునకు చెల్లించుచుండిరట. దీనిచే ఆకాలమున నిచటి పరిశ్రమవస్తువు లెంత యపురూపముగను, అమూల్యముగను భావింపబడుచుండెనో యూహింపబడవచ్చును.

క్రీస్తుశకారంభము మొదలు ౧౨వ శతాబ్దమువరకు ఈజిప్టుదేశమునకును, భరతఖండమునకును, నిరంతరము వర్తకము సాగుచుండెననియు, అరబుస్థానములోని వర్తకస్థలములకును, ఈజిప్టునకును పంపబడు సరుకులు సముద్రముద్వారానే పోవుచుండెడివనియు (Journal of the R.A.S. for 1904) గ్రంథాదులలో నుదహరింపబడియున్నది.

వాణిజ్య నౌకాశ్రయములు

సింధునదిపై నాలుగువేల వ్యవహారకులు నడచుచుండెననియు, అచట గొప్ప హార్బరు కట్టబడియుండెననియు తెలియుచున్నది. బొంబాయి సమీపమున నున్న కల్యాణీ రేవునుండి అనేకవర్తకపు టోడలు సిలోన్, పర్షియా, ఎతియోపియా, మడ్‌గాస్కర్ మున్నగు దేశములకు వర్తకపు సరకుల గొంపోవుచుండెను. భరుకచ్ఛము, తామ్రలిప్తి, నగరములు గొప్ప నౌకావాణిజ్యకేంద్రములుగ నుండి చైనాతో వర్తకము జరుపుచుండెనని చరిత్ర ఘోషించుచున్నది. మలబారు తీరమునుండి పాశ్చాత్యదేశములకు సరుకు లెగుమతి యగుచుండెనని తెల్లమగుచున్నది. ఒక్కొకయోడలో వర్తకులు ౭-౮ వందలవరకు సముద్రయానము చేయుచుండిరని నిదర్శనములు గలవు. బందరు రేవుపట్టణము వర్తకస్థానముగ ప్రసిద్ధికెక్కియుండెను. ఇచటినుండి అనేక వర్తకనావలు వివిధదేశముల కేగుచుండెనని టావర్నియర్ (Tovernier) గారు తెలిపియున్నారు. ఇంక ననేక భారతీయ నౌకాశ్రయములు పేర్కొనబడినవి.

ఆంధ్రుల వర్తకము

అతిప్రాచీనకాలము నుండియు నాంధ్రదేశము వాణిజ్యమున ప్రసిద్ధికెక్కియున్నది. నేతపరిశ్రమయందును, ఖనిజసంపత్తియందును, విదేశవర్తకమునకును నియ్యది ముఖ్యస్థానముగ నుండెను. ఈ ప్రాంతములోని యనేక నౌకాశ్రయములను, టాలెమీ (Ptolemy) గారు పేర్కొనియున్నారు. గూడూరు, ఘంట

పాల, మోటుపల్లి, కోరంగి, బందరు, పాలూరు, ఆవనిగడ్డ, మున్నగు రేవులు ప్రాచీనాంధ్ర నౌకాస్థానములలో ప్రసిద్ధి గాంచి యుండెనని చరిత్ర తెలుపుచున్నది. జావా, బోర్నియో, సుమిత్రా చీనా, ఆఫ్రికా, ఐరోపియా, అరేబియా, ఈజిప్టు, రోము, గ్రీసు, పారశీకము మున్నగు దేశములతో ఆంధ్రులు వర్తకము చేయు చుండినట్లు రుజు వగుచున్నది.

రెడ్డిరాజుల పరిపాలనా కాలములో విదేశవర్తకుల నాంధ్రదేశమునకు రప్పించుటకై యెన్నియో యానుకూల్యములు కావింపబడినట్లు శాసనములు తెలుపుచున్నవి. ప్రాగ్భారతదేశములోగూడ ఆంధ్రులు వర్తకము విశేషముగా జేయు చుండిరి. కృష్ణా, గోదావరి నదులపై వర్తక నౌకలు లోభాగములకు తిరుగాడు చుండెనని (Pariplus) పరిప్లసు అను క్రీ శ. ౧౨-వ శతాబ్దమునాటి గ్రంథము తెలుపు చున్నది. నౌకా వ్యవహారములు మాత్రమేగాక మెట్టవర్తకమునను ఆంధ్రులు ప్రసిద్ధిచెంది యుండిరి.

వర్తకులు – ఎగుమతులు.

పూర్వోదాహృత భారతీయ విదేశ వర్తకము సహితము వైశ్యుల హస్తంగత మైయుండెనని పెరిప్లసు గ్రంథము చాటు చున్నది. కోమట్లును హిందూవణిజులును వారధులదాటి విదేశములలో స్థిరబడుట కభ్యాస పడినా రనుట సర్వ విదిత మని హీరెన్ పండితు డనినట్లు (Historical re. searches) ఒక పొత్తమున పొందుపరచ బడి యున్నది.

భారతీయవర్తకులు హిందూస్థానము నుండి విదేశముల కెగుమతి చేయుచుండిన వస్తువుల సంఖ్య విస్తారముగ నీయబడి యున్నది. రత్నములు, ఖనిజములు, మున్నగు అతిమూల్య వస్తువు లేగాక, పాశ్చాత్యలోకమున కంతటికిని, సుగంధ ద్రవ్యము శ్రీఖండమునుండియే వచ్చుచుం డెనని యాంగ్లేయుల చరిత్ర గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. గ్రీకులు మొట్టమొదట పంచదారను భరతఖండమునందే చూడ గలిగిరని (Ancient & Midiaeval India) చేం బర్సు విజ్ఞానసర్వస్వమున గలదు.

పారిశ్రామికము.

ప్రస్తుతకాలమున మనము విస్మరియాంబుధి నోలలాడించి భరతఖండ సౌభాగ్యమును కొల్లగొట్టుచున్న విదేశీయవస్తు సంచయము ప్రాచీన భారతీయులకు, క్రొత్తవిగావని విదేశీయులే యుద్ఘాటించు చున్నారు. భారతీయుల యొక్క పరిశ్రమల కింతవరకు సాటియైనవి లేవనుటకు తగిన సాక్ష్యములు గలవు. ఆటం బాంబులను తలదన్ను అస్త్రశస్త్రముల వర్ణన పురాతన సంస్కృత గ్రంథములలో గాన నగును. భారతీయుల వివిధ కళానైపుణ్యముల జూపెట్టు నిదర్శనము లింతవరకు నిలచియున్నవి. ఇచటి వస్త్రముల సున్ని

తమునకు తులదూగు వస్త్రము లితర ఖండములలో నేటివరకు ఉత్పన్నము కాజాలలేదని ఎన్‌సైక్లోపీడియా (Encyclopaedai Britanica) వ్రాయుచున్నది. పరిశీలించగ మొత్తము పై ఉదాహరణలు హేతువులగు హిందువులకు ప్రకృతియే స్వయముగ పారిశ్రామిక వైదగ్ధ్యమును ప్రసాదించి యుండెనని దృఢపడుచున్నది.

ప్రస్తుత కర్తవ్యము

ప్రాచీనుల వాణిజ్యకౌశల్యమును, పారిశ్రామిక విజ్ఞానమును, సంపత్సౌభాగ్యమును, ప్రపంచ చారిత్రమంతయు కొనియాడుచున్నది. కాని కాలవైపరీత్యమున నవియన్నియు నన్యుల నాశ్రయించినవి. పూర్వము వణిజులేగాక ప్రభువులు సహితము నౌకావాణిజ్య విద్యల నభ్యసించుచుండిరని శాసనములు వాకొనుచున్నట్లు (Hunter's orissa) విదితమగుచున్నది, గాని నేటి భారతమాతా సూనులు పిత్రార్జితమంతయు వెచ్చించి విశ్వకళాపరిషత్పట్టములు పొందిన తోడనే, విశ్వకల్యాణ కారకములైన, వర్తక పారిశ్రామికముల నదిలించక వేదాయొక యూడిగమునకై పాటుబడుచుండుట విచారకరమైన విషయము. దీని వలన ప్రతి చిన్నవస్తువుకై పరదేశములపై యాధారపడవలసి వచ్చినది. భారతీయుల భాగ్యజ్యోతి విదేశీయుల [illegible] చున్నది. ఇపుడు ప్రస్తుతము ప్రపంచ పరిస్థితులు మారినవి. భారతీయుల పురోభివృద్ధిదాయకములగు శుభసూచనలు పొడచూపుచున్నవి. కావున విద్యాధికులును ధనవంతులును ప్రకృత పరిస్థితుల గమనించి వర్తక పారిశ్రామికముల నైశ్వర్యమును దలపోసి భారతమాతకు తన పూర్వపు యశస్సును ప్రసాదించెదరని యాశించుచున్నాను. ఆలసించినచో, వంశపారంపర్యముగ వర్తకము చేయుచున్నవారి చేతులలో మిగిలియున్న యీకాసంత వర్తకము సహితము నన్యులచే నాక్రమింపబడుచున్న వాతావరణము జయమొందగలదు. తరువాత తరములవారికి భారతజాతి వర్తకతంత్ర పరిజ్ఞానములేని మోటుజాతిగ స్ఫురించగలదు.

ఆంధ్రుల సాంఘిక జీవనము

శ్రీ సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారు, బి.ఏ.,బి.ఎల్.

తళ్లికోట లేక రక్షసతంగడీ యుద్ధము క్రీ.శ. ౧౫౬౫ లో జరిగెను. దాని తర్వాత ఆంధ్రదేశములో రాజకీయ దౌర్బల్య మేర్పడుచు వచ్చెను. కొంతకాలము పెనుగొండలో ఆంధ్రరాజులు నిలద్రొక్కుకొనిరి. కాని అక్కడినుండి వీరను చంద్రగిరికి కదలగానే ఆంధ్రుల రాజకీయ స్వాతంత్ర్యము పరిసమాప్తి అయ్యెననవచ్చును. క్రీ.శ. ౧౬౦౦ వరకు ఆంధ్రదేశములో ఒక గోలకొండ సుల్తాను తప్ప తక్కిన తురకలెవ్వరును రాజ్యము చేయలేదు. గోలకొండసుల్తానులు షియ్యాలగుటచేతను వారి యాధిక్య మిప్పటి తెలంగాణములోపలనే యుండినందునను వారికి ప్రక్కననే ప్రబల విజయనగర చక్రవర్తులుండుటచేతను వారాంధ్రులను దుష్టముగా పాలించినవారు కారు. కాని తళ్లికోట యుద్ధానంతరము తెనుగు దేశములో తురకల విజృంభణము ఎక్కువయ్యెను. అంతవరకు కాకతీయులు విజయనగర చక్రవర్తులు, రెడ్డిరాజులు తురకలను విరోధించుచు వారిని తెనుగు సీమలోనికి రానీయనందున ఆంధ్రులకు ఉత్తర హిందూస్థాన హిందువులకు కలిగిన కష్టాలెట్టివో కానరాకుండెను. తటాలున క్రీ.శ. ౧౬౦౦ తర్వాత ౧౭౦౦ మొండ్లవరకు తురకల దాడు లెక్కువై కర్నూలు, కడప, గుంటూరు నవాబులేర్పడి ఉత్తర సర్కారులు వారివశమై వారి దుష్పరిపాలన కొకదిక్కు సాగుచుండగా మరొకదిక్కు పిండారీలు, దోపిడిగాండ్లు తురకల దండులు ఎక్కువై జనుల హింసించి చంపి దోచి పెరచి గుళ్లను కూలద్రోసి నానాఘోరాలు చేయగా ఆంధ్రులు హాహాకారాలు చేసి చాల బాధపడిరి. ఆ బాధలు పద్యాలలోను, కావ్యాలలోను, ప్రబంధాలలోను, చాటువులలోను ప్రతిఫలించినవి. గోగులపాటి కూర్మనాథుడనుకవి విశాఖపట్టణ మండలములో తురకలదండు ప్రవేశించి భీభత్సములు చేయగా సింహాద్రి నారసింహస్వామినే నానావిధాల తిట్టుచు సింహాద్రి నారసింహ శతకమును వ్రాసెను. ఆకవి క్రీ.శ. ౧౭౦౦-౧౭౫౦ ప్రాంతము వాడు. తురకదండు పొట్నూరు, భీమసింగి, జామి, చోడవరం మున్నగు ప్రాంతాలలో దూరి దోచుకొని దేవాలయాలను ధ్వంసము చేయుచు వీరవిహారము చేసెను. వారి దుండగాలను కవి యిట్లు వర్ణించెను :—

ఎలమితో సోమయాజుల పెద్దఝారీలు
గుడిగుడీలుగ జేసికొనెడివారు

యజ్ఞవాటికలలో నగ్నిహోత్రంబుల
ధూమపానము సేసి త్రుళ్లువారు
యాగపాత్రలు తెచ్చి హాసుగావడి లుటి
కీ చిప్పలుగ జేసి కేరువారు
సుక్రుప్రముఖ్య చారి మహాపశుల నుల్
గొని వంటబోయి కుడుకోనెడివారు
నగుచు యవనులు విపుల దెగడుచుండ
యజ్ఞభోక్తవు నీవిట్లు సైపదగునె
తెలియనగు వారికై నడు గురు వేయు
వైరి సారంగ సింహాద్రి వారసింహ

(ఝూకీలు=ఝుకీనతె ఘాసపు నాళముల
తో చేబులు (ఉర్దూలో టూటీలతో
లోటాలంటారు. హుడీకుడ్ హుక్కా)

ఆకాలపు తురకల వేషా లెట్లుండెనో
పైకవియే వర్ణించినాడు. నరసింహ
స్వామిని తన హిందూ వేషమును మార్చు
కొని తురక వేషము వేసుకొమ్మని యిట్లు
సంబోధించుచున్నాడు:—

జడవిప్పి జులుపాలు సవరింపు మిరువంక
బలుకిటికీదాను బాగజుట్టు
బొట్టు నెమ్మొగముపై బొట్టు తుడుచుకో
బోగులూపులపూసు చెవుల్ పూపతిమను
వడిగ నంగీ యిజార్లు తొడుగు పట్టి జుట్టు
కై జారు వోపు డాల్కత్తి బట్టు
బీబినాంచారిని బిలిపింపు వేగమే
తురకభ్యాసింపుమీ తురకభాష
శక్తి లేదున్న నిట్టి వేషంబు పూను
మన్న సరిలోక వంద్యుడవైన నీవు
నీచులకు సలాం సేయు నేసహింప ॥వైరి॥

తురకలు చేసిన దౌష్ట్యములను ఇట్లు
వర్ణించినాడు:—

"కరిపించు కోవ్వగా ఖలులు మార్గస్థుల
కొంకక ముక్కులు కోయునప్పుడు
ఆలకింపవుగదా యెవ్వరో ప్రజఘోష
ధూర్తులు వడి నిళ్లు దోచునపుడు
జాతి గానిమోగా చతురంత తురుష్కులు
భామినులను పెరల్ పట్టినపుడు

మరియు—

"[illegible] మతల్ [illegible] గలయెత్తు
సస్యంబు [illegible] నాశనమునొందె
దొడ్లలో [illegible] [illegible]
[illegible] సస్యంబు గోయవక్కా"

తురకదండు సింహాద్రిపైకి దాళిగా
అక్కడి తురుష్కదళ దండు వచ్చి వారిని దిరిచి
పారిపోవునట్లు చేసెనని అట్టి తాప్రమును
తురుష్కులమొట్ల యెందుకని కవి వర్ణించి
ఒక పద్యాంతమందు ఇట్లు దేవుని సంబో
ధించినాడు:—

"(కాళ) రోషంబు గలిగిన కతిన యవన
సేన ఖండించి యాంధ్రసృష్టిలుపు

(ఇక్కడ స్మృష్టి అనగా Culture సంస్కృతి
అనే అర్థమును నేను గ్రహించుచున్నాను.
అదే కవిభావమనుకొందును)

కాంచినగర వాసియగు వెంకటాధ్వరి
౧౬౦౦ క్రీ. శ. ప్రాంతమువాడని యం
దురు. బహుశ ౧౬౫౦ ప్రాంతమువాడై
యుండును. అతడు వ్రాసిన విశ్వగుణా
దర్శము అను సంస్కృత కావ్యములో
కూడ తురకలు చేసిన ఘోరాల నిట్లు

వర్ణించినాడు. తెలిగించిన భాగాలే యుదహరింతును.

"అయ్యో ఈ ఆంధ్రదేశములందు నమ్మెంద
దుష్టతురుష్కులెల్లప్పుడు వెల్లుగ తురకలే
తిరుగు చున్నవారు

"యవను లింగసుంద జనసామ్రాజ్యముల నెక్కి
దేవళాలయాల దీర గూల్చి
సవనభర్మ్మరమితి సమసి పోవగ జేసి
భువనభీకరులుగ భువి జరింత్రు
"యవనులు ఒక్కొక్కడు కోపముతో
సవరించి కత్తి త్రిప్పుచూ మైదానములో
దూకిన ఒకపేరు (ఆంధ్ర) యోధులు
కూడా భయపడి పారిపోయెదరు.
మరియు—

"త్రావగనిమ్ము కల్లు, పర
దారల వెల్లు హరింపనిమ్ము నా
నావరదేశముల్ తిరిగి
నాశము సేయగనిమ్ము నేనముల్
వావిరి ద్రోపనిమ్ము వృథ
వాటి దృణమ్ములనుబోలె మాని మే
నే, విబుధేంద్రపట్టణ వి
నిష్టకవాటము త్రక్కలింత్రె పో

భద్రాచల ప్రాంతమువాడేమో క్రీ.శ. ౧౭౫౦ ప్రాంతమువాడే యయినట్టి భల్లా పేర కవియనునతడు భద్రగిరిశతకములో పూర్తిగా గోగులపాటి కూర్మనాథుని వలెనే తురకలవలన చాల బాధపడి భద్రాద్రిరాముని చెడదిట్టినాడు. ఆపద్యాల్నియు నుదహరించిన గ్రంథము పెరుగును కాన తురక సర్దారులు, సేనానులు, స్థానికాధికారులు చేసిన దుండగాలను వర్ణించిన భాగాంశములను కొన్నింటిని నుదహరింతును.

"ఇంచిన్ని ప్రభు కర్తలయాజ్ఞ నుండగ లేక
తురకలకెదురుగా నరుగలేక
పేరిభాషలకు తా జీవులోంపగ లేక
యును నమాజుధ్వనుల్ వినగలేక
"కాడు చేసిరి కదా కర్ణాటక మండపా
గార మాహాన గృహాంగణము లెల్ల
"సంస్కృతాంధ్రోక్తులసాంబులుడివో యె
వనసవ్వ భాషల నమరె జగము
"సత్రశాలాంగణల్ చలువపందిరులును
బబ్బరటఖానల చప్పరములయ్యె
"నారిపోవగనైన పట్టెలు నాకక
విడుతురే వైష్ణవ వితతి జెల్ల

ఆంధ్రదేశమునకు మహాపుణ్య క్షేత్రమగు తిరుపతిలోకూడ మహమ్మదీయుల అత్యాచారాలు జరుగగా ఆ కాలమున "శ్రీ తుండీరమండల వెంకటాచలవిహార" యను ఒక శతకములో వద్దికాసుల వెంకన్న యను ఒక కవి చీవాట్లు పెట్టెనట. ఈ విషయాలను చూడగా ఈకాలములో ఆంధ్రదేశమెంతటి దిక్కులేని దేశమై అరాచకమునకు గురియై ఎంతటి ఆవేదన పడెనో ఊహించుకొనవలెను.

ఉత్తరమునుండి తెనుగుదేశమువాదికి కష్ట పరంపరలు ఒకదిక్కు దిగుమతికాగా దక్షిణదిక్కులో మరొకమార్గమునుండి ఇంకొక ఈతిబాధ ప్రారంభమయ్యెను. అది సముద్రాంతరమునుండి ఎగుమతి చేయు

బడినట్టిది. అదే క్రైస్తవ మతస్థుల దౌర్జన్యము. తంజావూరును ఆంధ్రరాజులు పాలిస్తుండెడు కాలమువరకే పోర్చుగీసువారు కాలికట్టులో కొలది ప్రబలులై కాలుసాపి తీరమంతయు వ్యాపించుకొని కత్తితోకాక తుపాకీగుండ్లతో క్రైస్తవ మత ప్రచారము ప్రారంభించిరి. ఆదిలో తంజావూరు రాజగు చెవ్వప్పనాయకుడు పోర్చుగీసువారికి ఆశ్రయమిచ్చెను. క్రమముగా పోర్చుగీసువారు తమ దౌర్జన్యము సాగించిరి.

వారితోపాటు డచ్చివారు (హాలెండు దేశమువారు) తంజావూరు రాజ్యమునం దలి జనులను పట్టుకొనిపోయి విదేశాలలో బానిసలుగా అమ్ముకొనిరి. ఇంతేకాక మునల్మానులుకూడ తంజావూరు నాక్రమించుకొని దేశమునంతయు భీభత్సము పట్టించి ప్రజల చంపి దోపిడులు చేసిరి. ఇదంతయు రంగీలా రాజగు విజయరాఘవ నాయకుని (అనగా క్రీ.శ. ౧౬౩౩–౧౬౭౩) కాలములో జరిగెను. ఈ పిచ్చి విజయ రాఘవుడే తురకసైన్యముపై జపించిన తులసితీర్థము చల్లితే వారు భస్మమగుదు రని దానిని పంపెనట. కాని అతడే సమూలముగా స్త్రీశిశుసమేతముగా నాశన మయ్యెను.

అట్టి పిరికికాలములో ఒక్క రాచ వారు మాత్రమే ఆంధ్రుల కీర్తిని నిలువ బెట్టిరి. వారు కత్తులతోనే శత్రులపై బడి శాము నిశ్శేషముగా హతమగు వరకు పోరాడి వీరస్వర్గ మలంకరించిరి. (చూ. తంజావూరాంధ్రనాయక చరిత్ర. శ్రీ సీతారామయ్యగారు.)

అట్టి సన్నివేశములలో అనగా తురక క్రైస్తవుల విజృంభణ కాలములో ఆంధ్ర దేశమును రక్షించినది రాజులు కాదు. తత్త్వబోధకులే రక్షించినవారు. దేశమంతటా వేదాంతులు బయలుదేరి గేయాలతో మతావేశమును కలిగించుచు సంఘలోపాలను సంస్కరించుచు వచ్చిరి. అట్టి వారిలో ముఖ్యులు వేమనయోగి, పోతులూరి వీరబ్రహ్మముగారు.

పోతులూరి వీరబ్రహ్మము కమసాలి వాడు. క్రీ. శ. ౧౭–వ శతాబ్ద మధ్యము వాడు. కర్నూలులోని పోతులూరను గ్రామవాసి. చిన్నప్పుడు బనగానపల్లె లోని వెంకటరెడ్డి అనువానియింట పసుల గాచినవాడు "ఇతడు విగ్రహారాధనలు, జాతిభేదములు మున్నగువానిని ఖండించి ప్రజలకు హితోపదేశము చేసెను. ఇతడు సంసారి. భార్య గోవిందమ్మ. ఇతనికనేక శిష్యులు గలరు. అందు దూదేకుల సిద్దయ్య అను తురక ముఖ్యశిష్యుడు" (రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి వేమన)

వేమన జగమెరిగిన వేదాంతి సంఘసంస్కారి. అందరిని తిట్టుచునే నవ్వించి బుద్ధిచెప్పి చక్కని బాటచూపినవాడు. వేమనకాలములో లింగాయతులు, వైష్ణవులు తమతమ మతప్రచారాలు చేసు

తోచిన్నవాడు, ఆ యుగప్రజలోని లోపాలను వేమన బయటపెట్టినట్టి వాడు.

లింగమతములోన దొంగలుగా బుట్టి
యొకరి నొకరు నిందనొనరజేసి
తురకజాతిచేత ధూళియైపోదురు ॥వి॥

తురక మతవ్యాప్తి నిట్లు వేమన వర్ణించెను.

"పసరపు మాంసము బెట్టియు
మసకల సులతాను ముసలిమానుల
జేసెన్

వైష్ణవుల నిట్లు తూలనాడెను

"ఎంబెరుమతమందు నెసగ మాంసముదిని
మారుపేర్లు పెట్టి మధువు ద్రావి
వావివరుసదప్పి వలికి పాలౌదురు ॥వి॥

"రంగధామమునకు హంగుగా తా నేగి
కల్లుకంపుసొంపు కలిగియుండు"

పై నాలుగుపద్యాలు వేమనవి కావనినా అనుమానము. వేమన పేరుపెట్టి పరస్పరము దూషించుకొన్నవారి హస్తలాఘవముగ కనబడుచున్నది. వేమన క్రీ.శ. ౧౪ వ లేక ౧౫ వ శతాబ్దములో నుండి యుండును.

ఆకాలములోని ఆంధ్రమండలి బ్రాహ్మణుల స్థితిగతులనుగూర్చి వెంకటాధ్వరి తన విశ్వగుణాదర్శమం దిట్లు వ్రాసెను.

"ఈ ఆంధ్రదేశములో ఒక్కొకయూరి యందు శూద్రుడు గ్రామాధికారి (యజమానుడు) గాను, వానిప్రక్కన బ్రాహ్మణుడు భృత్యుడై గణకవృత్తిని (కరణము పనిని) అవలంబించినాడు. నీరులేనిచోట తటాకమువలె వేదాభ్యాసకు డొక్కడే ఉన్నను ఇక్కడ వాడు మురికిపాత్రలు తోమెడిపనిలో నియమింపబడియున్నాడు" ఈ వాక్యములవల్ల ఆ కాలములో రెడ్డి కమ్మ మున్నగు జాతులవారు గ్రామాధికారులని ఆరువేలనియోగులు వారికి లోబడినవారై కరణీకాలు చేయుచుండిరనియూ, వైదికబ్రాహ్మణులు (ఇప్పటి మంథెనలోని పలువురివలె) వంటలు చేయుచు జీవించుచుండిరనియు కవి అభిప్రాయముగా కనబడుచున్నది.

"ఆంధ్రదేశస్థులగు బ్రాహ్మణులు యజ్ఞాలు చేయరు. వేదాలు చదువరు. అయినా ఈ దేశములో దేవతాభక్తి, బ్రాహ్మణపోషణ బాగాకలదు" అనియు "ఇక్కడి బ్రాహ్మణులు గోదావరీ స్నానముచేసి ఇసుక లింగములలో శివుని ధ్యానించి తిలాక్షతకుసుమములతోను బిల్వపత్రిలతోను పూజలు సేతురు" అనియు "గోదావరీతీర బ్రాహ్మణులు శివపూజలు చేసి వేదాధ్యయనము చేసి పరిశుద్ధులైన వారనియు" "కృష్ణ గోదావరీ మధ్యదేశవాసులగు వైదికులు యజ్ఞయాగాలుచేసి ఉత్తమజీవితముల గడుపుచున్నారనియు" అతడు వర్ణించియున్నాడు.

వెంకటాధ్వరి కాలమువరకే ఇంగ్లీషు వారు మద్రాసులో బలపడి తమ వ్యాపారమును బాగుగ వృద్ధిచేసి తమ అధీనములో నున్న మద్రాసులో న్యాయస్థానమేర్పాటుచేసిన ముచ్చటను అతడు ఇట్లు వర్ణించాడు.

"తిరువళిక్కేణి ప్రసిద్ధమగు క్షేత్రము. దానిని పార్థసారధీ క్షేత్రమనిరి. దానినే కైరవిణి (తెల్లకలువకోలను) అన్నారు. (బహుశః అప్పుడు పార్థసారథి కోలనులో తెల్లకలువ లుండెనేమో? ఇప్పుడు అందు నాచు, పురుగుక్రిములు నిండి యున్నవి). తిరువళిక్కేణిలో ఇంగ్లీషువారి ప్రాబల్యముండెను" హూణులు అనగా ఇంగ్లీషు వారిలో చెడ్డగుణా లేవనగా

"హూణాః కరుణాహీనాః
తృణవద్బ్రాహ్మణగణం న గణయంతి
తేషాం దోషాః పారే వాచాం
యే నాచరంతి శౌచమపి"

ఇంగ్లీషువారిలో కరుణయే కానరాదు. బ్రాహ్మణులనైతే వారు గడ్డిపోచలవలె చులకనగా చూతురు, వారి దోషాలు చెప్ప నలవికావు. వారు శౌచమునైనా చేయరు, అని పై శ్లోక భావము. ఇప్పటికినీ ఇంగ్లీషువారును తక్కిన తెల్లవారును కాలకృత్యముల తీర్చుకొన్న తర్వాత జల ప్రక్షాళనము చేసుకొనువారు కారు.

"శౌచత్యాగిషు హూణకాదిషు
ధనం, శిష్టేషు చ క్లిష్టతాం"

అట్టి శౌచరహితులగు ఇంగ్లీషువారికి సంపన్నతనిచ్చిన హత విధిని అతడు దూరినాడు.

ఇక ఇంగ్లీషువారిలోని మంచిగుణాల నిట్లు వర్ణించినాడు. "ఈ హూణులు పరుల సొత్తులను కోరక, అబద్ధములాడక, ఆస్థి తములకు వస్తువులను సిద్ధముచేసి అమ్మి కొనువారు, తప్పుచేసిన వారిని విచారించి శిక్షించుచున్నారు."

అయితే వెంకటాధ్వరి యీ కాలములో ఉండినట్లయితే తమ సామ్రాజ్య స్థిరత్వమై ప్రచారము చేయు వీరిని "పరుల సొత్తులను అన్యాయముగ బలాత్కరించి వీరు తీసికొనరు, అబద్ధాలు ఆడరు" అని వ్రాసి యుండునో లేదో?

అడిదము సూరకవి క్రీ. శ. ౧౭౫౦ కి లోపలివాడని అందురు. అతని కాలములో ఫ్రెంచివారు, ఇంగ్లీషువారు, తురకలు దేశమందు అల్లకల్లోలములు చేసిరని కవి యిట్లు చాటువును రచించెను.

"పచ్చిమాంసము కల్లు భక్షించి మత్తెక్కి
రాణించి తిరుగు పరాసులైన
గంజాయి గుండ హుక్కా లుడికెడినీళ్ళు
త్రాగి ప్రమాదపడెడు తురుష్కులైన
గోవుల పడమొత్తి కోసి ముక్కలు మెక్కు
సమదాంధులగు కొండసవరులైన
తెరవాట్లు కొట్టి కత్తెరదొంగలై చాల
పాలించి తిరుగు చండాలురైన
... ...
ఘాతుకత్వంబు సేయు ముష్కరులుగలరె

ఆ కాలములో గట్టి కేంద్రరాజ్యము లేక తెనుగుదేశము చిల్లర పాలెగాండ్ర వశమయ్యెను. వారును పరరాజుల సామంతులైరి. ఇంగ్లీషు ఫ్రెంచి ముస్లి

ములు రాజ్యాలకై పోట్లాడుచుండిరి. అందు చేత దేశమంతయు అరాచకమై బంది పోటు దొంగతనాలు ఎక్కువయ్యెను. ౧౬౦౦ క్రీ.శ. ప్రాంతాన వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడు అను ప్రభువు అమరావతిలో చిన్న రాజ్యమేలెను. మహాదాతయనియు శూరుడనియు ఖ్యాతిగాంచెను. "అటునుండి కొట్టుకరా" అనే సామెత ఇతనినుండే పుట్టినదట. "ఆకాలమందు దారిదోపుడుగాండ్రు మెండుగా ఉండిరట. అనేకుల ప్రాణధనముల గొనుచు ప్రజలకు మిక్కిలి పీడ కలిగించుచున్న యీదొంగలను బహుప్రయత్నమున వెంకటాద్రినాయుడు నూర్గురను పట్టి తెప్పించి వరుసగా నిలువబెట్టి తలలు నరుక తలారుల కాజ్ఞ యిచ్చెనట, ఒక కొననుండి నరుక ప్రారంభింపబోగా నచ్చటివాండ్రు అటునుండి కొట్టుకొనుచు రమ్మని కోరిరట. కొందరి నరికిన తర్వాతనేని జాలి వొడమక పోదని తలచిరి. కాని నాయుడుగారు అందరిని నరికించి ప్రజలకు చోరభీతి మాన్పిరట." (చాటుపద్యమణిమంజరి)

మనము సమీక్షించు కాలములో ఆంధ్రులవేషా లెట్లుండెనను విషయము మనకంతగా తెలియకున్నను ఈనాడు మారుమూలలలోనుండే ముసలివారికి ౩౦౦ల ఏండ్లక్రిందటి వారికీ అంతభేదము లేకుండె నని చెప్పవచ్చును. ఇప్పుడు క్రాపులు, జుట్లు, అంగీలు, కోట్లు, సెల్లాలు టోపీలు ఎక్కువైనవి. ఆకాలములో పురుషులు విశేషముగా గుండుమూలనో లేక వంకరపాగల (పమ్మావంటి కుంగుకల మెలికల లపేటాల) నో కట్టుకొనుచుండిరి. అంగీలు చాల తక్కువ కాని అవి ఆచారములోనికి వచ్చియుండెను. బొందెలముళ్ళు ౬ తావుల వేసి అంగీలు తొడుగుచుండిరి. వాటినే బారాబందీ అనిరి. అది అపభ్రంశమై బాదరబందీ అయ్యెను. తరువాత నాలుగు తావుల ముళ్ళు వేయసాగిరి. కాని బారాబందీ పద మట్లే నిలచెను. జనసామాన్యము మోటుదుప్పటి మాత్రమే కప్పుకొనుచుండెను. పురుషులకు చెవులకు పోగులుండుట సర్వసాధారణము. అందులో ధనికులగు వారు చెవుల పైభాగములో కూడా ముత్యాలతో లేక రత్నాలతోకూడిన పోగులను ధరించువారు. చాలామంది జండకడెములను ధరించేవారు. వేమన పలుమారు లిట్లు వ్రాసియున్నాడు.

తలను పాగ, పైని తగుపచ్చడము, బొజ్జ
చెవుల పోగు లరసి చేరునరి
శుద్ధపశువులనుచు బుద్ధిలో నరయక ॥వి॥
పాగ పచ్చడంబు పైకి కూసంబును
పోగు లుంగరములు బొజ్జకడుపు
కలిగి నట్టివాని కందురు చుట్టాలు ॥వి॥

వేమనకాలములోని కొన్ని సాంఘిక జీవితవిశేషములు అతని పద్యాలవల్ల స్ఫురిస్తున్నవి.

"గజపతింటనెన్న గవ్వలు చెల్లవా" అన్నాడు. గవ్వలుకూడా నాణెముగా నుండెను. "గవ్వ సేయనివాడు" అని పరమ

సీచునికొకందరకే తెనుగులో సామెత యయ్యెను.

"ఆశచేత ధనము నార్జింపగా నేల
మట్టిక్రిందబెట్టి మరువనేల"

ఇనుపపెట్టెలు బ్యాంకులు లేనికాలములో భూమిలోనే ధనము పాతిపెట్టే ఆచార ముండెను.

ఊసరిల్లి పిచ్చి యుపమున రసమును
చేర్చినూరి సతులు చెలువముగను
వశ్యమగును మగని వరియించి పెట్టంగ
రోగ మమరినీల్గు రూఢి వేమ॥

నేటికిని "మరులుమందు" ను ఒల్లని భర్తలకు భార్యలు కొందరు పెట్టుటయు ఆ మందుతో ఆభర్తలు చచ్చుటయు వినుచున్నాము. (కాని పై పద్యము వేమనది కాదని శైలియే తెలుపుచున్నది.)

నేయిలేనికూడు నీయానకనవది
కూరలేనితిండి కుక్కతిండి.

నేయి, కూర ముఖ్యముగ జనుల భోజనములో చేరియుండెను.

నాగుబాముగన్న నంబిబ్రాహ్మణుగన్న
చెవులపిల్లిగన్న చేటువచ్చు
గరుడుని గనుగొన్న గలుగును కోరికల్ ॥వి

ఇప్పటికినీ జనులలో అవే విశ్వాసాలున్నవి (కాని మూఢవిశ్వాసాలను ఖండించిన వేమన ఈ పద్యము వ్రాసి యుండడు)

"మొండెమోపికేల ముత్యాలపాపట"

అనుటచే సంపన్నులగు ముత్తైదువలు పాపటలో ముత్యాలసరము నుంచుకొనుచుండిరనవచ్చును.

"వేమన, బసివిరాండ్రను పలుమారు పేర్కొనెను. బసవశబ్దము వృషభ శబ్దమునకన్నడము. ఇంటిలో ఒక యాడుబిడ్డను వివాహము చేయక వదలుట కొందఱు వీరశైవులలో నిప్పటికిని కలదు. వారు వ్యభిచారపు వృత్తిచే జీవితురు. వారికి బసివిఠాను పేరుకల్గినది. తాతాచార్యులవారి వైష్ణవము రాకమునుపు ఈ యాచారముండెను. వైష్ణవగురువులు శిష్యులలో బసివిరాండ్రకు భస్మముద్రాంకలకు బదులుగా తిరుమణి తులసి పూసల నిచ్చి దాసర్లగుంపులో వారిని చేర్చినారు" (అనంతకృష్ణశర్మ—వేమన)

వేమనకాలములో చిత్రములు వ్రాయుట విశేషముగా నుండినట్లు కానవచ్చును. "చిత్తరువు ప్రతిమకైవడి చిత్తమ్మును గల్పమడచి చిరతరబుద్ధిన్" అని వర్ణించెను. మఱియు

"ఇంగిలీకు మహిమ హేమింపనేరక
చిత్రపటము వ్రాసి చెరచినారు"

అని వ్రాసెను, ఇంగిలీకాన్ని చిత్తరువులు రంగులకు వాడినారు. వేమనకాలము నాటి జనుల కొన్ని రోగములు వైద్యము మొదలగువానిని కొంతకొంత జాడ కానవచ్చుచున్నది.

కుక్కగఱచినేని కూరాకు నీరుగట్టి
ప్రక్క పిరుకపిన్ని పంచబెట్టి
పిప్పిగాలదెచ్చి నెత్తినగద్దిన
కుక్కవిషము దిగును కుదురు వేమ.

నేడుకూడా పిచ్చిలేచినవారికి నెత్తి గొరిగించి కాల్లుపెట్టించి ఆకొల్లలో నిమ్మరసముతో బాగుగా మర్దింతురు.

కాంతసింధురంబు కడుపిత్తరోగికి
ఒనర మధువుతోడ నొసగినంత
తనదు దేహబలము ధన్యుడై గట్టెక్కు ॥వి

ఉప్పుకళ్లుదిన్న నొగి తేటగానుండు
ఉక్కుపూర్ణముదిన నుడుగు క్షయము
ఉప్పుకళ్లకన్న నుర్వికల్పము లేదు ॥వి॥

ఉప్పుశుద్ధి చేసి యుంచి తినెడువాడు
ఉప్పుదిబ్బవలెనె యుండు జగతి
ఉక్కుపూర్ణముదిను టొప్పగుకల్పంబు ॥వి

ఈ పద్యాల శైలిని చూడగా ఇవి వేమనవని నేను నమ్మను. ఇక పశువైద్యము ఆనాడెట్లుండెనో ఈనాడును తెల్లకలదు.

దొమ్మవరాయలకొరకు అమ్మవారికి వేట
లిమ్మటండ్రి దేవిబొమ్మ తెప్పులో
అమ్మవారి పేర నందరు తినుటకా ॥వి॥

చంద్రశేఖర శతకము రచించినకవి యెవ్వరో కాని బ్రాహ్మణుడని మాత్రము తోచుచున్నది. అతడు నెల్లూరివాడని భాషనుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. అక్కడి బ్రాహ్మణేతరులను వారి యాచారాలను అతడు వెక్కిరించి హేళన చేసినాడు. అతని కాల మేదో తెలియదుకాని ఇంచుమించు క్రీ. శ. ౧౭౦౦ ప్రాంతమువాడని విపులముగా ఊహించుకో వలసినదే.

మన దేశములో పొగాకును ప్రవేశపెట్టి దేశమును నాశనం చేసిన మహానీయులు పోర్చుగీసువారు. అది క్రీ. శ. ౧౬౦౦—౧౬౫౦ ప్రాంతములో ప్రవేశపెట్టబడెను. ఈ శతకములో దానిముచ్చట చెప్పినందున ఈ కవి ౧౬౫౦ నుండి ౧౭౫౦ లోపలివాడుగా నుండియుండును.

సీదగిదీక బాపలవసిద్ధిసరే

పొగసెప్పుకంటు, సోమూడుగులింటి
కోయు, బతిమాలితి, మూడు
నెగళ్లు మండుత్తె, లేదనితిట్టె
పాపపు కలిగము, యింతప
రాకా, దాట్లాయా
రాదలు, యంత్రసహ్యాలు

దుర్గాత్ములు మూర్ఖులు చంద్రశేఖరా

మన చిన్నతనములోను పల్లెలలో భాగవత భారత రామాయణ పురాణాదులను చదువుట చెప్పుట పల్లెజనులు వినుట ఆచారముగానుండెను. ఈ శతకకారుని కాలములో భాగవతము, రామాయణము, గరుడపురాణము చెప్పువాడుక యుండెను. గ్రామాలలోని జనులకు ధనికులైన గ్రామముఖ్యులు ఉచితముగా వినోదాలను ఏర్పాటు చేయుచుండిరి. గ్రామరెడ్డి ఏర్పాటు చేసిన దొమ్మరాటయే ఆకాలపు 'సర్కసు'.

"మొద్దుగ దొమ్మరికి గనమిచ్చిన
యిద్దెము రేడలేదు నా
తెడ్డొకబాప బిడ్డలని తిట్టును మూర్ఖుడు
చంద్రశేఖరా॥

బాపల విద్యలేవికూడ దొమ్మరి విద్యతో సరిపోలవట.

తందానకథలను జంగముకథలనీ బుర్ర కథలనీ అందురు. ఆకథలు జనులకత్యంత ప్రీతికరములై యుండెను.

ఇంటిని బొమ్మరాజుకత, యింటిని యీర్ల
కథా ప్రసంగముల్
ఇంటిని పాపులాలి, యంబమింటిని
నాయకురాలి శౌరెము
వ్వింటికి వందివాక్యముల పొందు చరిత్రల
నాను భాగ్యమె
న్నింటికి గల్గునో యనుచు నవజ్ఞుడు
మూర్ఖుడు చంద్రశేఖరా॥

(యీర్లకథ =వీరులకథ నాయకురాలి శౌరెము = పల్నాటివీరుల యుద్ధములలో ఆర్వెల్లి నాయకురాలి చరిత్ర) పల్లె జనులకు బయలునాటకాలు మరొక ఆనందకరమగు వినోదము. విశేషముగా భాగవత కథలను ప్రదర్శిస్తూ ఉండినందున నాటకాలాడు వారిని భాగోతులు (భాగవతులు) అని అనుచుండిరి.

రాతిరి నూస్తిమేళములు రమ్యముగా
గురోలాన, మొన్న భా
గోతుల సత్తెభామ, యిన గూడని
తాపములెల్ల నీసె, మా
వాతకురాలు రాద, సలపచ్చము
గక్మిణిసుద్ది కిష్టనుం
టీ తెరుగానడంచు వచియించును
మూర్ఖుడు చంద్రశేఖరా॥

"దస్తుగ మున్న నే బురకెదాసకె చేత గడించి నాట్యమాడి స్తిని"

అనుటచేత దాసర్లే ఎక్కువగా బయలు నాటకాలాడుచుండిరని తోచుచున్నది.

నాటికిని నేటికిని జాతర లనగా పల్లె జనులకు చాల వేడుక.

"హరిదిగ నూస్తి తీరతము లెన్నినో,
ఆవనగొండ గంగజా
తరసిరి రాత్రు, పంజలను తప్పెటలున్
కోముగాండ్ల సిండ్లసం
బరము దెబ్బ మింకొక పబావము
రంకుల రాటమెక్కనే
తిరిగిన సాటిరాదని నుతించును
మూర్ఖుడు చంద్రశేఖరా॥

జాతర్లలో నేటికిని పై రెండు వేడుకలు జరుగును.

ఆకాలములో ఓనమాలు, ఎక్కాలు లెక్కల గుణితము ఇసుకలో దిద్దించి చెప్పించు చుండిరి. నేటికిని దాని జాడలు పెక్కు పల్లెలలో కలవు. పిల్లు వ్రాయుడము నేర్చినపిమ్మట పలక పట్టించే వారు. తర్వాత భాగవత భారతాలు చదివించే వారు. ఆముచ్చటనే కవి యిట్లు వర్ణించి నాడు :

నగ్న సదించె బాబు సిననాడు,
తమాసగ భాగతంబురా
మాన్నము, బారతంబును, తమామును
కిందివి ముందెవచ్చె, నే
ళ్ళనదుండగానె, బవ్వయెతుగు
నోరిక బాపగాండ్లు నా
కన్నను లొాజటంద్రు, పలుగాకులు
మూర్ఖులు చంద్రశేఖరా॥

(కిందివి ముందెవచ్చె=నేలపై ఇసుకలో నేర్చుకొను చదువు ముందుగనే వచ్చెను)

బడికాలము తెల్లవారు జామునుండియే చీకటి యుండగానే ప్రారంభమయ్యెడిది. గురువువద్ద బరిగనో కొరడానో ఉండెడిది. మొదట వచ్చినవాని చేతిలో ఆ యాయుధముతోనే వ్రాసిపంపేది. రెండవవాని చేతిలో ఆయుధమును ఊరక తాకించి (చుక్కపెట్టి) పంపేది. మూడవ వాని కొక దెబ్బ, నాల్గవవానికి రెండు ఈప్రకారముగా ఆలస్యముగా వచ్చినవారికి శిక్ష యిచ్చేవారు.

"చలియు నఖాంకురాళినల చేడియ సైకము తాను చుక్కడున్"

అని విజయవిలాసములో చేమకూర వెంకటకవి సూచించినాడు.

వర్షమునకు ఎండకు గొడుగులు పట్టుకొనుట ఆకాలమందు కానవస్తున్నది. కాని ఇప్పటి బట్టగొడుగులు కాకపోవచ్చును. నేటికిని తిరువాన్కూరులో, కొచ్చిన్‌లో వెదురుకట్టెకు తాటియాకులను గుండ్రముగా ఛత్రీవలెకట్టి వాడుదురు. వాటినికొడే అందురు. ఆ పద మేమన గొడుగు పదమనుటలో సందేహము లేదు. అయితే బట్ట ఛత్రీల వాడుక మన పూర్వీకులకు తెలియదని కాదు. దేవతావిగ్రహాలను ఊరేగింపు కాలములోను, రాజుల ఊరేగింపు కాలములోను రెండుగజాల పొడవుకట్టెకు రంగుల పట్టుబట్టలతో ఛత్రీలనుగా కట్టి వాడుచుండిరి. క్రీ. శ. 1200 ప్రాంతపు వాడగు భాస్కరశతక కారుడు ఇట్లు వ్రాసినాడు.

పలలము నక్కడక్కడ నకుంఠిత
ధార్మికు డొక్కడొక్కడే
కలిగెడుగాక పెండలుచు గల్గగ నేరరు
చెట్టుచెట్టునన్
గలుగగ నేర్చునే గొడుగుకాములు
చూడగ, నాడనాడ నిం
పలరగ నొక్కటొక్కటి నయంబున
జేకురు గాక భాస్కరా.

ఆకాలపు జనుల వేడుకలలో తోలుబొమ్మలాట ఒకటి.

ద్విపదప్రబంధాలు, వివిధములగు పాటలు, తోలుబొమ్మలాటలు, మన తెనుగువారిలో ఆదికాలమునుండియు ఉండినట్టివిగా కనవచ్చుచున్నవి. చాల ప్రాచీనుడగు పాలకురికి సోమనాథుడు తన పండితారాధ్యచరిత్రలో ఇట్లు వ్రాసినాడు:

'భ్రమరాలుజాళెములబంధనములమొనసి
రమణ పంచాంగ పేరణి యాడువారు
ప్రమథపురాతన పటుచరిత్రములు
క్రమమొందు బహునాటకము లాడువారు

♦ ♦ ♦

అమరాంగనల దివినాడించు మాడ్కి
నమరంగ గడలపై నాడించువారు
అవిశుద్ధగతి యంత్రబొమ్మలు బట్టి
భావప్రవీణులై [illegible]
భారతాదికథల చీరమలుగల
నారంగ బొమ్మల నాడించువారు
నాదట గంధర్వ యక్ష విద్యాధ
రాదులై పాత్రల నాడించువారు

భాస్కరశతకకారుడు వెన్నెలో తెలియదు. అతని కాలములోను తోలుబొమ్మలాట వ్యాప్తిలో ఉండినది.

"ఇంచుక నేర్పుచాలక విహీనత
జెందిన నాకవిత్వము వ్
మించు వహింపె నీకతన
మిక్కిలి యెట్లన తోలుబొమ్మలన్
మంచి వివేకి వాని తెరమాటున
నుండి ప్రశస్తరీతి నా
డించిన నాడవే జనుల డెందము
లింపవె ప్రీతి భాస్కరా.

భాస్కరశతకమును జంటకవులు రచించిరని కొందరు విమర్శకులు వ్రాసినారు. ఈ పద్యములో "నాకవిత్వము" అన్న మాటలో ఆకథ యెగిరిపోయినది.

తెనుగుదేశములో మరొక వినోద విశిష్టత కానవచ్చుచున్నది. అది విప్రవినోదము అనునట్టిది. ఒకజాతి బ్రాహ్మణులు ఏదో క్షుద్రదేవతోపాసన వలననో మంత్ర తంత్రాల వలననో చిత్రముగు గారడీ చేయుదురు. ఇప్పటికినీ ఆ వినోధము చేయు విప్రులున్నారు. గుంటుపల్లి ముత్తరాజు అను సర్దారు గోలకొండ సుల్తానుల తుదికాలములో ఉండెను. అతనిగూర్చి యొక చాటువిట్లున్నది.

"సంతత మారగించు నెడ స
జ్జనకోటుల పూజసేయు శ్రీ
మంతుడు గుంటుపల్లికుల మంత్రి శి
ఖామణి ముత్తమంత్రి దా
బంతియె బంతి గాక కడుపంద గు
లాముల బంతులెల్ల నూల్
బంతులు, ముక్కిపెడ్డ మెడబం
తులు, విప్రవినోదిగారడీ
బంతులు. దొంగ భాండ ములుబం
తులు సుమ్మ ధరాతలంబునన్"

క్రీ.శ. ౧౭౦౦ తర్వాత తెనుగుదేశమందంతటా భూవ్యవహారములందు మహారాష్ట్ర పద్ధతిపై నడిచినట్లున్నది. ఒక చాటు విట్లున్నది.

గురు దేశశాస్త్రాల తెలుసునట్టి గుంటుపల్లి
మంత్రి నరిసింగరాయ సన్మందిరమున
ఒక్కనాటి వ్యయాలంబుగు లెక్కనట్టి
దేశ పాండ్యాల యొక్క నేటి ప్రాశనంబు

దేశముఖు దేశపాండ్యాల నియామకము మహారాష్ట్ర పద్ధతియే.

పెమ్మయ సింగరాజు అనునతడు ప్రౌఢదేవరాయల నాటివాడని యందురు. ఉండవచ్చును. ఎందుకనగా అతని కాలమునాటికి మన హిందూస్థానములో మిరపకాయలు నెగడలేదు. వాటిని క్రీ.శ. ౧౬౦౦ ప్రాంతములో అమెరికానుండి తెచ్చి మనప్రాంతములో నెగిడించిరి.

పెమ్మయ సింగరాజును గూర్చి ఒక చాటు విట్లున్నది.

"మిరియము లేని కూరయును
మెచ్చు నెరుంగని వాని యీవియున్"

ఈవిషయమునుబట్టికూడా క్రీ.శ. ౧౬౦౦ తర్వాత మిరపకాయలు మన దేశములో వ్యాపించెనని తెలియగలదు.

తెనుగు దేశములో కొంత భాగము సముద్రతీరమందుండుటచేత ప్రాచీనము నుండియు గొప్ప వ్యాపారము జరుగుచు నుండెను. కాని మన నవాబుల కాలములో దేశము అరాచకమైనందున వ్యాపారమునకు రక్షణ లేకుండెను. గోలకొండ రాజ్యము పడిపోయెను, కర్నూలు కడపలలో ఆఫ్గన్ నవాబులు రాజ్యము చేసిరి. ఉత్తర సర్కారులలో ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచివారు వ్యాపారముతో పాటు యుద్ధాలుకూడ చేయుచుండిరి. తెల్లవారు వ్యాపారము చేసినచోట మన దేశ వ్యాపారము నాటికిని నేటికిని ముందుపడుట లేదుకదా!

క్రీ.శ. ౧౬౧౧లో ఇంగ్లీషువారు మచిలీబందరులో ఒక ఫ్యాక్టరీ పెట్టిరి. అప్పుడు మచిలీబందరు బట్టలు చాలా ప్రసిద్ధికెక్కియుండెను ఇంగ్లీషులోని మస్లిన్ పదము మచిలీనుండియే వచ్చెను. గోలకొండ రాజ్యమున్నప్పుడు అక్కన్న మాదన్నల నాశ్రయించి వారికి నజరానాలిచ్చి బహుమానాలిచ్చి ఇంగ్లీషువారు మదరాసులో వ్యాపారము సాగించుచుండిరి. గోలకొండ పడిపోగానే ఔరంగజేబునుండి "చెన్నపట్టణము"లో, మసూలాలో, మోటుపల్లిలో విశాఖపట్టణములోను మన తెనుగుతీరపు మరికొన్ని స్థలాలలోను కౌలు పద్ధతిపై వ్యాపారము చేసికొనుటకు సెలవుపొందిరి.

తెనుగు సీమ మొత్తము భారతదేశములో వజ్రాలగనియని ప్రఖ్యాతి పొందెను. గోలకొండ రత్నాలు అని యూరోపు నందంతటను మారుమ్రోగిపోయెను. కాని నిజముగా గోలకొండ పట్టణము చుట్టును ఎక్కడా రత్నాలు లేకుండెను. గోలకొండనుండి దక్షిణముగా అయిదు దినాలు ప్రయాణము చేసినచో కృష్ణాతీరములో రావులకొండ అనే తావున వజ్రాలగని యుండెనని ఆ కాలమందు సంచారము చేసిన టావర్నియర్ అనే తెల్లవాడు వ్రాసినాడు. అప్పుడందు ౬౦౦౦౦ మంది గనిలో పని చేయుచుండిరనియు వ్రాసినాడు. కృష్ణాతీరములో కొల్లూరు అనే తావున రత్నాలగనిని క్రీ.శ. ౧౬౫౬లో కనిపెట్టిరి. అక్కడనే కోహినూరు వజ్రము దొరికెను. ఈ కొల్లూరు ప్రఖ్యాతి ఎక్కువై ఒక శతాబ్దములోనే అచ్చటి గనులు మూతబడెను. అప్పటి వైభవమును తర్వాత శైథిల్యమును గూర్చి జనులలో ఒక చిత్రమగు కత బయలుదేరెను. "కొల్లూరు పట్నము వలె వెలిగిపోయింది" అని సామెతగా అనెదరు. దానిపై పుట్టినకథ యేమనగా—

కొల్లూరు పట్టణములో ఒక దేవుడు వెలిసెను. ప్రతిజనుడు ధాన్యమును తన పాత్రములో తడిపి ఆ దేవతా విగ్రహముపై వేసిన అవన్నీ రత్నాలై, రవ్వలవుచుండెనట. అందరును ఆ క్రియను చేయుచు మేడలు కట్టిరి. ఆ పట్టణములో ఒక పేద బాపనుండెను. అందరివలె

సేవను చేసి సుఖపడరాదా అని అతని భార్య తొందర పెట్టుచుండెను. ఏమైనను కానీ నేనా తుచ్ఛపువని చేసి అపచారము చేయనని ఆ శిష్యుడనుచుండెను. ఒకనాటి మధ్యరాత్రి మరొక వృద్ధ బ్రాహ్మణుడా పేద బాపని కుటుంబసహితముగా పట్టణము బయటకు పిలుచుకొనిపోయి అదిగో కొల్లూరు పట్టణ వైభవముచూడు అని ధగధ్ధగితముగా మండుచుండే పట్టణమును వారికి చూపి మాయమయ్యెనట. అది కొల్లూరు పట్టణంపలె వెలిగినది అనేకథ. ఆకథ నిజముగా ఈ వజ్రాలగనికి సంబంధించినదని పైననే కనబడుచున్నది.

హైదరాబాదునుండి మచిలీబందరుకు పొయ్యేడు మార్గములోని పరిటేల (Partial) కలదు. అది బందరునుండి ౫౦ మైళ్ల దూరములో కలదు. అందుకు ఉస్తిపల్లి జగ్గయ్యపేటలలోను రత్నాల గనులుండెను. హైద్రాబాదు నగరమునకు 30 మైళ్ల దూరములో షంషాబాదుకు ౨౦ మైళ్ల దూరములోను ఉన్న సర్కారులో "నిజాంరత్నం" అనునది దొరికెను. అది ౩౭౫ క్యారట్లు తూకముది. దానివెల ౨ లక్షల ౨౦ వేల పౌనులు. పై ప్రదేశాలలో కాక కర్నూలు జిల్లాలోని రామళ్లకోటలో రవ్వలు దొరకుచుండెను. రవ్వలకోటయే రామళ్ళకోట అయినయ్యెను. రాయల సీమలో వజ్రకరూరు అను గ్రామము కలదు. అందుకూడా వజ్రాలు దొరుకుచుండెను. నేటికిని అచ్చట పలువురు వర్షాలు కురిసినవెంటనే వరదపారిపోయిన తావులందు రత్నాలకై వెదకుచుందురు. వారి కష్టదశవల్ల రత్నాలు దొరుకుచునే ఉండును. ఇప్పుడీ ప్రదేశాలలో నెచ్చటను గనులు త్రవ్వుటలేదు.

వేణుగోపాలశతక కాల మేదో తెలియదు. అది క్రీ. శ. ౧౬౫౦ ప్రాంతమున రచితమైనట్లు దానిలో ఉరుదుమాటలు సూచించును. దాని సహాయమున అప్పటి కొన్ని దురాచారములను గుర్తించ వచ్చును. "పూటకూళ్ళమ్మకు పుణ్యమేల" అనుటచే పూటకూళ్ళు ఆనాటికే వ్యాపించియుండెను, ప్రతాపరుద్రుని కాలములో (క్రీ.శ. ౧౩౦౦ లో) పూటకూళ్ళుండినప్పుడు ౩౦౦ ఏండ్ల క్రిందట ఉండుట ఆశ్చర్యముకాదు.

అవనీశ్వరుడు మందుడయిన నరులకియ్యో
వద్దని వద్ద దివాను చెప్ప
మునిషీయొకడు చెప్ప బకిషీయొకడు చెప్ప
తరువాతనా ముజందారు చెప్ప
తలద్రిప్పుచును శిరస్తా చెప్పవెంటనె
కేలుమొగిచ్చి వకీలు చెప్ప
దేశపాండ్యా తాను తినవలెనని చెప్ప
ముతసద్ది చెవిలోన మొనసి చెప్ప

పై పదాలనుబట్టి నవాబుల ప్రభుత్వము బాగా తెనుగు సీమలో పాదుకొన్న తర్వాత యీ శతకము రచితమయ్యెనని తెలియురాగలదు. ఈ శతక కారుడు భట్టరాచార్యులు. [illegible]

చిన్నన్నను తిట్టినందున వారి సమకాలికు డగుట కాన క్రీ. శ. ౧౬౫౦ ప్రాంతము వాడై యుండును. తన కాలపు తెనుగు క్షత్రియులనువర్ణించినాడు. వారు రాజులు అంచవారు అయియుండురు.

కొండసిగల్ తలగుడ్డలు పాకోళ్ళు
చలువ వస్త్రములు బొజ్జలు కఠార్లు
కాసెకోకలు గంపెజేసి జందెములును
తలవారు జలతారు డాలువార్లు
సన్నపు తిరుచూర్ణ చిన్నెలు కట్టాలు
జొల్లుపీడెములును వల్లెవాటు
దాడీలు వెదురాకు తరహాసొగసుకోర్లు
సంతకు దొరగార్ల టంచుపేర్లు
సమరముజొచ్చి రొమ్మున్గాయమునకోర్చి
శాత్రవుల ద్రుంచనేరని క్షత్రియులకు
నేలగాల్పన యావట్టి యెమ్మెలెల్ల ||మదన||
వంకరపాగలు వంపుముచ్చెలజోళ్ళు
చెవిసందు కలములు చేరుమాళ్ళు
మీగాళ్ళపై పింజె బాగైనదోవతుల్
జిగితరంబుగను పార్సీమొహార్లు
చేపలవలెను పుస్తీమీసముల్ కలం
దాన్ పెట్టెయును పెద్ద దస్త్రములును
సొగసుగా దొరవద్ద తగినట్లు కూర్చుండి
రచ్చగాండ్రకు సిఫారసులు జేసి
కవిభటులకార్యము లనువిఘ్నములు చేయు
రాయకాల్పెండములు తినువాయసాలు||మ

ఆ కాలములోని కొన్ని కులాలను ఆ కులాల నాశ్రయించి బ్రదుకు మరి కొన్ని కులాలను అడిదము సూరకవి తన రామలింగేశ శతకములో ఇట్లు వర్ణించినాడు:

జంగాలపాలు జేవాంగుల విత్తంబు
కాపువిత్తము పంబకానిపాలు
బలిజీలవిత్తంబు పట్టెనాసరిపాలు
గొల్లవిత్తము పిచ్చుగుంటిపాలు
వ్యాపారి విత్తంబు వారకాంతలపాలు
కల్లువిత్తము రుంజకానిపాలు
పరజాలపాల్ శిష్టకరణాలసొమ్ము, ఘూ
ర్జరుల విత్తంబు తస్కరులపాలు
కవులకీగలజాతి యొక్కటియు లేదు
వితరణము వైశ్యులకు పెండ్లి వేళగలదు
కొంగుబరచిరి నృపతులా కూటికొరకు
రామలింగేశ రామచంద్రపురనివాస

(పంబకాడు=కొమ్ముపట్టుమాల? కల్లు? రుంజకాడు = బవనీడు అనుమాల ? పరజాలు=పక్షులు?

అడిదము సూరకవి కాలమువరకే పూర్వాచారాలు మాసిపోవుచు వచ్చెనని కవి యిట్లు వాపోయినాడు :

అగ్రహారములు నామావశిష్టములయ్యె
మాన్యంబులన్నియు మంటగలిసె
భత్యంబునకు దొంటి పశికట్టుతప్పెను
బుధజనంబుల రాకపోకలుడిగె
వర్షాశనంబులు వరదపాలై పోయె
మలవతీలనుప్రజల్ మాసిచనిరి
నశియించిపోయె వంటరులు తురుష్కులు
గజతురంగములు తాకట్టువడియె
ధార్మికస్థానమున కిట్టి తళ్ళుబుట్టె
కఠినచిత్తుని రాజ్యాధికారి జేసి
యింతపీడించితివి సత్కవీంద్రకోటి ||రా||

క్రీ.శ. ౧౬౦౦ నుండి ఆంధ్రుల రాజకీయ పతన మయ్యెనని చెప్పవచ్చును. దక్షిణములో రఘునాథరాయుల కాలములో (౧౬౧౪–౧౬౩౩) తంజావూరులో ఆంధ్రుల గొప్పదనము నిలిచియుండెను. ఆతని కాలములో తెనుగువారిపై మహమ్మదీయుల ఆక్రమములు కాని, యుద్ధాలు కానీ సాగనేరకపోయెను. వారిని రఘునాథుడు ఓడించు ఆంధ్రుల సృష్టిని (culture) మరికొంతకాలము నిలిపెను.

అతని కాలములో దక్షిణమున తెనుగు యక్షగానాలు చాల వృద్ధికి వచ్చెను. నాటకాలు, . నాట్యకళ, సంగీతకళ ప్రశస్తి కెక్కెను. ఇతర ప్రాంతాలలో తెలుగువారు తమపూర్వులు నిర్మించిన శిల్పాలను కోలుపోయిరి కాని తంజావూరులో ప్రాతవి నిలుపుటయేకాక రఘునాథరాయలు చక్కని శిల్పసౌందర్యముకల దేవాలయాలను, రాజభవనాలను, కోటలను నిర్మింపజేసెను. ఆంధ్ర సరస్వతి ముత్యాల శాలలో అచ్చట నాట్యమాడెను. ఈ విధముగా సంగీతాలు, కవిత్వాలు, శిల్పము తంజావూరులో వృద్ధిపొందెను. కాని అతని కుమారుని రాజ్యకాలములో తంజావూరు స్వాతంత్ర్యముకూడా మట్టిలో కలిసెను.

మన సమీపకాలములో ముసల్మానుల నీడలు తెలుగువారిపై బాగుగా పారెను. అనాటి కవుల కవితలలో పార్సీ పదాలెక్కువగా మిళితమయ్యెను. క్రీ.శ. ౧౭౦౦ తర్వాత తెనుగువారి పతనము పూర్తి అయ్యెను. అటుతర్వాత చిల్లర పాలెగాండ్లే మనకు మిగిలిరి. వారి దర్జా యెంతటిదో అంతమేరకే మనకళలన్నియు నిలిచిపోయెను.

ఈ విధముగా ఆంధ్రదేశ సాంఘికస్థితి క్రీ. శ. ౧౬౦౦ నుండి ౧౭౫౦ వరకుండెనని స్థూలముగా చెప్పవచ్చును.

కాళిదాసునాటి భారతదేశము

శ్రీ శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులుగారు

కాళిదాస మహాకవి స్వతంత్ర భారత భూమిపై జన్మించిన భాగ్యశాలి. ఆర్ష ధర్మచ్ఛత్రచ్ఛాయలో మహావైభవము ననుభవించుచు ప్రపంచమునకు మకుటాయమానమై వెలిగిన దానాటి భారత మాత. స్వాతంత్ర్య వాయు తరంగములపై పూలనావ గట్టుకొని స్వైరవిహారములు సల్పిన కాళిదాస కవీంద్రుని భావనా స్వాతంత్ర్యమును, రచనా స్వాతంత్ర్యమును యథాతథముగాఁ దెలిసికొనఁజాలు నిశితదృష్టి యీనాటివారి కలవడుటయు కష్టమే. హిమవన్నగమునుండి కన్యాకుమారివఱకును పూర్వసముద్రమునుండి పశ్చిమ సముద్రమువఱకు వ్యాపించియున్న యఖండ భారతము ఈ కవీశ్వరుని కవితావిలాసములకు రంగస్థలమైనది. కాళిదాసుని కావ్యసౌందర్యమును పుక్కిటి బంట గ్రోలవలెనని ఆతఁడత్యంత పవిత్ర భావముతో, ఉత్సాహముతో వర్ణించుకొనిన భారతీయములైన వివిధ నదీనదములయు, వనపర్వతములయు, నగరాశ్రమములయు సుందరదృశ్యములను సాక్షాత్కరింపఁ జేసికొనవలెను. అతనికి భారత భూగోళ పరిజ్ఞానము మిక్కిలి గాఢముగ నుండెను. భారతీయులకు భూగోళ పరిజ్ఞానము ప్రాచీనకాలమునుండియు గలదు. రామాయణమందును మహాభారతమునందును వర్ణింపఁబడిన దేశములయు, స్థలవిశేషములయు స్థితిని పరిశీలించిన విమర్శకులు వాల్మీకియొక్కయు వ్యాసునియొక్కయు భూగోళ పరిజ్ఞానమునకు నెంతయు నచ్చెరువు నందుచున్నారు. అలగ్జాండరు భారతదేశముపై దండెత్తి వచ్చినపు డాతడు భారత భూగోళమును తన కెఱుకపఱుప గొండఱు భారతీయ విద్వాంసులను గోరెనట. వారు ఆసేతు హిమాచలమును చక్కగా నున్నదున్నట్లు వర్ణించి చెప్పిరట. ఈ విషయమునే కన్నింగ్ హామ్ అను పాశ్చాత్య విద్వాంసుఁడు హిందూదేశపు ప్రాచీన భూగోళమను గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసెను:- 'అలగ్జాండరునకు భారత దేశముయొక్క పరిమాణము, స్వరూపములను గూర్చి యంత యథార్థముగా భారతీయ విద్వాంసులు ఆనాఁడే విశదీకరించి చెప్పుటనుబట్టి చూడఁగా తొలినుండియు భారతీయులు

తము భూగోళము చక్కగా నెఱిఁగినవా రని స్పష్టమగుచున్నది. *1

కాళిదాసునాఁటికి భారతదేశము జన సమృద్ధమైనది. పౌరాణిక మహారణ్య ములు జనాక్రాంతములై నూతన జనపద ములు తలయెత్తినవి. నూతన రాజవంశ ములు పొడసూపి చిన్నచిన్న రాజ్యము లను నెలకొల్పికొనినవి. ఇట్టి చిన్నరాజ్య ములనెల్ల సామంతములుగఁ జేసికొని యొక మహారాజవంశము చక్రవర్తిత్వ మును నెఱపినది. ఈ యానాఁటి స్థితినే కాళిదాసు రఘువంశ మహాకావ్యములో రఘుకులమునకు సార్వభౌమత్వము నన్వ యించి తచ్చైత్ర యాత్రల ద్వారా ప్రద ర్శించెను. ఆకావ్యములోనే యిందుమతీ స్వయంవర సందర్భములోను ఆయా దేశ ములను తత్పరి పాలకులగు వారిని వర్ణిం చెను. అంగదేశము, అనూపము, అవంతి, కాళింగము, కాంభోజము, కామరూ పము, కేరళము, కోసలము, పాండ్యము, మగధము, మలయము, విదర్భ, శూర సేనము, సుంహాము లను దేశములను నాతఁడు పేర్కొనెను.

కొన్ని యోద్ధృజాతులు

పారశీకులు *2

భారతదేశముయొక్క పశ్చిమసీమలో పారశీకులుండిరి. వారికి పొడుగుపాటి గడ్డములుండెను. వారికి యశ్వబలము సుప్రసిద్ధము. భారతీయ మహావీరుఁడు రఘుమహారాజు వీరిని జయించెను.

హూణులు

ఉత్తరదిక్కున హూణులుండిరి. వారినే చారిత్రకులు 'Huns' అను జాతివారినిగా గుర్తించుచున్నారు. వీరు జనపదు లను క్షత్రియులైనట్లు మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్యానించెను. *3 ఆంగ్లేయులను హూణులని నేఁడు మనవారు తప్పుగా వాడుచున్నారు. ప్రాచీనులై కాళి దాసుచేఁ బేర్కొనఁబడిన హూణులు హైందవధర్మావలంబులైయున్న వారు

కాంభోజులు

ఈహూణులను వారిప్రక్కనేయున్న కాంభోజులను రఘుమహారాజు భుజ బలముచే నోడించెను.

*1. 'The clase agreement of the dimensions given by Alexander's informents with the actual size of country is very remarkable and shows that Indians at that early date of their History had a very accurate knowledge of the form and extent of their nature land'

(Ancient Geography of India by Cunningham)

*2. రఘు॰ IV–60–63.

*3. 'హూణానాం జనపదాఖ్యాః క్షత్రియాః' రఘువంశవ్యాఖ్యసంజీవిని. IV–6

ఉత్సవ సంకేతగణములు

హిమవత్పర్వత ప్రాంతమున అనాఁడు కొన్ని యాటవిక దొద్ధ్రుగణము లుండెను. ఉత్సవసంకేతములని ప్రసిద్ధి నొందిన యేడువిధములైన పర్వతీయ గణములు◆4 మహాభారత కాలమున గూడ విఖ్యాతమై యున్నట్లు మల్లినాథ సూరిగారు మహాభారత వాక్యము నుదాహరించెను.

ఈ పర్వతీయగణములను రఘుజైత్రయాత్రా ప్రకరణమున కాళిదాసు పేర్కొనెను.

దేశములు

కామరూప దేశము

భారతభూమికి తూర్పున ప్రాగ్జ్యోతిష పురముండెను. అది కామరూప దేశమునకు ముఖ్యపట్టణము. అది నేటి అస్సాం ప్రాంతము. దీనికి కామాఖ్య◆5 దేశమనియు మాఱు పేరుండెను.

లౌహిత్యనది

ఇచట లౌహిత్యయను నదియున్నట్లును ఆనదిని దాటి రఘుచక్రవర్తి ప్రాగ్జ్యోతిష ప్రభువును జయించినట్లును రఘువంశమున వర్ణించెను. ఈ లౌహిత్య నది యేదియో మల్లినాథసూరి వివరించలేదు. ఒకానొక నదియని యూహించెను. దానివివరణము వ్యాఖ్యాతృ చక్రవర్తికి తెలియవచ్చినట్లులేదు. కాని కాళిదాసునకు స్పష్టముగా నీనది బ్రహ్మపుత్రయే యని తెలియును. పరశురాముఁడు తల్లిని చంపిన పాపమువలన అతని గొడ్డలి గట్టిగా నాతని చేతి కంటుకొని పోయినదట. ఈ బ్రహ్మపుత్రానదిలో స్నానము చేయఁగనే పాపవిముక్తి గలిగి యా గొడ్డలియూడి నదిలోఁ బడెనట. రక్తసిక్తమగు నా గండ్రగొడ్డలి పడుటచే నది యెఱ్ఱనైనదట. అప్పటినుండియు నాభాగమునకు లౌహిత్య మను వ్యవహారము గలిగి నదట◆6. ఈ ఐతిహ్యము నెఱింగిన కాళిదాసు బ్రహ్మపుత్రను

చకంపే తీర్ణలౌహిత్యే తస్మిన్
ప్రాగ్జ్యోతిషేశ్వరః
తద్గజాలానతాం ప్రాప్తైః
సహ కాలాగరుద్రుమైః రఘు-స IV, శ్లో 81

అను పద్యమున లౌహిత్యయని వ్యవహరించెను.

సుంహ దేశము

ఉత్తరకోసలములకుఁ దూర్పుగా సుంహ దేశమున్నట్లును తాటితోపులతో నిండిన యా దేశము సముద్రమున కనతిదూరమునసే యున్నట్లును ఈకవి వ్రాసెను. ఈ సుంహదేశము నేఁడు వాడుకలో లేదు. చాలకాలము క్రిందటనే యీ వ్యవహా

◆4. 'గణానుత్సవసంకేతా నజయత్సప్తపాండవః' మహాభారతము.

◆5 'Pragjotishapura = Kamarup or Kamakshya in Assam'. See 'The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India'; by Nandalal Dey.

◆6 పై నందలాల్ దే గారి 'ప్రాచీన భారత భూగోళ నిఘంటువు' పుట ౧౫

రము విస్మృతమైనట్లున్నది. సుంహశబ్దమును వివరించుచు మన మల్లినాథసూరిగారు 'సుంహాదిశబ్దములు జనపదములను బోధించు పదములనియు, ఆయా జనపదములలో నివసించు క్షత్రియులకు వాచకములుగా ప్రయుక్తములైనవనియు వ్రాసిరి.♦7 సూరిగారినాటికే సుంహాదేశము వ్యవహారమునుండి శిథిలమైనట్లు స్పష్టము. కాని యాధునాతన భూగోళశాస్త్రవేత్తలు (Wilson) విల్సన్ పండితుడు, ఆర్. సి. దత్తు మున్నగువారు దీనిని గుర్తింపగలిగినారు. సుంహామను దేశము నేటి వంగదేశము (బెంగాల్) నందొక భాగము దీని ముఖ్యపట్టణము తామ్రలిప్త లేక తామలిప్త యనునది. ఇదియే దశకుమారచరితమున దామలిప్త యనియు వ్యవహరింపబడెను. ఇది హుగ్లినదికి ఉపనదియైన శిలైనదీతీరమున నున్నది. నేడీ నగరము 'తమ్లుక్' అని వ్యవహరింపబడుచున్నది. ♦8

కళింగదేశము

కాళిదాసు ఆంధ్రదేశములో నొక భాగమైన కళింగదేశమును జేర్కొని నాడు. ఆంధ్రులు ప్రతాపోదగ్రులని సూచించినాడు. గజపతులను బిరుదు కళింగాంధ్ర రాజులకు చిరకాలముగ నున్నట్లున్నది. కళింగరాజు గజసాధనుడై యెదుర్కొనినట్లు కాళిదాసు వచించెను. ఆంధ్రయోధులు యుద్ధవిద్యలో నేర్పరులనియు, వారన్నిటికంటె విలువిద్యలో చేయి తిరిగిన మొనగాండ్రనియు 'ప్రతిజగ్రాహ కాలింగ స్తమస్త్రైర్గజసాధనః ద్విషాం విషహ్య కాకుత్స్థ స్తత్ర నారాచదుర్దినమ్

అను వాక్యములతో మహాకవి ధ్వనింపజేసెను. ఆకుతోటలతోను, కొబ్బరితోటలతోను కనులపండువుగా నున్న యాంధ్రదేశపు సౌభాగ్యమును స్మరించెను.♦9 గొరుబంతి రేకులవంటి తమలపాకు దొన్నెలలో సైనికులు నారికేళాసవమును జుర్రు దృశ్యముతో తెలుగునేల సస్యశ్యామలమైయున్న నాటిస్థితిని తెలుగు ప్రజల సంపత్సమృద్ధిని కాళిదాస మహాకవి యుల్లేఖించెను. వసంతలక్ష్మి నివాసములో యున్నట్లు పచ్చని తోటలతో ముచ్చటగొల్పు కోనసీమవంటి ప్రాగాంధ్ర

♦7 'Sumha = has been identified by some authors with Arracan; but it appears from the sixth chapter of Dasakumara Charita Damalipta was the Principal town of Sumha, and according to the Hunakosa, Damalipta was another name of Tamralipta (Tamluk). Hence Sumha was the Country of Tamralipta'. P. 89 G. D. of Nandalal Dey.

♦8 Tamralipta : I. Tamluk on the river Selai, just above its junction with river Hugli. (Wilson)
II. South Bengal (R. C. Dut) P. 93 G. D. by Nandalal Dey.

♦ 9. 'తాంబూలీనాం దళైస్తత్రరచితాపానభూమయః
నారికేళాసవం యోధాః ... పపుః ...'

ములో దిరిగిచూచినట్లు వర్ణించెను. ♦10

దక్షిణ భారతము

కాళిదాసునాటికి దక్షిణ భారతమున నున్న రాజవంశములలో పాండ్యులును, కేరళులును కొంచెము ప్రసిద్ధి కెక్కినట్లున్నారు. వీరైనను పరాక్రమవంతులుగా గన్పట్టరు. తమపైకి దాడివెడలిన శత్రువు నెదుర్కొనినట్లైనను లేదు. కానుక చాసోహము చేసి ముత్తియములు లుపకర చేసినట్లు కాళిదాసు వ్రాసెను. ఆ దేశమందు ప్రసిద్ధమైన కావేరీనదిని, తామ్రపర్ణీనదిని పేర్కొనెను. ములచుపంక్తులును, మిరియపుపొదలు, ఏలకితీగెలు, మంచి గంధపుచెట్లతో నిండి మనోహరముగా నున్న కేరళదేశమును ప్రశంసించెను. దక్షిణ భారతమున ప్రసిద్ధమైన నగరములనుగాని క్షేత్రములనుగాని కాళిదాసు వర్ణింపలేదు. ♦11

అనూపదేశము

నేటి నిజాంరాష్ట్రములోని ఔరంగాబాదు సమీపమునందుండు కొంత దేశము, మాళ్వదేశములోని ప్రదేశము కొంతయు గలిసి యొక ప్రత్యేక దేశముగా విభక్తమైయుండెను. దానికే యనూప దేశమను వ్యవహారము పూర్వముండెను. దీనిని కార్తవీర్యార్జునుని వంశమువారైన హైహయులు పాలించుచుండిరి.

అంగదేశము

రామాయణకాలమున రోమపాదుండును, భారతకాలమున కర్ణుండును దీని నేలిరి. దీని రాజధాని చంపాపురి. గంగా సరయూనదుల కూడలి యీ దేశమునకు పడమటియెల్ల. భాగల్పూరు (బెంగాలులో) నకు చుట్టుపట్టునుండు దేశమే యంగదేశము.

మగధదేశము

నేటి బీహారు రాష్ట్రమే యీ మగధదేశము. ఈ దేశమునకు గిరివ్రజపురము (బౌద్ధుల రాజగృహము నేటి రాజ్‌గర్) ప్రాచీన రాజధాని. భారతకాలమున జరాసంధుండు దీని నేలెను. పిమ్మట (పాట్నా) దీనికి రాజధాని యయ్యెను.

విదర్భదేశము

నేటి బెరారు రాష్ట్రమును, నిజాం రాష్ట్రములోని బీదరు ప్రాంతమును విదర్భదేశమని వ్యవహరింపబడుచుండెను. దీనికి కుండినపురము రాజధానిగా నుండెను. విదర్భపుర మనియు దీనికే పేరు. కాళిదాసు ఈ దేశమును క్రథకైశిక దేశమనియు రెండుసారులు వాడెను. ♦12 కుండినపురమే రుక్మిణి పుట్టిల్లు. రుక్మిణి యాంధ్రుల యాడుబిడ్డ గాంబోలు! కుండినపురము పిమ్మట కొండాపురముగా

♦10. ఇందుమతి స్వయంవర సందర్భమున హేమాంగదుం డను తెలుగురాజును (కళింగదేశాధిపతిని) కాళిదాసు వర్ణించెను. చూ. రఘు. ౬ స. ౫౩-౫౪ శ్లో.

♦11. పాండ్యదేశమునకు రాజధానిగా ఉరగపురమనుదానిని మాత్రము పేర్కొనెను. నాగపురమని దీనిని మల్లినాథసూరి వివరించెను. రఘు ౬ స. ౫౯ శ్లో.

♦12. రఘు. ౫ సర్గము ౩౯, ౬౧ శ్లోకములు. V—39, 61.

మాఱినది. ఇది యాంధ్రుల నగరము. ఇటీవల నిజాము ప్రభుత్వపు పురాతత్త్వ శాఖవారు త్రవ్వింపగా ప్రాచీనపట్టణము లోని కట్టడములు, ఆంధ్రరాజుల నాణెములు లభించినవి.

నదులు

కాళిదాసు పేర్కొనిన నదులలో నేఁటికిని ప్రసిద్ధముగా నున్నవి. గంగ, యమున, నర్మద, గోదావరి, కావేరి, తామ్రపర్ణి, బ్రహ్మపుత్ర, సరయు నను నవి. నేఁడు పేరుమాఱి ప్రసిద్ధిని గోల్పోయిన యితర నదులును గొన్ని యీ మహాకవిచే స్మరింపఁబడినవి.

౧. సిప్రానది *13

ఈనదీ తీరముననే సుప్రసిద్ధమైన యుజ్జయినీ పట్టణ ముండెను. పుణ్యక్షేత్రముగాఁ గీర్తింపఁబడిన మహాకాళము దీని తీరముననే యుండెను. ఈనది మేఘసందేశమునను, రఘువంశమునను పేర్కొనఁబడెను.

౨. మాలిని

అయోధ్యానగరమునకు ఏఁబది మైళ్లలో నున్నది. ఈనదీతీరముననే కణ్వాశ్రమ ముండెను. ఇది సరయూనది కొక శాఖానది. దీనిని ప్రకృతము 'చూకా' యని వ్యవహరించుచున్నారు.

౩. మందాకిని. *14

ఇది గంగానది కాదు. వియద్గంగకు నామసామ్యముగల వేఱొకనది. ఇది చిత్రకూట పర్వతమునకు ప్రక్కగా పాఱు నది. దీనికి పయస్విని యను మాఱు పేరుండెను. దానినిబట్టియే యిది ప్రకృతము పైసుని యని వాడఁబడుచున్నది. ఇది బుందేల్ ఖండప్రాంతములో నున్నది.

౪. కపిశానది. *15

కపిశానదిని ఏనుఁగు వంతెనలతో దాఁటి రఘుమహారాజు ఉత్కళులు దారి చూప కళింగముపై దండెత్తెను. ఈ నది యుత్కల (Orissa) కళింగ దేశముల నడుమ నున్నది. పాతపేరు మోటుగానున్నది కాఁబోలు నేఁడు ఈ నదీసుందరి 'సువర్ణరేఖ' యను క్రొత్తపేరు పెట్టుకొని పిలుకుచున్నది. *16

*13. 'అనేన యూనా సహ పార్థివేన రంభోరు కచ్చిన్మనసో రుచిస్తే
సిప్రాతరంగానిలకంపితాసు విహర్తుముద్యానపరంపరాసు' రఘు. ౬ స. ౩౫ శ్లో. VI-35.

*14. 'ఏషా ప్రసన్నస్తిమితప్రవాహా సరిద్విదూరాన్తరభావతన్వీ
మందాకినీ భాతి నగోపకంఠే ముక్తావలీ కంఠగతేవ భూమేః' రఘువంశ. ౧౩స. ౪౮ శ్లో. XIII-48

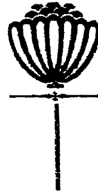
*15. 'స తీర్త్వా కపిశాం సైన్యైః బద్ధద్విరదసేతుభిః
ఉత్కలాదర్శితపథః కళింగాభిముఖో యయౌ' రఘు. ౪ స. ౩౮ శ్లో. IV-38

*16. ఈ నదుల స్వరూప వివరణము నందాలాల్ డే గారి భారత భూగోళమునుండి గ్రహింపఁబడినవి.

పర్వతములు ఆశ్రమములు

భారతదేశమునఁ బ్రసిద్ధములైన పర్వతములను, ఆశ్రమములను కవి చిత్రకర్త్రి యెంతయో యుత్సాహముతో వర్ణించెను. ఈతని హిమగిరి వర్ణనము అత్యంత స్వాభావికము. లోకోత్తరముగను బ్రసిద్ధినొందినది. ఈ పర్వతరాజము 'స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదండః పృథివికి కొలగఱ్ఱగా నున్నా' దను నొక వాక్యమే చాలు.

కాళిదాసునకు శాంతికాంతాల వాలము లగు తపోవనములను వర్ణించుట చాల మక్కువ. కణ్వాశ్రమము, వసిష్ఠాశ్రమము, మారీచ్యాశ్రమము కన్నులకు గట్టినట్లు వర్ణించెను. ఆ మహాకవి కాలమున ఆర్షధర్మ విశ్వవిద్యాలయములైన యిట్టి యాశ్రమములు భారతభూమిపై నెన్నియో యుండెనని స్ఫురించును.

యతి ప్రాసములు

— విద్వాన్ శిరోమణి —
శ్రీ కేశవపంతుల నరసింహ శాస్త్రిగారు

::

లోకోత్తర వర్ణనా నిపుణుఁడగు కవిచేఁ గూర్పఁబడి రమణీయార్థ ప్రతిపాదక మగు శబ్దము కావ్యము. దాని శ్రవణ మనన నాదులచేఁ గలిగిన యానందమే రసము. ఇది బ్రహ్మానంద సబ్రహ్మచారి మతికి విగళిత వేద్యాంతరతను గూర్చు మహాయోగము. సంసార విషవృక్షము ప్రసాదించిన యమృత ఫలము. దీనిసిద్ధికై ప్రయత్నించి కృతార్థుఁడైనవాఁడు కవి. అమూల్యమగు నీపదార్థమును స్వానుభవమునకు దెచ్చుకొనినవాఁడు సహృదయుఁడు.

ఇట్టి యుత్తమపదార్థమును కావ్యము ద్వారా సిద్ధింపఁజేయు కవికి శబ్దార్థములకు సంబంధించిన కొన్ని నియమము లుపాదేయములును గొన్ని పరిహార్యములు నగుచున్నవి. అట్లు పాదేయము లని తలంచినవానిలో, యతిప్రాసములు ముఖ్యములు. అవి సంస్కృతమున నొకవిధముగాను దెలుఁగున నొకవిధముగాను దమస్థానము నేర్పరచు కొనినవి.

గద్య పద్యోభయ కావ్యములు నంగీకరించినను, పద్యకావ్యమునకే ప్రాచీనులు ప్రాశస్త్యము నొసంగినారని ఛందోమయములగు వేద పురాణేతి హాసములవలన మనకు గోచర మగుచునే యున్నదిగదా!

కాలక్రమమున ఛందోమయ రచనము నందలి యాదరము ప్రబలినది. కవితా మార్గముల నుపదేశించు గ్రంథములు బయలుదేరినవి, పింగళుఁడు తన ప్రాకృత ఛందస్సులో నపఛందస్కమగు పద్యముము హేయము (యథా న సహతే కనకతులాపి తిలతులితమర్ధార్ధేన, తథా న సహతే శ్రవణతులా అపఛందస్కం ఛందోభంగేన) మని చెప్పినాఁడు. బంగారపుఁ దూనికలో నర్ధార్ధమగు తిలతులితమును త్రాసు సహింపనట్లు, శ్రవణతుల (చెవియనెడు త్రాసు) భగ్నఛందస్కమగు పద్యమును సహింపదని యాతని భావము.

ఛందోమయమగు రచనలోని సౌందర్యమును గణప్రస్తారముచే గుర్తించియు, మహాకవుల పద్యములద్వారా ననుభవించియు దామోదరగుప్త క్షేమేంద్ర కేదారభట్టులు క్రమముగా వాణీభూషణ, సువృత్తతిలక, వృత్తరత్నాకర నామములగు గ్రంథములందు పద్యమయరచనకే ప్రాశస్త్యమున్నదని యుద్ఘాటించినారు. కాఁగా సంస్కృత కవులు ఛందోమయరచనకే ప్రాశస్త్యము నొసఁగి, యతిని ఛందోమయపరచిన కూర్పులో ద్యోతకముగా గ్రహించినారని మనము తలఁపవలసియున్నది.

సంస్కృత మర్యాదలనే యించుమించుగా ననుసరించుచుఁ గొన్ని తావులఁ

దముప్యక్తిత్వమును జాటుకొనిన యాంధ్ర కవులు, లాక్షణికులును ధీరులనఁ దగి యున్నారు.

శబ్దము నాదాత్మకము ఈనాదము వ్యక్తమై వర్ణముగాను, అవ్యక్తమై రాగముగాను వక్తృవివక్షాధీనముగా నేర్పడుచున్నది. కేవలవర్ణాత్మక మగుశబ్దము శ్రవణేంద్రియ తృప్తినిఁ గావింపఁజాలదు. అట్లే నాదాత్మక శబ్ద మఖిలపిత్రాక్షేప స్థితిని గలుగఁజేయఁజాలదు. ఈ రహస్యమును దరమీలిత లోచనుఁడై కనుఁగొనిన సహృదయునికి, సంగీతము, చిత్రకర్మయును గళాద్వయమునకన్నఁ దదుభయ సంబంధ విరాజమానమగు పద్యకవిత్వము మిన్నయని తోపక మానదు. "ప్రేమన్ నభోవాహినీ లహరీశీతల గంధవాహ పరిఖేలన్మంజరీ సౌరభగ్రహణేందిందిరతుందిలంబు లివి మత్కాంతార సంతానముల్" అను పద్యమును జదువునపుఁడు మానసమునకు గోచరించు చిత్రమును, శ్రవణపేయమైన శయ్యాసౌభాగ్యమును అనుభవింపఁజాలిన సహృదయు లెవ్వరును బద్యమయ కవిత్వ ముత్కృష్టమైనది కాదని యనఁజాలరు. కావున నిర్వివాదముగాఁ బద్యకవిత్వాధిక్య మంగీకరింపఁబడినప్పుడు; కవికి దానియందుఁ గలుగు ప్రవృత్తి, తన్నియమపాలనము మున్నగునవి యుపాదేయములని చెప్పుట చర్వితచర్వణము. అట్టి నియమములలో మూర్ధన్యములని చెప్పఁదగిన యతిప్రాసములను సంస్కృత కవులును, దదను యోగములగు తెలుఁగు కవులును నెట్లు పాటించిరో కనుఁగొనుటయే మనకుఁ బ్రస్తుతాంశము.

యతి

"శ్లోకేషు విశ్రమస్థానం పదచ్ఛేదం యతిం విదుః" (కావ్యాదర్శము)

"విరామో విరతిర్యతిః" (పింగళసూత్రములు)

యతి యనఁగా యమనము (నియమము) అని యర్థము. ఈ నియమము వృత్తము నందలి పదవిరామమునకు సంబాధించిన దగుటచే లాక్షణిక మను యతిశబ్దమునకు విరామము, విశ్రాంతి మున్నగు నర్థములు సిద్ధించుచున్నవి.

ఈయతిని వృత్తలక్షణములలో ముఖ్యమైన దానినిగా సంస్కృతకవులు, లాక్షణికులు భావించిరి. 'యతిర్విచ్ఛేదసంజ్ఞకః' యని కేదారభట్టు. ఈయతిని పద్యలక్షణమునఁ జేర్చుకొనుటచే సంస్కృతకవులుదాత్తమను ఫలద్వయమును సాధించినారు ఒకటి నియమిత స్థలమునఁ బరిమితాక్షరయుతములగు పదములు గోచరించి, యన్వయ సౌకర్యమును గలిగించి కవి యభిప్రాయమును సహృదయుని హృదయదర్పణమునఁ బ్రతిఫలింపఁ జేయుట రెండు పైఁజెప్పిన యన్వయసౌకర్య జనన మూలముగాఁ బ్రసాదమను గావ్యగుణమును గవితావధూటికిఁబెట్టనిభూషణముగా జేయుట.

యతిని వాడిన మాత్రమునఁ బ్రసాద గుణము సిద్ధించునా? యని ప్రశ్నించినచో ప్రసాదగుణ యుక్తముగాఁ గవితఁ జెప్పఁ గల కవికి సహాయ మొనర్పఁ గలదని సమాధానము.

దూరప్రయాణముఁ జేయువానికి మధ్యే మార్గమునందలి వృక్షచ్ఛాయవలె, గణబద్ధరచనను సాగించు కవికి యతి విశ్రాంతి నొసఁగునని కవితానిర్మాణ రహస్యము నెఱిఁగిన కవిశేఖరుల యాశయము. పాఠకునికిఁ బదమధ్యమున గ్రుక్క విడుచుటకు కుదురదుగానఁ బదావసానమున నతఁడు విశ్రాంతినిఁ గొనుట కవకాశము నొసఁగుటకుఁ గూడ యతి స్వీకరింపఁబడినదని కొందఱి యాశయము. యతి నిర్వాహణము కవితారచనములో ముఖ్యకార్యమను భావమును సూచించువాడు వలెఁ గుమారదాసు తన జానకీహరణ కావ్యమున "నవవిడధతి పాదపూరణాని ప్రథితయతా వచలేకిరాతదేశాః విశదమతి భిరర్వ్యయా ప్రబంధే, రచిత న్మృపార్థ పతీవ విప్రహీనాః" యని కుకవులను దూషించినాడు. యతిని పాటింపకుండుట దోషమనియు, ఆదోషము ఛందోభంగ రూపమగు వృత్తదోషముచే గతార్థము గాదనియు నలంకార శాస్త్రకర్తలలోఁ గావ్యాత్మ 'రీతి' యను సిద్ధాంతమును వెల్లడించిన వామనాచార్యుఁడు సూత్రబద్ధము గావించినాఁడు – చూడుడు:—
"విరస విరామం యతిభ్రష్టమ్" యత్యాత్మకం హి వృత్తమితి భిన్నవృత్త ఏవ యతిభ్రష్ట స్యాంతర్భావాత్ నపృథగ్గ్రహణం కార్యమత ఆహ; సూ॥ న లక్ష్మణః పృథక్త్వాత్. వృత్తిః— నాయందోషః లక్ష్మణో లక్షణస్య పృథక్త్వాత్. అన్యద్ధి లక్షణం వృత్తస్య అన్యద్యతేః గురులఘు నియమాత్మకం వృత్తం, విరామాత్మికా చయతిరితి" ఈ యుదాహరణమువలన యతికి సంస్కృత కవులు, ఆలంకారికులును ప్రత్యేకస్థానము నొసఁగినారని సుపదితమగుచున్నదిగదా!

ఇట్లు సంస్కృత కవులచే సమాదృతమగు యతిని తెలుఁగుకవులు నాంధ్ర లాక్షణికులు నే దృష్టితోఁ గనుఁగొనిరో యెట్లు మార్చిరో కనుఁగొందము. తెలుఁగున యతి యనఁగాఁ బద్యపాద ప్రథమాక్షరము. "ఆద్యోవళిః" అని నన్నయ నియమిత స్థలమున దీనికి సమానమైన వర్ణమును, "తుల్యాస్య ప్రయత్నం సవర్ణమ్" అని పాణిని విధించిన నియమానుసారమగు సావర్ణ్యము ప్రధానముగా నిలుపుటయే యతి.

ఇఁక విచ్ఛేదాత్మకమగు యతి కిట్టి మార్పును గలిగించుటచే నాంధ్రకవులు మహత్తర సౌందర్యము నాంధ్రభాషా యోషకుఁ జేకూర్చినారని మనము తలఁపవలసి యున్నది. సంస్కృత భాషకును ఆంధ్రభాషకును జాతీయమగు నంతరము మహత్తరముగా నున్నది. విచ్ఛేదాత్మకమగు యతి ఆంధ్రభాషా రామణీయకమును గొఱతపరచును. యతిస్థానమునఁ

క్రొత్తపదమును ప్రారంభింపవలసి వచ్చి నచో సాధారణముగాఁ బూర్వ పదమును విభక్త్యంతముగా నిలుపవలసి వచ్చును. “కూర్చి, గురించి, చేతన్, తోడన్, కొఱకున్, వలనన్, యొక్క” మున్నగు ప్రత్యయములే పద్యమున నెక్కువభాగము నాక్రమించును. ఈ విభక్తి ప్రత్యయములు గద్యరచనలో శోభించి నట్లు పద్యరచనలో శోభింపవు. పద్యము లందు ‘యొక్కయు’ వ్యస్తప్రయోగము కానరాదు. ఆధునికులు ప్రయోగించుట యత్యాచారము. సంస్కృత విభక్తి ప్రత్యయములు ప్రాతిపదికము నంటియుండు నేగాని విశాలస్థానము నాక్రమింపవు. తెలుగున విభక్త్యంత రచనకుఁ బ్రాధాన్య మొసఁగినచో నామ వాచక సౌందర్యము మందీకృతమగునని యాంధ్రకవులు కనుఁగొనిన రహస్యము. అజంతభాషయగు నాంధ్రమున హల్ద్వయ సంయోగము భిన్నపదములకుఁ బొసఁగదు గావునఁ బూర్వాక్షర గురు కల్పనము మున్నగు తావులఁ గవికి మిక్కిలి శ్రమ కలుగు చున్నది. గుర్వవసాయి పద్యములను ముగించుటకు ద్రుతమను గల్పతరు వుండు టచేతనే యాంధ్రకవులు సురక్షితులై నారు. తత్సమాది చతుర్విధ పదవిరాజ మానమగు నాంధ్రమున విచ్ఛేదాత్మక యతిని పాటించుట సిద్ధసాంస్కృతిక సమాస రచనా విధానమున సిద్ధ సాధన దోష దూషితమై తదితర పదబంధమునం దన ర్థోత్పత్తికి హేతువగుచున్నది. సామాన్య కవులకు సహజముగా దొరలు “తగన్, జగిన్, చాలా, ఇట్టి, ఎన్నియో” మున్నగు పదములు ప్రయోగశాలకు కూర్చి, గురించి, కొఱకు లన్ చేరినచో నిట్టి తెలుఁగు పలుకుల సోయగము చెప్ప నక్కఱయే లేదు. కావున నన్నయ నిక్కట్టులను గలిగించు విచ్ఛేదాత్మక యతిని స్వీకరింపక, పద్యమునకు నూతన సౌందర్యమును గలిగించు యతిని (వళిని) సవర్ణ విన్యాస నియతిని గ్రహించి తెలుఁగుకవు లాంధ్ర భాషారమకు సాటిలేనటులే మేటి తన మును గల్గించినారు. (కన్నడమున యతి లేదు. అరవమున నిట్టి యతికి ‘మోనై’ అని పేరు) ఈ నూతన యతి స్వీకారములోఁ దెల్గు కవులు సంస్కృత కవులను మించినారు. వారికి రచనా సౌందర్యమును గలిగించు శబ్దాలంకార సిద్ధి ప్రయత్న పూర్వకమై వీరి కప్ర యత్న సిద్ధమగుచున్నది. తెలుఁగునఁ బ్రప్రథమమున శబ్దాలంకారముగా గ్రహింపఁబడిన యతి కాలక్రమమున వృత్త లక్షణముగా మారినదని కొందఱియూహ. యతికి మారుగా ప్రాసయతిని గ్రహించుటలో నీ యూహయు మిగిలియున్నదని మూఢ్యకుల విచారధార “యతికృతి రధిక శ్రావ్యంబై బెడంగుగా నిడవల యున్” అని భీమకవి యాదేశము. సావ ర్ణ్యము ప్రధానముగా నేర్పడిన యతిచేఁ గృతికి శ్రావ్యత్వము సిద్ధించుననుట తెలుఁగు తీపి నెఱిఁగిన వారికెల్లఁ గ్రొత్త విషయముగాదు. ఈ శ్రావ్యతను స్వర యతులకన్న వ్యంజనయతులే యధిక ముగా సంపాదించునను విషయము మరువ

రానిది. కావుననే "మందార మకరంద మాధుర్య" ధుర్యమగు తనకవితా రసమును దెల్గువారికి శ్రవణపేయముగాఁ బ్రవహింపఁజేసిన పోతన కవిపుంగవులు వ్యంజన యతులనే పాటించినాఁడనుట స్మరణీయము.

ఇట్లు తెలుఁగు కవిత్వమున కపూర్వ సౌందర్యమును జేకూర్చిన యతి పదివిధములని భీమన, యిరువదినాల్గు విధములని యనంతామాత్యుఁడు, ఇరువది యేను తెఱంగులని మరి కొందఱును, నలువది యొక్క విధంబుల నప్పకవియుఁ జెప్పినారు. నిరంకుశులగు కవులు సావర్ణ్యమును సాక్షాత్తుగాఁగాక పరంపరాది సంబంధముల చే స్వీకరించి లక్ష్యము లొసంగిన కొలఁది లక్షణములు పెఱిగి యతులు నలువదియొక్క రీతుల నేర్పడినవి. వీనిలోఁ బూర్వపూర్వములు గుణోత్తరములు. కావునఁ గవితా చమత్కారాధాయకమగు యతి యుపాదేయమే యని మఱియొకసారి విన్నవించుచు దృష్టిని ప్రాసము వంకకు మరల్చుటకై ప్రార్థించు చున్నాను.

ప్రాసము

పద్యపాద ద్వితీయాక్షరము ప్రాసము "ద్వితీయోవర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు" అని నన్నయ. ఇది సంస్కృతమునఁ బద్యలక్షణముగా గ్రహింపఁబడలేదు. "అనుప్రాసము" అనునది వారి శబ్దాలంకారములలో నొకటి. (అను+ప్ర+అసః=అనుప్రాసః) రసాద్యనుగత ప్రకృష్ట న్యాసము అనుప్రాసమని వ్యుత్పత్త్యర్థము స్వరమాత్ర సాదృశ్యమున్నను ననుగమము లేదనియు, అది సహృదయ హృదయాహ్లాదకము కాఁజాలదనియు, స్వరసాదృశ్యము లేకపోయినను వ్యంజన సాదృశ్యముండినచో రసానుగమ సహృదయావర్జకత్వములు గలుగుననియు, అను ప్రాస శబ్దమునకు వ్యంజన సామ్యమునందే విశ్రాంతియనియును గావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యయగు ప్రదీపము తెల్పుచున్నది. ఈ రహస్యము నెఱిఁగిన యాంధ్రలాక్షణికులు ప్రాసమునకు వ్యంజనమైత్రి ముఖ్యమని నొక్కి వక్కాణించిరి.

సంస్కృతమున నలంకారముగా నుండిన యనుప్రాసమే తెలుఁగున ప్రాసమను పేరితోఁ బద్యపాదద్వితీయ వర్ణమును నివాసముగా చేర్పరుచుకొని, తన రస వ్యంజకత్వ ప్రతిభటముగా వెల్లడించు చున్నది. దీనివలనఁ దెలుఁగు వృత్తములకు ప్రయత్నముగాఁ బాదాదియందు శబ్దాలంకార శోభ లబ్ధమగు చున్నది. పాద మధ్యమున యతి యలంకారత్వ సాధకమగుచున్నది. ఇఁక నాంధ్రవృత్తము లన్నియు శబ్దాలంకార మయములు, ఆంధ్ర కవిత్వమంతయు సువర్ణ భాసురము ననుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది! "అనుప్రాస"మను శబ్దమునుండి "అను"ను దీసి, ప్రాసము రసము ననుసరించుటకు బదులు రసమే ప్రాసము ననుసరించునంతటి యుప

కాశమును దెలుఁగుకవులకుఁ బ్రాచీనాంధ్రకవుల ప్రతిభా బలము వేనోళ్లఁ గొనియాడఁ దగియున్నది. అను ప్రాసము సాధించుఫలమునకన్నఁ బ్రాసము సాధించు ఫలము గొప్పదిగావున నీ సందర్భమునఁ దెలుఁగు కవులు సంస్కృత కవులను దరమీాలితలోచనలై పరిహాసించుచున్నారని తలఁపవలసి యున్నది. ఈ సందర్భమున నొక్క తెలుఁగు ప్రాసమును స్మరింతము.

కం॥ ఉల్లల దలకాజలకణ, పల్లలిత కదంబ
కుసుమ పరిమళలహరీ
హల్లోహల మదబంభర మల్లధ్వను
లెసఁగ విసరె మరుదంకురముల్"

చూచితిరా యీపద్యమునందలి ప్రాసమెట్లు శబ్దాలంకారకృత శోభను సంపాదించుచున్నదో! ఇట్టి యుదాహరణము లెన్నేని మీకు వచ్చియుండఁగా నేను వ్రాయుట యేల? ఇట్లు శబ్దాలంకార కాయమానమునకు స్తంభము లనఁదగిన యతిప్రాసములను అపరిహార్య నియమము లనుగా స్వీకరించి నిర్వహించిన ప్రాచీనుల రచనాచమత్కారము స్తుతిపాత్రము. కన్నడమున యతిలేదు. సంస్కృతమునఁ బ్రాసము లేదు. మరికొన్ని భాషలలో నుభయమును లేదు. కావుననే శ్రీకృష్ణదేవరాయలు అజంతపద విరాజమానమై కృతయతి శోభమై ప్రాసోల్లాస విభాసురమై వివిధనియమ సమలంకృతమగు నాంధ్రమును గురించి, తనబంగారు కలములోఁ బొంగు నమృతరసముతో "దేశభాషలందు దెలుఁగు లెస్స" యని వ్రాసినాఁడు. ఈ సువర్ణాక్షరము లజరామరములై యుండఁగలవు.

ఈ యతిప్రాసములు రచనా ప్రతిబంధకములుగా నున్నవని, కొందఱు భాషాసేవకులు వీని నియమపరిపాలనమున విప్రతిపన్ను లగుచున్నారు. భాషాసౌందర్యము భాషలో నున్నంత భావములో నుండదని వారు భావింపవలెను. భాషకు భావము, భావమునకు భాష సౌందర్యసంపాదకములు గావలెను. భావశూన్యమైన శబ్దాలంకార భూయిష్ఠ రచనవలెనే శబ్దసౌందర్య విహీనమగు భావమును కావ్యము కాఁజాలదు. కావ్యపద ప్రవృత్తికి నిమిత్తము శబ్దమే కాని భావము గాదు. కావుననే "రమణీయార్థ ప్రతిపాదకః శబ్దః కావ్యమ్" అని పండితరాజ జగన్నాథుఁడు చెప్పినాఁడు. ఆత్మరూపమగు భావమునకుఁ బ్రాధాన్యముండవలయు ననుట సర్వసమ్మతమే గాని నూతన విషయముగాదు. అశబ్ద సౌందర్యమగు బంధము పేలవమై నీరసత్వాపాదకమును గావచ్చును. ప్రతిభావ్యుత్పత్త్యభ్యాసములు గల కవికి యతిప్రాస నిర్వహణము దుష్కరముగాదు.

"ప్రాసమునకోసమై వెదుకరాదు యతి ప్రతిపాదనార్థమై గాసినిఁ జెందరాదు గణకల్పనకోసము జల్లిపల్కులభ్యాసము సేయరా" అని రసవ్యంజక ధారావాహి

కవిత్వమును వ్రాయుచున్న మిత్రులు శ్రీ మద్దులపల్లి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారు (నంద్యాల) చెప్పుచున్నారు. నిజముగా నేడు గణయతిప్రాస నిర్వహణమునఁ గష్టపడరు. ప్రాచీనులు దమ కాలపుఁ బరిస్థితుల ననుసరించి పండిత రాజ మనోరంజకమగు కవిత్వమును వ్రాసిరిగాని, సామాన్య ప్రజాజీవిత వర్ణనము వారి కలభ్యపదార్థముగాదు. అది వారి కవితా వస్తువు కాఁదగినంత పరిస్థితి నాడు లేకపోవుటయే కారణము. సర్గబంధాత్మకమగు మహాకావ్యమునఁ గాల త్రయాబాధ్యములగు నితివృత్తము లుండుట యుక్తమనియు వారి యాశయము. ఇతివృత్తము మారినంత మాత్రమునఁ గవిత్వము శ్రేష్ఠతరము గాఁజాలదు. ప్రతిభా బలపరిశోభితమగు రచనా నైపుణ్యమే కవితా పరాకాష్ఠకు గారణము. సుదూరముగా నాలోచించిన కొలఁదియు నియమ సహితరచనయే చిరస్థాయిగాని గోచరింపక మానదు. ప్రాసములు కష్టములనుకొను వారికిఁ బ్రాసరహితములైన సీసగీతములున్నవి. యతిప్రాసములు రెండును గష్టమనుకొను వారికి వచనమును గలవు గదా! గేయరచనము తెలుఁగుసీమకుఁ గ్రొత్తది కాదు. ఇన్ని యవకాశములుండగా నా చంపకమాలాదులనే నిర్యతి ప్రాసములుగా రచించుటకుఁ బూని, పూర్వ సంప్రదాయమును నాకులీభూతము గావించువారు భాషాయోషకుఁ బెట్టు నూతనాలంకార మేమున్నది? ఇఁక వ్యాకరణమే కష్టమనుకొనువారికి సమాధానమును జెప్పుటకిది యదనుగాదు.

ఆంధ్రభాషాయోష కమూల్యాలంకారములయిన యతిప్రాసము లాంధ్రకవి కుమారుల కవశ్యోపాదేయములని మనవిచేయుచున్నాను.

కొఱవి గోపరాజు, సింహాసనద్వాత్రింశిక

శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మ గారు

తెలంగాణమున వర్ధిల్లిన ప్రాచీనాంధ్ర కవివరేణ్యులలో కొఱవి గోపరాజు ఒకడు. ఇతనిని గుఱించి ఆంధ్ర పాఠకలోకమునకు అంత యెక్కువగ దెలియకపోవుట విచారకరము. ఈతని పెదతండ్రులు రామరాజు, కేసన, బాచిరాజు అనువారలు రాచకొండ దుర్గాధినాథు డయిన రేచర్ల గోత్రుడు కుమార సింగమనాయని మంత్రులు. కుమార సింగమనాయకుడు ముమ్మడి సింగమనాయని పౌత్రుడు; అనపోతానాయని కుమారుడు. అనపోతానాయని శాసనములు శకవర్షము 1309 వరకు, అనగా క్రీ.శ. 1387 వరకు గాన వచ్చుచున్నవి. ఈ 1309వ సంవత్సరమున కార్తిక శుక్ల పంచమి గురువారమునాడు ఇతడు నరసింహనాథునికి చేసిన దానమును దెలుపు శాసనము సింహాచలమున నున్నది. (*S. I. I. Vol. VI. No. 1086*) అందువలన అనపోతానాయని కుమారుడు కుమారసింగమనాయుడు ఎప్పుడో క్రీ. శ. 1387 కు తరువాత రాచకొండ సింహాసనము నధిష్ఠించి యుండవలెను. కొఱవి గోపరాజు పెదతండ్రులు రామరాజు, కేసన, బాచిరాజు అనువారలు కూడ కుమార సింగమనాయని కాలమువారే యుండవలెను. గోపరాజు తండ్రి కసవరాజు. గోపరాజు క్రీస్తుశకము పదునైదవ శతాబ్ది ప్రథమపాదమున నుండె ననుటకు సందియము లేదు. అట్లగుట ఇతడు కుమారసింగభూపాలుని యనంతరము రాజ్యమునకు వచ్చిన అతని తనయుడు కుమారాన్నపోతానాయనికి సమకాలికుడు కూడ నగుచున్నాడు.

గోపరాజును, ఇతని పూర్వులును రాచకొండ రాజ్యాధిపతుల ఆశ్రయమున పోషణముల వర్ధిల్లినవారు. గోపరాజు పినతాత సత్తెనారన [illegible] కృతికర్త యట. ఈ కృతి యింతవఱకు నెవర దృష్టిపథమున దొరక నేలేదు. ఈ కృతి ప్రాశస్త్యము ననుసరించియే యేమో ఈ సత్తెనారనకు ఆంధ్రకవితా పితామహుడను బిరుదము గల్గెనట. ఇంతవఱకు ఈ బిరుదము మనుచరిత్రమును రచియించిన ఒక్క పెద్దనకే కల దనుకొనుచున్నాము. గోపరాజ విరచితమైన సింహాసనద్వాత్రింశిక వలన ఇది పెద్దనకు చాలకాలమునకు పూర్వమే తెలంగాణమునందలి యొక కవిచంద్రునకు గలదను విషయము తేటపడుచున్నది. ప్రాయికముగ గోపరాజు పినతాతకీ బిరుదము నొసంగినవారు రాచకొండ రేచర్ల ప్రభువులే కాదగుదురు. ఎల్ల

యున, ఏకవియు దనకుద్వానై యంధ్ర కవితాపితామహ బిరుదమును వహించి యుండడుకదా. ఈ సందర్భమున రాచకొండ నేలిన రేచర్ల వెలమ భూపతులు కవిపండిత పోషకులేకాక తాము స్వయము సంస్కృతాంధ్రములందు కవులై ఉద్గ్రంథములను రచించి కీర్తి వహించినవారని జ్ఞాపకమునకు దెచ్చుకొనవలయును. కుమారాన్న పోతానాయుని తండ్రి కుమారసింగమ నాయుడు సంగీత, సాహిత్యములు రెంటియందును అసమాన పాండిత్యము గన్నవాడు. ఇతని గ్రంథము రసార్ణవ సుధాకరము, సంస్కృత పాఠక లోకమునకు సువిదితము. ఇతడు రచించిన సంగీత సుధాకరము ఇటీవలనే లభించినది. ఇప్పుడు ముద్రణమున నున్నది. గోపరాజు పినతాత సత్తెనారనకు ఆంధ్ర కవితా పితామహ బిరుదము ఈ కుమారసింగ భూపతియే యిచ్చియుండునేమో.

గోపరాజు రచించిన తెలుగు కృతి సింహాసన ద్వాత్రింశిక. ఈ గ్రంథము నుద్ధరించి ప్రకటించిన ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు ఆంధ్రలోకమునకు వంద్యులు. విక్రమార్క భూపతి సింహాసనము నెక్కుటకు భోజమహారాజు వచ్చినపుడు ఆ సింహాసనమున జెక్కిన సాల భంజికలు చెప్పిన విక్రమార్కుని కథల సంపుటియిది. ఈగ్రంథమున, పేరు ననుసరించియే, ముప్పదిరెండు కథలున్నవని గ్రహింపవచ్చును. ఇది స్వతంత్రకావ్యము కాదనియు, ఆంధ్రీకరణమనియు కవియే యవతారికయందు చెప్పియున్నాడు. గాని దీనికి మూల మింతవఱకు గానరాలేదు. కాకతి భూపతుల రాజ్యలక్ష్మి వెంపొందెడునట్టి ఏక శిలాభిధానమున నొప్పు కకెక్కు ధరిత్రిలోన నే పోకలఁబోని యట్టి సిరి పుట్టినయిల్లు ఓరుగల్లు" ఇందు పేర్కొనబడుట చేత మూలగ్రంథముకూడ కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలముననో అంత కించుక తరువాతనో వెలసియుండునని తోచుచున్నది. ఏలన, కాకతిరాజన్యులకు ఓరుగల్లు రాజధానియైనది గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమునుండియే.

సింహాసనద్వాత్రింశిక యందలి కథలన్నియు కథాసరిత్సాగరమునుండి తీసికొనబడినవని ఈ గ్రంథమునకు పీఠిక వ్రాసినవారి అభిప్రాయము. కాని అన్ని కథలను అందుండి గ్రహించినవని నిస్సంశయముగ జెప్ప గుదురదు. మూలగ్రంథమును రచించిన కవికాలమునాటికి ప్రచారమున నున్న కథలనుగూడ కవులు గ్రహించి అట్టివానిలో సాహస చమత్కారములున్నవానికి కొన్నిటినైన విక్రమార్కుని కంటగట్టుచు వచ్చినట్లు కన్పట్టును. ఇందుకు ఈ సింహాసన ద్వాత్రింశిక యందలి ముప్పదవ కథే ఉదాహరణము. ఒక మహావీరుడు విక్రమార్క మహారాజు సందర్శనము చేసి, తన ఇంద్రజాల మహేంద్రజాల విద్యలు చూపి, ఆ మహారాజును విభ్రమపరిచి బహూకృతినందిన విషయమును దెలుపుకథ ఇది. మరి గోపరాజో, లేక మూలగ్రంథమును రచియించిన యతడో "త్రిషష్టిశలాకా పురుషచరిత" మను జైనగ్రంథమునందలి అజితస్వామి,

సగర భూధవ వృత్తాంతమునుండి గైకొన్న కథ ఇది. సింహాసన ద్వాత్రింశికయందలి కథయంతయు అదే; పేరు మాత్రము చిన్నమార్పుచేసి గ్రంథకర్త ఈకథను విక్రమార్క భూపతికి అంటగట్టినాడు. ఇంకను ఈకథలు ఏయేచోట్లనుండి తీసినవి ఉన్నవో పరిశీలింపవలసియున్నది.

సింహాసన ద్వాత్రింశిక అనేకవిధముల ప్రశంసనీయమయిన మహాకావ్యము, కవిత్వము విషయము అటుండగా మనము తెలిసికొన వలసిన విషయములు ఇందెన్నియోకలవు. అట్టివాటిలో ఒక్కటి మాత్రమే చెప్పి ఈవ్యాసము ముగించెదను. "తత్తద్ద్వారంబుల కడలనున్న బొమ్మల తలకడలనున్న పిన్నగద్దియలలో నెందేని నడుగిడి పెద్దగద్దియ యెక్కుట భావ్యంబని" భోజమహారాజు ఒకనాడేమి చేసినాడట, వారశూల రహితంబుగా నొక్కదిక్కున నిలిచి సకలజన కలకలంబు నుడిపి.........పూర్ణఘటికోచితనాదావసరంబు నెదురుచూచుచుండ

"మును గడియారమున్మైన గట్టినపెను
జేగంటరవముతే యనునెడ గ్రక్కున"

అడుగెత్తినాడట. గడియారము మన కానాడుకూడ ఉన్నది, క్రొత్తదికాదు. అయితే ఇప్పటిగడియారమునకు అప్పటి గడియారమునకు కొంచెము తేడాయున్నది. ఇప్పటి గడియారము గంటలను దెలుపునట్లు ఆనాటి గడియారము పగలును, రాత్రియు గడియలను దెలుపుచు వచ్చిన ఒక యంత్రవిశేషము, గోపరాజు కాలము నాటికి వాడే - కొంచెము మించు మించుగ - మరియొక ఆంధ్రకవి ఈ యంత్ర స్వరూపమును చక్కగ ఇట్లు వర్ణించినాడు.

"శుభలగ్నోదయము సమయము సూచకంబగుచు జలంబులందు మునుంగు
తామ్రఘటికాపాత్ర నిరీక్షించి మంగ
ళాశీర్వాద పురస్సరంబుగా సుముహూర్తంబనుచు మౌహూర్తికుండు నక్షతలు చల్లిన
"కంగున గంటపై గొడుపు
గ్రక్కున వైచుడు"

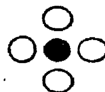
దీని ననుసరించి చూడగా ఇది "నీటి గడియారము" (Water Clock) అని స్పష్టమగుచున్నది. తామ్రమయమయిన ఘటికాపాత్ర అది యుంచిన నీటిలో (లోపలికి నీరు లాగుకొని) మునుగుట తోడనే అది యొక గడియ యైనట్లు. ఆ తామ్రపాత్ర దానికి గల రంధ్రముగుండ లోనికి నీరు లాగుకొని సరిగా గడియ కాలమునకు మునుగును. వెంటనే అది కనిపెట్టి ఎన్నిగడియ లైనది గంటలు కొట్టువారు; లేక శంఖధ్వానము చేయువారు.

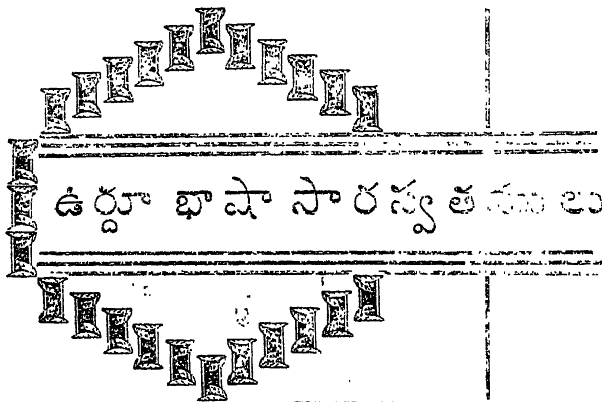
క్రీస్తుశకమునకు పూర్వమునుండియు ప్రొద్దు తెలిసికొనుటకు మన కిట్టి సాధనముండె నని జ్యోతిష వేదాంగమును బట్టి తెలియుచున్నది. జ్యోతిష వేదాంగము ననేకాక కౌటిలీయమునను, బౌద్ధదివ్యావధానమునను, పురాణమునందును కూడ ఈ సాధనవిశేషము వర్ణితమయినది. అయితే అత్యంత ప్రాచీనకాలమునాటి

గడియారమునకును, కొలవి గోపరాజు నాటి గడియారమునకును గల భేద మిది. ప్రాచీనకాలమునాటి సాధనమున తామ్ర ఘటికా పాత్ర ఒక గడియకాలములో దానిలో పోసిన నీటిని కార్చివైచి కాళీ యగును; గోపరాజునాటి సాధనమున నీటి మీఁద తేలబెట్టిన తామ్రఘటికాపాత్ర దానికున్న సన్నని బెజ్జముగుండ లోనికి నీటిని లాగికొని క్రమముగా బరువెక్కి సరిగా గడియకాలమునకు నీటిలో మునుగును. ఈ సాధనవిశేషమే గోపరాజు నాడు మన తెలుగుదేశమున – పొద్దు తెలుపుటకు వాడుకలో నుండిన గడియారము. పూర్వపు గడియారము నీటిని కార్చివైచునది; మధ్యయుగము నాటిది నీటిని లోనికి బీల్చి నీటిలో మునుగునదియును; ఇది రెంటికి గల వ్యత్యాసము.

ఇట్టి గడియారములు మన భారతదేశమున నెల్లయెడల నుండినట్లు తోచుచున్నది. వలభీదేశము (కాఠియవాడ- Kathiawad) పరిపాలించిన మైత్రిక వంశజుడయిన గుహసేనుని కాలమున వాడుకలో నుండిన గడియారమునకు సంబంధించిన పెద్ద జలకుంభ మొకటి దొరికినది. ఆకుంభముమీఁద శాసనము కూడ గలదు. అందు సంవత్సరమును ఈయబడినది. ఇది వలభీసంవత్సరము 247 అనగా క్రీ. శ. 566-67 అన్నమాట. ఈ శాసనము ననుసరించి యీ జలకుంభము ఘటికాయంత్రమునకు (Water Clock) సంబంధించినదని తెలిసినది. దీని ననుసరించి చూడగా ప్రాచీనకాలమున పొద్దు తెలిసికొనుటకు మన దేశమున ఒకరకమయిన గడియారము, నీటికి సంబంధించినది ఉండినట్లు విస్పష్టమగుచున్నది. కాకతీ భూపతులు ఓరుగంటిని పాలించుచుండిన కాలమున ఓరుగంటిలో ఆంధ్రోర్వీశు మోసాలపై గడియారముండెనని క్రీడాభిరామము నందలి "ఉడువీథిన్ శిఖరావిలంబితగు సంధ్యోర్వీశు మోసాలపై గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిముదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్, సడలెన్ భానుడు పశ్చిమంబునకు..." అనుపద్యము వలన విదితమగుచున్నది. ఇట్టి విశేషములు ఈ సింహాసనద్వాత్రింశికయందనేకములు కలవు.

మొత్తముమీఁద గోపరాజు రచించిన ఈ గ్రంథము చాల గొప్పది. ఆ యా ప్రసంగముల సందర్భమున కది నాటి విద్యల సంపూర్ణ స్వభావమును ప్రదర్శించి తన సర్వజ్ఞతను జూపినాడు. ఆనాటి విద్యలను, మర్యాదలను, ఆచారములను, వినోదాదులను దెలిసికొనుటకు ఈ గ్రంథము ఒక విజ్ఞానకోశము వంటిది. తప్పక ఆంధ్రులందరు పఠింపవలసిన గ్రంథము.

శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు బి. ఏ. ఎల్. ఎల్. బి.

ఉర్దూభాష మన రాష్ట్రముయొక్క ప్రభుత్వభాష యైనందునను, మహమ్మదీయ సోదరులకేకాక ఉత్తర హిందూస్థానమందలి సంయుక్త పంజాబు ప్రాంత వాసులగు నాగరికులగు హిందువు లనేకులకును మాతృభాషగా మారినందునను మరియు సకల భారత దేశమందును సామాన్యభాష (Lingna franca) గా పరిగణింపబడవచ్చునని యీభాషాభిమానులు చేయుచున్న మహోత్తరమగు కృషి వలనను మిగుల ప్రాముఖ్యత వహించినది. ఈ భాషా సారస్వతముల చరిత్రముపై నొక విహంగమదృష్టిని ప్రసరించి ఉర్దూ భాషా పరిచయము లేనివారికి పరిచయమును గలిగించుటకై క్లుప్తముగా నీవ్యాసమును వ్రాయుచున్నాను.

ఉర్దూభాష భారతదేశమునందు జనించి యభివృద్ధినొందిన ముఖ్యమగు సంకీర్ణభాషలలో నొకటి. 'ఉర్దూ' 'హిందీ' భాషలు పరస్పరస్పర్ధతో నహమహమికతో నభివృద్ధినొందుచు భారతదేశముయొక్క జనసామాన్యభాషగా మారి యున్నతస్థానము నందుకొని రాష్ట్రభాషా పదమును బొందుటకై ప్రయత్నించుచున్నవి. ఈ స్పర్ధ శ్రేయముగా మారి రానురాను దురదృష్టవశమున మన దేశము నావరించుచున్న యనేక వైషమ్య కారణములలో నొక ప్రబల కారణముగా పరిణమించుచున్నది. వినను ఈ రెండుభాషలు నొకే తల్లి కడుపున బుట్టిన యక్కచెల్లెండ్రని మనము మఱువగూడదు. పరదేశీయులగు మహమ్మదీయరాజులీ దేశముపై దండెత్తి వచ్చి మొట్టమొదట దోపిళ్ళతో సంతృప్తి జెందిరి. కాని కుతుబుద్దీన ఐబక్ భారతదేశమును స్థిరనివాసముగా నేర్పరచుకొని రాజ్యస్థాపన మొనరించిననాటినుండి భారతీయులతో కలసిమెలసి వారి సహాయము నపేక్షించవలసిన యవసరము కలిగెను. ఈ యవసరమే యొకక్రొత్త భాష జనించుట కవకాశము గలిగించెను. ఉత్తరహిందూస్థాన ముఖ్యప్రాంతములందు

ప్రాకృతజన్యములగు హిందీభాషలు వాడుకలో నుండెను. వీనిలో శౌరసేనీ ప్రాకృతమునుండి జనించిన పశ్చిమ హిందీభాష (౧) బంగారూ (౨) వ్రజభాష (౩) కన్నోజీ యను మూడు రూపములను దాల్చెను. ఈ భాషలకు మూలమగు పశ్చిమ హిందీభాషకు "ఖడీబోలీ" యని పేరు. ఈ భాషయే యిప్పటికిని ఉత్తర హిందూస్థానమందలి గ్రామీణులగువారి భాష. నాగరికులగు హిందూ మహమ్మదీయులుర్దూభాష మాటలాడినను గ్రామీణులు మాత్రము "ఖడీబోలీ"నే వాడుచుందురు. ఈ 'ఖడీబోలీ'యే హిందీ ఉర్దూ భాషలు, రెండింటికిని తల్లి. ఢిల్లీ, మీరటు ప్రాంతములలోని భాషకును, మధురా ప్రాంతములందు వాడబడు వ్రజభాషకును కొంత భేదమున్నను రెంటికిని 'ఖడీ బోలీ' యనియే పేరు.

అక్బరు చక్రవర్తి కాలమువరకే హిందీభాష సారస్వతభాషగా మారిపోయినది. బాబర్ దర్బారులో రాజపుత్రరాజుల దర్బారులలో నట్టి హిందీ కవు లుండిరి. హుమాయూన్, షేర్షా కాలములలో హిందీ భాషకును కవులకును మంచి యాదరణ కలిగెను. ఈ కాలమునందే "మలిక్ మహమ్మద్ జాయెసీ" యను మహమ్మదీయ కవివర్యుడు 'పద్మావత్' యను సుప్రసిద్ధమగు హిందీ కావ్యమును రచించెను. బాబరునుండి మొదలుకొని బహాదురుషా జఫరువరకు మొగల్ చక్రవర్తులు రాజకుమారు లందరు హిందీ భాషను ప్రేమించి యాదరించి యా భాషలో స్వయముగా కవిత నల్లిరి. వారురచించిన హిందీ గీతము లన్నియు "సంగీతరాగకల్పద్రుమ"మను గ్రంథమున సేకరింపబడి నాగరీ ప్రచారిణీ గ్రంథమాలవారిచే ప్రకటింపబడినవి. అక్బరు చక్రవర్తి 'నరహరి' యను హిందీకవియొక్క పల్లకిని స్వయముగా మోసెను. కృష్ణదేవరాయలు పెద్దనార్యుని సత్కరించినటులే, అక్బరు దర్బారులోని నవరత్నములలో ముఖ్యులగు ఫైజీ, అబుల్ ఫజల్ పండితులు ఫారసీ, అరబ్బీ భాషలయందువలె హిందీభాషయందును కావ్యముల రచించిరి. సంగీతశిరోమణి బాబాహరిదాసుగారు చక్రవర్తి యాహ్వానము నిరాకరించినపుడు నరసచక్రవర్తియగు అక్బరు హరిదాసుని కుటీరమునకు స్వయమేగి సంగీతమును విని యానందించెను. సుప్రసిద్ధుడగు తాన్‌సేనితని దర్బారు గాయకుడే. నరహరకవి రచించిన ఖలుకమట్పద గీతమును విని గోవధను మాన్పించిన దయాశాలి అక్బరు. అబ్దుర్రహీంఖాన్ ఖానాయను వాడు గొప్పవంశీతుడు కవి, విశాలహృదయుడు, బహుభాషాభిజ్ఞుడు, మహాదాత, అక్బరు దర్బారువందొక యమీరు. అతడు సంస్కృత హిందీ భాషలలో ప్రవీణుడు. అతడు రచించిన 'రహామూన్ విలాస్' అను గ్రంథ మిటీవలనే ప్రకటింపబడినది.

అచ్యుత చరిత తరంగిణి
శశిశేఖరమౌళి కపాలమోక్షమాకే

మమతను వితరణ నమయే
హారతా దేయాన మే హారితా

అని గంగాస్తోత్రము గావించెను.

ఆనీతానటవన్మయాతవపురీ
శ్రీకృష్ణయాభూమికా
వ్యోమాకాశ ఖ ఖాబ కాబ్ధివసువ
త్త్వత్ప్రీత యేద్యావది
ప్రీత స్త్వం యది చేన్నిరీక్ష భగవన్
స్వప్రార్థితమ్ దేహి మే
నోచేద్ బ్రూహి కదాపి మానయ పు
న స్త్వేతాదృశీ భూమికాం॥

అని శ్రీకృష్ణుని స్తవ మొనరించినాడు. గాజీ అబ్దుర్రహీంఖాన్‌ఖాన్, షాజహాన్ కాలములో ఈ ఖడీబోలీ హిందీ క్రొత్త చెల్లెలు జనించిన దనియు దీనికే 'ఉర్దూ' అను పేరు కలిగిన దని ప్రతీతి. కాని షాజహాన్‌కు పూర్వమే 'ఖడీబోలీ'లో తుర్కీ పారసీ అరబ్బీ శబ్దములను కలిపి 'రేఖ్తా' అను కావ్యభాష నొకదానిని మహమ్మదీయ పండితులు కవులు కల్పించి యుండిరి. అబ్దుర్రహీంఖాన్‌ఖానాన్ ఈ 'రేఖ్తా' భాషలో గూడ రచించియుండెను. "ఉర్దూ" యను పేరీభాషకు తర్వాత వచ్చినది. 'ఉర్దూ' అను పదమునకు తుర్కీ భాషలో నర్థము 'సైన్యము' 'ఫౌజు', ములటరీవారు మాటాడు సంకరభాష యను ధ్వని గలదని ఈ పదమును పూర్వకవులు వాడలేదు. ప్రప్రథమమున ఖాన్ ఆరుజా యను ఢిల్లీకవి ౧౮ వ శతాబ్దమున నీ పదము నుపయోగించెను. 'షాజహాన్' కాలమున ఢిల్లీపట్టణములోని 'లాలుకిల్లా' (ఎఱ్ఱదుర్గము) యను భాగమందు తుర్కీ పారసీక సేనానులు సర్దారులు, అమీరులు పండితులు నివసించువారు. వారందరు జనసామాన్యముచే నుపయోగింపబడు ఖడీబోలీ హిందీభాషనుండి సంస్కృత ప్రాకృత భవములగు పదజాలమును తొలగించి పారసీ అరబ్బీపదములను విరివిగా నుపయోగించి గ్రంథములను కావ్యములను రచింపవాడంగిరి. ఇట్లు ఆరంభదశలో 'రేఖ్తా' యను పేరుగలిగిన ఆ మిశ్రభాష 'ఉర్దూ' గా మారిపోయెను. పారసీ, అరబ్బీ భాషాపాండిత్యముగల ముస్లింపండితులు కవులు ఆ భాషా సంప్రదాయములను, పదజాలమును, ఛందస్సులను, వ్యాకరణమును జూపించిరి. అక్బరు కాలములో రాజా తోడరమల్ పారసీ భాషను ప్రభుత్వభాషగా నొనరించెను. అప్పటినుండి 'రేఖ్తా' త్వరగా 'ఉర్దూ' గా మారిపోవుచుండెను. ఒక వైపు సంస్కారము జరుగుచుండ మరియొక వైపు హిందీ 'ఉర్దూ' భాషలు విడిపోవుచుండెను. ఒకటి సంస్కృతమును, దేవనాగరీ లిపి నాధారముగా గొనిపోయెను. రెండవది అరబ్బీ పారసీ భాషలను లిపిని పునాదిగా స్వీకరించెను. ఇట్లొకే క్షేత్రమున మొలచిన ఈ రెండు భాషా లతలు భిన్నభిన్నములగు నాధారముల నవలంభించి రెండు స్వతంత్రశాఖలుగా మారిపోయెను. ఈ పరిణామము ఒకవంక జరుగుచున్నను మొగల్ ప్రభువులీ రెండు

భాషలకును ఇతర దేశ భాషలకును ప్రోత్సాహము నొసగుచుండిరి. జగన్నాథ పండితునకు 'పండితరాయ' అనియు 'సుందర' కవికి 'కవిరాజ' అనియు బిరుదముల నొసంగి షాజహాన్ తన రసజ్ఞతనువిస్పష్టముగా వెల్లడించెను. 'ఢిల్లీశ్వరోవా జగదీశ్వరోవా' యని యూరక పొగడలేదు పండితరాయలు. మొగలు చక్రవర్తులందరు తమ రాజకుమారులకు నిర్బంధముగా హిందీ భాషను నేర్పించుచుండిరి. ఔరంగజేబు చక్రవర్తియును హిందీని ప్రేమించుచుండెను. అతని దర్బారునందు 'కృష్ణా' 'సామంత్' మున్నగు హిందీకవులుండిరనియు స్వయముగా హిందీ కవితకూడ వల్లించుచుండెననిన నాశ్చర్యము కలుగక మానదు. అతడు తన యనుంగు భార్యయగు ఉదయపురి రాణిని గురించి ప్రేమగీతములు హిందీ భాషయందు రచించెను. "జబ్ జబ్ గావత్ తబ్ తబ్ రససముద్రలహరీ ఉపజావత్" అని యామె సంగీతకళ ప్రావీణ్యతను వర్ణించెను. ఇట్లే బహాదర్ షాహ కాలమువరకును హిందీ ఉర్దూ భాషలు సమానాదరణమును బొందుచు పరిణతిని జెందుచుండెను. బహాదర్ షాహ స్వయముగా గొప్ప ఉర్దూకవి. అతడు వ్రాసిన 'బహాదర్ షాహ కవహిలీ' అను కావ్యము హిందీ ఉర్దూ యొక్క రసవంతమగు సమ్మేళనమును సూచించుచున్నది.

ఇట్లు 'హిందీ', 'రేఖ్తా', 'ఉర్దూ' అను మూడుతరగతులందు 'హిందీ' భాష 'ఉర్దూ' గా మారిపోయినది. ఫారసీ అరబ్బీ పదజాలముచే నిండి అధిక సంఖ్యాకులగు జనసామాన్యముయొక్క ఖడీ బోలీకిని సంస్కృత ప్రాకృత భవమగు హిందీకిని అతిదూరమైన ఈ ఉర్దూభాషకు జనకులు ముగ్గురు. ఒకడు మీరా అమీన్ ఖాన్ ప్రధాని, రెండవవాడు సాదుల్లాఖాన్ 'గుల్షన్' ఢిల్లీ వాస్తవ్యుడు, కవి, అమీరు, మూడవవాడు 'వలీ' ఔరంగాబాద్ వాస్తవ్యుడు, కవి. ఈ ముగ్గురు 'రేఖ్తా' నీవిధముగా సంస్కరించి ఉర్దూభాషకు ప్రస్తుత స్వరూపము నొసంగిరి. సంస్కృత మొకవైపునను ఫారసీ మరొకవైపునను లాగుచుండిన నీసంఘర్షణ కాలములో నీ రెండుభాషలు పరస్పర సంపర్క సంఘర్షణల వలన పరిణతిజెందెను. హిందీ మహారాష్ట్ర గుజరాతీభాషలందుగల ఫారసీ తుర్కీ అరబ్బీ భాషల శబ్దజాలమును పరిశీలించినచో నీపరస్పర సంకీర్ణతయొక్క చరిత్ర వెల్లడియగును. ప్రభుత్వభాషయగు ఫారసి నితరభాషలు గౌరవింపవలసి వచ్చినది. పాలితులు పాలకుల భాషను గౌరవించుట స్వీకరించుట ప్రకృతి సహజమైన పరిణామము. మన రాష్ట్రములోని తెనుగు భాషయందు ఉర్దూయొక్క ప్రభావము గలిగిన మార్పు బ్రిటిషాంధ్ర ప్రాంతమునందు ఇంగ్లీషు భాషయొక్క ప్రభావమువల్ల గలిగిన మార్పు మనము చూచుచునేయున్నాము. కాని ఇందు రాజకీయ, ఆర్థిక, స్పర్థలవలన హిందీవారు వాడుకలోనుండు సంకీర్ణ

భాషాపదములను విడచి, సంస్కృతీకరించి, హిందువులకును కష్టముగా నర్థమగు కఠినమైన హిందీభాషను పోషించుచు, దానినే రాష్ట్రభాషయని సమర్థించుచున్నారు. అట్లే ఎవరి కర్థముగాని ఫారసీ అరబ్బీ శబ్దజాలముచే మయమైన ప్రస్తుత ఉర్దూను రాష్ట్రభాషగా ప్రతిష్ఠించుటకు ఉర్దూవాదులు ప్రయత్నములు సలుపుచున్నారు.

ఈ భాషాచరిత్రమును ముగించుటకు పూర్వ మాంగ్లేయ పండితులకొక కృతజ్ఞతా పూర్వకమగు నమస్కార మర్పింపవలయును. మన తెనుగు భాషకు బ్రౌన్ దొరగారు గావించిన సేవకంటె అధికముగా సేవ ఉర్దూభాషకాంగ్లేయపండితులు గావించిరి. డాక్టరు గిల్ క్రిస్టు (Dr. Gilchrist అను ఫోర్టు విలియం కలకత్తా పండితుడు ఉర్దూ నిఘంటువు వ్రాసెను. విల్సన్ పండితు డొకటి వ్రాసెను. ఆంగ్లేయులు రాజకార్య సౌకర్యములకై ఫారసీ మున్షీలచే నుపయోగింపబడు వాడుక ఉర్దూ భాషను ప్రోత్సహించి మెల్లగా ఫారసీకి బదులు 'ఉర్దూ' ను ప్రభుత్వశాఖలలో ప్రవేశించిరి. మొదటి వ్యాకరణమును వారే వ్రాసిరి. "జనసామాన్యము మాటలాడు గౌణమగు హిందీకిని ఫారసీ అరబ్బీ పండితులు, కవు లుపయోగించు కఠినమైన గ్రాంధిక భాషకును మధ్యంతరగతికి చెందిన ఉత్తర హిందూస్థాన మంతటి నాగరికు లందరు మాటలాడు సాధారణమగు హిందూస్థాని భాషను నేను ప్రోత్సహించుచున్నా"వని వ్రాయుచు డాక్టరు గిల్ క్రిస్టు 'ఉర్దూ' భాషకు మిగుల సేవగావించెను. ఈభాషలో నెక్కువ పాండిత్యము గలవారు కొందరు హిందీకిని ప్రాకృతమునకును ఉర్దూకు గల సంబంధమును సరిగా గమనించి అరబ్బీ పారసీలనుండి క్రొత్త శబ్దము తయారు చేసి వాడుకలోనున్న హిందీ శబ్దములను లను త్యజించు పద్ధతిని నిరసించుచున్నారు. ఉర్దూభాషకు హిందువులు గావించిన సేవ యపారము. కాశ్మీర పండితులు, కాయస్థులు, ప్రభుత్వశాఖలలో నుద్యోగులుగా నుండిరి. వారు ఫారసీభాషలో ప్రాచీన్యతను సంపాదించి గద్యపద్య నిర్మాతలై ముస్లింరాజుల మెప్పువడసిరి. ఆపరంపర ననుసరించి ఉర్దూభాషా కవులలోను గ్రంథ నిర్మాతలలోను హిందువుల సంఖ్య బహుళము. ఈ విషయమున ప్రత్యేక మొక గ్రంథము రచింపబడినది. సంస్కృత పుస్తకముల ముద్రణమునకై నిర్ణయసాగర్ ప్రెస్ వలె ఆంధ్రగ్రంథము ద్రణమునకై వావిళ్ళవారి ప్రెస్ వలె ఉర్దూ పుస్తకముల నచ్చువేయుటకు లాహోరు నందలి మున్షీనవలకిశోర ప్రెస్ పూనెను. ఇతడు కాశ్మీర పండితుడు, మౌలానాషిబ్లీ హిందువు లుర్దూభాషకు గావించిన సేవను గురించి ప్రత్యేక వ్యాసములను వ్రాసియు తనసుప్రసిద్ధ గ్రంథమగు 'అబెహాయాత్' నందును మిగుల ప్రశంసించినాడు. ఇట్లు ఉర్దూభాష హిందూమహమ్మదీయ సమ్మేళనముయొక్క [illegible]మనియు రానురాను హిందీ ఉర్దూ భాషలు స్వతంత్ర భాష

లుగా మారి స్వతంత్ర పరిణతిని జెందు చున్నదని విశదమగు చున్నది.

ఉర్దూ కవితా ప్రథమయుగము.

ఉర్దూ కవితా సారస్వతముయొక్క ఆరంభము నిర్ణయించుటకు నిశ్చితాధారములు లేవు. కాని ఉర్దూభాషలో నాది కవిగా పేర్కొనదగిన గౌరవము 'అమీర్ ఖుస్రూ'కు లభింపవచ్చును. ఈ సుప్రసిద్ధ ఫారసికవి, ఫారసీ, హిందీ, రేఖ్తా (ఉర్దూ పూర్వరూపము) మూడుభాషలలోను కావ్యముల రచించెను. ఈ మహాకవి రచించిన పద్యములు, సమస్యలు గీతములు ఖండకావ్యము లిప్పటికిని జనరంజనమును గోల్పోలేదు. క్రీ. శ. ౧౩-వ శతాబ్దమున ఎటావాజిల్లాలో జన్మించిన నీకవి 'బల్బన్' 'కైకుబాద్' రాజుల సమకాలికుడు. క్రీ. శ. ౧౩౨౫లో మరణించెను. ఫారసీ ఛందస్సు నుర్దూకవితయందు మొట్టమొదట నుపయోగించిన గౌరవ మితనికే చెందుచున్నది. ఇతడు రచించిన దేసు ప్రసిద్ధమైన 'ఖాలిక్ బారీ' యను ఫారసీ-ఉర్దూ నామలింగానుశాసనము. ఇతని యనంతరము మూడుశతాబ్దముల వరకు భాషాస్వరూప మేర్పడు చుండెను. మధ్యన కబీరుదాసు (క్రీ.శ. 1440-1518) వరకు హిందీలో 'దోహా'లను తన కావ్యములను రచించెను. 'మలిక్ మహమ్మద్ జాయెసీ' (క్రీ. శ. 1540) 'పద్మావత్' అను హిందీ కావ్యమును ఫారసీ లిపిలో వ్రాసెను. తులసీదాసు (క్రీ. శ. 1550-1624) తన రామచరిత మానసమును మరి ఇతర ఖండకావ్యములను రచించెను. పైజీ, అబ్దుర్రహీం ఖాన్ ఖాన్, మున్నగువారును రచించిరి. కాని వీరందరును హిందీభాషా కవులుగా లెక్కింపబడరు. నిజమైన ఉర్దూకవిత దక్కన్‌లోని గోలకొండ బిజాపూరు రాజధానులందు బైలుదేరినది. గోలకొండ కుతుబ్ షాహీ రాజులు-మహమ్మద్ కులీ కుతుబ్ షా (క్రీ శ, 1581-1611), మహమ్మద్ కుతుబ్ షా (క్రీ.శ. 1611-1625), అబ్దుల్లా కుతుబ్ షా (క్రీ.శ. 1625-1672) అబుల్ హసన్ తానాషా (క్రీ.శ. 1672-1704) మున్నగువారు స్వయముగా కవులు రచయితలు. ఇందులో క్రీ.శ. 1581 లో రాజ్యపీఠము నధిష్ఠించిన మహమ్మద్ కులీ కుతుబ్ షా అక్బరు చక్రవర్తి యొక్కయు ఈరాన్ దేశపు రాజగు 'షా అబ్బాస్' యొక్కయు సమకాలికుడు. మన భాగ్యనగరమును నెలకొల్పిన రాజితడే ఇతడు ఫారసీలోను, దక్కనీ ఉర్దూలోను, తెనుగు భాషలోను కావ్యముల రచించెనట. తెనుగు కవితలభ్యము కాలేదు కాని ఉర్దూ భాషాచరిత్రకారు లితడు తెనుగు కవియని యు వ్రాసినారు. ఇతని ఫారసీ, ఉర్దూ దీవాన్‌లు (కావ్యసంపుటములు) ౧౭౦౦ పేజీలుగలిగి ఏబదివేల పంక్తులు గలిగి యున్నవి. భక్తి శృంగారములను, సాంఘిక ప్రకృతి చిత్రములను తన కవితా పటమున ననేక రంగులతో చిత్రించెను. హిందూ ముస్లింపండుగలను, పక్షులను వృక్షములను, కూరగాయలను, జనుల

సాంఘికాచారములను చిత్రముగాను, రసవంతముగాను వర్ణించెను. ఇతని తమ్ముని కుమారుడగు రెండవ రాజు మహమ్మద్ కుతుబ్‌షాకూడా 'దివాన్' గల కవియే. మూడవ రాజగు అబ్దుల్లాకుతుబ్‌షా గొప్ప విజ్ఞానప్రియుడు. పండితులకు కవులకు నాశ్రయము నొసంగెను. ఇతని దర్బారుకవులు కొన్ని సంస్కృత, ఫారసీ శృంగార కథలను ఉర్దూలో ననువదించిరి. శుకసప్తతియొక్క ఫారసీ తర్జుమా 'తూతీ నామా'కు ఉర్దూ అనువాదము 'సబ్‌రస్' 'కామరూప కళాకథలు' వెలువడినవి. అబ్దుల్ హాసన్ తానాషా కాలములో 'బహ్రాంగుల్‌బదన్' కథను 'తబయీ' యను కవి యనువదించెను. బీజాపూర్ రాజధానిలో ఆదిల్‌షాహీ రాజులును విజ్ఞానప్రియులు. ఇబ్రాహీం ఆదిల్‌షా (రెండవవాడు క్రీ.శ. 1580-1626) కాలములో సుప్రసిద్ధ ఫారసీకవియగు 'జుహూరీ' బీజాపురమునకు వచ్చి అక్కడనే క్రీ.శ. 1616లో చనిపోయెను. ఇబ్రాహీం ఆదిల్‌షా స్వయముగా హిందీలో గానకళపై 'నవరస' మనుగ్రంథమును రచించెను. రెండవ ఆదిల్‌షా (క్రీ.శ. 1656-1672) కాలములో 'నుస్రతీ' యను సుప్రసిద్ధకవి 'అలీనామా', 'గుల్‌షనె-ఇష్క్' మున్నగు గ్రంథములను రచించెను. 'హైజా', 'షాలత్', 'అహమద్‌గుజరాతీ', 'సాదీ దక్కనీ', 'ఫజులు', 'అమక్', 'అమీన్', 'ఆజాద్' మున్నగు కవులు దక్కన్‌లో వెలుదేరిరి. కాని వీరందరికంటె మిన్నయై ఉర్దూభాషకు 'ఛాసర్' (Chaucer) వంటివాడు 'వలీ' యను ఔరంగాబాదు వాస్తవ్యుడు. ఈ వలీ కవికి పూర్వము వ్రాసిన కవులు దక్కనీ ఉర్దూ భాషలో రచించిరి. దక్కనీ భాషయనగా ఉర్దూభాష ఫారసీ ముసుగులను ధరించి స్వాభావిక పరిణతి నొందక పూర్వము ముస్లిములతో దక్షిణమునకు తీసికొనివచ్చిన భాష. ఈ భాషలో తరువాత బహిష్కరింపబడిన యనేక హిందీపదములు, మరాఠీ, తెనుగు, తమిళము, మున్నగు దేశీయ భాషాపదములు విరివిగా కలిసియుండెను. ఈభాషను గోలకొండ, బీజాపూరు రాజులు ప్రోత్సహించిరి. కాని 'వలీ' ఈ భాష నుత్తర హిందూస్థానమున వృద్ధిబొందుచున్న ఫారసీమయ మగు ఉర్దూకు బలి యొసంగి ఢిల్లీ లాల్‌కిలాభాష కగ్రస్థాన మొసంగెను. అప్పటినుండి 'వలీ' ననుకరించుచు కవు లనేకులు ఢిల్లీలో లక్నోలో రచనల సాగించిరి. ఈకవి క్రీ.శ 1668 - 1744 మధ్యకాలమువాడు. ఇతడు రెండవసారి ఢిల్లీకి క్రీ.శ. 1722 వ సంవత్సరమున వెళ్ళినపు డితని గీతము లకస్మాత్తుగా ప్రశస్తిని గాంచెను. ఢిల్లీ కవు లందరితని ననుకరింప దొడంగిరి. అప్పటినుండి ఢిల్లీ కవుల ప్రత్యేకసంప్రదాయ మొకటేర్పడి గురు శిష్య పరంపరానుగతముగా సాగుచుండెను. ఇతని కనేక హిందూ మహమ్మదీయ శిష్యులు ఔరంగాబాద్, ఢిల్లీ, అహమదాబాద్‌లలో నుండిరి. ఈతని శైలి సులభము, సరసము, పదలాలిత్యము, మాధుర్యము, భావప్రకటన మితరుల కనుకరణయోగ్యము. ఇతని కావ్య

స్థానము నొసంగుచున్నది. ఇటువలె భాష పారసీకమయ మగు ఉర్దూభాష యైనను హిందీ బ్రజభాషా పదము లక్కడక్కడ కొన్నిటిలో బహుళముగానే కన్పడుచుండును. కాని శిష్యకోటికోవిదా రెల్లరు రానురాను హిందీపదజాలమును బహిష్కరించి ఉర్దూను సంపూర్ణముగా హిందువుల కొక పరభాషగా స్ఫురించునటుల మార్చివేసిరి.

'వలీ' తర్వాత ఉర్దూయొక్క కేంద్రము ఢిల్లీకి మారిపోయినది. గోలకొండ, బీజాపురపు బహమనీ రాజ్యములలో నాకాలమందు హిందూ మహమ్మదీయు లత్యంత మైత్రి గలిగి పరస్పర సమ్మేళనమునకై మతాంతర వివాహములును జరుపుకొనుచుండిరి. ఇక్కడ ప్రభుత్వపు లెక్కలు సనదులు మున్నగునవి దేశభాషలలోనే వ్రాయబడుచుండెను. పర్షియా, తుర్కీ దేశస్థుల నెక్కువగా ప్రభుత్వోద్యోగములందు చేర్చుకొను పద్ధతి ప్రవేశపెట్టబడలేదు. దేశీయులగు హిందువుల కెక్కువ యవకాశము లిచ్చుచుండిరి. కావున 'వలీ' గావించిన భాషాసంస్కారమున కిక్కడ తగినంత ప్రోత్సాహము లభింపలేదు. ఈరాన్, తూరాన్, తుర్కీ మున్నగు దేశీయులచే నిండి పారసీభాష కత్యంత గౌరవముగల కేంద్రప్రభుత్వస్థాన మగు ఢిల్లీలో 'వలీ' వేసిన బీజములు ఫలవంతములై తొందరగా ఉర్దూభాషా క్షేత్రమును సస్యశ్యామల మొనర్చెను. 'మిర్జా సిరాజుద్దీన్ ఖానె ఆర్జూ' (క్రీ. శ. 1689-1756) యను గొప్పకవి 'వలీ'కి దాదాపు సమకాలికుడైనవాడు, ఢిల్లీ వాస్తవ్యుడు, ఉర్దూ కవితకు మరింత వన్నె దెచ్చెను. ఇతడే 'ఉర్దూ' అను పదము నీ భాషకై వాడి నామకరణము గావించెను. హాతిం, నజీ, మజ్మూన్, మజహార్, ఫిగాన్ మున్నగు కవులనేకులు 'వలీ'ని 'ఆర్జూ' ననుకరించిరి. వీరిలో ననేకులు పారసీక దేశస్థులు. ఇక వారివంశీయులైనవారు కావున పారసీక భక్తిని ప్రావీణ్యతతో కావ్యముల రచించి ఉర్దూకవిత నభివృద్ధికి తీసికొని వచ్చిరి.

రెండవ యుగము

రెండవయుగము క్రీ.శ. ౧౮ వ శతాబ్దారంభమునుండియే మొదలగును. ఈ యుగము ఉర్దూ కవితా చరిత్రయందు మిక్కిలి సంపన్నమైనది. మిర్జారఫీసౌదా మీర్ తకీమీర్, ఖ్వాజామీర్ దర్ద అను ముగ్గురు మహాకవులు మన కవిత్రయము వంటివారు. ఈకాలపువారే.

ముప్వురు ప్రతిభాశాలురు, స్వతంత్ర రచనా ప్రవీణులు, మిర్జారఫీసౌదా (క్రీ. శ. 1718-1781) మీర్ తక్ మీర్ (క్రీ.శ 1793-1810) రాజోపువారి కావ్యప్రాయులైరి. 'సౌదా' కసీదాలు వ్రాయుటయందును 'మీర్' గజళ్ళు వ్రాయుటయందును ఆరితేరిన ప్రజ్ఞ గలవారు. ఇవ్విధముగా 'వలీ' మహాకవి ఉర్దూభాషయొక్క యాది

కవి యైనందునను ప్రస్తుతభాషకు స్వరూప మొసంగినందునను నన్నపార్యునితో బోల్పదగినవాడు. అట్లె మిర్జారఫీసౌదాను తిక్కనసోమయాజితోడను, మీర్ తకీ మీర్‌ను ఎఱ్ఱాప్రగడతోడను బోల్ప వగును. ఖ్వాజామీర్ దర్ద అను మహాకవి వీరందరికంటెను ప్రత్యేక విశిష్టత గల వాడు. అత డొక గొప్ప మతగురువుల వంశమున జనించినవాడు. చిష్తీ వంశీ యుడు. గొప్ప మేధావియైన పండితుడు. ఆధ్యాత్మికవిద్యలం దారితేరిన వేదాంతి. సూఫీ భక్తుడు, గానకళా విశారదుడు. రాజులనుగూడ సరకుగొనని నిర్భయుడు. అతని గృహమున నెలకు రెండుసారులు భక్తుల సంగీత సభలు జరుగుచుండెను. షాః అలము చక్రివర్తి యొకనాడు సభకు విచ్చేసి కూర్చుండి కొంతకాలమునకు కాళ్లు జాచుకొనియె నట. ఈ మహాకవి సభలో నిట్లమర్యాదగా ప్రవర్తించరాదని మందలించెనట. క్రీ. శ. 1759 లో అహ మద్ షాః అబరాలీ ఢిల్లీపై దండెత్తి వచ్చి నవుడు ఢిల్లీవాసు లగు పండితులు కవు లనేకులు అవుధు (Oudh) కు వలాయున మొనర్చిరి. కాని ఈకవి మాత్రము స్వగృ హమును వదలి పోలేదు. ఇతడు కవితా ధోరణిని, జీవితాదర్శములను, ఆధ్యా త్మికవాసనలను బట్టి చూడ మన పోతనా మాత్యునితో బోల్పదగినవాడు.

ఈ కాలములో నెన్నదగిన కవులు, మజాహర్, దర్ద, సోజు, ఖాయం, యకీన్, బయాన్, హిదాయత్, కద్రత్, జియా మున్నగువారు. వీరందరును మంచి ఫారసీ పండితులు. ఆభాషా సంప్రదాయములను కవుల భావసంపదలను, కవితా సామ గ్రిని, సంపూర్ణముగా స్వీకరించి, పురా తనమైన హిందీవాక్యసరణిని వదలి ఫారసీ వాక్యసరణి నవలంబించిరి. బుల్‌బుల్, కంరీ, గుల్, వంషాద్, నర్గిను, సరో మున్నగు పారసీక కవితాసామగ్రిని స్వీక రించిరి. హిందీకవితలోని యలంకారము లను ముఖ్యముగా శ్లేషను పరిత్యజించిరి. ౧౯వ శతాబ్దారంభమున, యిన్‌షా, ముసీహీఫీ, యను కవులు ముఖ్యులు. వీరి ద్దరు గొప్ప ఫారసీ పండితులు. వీరి కాలమున ఫారసీ సంప్రదాయములపై భాష సంస్కరింపబడి బాగుగా నిగ్గుదేరి నది. కాని భావగాంభీర్యము సడలినది. సంస్కృత ప్రాకృతభవము లగు దేశీయ పదములు వానినుడికారము పోయి భాష గంభీరమైనది కాని యాకాలపు కవిత యందు ఢిల్లీనగరవాసులయొక్క సాంఘిక స్థితుల జీవితపద్ధతులు ప్రతిఫలించుచున్నవి. యిన్‌షా, రంగీన్, జాన్ సాహెబు, మున్నగువారు 'రేఖ్తా' యొక్క స్త్రీలింగ మగు 'రేఖీ' యను జనానాభాష నుప యోగించి యాభాషామూలమున వచ్చిన శృంగారమును కవితయందు జొన్పిరి. ఆరకపు కవిత వృద్ధికి వచ్చెను. ఆకాలపు కవులు 'గజల్'లో మిగుల ప్రతిభను గడిం చిరి. 'ముషాయిరా'లు (కవితాగోష్ఠులు) లెక్కకు మిక్కిలి జరుగుచుండెను. ఉరూ సాహిత్యమునందు 'గజళ్ళ' కత్యంత ప్రాము ఖ్యతగలదు. ఈ భాగమే చాలా ఎక్కువ

'గజల్' అనుశబ్దమునకు 'స్త్రీతోసంభాషించుట' లేక 'ప్రేమభాషణము' అని యర్థము. దీనివలననే 'గజల్' శృంగార కవితా సాహిత్యమని చెప్పకయే తెలియనగును. ఉర్దూ సాహిత్యములో శృంగారము తరువాత ప్రాముఖ్యతగల గుణము సూఫీ తత్వము. ఫారసీ సాహిత్యముయొక్క విశిష్టమైన యీగుణము సంక్రమించినది. "యమనియమాదులచే పవిత్రతను సంపాదించుచు, పరమేశ్వరునికై సకలమును త్యజించుట, మనుజులకు సహజముగా లక్ష్యములగు భౌతిక సుఖసంపదలను, శక్తులను, ఆశలను విసర్జించుట, ఈశ్వర సేవకై ఏకాంతముగా జీవితమును వ్యయపరచుట ఇవి సూఫీల ముఖ్యతత్వములు. ఉర్దూ కవులలో మతగురువుల వంశీయులు, పండితులు, వేదాంతులనేకులుగలరు. వలీ ఔరంగాబాదీ, షాహ్‌ముబారక్ ఆర్జూ, షేఖ్‌షరఫుద్దీన్, మజ్హూన్, షాహ్‌హాతిం, జాన్‌జహాన్‌మజహార్, ఖ్వాజామీర్‌దర్దు, మీర్‌సౌదా, ఇష్క మున్నగువారు సూఫీతత్వానుయాయులు. వీరి కవితయందీవాసనలు మిక్కుటముగా గలవు. భౌతికప్రేమ, ఆధ్యాత్మిక ప్రేమ లేక ఈశ్వరభక్తికొక సోపానమని సూఫీల తలంపు. అందువలన ఫారసీ-ఉర్దూ కవితలో వైరాగ్యము, శృంగారము. ఈ రెంటియొక్క విచిత్రమైన సమ్మేళనము దృశ్యమగుచున్నది. భక్తులకు వేదాంతులకు ఆధ్యాత్మిక జీవులకు ఈరకపు సాహిత్యమునందు జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములు కనపడును. ఈ కవితలోని ప్రేమభావలకు నృత్త గీతములకు, పానములకు, నొక విశిష్టమైన యాధ్యాత్మికమగు నర్థము వారికి గోచరించును. సామాన్యులగు పామరులకు కేవల సుఖలంపటులైన భౌతిక జీవులకు శృంగారముతప్ప వేరేమియు కానరాదు. ఈ రెండు తెగలకు కూడా పనికివచ్చు సాహిత్యము ఉర్దూగజళ్ళలో గలదు. ౧౮వ శతాబ్దమందు 'గజల్' కవిత పరిణతి నొందెను. ఈ కాలములోని ముఖ్యకవులు ఇన్షా, ముస్‌హాఫీ, ఫిరాక్, రంగీన్, బకా హస్రత్, రాసిఖ్, జుర్రత్, హుస్నీ, అసర్ మున్నగువారు. 'ఇన్'షాతో నారంభమైన ఈ యుగము 'గాలిబ్'తో సమాప్తమయ్యెను.

మీర్జా అసదుల్లాఖాన్ " గాలిబ్ ", ఉర్దూ సాహిత్యమున శ్రీనాథునితో పోల్చదగినవాడు. మేధావి, పండితుడు. ఇతని కాలము క్రీ శ. 1796 నుండి 1869 వరకు. ఈ కాలపు కవులలో పేరొందదగినవారు జఫర్, మోమిన్, జౌక్, నసీర్, కొందరు విమర్శకులు 'జౌక్' కవియును 'గాలిబ్' వంటి ప్రతిభాశాలియే యనియు, కొందరు 'గాలిబ్' కంటెను మిన్నయనియు వ్రాసియున్నారు. కాని మొత్తముపైన 'గాలిబ్'కు ఉర్దూ సారస్వతచరిత్రమునందు గల ప్రాముఖ్యత, పలుకుబడి, 'జౌక్'కు గాని మరితరులకుగాని లభింపలేదు. వీరిరువురును ఫారసీ అరబ్బీ పండితులు. బహు గ్రంథ నిర్మాతలు. వీరిద్దరికవిత సంస్కృత పద భూయిష్ఠమైన కఠినమగు మార్గకవిత వలె జటిలమై దీర్ఘసమాసయుతమై యుం

డును. 'గాలిబ్' కవిత నారికేళ పాకమనియే చెప్పవచ్చును. 'జౌక్' దేశీయ పదములు కొంచెమెక్కువగా వాడినను భావగాంభీర్యము తక్కువగు కారణమున 'గాలిబ్'కు కలిగిన పలుకుబడి గలుగలేదు. 'గాలిబ్' సుఖజీవిగానుండి బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు తన యుపకారవేతనమును తగ్గించిన తర్వాత, మన శ్రీనాథుడు తన పోషకులైన ప్రభువులను దలంచి కస్తూరికై ఏడ్చినటులే, మధుపానమునకు తగిన యవకాశము లేదని దుఃఖించుచు వాపోవుచున్నాడు. వీరిద్దరి స్వభావములకును, కవితాశైలికిని, జీవితాదర్శములకును చాల సన్నిహితమగు పోలికగలదని చెప్పవచ్చును.

తరువాతి యుగము, 'నాసిఖ్' 'ఆతిష్'లతో ప్రారంభమగుచున్నది. వీరితో ఉర్దూ సారస్వత కేంద్రము డిల్లీనుండి లక్నోకు మారుచున్నది. సిపాయీమ్యూటినీ అను తిరుగుబాటు సమయమున (క్రీ.శ. 1857) ననేక మహమ్మదీయ కుటుంబములు లక్నో చేరుకొని తలదాచుకొనెను. లక్నో నవాబులు వీరిలోని కవులను పండితులను ప్రోత్సహించిరి. పై 'నాసిఖ్' 'ఆతిష్' అను కవులిరువురు రెండు కవితాసంప్రదాయముల కాచార్యులు. ప్రత్యేక గురుశిష్యపరంపరలు గలిగిన యీ రెండు తెగలవారికి స్పర్థ. ఇరువురిలో 'నాసిఖ్' ఎక్కువ పండితుడు, భాషాసంస్కార మొనర్చినవాడు. ఉపమ, అతిశయోక్తి, ఉత్ప్రేక్ష మున్నగు నలంకారముల నెక్కుడు వాడుకలోనికి దెచ్చెను. కాని మానవభావములను చిత్రించుట యందుగాని లేక గంభీరమైన భావములను ప్రభావపూరితముగా వెల్లడించుట యందుగాని అతని కంతప్రజ్ఞ లేదు. ఈ తెగకు జెందినవారే జహీర్, వజీర్, హయా, సహార్, రష్క్. 'ఆతిష్' కవి 'నాసిఖ్'కంటె తక్కువ పాండిత్యము గలిగియు సులభమైన చక్కని విస్పష్టమగు శైలిలో రసపూరితములగు భావములను వెలిబుచ్చిన మధురకవి.

పేర్కొనదగిన ఇతరకవులలో 'సహరుల్ బయాన్' అను బిరుదముగల మీర్ హసన్ మిగుల ముఖ్యుడు. ఇతని 'మస్నవీ'కి ఉర్దూ సారస్వతమునందు గొప్ప స్థానము గలదు. ఇంతటి 'మస్నవీ' ఇతరు లెవ్వరు వ్రాయలేదు. తరువాత అనీస్, దబీర్ అను నిరువురు కవులు మర్సియాలను (స్మృతి కావ్యములను) పరిణతికి దెచ్చిరి. మర్సియా (Elegy) యనమృతసంస్మృతి. శోకరసము నుబికించి ఏడ్పించడములో వీరిద్దరు ఘనులు. హసన్, హుసేన్ మున్నగు కర్బలావీరుల కథలు కరుణాశోకభరితములైనవి మొహరంలో షియాలు సమావేశపరచు మజ్లిసులలో (సభలలో) పాడబడును. నల్లని దుస్తుల ధరించి యనుగుణమగు రాగములలో నీమర్సియాలను పాడునపుడు ముస్లింలు గానివారి హృదయములును పరివృతములై బాష్పపూరితనయనులగుదురని నేను స్వానుభవమున నెరుగుదును. వీరిరువురు 'షియా'లైనందువలననూ

వీరి ప్రతిభయెల్ల 'మర్సియా'లలో వెలువడినందునను ఉర్దూ సాహిత్యమున వీరికి తగిన గౌరవస్థానమొసంగబడలేదని శంకించుచున్నాను. తరువాతత పేర్కొనదగిన ముఖ్యకవి నజీర్' అక్బరాబాదీ. ఈకవి యాధునికయుగారంభకుడని చెప్పవచ్చును. ఇతనికి పూర్వము డిల్లీ, లక్నో, రాంపూర్, హైదరాబాద్ పట్టణములందు పోషింపబడినది కేవల శృంగార కవిత. మన యాంధ్ర సాహిత్యమందలి ప్రబంధకవితా లక్షణములు గలిగి యుండెను. గతానుగతికముగా వందలకొలది కవులు శృంగార వైరాగ్యభావములను పదభేదములతో నొకరి నొకరనుకరించుచు వ్యక్తపరచుచు కావ్యముల రచించిరి. మూడువందల సంవత్సరముల ఉర్దూ సారస్వతమున నీభాగమే ఎక్కువ గనపడును.

క్రీ. శ. ౧౮౩౦ నందు మరణించిన 'నజీరు' అక్బరాబాదీ మాత్రము పండుగలు, సంతలు, ప్రకృతి దృశ్యములు మున్నగువానిని చిత్రించి కథలు వ్రాసి దేశీయతను జాతీయతను ప్రతిఫలింప జేసెను. ఇతని ననుకరించి యనేక హిందూ మహమ్మదీయ రచయితలు ౧౯ వ శతాబ్దము యొక్క రెండవభాగమునను ౨౦ వ శతాబ్దమునను నూతనపథమును ద్రొక్కి నవీన వాఙ్మయమునకు దారితీసిరి. ఈ నవీనవాఙ్మయ చరిత్రమును పరిశీలించుటకు పూర్వము రాంపూరు, హైదరాబాదు సంస్థానములలో పోషింపబడిన కవుల విషయమించుక తెలిసికొనదగును.

'అమీర్' అను సుప్రసిద్ధకవి రాంపూరులోను, 'దాగ్' అను సుప్రసిద్ధుడగు కవి హైదరాబాద్ నందును దర్బారు కవులుగా నుండిరి. జలాల్, తస్లీం అను కవులు గూడ నట్టివారే. 'అమీర్' 'దాగ్' వీరిరువురు వందల శిష్యులు గలిగిన కవులు. వీరి కాధునిక గజల్ కవితాసాహిత్యమున మిగుల ప్రశస్తి గలదు. వీరి గజల్సు జనాదరణమును బడసి వేల ప్రజల నాలుకల నాశ్రయించినవి. కాని వీరును గతానుగతికముగ గజల్సును వ్రాసిరి. ఇతరులు పలికిన మాటలను మరింత మంచిగా పలుక ప్రయత్నించిరే కాని నూతనత్వము జూపింపలేదు. క్రీ. శ. 1905 లో 'దాగ్' మరణించెను. అతనికి ౧౫౦౦ మంది శిష్యులు.

'నజీరు' అక్బరాబాదీలో నవీనయుగ చిహ్నములు కొన్ని కనుపడినను మౌలానా అల్తాఫుహుశేన్ 'హాలీ' మహమ్మద్ హుసేన్ 'ఆజాద్' పండితరత్ననాథ్ 'సర్షార్' మౌల్వీ అబ్దుల్‌హలీం 'షరర్' మౌల్వీనజీరు అహమద్, మున్నగువారే యాధునిక ఉర్దూ సాహిత్యమునకు యుగపురుషులని చెప్పవలయును. ప్రకృతి దృశ్యములు. చారిత్రిక విషయములు పండుగలు, కథలు, సాంఘిక సమస్యలు ఏ నిబంధమునలేక నన్ని విషయములును వారికవితా సామగ్రిలో చేరినవి. కవితనే కాక ఉర్దూ వచన ప్రబంధముల నిర్మించి కథలను, నవలలను, వ్యాసములను విరివిగా వ్రాసి ఉర్దూ సారస్వతమును మిగుల

సంపన్నముగా నొనర్చిరి. 'హాలీ' 'ఆజాద్' 'నజీద్ అహమద్' వీరు ముగ్గురు సరు' సయ్యద్ అహమద్‌ఖానుకు చేదోడు వాదోడుగానుండి భారతీయ ముస్లింలను వైజ్ఞానికముగా జాగరూకుల నొనర్చి వారిలో నూతన చైతన్యమును కలిగించిన పెద్దలు. నవీనమార్గముల ద్రొక్కుచు ముస్లిం జాతీయతను భారతీయతను పెంపొందించు ప్రతిభావంతమగు కవితకు సారస్వతమునకు వీరు మార్గదర్శకులైరి. హాలీ' కవిరచించిన 'ముసద్దస్ హాలీ'యను షట్పదగీత సంపుటి ప్రతి జాతీయవాదికి పఠనీయమైన గ్రంథమని చెప్పవచ్చును. ముస్లించరిత్రను సంస్మరించుచు పూర్వౌన్నత్యమును స్మరింపజేయుచు పాఠకులకుత్తేజమొసంగుచున్నను, కావ్యము భారత జాతీయతకును దోహద మొసంగుచున్నది. ముకాషిదుర్రాసహాయ 'సురూద్' 'కూడ హాలీ' వంటివియే. మహమ్మద్ హుసేన్ 'ఆజాద్' మంచి కవియేగాక గొప్పపండితుడు. 'ఆబెహయాత్' అను ఉర్దూ భాషాచరిత్ర గ్రంథకర్త. ఇతడు 'జౌక్' ' వియొక్క శిష్యుడు. 'కససేహింద్' అను భారత చారిత్రకకథలు, నైరంగెఖయాల్ అను విచిత్రగ్రంథము మిగుల ప్రశస్తిని గాంచినవి. బహుగ్రంథ నిర్మాతయు పండితుడగు 'ఆజాద్' ను మన వీరేశలింగం పంతులుగారితో బోల్పవచ్చును. మౌల్వీనజీరు అహమద్ కవియైనను వచన రచనయందే మిక్కిలి ప్రతిభాశాలి. అతడనేక గ్రంథముల వ్రాసియు, ఉపన్యాసములనిచ్చియు, సర్‌సయ్యద్‌యొక్క నవీనోద్యమమునకు గొప్ప చేయూత యొసంగి దేశసేవ గావించెను.

'అక్బర్' అలహాబాదీయను సుప్రసిద్ధ కవి నవీనకవులకు సమకాలికుడు. న్యాయాధీశుడుగానుండిన విద్యాధికుడు. ఇటీవలనే స్వర్గస్థుడయ్యెను. ఇతడాంగ్లేయ కవి పోప్ (Pope) వంటివాడు. సాంఘిక రాజకీయ విషయములను, చిన్న చిన్న యనేక దైనందిన జీవితసమస్యలను, దురాచారములను, పాశ్చాత్య వ్యామోహమున బడిన నవీనుల యతి నవీనతను వేయేల నన్నివిషయములను గట్టిగాను హాస్యరసము నుచికించుచు విమర్శించుట ఈకవియొక్క ప్రత్యేక ప్రతిభయని చెప్పవచ్చును. కందుకూరి వారియొక్కయు పానుగంటివారియొక్కయు లక్షణములు గలిగి ఆంగ్లేయులలో Pope, swift మున్నగు విమర్శకాగ్రేసరులతో బోల్చనగును.

ఆధునిక వాఙ్మయ మతి విస్తారమైనది. కవిత, వచనసాహిత్యము రెండును దినదినాభివృద్ధి గాంచుచున్నవి. నవలలు కథలు, కథానికలు, పత్రికలు, నాటకములు మున్నగు వివిధరచనలను పేర్కొనుటకేనియు నీవ్యాసమున అవకాశము లేదు. ఆధునిక కవులలో కీ॥ శే॥ డాక్టరు ఎక్బాల్‌కు ప్రపంచ విఖ్యాతి గలిగినది. ఎక్బాల్‌కు ఉర్దూకంటె ఫారసీపై ఎక్కువ ప్రీతియని యతని రచనలవలన దెలియుచున్నను ఉర్దూలోనే కవిత నారంభించి,

సుప్రసిద్ధమగు 'తరానా' (జాతీయగీతము) షిక్వా, జవాబెషిక్వా మున్నగు కావ్యములను వ్రాసి భారత జాతీయతకు దోహదమొసంగెను. భారతీయ ముస్లిం సోదరులందు రాజకీయచైతన్యమును తరువాత ముస్లిం ఐక్యతా భావమును పెంపొందింపచేసిన వాఙ్మయ కారులలో నగ్రగణ్యుడు. గొప్ప తత్త్వవేత్త, ఫారసీ పండితుడు, మధురకవి, మతగ్రంథములను బాగుగా పరిశీలించి ప్రపంచమునందలి యాధునిక రాజకీయ సాంఘిక ఆర్థిక తత్త్వములను పవిత్రమగు 'ఖురాన్' యొక్క బోధల కనుగుణ్యముగా సమర్థించుటకును విమర్శించుటకును ప్రయత్నించెను. పాశ్చాత్యుల జాతీయత నిజమైన జాతీయత కాదనియు మతైక్యతపై యాధారపడిన జాతీయత (Nationalism) నిజమైనదనియు, అందువలన ముస్లింల కందరికి తమ మతము యొక్క పునాదులపై ఆధారపడిన ముస్లిం జాతీయతయే యాదర్శమనియు నుద్బోధించెను. రాను రాను ఈతత్త్వము పాకిస్థానోద్యమమునకు తాత్త్వికమైన భూమికగా స్థిరపడినది.

హస్రత్ మోహానీ, సుప్రసిద్ధ జాతీయ ముస్లింనాయకుడు. ఇతడు సుప్రసిద్ధకవి. జోష్ మలీహాబాదీ యను ప్రతిభావంతుడగు నవకవి మన రాయప్రోలు వారితో బోల్చదగినవాడు. కొన్ని సంవత్సరముల క్రితము హైదరాబాదలో నివసించియుండెను. ఆధునిక శృంగారకవితయందును, జాతీయగీత రచనయందును పెట్టినపేరు. హిందువా మహమ్మదీయకవు లనేకు లీ యుగమున పేర్కొనదగినవారు గలరు. వారినామముల నేని పేర్కొనుట కీవ్యాసము చాలదు. షాద్, (కీ॥ శే॥ మహారాజాసర్ కృష్ణప్రసాద్) పండిత వ్రజమోహన్ దత్తాత్రేయ 'కైఫీ' మున్షీ జ్వాలాప్రసాద్ 'బర్క్' పండితదయా నారాయణ 'నిగమ్', బ్రిజనారాయణ 'చక్బస్తు' కీ॥ శే॥ లాలా ప్రేమ్‌చంద్, ఇత్యాదు లనేకులు ప్రతిభాశాలురైన యాధునిక హిందూకవులు రచయితలు గలరు. వీరందరు కాళిదాసుయొక్క కావ్యములను, సంస్కృత హిందీభాషల లోని తదితర సాహిత్య రత్నములను ఉర్దూ సారస్వతమున కందిచ్చి మిగుల సేవగావించిరి. ఎందరో యువకకవులీ సేవ నిరాటంకముగా నిప్పుడును చేయుచున్నారు. మౌలానా షిబ్లీయను సుప్రసిద్ధ పండితుడు ఉర్దూభాషయొక్క యభివృద్ధికై హిందువులు గావించిన కృషిని ప్రశంసించుచు ప్రత్యేక గ్రంథ మొకటి రచించి ఉర్దూభాష హిందూముస్లింల సాంస్కృతిక సమ్మేళనమువలన జనించి పోషింపబడి వృద్ధిపొందినదని నిరూపించి యున్నాడు.

ఇతర దేశీయభాషలలో వలె ఉర్దూ భాషలోను వచన రచన నవీనయుగమునందే వృద్ధిబొందినది. 'గాలిబ్' మున్నగువారి కాలమున నారంభమై, పండిత రత్ననాథ 'సర్షార్' యొక్క 'ఫసానేఅజాద్' సైరెకోహ్‌సార్, పీకహాన్, కామినీ మున్నగు

నవలారత్నములందు పరిణతి జెందెను. ఉర్దూ నవలారచన నారంభించినవాడు 'సర్షార్' పండితుడే యనవచ్చును. 'ఔధ్ అక్బార్' అను పత్రికాధిపతి కూడా తరువాత నవలా రచనలో 'అబ్దుల్ హలీం షరర్' మున్నగు సుప్రసిద్ధ రచయితలు బహుగ్రంథ నిర్మాతలీ వాఙ్మయమును వృద్ధిపరచిరి. మౌల్వీ నజీరు అహమద్, అబ్దుల్ హలీం షరర్, రత్ననాధ్ సర్షార్, మౌలానా షిబ్లీ మున్నగు సాహితీ పరులకు హైదరాబాద ప్రభుత్వము మిగుల సహాయ మొనర్చెను. మౌలానా జఫర ఆలీఖాన్ (సుప్రసిద్ధ లీగు నాయకుడు) గొప్ప ప్రతిభాశాలియైన కవి, రచయిత. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము, అంజుమనె తరక్కీ ఉర్దూ, దారు త్తర్జుమా దాయిరతుల్ మఆరిఫ్ మున్నగు సంస్థలు విజ్ఞానమును వెదజల్లుచు ఉర్దూ వాఙ్మయమున కఖండమైన సేవ నొనర్చుచున్నవి. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ స్థాపనము నుండి ఉర్దూ యొక్క కేంద్రము ఉత్తర హిందూస్థానమునుండి హైదరాబాదకు మారినదని చెప్పిన నేమాత్ర మతిశయోక్తి గాదు.

ఇతర వాఙ్మయములలోవలె ఉర్దూలోను నవీన సాహిత్యయుగమందలి లక్షణము లన్నియు గలవు. ఛందోబద్ధముగాని గీతములు అనగా (Blank Verse) వ్రాయుట టాగూరు మహాకవి ననుకరించి వచనకవితల రచించుట, ఏకాంక, అర్థాంక నాటకలు వ్రాయుట, ఖండకావ్యములు, చిన్ని గీతములు, ఒకహాస్యము పొడుగుగను మరియొకటి చాల చిన్నదిగను, రచించుట మున్నగు సర్వవిధముల క్రొత్తపోకడలు ఉర్దూ వాఙ్మయమునందును గలవు. రియాలిజం, సర్రియలిజం, యిప్పినిజం మున్నగు నవీనతత్త్వము లన్నియు నితర దేశభాషలందువలె వృద్ధి జెందుచున్నవి. 'తరక్కీపసంద్ మునన్నిఫీన్' 'అభివృద్ధి రచయితలు' వందలకొలది గలరు. హైదరాబాదలో సిటీవలనే వారి మహాసభ జరిగియుండెను. ఈ రాష్ట్రమునందును పురాతన ఫక్కీని నవీనపద్ధతిని రచించు కవులనేకులు గలరు. కొందరి ప్రతిభ ఉత్తర హిందూస్థానమునకు ప్రాకలేదంతియే గాని వారిశక్తి లోపముగాదు. మహా ఘనతవహించిన మన ప్రభువుగారు స్వయముగా గొప్పకవులు. జాగీరుదార్లలోను నితరవర్గములలోను కవులు రచయితలనేకులు గలరు. యువకవులలో 'సాహెబ్ జాదా మైకష్' మఖ్దూం మొహియుద్దీన్, పేర్కొనదగినవారు.

సర్ ఆల్ఫ్రెడు లాయల్ యను సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారుడు ఉర్దూకవితా వాఙ్మయమును గురించి కేవలము 'గజల్' సాహిత్యము నాధారముగా గొని విమర్శించియున్నాడు. కాని కేవలము ప్రబంధ కావ్యములను విమర్శించుచు ఆంధ్రసాహిత్యమునందు గుణములేదని దురభిప్రాయపడుట పొరపాటగునట్టుల, మూడు వందల సంవత్సరముల కాలములో వెలువడిన ఉర్దూకవితయందు గుల్, బుల్బుల్

మైం, సాకీ, యార్, దప్ప నితరమేమియును గనపడదని లాయల్ పండితుడనట విమర్శించుట పొరపాటగును. ఉర్దూభాష యొక్క వాఙ్మయ మభివృద్ధి నొందుచున్నది. కవిత, వచన వాఙ్మయము, శాస్త్రగ్రంథములు, నవీనరచనలు, పత్రికలు, ఉపన్యాసములు మున్నగు సర్వవిధ సారస్వతమును పరిశీలించినచో సర్వతోముఖముగా నభివృద్ధి నొందుచున్నదని దెలియునగును. మంచి ఉర్దూకవితలో శ్రోతల హృదయ వీణాతంత్రుల కదలించి యుత్తేజింపజేయు నద్భుతమగు శక్తి గలదు. ఇతర ఉర్దూ సారస్వతములోను విలువగల యనేకమణులు లభించుచున్నవి. భారతీయ వాఙ్మయ ప్రపంచమున నితర దేశభాషలతో సమానమగు గౌరవమును పొందుటయేగాక ఉర్దూభాష యావద్భారత ప్రాముఖ్యతను సంపాదించుటకు తగిన యుజ్జ్వలమైన ఆశాపూరితమైన భవిష్యత్తును కలిగియున్నదని విశ్వసించుచున్నాను.

షితాబుఖాన బిరుదాంకితుడగు సీతాపతిరాజు

శ్రీ ఆదిరాజు వీరభద్రరావు గారు

I ప్రవేశిక

ఓరుగంటిని మహాదక్షతతో పాలించిన రాజతిలకుడు షితాబుఖాను. ఇతడు కారణజన్ముడు. ఆంధ్రవీరుడు. నిరుపేద కుటుంబమున జన్మించి స్వశక్తి సామర్థ్యము వలన, ఆంధ్రదేశ రాజ్యరంగమున నొక్క మెరుపుమెరిసి, వీరవిహారమునల్పి, వీరస్వర్గమును చూరగొనిన యశస్వి. ఇతని మొదటిపేరు సీతడు, పిమ్మట సీతాపతియయినాడు. ప్రాభవ దినములలో షితాబుఖాను, చిత్తాపుఖాను అను బిరుదనామముతో జీవితమును ముగించినాడు. ఈ యాంధ్రపుత్రుని, యీ మహావీరుని, యీ హిందూ మతాభిమాని యుదంతమును పరిశోధించి, విషయములను సమన్వయపరచి, గానముచేసిన కీర్తి మొట్టమొదట శ్రీ కే. వి. లక్ష్మణరావుగారికి చెందవలసియున్నది. తరువాత ఓరుగంటిలో షితాబుఖాను వేసిన శిలాశాసనమును మన నిజాంసర్కారువారు 1932లో ప్రకటించి చారిత్రక కథనమును సమగ్రముచేసి ఎంతో మేలుచేసియున్నారు. ఈ శాసనమునకు మొదట శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు సమగ్ర వ్యాఖ్యానముచేసి మన సర్కారువారికిచ్చినట్లును, లక్ష్మణరావుగారి యకాలమరణము కతన, మన సర్కారువారు ఇండియా గవర్నమెంటు శాసన పరిశోధకులగు డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రి ఎం. ఎ. ఎం. ఓ. ఎల్. డి. లిట్ గారిచే వ్యాఖ్యానమును తిరుగ వ్రాయించినట్లును తెలియుచున్నది. ఇప్పుడీ వ్యాసము ముఖ్యముగా సర్కారువారి ఆశాసన గ్రంథము ననుసరించియే వ్రాయుచున్నాడను.

II. ఓరుగల్లు

వరంగల్ అనునది ఒకపురాతన పట్టణము. నిజాము రాష్ట్రములో జిల్లాకును, సూబాకును ఇప్పుడు ప్రధానస్థలముగా నున్నది. ఈ పట్టణము ఓరుగల్లు అనియు ఏకశిలానగరమనియు కావ్యములందును; శాసనములయందును పేర్కొనబడినది. ఈపురము సముద్రపు మట్టమునకు 1050 అడుగుల ఎత్తున, హైదరాబాదునకు 86 మైళ్ళదూరమున ఉత్తరమున నున్నది. ఈ ప్రాంతము కృష్ణా గోదావరీ నదుల మధ్యస్థమయి పల్లపు మాగాణమునం దున్నది. ప్రచండప్రస్తరములతో నిండిన పర్వతభూమియగుటచే శత్రువుల కభేద్యమయి, సాంగ్రామిక దృష్టిలో

ఎక్కువ యనుకూలమగు ప్రదేశముగా నున్నది. ముఖ్యముగా నీ కారణమునను మరియు నచ్చటి శీతోష్ణపరిస్థితుల విశేషము చేతను, ఈప్రదేశమున దుర్గనిర్మాణమునకు పూర్వులు నిశ్చయించియుందురు.

ఈ ఓరుగల్లు దుర్గనిర్మాణమును కాకతీయ రాజగు గణపతిదేవుడు 1199-1200 నుండి 1260-61 వరకు ప్రారంభించెను. ఆయన కూతురగు మహారాణీ రుద్రమదేవి పూర్తి చేసెను. ఓరుగల్లు పండ్రెండవ శతాబ్ద మధ్యభాగమునుండి పదునాల్గవ శతాబ్ద మధ్యభాగము వరకు రెండువందల సంవత్సరములు కాకతీయ రాజన్యుల పాలనములో నుండెను. కాకతీయ వంశములో ప్రతాపరుద్రుడు కడపటివాడు. శాసనాధారములనుబట్టి ప్రతాపరుద్రుడు శా.శ. 1246 (క్రీ.శ. 1323-24) వరకు జీవించియుండెనని నిశ్చయముగ చెప్పవచ్చును. ఇతడు క్రీ.శ. 1325లో మరణించి యుండవచ్చును. ఈ మహారాజు మరణానంతరము ఈతని రాజ్యమేమయినదో తెలియదు. కడపజిల్లాలోని ఉప్పరపల్లి శాసనమునుబట్టి ప్రతాపరుద్రునకు జుట్టయ అను కొమరుడున్నట్లు తెలియుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని తరువాత వీరభద్రుడు రాజ్యమునకు వచ్చినట్లును, అతడు తనస్థానమును కొండవీడునకు మార్చుకోవలసి వచ్చినట్లును సర్ వాల్టరు ఎల్లియటుగారు లిఖించియున్నారు. ప్రతాపరుద్రుని తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినది కృష్ణుడనియు, అప్పుడు వాని రాజ్యము చాల తగ్గియుండెననియు న్యూయల్ దొరవారు వ్రాసియున్నారు. ప్రతాపరుద్రుని కొడుకు నాగదేవుడను నామాంతరముగల వినాయకదేవుడని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసినట్లుగా శ్రీ వెంకయ్యగారు చెప్పుచున్నారు. దీనికి వెంకయ్యగారు ప్రమాణాధారములు చూపలేదు. వీరభద్రుడు, కృష్ణుడు, నాగదేవుడను వినాయకదేవుడు, ఇట్టివారలను గూర్చి శాసనలిఖితములు కనబడుటలేదు. కావున కాకతీయ వంశము ప్రాముఖ్యమును గోల్పోవుటయో, సామంతాధికారమును వహించుటయో సంభవించి, క్రమక్రమముగా రంగమునుండి తొలగియుండవచ్చును. బహమనీవంశ ప్రథమ నృపతియగు అలాఉద్దీన్ హాసన్ (1347) ఓరుగంటి హిందూరాజునుండి కప్పము గైకొనుచుండెను. క్రీ.శ. 1422లో బహమనీసేనలు వరంగల్లును పట్టుకొనెను. బహమనీ వంశము విభాజ్యమయినప్పుడు ఓరుగల్లు పట్టణము గోలకొండ కుతుబుషాహీల వశమయ్యెను. కుతుబుషాహీలు ఓరుగల్లుపై అధికారము గలిగియున్న కాలమునకే ఇందు చర్చితమగుచున్న శాసనము సంబంధించియున్నది. ఈ శాసనమునందు కాకతీయ ప్రశంస చేసిన విధమును బట్టిచూడగా, ఈ పూర్వవంశములోని యొక రాజపుత్రుడు అప్పటికి జీవించియున్నాడనియు, షితాబుఖాను అడ్డులేని యాధికారము వహించి ఓరుగంటికి రాజుగానున్నను, ఆ రాజపుత్రుని శాస్త్రదృష్ట్యా, నైతికముగ రాజుగా గణించినట్లుగా తోచుచున్నది.

షితాబుఖాను బహమనీరాజుల క్రింద వరంగల్ గవర్నరుగా నుండెను. కాని తానొక స్వతంత్ర రాజ్యాధిపతిగా నుండుటకు ప్రయత్నించి జయప్రదు డయ్యెను. ఈతని రాజ్యములో ఖమ్మముమెట్టు, వరంగల్, నల్లగొండ ప్రాంతములు చేరియుండెను వరంగల్ కోటలో "షితాబుఖాను దర్బారుహాలు" అను మందిరముండుటయు, పాఖాల చెరువు గట్టుమీద "షితాబుఖాను చబూతరా" అను నిర్మాణముండుటయు, గమనించి నచో, ఈ శాసనమునందలి లిఖితము ప్రకారము ఈ అదృష్టజాతకుడు ఓరుగల్లునకు సరదారుగనో, రాజుగనో అయి యుండెననుట తథ్యము.

షితాబుఖాను వరంగల్ ను జయించి ఒక శిలాశాసనము వేయించినాడు. ఈ శాసనము ఓరుగల్లు కోటలోనున్నది. షితాబుఖాను దర్బారుహాలు అను మందిరమునకు దక్షిణమున శంభుని గుడిముందరనున్నది. ఈ శాసనపాఠమిచ్చట పూర్తిగ నియ్యబడినది. అందలి విషయములనుబట్టి షితాబుఖానునిగూర్చి తెలిసిన విషయములను సమన్వయించి వీని పూర్ణోదంతమును గ్రహించుటకు చరిత్రకారుల వ్రాతలు, కైఫీయతులు, ఆంధ్రకావ్యములు తోడ్పడుచున్నవి. కావున ఆయా లిఖితముల నన్నిటిని ఉల్లేఖించి షితాబుఖాను జీవితచరిత్రను వీలయినంతవరకు సమగ్రము చేయుటకు ఈ వ్యాసమునందు ప్రయత్నము చేయబడినది.

III. శాసనపాఠము

∩

1. శాకాబ్దే తత్త్వ దేవవ్రజ విధుగణితే రక్తసంవాఖివర్షే
మాఘేపక్షేసితాఖ్యే శుభగుణసహితే పంచమీభానువారే
భోగీదిత్తాపఖాన క్షితిపతితిలకో విక్రమాదిత్య తుల్యః
ప్రాస్కందద్రాజధానీం యవనపరివ్యాతం రమ్యమేకోపలాఖ్యాం
శ్రీభూన్యాత్॥ స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ
శకవరుషంబులు ౧౪౨౫ నగు రుధిరోద్గారి
మాఘ శు॥ ౫ ఆదివారంనాండు

2. యస్యోత్తుంగసటా విధూనసరయా దుచ్చావితావ్యోమని
స్తంభీభూయా [కులాచ] లాధృతియుతాః సంస్థానమాతన్వతే
ఆలి [ంగంతిగ] జాదయోపిసకలాః ప్రోఫుల్లత్య దివ్యాంనదీం
వందే [సుందరభూవిభూ] షితమముం దేవంవరాహంహరిం

శుభమస్తు

3. [భాస్వజ్జాజ] లపూరమిశ్రిత సుర స్రోతస్వినీసీరభా
న్యకాన్తిప్రియ [కాలికా] తనుకళా సంబద్ధ దేహద్యుతిః
ఆనందామృతవార్ధి [మజ్జన] కృతా సంగోపియోగవ్యథా
బోధోజ్జోవితరత్వ భీష్ట మఖిలం దేవఃస్వయంభూశ్శివః

4. యద్గంపత్త్రుతి భృజ్యయావి గళితం బానాంబుధారాయుగం
స్వర్ణాద్రావప హజ్జలేన మిళితం మందాకినీ స్రోతసా
స్వర్లోకంకురుతే ప్రయాగమమలం వేణిత్రయేనాన్వితం
సోయందంతి ముఖఃకరోతుశరణాం భక్తానుకంపాపరః

5. భోగేవంశే స్త్రికశ్చి త్త్వరమథనఇవా వృష్ట విద్విట్ప్రరేశో
భల్లైరావిద్ధదంతి ప్రతిభయవిషమానేకదుర్ధాంత సత్వః
[నా] గాఖ్యోనాయకేంత్రఃసురభిమృగమదైర్లిప్యమానోతివీరై
ర్ధాను [ష్కై] శ్ఛండ [వై] రైరుప చితచమరీ వాలహస్తైపరీతః

6. తస్యాభూద్భూరిసారో నరపతి విదితో నందనో నమ్రబంధు
ర్నీరంధ్రై ర్బాణ పాత్రైర్వ్విపకవితచల స్థూలసూత్మాది లక్ష్యైః
మానీసమ్మాన్యమానోనిఖిలమనుచరైర్ద్వంద్వయుద్ధేషుబద్ధ
స్పర్ధానిర్ధూతవీర ప్రతిభటనివహో నాయకోమానయాఖ్యః

7. తస్యస్త్రీ వైకెటభారే రివకమలగృహా ప్రేయసీ సత్కుమారా
పర్వేషాం మంగళానాం సముదయ భవనం భూభృదుద్భూతి హేతుః
సర్వేశస్యేవ గౌరీజన విదితసతీ భావరూఢా జగత్యాం
గౌరాంబా గౌరవాఢ్యా జనికవి సమయే నీరనూశబ్దయోగ్యా.

8. తస్యాం రత్నభువై తమాన నృపతే శ్మేఘాది వప్రోద్భృతా
వైదూర్యాభి నవాంకురా ఇవసుతా నానాత్వ సంఖ్యాశ్రయాః
లాల్యాస్త్రత్ర సితాపఖాన నృపతీ రాజ్ఞాంశ తైరుత్సుకై (ః)
సుత్యశ్చారు సువర్ణ సంశ్రయ తయా విద్యోతతే సంతతం.

9. యస్యాంతఃపురమేతి నందనపదం రత్నాంబరాలంకృతం
గంధర్వస్వరభేద మోహనకథా విర్భావ సంభావితం
వాయుర్వ్యాపూరిత వంశరంధ్ర నినదై రాధ్మాయమానాంతరం
సోయం సిత్తపఖాన భూపరివృఢో భూమండలాఖండలః.

10. యాని స్త్రింశ నికృత్త శాత్రవచమ ప్రస్యంది రక్తాపగా
స్తీర్త్వా పిచ్ఛిలమాంస కర్దమవతీః కూలంకష ప్రక్రియాః
వీరశ్రీరభిసారికేవ సరతి ప్రోద్వేలరాగాకులా
సోయం సిత్తపఖాన భూమిరమణో వీరైకచూడామణిః

11. ఆలోకాలోక లోకాధిక విపులలస ద్వ్యస్త్రీతాంబుదరత్న
చ్ఛాయాచ్ఛాదాలిమానం జనయతి వినుతక్షోణిపానాం విచిత్రం
యత్కీర్తిః పంచభూతీం వసనతిజగతీం చండకోదండవిద్యా
పార్థః సీతాపఖా నక్షితిపతితిలకః సోత్ర శౌర్యైక సీమా.

12. శ్రీమాన్ సిత్తపఖాన భూమిరమణో యద్బాణ శాఖ్యాస్త్రరసా
న్నున్నాః సంగరసీమ్ని వత్రచలితాః ప్రోన్మూల్య భూభృత్ప్రితం
కృత్వాకుండలినాం శిరాంసి మితా న్యస్తభ్య తద్వ్యాపినీ
రంధ్రాం స్తన్మద హస్తినో విదధతే సోయం మహాపౌరుషః.

13. సోయం సిత్తపఖాన క్షితిపతితిలకో యస్య హేతిర్వ్యనుద్ధా
వైరీశాంగేషు నూతే జనభయజననీం రక్తధారాం పతంతీ
తద్ధాలాపాన తూర్ణప్రవిచలిత మద వ్యగ్రఘు భేతాళికానాం
గీతై రస్పష్టవర్ణైర్బహుగదితసమస్తోపయోగ ప్రకారాః.

14. సోయం సిత్తాపఖాన క్షితిపతి తిలకో యస్య ఖడ్గోరుమేఘో
ధారాపాతేన వేగా దహితకుల కులత్భూధరాన్ శీర్ణసంధీన్
కారం కారం తదీయాన్ కరతిపరివృఢాన్ దుర్మదోద్రేకదృప్తాన్
కంప్రాంగాన్ పాతయిత్వా ప్రవిచల తరణే స్త్రాయతే సర్వతీర్థైః.

15. సోయం సిత్తాపఖానో జగతి విజయతే యస్య నిస్త్రింశధారాం
శంకంతే యుద్ధరంగే విమత ధరణిపాః కాలజిహ్వాత్మకోరః కటాక్షం
స్వః (స్వో) ధారోహకృత్యైర్ హరిమణి రచితా వచ్ఛసోపానవీధిం
స్వోపామాస్యేతి రౌద్రార్భటీపటిమయుతాః సంస్మరంత్యాం తరంగే.

16. యస్మిన్నిస్త్రింశ కఠోర మంజర మహీ భృద్వేగ సంక్షోభిత
ప్రత్యర్థి క్షితిపాల సైన్యజలధే రావిర్భవంతీ ముదా
అన్యం రాజగణం విహాయ విజయ శ్రీ రేత్య రాగాలయా
సంశ్లిష్య త్యతి వేగతః సవిజయీ సిత్తాపఖానో నృపః.

17. యో రౌద్రాద్రణరంగ నాడితధనుర్జ్యా వల్లరీ ఝల్లరీ
ధ్వానాం పూరితకామభూత నివహ ప్రస్తూయమాన స్తుతిః

వీర శ్రీకచకర్షణాని బహుధా కార్షిత్స శూరాగ్రణీ
శ్రీమచ్చిత్తపఖాన భూమిరమణో నాన్యోఽస్తి భూమండలే.

18. యచ్చాపాంభోధరా వైరతిభయదశరః ప్రావృషి ప్రోద్భటాయాం
బాణాసారేణ రోధోంతర విపులభువి చ్ఛాదితాయాం సమంతాత్
శత్రుస్త్రీనేత్రపంకేరుహ కుల ముఖిలం సంకుచిత్వేవ సద్యః
కోఽయం చిత్తాపఖాన క్షితిపతితిలకో రాజశబ్దైక బోధ్యః.

19. దర్పోద్దండ భుజార్పితః ప్రణిహతో ప్రత్యర్థి వంశాటవీం
రాజాద్రి ప్రముఖాని దుర్గముశిలా దుర్గాణి భగ్నాశయః
ఆక్రామన్ మణిభగ్నమస్త్ర తతిభిః సార్ధం తదాపాలయ
దీర్ఘం కాలమఖండ సూనృతవశా చిత్తాపఖానప్రభుః.

20. యద్దేతిర్దిత వైరిదేహవిగళద్రక్తాంచితో త్రేత్యతే
వీరశ్రీపద లక్తకారుణలిలా సుస్నిగ్ధ కాంత్యాయుతా
నీలానీల శిలాదిభోగరచితా వేదిస్థలీవాపరా
సోఽయం సిత్తపఖాన రాజతిలకః శూరాగ్రణీర్గణ్యతే.

21. ఏకాకీసమరేఖయైనసమరే నానావిధైర్యాయుధై
ర్బిభ్యద్దర్గరికా విరుద్ధవచనం విద్రావ్య విద్విర్బలం
సంరబ్ధోష్ఠ పుటానిగర్వముఖరా న్యాయంతి రాజ్ఞాంకులా
న్యాలూతాత్వాతుల పౌరుషేణవినుత శ్చిత్తాపఖానో నృపః.

22. దిక్షుచ్ఛిత్వాంత్ర జాలం విమనిత వచసాం విద్విషాంసంయుగాంత
ర్ధత్వాభేతాళికాభ్యో విభజతిబహుధా మాంసపేశై స్తదీయాః
తద్రక్తాస్వాదనాయ స్పృహాకులితరాం భీమసేనేనతుల్యః
శ్రీమచ్చిత్తాపఖా నక్షితిపతి తిలకో రౌద్రరుద్రావతారః

23. యస్యాంతఃపురికాశతేపిఃసతీ ప్రీతిఃపరావర్తతే
యస్యామచ్ఛనశీల తేపిజలధే ర్గంగాపగాయాంతథా
భోగీవంశ్య చితాపఖాన నృపతిం దేవాంబికా సంశ్రితా
తంసాకల్పలతేవ నందనతరుం నానామణిద్యోతితం

24. తస్యాఃపుత్రయుగం పురారికృపయా పూజాసమారబ్ధయా
ప్రాదుర్భూతము భూదభూతజననం పూర్వాం రసాయాస్థలే
తత్రాసీదవధూతఖాన నృపతిర్జ్యేష్ఠో గుణానాంనిధిః
సౌజన్యేనసముత్సుకై ర్నృపతిభిః సర్వై స్తదాస్తూయతే,

25. తస్యానంతరజాః పు[illegible] [పహో] [illegible]స్యాసభా[illegible]
తీర్థే చాయు నిషజ్య[illegible] మంజూకి[illegible] ప్రోతసి
ప్రోన్మజ్జత్యతివేగతః సకుతుకః స్వ [ః] స్త్రీ స[illegible]కితం
దివ్యానందసుభద్ర కేళిసుభగం లోకోత్తరం జాయతే

26. ఛాయేవాస్య చిత్తావఖాన నృపతే ర్భార్యాసు మాంకాపరా
సర్వత్రాప్యనుకూల భావసహితా తత్రాజనిష్ట త్రయం
పుత్రాణామమరోగ్రజ స్తదనుజో భోగీ తతోనంతరో
రామ స్తత్పథ మార్గతో మరివదో దివ్యో భవత్సంగరే.

27. పూర్వం కాకతి వంశ్యరాజనివహై ర్యా పాలిధర్మాత్మభి
ర్యానానానిధిభిః కుబేరనగరి వాధ్యాసితాద్యోతతే
రమ్యామేకశిలాపురీం సవిభవ శ్చిత్తావఖానో నృపో
గృహ్ణాద్భోగికులాగ్రణీః సురధరా దేవార్చనాయాధికః

28. ఆక్రామత్యవహేల యాదృతపదం సింహాసనానిక్షణా
ద్రాజ్ఞాం దీనదయాపరో వితరతి క్షోణీరనేకా అపి
స్వచ్ఛందో జగదేక జాంఘికయశో రామాదిభిః సమ్మితో
భోగీ చిత్తవఖాన భూమిరమణః సౌభాగ్యసీమావధిః

29. యజ్జ్యానదంతీ రిపు వీరకాంతా-దినాననా రోదయతే తదాత్వే
తస్మైవ చాపస్య బలేన రాజ్య-మసాధయచ్చిత్తవఖాన భూపః

30. హేమాద్రిదానై రఖిలాన్వ్రతానీ-దానందపూర్ణాన్ విబుధాన్వదాన్యః
సతోద్వదయాత్యచ్ఛమనః ప్రవృ-చ్చిత్తావఖానక్షితిపాల వర్యః

31. యోరాజాతను యావమేవ విబుధ వ్రాతాయ సంప్రార్థితః
కృచ్ఛ్రేనైవదదాతి సోపితులితః స్యాద్భూరి దాతాకథం
సర్వత్రామరకోటయేతి దయయా నాయాసతః సర్వదా
భోగీచిత్తవఖానరాజ తిలకే నాశేషవర్ణాత్మనా.

32. చిత్తావఖాన నృపతిర్జలధిశ్చసమ్య-క్సంతానవత్వే గుణతస్తులితావరంతు
దుర్జీవనో విగళితో నతథాయమస్మా-దాధిక్యభాగ్భజతి సంశ్రయణీయభావం.

33. పాంచాల్యై పరిభూతదైన్యబహుళి ప్రోద్యత్కృపావేశత
ప్రాదాదక్షయ వస్త్రజాతమమలం యోగోపికావల్లభః

సంస్థానాచ్చలితం పురీకిలిభర్తా త్వాంజాల లాంఛనప్రద
భోగచిత్రపఖాన భూమిరమణః సింహాసనే స్థాపయత్

34. దేవీశుంభనిశుంభదానవకుల ప్రోన్మూలనోజ్జృంభణా
రంభాకాకతిరాజ్య వీరకమలా నాదిర్గగన్మాతృకా
యేనాస్థాపిపునా స్తురుష్కకుజనై రుచ్చాటితా స్థానతో
ధర్మే నైకశిలాపురే సహిమహం శ్చిత్రావఖానో నృపః

35. అక్యాంకాకతి వంశ్యరత్నణవిధా చింతామణిం సత్కృపా
పారావారగభీరచారు చరితం దేవంస్వయంభూ శివం
సంపూజైక్యకశిలాపురే ప్రతిదినం భక్త్యాసమాసాదితం
చిత్రావక్షితినాయకే వసగుణే నైశ్వర్యమవ్యాహతం.

36. ఆపస్తంభో మాధవోన్నార్యసూను
ర్భారద్వాజశ్శాసన శ్లోకజాతం
ఏతత్కావ్యజ్ఞాన వాంశ్చార్వవాది
దాకల్పాంతం వర్తతాం పుణ్యకీర్త్యా

మంగళమహా శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ఈ శాసనమునందు చితాపుఖాన, చిత్రాపుఖాన, చిత్రపుఖాన, సిత్రపుఖావ, సితావఖాన, చిత్రాపక నాయకయని వేర్వేరువిధములుగ నామము పేర్కొనబడినది. గణానుకూలముగ నుండుటకై యీమార్పులు కవిచేసియుండవచ్చును. ఈకవి ఆపస్తంబసూత్రుడు, భారద్వాజగోత్రుడు, అన్నార్యసుతుడు, మాధవనామధేయుడు.

ఈ శాసనమునందు చిత్రాపుఖాను వంశవృక్ష మీయబడినది. ఇతనిది భోగివంశము. ఈవంశమున నాగాఖ్యుడను నాయకేంద్రుడుండెను. ఈ నాగయాఖ్యుని కొడుకు మానయాఖ్యుడు. ఇతడు భూరిసారుడు, నరపతివిదితుడు, దీనబంధు, విఖ్యాత వీరభటనివహుడు. ఈతని ప్రియధర్మపత్ని గౌరాంబ, ఈమె గౌరీలక్ష్మలతో పోల్చదగినది. వీరసూతి. ఈమాన నృపతికి గౌరాంబ గర్భమున పుత్రులనేకులుదయించిరి. వారిలో సితాపఖాన నృపతి పెక్కురాజుల ప్రశంసనొందినవాడు సితావఖానుని. యంతఃపురము రత్నాంబరాలంకృతమయి, గంధర్వ స్వర

ఖేద మోహానకథా విర్భావ సంభావిత మయి చపరారుచుండెను. రాణివాస మందెందఱో రాణులున్ననూ సితాపఖాను ప్రియపత్ని దేవాంబిక. ఈమెకు పురారి కృపచే యిద్దరు కొమరులు గలిగిరి. ఈ యిద్దరిలో గుణనిధి అవధూతఖాను జ్యేష్ఠుడు. వీరుడగు పురాంతకుడు రెండవ వాడు. చితాపఖాను రెండవభార్య అనుమాంబ. అనుకూల భావసహిత. ఈమెకు ముగ్గురు కొమరులు ఉదయించిరి. పెద్దవాడు అమరుడు, రెండవవాడు భోగి (భోగయ్య), మూడవవాడు రాముడు (రామయ్య). వీరిలో పెద్దవాడగు అమరయ్య వీరస్వర్గము నొందినాడు.

ఈ శాసనమునందు సితాపఖానుని శౌర్య పరాక్రమములు, శాత్రవభంజనము అతివేలముగా వర్ణింపబడినది. ఇతడు భూమిరమణుడు, క్షితిపతిలకుడు, భూమండలాఖండలుడు, చండకోదండ విద్య యందు పార్థుడు. శౌర్యైకసీమ. వీరైక చూడామణి. వీరశ్రీ అభిసారికవలె రక్తనదులుదాటి యీతని ననుసరించు చుండెను. అతనికీర్తి పంచభూతములను గప్పివేయుచుండెను. అతని ఖడ్గము భయంకరమయి వైరి నిశాచర కంఠములనుండి రక్తప్రవాహములను ప్రవహింపచేయుచుండెను. అతని ఖడ్గధారనుజూచి విమత ధరణిపులు కాలమృత్యుకటాక్షముగా భావించెడువారు. అతని నిస్త్రింశ కఠోర మందరగిరిచే సంక్షోభితమయిన ప్రత్యర్థిక్షితి పాలసైన్యజలధినుండి విజయ శ్రీయావిర్భవించి అన్యరాజసమూహమును విసర్జించి సితాపఖానునే వరించెను అతడు సమరంగమున రౌద్రముతో ధనుర్జ్యా కలలీ ధ్వానము చేయగా, భూతనివహము ప్రస్తుతించసాగెను. అతడు వీరశ్రీకచ కర్షణము చేసిన శూరాగ్రగణ్యులలో అగ్రగణి. అతడు ప్రత్యర్థిబంధకోటిని వహించి రాజాద్రి ప్రముఖదుర్గము శిలాదుర్గము లను భర్గాశ్రయుడయి సాధించినాడు. వైరి దేహవిగళద్రక్త్రాంచితమగు నాతని ఖడ్గము వీరశ్రీవదనాలక్తకారుణమో యనునట్లు సుస్నిగ్ధకాంతి యుతమయి యుండెను. ఇతడు రౌద్ర రుద్రావతారము. శత్రు రక్తాస్వాదన మందు భీమ సేనుని పోలును.

శకవరుషంబులు 1425 నగు రుధిరోద్గారి మాఘ శు ౫ ఆదివారము శుభదినమున విక్రమాదిత్యతుల్యుడగు భోగిచితాపఖాన క్షితిపతితిలకుడు యవనపరిహృతమయిన ఏకోపల (ఓరుగల్లు) అను రమ్యరాజధానిని పట్టుకొనెను. ధర్మాత్ములగు కాకతి వంశరాజులచే పాలితమయిన యీ యేక శిలాపురిని వశముచేసికొనుట సురథరా జేనార్చనార్థమే. సౌభాగ్యసీమావధియగు చితపఖానుడు పెక్కురాజ్యముల సింహాసనముల నాక్రమించి, దీనదయాపరుడగుటచే వారికి మరల నిచ్చివేయుచుండెను. హేమాద్రి పేర్కొన్న సకలదానములు చేసి విబుధులను తన వదాన్యతచే ఆనంద పూర్ణుల గావించెను. చితాపఖాను, సముద్రుడు ఇద్దరు సమానులు. వేలయున సమా

ణముగ సంతానవంతులు (జీవనగారి కల వారు) అయితే సహా ప్రసవకాల దుర్దినము (పెద్దనీరు) కలదు. చిత్తాపుఖానునకు అట్లు కాదు. (సంతానవంతులు కలరనుట) దుష్టులు బలాతిరేకముగ పాంచాల రాయని (శ్రీకృష్ణుని) విగ్రహమునకు స్థానభ్రష్టము చేయగా, చిత్తాపుఖానుడు ఆ విగ్రహమును పునః సప్రతిష్ఠచేసి స్థాపించెను. శుంభనిశుంభ దానవులను నిర్మూలము చేసిన లక్ష్మినసి, ఆ జగన్మాతను కాకతిరాజ్య పీఠమునుండి కుజనతురుష్కులు పెరికి పారవైవగా, చిత్తాపఖానుడు ధర్మశాస్త్రవిధిపూర్వకముగా ఏకశిలాపురమున పునఃస్థాపితము చేసెను. సితాపుఖాను ఏకశిలాపురియందు స్వయంభూశివుని, కాకతివంశరమా చింతామణిని పూజించి అవ్యాహతమగు ఐశ్వర్యకలితుడాయెను.

3

ఈ శాసనమునందలి లిపి తెలుగు. భాష సంస్కృతము. శాసనశిల నాల్గు వైపుల లిఖితము గలదు. మొదటి వైపున 34 పంక్తులును, రెండవవైపున 37 పంక్తులును. మూడవ వైపున 37 పంక్తులును, నాల్గవవైపున 35 పంక్తులును ఇట్లు 143 పంక్తు లున్నవి. 5, 6 పంక్తులలో మాత్రము "స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శకవరుషంబులు 1425 నగు రుధిరోద్గారి మాఘ శు ౫ ఆదివారంనాండు" అని తెలుగుభాష వాడబడినది. ఇందు నేరె పద్యములు కలవు: స్రగ్ధరలు, శార్దూలవిక్రీడితములు, వసంతతిలకాది వృత్తములు వాడబడినవి. తెలుగులో శా.శ. 1425 నగు రుధిరోద్గారి మాఘ శు ౫ ఆదివారంనాండు అనియు, సంస్కృతములో "శాకాబ్దేతత్వ (25) దేవవ్రజవిభు (14) గణితే రక్తసంవాబువర్షే మాఘేపక్షే సితాఖ్యే శుభగుణసహితే పంచమీ భానువారే" అనియు ఉండుట చేత శాసనకాలము క్రీ. శ. 1504 అగుచున్నది.

IV. చరిత్రకారుల వ్రాతలు

మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసిన గ్రంథములలోని షితాబుఖానువకు సంబంధించిన విషయములను గురించి డాక్టరు హీరానందశాస్త్రిగారు ఉదహరించి యున్నారు. శ్రీ డాక్టరుగారి రచనను ఇచ్చట అనువదించుచున్నాను. బ్రిగ్సు దొరవారు ఇంగ్లీషుభాషలో వ్రాసిన భాషాంతరములనే డాక్టరుగారు గ్రహించినటు లున్నది.

౧

"సుల్తాన్ కులీకుతుబుషా చరిత్రము" వల్ల షితాబుఖాను వరంగల్లు, ఖమ్మముమెట్టు, బెల్లంకొండ దుర్గరాజముల కధిపతియై యున్నట్లు తెలియుచున్నది. దీనిని బట్టి కృష్ణానది కిరువైపులనున్న వరంగల్లు గుంటూరుల మధ్యనున్న ప్రాంతాలను ఇత డేలుచున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

2

'బురహానీమాషీరు' వల్ల షితాబుఖాను క్రూర హుమాయూన్ షాకు సామంతుడయిన అధికారిగా నుండినట్లు విశదమగుచున్నది. షితాబుఖాను తన రాణివాసపు స్త్రీలను వదలివేసి బ్రతుకుజీవుడా యని పారిపోవలసి వచ్చెను. సుల్తాను ఆజ్ఞ ప్రకారము సామాన్యజన సమక్షమున సిగ్గుల చేటుగా ఆనారీజనము బాధింపబడెను. ఈ గ్రంథస్థవిషయమును ఫెరిష్టా వ్రాతలు ధృవపరుచుచున్నవి.

3

"తారీఖి మహమ్మదు కుతుబుషాహి" అను గ్రంథము షితాబుఖానుడు ఖమ్మముమెట్టు రాజనియు, నిర్భీతచేతస్కుడగు కాఫరనియు వర్ణించుచున్నది. ఈ చరిత్ర గ్రంథమును భాషాంతరీకరణము చేసిన బ్రిగ్సుదొరవారు తమ యింగ్లీషు గ్రంథములో వీనిని సీతాపతి యను హిందూ నామముతో వ్యవహరించినారు. ఈ నామమును గ్రహించుట కాధారము లెవ్వియో ఆయన చెప్పియుండలేదు. మూలగ్రంథము "తారీఖు" నందంతటను షితాబుఖానునే పేర్కొనుచున్నది. సీతాపతి యను నామము ఎంతమాత్రము ఎచ్చటను కనబడుటలేదు. షితాబుఖానుని మొదటిపేరు సీతాపతియని యెట్లు బ్రిగ్సుదొరవారికి [illegible] తెలియనగును. "తారీఖి మహమ్మదు కుతుబుషాహి" భాషాంతరీకరణములో బ్రిగ్సుదొరవారు వర్ణించిన విషయములు, సీతాపతికి సంబంధించిన విషయములు, ఓరుగల్లు శాసనములోని సితాబుఖానుని సూచించుచున్నవి. సీతాపతిని గూర్చి బ్రిగ్సు దొరవారు యిట్లు వ్రాసియున్నారు:—

"అల్లాయుద్దీన్ ఇమాదుషా బెరారును పరిగెత్తెను. కావున సుల్తాన్‌కులీ (1512–1543) ఏడుతుప్పల (Seven Tuppas) జిల్లాను ఆక్రమించుటకు సేనానుల కాజ్ఞ చేసి తాను గోలకొండకు మరల వచ్చెను. ఇచ్చటికి రాగానే ఖమ్మముమెట్టు రాజగు సీతాపతి యనువాడు వాని రాజ్యము నానుకొనియున్న కుతుబుషాహి పరిదేశాలను పట్టుకొనుటకు సాహసించినాడని తెలిసికొనెను. ఈ రాజునకు ఖమ్మముమెట్టు, బెల్లంకొండ, వరంగల్లు మొదలగు గిరిదుర్గములు కలవు. ఇతనియొద్ద పంద్రెండువేల కాల్బలముండెను. వీరందరు మంచి లక్ష్యశుద్ధిగల విలుకాండ్రని ప్రసిద్ధి గలవారు. మొట్టమొదట నవాబు బెల్లంకొండపై దాడి సలిపి, దానిని చిత్తుగ ముట్టడించెను. ఈ ముట్టడి చాలకాలము నడచెను. చివరకు కోటగోడల కిగ్రాకి దానిని సాధించుటకు నవాబు నిశ్చయించెను. ఈ కార్యసాధనకయి అన్నిప్రక్కల నుండి యొకేసారి విక్రమించెను. ఈ ప్రయత్నములో పెక్కుమందిని గోల్పోయెను. చివరకు విజయుడయ్యెను.

బెల్లంకొండ పతనమును గూర్చి సీతాపతి (షితాబుఖాను) వినినవ్వుడు [illegible]

సేనా సమేతుడయి నవాబును యుద్ధరంగమున నెదిరించుటకు వెంటనే నడచెను. నవాబుకూడ వానిని తారొ్కనుటకు సంసిద్ధుడై యుండెను. రెండు సైన్యసమూహములును ఖండోరాలం దాకెను. పోరు జరిగెను. మహమ్మదీయుల అశ్వికదళాఘాతముల పెక్కింటిని హిందూ శాల్బలము ధైర్యముతో నెదురొడ్డి శత్రుసేనాకపయి అగ్నివర్షము కురిపించెను. మహమ్మదీయులలో పెక్కు సేనానులు, సిపాయీలు మడిసిరి. కాని చివరకు హిందూసేనా పంక్తి విరిగెను. హిందువులు పలాయితు లయ్యిరి. సీతాపతి రాజుయొక్క ధనరాసులు, యుద్ధసామగ్రి అంతయు సుల్తాన్ కులీ వశమయ్యెను. తరువాత నవాబు గోలకొండకు మరలెను.

అపజయము పాలయిన సీతాపతి (షితాబుఖాను) ఖమ్మముమెట్టుకు పరుగెత్తిపోయెను. అచ్చటినుండి కొండపల్లి ఇంద్రకొండ, వాడపల్లి, ఎద్దిరు మొదలగు పరిసరప్రాంతాల రాజులయొద్దకు రాయబారులను పంపెను. సులాన్ కులీకుతుబుషా పరిశిష్టులకు వారిసహాయము నర్థించెను; కులీకుతుబుషా తెలంగాణములో అధికభాగము నిప్పటికే స్వాధీనపరుచు కొని యున్నాడనియు, దినక్రమేణ అతడు క్రొత్తభూముల నాక్రమించుచున్నాడనియు కొద్దికాలములోనే వాని దురాక్రమణ సమాలోచనములకు విఘాతము కలుగ జేయు హిందూరాజ నామధేయుడే మిగిలి యుండడనియు వారికి నచ్చచెప్పెను. సీతాపతి యొక్క సందేశానుసారముగ ఆ రాజన్యులందరేకమయిరి. ఖమ్మముమెట్టులో నందరు కలియునట్లు నిశ్చయించుకొనిరి. కులీకుతుబుషా యీరాజుల నిశ్చయమును గుర్తించి, వారి నెదిరించుటకు సేనను నడపెను. అప్పటి పరిసరప్రాంతాలలో ఘోరయుద్ధము జరిగెను. రక్తప్రవాహాలు ప్రవహించెను. మహమ్మదీయులు మామూలుగానే విజయులయిరి. సీతాపతిరాజు (షితాబుఖాను) పారిపోయి రామచంద్రదేవు శరణుచొచ్చెను. మహమ్మదీయ సైన్యములు కొండపల్లి, ఇంద్రకొండ, ఎద్దిరు ప్రదేశములను స్వాధీన పరచుకొనెను. ఇక నవాబు తెలంగాణములోని ప్రబల దుర్గములలో నొకటి యగు ఖమ్మముమెట్టును సాధించుటకు బయలుదేరెను. బుద్ధిపూర్వకముగా మానవరక్తమును ప్రవహింపజేయుట కిష్టములేనివాడయి ఆ దుర్గాధిపతికి కబురుపంపెను. వానిరాజునకు కలిగిన యపజయమును తెలిపి, కోటను మహమ్మదీయుల వశపరచవలసినదిగా వానికి తెలిపెను. వాడా సందేశమును నిరాకరించెను. అందుమీదను, ఎన్నో విఫలమయిన దాడులు చేయబడెను. ఈ దాడులలో ఎందరో మహమ్మదీయులు హతులయిరి. నవాబు విసిగిపోయి, కడపటి ప్రయత్నముగా నలుముఖముల నొక్కమొయి యొకేసారి దాడిసలుపుటకు కడంగెను. సుల్తాన్ కులీ ముఖ్యమైన దాడిని స్వయముగా నడపెను. మహమ్మదీయులు తమ తలలను డాలులతో కప్పివైచికొని, కోట

గోడ నెక్కుట కనువగు నిచ్చెనలు పుష్కలముగ లభ్యములగు చుండుటచే, నొక్కపెట్టున, అందరొకేసమయమున కోటపై గవిసిరి. వారికిగలిగిన జననష్టము అపారమయిన దయినను, వారు కోటబురుజులను చేరగలిగిరి. అచ్చటి సైన్యనివహమును తరిమివేసిరి. ఈ సమయమున నారెట్టి సంకోచము లేకుండ, సీతాపతి కుటుంబ స్త్రీలను తప్ప, మిగతజనమును పురుషులనక, స్త్రీలనక, శిశువులనక అచ్చట నున్నవారి నందరను నరకివైచిరి. సీతాపతి యవరోధజనమును రాణివాసస్త్రీలు నవాబుగారి అంతఃపురములో చేర్చుటకు గాను ప్రత్యేకింపబడిరి.

సీతాపతి (షితాబుఖాను) పైన చెప్పిన ప్రకారము పరాభూతుడు కాగానే గజపతీంద్రుని కుమారుడగు రాజారామచంద్ర గజపతి యొద్దకు పరుగెత్తెను. రామచంద్ర గజపతి కొండపల్లిలో దర్బారుసాగించుచు, ఆప్రాంతమునకును, బంగాళారాష్ట్రమువరకును గల తెలంగాణ, ఓఢ్ర సముద్రతీరాలకును అధిపతియై యుండెను. సుల్తాన్ కులీకుతుబుషా తనను అష్టకష్టములుపెట్టి, చివరకు తనను స్వదేశమునుండి తరిమివేయ గలిగినాడనియు, ఇప్పుడీతడు తెలంగాణప్రాంతమునంతయు వశపరుచుకొ గలిగెననియు, దాని నంటుకొనియున్న రామచంద్ర గజపతి రాజ్యముపై దాడి వెడలుటయే, అతని తరువాతి పూనికయనియు సీతాపతి (షితాబుఖాను) రామచంద్ర గజపతికి విశదపరచెను. ఈ వాక్యములను రామచంద్ర గజపతి విశ్వసించినవాడగుట చేతను, ఒక్కమ్మడి సమరాంగణములోనికి బహుళసంఖ్యాక సైన్యమును దింపగల నను ధైర్యముగలవాడగుటచేతను, తన మిత్రవర్గమునకు తమ తమ సైన్యాలతో కొండపల్లికి రావలసినదిగా ఆజ్ఞలు పంపించెను. ఇట్లు మూడులక్షల కాల్బలమును ముప్పదివేల అశ్వికదళమును కొండపల్లిలో సమావేశపరిచి, సీతాపతి(షితాబుఖాను) విదియాద్రి, హరిశ్చంద్రి మున్నగు రాజవర్యులతో సిద్ధమయ్యెను. వీరు పరస్పర సహాయభూతులుగా నుండుటకు ప్రమాణములు చేసికొని, సుల్తాన్ కులీపై బడుటకు బయలుదేరిరి. అతడు అయిదువేల యాశ్వికదళముతోనే వీరిని ప్రతిఘటించుటకు సిద్ధమయి, పాలచెన్నూరు సమీపమునను్న నదియొద్ద వారిని సంధించెను.

హిందువులు మరుసటిదినము తమ సైన్యములను ఈ క్రిందివిధముగా నిలువబెట్టిరి:—

మధ్య– రామచంద్రగజపతి, పదివేల యాశ్వికదళముతోను, ఒక లక్ష కాల్బలముతోను, మూడువందల గజసైన్యముతోను

కుడిప్రక్కన– అతని మేనల్లుడు విదియాద్రి, పదివేల యాశ్వికదళముతోను, ఒక లక్ష కాల్బలముతోను, రెండువందల గజసైన్యముతోను

ఎడమ ప్రక్కన – హరిశ్చంద్రరాజు, సీతాపతి (షితాబుఖాను) సమేతముగా పదివేల యాశ్వికదళముతోను, ఒక లక్ష కాల్బలముతోను, రెండు వందల గజ సైన్యముతోను. గజసమూహముపై ధనుర్బాణములను ధరించిన పెక్కుమంది యుండిరి.

"సంఖ్యాబల మెంతో యసమానముగ నున్నను, సుల్తాన్ కులీకుతుబుషా హిందువులతో పోరాడుటకు సంసిద్ధుడయ్యెను. తన కుమారుడగు హైదరుఖానును, పదునైదువందల యాశ్వికదళమును తోడిచ్చి కుడివైపున నిలిపెను. అంతియే బలముతో ఫత్తేఖానును ఎడమ వైపున నిలిపెను. రెండువేల యాశ్విక దళముతో తాను స్వయముగ మధ్యను నిలిచెను. ఆచారానుసారము సైన్యపు ముందుభాగమున గుఱ్ఱము దిగి, మోకరించి కూర్చుండి. పరమభక్తుని చేతిలో నాపాషండులను (Infidels) పడవేయుమని సకలకార్యవిధాత యగు భగవంతునికి మ్రొక్కెను. అటుతరువాత నాతడు హయము నధిరోహించి, శత్రుమూకపై దుమికెను. భీతావహులయిన హిందువులను గొఱ్ఱెలను తరిమినట్లు తరిమివైచెను. రామచంద్రరాజు బందీగా పట్టుకోబడెను. అతని మేనల్లుడు విదియాద్రి హైదరుఖాను యువరాజుచే చంపబడెను. రామచంద్రరాజుయొక్క సకలశాత్రవ గజసేనయు, ద్రవ్యరాసులును స్వాధీనముకాగా సముద్రతీరమువరకు వ్యాపించియున్న దేశమంతయు పాదుషాకు వశంవదయగుట సిద్ధపడియెను. ఆత డచ్చటనుండి కొండపల్లికి తరలి దానిని స్వాధీనము చేసికొనెను. తరువాత ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరములకు పోయెను. ఏలూరులో హిందువులు పెక్కుమంది నరికివేయబడిరి. మహమ్మదీయ సైన్యము రాజమహేంద్రవరమునకు చేరినప్పుడు, వారు గోదావరీనదీ తీరమున విడిసిరి. అప్పు డచ్చట నుండగా రాజునొద్ద కొక వార్త వచ్చెను. శత్రువులు పర్వతారణ్యములలో బహుళ సంఖ్యాకులుగ గుమిగూడి యున్నారనియు, రాత్రివేళ వారిపైబడు నుద్దేశముతో నున్నారనియు ఆవార్త తెలిపెను. తన సర్దారులగు ఫత్తేఖాను, రుస్తుంఖాను అను వారలను వారి ప్రగమనమును కనిపెట్టుటకును, వారి సమాగమమును భగ్నపరుచు ప్రయత్నము చేయుటకును బంపివేసెను. రెండుపక్షములవారికిని యుద్ధము జరిగెను. హిందువులు రెండువేలమంది సైనికులు విహతులయిన తరువాత, రణరంగము నంతయు మహమ్మదీయుల కైవసము చేసి. అరణ్యాలలోనికి పరువెత్తిరి.

విజయనాథదేవుడను గజపతి తెలంగాణ సరిహద్దువరకు గల సముద్రతీరము నంటియున్న బంగాళాప్రదేశముల కధిపతియై యుండెను. ఆతడు రామచంద్రరాజునకు గలిగిన యోటమిని వినినవాడై సుల్తాన్ కులీయొద్దకు రాయబారులను పంపెను. వెంటనే యొక సంధి యేర్పాటయ్యెను. ఈ సంధిప్రకారము తెలంగా

ణములోని మహమ్మదీయ రాజ్యమున కును, ఒరిస్సాలోని హిందూ రాజ్యము నకును గోదావరియే ఎల్లగా నుండుటకు సమ్మతించిరి. తరువాత నవాబు యొక్కయు విజయనాథ దేవునియొక్కయు రాజముద్రికలు వేసిరి. ఈ సంధిఫలితముగా ఏలూరు మండలము మహమ్మదీయులకు అప్పగింపబడెను.

4. "తారీఖ్ కుతుబుషాహీ" యను గ్రంథమునందు ఇబ్రాహీం కుతుబుషా కాలములో (1571) షితాబుఖాను అను పేరుగల వాడొకడుండెనని యుదాహరింపబడిన కథనము వలన తెలియుచున్నది:—

"తళ్లికోట యుద్ధమునకు పూర్వము, మల్లిక్ నాయకుడను బిరుదముగల రఫ్ఫతు ఖానలారీ దక్షిణమునకు దాడివెడలి రాజమహేంద్రవర సీమలోని కొంతభాగమును వశపరుచుకొన్నట్లు మనకు తెలియును. కాని, మహమ్మదీయ సంయుక్త సేనా నివహముతో చేరుటకు కుతుబుషాహీ సైన్యములు కదలివచ్చుడు ఆ మహాసైన్యముతో కలియవలసినదిగా రఫ్ఫతుఖాను ఆజ్ఞాపితుడాయెను. ఈ కాలమునకు పం(?)రెండు నెలల తరువాత రఫ్ఫతుఖానలారీ తిరిగి దక్షిణమునకు పంపివేయబడెను. [illegible]డించుటకు సన్నాహములు చేసెను. అయితే, పెంటపురము, రాజపూండి పట్టణములు సీతాపతి (షితాబుఖాను) ఆధీనములో నుండుటచేత, అతడు సహాయసైన్యమును, వస్తుసామగ్రులను రాత్రిపూట రాజమహేంద్రవరమునకు పంపుచుండెడివాడు. అత్యాక్రమణమున, రఫ్ఫతుఖాను ముందు వానిపై దాడిసాగించుటకు నిశ్చయించుకొనెను. ఇతని సైన్యము సారము పెంటపురమువైపు బయలుదేరెను. మార్గములో శత్రువు వాని నెదిరించెను. తుములయుద్ధము జరిగెను. హిందువులు ఓడి పెంటపుర దుర్గమునకు పరువెత్తిరి. మహమ్మదీయ సైన్యము పలాయితుల వెంటబడి దుర్గకుడ్యముల వరకు తరిమిరి. అంతట కోటగోడల కెగబ్రాకి, కోటను పట్టుకొనిరి. సీతాపతియు (షితాబుఖాను), ఆతని కుటుంబమువారును అడవులగుండా తప్పించుకొనిపోయి రాజపూండి దుర్గమును చేరిరి. మరునాడు మహమ్మదీయ సైన్యము అచ్చటికిని వెంటనంటిరి. కాని, త్రోవ నిరుకుగానుండుటచేతను, ఇరుప్రక్కలనున్న యడవులు చొరశక్యముగాని వగుటచేతను, దుర్గమును చేరుటకు కొంత వరకాగవలసి వచ్చెను. రఫ్ఫతుఖాను ఆ దుర్గమును పట్టుకొనవలయునను పట్టుదల కలవాడగుటచే, అరణ్యమును నరకి తగులబెట్టవలసినదిగా ఆజ్ఞాపించెను. మహమ్మదీయులు దినమునకు సుమారు రెండు మైళ్లు మాత్రము పోగలుగుచుండిరి. వర్షాకాలమున, [illegible] యరణ్యములో

గొనుకొనియుండి దొంగపోట్లు వేయుశత్రువుల తాకిడి మూలకముగా మూకుమంతయు పై మహమ్మదీయులు ముట్టిరి. కొంతకాలము తరువాత దారిచేసికొని చివరకు రాజమహేంద్రి దుర్గమును చేరిరి. ఈదుర్గము ఒక గుట్టమీద నున్నది. అయితే, మహమ్మదీయు లప్పటికిగాగానే సీతాపతి (సీతాబుఖాను) రప్ఫతుఖాగా క్రమముగా కనుకూలముగ దుర్గమును విడిచి, అరణ్యమార్గముబడి రాజమహేంద్రవరమునకు తప్పించుకొనిపోయి, దాని రాజగు విద్యాద్రిని కలిసికొనెను. రప్ఫతుఖా నచ్చటినుండి రాజమహేంద్రవరమునకు బయలుదేరెను. ఇచ్చట విద్యాద్రియొక్క కాశింకోట రాజుయొక్క సేనలు ఏకమయి ఒక్కయెత్తున మహమ్మదీయులను తాకెను. ఈ సంయుక్త సైన్యములో ముప్పదివేలు ఆశ్వికదళము, అంతియే కాల్బలముండెను. వీరు మొదటి దెబ్బలో మహమ్మదీయ సైన్యపుమంపంక్తిలోని కుడిపక్షమును భంగపరుపగలిగిరి. కాని యింతలో వారికి సహాయముగా సైన్యము వచ్చుటచేత, సైన్యము కాలునిలువ త్రొక్కుకొని ఎదురొడ్డి నిలిచి హిందువుల నోడించెను, హిందువులు చిందరవందరలై పరువెత్తిపోయిరి. విద్యాద్రి, సీతాపతి (సీతాబుఖాను) శేష సైన్యముతో రాజమహేంద్రవర దుర్గమును చేరిరి. నాలుగు నెలల ముట్టడి తరువాత, కుతుబుషాహీ శతఘ్నులు, కోటగోడలమీద తమ ప్రభావమును చూపగలిగెను. కోటగోడలలో ఏబది యడుగుల గండిపడెను. పరిస్థితు లిట్లుండగా కోటలోనుండి సంధిజెండా వచ్చెను. కొన్ని షరతులమీద కోటను లోబడుదుమనియు అషరతులను, మహమ్మదీయ సైన్యము లోని హిందూ గణకులలో నొక్కడగు ఎల్లోపంతీపునకు తెలిపెదమనియు కోట లోనివారు సందేశ మంపిరి. తదనుసారముగా ఎల్లోపంతుడు కోటలోనికి పోయెను. విద్యాద్రియు, సీతాపతి (సీతాబుఖాను) యు, తమతమ కుటుంబ జనములతో కోటను ఖాళీచేసి ఇష్టమువచ్చిన చోటికి, ఎట్టి ఆటంకము లేకుండ, పోవునట్లు అంగీకృతమాయెను. ఇట్టి సంధి సూత్రములతో ఎల్లోపండితుడు శిబిరమునకు మరలివచ్చెను. రప్ఫతుఖాను ఈ యంశములకు సమ్మతి యిచ్చెను. విద్యాద్రి కాశింకోటకు పోయెను, సీతాపతి (సీతాబుఖాను) విజయనగరమునకు చనెను.

ఈ సంఘటనము 979 వ సంవత్సరములో సంభవించెను. ఈ క్రిందివాక్యము ఇది సంభవించిన కాలమును తెలుపుచున్నది. (1560)

"కాఫరుల దేవాలయము మా హస్తగతమయినది.

V కైఫియ్యతులు

కిమ్మూరు కైఫీయతు, సీతాబుఖాను పూర్వవృత్తాంతము తెలుపుచున్నది.

ఈ కైఫీయ్యతుప్రతి లభించనందున సర్కారువారి శాసన గ్రంథములోని ఇంగ్లీషుభాషలో నిచ్చిన విషయమంతయు ఆంధ్రానువాదము వ్రాయుచున్నాను.

"కిమూరుగ్రామమునకు 8 మైళ్ల దూరమున రాజవూడి యను గ్రామము కలదు. అందు అవసరాల పెద్దిరాజను నియోగి బ్రాహ్మణుడుండెను. ఈతని గొడ్లను సీతడను బోయబాలుడు కాచుచుండెను. పెద్దిరాజు మామూలుప్రకారము సీతడికి అన్నము తీసికొనిపోయెను. పగలు పన్నెండు గంటల సమయము. సీతడు పడుకొని నిద్రించుచుండెను. ఎండ వేడిమి వానికి తగులకుండ ఒక నాగసర్పము పడగ విప్పి వాని మొగముపై పట్టియుండెను. పెద్దిరాజీదృశ్యమునుజూచి సీతడు గొప్పవాడగునని భావించెను. వానిని లేపి అన్నముపెట్టి, నీరు త్రావించెను. పిమ్మట "నీవు గొప్పవాడయితే నాకేమి యుపకారము చేసెదవని వానిని పెద్దిరాజడిగెను. తనభాగ్యమంతయు పెద్దిరాజునకు దత్తము చేసెదనని సీతడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. ఆనాటినుండి సీతడికి గొడ్లకాపరి తీసివేయబడెను. పెద్దిరాజు వానిని చదువవేసి సకలాయుధ విద్యలయందును ప్రవీణుని చేయసాగెను. కొంతకాలము తరువాత గోలకొండనుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చిన సర్లష్కరునొద్ద పనిచేయ సీతడు పంపబడెను. మొదట వీడు 20 మందికి నాయకుడుగా నుండెను. తన పనియందు అధికారి మెప్పును బొందుటచే శీఘ్రకాలములోనే 200 మంది సిపాయిల కధికారియయ్యెను. జగ్గంపేట, పాదిరికొండ ప్రాంతపు కోయదాండ్రు తిరుగబడుటచే, సీతడు 500 భటాధికారియై చితాపుఖాను బిరుదాలంకృతుడయి, మన్నె ప్రాంతపు ఠాణా ముఖ్యపాలకుడుగా నియమితుడయ్యెను. అప్పుడు సీతడు అవసరాల పెద్దిరాజును పిలిపించుకొని, ఆయనతో సంప్రతించి అరణ్యములో రాజవూడివద్ద రాతికోటను కట్టించెను. తరువాత నాపర్వత భూములనన్నిటిని వశపరచుకొని పెద్దిరాజును దివానుగా నియమించుకొనెను.

చితాబుఖానునకు అప్పలమ్మ యను కూతురుండెను. నవవయస్కయగు నామె పెద్దిరాజును జూచి మోహించెను. సీతడు తనకు పోషకుడగు ప్రభువగుటచే నామెను సోదరిగా భావించి పెద్దిరాజు ఆమె ప్రణయమును నొల్లడయ్యెను. ఆమె కుపితయై పెద్దిరాజు తన్ను నలచి నిర్బంధించుచున్నాడని తండ్రికి చెప్పెను. చితాపుఖానాగ్రహోదగ్రుడయి, పెద్దిరాజును పిలిపించి "రాణివాసస్త్రీల పావిత్ర్యమును భంగపరుప నుద్దేశించువాని కేమి శిక్ష విధించవలయు"నని పెద్దిరాజు నడిగెను. పెద్దిరాజీ ప్రశ్నభావమును వెంటనే గ్రహించి, తన నిర్దోషత్వమును జాటుటకయి, తన కత్తితో రెండు గుడ్లను పెకిలించి "అది అబద్ధపువాడయినను, ప్రభువు నమ్మినచో అట్టివానికి నిదియే శిక్ష" యని పలికెను. తన శీలమును గూర్చి అనుమానము కలిగి

సందున తన్ను తానే శిక్షించుకొంటి ననియు, ఇట్టి దురాపవాద ఫలితము శీఘ్రముగానే సిద్ధించుననియు అతడు వచించెను. పిమ్మట పెద్దిరాజు రాజమహేంద్రిమునకు వెళ్ళి సర్ లష్కరగు అలీకులీ ఖానును కలిసెను. అలీకులీఖా నిచ్చిన సైన్యముతో పెద్దిరాజు తరలి రాజపూడీని ముట్టడించెను. చితాపుఖాను 30 దినములు యుద్ధముచేసి, కోటను వదిలి పలాయితు డయ్యెను. పెద్దిరాజు వానిని తరుముచు పోయి "తాటిపల్లిలొద్ది" యను ప్రదేశమున వాని తల నరకి నాల్గుగడియలలో రాజమహేంద్రవరమున కావార్త తెలిపెను.

• ఇంకొక కైఫియ్యతు ప్రకారము మరి కొన్ని విషయములు తెలియుచున్నవి.

అవసరాల పెద్దిరాజు మతువెట్లపాలెము కాపురస్థుడు. ఇది రాజమండ్రి సర్కారులో బిక్కవోలు పరగణాలో నున్నది. సీతడు శూరజీవిగా పెంపొందుటకు వెళ్ళనుండగా, పెద్దిరాజు వానికి వేయిరూపాయ లిచ్చి పంపెను. వాడు ఓరుగల్లునకు జని రాజసైన్యమున జేరెను. ఏ యిరువదిమందికో సర్దారుగా నుండిన వాడు క్రమముగా మూడు నాలుగువేల సైన్య దళాధిపతి యయ్యెను. తనక్రింద నున్న సైన్య పోషణార్థము తగుపాటి జాగీరు వానికీయబడెను. మహమ్మదీయులు ఓరుగల్లును వశపరచికొనిరి. అప్పటికే చితాపుఖానని పేరుపొందిన సీతడు ఓరుగల్లును వీడి కటకమునకు వెళ్లెను. ముకుందదేవ గజపతి వానిని తనసైన్యములో జేర్చుకొనెను. రాజమండ్రి దుర్గపాలకు డయిన శిరిశ్చంద్రుని గజపతి కటకమునకుమార్చి షితాబుఖానును నాల్గయిదువేల సైన్యముతో నాదుర్గపాలకుని చేసెను. చాళుక్యుల కాలమునుండి వర్ధిల్లుచుండిన మోచుగిరి దుర్గమునువీడి, రాజమహేంద్రవరమున ఉత్తరదిశయందుండిన కోటను బలపరచి యందు వాడు నివసింపసాగెను. ఈ విధముగా వాడు రాజమండ్రి కోటకును, కస్బా ద్రాక్షారామమునకును పాలకుడయ్యెను. అప్పుడు పెద్దిరాజును పిలిపించుకొని, అతని దివానుగా చేసికొనెను. తరువాత రాజమండ్రి క్రింద నున్న పదునైదు మొహాల్లాలకు పెద్దిరాజు అధికారిగా నియమితుడయ్యెను."

ఈ కైఫియ్యతులో కూడ ప్రేమకథ కలదు. కాని యిచ్చట సీతని పేరు అప్పలమ్మకు బదులుగా నాగమ్మ యని యున్నది.

ఈ కైఫియ్యతులోనే షితాబుఖాను జీవితవిశేషాలు కొన్ని గలవు. ఇవి గోల్కొండ నవాబగు ఇబ్రహీం కుతుబుషా రాజ్యకాలము నాటివిగా (1551–1581) గనబడుచున్నవి. వాటినిగూడ మనము కనుగొందము.

"పెద్దిరాజు విగత చక్షుడయి పల్లకిలో గోలకొండకు పోయెను. అచ్చట ఇబ్రహీం కుతుబుషా ఆస్థానమున గొప్ప సరదారగు జూపల్లి సామంతరావును గలిసెను. అతను తన శత్రువులనుగూర్చిన యుదంతమును వివరించి, రాజమండ్రిని సాధించుటలో సహాయము చేసెదననెను. తాను విజయమును పొందగనే ఒక జాములో షాహకు ఆవార్త తెలిపెదననెను. షాహ సంతోషించి దండయాత్రకు సకల సన్నాహములు చేయించెను. సలబతుఖాన్, అమల్దారు తోపుఖాన, సయ్యదు మీరా, షామహమ్మదుఖాను వజీరు, జూపల్లి సామంతరావు, కరంవీరము రావు, ముత్యాల ఎల్లపేశ్వరరావు, సెట్టిపల్లి భట రావు, మేడరాలమెట్ల గోపాల రేడు, భల్లుము చిన్నారావు, వెల్లక వీరమరావు అను పదునొకండు సర్దార్లు నియోజితులయిరి. పదునొకండు వేల అశ్వికదళము ఎనుబదివేలు కాల్బంట్లు, వీరి వెంట నుండెను. తనపగ దీర్చుకొనుటకయి పెద్దిరాజు ఈ సేనా నివహముతో నార్కూడుపల్లివద్ద గోదావరి నదిని దాటి, ఈతకోట దుర్గమును పట్టుకొని, తాటపూడి రేవును తరించి నల్లూరుమడుగునందు విడిసెను. నల్లూరుమడుగు చౌడరియగు గంధం తిమ్మయ మహామాత్రుడు ఈ సేనకు భోజనసామగ్రులు సమకూర్చి పెట్టెను. ఈ సేనలోని కొంతభాగము కస్బా ద్రాక్షారామమును ముట్టడించెను. నల్లూరు గంధం తిమ్మయ్య సూరసేని కొండమాలి అను వానిద్వారా ఈ సైన్యపు రాకను గూర్చి షితాబుఖానునకు తెలుపుచు ఉత్తరములు పంపెను. దారియందాకాది యా యుత్తరములను బట్టికొని వజీరుషా మహమ్మదునకు జూపిరి. గంధం తిమ్మయ మహామాత్రుని బంధించి ద్రాక్షగుండమునకు చెఱువు కట్టపైగట్టున తల నరికి వేసిరి. అశ్విక, పదాతి సైన్యముతో ఎల్లోపండితుడను వానిని రాజమండ్రిని పట్టుకొనుటకై మావిళ్ళవాయము పంపెను. ఇట్లు శక సం॥ 1494 ఆషాఢ శు॥ 2 గురువారమునాడు (క్రీ. శ. 1572) యోగాను గిరి కోటను పట్టుకొనెను. రాజమండ్రి దుర్గమునుండి షితాబుఖానును వెడలనడిచి అందు ప్రవేశించెను. అంసరాల పెద్దిరాజు గోలకొండనుండి మరలునప్పుడు రెండుక్రోసుల కొకటిచొప్పున నగారాలుండునట్లు ఏర్పాటుచేసెను. ఈ నగారాలను ఒకదానితరువాతనొకటి ప్రయోగించుటచే, రాజమండ్రి పతనవార్త ఒక జాములో గోలకొండకు తెలిసెను. మహమ్మదీయ సైన్యము షితాబుఖానును తరిమి పట్టుకొని తాటపల్లి లొద్దివద్ద వానితల నరికివేసిరి. ఆ విషయమును ఒక కవి యిట్లు గానము చేసినాడు. "రమ్య గోదావరి సముద్రము, యోగానుగిరి సువేలాద్రి, పెద్దనమంత్రి మహామహుడు విభీషణుడు, నాయకుడు హనుమంతుడు, బాహుబల్లుడు జాంబవంతుడు, భీకర తురుష్కులు వానరులు, రాజమహేంద్రవరము లంకాపట్టణము, ఇభరాముడు శ్రీరాముడు, షితాబుఖాను శత్రువు (రావణుడు) అంగీరస శుద్ధ పంచమి నాడు

వెలగొట్టబడెను. ఇభరాముడు పాలించ సాగెను.”

౩

ఏకశిలానగర కైఫియ్యతు పైరెండు కైఫియ్యతులకు విరుద్ధకథనము చెప్పుచున్నది. ఈ కైఫియ్యతు షితాబుఖాను హిందూ ద్వేషిగను, కాకతీయుల ద్వేషిగను వర్ణించుచున్నది. దీని ప్రకారము

“షితాబుఖాను చతుర్ముఖేశ్వర దేవాలయమును, వేయిస్తంభాల గుడిని, కాకతీయులు నిర్మించిన యితర దేవమందిరములను నాశనము చేసెను. ఆ యాలయముల రాలతో ప్రతాపరుద్రుడసంపూర్తిగ విడిచిన రాతికోటను పూర్తిగ కట్టెను. పరుసవేది శంభులింగ దేవాలయమునకు పశ్చిమమునను, కోనేరునకు దక్షిణమునను స్వోపయోగమునకు గొప్ప సౌధమును కూడ నిర్మించెను. దాని పేరు ఖాన్ మహల్. షితాబుఖాను వెంబడి కొందరు రత్నకంబళ్లు నేయువారు ఉత్తరమునుండి వచ్చి యీశిలాదుర్గములో నతని యొద్దనే నిలిచిపోయిరి.”

౪

చరిగొండ కైఫియ్యతుకూడ చితాపుఖానును పేర్కొనుచున్నది. ఈచరిగొండ కైఫియ్యతు శ్రీ లక్ష్మణరావుగారి యొక్కయు, డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రి యొక్కయు దృష్టికి తగిలినట్లు కనబడదు. ఇందలి చంద్రాంశములు ముఖ్యముగా మందుమల వంశమువారి వతందారీ ఏర్పాటుకు సంబంధించియున్నవి. అందుచే చారిత్రిక విలువ కలదిగా గనుపట్టదు. వాక్యములలో పొరపాట్లు కలవు. ఇది పూర్వపు భగోటను అనుసరించి 1906 ప్రాంతములో వ్రాయబడినది. ఈ వ్రాత ప్రతి లక్ష్మణరాయ పరిశోధమండలి కార్యస్థానములో నున్నది. ఈ కైఫియ్యతునందు ఇట్లు వర్ణనము గలదు:—

“శితాబుఖానుడు అనే తురకవంశం వారు యీ దేశంబులు ౭౪ దుర్గాలు రాజ్యంబుచేసినది డెబ్బై సంవత్సరంలు, శాలివాహన శకవరుషంబులు 1428 మొదలుకొని తుద శాలివాహన శకవరుషంబులు ౧౪౨౦పరియంతరం” క్రీ.శ.1498

VI. ఆంధ్ర కావ్యములు.

౧

చరిగొండ ధర్మన్న ప్రణీతమయిన చిత్రభారతము చితాపుఖానుని గూర్చి యెక్కువగ దెలుపుచున్నది. ఈ తెలుగు కావ్యము ఎనుములపల్లి పెద్దామాత్యున కంకితమీయబడినది. ఈ పెద్దామాత్యుడు చితాపుఖానునకు మంత్రిగా నోరుగంటిలో నుండెను. కావున ఇందలి కథనము సమకాలికము. ఈ పెద్దామా

త్యుడే పెద్దన్నగను, పెద్దిరాజుగను కైఫియతులందు వ్యవహరింప బడినాడని డాక్టరు హీరానందశాస్త్రిగారు వ్రాసినారు కాని అతడు అవసరాల పెద్దామాత్యుడు. ఈ మంత్రి ఎనుములపల్లి పెద్దామాత్యుడు కావున వీరిద్దరు వేర్వేరు పురుషులు చరిగొండ ధర్మన్నకవి "పదునాలవ శతాబ్దము యొక్క అంతమునందో పదునేడవ శతాబ్దముయొక్క యాదియందో యుండి యుండుటకు సందేహములేదు." అని శ్రీ వీరేశలింగముగారు వ్రాసియున్నారు. కాని పదునాలవ శతాబ్ద ప్రారంభము చిత్తాపుఖాను వైభవదశ అప్పటివాడయి యుండు నీకవి. ఈకాలమున సితాబుఖాను ప్రభ దుర్నిరీక్ష్యమాణ తేజోవిరాజితమై వెలుగొందు చుండెను. చిత్రభారతములో నీ చిత్తాపుఖాను ఎట్లు ప్రశంసింపబడినాడో కనుగొందము. వావిళ్లవారి ప్రతినుండి యీ పద్యములు గైకొనబడినవి.

1. "అక్షయత్త్రాభార దక్షదక్షిణభుజా-శాక్షేయకక్షత్ర రక్షితంబు
కూటకోటీకాంత కుంభకుంభప్రభా-మండితాంభోజాప్త మండలంబు
గంధసింధుర దాన గంధాంధమత్తపు-ష్పంధయ ఝుంకార బంధురంబు
విశ్వవిశ్వంభరా నశ్వరైశ్వర్యప్ర-బాశ్వరత్నవ్రాత శాశ్వతంబు
సంతతోత్సవ తోషిత శంభులింగ-సమ్మఖేందు శిలావంద్య చారుమంట
పస్థలీనృత్య దంగనాపాదరణిత-నూపురంబగు నేకశిలాపురంబు, పీఠిక 10

2. చలితేఁడి వెలుఁగులై కలువదమ్ములనేలు-కనుదోయి నెఱ్ఱపొద్దుగను చిలుక
మేలైన తామర మొడ నాడెముకన్య-కిరవైన యురము పెంపంది నెఱపఁ
దోలుచూలు బావన దొరనింపుతోఁగన్న-పొక్కిలి పురుటాలి పూవుఁబోలఁగఁ
బదయాఱుచన్నుల పసిమిఁజూపెడు వింత-సరిగదుప్పటి మేనఁ జౌకళింపఁ
బ్రాఁజదువుఁగుంపు ప్రోఁతలు పరిఢవిల్ల-మేటిజగములనాఁడు మిన్నేటిపాప
పుట్టినిల్లైన యడుగులఁ బొల్చియెపుడు-సంతసంబున వెలయుఁ బాంచాలివిభుఁడు
పీఠిక 11

3. ఆజగన్నాథ పదపద్మాయత్త చిత్త-సుభటమా మండలుండు భీమప్రతాప
ఖండ పరశుండు వైభవాఖండలుండు-భోగి వంశాబ్ధిచంద్రుండు భూరిబలుఁడు
పీఠిక 12

4. "అనువత్సరంబు బ్రాహ్మణులకు గోసహ-స్రములిచ్చు నృగనరేశ్వరునిరీతిఁ
గంధులకెనఁగఁ బాకాలచెర్వాదిగాఁ-జెఱువులు నిలుపు సగరుని కరణి.
దివ్యప్రతాపుఁడై దిగ్విజయంబుఁ గా-వించు మాంధాతృభూవిభునిలీల
దేవభూదేవతార్థిశ్రేణి కగ్రహా-రములిచ్చు భార్గవరాము పగిది

నిందుశేఖర పాదారవిందయుగళ
భావనాపరుఁడంగనా పంచబాణుఁ
డతులధైర్యాభిభూత హిమాచలుండు
మానభూపాల చిత్తాంబుఖానఘనుఁడు. పీఠిక 13.

ఈ పద్య ద్వితీయ పాదములో పాకాల చెరువు ప్రశంస గలదు. పాకాల చెరువు నిర్మాణములో చిత్తాబుఖానునకు సంబంధము కలదనుటకు గ్లింప్సెసు ఆఫ్ ది నిజామ్సు డొమినియన్సు అను గ్రంథములోని కథనమును సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఈగ్రంథమునుబట్టి చిత్తాబుఖానునకొక స్వప్నము వచ్చినదట. ఆస్వప్నములో ప్రతాప రుద్ర గజపతి (Prathaparudra of Orissa) పాకాల చెరువులో విశేషధననిక్షేపము పాతిపెట్టబడినచోటును చూపెనట. చిత్తాబుఖాను దానిని త్రవ్వితీసి కరగినసీసముతో రాతిపలకలను బంధించి, చెరువుకట్టలోని గండ్లను బాగుచేయించుటకు వినియోగించి నాడు. ఈ ప్రతాపరుద్రగజపతి అనువాడు కాకతీయవంశ ప్రతాపరుద్రుడే గాని కళింగ ప్రతాపరుద్రుడు కాడని డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారి అభిప్రాయము (పుట 11).

5. "సర్వ సర్వంసహా సంరక్షణక్రియా-చాతుర్య సప్తమ చక్రవర్తి
హరిదంత కరిదంత హరిరాజసురపూజ-తారకా నిర్మలోదారకీర్తి
దుర్వార పరిపంథి గర్వాంధకారాంధకా-రచ్ఛటాహరణ మార్తాండమూర్తి
హిమభూధేశ గంధేభఘోటక దాన-ధారాకృతాంభోనిధానపూర్తి

యాతఁడింపొందు లాటకర్ణాటభోట
ఝూటకరహాట పాండ్య పానాట గౌడ
చోళ మళయాళ రాజసంస్తూయమాన
మానధనుఁడైన చిత్తాంబుఖానవిభుఁడు. పీఠిక 14.

6. "ఆరాజేంద్ర శిఖావతంస నిజబాహాయుక్త విశ్వంభరా
ధౌరేయుండు విరోధి మంత్రిముఖ ముద్రాదక్షుఁడుద్యద్దయా
పారీణుండు పటీరతారక సుధాపాణింధమ శ్రీ యశో
హారుండెన్నులపల్లి మాదవిభు పెద్దామాత్యుఁడుల్లాసియై—పీఠిక 15.

7. "ధర్మనాహ్వయ సత్కవితాధురీణు
దాంతు శతలేఖినీ సురత్రాణ బిరుద
కలితునను వేడ్కఁ బిలిపించి గారవించి
తేనియలుచిల్క నిట్లని యానతిచ్చె, పీఠిక 17.

8. "...విచిత్రగతి నలంకారసరణి
మీఱురసములు సిప్పిల మెచ్చులొలుకఁ
జనుఁగు గావింపు నా పేర ననఘసుకవి
ధీయుతులు దండఁగాఁ జిత్రభారతంబు. పీఠిక 19.

9. "అని యానతిచ్చి కర్పూరతాంబూలంబు తోడఁ గూడ జాంబూనదాంబరా భరణ సంతానుద మృగమదగంధసారంబులు దోరహత్తులుగా నొసంగి యనిపిన నేనును, "భుజబలభీమ, ప్రతిగండ భైరవ, యిరువత్తు గండగోవాళ, గండరగండ భేరుండ, మండలీక మృగవేంటకార, సహరరాహుత్తరాయ, సంగ్రామ ధనంజయ, కోదండ విద్యాపాండిత్య రఘురామ, యపరిమిత భూదాన పరశురామ, నిరంతరి భోగ సుత్రామ, యష్టదిగ్గజ మనో భయంకర, దుష్టలాంగుళ లాయసరి గజాంకుశ, ఇప్పత్తేళు దండియుర నాయంకరతల గుండగండ, హెప్పుకట్టు కవి, కట్టు మండలీకరగండ, యెదిరించగండ సర్వ బిరుదరకోయర, వేశ్యాభుజంగ యనవరత కనకకర్పూరదాన ధారాప్రవాహానేక బిరుద ప్రశస్త మధ్యమ మండలాధీశ్వర, భోగివంశపయః పారావార రాకాసుధాకర, శ్రీ చిత్తాంబుఖాన మహీమహేంద్ర దక్షిణ బాహాపరిఘ ద్వితీయ విశ్వంభరాభారధౌరేయుండను ......నగు నమ్మంత్రిమణి పీఠిక 20

10. "ఏలించెఁ బతిచేత హిమధరాధర సేతు - పర్యంత మేదినీపతుల నెల్లఁ
జాలించె నిజబుద్ధి బలముచే నాజ్ఞావ - శంబులై చెలఁగ దేశంబులెల్లఁ
గూలించె సంగరక్షోణి బాహాసిచే - దర్పితారాతి జాతంబు నెల్లఁ
దూలించె నీగిచే దుర్వార బుధబంధు - యాచకవ్రాత దైన్యంబు నెల్ల
మించి చిత్తాంబుఖాన భూమీమహేంద్ర - సకల సామ్రాజ్య లక్ష్మీ ధురంధరుండు
భాగ్యసంపన్నుఁ డెన్ముకలపల్లి వాద-మంత్రి శేఖరు పెద్దనామాత్యవరుఁడు పీఠిక 72

పెద్దనామాత్యుని పెదతమ్ముడు సింగమంత్రికిని చిత్తాంబుఖానునకును సంబంధము కలదు. సింగమంత్రి దుర్గాధిపతిగా నుండెను.

11. "తనప్రతాపాగ్ని శాత్రవ సమిత్తతి నేర్చి-భూరిభూమీధ్రంబుఁ బుటము వెట్టఁ
ఘనకాంతి చంద్రిక జననేత్రకువలయం-బుల నేలి మరుముఖాంబుజము ముడుఁచఁ
దనదాన మేఘము వర్ధిల్లి యాచక చాతకా - వళిఁ బ్రోచి చంద్రమండలముఁ బొదువఁ
వలరుఁ జిత్తాంబుఖాన దయాత్తహేమ - చామరాందోళికార్జున ఛత్రపీఠి
కాకదండకళాది శృంగారకాది - రాజచిహ్నాంచితుఁడు సింగరాజు భువిని - పీ. 67

పెద్దనామాత్యుని రెండవతమ్ముడు తిరుమలయ్య ఓరుగంటిలో పాంచాలేశ్వరాల [illegible] గట్టించినాఁడు:—

12. "అలఘుప్రాభవుడయిన మాదవిభు తిమ్మామాత్యముఖ్యుండు తా
నెలయూరన్ రజతాచలంబుగతి లక్ష్మీశాలయం బర్థి ని
శ్చలభక్తి న్విలసిల్లఁ జేసి మఱి పాంచాలీశ్వర ప్రాంగణ
స్థలిఁ గట్టించె సువర్ణకుంభవిలసత్సౌధంబు నోర్గంటిలోన్. —పీఠిక 64.

పితాబుఖాను సంప్రోక్షణ చేసిన పాంచాలీశ్వరాలయ మిదియే.

13. "...భోగికుల సమ్రాడ్బంధుర పక్ష...(పెద్దనామాత్యా!) - 2.161

14. "శ్రీలక్ష్మీశ్వర పాదభక్తి నిరతా చిత్తాబుఖాన క్షమా
పాలాగ్రేసర సత్కృపాకలిత దీక్షాదీక్షితా పేటికాం
దోళీఛత్ర కళాచికా మణిగణా నూనాంక చేతోద్భవ
ప్రాలేయాంశు జయంత యావదిపు నిర్వాగ సంహారకా - 4-146

వావిళ్ళవారు ప్రకటించిన యీ చిత్రభారత ప్రతియందు "చిత్తాంబుఖా"నని పై పద్యములలో ముద్రితమయినది. పూర్వోక్త 14వ ఉదాహరణములో "చిత్తాబుఖాన" అని ముద్రితమయినది. ఈ ప్రతి శ్రీ వీరేశలింగముగారు ప్రకటించిన ప్రతిని సవరించి "పరిశుద్ధముగా, ముద్రా ప్రమాదాదులు సవరించి" పునర్ముద్రణము చేయబడినట్టిది. శ్రీ వీరేశలింగముగారు తాము ప్రకటించిన ప్రతిలో "మానవభూనాథ చిత్తాబ్జభానుఁడతఁడు" అని ముద్రించిరి. అనగా వీరేశలింగముగారి పాఠము ప్రకారము ఈ నాయకుని పేరు "చిత్తాబ్జభానుఁడు". చిత్తాపుఖానుఁడను పేరు విచిత్రముగా మౌసల్మాను నామధేయముగా నుంటచే, చరిత్రాధారములు తెలియక పరిష్కర్తలు పడిన గజిబిజి యిది. ఈ విషయమును గూర్చి శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు శివతత్వసార పీఠికలో 1921 లో ఇట్లు వ్రాసియున్నారు:-

"శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారీ గ్రంథమును బ్రకటించిన సమయమునందు "చిత్తాపఖానుఁ"డను వాఁడొకఁడు కలఁడని వారికిఁ దెలియదు. వారికే గాదు, ఇతర చరిత్రకారులకుఁగూడ బాగుగఁ దెలియదనియే చెప్పవచ్చును. ఇదియుఁగాక, పద్యములోని సందర్భమును జూడఁగా నచ్చట వర్ణింపఁబడిన రాజు హిందువుగఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. గాని తురకవానిగఁ గానరాఁడు. ఇప్పటికిని నీతఁడు హిందువా మహమ్మదీయుఁడా యనినమాట స్పష్టముగఁ దేలలేదు. కావున వీరేశలింగముగారు 'చిత్తాపఖాను' శబ్దమును 'చిత్తాబ్జభానుఁ'డుగ దిద్ది ప్రకటించిరి.

లచేఁ బాడుచేయఁబడిన పాంచాలీశ్వర దేవాలయము నితఁడు మరల బాగుచేయించె నని యీ శాసనమందున్నది...)".

౨

అద్దంకి గంగాధర కవి రచించిన తపతీసంవరణోపాఖ్యానమునందును చితాపుఖానుని యుదంతము సూచితమయినది. ఈ కావ్యము గోలకొండ నవాబగు ఇబ్రహీం మల్కునకు (మల్కిభరామునకు) కృతి . యీయఁబడినది. ఈమల్కిభరాముడు ఇబ్రహీం కుతుబుశాహ అను పేరుతో 1550-1580 వరకు గోలకొండ నేలెను. ఇతడు కులీకుతుబుశాహ (1512-1543) కుమారుడు.

ఈ కావ్యములో

"కంపమంది చితాపుఖానుఁడు గౌతమీ తటిని లంఘించి పోఁబుటము వెట్టె"

అని యుండుటంజేసి షితాబుఖాను ఇబ్రహీం కుతుబుశాహకును సమకాలికు డగుచున్నాడు. షితాబుఖాను గోదావరిదాటి పారిపోవుట కులీకుతుబుశాహ విజయనాధదేవ గజపతుల మధ్య జరిగిన పూర్వోక్త సంధిని సూచించుచున్నదని డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగా రభిప్రాయ పడుచున్నారు.

3

కుమార ధూర్జటి ప్రణీతమయిన కృష్ణరాయ విజయమునందు చిత్తాపుఖాను ప్రశంసకలదు. ఈ కావ్యకర్తకు వేంకటరాయామాత్యుఁ డను రెండవ నామము కలదు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేరి కందుకూరు కొండవీడు, కొండపల్లి వినుకొండ మొదలగు కోటలను జయించి, జయోత్సాహంబున మించి, గజపతి యున్న దేశంబునకుం గమకంబునం దమకంబుమీరం జన నెంచెనట. ఈ దండయాత్రయందే రాయలవారికి చితాపుఖానుతో సంగరము తటస్థించినది. చితాపుఖాను ఓడిపోయినాడు. ఈ కథాభాగమును కుమార ధూర్జటి ఇట్లు వర్ణించియున్నాడు:—

1. ఆవీర నృసింహాధరి
   శ్రీవరనందనుఁడు రణదతిస్ఫుటభేరీ
   రావములు చెలఁగ నడచెన్
   దేవతలు నుతింప గజపతిన్ గెలుచుటకై 69
2. చనుచోఁ జితాపుఖానుం
   డనువాఁడు ధరాధరాంతరాంతరసీమన్

గనుమలలో నలువదివేల్
ఘనశార్జ్ఞ్య ధరుల్ చెలంగఁ గలహ మొనర్పన్ 3.70

3. నాలుగు దిక్కులం గవిసి నట్టడవిం జరియించు నచ్చమూ
పాళిగలంగ బల్లెముల బాణములన్ మెఱుఁగీటు గుంపులన్
రాలఁదుపాకులం బలు ఫిరంగుల భంగమునొందఁ జేసి గ
గ్గోలుపడం గడంగి యెలగోలు బలంబు చలం బెలర్పగన్ 3.71

4. ముంగలనెసంగరంగ
త్తుంగ తురంగేంద్ర ఖురవిధూతరజంబుల్
నింగిఁ జెలంగఁ గళింగ ధ
రాంగణమున నిల్చెరాయ లద్భుత మతియై 3-72

5. చితాపుఖానుఁడం గడింది చిచ్చు నార్చనేర్చి వ
చ్చితింగదా ముదంబుమీఱ శీఘ్రమీ గజాధిపున్
నితాంతకీర్తి ధాత్రిలోన నిండగెల్చెదన్ ఘన
ప్రతాపదీధితిన్ దిగంతభాగము ల్విరాజిలన్ 3.73

చితాపుఖాను 60,000 శూరులతో రాయల నెదిరించెను. వానిదాడి కడింది చిచ్చుగానుండెను. ఆ చిచ్చునార్చుట కష్టమయిన కార్యము కనుకనే, ఆజయము రాయలకు ముదంబుగూర్చెను. చిచ్చు నార్చనేర్చి వచ్చితింగదా యని రాయల వారు దీర్ఘ నిశ్వాసము చేసిరి. ఈ సంఘటనము క్రీ. శ. 1515-16 లో జరిగినది. విశ్వనాథరాయుని స్థానాపతి రచించిన "రాయవాచకము" నందును ఈ విషయము వర్ణిత మయినది.

౪

రాయవాచకము విశ్వనాథరాయని స్థానాపతి రచించిన గ్రంథము. ఇందలి 94-95 పుటలలో చిత్తాపఖానునిగూర్చిన ప్రసక్తి యిట్లు గలదు:—

"రాయలవారు ... కదలిపోగా గజపతివారి కనమల నడుమ పొయ్యేటప్పుడు చితాపుఖానుఁడనేవాడు అరవై వేల శింగాణి రాతులతో దట్టు కనుమమార్గమున పొయ్యే రాతురాణువమీద చిత్తవాన గురిసినరీతి అమ్ముల గురియించ్చగా అంమ్ములనుండ్డి తప్పించుకొనువారున్ను ఆ యంమ్ములకు యెదురై నిలిచినవారున్ను ముంద్దు వెనక తెలియక నిలిచినవారున్ను ఆడాడ దిగ్భ్రమపడి వున్నవారున్ను యీరీతిని వుండ్డగా చితాపుఖానునికి యెదురులేదు గనక జగడం శేయుగా ఆ సమ

యీన కర్నాటకంకై జీతం రాకుం చితాపుఖానునికి పెడతలపోటుగా యిరు పార్శ్వాల కనుమల పొడువున నక్కి చితాపుఖానుని వెనకదిక్కులకై వచ్చి శింగాణుల చేతనున్ను ఖడ్గముల చేతనున్ను బరిజెల చేతనున్ను వేటాడు తునకలుగా నరకగా చితాపుఖానుని తెగలకు కనుములో నిలువకూడక విరిగి పారగా వెంబడించ్చి తరుముకబోయి వారిని దుర్గం చొరబోలి తిరుగా వచ్చిరి. గనక అప్పుడు చితాపుఖానుని తెగలో యిరవై మూడు వేల స్వారుమున్ను నాల్గు వేల గుఱ్ఱమున్ను వఖజావున్ను మడిసి ఆటుతర్వాత సమునళం ఆక్సాంత్తమున్ను ముందర కదలిపోయిరి..."

కృష్ణదేవరాయలవారు కళింగ దేశముపై దండెత్తినది 1515-1516. కావున ఈ సంఘటనము ఆ కాలమునకు చెందియున్నది. "కృష్ణరాయ విజయము" లోని వర్ణనలతో నిది సరిపడుచున్నది.

VII. హిందువా? ముసల్మానా?

ఏకశిలానగర కైఫియ్యతులోని భావమును వ్యాఖ్యానించుచు డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారు ఇట్లు వ్రాసియున్నారు. (పుట 10)

ఏకశిలానగర కైఫియ్యతును నమ్మినచో షితాబుఖాను తన కార్యసిద్ధి కొరకు, అనగా మహమ్మదీయ విజేత ఆగ్రహమునుండి తప్పించుకొనుటకు ఇస్లాం మతమును స్వీకరించినాడేమో యనియును కొనవలసివచ్చును. ఇందు ప్రకటితమయిన శాసనమేమి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారుల వ్రాతలేమి, ఇంక నితర ఆధారము లేమి యితడు హిందువనియే చెప్పుచున్నవి. మొదటి కైఫియ్యతులో బోయవాడని నుడువబడినది. బోయులు పల్లకీలు మోయుట, చేపలు పట్టుట వృత్తిగాగల శూద్రజాతీయులగు అల్పులు కావున వీడు కులపు పట్టుదల కలవాడుగా నుండక పోవచ్చును. అల్పజాతి సంభవుడగుటచే అగ్రవర్ణముల వారితనిని గౌరవింపకుండుటయు, వీడు వారిని ద్వేషించుచుండుటయు సంభవించియుండును. హిందూ దేవాలయముల శిలాపరికరములతో నీతడు రాతికోట నిర్మాణమును ముగించియుండుట అర్థమగుటలేదు. అప్పటి సంగతి సందర్భములను పురస్కరించుకొని వాడట్లు ప్రవర్తించవలసిన అవసరము కలిగెనేమో! ఆపవిత్ర మందిరములు శిథిలములయిపోగా, వాటి పరికరములు వినియోగించి యుండవచ్చును. పేరు చివర నుండు ఖానుశబ్దము వాడు మహమ్మదీయుడయినట్లు తెలుపును. ఎప్పుడు, ఎట్టి సందర్భములందు వాడు మహమ్మదీయమత మవలంబించినది మనము చెప్పజాలము. ఇప్పుడు మన దృష్టిలోనున్న యీశాసన సమయమున, అనగా క్రీ.శ. 1504లో వీడు సనాతనాచార పరాయణుడగు హిందువుగా నుండెను. అయినను. షితాబుఖానను పేరుతోనే వాడు తెలియ

వచ్చుచుండెను. ఈకైఫియ్యతునే నమ్మవలసి యున్నచో వీడీకాలమునకు ముందే అస్వామతమును స్వీకరించి యుండి యుండును. దీనికి సాదృశ్యముగా "వరంగల్‌ను జయించిన మొదటి మహమ్మదీయుడు షితాబుఖాను. ఇతడు మసీదుయొక్క పశ్చిమ ద్వారముదగ్గర కొన్ని మందిరములను కట్టించెను" అని "గ్లింప్సెసు అఫ్ ది నిజామ్సు డొమినియన్సు" అను గ్రంథము చెప్పుచున్నది. ఈ వాక్యము వ్రాసిన చరిత్రకారుని పేరు చివరనుండు ఖానుశబ్దము తప్పుత్రోవను బడవేసి యుండును. ఏలయనగా, షితాబుఖాను మతమునుబట్టి ముసల్మాను అనుటకు తెలిపెడు ప్రమాణములు తెలిసినంతవరకు ఏమియు లేవు. పైగా, మహమ్మదీయ చరిత్రకారులగు ఫెరిస్తా మొదలగువారు వీనిని కాఫరని చేర్కొన్నారు. ఈ విధముగా వీడు ముసల్మాను కాడని స్పష్టపడుచున్నది. 1503లో వీడు గాఢ ధర్మాభిరతుడగు హిందువని యీ శాసనము నిర్దేశించుచున్నది. పైన పేర్కొన్న కయిఫియ్యతుగా వీడు హిందువుల ద్వేషి యనియు ముసుగువడిసదే గాని వీడు ముసల్మాను అయినట్లు చెప్పుటలేదు. కెమ్మాయి కైఫియ్యతు వీడు బోయకులములో జన్మించినట్లు తెలుపుచున్నది. కావున అగ్రవర్ణములవారు వాని అల్పజాతి సంభవమును మరచిపోక,—అగ్రవర్ణ హిందువులు ఆ యా శూద్రులను, అంత్యజులను హిందువులనుగా పరిగణింపరు కావున – వీనిని ద్విజునిగా అగ్రవర్ణములవారు ఒప్పుకొనలేదేమో యని తోచుచున్నది. అయినను వీడు ముసల్మాను కాడు. అగ్రవర్ణములవారి ప్రవర్తనము తనయెడ నిట్లు విస్పష్టమగుచుండుటచే, వీడు తన యిష్టమువచ్చినట్లు ప్రకటించుకొనుటకు నిశ్చయించి, భోగివంశములో మహారాజన్యుడగను విక్రమాదిత్య తుల్యుడగను తాను వర్ణితుడగునట్లు ఏర్పాట్లు చేసికొనెను కాబోలు"

ఈవిధముగా ఏకశిలానగర కైఫియ్యతులోని విషయమును సమన్వయించుటకు డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారు చాల దూరము పర్యించినారు. తుదకు హిందువనియే నిర్ధారణకు వచ్చినారు. ఈ చర్చలో "అగ్రవర్ణ హిందువులు ఆయా శూద్రులను, అంత్యజులను హిందువులనుగా పరిగణింపరు" అని మెల్లగా అభిప్రాయమును జారవిడిచినారు. ఈ భావము తమ వాదమును ఎట్లు పోషించుచున్నదో తెలియుటలేదు. శూద్రులు, అంత్యజులు హిందువులు అగునా ? కారా? అనుచర్చ మన కప్రస్తుతము. ఇక ఏకశిలానగర కైఫియ్యతును వేరువిధముగ సమన్వయించుటకు వీలులేదా ? వీలున్నట్లే తోచుచున్నది.

VIII. ఇద్దరు షితాబుఖానులు

చరిత్రగ్రంథములు, కయిఫియ్యతులు పరిశీలించినప్పుడు 'షితాబుఖాను' అను పేరుగల వ్యక్తులు యిద్దరున్నట్లు డాక్టరు

హీరానందశాస్త్రిగారికి అనుమానము తోచినది. కావున తమ యీ అనుమానమును ఆ యా సందర్భములందు వెల్లడించి యున్నారు. ఆ భాగములను క్రింద చూపుచున్నాను:-

"ఈ కయిఫియ్యతులలో వర్ణితమయిన విషయములు ఇద్దరు షితాబుఖానులు- వేర్వేరు పురుషులు- ఉన్నట్లును వారి పరస్పర చరిత్రలు మిళితమయిపోయి నట్లును తెలుపుచున్నవి." పుట 5

"ఈ కయిఫియ్యతు (V-2) షితాబుఖాను జీవితములోని కొన్ని సంఘటనలను పేర్కొనుచున్నది. ఇవి గోలకొండ నవాబగు ఇబ్రహీం కుతుబుషా రాజ్యకాలము నాటివి.(1551-1581) వాస ఈశాసనపు షితాబుఖాను క్రూరహుమాయూన్ శాహా (1458-1461) సమకాలికుడు గావున, ఈ కయిఫియ్యతులో ఇబ్రహీం కుతుబుశాహా సమకాలికుడుగా చెప్పబడిన షితాబుఖాను మరియొక వ్యక్తియై యుండవలయును. ఇబ్రహీం కుతుబుసాహా కాలములో షితాబుఖాను అనువాడొకడుండె నని తారీఖి కుతుబుశాహీలోని ఈ క్రింది కథనము IV-4 వల్ల తెలియనగుచున్నది." (పుట 7)

"నిశ్చయముగా వీడు(V 2 లో వర్ణితమయినవాడు) మరియొక షితాబుఖాను అయి యుండవలెను. ఈ రెండు కయిఫియ్యతులు (V-1,2)విషయములను కలగాపులగము చేసినవి. క్రూరహుమాయూన్ శాహా కాలమునాటి షితాబుఖాను వేరనియు, ఇబ్రహీం కుతుబుశాహా నాటి షితాబుఖాను వేరనియు కనుగొనజాలకపోయినవి. బురహానీమసీర్ ననుసరించి పైన నుడివిన ప్రకారము క్రీ. శ. 1461 ప్రాంతములో హుమాయూన్ క్రింది అమీర్లలో షితాబుఖానొకడయి యుండెను. ఈకాలములో వీడు 20 లేక 25 సంవత్సరముల ప్రాయపు యువకుడని ఒకవేళ మనము భావించినచో, 1571 లో అనగా ఈ సంఘటనము జరిగిన ఇబ్రహీంరాజు కాలములో వీడు 130 లేక 135 సంవత్సరములవాడయియుండును! కావున ఇప్పుడు ప్రశస్తిలో వర్ణితమయిన వీరుడు ఏకనామధేయుడగు వేరొకనితో విడదీయవలసియుండును. ఈ రెండవవాడు క్రీస్తుశకము 16 వ శతాబ్దముయొక్క తరువాతి అర్ధభాగములో వచ్చినట్టివాడయియున్నాడు" (పుట 9).

పూర్వోక్త వాక్యములనుబట్టి ఇద్దరు షితాబుఖాను లున్నట్లు డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారు తమ యభిప్రాయముగా స్పష్టపరిచినారు. ఇద్దరున్నారని తలంచుటయే సమంజసముగా గనుపడుచున్నది. అయితే యీ యిద్దరిలో మొదటివాడగు శాసనపు వీరుడు హిందువని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ విషయమును చిత్రభారతములోని వర్ణనావిశేషములు ధృవపరుచుచున్నవి. ఇక రెండవవాడు మహమ్మదీయుడయి యుండవచ్చును. అట్లే

యయినచో ఏకశిలానగర కయిఫియ్యతు లోని విషయములు మన బుద్ధిచాతుర్య ములు పడుపులెత్తకుండనే సత్యచరిత్ర మని నిర్ధారించుటకు అవకాశము కలుగు చున్నది.

ఈ రెండవ షితాబుఖాను మహమ్మ దీయుడని నిరూపించుటకు వేరు కారణము లును గనుపించుచున్నవి. ఏకశిలానగర కయిఫియ్యతులోని చివరి వాక్యములను డాక్టరు హీరానందశాస్త్రిగారు గమనించి నట్లు లేదు. అందిట్లున్నది:—

"షితాబుఖాను వెంబడి కొందరు రత్నకంబళ్లు నేయువారు ఉత్తరమునుండి వచ్చి యీ శిలాదుర్గములో నతనియొద్దనే నిలిచిపోయిరి".

ఈ వాక్యములోని "షితాబుఖాను వెంబడి" "ఉత్తరమునుండివచ్చి" అను పదములు ఈ రెండవ షితాబుఖాను ఉత్త రమునుండి వచ్చిన వాడని స్పష్టపరుచు చున్నవి. కావున వీడు ఉత్తరమునుండి వచ్చిన ముసల్మానుడయి యుండును. ఈ రెండవ ముసల్మాను వీరుడు హిందు ద్వేషిగా నున్నాడన్నచో అందాశ్చర్య మింతమాత్ర ముండకూడదు. ఇక ఏక శిలానగర కయిఫియ్యతులోని విషయ ములు సత్యచరిత్రాంశములేయని మనము తీర్మానించవచ్చును.

మేమిచ్చిన చరిగొండ కయిఫియ్యతు (V-4) కూడ ఈ వాదమున కుపబలముగా నున్నది. అందిట్లున్నది:—

"శితాబుఖానుడు అనే తురకవంశం వారు యీదేశంబులు 2ర దుర్గాలు రాజ్యంబు చేసినది డెబ్బై సంవత్సరంబులు".

ఇందు "తురకవంశంవారు" అని స్పష్టం గానున్నది. కావున రెండవ షితాబు ఖాను మహమ్మదీయుడనుటలో సందేహ విచ్ఛేదము కలుగుచున్నది.

"వరంగల్లును జయించిన మొదటి మహమ్మదీయుడు షి తా బు ఖా ను . . ." అని "గ్లింప్సెసు ఆఫ్ ది నిజామ్సు డొమీ నియన్సు" అను గ్రంథములోని వాక్య మును ఈ వాదమునకే పుష్టి కలిగించు చున్నది. డాక్టరు హీరానందశాస్త్రిగారు సెలవిచ్చినట్లు "పేరు చివరనుండు ఖాను శబ్దము" ఆ చరిత్రకారుని తప్పుత్రోవను పడవేసి యుండలేదేమో.

IX షితాబుఖాను హిందువే.

షితాబుఖాను వంశీయులగు పూర్వు లను గూర్చిన సత్యచరిత్ర విశేషములు తెలియవు. ఇతని మొదటిపేరేమో, సరి యైనపేరేమో తెలియదు. ఈ శాసన మునుబట్టి ఇతనిపేరు చిత్తాపఖాన. ఇది షితాబుఖానను పదమునకు సంస్కృతీకర ణము. కయిఫియ్యతులు, కావ్యములు, ముసల్మానుల వ్రాతలు పైన వివరించి యున్నాము. వాటినిబట్టి ఇతని మొదటి పేరు సీతడు. ప్రాభవదశలో సీతాపతి అని గౌరవముగా పిలువబడినాడు. తరువాత

షితాబుఖాను అను పేరును వహించి యుండవచ్చును. కొంతకాలము మహమ్మదీయ రాజుల క్రింద సరదారుగా నుండుటచే, హుమాయూన్ షాహాయో, మరి ఎవ్వరో ఇతని కీ బిరుద మిచ్చియుందురు. లేదా ఇతడే తనకు తానే యీ బిరుదము పెట్టుకొని యుండవచ్చును. ఏదియు నిర్ధారణగ చెప్పలేము. ఈ నామము ఇతని జీవితమందలి అత్యంత శీఘ్రాన్నత్యాభ్యుదయములను సూచించుచున్నచో అందు వికల్పమేమియు లేదు. షితాబు అనగా అభ్యుదయము. ఖాను అనునది శూరనాయకుడని అర్థమిచ్చెడు బిరుదనామమే. ఖాను అని పిలువబడినంతమాత్రమున వాడు ముసల్మానయి యుండవలసిన అవసరము లేదు. ఏలయనగా హిందువుకూడ అట్లే పిలువబడవచ్చును. మియా, మిర్జా అను పదములు కూడ నట్టివే. ఈ శాసన లిఖితమునుబట్టి షితాబుఖాను కొడుకు, హిందువుడయిన అవధూతఖాను నామధేయమును వహించియున్నాడు. అవధూత అనునది నిశ్చయముగ హిందువులు పెట్టుకొను సంస్కృతపదము. ఈ శాసనమువల్ల ఇతడును, ఇతని కొడుకును బ్రాహ్మణమత పరాయణులని నిస్సందేహముగ తెలియుచున్నది. తారీఖి కుతుబుషాహీ అను గ్రంథము ఇతడు కాఫరు అని స్పష్టముగ నుడువుచున్నది. ఈ గ్రంథపు వ్రాతప్రతి ఆసఫియా గ్రంథాలయములో నున్నది. అందలి వక్కాణ మిట్లున్నది:—

"నవాబుగారి భాగ్యవిశేషమున అట్టి బలీయదుర్గము పట్టుకోబడినది ... విజేతలయిన సైనికులు హస్తములు చాచి, షితాబుఖాను, అతని దుష్టసహాయకులు కూడబెట్టిన ధనమును, రత్నాభరణములను దోచుకొని కొల్లగొట్టిరి. షితాబుఖాను కుటుంబపు రాజమూర్తులును, అవరోధజనమును రచ్చ కీడ్వబడిరి. నవాబు అనుమతిప్రకారము కాఫరుల భవనములు, దేవమందిరములు భగ్నము చేయబడెను. వాటి స్థలములందు ముసల్మానుల మసీదులు, ధార్మిక నివాసములు నిర్మితములు కావింపబడెను."

ఈ శాసనానుసారము షితాబుఖాను భోగివంశములో పుట్టినాడు. భోగి అనునది భోగిని అనుపదమునకు రూపాంతరమో, భోయశబ్దమునకు సంస్కృతరూపమో చెప్పజాలము. శాసనమున వాడు జన్మతః ద్విజత్రయములలో ఏదేనొకదానికి చెందినవాడని కాని శూద్రుడని కాని నుడువుట లేదు. ఇతని పితామహుడు నాయకేంద్రుడగు నాగాఖ్యుడు. ఇతని తండ్రి ధానువ్యపేరుడగు మానాఖ్యుడు. తల్లి గౌరాంబ.

ఈశాసనము ప్రకారము షితాబుఖాను శా.శ. 1425 మాఘ శు ౫ ఆదివారము (21 జనవరి 1504) నాడు మహమ్మదీయుల నిర్జించి ఓరుగల్లు పురమును స్వాధీనము చేసికొనెను.

"బురహానీమసీద్" అను గ్రంథము ప్రకారము 903 హిజ్రిలో (క్రీ.శ. 1497)

వరంగల్ కుతుబుషాహీ రాజ్యములో చేరియుండెనని తెలియనగుచున్నది. ఏలయనగా, కులీకుతుబుషా "తెలంగాణములోని సామంతరాజు లందరిపయిన ప్రభుత్వము వహించి, తన పూర్వరాజ్య ప్రాంతమునకు వరంగల్‌ను కోయిలకొండ వాటి సామంత భూములను కలిపివేసెను" అని అందు వ్రాయబడియున్నది. అందుచేత, ఈశాసన కథానాయకుడు 1504లో కులీకుతుబుషా (గోలకొండ కుతుబుషా వంశస్థాపకుడు) పిడికిటినుండి ఓరుగంటిని లాగుకొని యుండెనని సుసము నిర్వివాదముగ తేల్చవచ్చును. అప్పటి కతడు స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించియుండడు. వరంగల్ షితాబుఖాను స్వాధీనములో ఎక్కువకాలము నిలిచియుండలేదు. ఏలయనగా, కులీకుతుబుషా 1512 లో అలా ఉద్దీన్ ఇమాదుషాను ఓడించినపిదప దీనిని మరల పట్టుకొనియుండెను. కాబట్టి షితాబుఖాను తన విజయఫలములను ఆరు ఏడు ఏండ్లకంటె నెక్కువకాలము అనుభవించి యుండడు. ప్రాచీన హిందూ రాజులవలె జీవ ప్రతిష్ఠలుచేసి దాన ధర్మాలొనర్చుటయే మహదాశయముగా గలిగి, తన ఆశయసిద్ధిని సంపూర్ణముగా బడసిన యీ తారాచువ్వ వీరునివంటి వానికి ఈ ఆరేడేండ్లకాలము అంత తక్కువ కాలము కాదేమో!

పైన వర్ణితమయిన కథనమునుబట్టి షితాబుఖాను హిందువే కాని మహమ్మదీయుడుకాడు. వీడు సామాన్య బోయ కుటుంబములో క్రీ. శ. 1440 లో జనించియుండవచ్చును. భాగ్యరేఖ ననుసరించియు, స్వయంసహాయమునను ఉన్నత పదవికి వచ్చెను. మొదట ఇతడు బహమనీ వంశ హుమాయూన్‌షాక్రింద వరంగల్ పాలకుడుగా నుండెను. తరువాత స్వతంత్రుడయ్యెను. 1504 ప్రాంతములో స్వతంత్ర రాజ్యమును స్థాపింపగలిగి, ఏకశిలాపురి నేతగ - చిరకాలము కాకపోయినను - కొంతకాలము పాలింపగలిగెను. అంత దురదృష్టదినములు వచ్చెను. తుదకు గోలకొండ నవాబులతో యుద్ధము చేయుచు 1512 లో రణరంగమున వీరశయనము నొందెను.

X విన్నపము

షితాబుఖాను-సీతాపతి అను ద్వంద్వ నామములతో ప్రసిద్ధికెక్కిన వీరవరుని గూర్చి వినినప్పుడెల్ల వాని పూర్ణోదంతము తెలిసికొనవలయునని కుతూహలము నాకు కలుగుచుండెడిది. మా నిజాం సర్కారు ఆర్షశాఖవారు ప్రకటించిన "వరంగల్ షితాబుఖాను" అను శాసన గ్రంథము (No 9)ను డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యయు నాకెంతో యానందము కలిగించినది, అంతియెగాదు. ఆగ్రంథమునందలి అద్భుత వీరచరిత్ర గాధలను ఇంగ్లీషు రాని మా యాంధ్ర సోదరులకు తెలుపుట భావ్యముగా భావించితిని. ఏతద్భావపరిణామమే యీ వ్యాస రచనము.

డాక్టరు హీరానంద శాస్త్రిగారి రచనమును పూర్తిగ ననువదించియున్నాను. క్రొత్తవిషయము లేమయిన దొరకునేమో యని ప్రయత్నించినాను. కాని ఒకటి రెండు అల్పవిషయములు తప్ప చెప్పుకోదగ్గ దేమియు లేదు. ఆంధ్ర కావ్యములలోని పద్యములను పూర్తిగ నుదహరించినాను. ఇందలి ఎనిమిదవ ప్రకరణము మాత్రము డాక్టరు హీరానందశాస్త్రిగారికి వినమ్రుడనయి చేర్చినాడనని మనవి చేసికొనుచున్నాను.

ఆంధ్ర చరిత్రకు సంబంధించిన ప్రసిద్ధ వీరుని శాసన గ్రంథమును ప్రకటించిన నిజాం సర్కారు అర్ష శాఖవారికిని, అత్యంత శ్రద్ధతో, సమర్థతతో శాసనమును పరిశోధించి, పెక్కు నూతనాంశములను క్రోడీకరించి వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన డాక్టరు హీరానందశాస్త్రి, ఎం. ఏ; ఎం. ఓ. యల్; డి. లిట్ గారికిని కృతజ్ఞతాపూర్వకముగా నమస్కరించుచున్నాను. నా యీ వీరగాన ప్రయత్నమును జూచి, విని, హర్షించి, ప్రోత్సహించిన నామిత్రుల కందరకును కృతజ్ఞుడనయియున్నాను.

నేటి హైదరాబాదు

శ్రీ కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారు

ప్రభువు

హిజు ఎగ్జాల్టెడు హైనెస్, లెఫ్టినంటు జనరల్ సిపాహ్‌సాలారు, ఆసిఫ్ జా 8, ముజప్ఫరుల్ ముల్కు-వాల్ ముమాలిక్, నిజాముల్‌ముల్కు, నిజాముద్దౌలా, నవాబు సర్ మీరు ఉస్మానలీ ఖాన్ బహద్దరు, ఫత్తేజంగు, జి. సి. ఎస్. ఐ; జి. బి. ఇ, సుల్తానల్ ఉలూం, హైదరాబాదు - బరారు నిజాం రాజన్యులు.

శ్రీ ప్రభువువారు ఆసఫ్‌జాహీ రాజవంశములో ఏడవ పురుషుడు. 1911 లో సింహాసనాసీనులయిరి. శ్రీవారి రాజ్యపరిపాలనా రజతోత్సవము 1936 లో మహా వైభవముగా జరిగినది. శ్రీవారు బ్రిటిషు సార్వభౌమప్రభుత్వమునకు ఆప్తమిత్రులు. రెండవ ప్రపంచ సంగ్రామమున నొనర్చి సహాయ సంపత్తిని పురస్కరించుకొని శ్రీ ఆరవ జార్జిచక్రవర్తిగారు "రాయల్ విక్టోరియన్ చెయిన్" అను ఉదాత్త గౌరవ బిరుదము శ్రీవారికి నొసంగి బహూకరించిరి. శ్రీవారి గౌరవార్థము కాల్చెడు ఫిరంగిగుండ్ల సంఖ్య 21.

రాజ కుటుంబము

ఘనత వహించిన వాలాషాన్ బిరారు యువరాజు నవాబు అజంజాహ్ బహద్దరు, జి. సి. ఇ, జి. సి. వి, ఇ, గారు శ్రీప్రభువు వారి జ్యేష్ఠకుమారులు. వీరి సతీమణి దుర్రెషవార్ దుర్దానా బేగం సాహెబా గారు. ఈ రాజదంపతులకు ఇద్దరు కొమరులు గలరు. జ్యేష్ఠకుమారుడు నవాబు ముకర్రంజాహ్ బహద్దరు డేరాడూన్ కళాశాలలో విద్య నభ్యసించుచున్నారు. ద్వితీయ పుత్రుడు నవాబు ముకఫకంజాహ్ గారు, బిరారు యువరాజుగారు రాష్ట్రీయ సర్వసైన్యాధిపతి. గౌరవ భృతి నెలకు రు 2000/-లు.

వాలాషాన్ నవాబు మొఅజ్జంజాహ్ బహద్దరు కె. సి. ఐ. ఇ. శ్రీ ప్రభువువారి ద్వితీయ పుత్రులు. మొఅజ్జంజాహ్ బహద్దరు వారు నగరాభివృద్ధి సంఘమునకు అధ్యక్షులుగా మనారు. గౌరవ భృతి నెలకు రు 1000/-లు. వీరి సతీమణి నీలోఫర్ ఫర్హాత్ బేగం సాహెబాగారు.

రాజుగారి కోడండ్రిద్దరును తురుష్క సుల్తాన్ రాజవంశీయులు.

నవాబు బసాలత్ జాః బహద్దరు వారు శ్రీ ప్రభువువారి సోదరులు. బసాలత్ జాః బహద్దరువారు రాష్ట్రీయ సెకండరీ ఎడ్యుకేషన్ బోర్డునకును, జాగీర్దారుల కళాశాల పరిపాలక సంఘమునకును అధ్యక్షులుంగా నుండి విద్యావిషయములందు శ్రద్ధగైకొనుచుందురు.

మంత్రిమండలి.

ఇచ్చటి మంత్రిమండలిని బాబెహుకూమత్ అందురు. అనగా కార్యనిర్వాహక సభ (Executive Council). ఇందు తొమ్మిదిమంది మంత్రులుగలరు. ప్రస్తుతము ప్రభుత్వమును సాగించుచున్న మంత్రిమండలిని ఈక్రింద పేర్కొనుచున్నాము:-

1. ప్రధానమంత్రి:- కర్నల్ సర్ మహమ్మదు అహమద్ సయీద్ ఖాఁ, చత్తారి నవాబు, నవాబు సయీదుల్ ముల్కుబహద్దరు, కె. సి. యస్. ఐ. ఎం. బి. ఇ., ఎల్. ఎల్. డి. వేతనము రు. 5000 కల్దార్లు. అలవెన్సు రు. 1000 హాలీలు. ఇతడే కార్యనిర్వాహక సభ అధ్యక్షుడు.

2. అరికమంత్రి:- ఆనరబుల్ జాహెదు హుసేన్, ఎం.ఏ. వేతనము రు. 3500 అలవెన్సు రు. 100.

3. రివిన్యూమంత్రి:- ఆనరబుల్ W. V. గ్రిగ్సన్, ఐ. సి. యస్. వేతనము రు. 4000 కల్దార్లు. అలవెన్సు రు. 100 కల్దార్లు.

4. న్యాయశాఖామంత్రి:- ఆనరబుల్ నవాబు ఆలంయార్ జంగు బహద్దరు. వేతనము రు. 3500 అలవెన్సు రు. 100

5. తామీరాత్ మంత్రి :- ఆనరబుల్ నవాబు జైన్యారుజంగు బహద్దరు వేతనము రు. 3500 అలవెన్సు రు. 100

6. మతశాఖ మంత్రి:- ఆనరబుల్ నవాబు జహీర్యార్జంగు బహద్దరు. వేతనము రు. 3500.

7. విద్యామంత్రి:- ఆనరబుల్ సయ్యదు మహమ్మదు అజం, ఎం.ఏ. (కాంటబు) బి. యస్. ఇ. (లండన్) వేతనము రు. 3500, అలవెన్సు రు. 100.

8. పారిశ్రామిక శాఖామంత్రి :- ఆనరబుల్ నవాబు లియాఖత్ జంగు బహద్దరు. వేతనము రు. 3500.

9. వైద్యశాఖామంత్రి :- ఆనరబుల్ దివాన్‌బహద్దరు అరవముధు అయ్యంగారు, బి. ఏ. బి. ఎల్. వేతనము రు. 3500,

ఈ మంత్రులను 'సదరుల్ మహం' లని ఉర్దూలో అనెదరు. ఈ తొమ్మండుగురు కాక ఇంకొక మంత్రి కలడు. ఇతనిని

'సదరుల్ మహాం పేషీముబారక్' అందురు. ఇతడు శ్రీ శ్రీ నిజాము ప్రభువుగారియొద్ద పనిచేయు చుండును. ఇతని క్రింద ఏప్రభుత్వ శాఖయునులేదు. ఈ పదవి యందిప్పుడున్న వారు ఆనరబుల్ నవాబు కాజిం యార్జంగు బహద్దరువారు. వేతనము రు. 2500 లు. పెర్సనల్ అలవెన్సు రు. 200 లు. మోటారు అలవెన్సు రు. 100.

మంత్రి క్రింద సెక్రటరీ (కార్యదర్శి) లుందురు. ఈ సెక్రటరీల కార్యాలయములను సెక్రటేరియట్ (Secretariat) అందురు. ఇవి 18 ఈక్రింది పేర్లుగలవి కలవి.

1. ఛీఫ్ సెక్రటేరియటు
2. పొలిటికల్
3. ఫైనాన్సు
4. రైల్వే అండ్ మైన్సు
5. రివిన్యూ
6. జ్యుడిషియల్
7. పబ్లిక్ వర్క్సు
8. మిలిటరీ
9. డిఫెన్సు
10. కామెర్సు అండ్ ఇండస్ట్రీసు
11. లెజిస్లేటివు
12. జ్యుడిషియల్ కమిటీ
13. కాన్స్టిట్యూషనల్ ఎఫెయిర్సు
14. పోస్టువార్ ప్లానింగు
15. రిఫార్మ్సు
16. ఏజంటు బరారు
17. సప్లయి
18. కంట్రోలర్సు అండ్ స్టాఫ్ ఆఫ్ ది ప్రిన్సెస్

సెక్రటరీక్రింద డైరక్టరులు (శాఖాధిపతులు) ఉందురు. ఈ విధముగా 18 మంది సెక్రటరీలు, 27 డైరక్టరులు పరిపాలనా చక్రమున గలరు. సగటున సెక్రటరీల జీతము రు. 2000 లు, డైరక్టరుల జీతము రు. 1500 లు. రాష్ట్రములో 2000 వరకు గెజెటెడు ఆఫీసర్లు గలరు.

1936 అక్టోబరు 24 నాటి సంధిప్రకారము బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు నిజాము ప్రభువుగారికి బరారు పరగణాపై గల 'రాచరికము'ను స్థిరీకరించుటచే సెంట్రల్ ప్రావిన్సు రాజధానియగు నాగపూరునందు నిజాము ప్రభువుగారి పక్షమున ఒక ఏజంటు ఉండి బరారు రాజకీయ సమస్యలను గమనించుచుండును. బరారులో బ్రిటిషు పతాకముతో సరిసమానముగా నిజాము రాజ్యపతాకము ఎగురుచుండును ఈ బరారు సంధిసందర్భముననే మనయువరాజు గారికి 'ప్రిన్సు ఆఫ్ బరారు' అను బిరుదొసంగబడెను. నాగపూరునందిప్పుడున్న ఏజంటు ఈరేసా చినాయ్ గారు.

రాష్ట్ర విభజనము

నిజాము రాష్ట్రము దేశీయ రాజ్యములలో ప్రధాన స్థానము కలది. రాష్ట్ర వైశాల్యము 82,698 చదరపు మైళ్ళు. కృష్ణా, గోదావరీ మహానదులు ఈ రాజ్యముగుండనే ప్రవహించుచున్నవి. ప్రపంచ

ఖ్యాతిచెందిన అజంతా, ఎల్లోరా గుహలు ఈ రాష్ట్రమునందే కలవు. శాతవాహనులు, కాకతీయులు, రాష్ట్రకూటులు, చాళుక్యులు మొదలగు ఆంధ్ర రాజన్యులకు మొదటి విహారభూమి యయినట్టి దీ భూభాగమే ఆంధ్ర చరిత్రలో ముఖ్యపాత్ర వునికిపట్టయిన దీ రంగస్థలమే. ఆంధ్ర చరిత్ర యింకెంతయో ఇచ్చట నిద్రాణమయి యున్నది.

పరిపాలనాసౌకర్యముకొరకు ఈరాష్ట్రమును రెండు ప్రాంతములుగను, నాలుగు సుబాలుగను, 17జిల్లాలుగను, 104తాలూకాలుగను విభజించియున్నారు. తెలంగాణా ప్రాంతములో వరంగల్, మెదకు సుబాలును, మరాట్వాడా ప్రాంతములో గుల్బర్గా, ఔరంగబాదు సుబాలును కలవు కొద్దిపాటిదగు కన్నడ భాగము మరాట్వాడా ప్రాంతములోనే గలదు. తెలంగాణా ప్రాంత వైశాల్యము 41,502 చదరపుమైళ్ళు. మరాట్వాడా ప్రాంతపు వైశాల్యము 41,196 చదరపు మైళ్ళు. సుబాజిల్లాల పట్టికలో చేరనివి అత్రాఫ్ బల్దాయును, హైదరాబాదు (సికిందరాబాదుసహా) రాజధానీ పట్టణమును జిల్లాలుగా నున్నవి. అప్పుడు జిల్లాలు 18, తాలూకాలు 109 అగును. గ్రామముల సంఖ్య 22860. ఈ క్రింద ఏ యే సుబాల క్రింద ఏ యే జిల్లాలున్నవో, ఏ యే జిల్లాలలో ఏ యే తాలూకాలున్నవో చూపినాము.

వరంగల్ సుబా

I. వరంగల్ జిల్లా

ఇందలి తాలూకాలు 7.

1 ఖమ్మం
2 మహబూబాబాదు
3 మధిర
4 పాకాల
5 పాలవంచ
6 వరంగల్
7 ఎల్లందు

II. కరీంనగరము జిల్లా

ఇందలి తాలూకాలు 7

8 జగత్యాల
9 హుజూరాబాదు
10 కరీంనగరము
11 మహదేవపురము
12 పరకాల
13 సిరిసిల్లా
14 సుల్తానాబాదు

III ఆదిలాబాదు జిల్లా

ఇందలి తాలూకాలు 10

15 ఆదిలాబాదు
16 ఆసిఫాబాదు
17 చెన్నూరు
18 కిన్వట్
19 లక్సెట్టిపేట
20 నిర్మల
21 రాజూరా
22 సిర్పూరు
23 బోథ్

24 ఊట్నూరు

IV. నిజామాబాదు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 5
25 ఆర్మూరు
26 బోధన్
27 బాన్స్వాడా
28 కామారెడ్డి
29 నిజామాబాదు

మెదకు సుబా

V. మెదకు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 5
30 అందోలు
31 కలబ్గూరు
32 మెదకు
33 సిద్దిపేట
34 యల్లారెడ్డి

VI. బాగాత్ జిల్లా 1
35 బాగాత్

VII. మహబూబునగరు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 6
36 కల్వకుర్తి
37 మహబూబునగరు
38 మక్తల
39 నాగరకర్నూలు
40 పర్గి
41 అమరాబాదు

VIII. నల్లగొండ జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 7
42 భువనగిరి
43 దేవరకొండ
44 హుజూరునగర్
45 జన్గాము
46 మిరియాలగూడెము
47 సూర్యాపేట
48 నల్లగొండ

గుల్బర్గాసుబా

IX. గుల్బర్గా జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 8
49 చించోలీ
50 గుల్బర్గా
51 కొడంగల్
52 సేడం
53 యాద్గిరు
54 అందోలా
55 షోరాపూరు
56 షాపూరు

X. రాయచూరు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 8
57 అలంపూరు
58 దేవదుర్గము
59 గంగావతి
60 కుష్టగి
61 లింగసూగూరు
62 మాన్వి
63 రాయచూరు
64 సింధునూరు

XI. ఉస్మానాబాదు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 5
65 తుల్జాపూర్

66 కళం
67 ఉస్మానాబాదు
68 పరేండా
69 లాతూర్

XII. బీదరు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 5
70 బీదరు
71 అహమదుపూర్
72 ఉద్గీర్
73 నెలంగా
74 జన్వాడా

ఔరంగబాదు సుబా

XIII. ఔరంగబాదు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 10
75 అంబడ్
76 ఔరంగబాదు
77 భోకర్దన్
78 గంగాపూర్
79 జాల్నా
80 కన్నడ్
81 పఠన్
82 విజాపూర్
83 ఖుల్దాబాదు
84 సిల్లోడ్

XIV. బీడు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 6
85 మోమినాబాదు
86 అష్టి
87 బీడ్
88 గెవ్రాయీ
89 మంజ్లెగాంవ్
40 పాటోదా

XV. పర్భనీ జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 7
91 హింగోలి
92 కలమ్నూరి
93 పర్భనీ
94 పాత్రీ
95 బస్మత్
96 జేతూర్
97 పాలెం

XVI. నాందేడు జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 6
98 బిలోలీ
99 దేగ్లూర్
100 హదగాంవ్
101 కంధార్
102 ముధోర్
103 నాందేడు

సుబాలలో చేరని జిల్లాలు

XVII. అత్రాఫ్‌బల్దా జిల్లా
ఇందలి తాలూకాలు 4
104 మలకుపేట
105 అంబరుపేట
106 ధారూరు
107 మేడిచలం

XVIII. హైదరాబాదు జిల్లా
108 హైదరాబాదు నగరము
109 సికందరాబాదు నగరము

రాష్ట్రము మొత్తముమీద 8100 చదరపుమైళ్ళ విస్తీర్ణము గల దేశభాగము సర్ఫ్ ఖాసు (రాజాగారి స్వంతము)కు చెందియున్నది. 3262 చదరపు మైళ్ళు పాయగాలత్రయమునకు చెందియున్నవి. మొత్తము 11,000 చదరపుమైళ్లు జాగీర్ల క్రింద గలవు.

రాష్ట్రములో చిన్నవి, పెద్దవి మొత్తము కలిసి 1167 జాగీర్లుకలవు. ఇందు హిందువులవి 633, ముసల్మానులవి 534. సాలీనా రు 10 నుండి 50 వరకు ఆదాయము కలవి మిక్కిలిచిన్నవి. ఇవి హిందువులవి 100ను, ముసల్మానులవి 42 కలవు. లక్షకు పైగా ఆదాయము కలవి హిందువులవి 7; ముసల్మానులవి 12. సాలీనా సర్ఫేఖాసుకు రు 60 లక్షలును, పాయెగాలకు రు 50 లక్షలును దాదాపుగా ఆదాయము వచ్చును.

జనసంఖ్య

నిజాము రాష్ట్రముయొక్క మొత్తపు జనసంఖ్య 1,63,38,534 గత 1941 గణనము ప్రకారము. ఇందు

1.	పురుషులు	83,46,775
	స్త్రీలు	79,91,769
2.	పట్టణవాసులు	21,94,294
	గ్రామవాసులు	141,44,240
3.	మతములనుబట్టి జనసంఖ్య	
	హిందువులు	1,33,09,649
	ముస్లింలు	20,97,475
	క్రైస్తవులు	2,20,464
	ఇతరులు	7,10,946
4.	భాషలనుబట్టి జనసంఖ్య	
	తెలుగు	75,29,229
	మహారాష్ట్రము	39,47,089
	కన్నడము	17,24,180
	ఉర్దు	21,67,005
	ఇతరములు	9,71,031

5. హైదరాబాదు (సికిందరాబాదు సహా) 7,39,159

(అ)	మతములనుబట్టి జనసంఖ్య	
	హిందువులు	3,65,823
	ముస్లింలు	3,44,915
	క్రైస్తవులు	20,839
	జైనులు	1,161
	సిక్కులు	1,232
	పార్సీలు	1,372
	ఆదిజాతులు	3,630
	ఇతరములు	187
(ఆ)	పురుషులు	3,84,780
	స్త్రీలు	3,54,379

(ఇ) వైశాల్యము 79 చదరపుమైళ్లు.

6. ఇతర 17 జిల్లాల జనసంఖ్యలు

అత్రాఫ్ బల్దా	6,12,493
వరంగల్	1[illegible],21,838
కరీంనగరు	1[illegible],55,415
నిజామాబాదు	[illegible]5,[illegible]7,043
ఆదిలాబాదు	[illegible]3,62[illegible]
మెదకు	7[illegible]08,220
నల్లగొండ	[illegible]2[illegible]75,352

మహబూబునగరు	10,88,209
వాగాత్	90,415
గుల్బర్గా	13,12,055
రాయచూరు	10,41,959
ఉస్మానాబాదు	7,48,691
బీదరు	10,23,482
ఔరంగబాదు	10,71,950
బీడు	7,23 630
పర్భనీ	9,11,856
నాందేడు	8,03,115

ఈ రాష్ట్రములో 4 నగరములు, 134 బస్తీలు, 22360 గ్రామములు కలవు. నగరములలో ఈ క్రింది విధముగా జనసంఖ్య కలదు.

హైదరాబాదు (సికందరాబాదు సహా)	7,39,150
వరంగల్లు	92,808
గుల్బర్గా	53,551
ఔరంగబాదు	50,924

శాసన సభ

౧

శ్రీ నిజాము ప్రభువారి ఫర్మాను ప్రకారము 1303 ఫసలీలో (1894) ఈ రాష్ట్రములో మొట్టమొదటిసారి శాసన సభ ఏర్పాటు చేయబడినది. అప్పటి సభ్యుల సంఖ్య 17. ఈక్రింది విధముగా సభ్యులుండిరి:—

1 అధ్యక్షుడు
1 ఉపాధ్యక్షుడు
6 అధికార సభ్యులు
3 అధికారరీత్యా సభ్యులు
1 ప్రధానన్యాయమూర్తి,
2 ముఫీ రెఖానూని
3 న్యాయశాఖా కార్యదర్శి
6 అధికారేతరులు

అధికారేతర సభ్యులు 6 గురు ప్రధానమంత్రిచే నియమితులగుచుండెడువారు. ఇందు 2 జాగీర్ల ప్రతినిధులు, 2 హైకోర్టు వకీళ్ల ప్రతినిధులు, 2 ప్రజా ప్రతినిధులు.

1309 ఫసలీ (1900) శాసనము ద్వారా అధికారులగు సభ్యుల సంఖ్యలో ఇద్దరు ఎక్కువచేయబడిరి; పాయగాల పక్షమున ఒకసభ్యుడు, ప్రజాపక్షమున ఒకసభ్యుడు, జాగీర్ల పక్షమున ఇద్దరు, వకీళ్ల పక్షమున ఇద్దరు—వీరు ప్రధాన మంత్రి వలన నియమితులగుచుండిరి. ఈ విధముగా అధ్యక్షుడు, ఉపాధ్యక్షుడుగాక 17 సభ్యులు శాసన సభలోనుండిరి.

౨

1315 ఫసలీ (1905) యొక్క 1 వ శాసనముద్వారా శాసనసభ విస్తృతము చేయబడినది. ఈ శాసనము ప్రకారము తరువాతి మార్పుల ననుసరించి 22 సభ్యులీక్రిందివిధముగా నుందురు.

1 అధ్యక్షుడు 1
2 ఉపాధ్యక్షుడు 1
3 అధికారరీత్యా సభ్యులు – ప్రధాన న్యాయమూర్తి, ముఫీ రెఖానూని, న్యాయశాఖా కార్యదర్శి. 3
4 అధికార సభ్యులు 8

5	జాగీరుదారులు	2
6	హైకోర్టు వకీళ్ళు	2
7	పాయిగాల పక్షమున	1
8	ప్రజావర్గమునుండి	1
9	అసాధారణ సభ్యులు	2
10	సర్ఫేఖాసు ముబారకు	1
		22

5, 6 సంఖ్యలవారు ఆ యా వర్గముల నుండి ఎన్నుకోబడుదురు. 4, 7, 8, 9, సంఖ్యలవారు ప్రధానమంత్రిచే నియమితు లగుదురు.

ప్రభుత్వ కార్యనిర్వాహక సభాధ్యక్షుడే శాసనసభ కధ్యక్షుడు. అయినను ఏదయిన చిత్తుశాసనము చర్చకు వచ్చినప్పుడు, ఆ శాసనమునకు సంబంధించిన శాఖామాత్యుడు అధ్యక్షత వహించుటకు నిశ్చయింపబడెను. ఈ ప్రణాళిక వల్ల ఈసభ ప్రజకు బాధ్యతాయుతమని చెప్ప వీలులేదు. ప్రజలకు దీనిలో ప్రాతినిధ్యమును లేదు.

ఈ సభ యీ క్రింది అధికారములను గలిగియుండును:—

1. దరఖాస్తులను, ఇతర విజ్ఞప్తులను ఆలోచించుట.

2. శాసనసభలో సభ్యులు ప్రవేశ పెట్టదలచిన ప్రతిపాదనలను ఆలోచించుట.

3. చిత్తుశాసనములను ఆలోచించుట.

ఈ క్రింది విషయములను ప్రభుత్వ సభాధ్యక్షుని అంగీకారము పొందనిది ప్రవేశపెట్టగూడదు:—

(అ) ప్రభుత్వాదాయము, లేక ప్రభుత్వఋణము, లేక అట్టి ఆదాయముపైన గాని, ప్రభుత్వ ఖజానాపై గాని భారము వేయు ఏదేని విషయము.

(ఆ) ము. ఘు. వ. ప్రభువు యొక్క ప్రజలలోని ఏ తెగవారినైనను సరే, మత విశ్వాసములు, కర్మకాండలు, మతాచారములు.

(ఇ) ము.ఘు.వ. ప్రభువుయొక్క సైన్యపు వ్యవహారములు, సైన్యముల క్రమశిక్ష.

(ఈ) ము. ఘు. వ. ప్రభుత్వమునకును బ్రిటిషు ప్రభుత్వమునకును గల సంబంధములు.

(ఉ) ఈ శాసనము (శాసన సభా నియమావళి).

(ఊ) ము. ఘు. వ. ప్రభువుగారియొక్క లిఖితా[illegible] లోనుండు ఏవేని ఆజ్ఞకు ఏవిధముగానైనను విరుద్ధముగానున్న ఏదేని ఇతరవిషయము.

ఇట్టి చిత్తశాసనముగాని, ప్రతిపాదనముగాని ప్రధానమంత్రి అంగీకారముతో ప్రవేశ పెట్టబడిన పక్షమున అట్టిదానికి ప్రభువుగారి అంగీకారము లభించినగాని అది శాసనము కాజాలదు. బ్రిటీషు ఇండియాలోవలె రాజ్యపు ఆదాయవ్యయ పట్టిక (Budget) ను విమర్శించుటకు గాని, దేశములో జరుగు అన్యాయములను గురించి ప్రశ్నలు వేయుటకుగాని శాసన సభాసభ్యులకు అధికారములేదు. పరిపాలనా విషయములలో తీర్మానముల ప్రవేశపెట్టు అధికారముకూడ ఈ శాసన సభాసభ్యులకు లేదు.

ఇదియే గత ముప్పది సంవత్సరముల నుండి ఇప్పటికిని ఆచరణలోనున్న శాసన సభా ప్రణాళిక.

3

శాసనసభను విస్తృతము చేయుటకయి సర్కారువారు కొన్ని ప్రయత్నములు చేసిరి. పూర్వపు హైకోర్టు న్యాయమూర్తి యగు కీ. శే. రాయ్ బాలముకుందుగారు ప్రత్యేకాధికారిగా ఈపనికయి నియమింపబడిరి. వీరొక ప్రణాళికను సిద్ధపరిచిరి. (1919) తరువాత మూడు సంవత్సరముల తరువాత నవాబు నిజామత్ జంగు బహద్దరు ప్రభృతులతో ఏతద్విచారణమునకయి ఒక సంఘము నియమింపబడెను. ఈ కమిటి వారును ఒక నివేదికను సిద్ధము చేసి సర్కారువారికి సమర్పించిరి. ఈ ప్రయత్నములు కార్యకారికాలేదు. ఆ ప్రణాళికలు ఏమయినవో తెలియదు. రాజ్యాంగ సంస్కరణలకొరకు ప్రజల యాందోళన ఎక్కువయ్యెను. అందుచే, ప్రభుత్వము వారు ఈ సమస్యను గురించి ఆతురతతో ఆలోచించి 22-9-1937 ఫర్మానుద్వారా "అయ్యంగారి కమిటీ" ని యేర్పరచిరి. ఈ కమిటీలో ఈ క్రింద అయిదుగురు సభ్యులుగా నుండిరి:—

1. దివాన్‌బహద్దరు ఎస్. అరవముదు అయ్యంగారు, బి.ఏ., బి.యల్; ఎం.బి, ఇ. (అధ్యక్షుడు).

2. మిస్టరు గులాంమహమ్మదు ఖురేషి, హెచ్. సి. యస్.

3. మిస్టరు కాశీనాథరావు వైద్యా, ఎం. ఏ., ఎల్. ఎల్. బి.

4. మిస్టరు మీరు అక్బరలీ ఖాన్, బి.ఏ., ఎల్.ఎల్.బి., బార్-ఎట్-లా.

5. ప్రొఫెసర్ ఖాదరుహుస్సేన్.

మిస్టరు సయ్యదు యూసుఫ్ అలీ హెచ్. సి. యస్. (కార్యదర్శి).

4

అయ్యంగారు కమిటీ సుమారు రెండు సంవత్సరములు ఆలోచనలు సల్పి నివేదికను సమర్పించెను. ఈ నివేదికను కొలది మార్పుచేసి ప్రభుత్వసభవారు శ్రీప్రభువు గారికి విన్నవించి అంగీకారము పడసిరి. (19-7-1939).

ఈ రాజ్యాంగ సంస్కరణ ప్రణాళిక ప్రకారము ఒకే శాసనసభ యుండును. ఇందలి సభ్యుల వివరములు ఈ క్రింద నీయబడినవి:—

౧. ఎన్నుకోబడువారు (42)

1. సంస్థానాధిపతులు, జాగీర్దారులు	4
౨. మాష్దార్లు	2
౩. పట్టాదార్లు	8
4. కాస్తుకారులు	8
5. కూలినాలివృత్తి	2
6. పరిశ్రమలు	2
7. వర్తకము	2
8. సాహుకారి	2
9. వకీలువృత్తి	2

10.	వైద్యవృత్తి	2
11.	పట్టభద్రులు	2
12.	జిల్లా (లోకల్బోర్డు) సంఘములు	2
13.	పురపాలక సంఘములు	2
14.	హైదరాబాదు పురపాలక సంఘములు	2
		42

౨. ఇలాకాలవారు (5)

1.	మూడు పాయెగాలు	3
2.	పేష్కారి ఇలాకా	1
3.	సాలార్జంగు ఇలాకా	1

3. ప్రభుత్వనియమితులు (28)

1.	సర్కారి అధికారులు	14
2.	అధికారేతరులు	14

౪. వీరుగాక మంత్రాంగ సభాసదులును, సర్ఫెఖాసు పక్షమున శ్రీ ప్రభువుగారు నియమించు ముగ్గురు సభ్యులును, ఈ విధముగా 86 లేక 87 గురు సభ్యులుందురు.

శాసన సభలోనికి ఎన్నుకోబడునట్టియు, నియమితులగునట్టియు హిందూ, మహమ్మదీయ సభ్యులసంఖ్యలు సరిసమానముగా నుండవలెను. నియమితులగు హిందువులలో 5గురు హరిజనులు, 1లింగాయతు ఉండవలెను. వీరుకాక యిద్దరు స్త్రీలు, ఒక పార్సి మతస్థుడు, ఇద్దరు క్రైస్తవులు చేరియుందురు.

ఈ శాసన సభకు ఉపాంగములుగ స్థానిక సభలు, ఆలోచనా సంఘములు ఏర్పాటు చేయుటకు నిర్ణయింప బడినది. ఈ ప్రణాళికంతయు ఇటలీవారి పద్ధతిని పోలియున్నది.

మొత్తముమీద ఈ సంస్కారణములు హిందువులనుగాని, మహమ్మదీయులనుగాని, రాజకీయ వాదులనుగాని వేర్వేరు కారణాలవల్ల తృప్తిపరుచలేదు.

ఈ సంస్కారణములు మంజూరయి సుమారు ఆరు సంవత్సరము లయినది. నేటికిని ఇవి ఆచరణలోనికి రాలేదు.

౫

సర్కారువారు "అయ్యంగారు కమిటీ"ని నిర్మాణముచేయగానే, ప్రజాభిలాషమును తెలుపుటకు ఒక "ప్రజా పరిషత్తు" ఏర్పడెను. దీని అధ్యక్షులుగా శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు వ్యవహరించిరి. అయ్యంగారు కమిటీవారి ప్రణాళిక సిద్ధము కాకముందే, ఈ పరిషత్తువారు ఒక ప్రణాళికను సిద్ధముచేసి ప్రకటించిరి (25-1-1938). ప్రజాభిప్రాయములో రెండుసభలు లెజస్లేటివ్ అసెంబ్లీ, లెజస్లేటివ్ కౌన్సిలు అనునవి ఉండవలయును. ఈ విధానము చాలవరకు బ్రిటిషు ఇండియాలోని విధానమును పోలియున్నది. ఈ ప్రణాళిక 80 పుటల గ్రంథము ప్రణాళిక సంగ్రహరూప మిచ్చుచున్నాము:—

లెజిస్లేటివ్ అసెంబ్లి
మొత్తము సీట్లు 200

1. నియమింప బడినవి (అధికారులు, అనధికారులు) 33
2. ప్రత్యేక హక్కులు 37

విశ్వవిద్యాలయము	2
వాణిజ్యపరిశ్రమలు	2
సాహుకార్లు, బ్యాంకర్లు	3
జాగీరుదార్లు	4
జమీందార్లు	5
స్త్రీలు	5
పాటకజనులు	2
హరిజనులు	10
ఆంగ్లో ఇండియనులు	1
క్రైస్తవులు	1
సిక్కులు	1
పార్సీలు	1

3. సాధారణ నియోజక మండలములు 130

(అ) నగరములవి 52

హైదరాబాదు	16
వరంగల్లు	4
కరీంనగరు	2
ఆదిలాబాదు	2
మెదకు	2
నిజామాబాదు	2
నల్లగొండ	2
మహబూబునగరు	2
ఔరంగబాదు	3
బీడు	2
నాందేడు	3
పర్భని	2
గుల్బర్గా	3
ఉస్మానాబాదు	2
రాయచూరు	3
బీదరు	2

(ఆ) గ్రామములవి 78

అత్రాఫ్ బల్దా	3
వరంగల్లు	5
కరీంనగరు	7
ఆదిలాబాదు	4
మెదకు	4
నిజామాబాదు	4
మహబూబునగరు	5
నల్లగొండ	7
ఔరంగబాదు	5
బీడు	4
నాందేడు	4
పర్భని	5
గుల్బర్గా	6
ఉస్మానాబాదు	4
రాయచూరు	6
బీదరు	5

మొత్తము 200

లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిలు
మొత్తము సీట్లు 65

1. ప్రభుత్వమువలన నియమింపబడినవి 16
2. అసెంబ్లీనుండి ఎన్నుకోబడినవి 16
3. సాధారణ నియోజకమండలము 33

హైదరాబాదు	5
వరంగల్లు	2
ఆదిలాబాదు	1
నిజామాబాదు	1
నల్లగొండ	2
బీదరు	2
అత్రాఫ్ బల్దా	1
కరీంనగరు	3
మెదకు	1
మహబూబునగరు	2
ఔరంగబాదు	2
ఉస్మానాబాదు	1
బీడు	1
నాందేడు	2
పర్భని	2
గుల్బర్గా	3
రాయచూరు	2
మొత్తము	65

శ్రీ నిజాం ప్రభువువారి ఛత్రచ్ఛాయ క్రింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమును పొందుటయే ప్రజా పరిషత్తు వారి ధ్యేయము.

ఘన కార్యములు.

ఉస్మానియా యుగములో పెక్కు ఘన కార్యములు చేయబడినవి. ముఖ్యమయిన వాటిని క్రింద పేర్కొనుచున్నాము:—

1914 అర్థశాఖ స్థాపితమయ్యెను
1918 ఉర్దు బోధన భాషగా ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము స్థాపనము
1919 శాసన నిర్మాణక సభాస్థాపనము
1921 జ్యుడిషియల్, ఎగ్జిక్యూటివ్ ఉద్యోగ విభజనము
1922 రాష్ట్రములో ప్రాథమికవిద్య ఉచితము చేయబడినది.
1926 హైకోర్టుకు చార్టరు ఇయ్యబడినది
1929 ఆసిఫియా ఫర్మానుల ప్రకటనము
1930 ఎన్. జి. యస్. రైల్వే ప్రభుత్వము కొనుక్కొనిరి
1933 జ్యూరీపద్ధతి ప్రవేశపెట్టుట
1933 రెసిడెన్సి బజారు వాపసు
1934 హైదరాబాదు మ్యునిసిపల్ కార్పొరేషన్ స్థాపింపబడినది.
1935 భగేలా అగ్రిమెంటు చట్టము
1936 క్రొత్త బిరారు ఒడంబడిక
1936 సెకండరీ విద్యాబోర్డు స్థాపనము
1938 భూ అన్యాక్రాంత చట్టము
,, ఋణదాతల చట్టము
,, ఋణపరిష్కార చట్టము
1939 రాజ్యాంగ సంస్కరణల ప్రకటనము
1940 డిఫెన్సు ఆఫ్ హైదరాబాదు చట్టము
1941 భూ తనఖా బ్యాంకు చట్టము
1942 హైదరాబాదు టెనెన్సీబిల్లు మంజూరయ్యెను.
1942 స్టేటు బ్యాంకు స్థాపనము
1943 స్టాకు ఎక్స్చేంజి బ్యాంకు స్థాపనము
1944 సింగరేణి బొగ్గుగనులు ప్రభుత్వ స్వత్వమగుట.
1944 చక్కెర, ఉక్కు, గ్లాసు, కాగితము అగ్గిపెట్టెలు, గుండీలు, మొదలగు

ఫ్యాక్టరీల స్థాపనము. రాష్ట్రములోని మొత్తము ఫ్యాక్టరీల సంఖ్య 650

1944 సికంద్రాబాదు వాపసు

దుస్సంఘటనలు

మహమ్మదీయ సంఘమును ఉత్తేజపరచుటకయి ఇత్తెహాదుల్ ముసల్మీన్ అను సంస్థ స్థాపితమయ్యెను దీని కధ్యక్షుడుగా నుండి తత్సంస్థను సౌష్ఠవముగను, బలకరముగను జేసి చొరవతో నడపినవాడు నవాబు బహద్దూరు యార్జంగు బహద్దరు. ఇతడు మంచి వాచాలుడు. జనవశీకరణశక్తి గలవాడు. గత సంవత్సరమున అకస్మాత్తుగా కీర్తిశేషుడయినాడు. ఈ సంస్థకు జిల్లాలయందును శాఖలుగలవు. ఈ సంస్థవారు ఐకమత్యముతో, అభినివేశముతో, మెళకువతో కార్యములను నిర్వర్తించుచున్నారు.

ఇత్తెహాదుల్ ముసల్మీన్ సంస్థ హిందూ, మహమ్మదీయులయందు పరస్పర విద్వేషభావము నుదయించుటకు దారి తీసినది. నిజాము రాష్ట్ర జనసంఖ్యలో ముసల్మానులు అల్పసంఖ్యాకులుగా నుండుటచే ఈ "ముస్లిం రాజ్యము" నందు వారి సంఖ్యను వృద్ధిచేయుటకయి లక్షల కొలది రూప్యములు వ్యయముచేసి హిందువులను మహమ్మదీయ మతములో చేర్చుటకు ప్రయత్నించిరి. వీరి యీ మత పరివర్తన కార్యమును ఆర్యసమాజమువారు ప్రతిఘటించిరి. ఈవిధముగా కల్లోలములు ప్రారంభమాయెను.

"నిజాము రాష్ట్రములో ముసల్మానులు పాలకులు, హిందువులు పాలితులు" అనునొక సిద్ధాంతమును వీరు ప్రకటింపసాగిరి. ఇందువల్ల వీరికిని హిందూ మహాసభ వారికిని ఘర్షణ ప్రారంభమయ్యెను.

"అయ్యంగారు కమిటీ" ఏర్పాటయిన నాటినుండి రాజ్యాంగ సంస్కరణములు ప్రకటింపబడినప్పుడు వీరు తీవ్రముగ ప్రతిఘటించిరి. "ఇస్లాహాత్ ముర్దాబాద్" అను నినాదములతో ఊరేగింపులు జరిపి గందరగోళము చేసిరి. ఆ సందర్భమున హిందువులకును, ముసల్మానులకును పోరాటములు జరిగెను. కొంత నష్టము కలిగెను. శాంతికి భంగము కలిగెను. ఆల్ ఇండియా ముస్లింలీగు అధ్యక్షుడగు మహమ్మదలీ జిన్నాగారు ఇచ్చటికి వచ్చేసి ఇత్తెహాదుల్ ముసల్మీన్ పక్షమున ప్రభుత్వమువారితో రాయబారము సల్పినట్లును, ప్రభుత్వమువారు [illegible] లిఖించిన [illegible] తెలియుచున్నది.

సాంఘిక కల్లోలములతో [illegible] కలుషితమగుచున్న యీ తరుణముననే "హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెసు" అను పేర నొక సంస్థను స్థాపించుటకు కొందరు నాయకు లుద్యమించిరి. జాతి మత కుల భేదములు లేకుండ రాష్ట్రీయ

లిందుచేత, ఏక వేదికపయి సమావేశమయి నిజాంరాష్ట్ర ప్రజల రాజకీయ భవిష్యత్తునుగూర్చి పాటుపడుటయే ఈ కాంగ్రెసు వారి యుద్దేశము. ఈ విధముగా మత వైషమ్యము లడుగంటునని భావించిరి. కాని యీ "హైద్రాబాదు స్టేటు కాంగ్రెసు" పూర్ణస్వరూపము తాల్చి బయటపడకముందే, మత పక్షపాతముగల సంస్థగా పేర్కొని సర్కారువారు ఇది స్థాపితము కాగూడదని శాసించిరి. ఈ విధముగా రాజకీయ వాదులలో అసంతృప్తి బయలుదేరెను.

స్టేటు కాంగ్రెసువారి సామరస్య ప్రయత్నములన్నియు విఫలము కాగా, వారు సత్యాగ్రహము ప్రారంభించిరి. (1939-వ సం॥ ఏప్రెల్ 10) ఆర్యసమాజికులు తమ మత ధర్మములను నిర్వర్తించుటలో సర్కారువారు ప్రతిబంధకములు కల్పించుచున్నారని చెప్పి వారును సత్యాగ్రహము చేసిరి. తాము తీయ తలచుకొనిన యూరేగింపును తీయనీయక తమ హక్కులను భంగము కలిగించువారిని హిందూ మహా సభ వారును సత్యాగ్రహము చేసిరి. ఈ విధముగా సత్యాగ్రహము చేసి జయిలుకు పోయినవారి సంఖ్య 10,000 లు ఉండెనని అంచనా వేయబడినది. ఈ సత్యాగ్రహులందరిని ఎట్టి షరతులు లేకుండ ఆగష్టు 1939 లో సర్కారువారు విడుదల చేసిరి. స్టేటు కాంగ్రెసుపయిగల ఆంక్ష ఇంకను తొలగలేదు.

ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయములోని హిందూ బాలురు హాస్టలులో తమ ప్రార్థన సమయమున వందేమాతర గీతమును పాడిరని విద్యార్థులను హాస్టలు నుండి అధికారులు వెళ్లగొట్టిరి. అందువలన హిందూ విద్యార్థులలో గొప్ప అలజడి ప్రారంభమయ్యెను. విద్యార్థు లందరు స్థానిక విశ్వవిద్యాలయమును విడిచి నాగపురమునకు వెళ్లి చదువుకొనసాగిరి. నాగపురము వెడలిన విద్యార్థులకు నష్టము లేకుండ తిరిగి ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయములో చేరుటకు విశ్వ విద్యాలయాధికారులు సమరస భావముతో వీల్లుకలిగించి శాంతిని గూర్చిరి.

నీటి వసతులు

ఈ ఉస్మానియా యుగమున దేశ సౌభాగ్యమును పెంపొందించు పెద్ద ప్రాజెక్టులు, కోట్లకొలది రూప్యముల వ్యయముతో నిర్మాణములయినవి. కొన్నిటిని మాత్రమిందు వర్ణించెదము.

1. ఉస్మాన్ సాగరు:— ఇది మూసీనది నరికట్టి గండిపేటదగ్గర శ్రీ ప్రభువువారి నామాంకితముగ నిర్మితమయిన గొప్ప తటాకము. ఈ నిర్మాణము 1913 లో ప్రారంభమయి 1918 లో పరిపూర్తి అయ్యెను. దీనికయిన ఖర్చు రు 54,40,000. ఆనకట్ట పొడవు 4,160 అడుగులు. వరద తూములు 16 కలవు. ఈ చెరువులో 10,568 మిలియన్ల ఘనపుటడుగుల నీరు

నిలువ చేయబడగలదు. 6,680 మిలియన్ల ఘనపుటడుగుల నీరు నిలువ చేయబడు చున్నది. 3200 మిలియన్ల ఘనపుటడుగుల నీరు నగరమునకు పానీయముగను, భూములకును వినియోగింపబడుచున్నది.

2. హిమాయత్ సాగరు:— ఈసానది నీరు నిలువచేయుటకు నిది నిర్మాణమయినది. దీనిని కట్టుటకు 1921 లో ప్రారంభించి 1926 లో ముగించినారు. దీనికయిన వ్యయము రు 91,75,100 లు. ఆనకట్ట మొత్తము పొడవు 7,400 అడుగులు. వరద తూములు 17. దీని ఎత్తు నదీగర్భమునకు పైగా 93 అడుగులున్నది. ఈ చెరువులో 7096 మిలియన్ల ఘనపుటడుగుల నీరు నిలువ ఉండగలదు. 3500 మిలియన్ల ఘ. అ నీరు అనావృష్టి రక్షణకొరకును, 3160 మి. ఘ. అ. నీరు భూముల పారుదలకును వినియోగపడును. ఇది యువరాజ నామాంకితమయి తనరారుచున్నది.

3. నిజాంసాగరు ప్రాజెక్టు:— దీని ప్రధానకాలువ సుమారు 73 మయిళ్ళు కలదు. 275000 ఎకరములు దీనిక్రింద సాగగుచున్నది. ఈ ప్రాజెక్టుకు రు 4,56 లక్షల రూపాయలు ఖర్చయినవి.

4. పాలేరు ప్రాజెక్టు:— ఇది వరంగల్ జిల్లా ఖమ్మం తాలూకాలో కట్టబడినది. దీనిని జలాశయమును కట్టుటకు రు 24 లక్షల 65 వేలు వ్యయమయినవి. 19650 ఎకరముల భూమిని ఇది సాగుచేయగలదు.

5. వైరా ప్రాజెక్టు:— వరంగల్ జిల్లా ఖమ్మం తాలూకాలో కలదు. దీనిని కట్టుటకు 34 లక్షల 16 వేలు ఖర్చాయినవి. ఇది 17390 ఎకరముల భూమిని సాగు చేయగలదు

6. పోచవరం ప్రాజెక్టు:— ఇది ఆలేరు నదికి అడ్డముగ కట్టిన ఆనకట్ట. దీనికయి 31 లక్షల 62 వేలు ఖర్చయ్యెను 13069 ఎకరముల భూమిని సాగుచేయగలదు.

7. డిండీ ప్రాజెక్టు:— దీనికయి 35 లక్షల 8 వేలు ఖర్చయ్యెను. 45,000 ఎకరముల భూమి సాగుచేయును.

8. మహబూబ్ నహర్ ప్రాజెక్టు:— ఇది 8504 ఎకరములు సాగుచేయును.

9. ఫత్తేనహర్ ప్రాజెక్టు:— ఇది 500 ఎకరముల భూమిని సాగుచేయును 8, 9 ప్రాజెక్టులకు 23 లక్షల 5 వేలు ఖర్చయ్యెను

ఇవికాక రాయనపల్లి, బోథలేర్ మర్చేద్, పింప్రిడిపాకల, రూపటి, లక్ష్మీపురం చింత, మున్నగు పెక్కు ప్రాజెక్టులు కలవు. వీటికి మొత్తము 21 లక్షల 27 వేలు వ్యయమయ్యెను.

తుంగభద్ర ప్రాజెక్టు:— ఈ ప్రాజెక్టు నిర్మాణమునకు ఇప్పుడే అంకురార్పణ జరిగినది. ఇది పూర్తియగుటకు 12 కోట్ల 30 లక్షల రూప్యములు వ్యయమగునని

అంచనా వేయబడినది. ఈ ప్రాజెక్టు ఫలితముగా రాయచూరు, నల్లగొండ జిల్లాలలోని మరుభూములు సస్యశ్యామలములయి నందనవనములుగా విలసిల్లగలవు.

మానేరు, చంద్రసాగరు ప్రాజెక్టులు మంజూరయినవి.

గోదావరి లోయలో విరివిగా జలవిద్యుచ్ఛక్తి ఉత్పత్తికి అవకాశములు కలవు. కావున ఇచ్చట గొప్ప పారిశ్రామిక నగరమును నిర్మింపవలెనని యుద్దేశింపబడినది. ఈ ప్రదేశమునకు దగ్గరగా బొగ్గు, ఇనుపమట్టి, సున్నపురాయి దొరకు స్థలములు కలవు, పెక్కు గిర్నీలు, ఫ్యాక్టరీలు స్థాపించి పలువిధ వస్తువులు ఉత్పత్తి చేయుటకు నిశ్చయింపబడినది. ఇది యొక బ్రహ్మాండమయిన ప్రయత్నము. మాంచెస్టరు ఆఫ్ హైదరాబాదు రాజ్యము.

నూతన పద్ధతులమీద వ్యవసాయము సాగించుటకయి సంగారెడ్డి, పర్భణీ, రాయచూరు, వరంగల్, హిమాయత్ సాగరు, రుద్రూరులందు, ఎక్స్పెరిమెంటల్ ఫారములు నెలకొల్పబడెను.

నిజామాబాదు, మెదకు, వరంగల్లు, కరీంనగరు, ఆదిలాబాదు, నల్లగొండ, మహబూబునగరు జిల్లాలలో 20,000 ల చెరువులు గలవు. ఇంక 2,000 లు ఇతర ప్రాంతములందు గలవు.

భూసారము, ఇతరవసతులు – వీనిని బట్టి "బ్రిటిషు ఇండియాలో పంజాబురాష్ట్రమున కెంత ప్రాముఖ్యము కలదో ఈ రాష్ట్రములో తెలంగాణాయని పిలువబడు భాగమున కంత ప్రాముఖ్యము కలదు" అని తామీరాత్ మంత్రిసత్తములగు నవాబు జైన్ యార్జంగు బహద్దరువారు ప్రశంసించియున్నారు.

ఆర్థికము.

I. గత 1354 ఫసలీ (1944-45) వేల అంకెలలో

ఆదాయము

రివిన్యూ ఆదాయము	175094
నిధులనుండి గైకొన్నది	7008
మొత్తము	182102
వ్యయము మొత్తము	142389
మిగిలిన మొత్తము	39713

II. 1355 ఫసలీ (1945-46) బడ్జెటు అంచనా – వేల అంకెలలో

ఆదాయము	175373
వ్యయము	172040
మిగులు	3333

III. 1355 ఫసలీ బడ్జెటు ముఖ్యవివరములు

(a) ఆదాయము: (వేలలో)

రివిన్యూ	32958
కరోడ్గిరి	17500
ఆబ్కారి	32500
వడ్డీ	16133
రైల్వేలు	18558
అధిక లాభాలపన్ను	5000
ఇతరములు	35594
నిధులనుండి, రిజర్వులనుండి గ్రహించినది.	17130
మొత్తము	175373

(b) వ్యయము (వేల అంకెలలో)

విద్య	21380
వైద్యము	6618
వ్యవసాయము	1876
పశువైద్యము	1900
సహకారము	1286
మ్యునిసిపాలిటి-పబ్లిక్ ఇంప్రూవుమెంటు	3734
భవనములు-రాకపోకలు	12863
నీటిపారుదల	2741
పరిశ్రమలు	2899
కరువు	5872
గిరాసి అలవెన్సులు	13712
యుద్ధానంతర ప్రణాళిక	16345
ఆదాయమువచ్చు పెట్టుబడి	22105
ఇతరములు	58709
మొత్తము	172040

IV. యుద్ధ విజయమునకై హైదరాబాదు ఇచ్చిన ద్రవ్యము ఇంతవరకు మొత్తము రు. 802 లక్షలు. ఇండియా గవర్నమెంటువారి ఋణములలో పెట్టుబడి పెట్టినది ఇంతవరకు రు. 5767 లక్షలు.

V. ఇప్పుడు ప్రభుత్వఋణముల మొత్తం 1802 లక్షల 41 వేల రూప్యములు

క్రొత్త పేర్లు

రాష్ట్రములోని పెక్కు నగరములకు పాతపేర్లు తీసివేసి క్రొత్తపేర్లు పెట్టబడినవి. ఈ మార్పులు తెలిసికొనుట చరిత్రకారులకు అవసరము కావున దొరకినంతవరకు ఈ క్రింద నుదహరించుచున్నాము. (క్రొ) క్రొత్తపేరు (పా) పాతపేరు.

1. హైద్రాబాదు (క్రొ) భాగ్యనగరము (పా)
2. మహబూబాబాదు (క్రొ) మానుకోట (పా)
3. నిజామాబాదు (క్రొ) ఇందూరు (పా)
4. మహబూబునగరు (క్రొ) పాలమూరు (పా)
5. హుజూరునగరు (క్రొ) పోచంచెర్ల (పా)
6. హుజూరాబాదు (క్రొ) జమ్మికుంట (పా)
7. దౌలతాబాదు (క్రొ) దేవగిరి (పా)

8. అజంటా (కొ)
అచింత (పా)
9. గుల్బర్గా (కొ)
కలబరగి (పా)
10. కరీంనగరు (కొ)
ఎల్గందల (పా)
11. ఆదిలాబాదు (కొ)
సిర్పూరు తాండూరు (పా)
12. ఆసిఫాబాదు (కొ)
జన్గాం (పా)
13. గుల్షానాబాదు (కొ)
మెదకు (పా)
14. ఉస్మానాబాదు (కొ)
ధారాశివ (పా)
15. బీదరు (కొ)
విదర్భ (పా)
16. ఔరంగబాదు (కొ)
ఖరికి (పా)
17. పఠన్ (పైఠన్) (కొ)
ప్రతిష్ఠానము (పా)
18. ఖుల్దాబాదు (కొ)
రౌజా (పా)
19. మోమినాబాదు (కొ)
అంబజోగి (పా)
20. నాందేడు (కొ)
నందగిరి (పా)

ఫసలీ తారీఖుమార్పు

అక్టోబరు 1, 1946 నాడు 1356 ఫసలీ సంవత్సరము ప్రారంభమగును(1-1-1356) అప్పటినుండి ఫసలీ నెలల దినములు ఈ క్రింది విధముగా నుండును:—

1.	అజూరు	31
2.	దై	30
3.	బహామన్	31
4.	ఇస్పందారు	31
5.	ఫర్వర్ది	28
6.	అర్దిబెహాస్తు	31
7.	ఖుర్దాదు	30
8.	తీరు	31
9.	అమర్దాదు	30
10.	షహారేవరు	31
11.	మెహరు	31
12.	అబాన్	30

ఫసలీ తారీఖు, క్రీస్తుశకము తారీఖు ఒక్కటిగా నుండుటకయి ఇట్లు మార్పు బడినది. ఫసలీ నెలల దినములు ఇంగ్లీషు శకపు నెలల దినముల ప్రకారముండును.

అవీ - ఇవీ

ఈ రాష్ట్రములోని కొన్ని విశేష విషయాలు.

1. సంవత్సరమునకు చక్కెర 2 లక్షల టన్నులకు పైగా తయారగుచున్నది.
2. రాష్ట్రములో 12 గుండీల ఫ్యాక్టరీలు గలవు
3. ఇచ్చట 4,62,000 గ్రోసుల అగ్గి పెట్టెలు తయారుచేయు 13 అగ్గిపెట్టెల ఫ్యాక్టరీలు కలవు
4. మొత్తము ఫ్యాక్టరీలసంఖ్య సుమారు 650.

5. పబ్లికు వర్క్సు శాఖచేత నిర్వహింపబడు రోడ్ల మొత్తము పొడవు 5,225 మైళ్లకు ఎక్కువ ఉన్నది.

6. మూడువందలకుపైగా బస్సులు కలవు 4000 మైళ్లపొడవు బస్సుసర్వీసు కలదు.

7. రైలు మార్గము పొడవు సుమారు 1400 మైళ్లు

8. టప్పాఖానాల సంఖ్య సుమారు 1200 లు.

9. నగరములోను జిల్లాలలోను గల టెలిఫోనుల సంఖ్య సుమారు 1500 లు.

10. పంటలక్రింద ఉన్న భూమిమొత్తము 2,18,00,000 ల ఎకరములు.

11. భూస్వాముల సంఖ్య సుమారు 14,18,000.

12. సాలీనా ఉత్పన్నమగు విద్యుచ్ఛక్తి మొత్తపుసంఖ్య 2,45,00,000యూనిట్లు.

13. ఎనిమిదిజిల్లా పట్టణములు విద్యుచ్ఛక్తి కలిగియున్నవి.

14. రాష్ట్రములో నున్న జాతరలు, మేలాలు, ఉరుసులు మొత్తము సంఖ్య 2440.

15. అక్షరాస్యుల సంఖ్య నూటికి 7 గురు

16. హైదరాబాదు సముద్ర మట్టమునకు 1800 అడుగులపైన నున్నది.

17. హైదరాబాదు నగరము హిందూస్థానములో నాల్గవది; ఆంధ్రదేశములో మొదటిది.

ఆంధ్రుల సాంఘిక జీవనము II

శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు, బి. ఏ., బి ఎల్.

క్రీ. శ. ౧౭౫౦ నుండి ౧౮౫౦ వరకు

క్రీ. శ. ౧౭౫౦ నుండి యింగ్లీషు ప్రభుత్వము స్థిరపడుతూవచ్చెను. దేశములో శీఘ్రముగు మార్పులు ప్రారంభమయ్యెను మూసల్మానుల ప్రభావము తగ్గినకొలది ఇంగ్లీషువారి ప్రభావము దేశముపై దేశ జనులఆచారాలపై ఎక్కువగుతూవచ్చెను.

కూచిమంచితిమ్మకవి క్రీ. శ ౧౭౫౦ తర్వాతవాడు. ఇతడు తనకుక్కుటేశ్వర శతకములో ఇట్లు విచారపడెను.

"వేదశాస్త్రపురాణ విద్యలక్కరగావు
పరిహాసవిద్యలు పనికివచ్చు
గద్యపద్యవిచిత్రకవితలు కొరగావు
గొల్లసుద్దులకతల్ పెల్లుమీరు
దేశీయభాషలతీరు లేమియుగావు
పారసీకోక్తులు ప్రణుతికెక్కు
శైవవైష్ణవ మతాచారంబు లొప్పవు
పాషండమతములు పాళినలరు"

గువ్వలచెన్న శతకమును "గువ్వల చెన్నడను గొల్లవాడు రచించెనని కొందరు చెప్పెదురు. కవి పదునేడవ శతాబ్దాంతమున ఉండనోపు" అని వావిళ్ల పీఠికలో కలదు. అనగా కవి క్రీ. శ. ౧౭౦౦ కు కాస్త లోపలివాడని వారి అభిప్రాయము.

గొల్లింట గోమటింటను
తల్లియుదండ్రియు వసింప దానువకీలై
కీళ్లు మదమెక్కి నతనికి
గుళ్లెంగానరావు గువ్వలచెన్నా

అని కవి గొల్లవాడైన వ్రాసియుండడు.

కవి బ్రాహ్మణుడుకాడనియు రాయలసీమవాడుకాడనియు ఈ క్రింది పద్యము తెలుపుచున్నది.

పెల్లులిబెట్టి పొగిచిన
పుల్లనిగోంగూరరుచినిబొగడగవశమా
మొల్లముగ నూని వేసుక
కొల్లగభుజియింపవలయుగువ్వలచెన్నా

రాయలసీమవారు గోంగూర అనరు పుంటికూర అందురు.

"కలిసి షికారు సేవంబున"

అని షికారుపదమును వాడుటచే ఇతడు స్పష్టముగా ఉత్తరసర్కారువాడని తెలిపోయినది.

"ప్లీడరులమని వకీళ్లై
వాదుక చెడస్వేచ్ఛవిరిగి వాడు మొగములన్
గూడని వారింగూడుచు
గూడెములజరింత్రుముందు గువ్వలచెన్నా"

"ధనమైనంతట భూముల
తనఖాలను విక్రయమ్ములు తరువాత సతీ
మణిభూషణాంబరమ్ములు
గొనుటయువిలక్షణములు గువ్వలచెన్నా"

అనుపద్యములలోని ప్లీడరు పదము చేతను భూమి తనఖాలు (మార్టుగేజ్) అను పదముచేతను కవి క్రీ. శ. ౧౮౦౦-౧౮౫౦ ప్రాంతమువాడని స్పష్టము కావున ఈకాలములోని ఆంధ్రులస్థితిని ఈశతకము కొంతవరకు మనకు తెలుపుతున్నది.

అంగీలు పచ్చడంబులు
సంగతిగనుకాలుజోడు సరిగంచుల మేల్
రంగగు దుప్పటులన్నియు
గొంగడి సరిపోలవన్న గువ్వలచెన్నా.

అంగీలు బాగా వ్యాప్తిలోనికివచ్చెను కాని గొంగడిని మరచిపోవద్దని చెన్నడు బోధిస్తున్నాడు.

అల్పునకు నెన్ని తెల్పిన
బొల్పుగ నిల్వవని వేడబొమ్మలకునెన్నో
శిల్పపు బనులొనరించిన
గోల్పొక యలారుచున్న గువ్వలచెన్నా.

వేడబొమ్మల పరిశ్రమ మనవారికి ప్రాతదే ఇంకా యింగ్లీషుబొమ్మలు దిగుమతి కాలేదన్నమాట.

జనులలో మొగలాయి వేషాలు పోయినవని కవి విచారపడినాడు.

పాగా లంగరకాలును
మీగాళ్లన లారంబుచె మేలిమికట్టుల్
సాగించు కొంకుకాల్పయి
కోగాయిత గాకమున్న గువ్వలచెన్నా

క్రీ.శ. ౧౬౦౦-౧౭౫౦ లో క్రమక్రమాభివృద్ధిగా దేశమందు వ్యాపించిపోయిన పొగాకు ఈసమీపకాలములో మరింత వృద్ధికివచ్చెను. కవులు దానియశోగానము చేసిరి. అనేక చాటువులు బయలు దేరెను.

"దంతలూటి ఘోరదంతి హర్యక్షంబు
కుష్ఠరోగాచల కులిశధార......

మొదలగు పద్యాలను చూచిన విశదమగును.

(చూడుము చాటుపద్యమణిమంజరి పుటలు ౧౭౦-౧౭౨) భాషీయదండకమును రచించినకవి గండ్లూరి నరసింహశాస్త్రి క్రీ.శ. ౧౭౦౦ ప్రాంతములో కర్నూలుమండలములో ఉండినట్టి వాడు. అప్పటిజనుల ఆచార వ్యవహారములను చక్కగా ఈ దండకము విశదీకరించును. నంబిమెకురువస్తే పనిచెడుతుంది అని జనులవిశ్వాసము నాటికి నేటికి కలదు. అదేమాటను ఇతడిట్లు చెప్పినాడు.

"తొల్తపెండ్లిండ్లకున్ తర్లిపోయ్యేటివా
రందరూ
ముందుగామమ్ము ప్రార్థించుచున్నారు
మమ్మొందు
సేవించికార్యార్థులైపోయినావారికాపొద్దు
వైకుంఠయాత్రాసమంబైన సౌఖ్యంబు
సిద్ధించు

పొగాకును చుట్టగా త్రాగుటయేకాక పొగాకు కాడ పుల్లలను పొగాకు ముద్దల చూర్ణాన్ని కర్ణాలకడపాని పనిపాట లవారు నోట్లో వేసుకొను ఆచార మిప్పటి కినీ కలదు. ఈకవి యిట్లువర్ణించినాడు.

"ఇంగలాల్లేక మెసుండి నోట్లోకికొంచెం
పొగాక్పుల్ల గిల్పెట్టి......పోరా
పొగాక్పుల్లకే యూడకొట్టించుకొంటావురా
బాలకిన్నెరగాడాయటంచున్ వినోదంబుగా
గూడెపుఁ బాసరుల్ గుంపుగూడాడగా"

రాయలసీమలో పిల్లలపద్యాలుకొన్ని ప్రసిద్ధిగావుండియుండును. వాటి మొదటి పాదముమాత్రము కవి యిట్లు సూచించినాడు.

"చెప్పాలవో చెప్పితే లడ్డులప్పాల్ గొని
త్తువుగా – చేతిలోయున్న ముద్దొత్తు,
చెంగల్వపూదండ చెప్పేమురి"

ఆపిల్లవా డిట్లన్నాడు "చేతిలో వెన్నముద్ద అనుపద్యము నాకువచ్చును. చెంగల్వ బూదండ అనేపద్యము నీవుచెప్పుము" ఇప్పుడాపద్యా లెట్టివో మనకు తెలియవు.

పల్లెటూళ్లలో "లేహాలు· బస్మాలు, చూర్ణాలు, తైలాలు" దొంగవైద్యులు అమ్ముకొని జనులను మోసంచేసేవారు ఇప్పటికినీ ఈపని జరుగుతూనే ఉన్నది. నాటువైద్యుల మోసాలను ఈకవి చక్కగా వర్ణించినాడు.

హంసవింశతిని రచించిన అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు క్రీ. శ. ౧౫౦౦ – ౧౫౫౦ ప్రాంతమువాడు. అతని గ్రంథమూకాలములోని జనుల ఆచారవ్యవహారములను తెలుపునట్టి ఒకగని. గ్రంథాంతములో ఇతడు కందనూలు, గద్వాల. పాలకేకరి, రాచపల్లికోట, నెల్లూరు, కంభము మార్కాపురము, వినుకొండ మొదలైన తెనుగు సీమలోని స్థలాలను పేర్కొన్నాడు ఆప్రాంతాలలోని జనుల ఆచారాలను కవి యెక్కువగా గమనించిన ట్లూహింప వచ్చును. హంసవింశతినుండి మనకు తెలియవచ్చు కొన్ని విషయములను ఇం దుదహరింతును. తెనుగు దేశములో చాలానాడులు ఏర్పడెను. అందు కొన్నిం టిని ఈ కవి యిట్లు తెలిపినాడు.

క॥ వెలనాడును వేంగినాడును
పులుగులనాడ్పాకనాడు పొత్తపునాడుఁ
కలమురికినాడు రేనా
డలయుక కనుగొంటి నచటియబలల
గంటిన్

చెన్నపట్టణము, బందరు మంచివ్యాపార స్థలాలని కవి తెలిపినాడు. గుల్బర్గాలో ఖంఖాబులను బందరులో చీటిబట్టలు అస్తరులు సిద్ధమగుచుండెనని కవి తెలిపినాడు. (ఆ ౫ పద్యము ౩౫౮)

నారాయణకవినాటి కాలములో కొన్ని కులాల ఆచారాలు వ్యక్తమగుచున్నవి.

కాపుగుబ్బెత లెసటిౖకె కుండలరయ
(ఆ ౧ ప ౧౩౮).

కాపువారిలో వంటలకు కుండలే యెక్కువగా వాడు ఆచారముండెను. ఆనాడు గోల్కొండ వ్యాపారులలో కరణీకము

చేయువారి వేషాలను కవి యిట్లు వర్ణించి నాడు.

మలిబెట్టిచుట్టిన తెలిపైకిణీపాగ
చెవిసందిపాగలో జెక్కుకలము
తొడరిన సరిచల్లవనదరు సంగిజోడు
జీరాడునడికట్టు చెరగుకొనలు
పదతలంబుల సర్రపారు పాపోసులు
చెక్కుగాజంక చీటీఖలీతి
నడికట్టులో మొలనిడిన ఖలందాను
హస్తాగ్రమున వ్రేలు దస్తరంబు
మించుశాహువుమీద కాశ్మీరశాలు
చెవులముత్యాలపోగులు చెలువుదనర
అంటిన ర్కావి దోవతి యమరనటకు
పారుపత్యంబు సేయు వ్యాపారివచ్చె
(౨-౩౦)

కాపువారిలోని కొన్ని శాఖలను కవియిట్లు తెలిపినాడు.

పంట, మోటాటి, పెడగంటి పాకనాటి
అరవెలమలాదికొండారె, మొరుసునోన
కోణిదెకాపులు, మొదలైన క్షోణిదసరు
కాపులకునెల్ల మిన్న యకాపుకొడుకు.
(౮-౧౩౬)

సెట్టిబలిజలవేష మెట్టిదనగా:-

సరిపెణతోడిసజ్జబలు సందటికాయెతు
లింగవస్త్రముల్
సరిగెచెరంగుపాగ విలసన్మణిముద్రిక
లంచుకమ్మలున్
మెరుగులుగుల్కు దోవతియు, మిన్నగు
నీలపు పోగుజోడు వి
త్తరపు విభూతిరేఖలరుతన్ రుదురా
చ్ఛలుగల్గి భాసిలున్
(౫-౯౯)

సెట్టిబలిజెలు ఎద్దులపై ఎక్కిపోవు చుండెడివారు. (౫-౧౦౦)

తెల్లవారగనే గొల్లవారు మజ్జిగచిల్కుచుండిరనియు "కాపుకూతులు తెలియావనాళములు దొక్కగ జేయుచుండి"రనియు కవి తెలిపినాడు. (౧-౧౯౫)

గొల్లసుద్దులు చెప్పు గొల్లజాతివారు కొందరుండిరి. వారు కృష్ణలీలలను, కాటమరాజుకథను ప్రధానముగ చెప్పుచుండెడివారు (౪-౮౮)

నారాయణకవి కాలములోని కొన్ని కులాలవారును కొన్ని వృత్తులవారును ఇప్పుడు మనకు కానరారు వారిలో కొందరిని గురించి కవి యిట్లుదెలిపినాడు:

"కోమటి, కమ్మ, వెలమ, వెంకరి, పట్ర, గొల్ల, బలిజ, పుష్మరవారును, పలగండలు, బెస్తలు, చిప్పెవారును, కమ్మరి, వడ్రింగి, కాసె, కంచర, అగసాలవారును, ఆణికారి, వడసాలె, సాలె, సాయు, సాలీన, సాతాని, కటికవారును, ఘటియకార చిత్రకార సమిత్రకారులును, భట్లు, జెట్లు, జాండ్రి, తొగట, గాండ్లవారును, వందిమాగధ, వైతాళిక, జైన, ఘూర్జర, కర్ణాజి, ఖాయతిలహాడి, గొడమిస్త్రిలును, జేహరి, భణితు, ఛటికి, స్వదాలక, ఖత్రిజాతులును, బోయలు, చెరుకు.., చెంచులు, యేనాదులు, జలగరి, వాన్..

వన్నె, గట్టు, తంజళి, యీడిగె, వేదర వారును, వీరముష్టలు, మాష్టీలు, ఒడ్డె యుప్పరలును, అసిధారకరబ్బాటు మైలారి, మన్నారి, శిలాలురును, తురక, పింజారి, విప్రవినోదులును, జాతికర్త, బొమ్మరి, డొమ్మరి, బొమ్మలాటవారును, దాసళ్లు, తెరనాటకపుజంగాలు, బిద్దము వాండ్రు...... ఇంకా ఎన్నెన్నో వృత్తుల వారిని తెలిపియున్నాడు.

నారాయణకవినాటికి పాతవేషాచారములు కొన్నిపోయి క్రొత్తవి పొడసూపినవి. టోపీలు మెల్లమెల్లగా మనవారి నెత్తికెక్కెను. శ్రీనాథునికాలములోని కుల్లాయియే టోపీ అయ్యెనా? లేక ఈనాడు felt cap కొందరు ధరించు ఫెల్టుటోపీలా అవి తెలియరాదు. టోపీ అను పదము తురకవిదే మొట్టమొదట వాడినట్లు తోస్తున్నది. 'ముక్కుఘుర్గ్నము టోపిమునగజుట్టిన వల్లెకోసలు మరుల్గొల్పమునహరింప'

(౧-౯౭)

అని ఒక బ్రాహ్మణుని వేషమును వర్ణించినాడు.

డుబుడక్కి వాని వేషము ఆనాటినుండి యీనాటివరకు ఏమియు మారినట్లు కానరాదు.

నొసలపై చుక్కల మిసిమినామపు రేఖ
  లమరొందభుజములపై నసిమిసంచి
వాలుపీనులగాజు నీలాలపోగులు
  పైనొప్పు పొప్పళి పచ్చడంబు
కులికొనజుట్టిన తలపాగ చెరగుంచి
  పైలకేటాచుట్టు పట్టుశాలు
కడిమిమీరగ చంకనిడిన బొట్టెయుకోల
  డాకబ్రేసెడు డుబుడుక్కకేల

(౨-౭౮)

తాటాకులపై గంటములతో వ్రాయుట ౧౦౦ ఏండ్ల క్రిందటివరకు మన దేశమందు విరివిగా ప్రచారమందుండినను శ్రీనాథునికాలమువరకే కాగిదాలపై మసితో వ్రాయు ఆచారము ప్రారంభమైయుండెను.

"దస్త్రాలన్ మసిబుడ్రలున్ కలములున్
  దార్కొన్న చింతంబళుల్"

అన్న చాటువునుండి పై విషయము విశదమైనది. హంసవింశతికాలములో "దవతి" "శాయి" మరింత వ్యాప్తిలోనికి వచ్చెను.

రసికుడైనట్టి కాలంపు రక్తవాను
తెసర బ్రహ్మాండమను పెద్ద దవతిలోక
శాయినిండారబోసిన చందమునను
కారుతిమిరంపుగుంపు నిండారబర్వె

(దవతియనునది దవాత్ అను పార్సీ పదము మసిబుడ్ర అనియర్థము. శాయ్ అనునది సియాహ్ అను పార్సీపదము. నల్లనిరంగు అనియర్థము ఈ రెండు పదాలు తెలంగాణా వారు విశేషముగా వాడుచున్నారు)

హంసవింశతి గ్రంథాదిలోనే నానావిధములగు ఉపాహారణములను భక్ష్యములు

పిండివంటలు, చిరుతిండ్లను చేర్కొన్నాడు అదొక పెద్ద పట్టికయగుటచే ఉదహరించుటకు వీలు లేదు. (౧. ౧౦౪)

ఇంకా గంటలుచూపు పాశ్చాత్య గడియారములు వచ్చి యుండలేదు, హంస వింశతికారుని కాలములో విజ్ఞులు ఎండలో పాదచ్ఛాయను కొలిచి కాలమును గుర్తించు చుండిరి, పెద్ద పెద్ద పట్టణములలో గడియల కొట్టు ఏర్పాటుండెను.

"అస్తమయము కాదటంచు పాదచ్ఛాయ
లోవరించి ద్రవ్యించి కొనుచు
యూర గడియార మిడలేదో యని వీధి
ఈ వీధి వెంబడి వెనకి చూచు (3, ౧౫౬)

పైన గడియారమనునది గడియలు తెల్పునట్టిదే. గంటలు తెలుపు పాశ్చాత్య గడియారాలింకా దిగుమతియైయుండలేదు

నారాయణ కవినా= జనుల వినోదములు కొన్ని యిట్లుండెను రంగులు వేసి చిత్రపటములు వ్రాయువారుండిరి. సంపన్నుల యిండ్ల గోడలమీదను దేవాలయపు గోడలమీదను చిత్తరువుల వ్రాయుచుండిరి.

హారిత హారిద్ర కృష్ణరక్తావదాతీ
శబల పాటల ధూమల శ్యామకపిల
వర్ణముల గూర్చి చిప్పల వాగెలునిచి
చిత్తరువు వ్రాయు గుళ్ళలో చిత్రఘనుడు
(3, ౮.)

౧౫౦ ఏండ్లక్రిందట మన తెనుగువారి ఆటలనుగూర్చి కవి విపులముగా తెలిపినాడు. ఒక పెద్ద సీసమాలికలో ఆటలన్నింటిని ఒకపట్టికగా చేర్చి తెలిపినాడు. అందు సగముకంటె ఎక్కువ ఆట లెట్టివో మనకిప్పుడు తెలియరాదు ఎవరైనా శ్రమ చేసి పరిశోధనలు చేసి ఈ ఆట వివరములను అన్నింటిని వర్ణించి వివరించి ఒక చిన్న గ్రంథముగా వ్రాసిన బాగుండును. కవి తెలిపినవి కొన్ని యెట్టివనగా

"దూదియు జాబిల్లి బూచికన్నులకచ్చి
గుడిగుడికుంచంబు కుందెనగిరి
చీకటిమొటికాయ చింతాకుచుఱుకుబి
పులియాటలును చిల్లపొట్లకాయ
తూరనడుంకాలు తూనిగతానిక
చిడుగుడు మొకమాట చిల్లకట్టె
దాగిలమూతలు తనుబిల్లయాలంకి
గుప్పటగురిగింజ కొండకోతి
చిక్కణబిల్లయు జెల్లెముగోడుగును
బిల్లదీప్రులు లక్కిబిక్కిదంత
గద్దెనబోడి రొక్కసి కొక్కు బంగారు
పోటు గీరసగింజ బొంగరములు,
(3-౧౮౭)

ఇట్టివి చాలా వ్రాసినాడు. అదంతా ఉదహరించుటకు వీలు లేదు. అభిలాషులు ఈ సీసమాలికను పూర్తిగా చదువుకొనగలరు.

చాలామంది యిండ్ల ముంగిటిభాగాలలో పులిజూదము ఆట గీతలను పలకరాళ్ళపై మలిపించి యుంచుచుండిరి.

"ముంగిట పులిజూదము పంచియుండిన
రచ్చబండలు గొప్ప హారిగోష" ౭-౧౩

నేటికిని తెనుగు దేశమందంతటను పల్లెలలో ఈ ఆచారము మిగిలియున్నది.

కోడిపందెములు తెనుగువారి వినోదములలో చాలా ప్రాచీనమగు వినోదము. మన సారస్వతములో కేతనకవి కాలము నుండియు నారాయణకవివరకు పలువురు కవులు ఈపందెములను వర్ణించినారు. కోడి పందెపు శాస్త్రముకూడా చాలా ప్రాచీనమైనట్టిదే. నారాయణకవి ఈ విషయములో ఇట్లు వర్ణించినాడు :

"కాచివాత్రిలు దారాలు కట్టుముళ్ళు
ముష్టులును నీళ్ళముంతలు మూలికలును
కత్తులపొదుళ్ళు మంత్రముల్ కట్టుపసరు
లెనయువచ్చిరి పందెగాళ్ళప్రరేగి.
వేగ నెమిలి పింగళి కోడి డేగ కాకి
వన్నెలై దింటి కితులందు వెన్నలందు
భాజ్యభోజనగమన నిద్రామరణము
లనువిచారించి యువజాతులను వచించి"
(౩-౨౧౩)

శైవభక్తులలో వీరభద్రుపళ్ళెరము లిడుట ఆచారముగా నుండెను. (౩-౧౮౮)

జనులలో తాయెతులపై విశ్వాసము మెండుగా ఉండెను. ఈ తాయెతుశబ్దము అప్పకవినాటికే రూఢియైపోయెను. తాయెతు అనగా (తాయి) తల్లి తనబిడ్డ రక్షణకై కట్టుయెత్తు అనగా రక్షాబంధము అని వ్రాసెను. అదే అర్థమును శబ్దరత్నాకరములో వ్రాసిరి. తాయెతు అనగా తాయి + ఎత్తు అనిరి. ఎత్తు అను ప్రత్యేకపదమువద్ద మాత్రము రక్షాబంధమను అర్థము శబ్దరత్నాకరములో వ్రాయలేదు. ఈశబ్దము అప్పకవికి పూర్వము తెనుగు వాఙ్మయములో కానరాదనిఅనుకొందును. యథార్థమేమనగా ఈపదము 'తావీజ్' అను అరబీపదము. ముసల్మానులు రోగవిముక్తికై ఖురాను మున్నగువాటిలోని మంత్రిలును వ్రాయించి చిన్నని జొడువంటి గొట్టములలో ఉంచి చేతులకుకట్టుకొందురు ముసల్మానులు వచ్చిన తర్వాత ఈయాచారమును హిందువులు స్వీకరించిరి. అప్పుడు తావీజు పదము తాయెతుగా మారినది.

అప్పకవి అది గమనింప ఏదో కల్పన చేసి అర్థము చెప్పెను.

నారాయణకవి ఒకచో తాయెతునిట్లు పేర్కొన్నాడు.

"సరిపెణతో సజ్జబలుసందిటి తాయెతు
లంగవస్త్రము..." (౫-౯౯)

బాలికలు ఆడుకొను ఆటలు ప్రత్యేకముగా ఉండెను.

నాచన సోమన మొదలుగా నారాయణకవి వరకు వాటిని పేర్కొనుచు వచ్చినారు. హంసవింశతిలో ఇట్లు తెలిపినారు.

"బొమ్మలపెండ్లిండ్లు బువ్వంపుబంతులు
పుణికిళ్లు నిట్టిక్క బొమ్మరిండ్లు..."
(౫-౧౮౭)

(అభిలాషలు పూర్తిపద్యమును చూచుకొనగలరు)

రాటముపై వడకుట ఇంకా విరివిగానే ఉండెను. దాని ముచ్చట పలుతావులలో హంసవింశతిలో కలదు.

ధనాఢ్యులైనవారు చలివందరి పెట్టి వేసవిలోని బాటసారులకు సేదదీర్చి పుణ్యము కట్టుకొనుచుండిరి. ఆ చలివందిటిలో నీత్తమజ్జిగమాత్రమే ఇయ్యకుండిరి "లవణశుంఠీజంఘలరసాను యుక్తముల్

నీరుమజ్జిగకుండ బారులమర
లఘులవైలామూన లలితసౌరభమిశ్ర
శీతలజలకుంభ జాతమమర
జీరకకైదర్య చారుగంధములొల్క
పలుచనియంబళ్ళ వంట్లుదనర
రవయుప్పనీరుల్లి రసమునించినకోళ్ళు
గంజికాగులగుంపు కదురహింప

గంధబర్హిష్వహ్లామజ్జ కపాలశస్త
కాయమూన ముహుర్ముహుర్గాయమూన
మందపవమాన ఘనసార బృందవేది
శాలయవితాన పానీయశాలయొప్పె.

(౨-౧౬౦)

ఆకాలమందు బ్రాహ్మణులు సంస్కృతాభ్యాసము విరివిగా చేయుచుండిరి. వారి పాఠప్రణాళిక యేమనగా మేఘసందేశము, కువలయానందము, ప్రబోధ చంద్రోదయము, మణిసారము సిద్ధాంత కౌముది, రసమంజరి, కావ్య ప్రకాశిక, మొదలగునవి. (౨-౧౮౨)

మనవారు ఇంగ్లీషు విద్యాపద్ధతులలో నిండుగా మునిగినదీ ౬౦ ఏండ్లలో. అంతకుపూర్వము మనదేశము బళ్ళస్థితిని నారాయణకవి ఇట్లు చక్కగా వర్ణించినారు.

నన్నయ్యవారలో నామాలు దిద్దుకొ
మ్మనినచో కడుపునొప్పనుచు నేడ్చి
దండంబునను గుణింతము పెట్టురమ్మన్న
అంగుళివ్రణమాయెననుచు జుణిగి
శిష్యులచే గాలుసేతులు బట్టించి
తెచ్చిపద్యముజెప్ప దెమలకుండి
పలకవ్రాయనటంచు బడికెత్తుకొనిపోవ
బలవంబులేదని పలుకకుండి

అలుకచేనుండ బుగ్గలునులిచి తిట్టి
తొడలు వడిపెట్టి కోదండమునరగట్టి
రెట్టలెగజెట్టి బట్టించి రేవుమావు
కొట్టుబెట్టుగసజ్జన కోలదెగను. (౩-౧౮౧)

గద్దించి తిట్టింట దిద్దుమంచును వ్రేలు
బట్టించినచటనే బట్టకుండు
పలుమారులో యనిపల్కమంచునుగొట్టి
చెప్పి నకిలవృత్తి దప్పకుండు
ఒకటికి సెలవియ్యనరికి చీకటిదాక
పసులగాపరుల వెంబడినపోదు
జననిఅడుక్కొని చదువుకోబొమ్మన్న
వినక వేమరు వెక్కివెక్కియేడ్చు

సారెపద్యపుబలుకపై చమురుపూతు
ఎప్పుడును పెద్దపలక పొక్కెత్తజేతు
బాలరామాయణము పుస్తకాలుదాతు
వేయసజ్జనకోలలు విరిచివైతు (౩-౧౮౨)

చరికుండ పగులగొట్టుదు
పరువడినూత్రంబుత్రెంచి పారగవైతుస్

మరిమరి బలపములిచ్చిన
పొరిగమలుదుబగులగొట్టి పోయెనటందున్
(౩-౧౪౩)

వన్నెబింగరులు పెట్టించునాడె యయ్య
వారు నిద్రింపగా జూచి చేరి యంట
చింతక్రేల్ కొమ్మవంచుక నిగ్గుగట్టి
విడిచియుంటికిగయాగగ మడికికూయ,
(౧-౧౦౪)

పోగాకు వాడుక దేశమందు విరివిగా వ్యా
పించి పోయెను. జట్టసంచిలో పొగాకు
పెట్టుకొని వెంటతీసికొని పోవుచుండిరి.
దానిని పొగాకుతిత్తి యనుచుండిరి
(౨-౭౬)

గ్రామకరణాలుకూడా పొగాకు చుట్టలు
త్రాగుటకు బాగా అలవాటు పడిరి వారి
వేషముకూడా గమనింపదగినది.

తెలితలపాగ, చొక్క, మొల
తిత్తి, భుజంబున జల్లవచ్చడం,
బలచిటిగ్రేల ముద్రిక, రొంటూ
రముమీర పొగాకుచుట్ట, సొం
పలరెడు కావిదోవతి, పదాబ్జ
యుగంబున ముచ్చెలొప్పగా
వలవిభుడంత గ్రామకరణం
బటకై చనుదెంచె నంతటన్. (౩-౯౨)

స్త్రీలుకూడా పొగాకును వక్క తమల
పాకులతో పాటు నములుటకు అలవాటు
పడిరి. (౪-౧౫౮)

శుకసప్తతికవి కాలము నాటికి (క్రీ. శ.
౧౬౦౦) నారాయణకవినాటికి స్త్రీలభూష
ణములలో భేదము రాలేదు నారాయణ
కవి తెలిపిన కొన్ని భూషణము లేవనగా

కుచ్చె వాగిలిళ్ళ (కంఠపట్టెకు వ
టబొట్టు) కమ్మలు, బావిలీలు,
లగనూర్ల చంద్రవంకలు, సూసకము,
కెంపురవలపల్లె బుగ్గ, రావిరేక,
బుగడలు, నాగిదీగె, పాపసరిమెడనూలు
కుతికంట్లు, సరిపెణ, గుండ్లపేరు,
సరిగె, ముక్కర, జన్నసరము లు త్తండాలు
కంకణంబులు, తట్టుకడియము లను
సందిదండీలు, ఒడ్డాణ మందమైన
ముద్రికలు, పాంజేబులు, మోయగజ్జె
లందు బొబ్బిలకాయలు గిలకమెట్టె
లాదియగు సొమ్ముదాల్చియయ్యబలమెరయ
(౨-౧౯౧)

మన పూర్వుల ఆటల వలెనే సొమ్ములు
న్నూ చాలావరకు మనకు తెలియరాని
వై పోతున్నవి. అభిమానులు వాటిని
సర్గించి చిత్రింపజేసి తెలుపుట మంచిది.
ముఖ్యముగా నఘంటుకారులు ఇట్టిపదాల
కర్థము వ్రాయునప్పుడు ఒకవిధమగుఆట,
భూషణవిశేషము అనివ్రాయుచుందురు
అంతమాత్రి మందరికిన్ని తెలియును ఇక
నిఘంటుకారులొనర్చిన ఘనకార్యమేమి?

ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య అనేవారు
మద్రాసులో పెద్ద ఉద్యోగమందుండిన
వాడు. అతని కాలములో ఇంకా రైళ్ళు
ఏర్పడియుండలేదు. అతడు మద్రాసు

నుండి కాశీకి సకుటుంబ పరివారముగా ప్రయాణము చేసి పల్లకిలో క్రీ శ ౧౮౩౦-౩౧ లో ప్రయాణము చేసెను. అతడు కడప, కర్నూలు, జటప్రోలు, వనపర్తి, పాలమూరు, హైదరాబాదు, నిజామాబాదు మీదుగా కాశీ చేరి తిరుగా ఉత్తర సర్కారుల తీరము మీదుగా మద్రాసు చేరుకొనెను. కాన ఇంచుమించు తెనుగు సీమలో ముఖ్యభాగాలన్నింటినీ అతడు చూచి అందలి జనుల ఆచారవ్యవహారాలను ఉన్నవున్నట్లుగా తన డైరీలో వ్రాసుకొనెను. అందుచేత అతని "కాశీ యాత్ర చరిత్ర" మన సాంఘిక చరిత్రకు క్రీ. శ ౧౮౦౦ - ౧౮౫౦ కాలమువరకు చాలా ఉపకరించుచున్నది.

వీరాస్వామి కాలములో తెనుగు దేశము ఇంగ్లీషువారి పరిపాలనలోనికి వచ్చెను. హైదరాబాదులోని తెలంగాణా నిజాం పరిపాలనములో ఉండెను ఇంగ్లీషువారు ఇంకా తమ రాజ్యాలను స్థిరపఱచుకొనే యత్నములోనే యుండిరి. అందుచేత దేశమందు శాంతిభద్రతలు ఏర్పడలేదు. అయినను బ్రిటిషిండియాలోని భాగాలలో నిజాం రాజ్యములోని భాగాలకంటే శాంతిభద్రత లెక్కువగా ఉండినవని కాశీయాత్ర చరిత్రనుండి బిల్గ్రామీ వ్రాసిన Historical and descriptive sketches of the Hyderabad States గ్రంథమునుండి మనకు తెలియవస్తున్నది.

తెనుగు దేశములోని యిండ్లు ఒక్కొక్క ప్రాంతములో ఒక్కొక్క విధముగా నుండును. రాయలసీమలోని వ్యవసాయకుల యిండ్లలో పశువులున్నూ మనుష్యులున్నూ నివాసము చేయుదురు. ఇది నేటికిని మారకుండా వచ్చిన యాచారము. కర్నూలుజిల్లాలోని బండాత్మకూరు చేరి వీరాస్వామి యిట్లు వ్రాసెను. 'పశువులకు తాము కాపురముండే యిండ్లకంటే చక్కగా కొట్టములు కట్టి బాగా కాపాడుచున్నారు. ఆవులను పాలు పితుకుట లేదు ఎనుపపాడి సహజముగా ఉన్నది,

(పుట ౧౧)

రాయలసీమలో ఎద్దులవృద్ధి నాటికీ నేటికీ లేదు "ఎద్దులు నెల్లూరిసీమనుంచి వచ్చేవారివద్ద హమేషా వారికి కొనవలసి యున్నది. తడవకు ౧౦-౨౦ వరహాలు పెట్టి యెద్దులను కొనుచున్నారు. (పు౧౪)

కర్నూలు జిల్లాలో బియ్యము చాలా తక్కువ. 'పేదలు జొన్నలతోనున్ను, ఆరికెయన్నముతోనున్ను కాలముగడుపుచున్నారు" (౨౩)

కృష్ణాజిల్లాలోని ఎద్దులవంటి యెద్దులు దక్షిణహిందూస్థానములో మరెందును కానరావు. (౩౫౮)

మచిలీబందరువారిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసినాడు.

"మనుష్యులు నిండా ఆరోగదృఢగాత్రులుగా లేరు. స్త్రీలు అలంకారపురస్సరముగా శోభాయమానలై యున్నారు,

చెవులకు నిడుపుగోలుసులు వేసి కొన్ని పాపటకు చేర్చి చెక్కుతారు. స్త్రీ పురుషులు చాయ వేసిన వస్త్రప్రియులై యున్నారు. (పు. 310)

"ఈ దేశస్థులు(బందరువారు) కచేరీసహితముగా విందుచేస్తే ఆవుత్సవాన్ని మేజువానీ లంటారు" ఇప్పుడు ఉత్తరసర్కారు లోభోగపుసానుల పాటకచ్చేరీని మేజువానీ అంటారు. ఇది ఉర్దూ 'మేజుబానీ' నుండి వచ్చిన పదము.

కృష్ణానదికి ఉత్తరము తూర్పు సముద్ర పర్యంతము దేశస్థులు మాట్లాడే తెనుగుమాటలు రాగ సంయుక్తముగా నున్న అక్షరలోపముగల హ్రస్వశబ్దములుగా వుంటున్నవి స్త్రీలు కోసిన ఆవరించేపాటి ముక్కరలు చాలా లావుగా చేసి ధరించుతారు. (పు313-314)

నెల్లూరుసీమ పురుషులు స్త్రీలు దేహపటుత్వము కలవారుగా నున్న యథోచితమైన కరచరూపముగలిగి సౌందర్యవతులుగా తోచుచున్నది కాని దేహవర్ణము నలుపుకలసిన చామనగా తోచుచున్నది. గుణము నిష్కాపట్యమని చెప్పవచ్చును. (పు-363)

రాజమహేంద్రవరము ధవళేశ్వరము ప్రాంతములో సప్తగోదావరీ భూమిని కోనసీమఅందురు. అక్కడ బ్రాహ్మణులకు భూవసతులు చాలా కన్నవి. (పు-383)

అచ్చటి బ్రాహ్మణులు చాలా అధ్యయనపరులు, యజ్ఞయాగాది కర్మములయెడల చాలా శ్రద్ధాభక్తికలిగి వున్నారు. (పు-384)

కళింగాంధ్ర దేశములలో తెలగాలనే వెలమలు కలరు. (పు-384) తెలగాలు వెలమలు ఒకేజాతివారని వీరాస్వామి వ్రాసినాడు! గమనించ దగినది.

చినగంజాం మొదలుగా సముద్ర తీరమందు వుప్పు పయరుచేయడము విస్తారముకనుక వుప్పరజాతిస్త్రీలు దోటి ముక్కరలు ధరింతురు ఇప్పట్లో దక్షిణదేశము పడమటిదేశము పొడవుగాభూమిని తోవ్వడానికు నెగడివుండేవారు, యీ దేశపు వుప్పర వాండ్లున్నూ ఓఢ్ర దేశపు వొడ్డెవాండ్లుగా తోచినది (316)

జగన్నాథక్షేత్రములో జోగీ జంగము మొదలైన శైవులను తురకలవలెనే నిషిద్ధపఱచి గుడిలోనికి రానియ్యరు హిందువులలో చాకలి జాతిని చండాలురను గుడిలోపలికి రానియ్యరు. (300)

ఈ రెండువాక్యాలు తెనుగు దేశానికి సంబంధించకున్నా ఉత్తర సర్కారు లకు సమీపమునుండుసీమలోఆనాటి యాచారములు తెలియవచ్చు. అందు చాకలివారిని చండాలురవలె చూచినది గమనింప దగినది.

ద్రావిడ దేశములో శూద్రులున్నా ముఖ్యముగా చండాలురనను అగౌరవపరుస్తూ శూద్రులప్రక్కనైన్ని చండాలుర సమీపవర్తిత్వమునైన్నా కూడదని నిండా అగౌరవపరచడముచేత నేలపర్యంతము ప్రజలు క్రీస్తుమతస్థులుగా పెటలైరు. మైలాపూరు క్రీస్తుగుళ్ళ వుత్సవాదులలో చూడబడుచున్నారు. (౧౬౯)

విశాఖపట్టణంజిల్లావారినిగూర్చి ఇట్లు వ్రాసినాడు.

'ఈ దేశపు స్త్రీలు మంచి సౌందర్యము కలవారుగానున్న ముఖలక్షణము కలవారుగానున్న వారు జాఫరా విత్తుల వర్ణము వేసిన బట్టలు పుషపన్నులు కట్టుతారు కాళ్ళకు పాడగాలు వెయ్యడం కలిగివున్నది.' (౩౩౫)

పాలకొండ నిజామాబాదుజిల్లాలోని ఆర్మూరుకు ౬ కోసుల దూరములో ఉన్నది. 'హైదరాబాదు వదలినది మొదలుగా పాలు పెరుగు మాత్రము తంబళి జాతివారిగుండా ఊరూరిలో సమృద్ధిగా దొరకును ... ఈ దేశములో తంబళి జాతి వారు పుష్పాలు పాలు, పెరుగు తెచ్చి యిచ్చి మేళాలు వాయింపుచున్నారు మంగలజాతి వారు మషాల్ వేయుచున్నారు" (పు ౪౬)

ఇవి ఆనాటి తెనుగుజనులనుగూర్చిన ముచ్చట.

ఇక మన తెనుగు భాషాస్థితి ఒక్కొక్క ప్రాంతమందెట్లుండెనో కనుగొందము. "కడప వదలినది మొదలుగా అరవభాష తెలిసి మాట్లాడ తగిన వారు సర్వత్రగా ఉన్నారు. తెనుగుమాటలు సర్వసాధారణముగా బాగసంకరగా చెప్పుచున్నారు. ప్రశ్నపూర్వకముగా ఉత్తర ప్రత్యుత్తరమిచ్చే టప్పుడు శబ్దముల సంకరము పరచి మాట్లాడుచున్నారు. ఎట్లాగంటే యీ యూరు ఆయూరికి ఎంతదూరమంటే నాకు యేమి తెలుసక అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పుచున్నది వండుకొన్నావా అంటే వండినాడని అనుచున్నారు హిందూస్థానీ తురకమాటలు దేశముగా తెనుగుభాషలో కలిపి మాట్లాడుచున్నారు. (౪౮ ౪౯)

ఇవి రాయలసీమను గూర్చి చెప్పిన మాటలు. తెనుగు దేశానికి దక్షిణమున కడప జిల్లా ఒక హద్దని ఇతని అభిప్రాయము, ఆదిలాబాదుకు ఉత్తరమున ౧౦ క్రోసుల దూరముపై మేకల గండి అను ఘాటుకలదు తర్వాత వరదానది దాటవలెను హైద్రాబాదు సరిహద్దు దానితో తీరిపోయింది అని వీరాస్వామి వ్రాసెను. వరదానది ఆవల నాగపూరు రాజ్యమని తెలిపినాడు. అక్కడ కాయరా అనే యూరు మొదలు తెనుగుసర్వత్రగా ఉన్నది. (౫౬)

విశాఖపట్టణము జిల్లాలోని తెనుగు భాషనుగూర్చి యిలాగెట్లు వ్రాసెను.

"సర్వసాధారణముగా ఈ దేశమందు తెనుగు భాష ప్రచురముగానున్నది మాటలు దీర్ఘముగానున్న దేశీయమై రహస్యముగానున్న పలుకుతారు తెనుగు అక్షరములు గొలుసుమోడిగా వ్రాస్తారు. మనుష్యులు స్వభావముగా దౌష్ట్యములు చేయతలచినా మంచితియ్యని మాటలుమాత్రము వదలరు. (౩౩౫)

గంజాము జిల్లా తెనుగుసీమకు మరొకహద్దు. గంజాం మొదలుగా కళింగదేశము ఆరంభమవుటచేత ఇండ్లు మనుష్యుల అలంకారాలు దృష్టిదోషపు పాటింపులు దక్షిణదేశము వలెనే యావత్తుకలిగి ఉన్నవి. చిన్నయిండ్లకు కూడా వాకిటపంచ తిన్నెలు పెట్టికట్టినారు. ప్రతిస్త్రీలు బులాకులు ముక్కుకు ధరించి వున్నారు. సమీపమున వుండే మాలుర్ఘూ అన్న వూరిలో మొదటికి దాని తెనుగు భాష యక్కడ అందరికీ వచ్చినది. (౩౧౯)

నెల్లూరు దక్షిణములో తెనుగు సీమకు మరొకహద్దు. నెల్లూరు మొదలుగా అరవ మాటలు వింటూ వస్తాను. యీ దేశములో పడమటినుంచి కన్నడము వచ్చి కలసినది. దక్షిణము నుండి అరవము వచ్చి కలసినది. ఉత్తరమునుంచి తెనుగు అదే రీతిగా వచ్చి కలసినది గనుక యీ మధ్య దేశపు భాష (ఉత్తర దక్షిణ పినాకినీల మధ్య దేశభాష) యీ మూడు భాషల మిశ్రమయి యీ మూడు భాషలు యీ దేశస్థులు వచ్చి రాక ఆయా దేశములోకి వెళ్ళి మాట్లాడపోతే ఆయా దేశస్థులు హాస్యము చేయసాగుతారు." (౩౬౧)

చెన్నపట్టణమును గూర్చి అందలి భాషలను గూర్చి వీరాస్వామిగారిట్లు తెలిపినారు.

"౨౦౦ ఏండ్ల క్రిందట (అనగా ౧౮౩౧కి ౨౦౦ ఏండ్ల పూర్వము) చంద్రగిరిలో బీజానగరపు (విజయనగరపు) సమస్థానాధిపతి అయిన శ్రీరంగరాయుడు దొరతనము చేయుచుండగా 'డే' అనే దొర యీ సముద్ర తీరమందు ఒక రేవు బందరు కట్టించవలెనని యత్నము చేసి శ్రీరంగరాయణ్ణి అడిగి వుత్తరువు తీసుకొని యీ ప్రాంత్యాలకు జమీందారుడైన దామర్ల వెంకటాద్రినాయడి పేర సన్నదు పుచ్చుకొన్నాడు. ఆ వెంకటాద్రినాయకుడే దొరకు కృతపరిచయుడు కనుక శ్రీరంగరాయడు తన పేరు పెట్టి శ్రీరంగరాయపట్టణము అని రేవుబందరు కట్టమన్నా వెంకటాద్రినాయుడు తన తండ్రియైన చెన్నపనాయడి పేరట చెన్నపట్టణమని పేరుపెట్టి కట్టడమే కాక తానే సన్నిధానాధిపతి గనక అదే నామకరణము ఆరంభములో చేసినందున చెన్నపట్టణము పేరు కలిగినది. తత్పూర్వము ఈ రేవును యింగిలీషువారు మదిరాసు అంటూ వచ్చినారు. (౩౬౯)

"ఇక్కడివారు (చెన్నపట్టణము వారు) ప్రకృతులు ఉపాయవేత్తలుగాని సాహ

సులు గారు. ద్రావిడాంధ్రకర్ణాటదేశాల పక్షే యీ ప్రదేశము ప్రాంతపు చేత కాల్వాదారభ్య పేశ్వములైన ఆ మరాఠ భాషలున్నూ ముందు దొరతనము చేసిన వారి తురకభాష, యిప్పుడు దొరతనము చేసే యింగ్లీషువారిభాషయున్నూ నోట నానడముచేతనున్నూ పదార్థములుగా కొన్ని సంస్కృతవాక్యాలు అభ్యసించుట చేతనున్నూ ఇక్కడివారి వుచ్చారణ స్ఫుటముగా ఉంటూ వచ్చుచున్నది. ఇక్కడి స్త్రీలు గరిష్ఠులుగానున్నూ పురుషులపట్ల నిండా చొరవజేసుకొనేగలవారుగానున్నూ అగుపడుతారు. అయితే వస్త్రాభరణ విషయాలే కాని నైజముగా సాహసమునిండాకలవారుగా తోచలేదు." (౩౬౩)

"హైదాబాదు రాష్ట్రములో తెలంగాణాను గురించి వీరాస్వామి తాను వెళ్ళిన దారిలో తగిలిన ప్రదేశాలలోని విశేషములను తెలిపినందున దీనిని గూర్చి ప్రత్యేకముగా వ్రాయవలసియున్నది.

హైద్రాబాదులోని కొల్లాపుర వనపర్తి సంస్థానాలవారు తరుచుగా తగవులాడి ఒకరి గ్రామాలను ఒకరు కొల్లపెట్టి రైతులను హింసించి గ్రామాదులు పాడు చేయుచున్నారు. ఈలాగున కలహాములు పొసగినప్పుడు న్యాయము విచారించి యొకరి కొకరికి సమరసపెట్టకుండా చందూలాల ప్రభృతులు ద్రవ్యకాంక్షచేత ఉభయుల కున్ను కలహాములు పెంచి వేడుక చూచు చున్నారు" ౨౮-౨౯

"జమీందారులు - వారి అధీనములో నుండే భూమిని పూర్ణమైన స్వాతంత్ర్యము కలిగి ఆ భూములలోని కాపురస్థుల ధనమానప్రాణముల మీద చెల్లించే అధికారముకంటె ఎక్కువైన అధికారముతోనే యున్నారు" (౩౨) ఈ వాక్యములు వ్రాసి ౧౦౦ సంవత్సరాలు గడిచిపోయినను ఇప్పటికిని హైద్రాబాదు జాగీర్లలో ప్రజలు సర్వ"రహితులు"గా నున్నారు. జాగీర్దారులు ఆ 'రహితుల'పై భర్తల భార్యలపై చెల్లించుకొనే దర్పముకంటె మించిన దర్పాన్ని సాగించుకొంటున్నారు. జాగీర్దార్ల దౌర్జన్యాలను గూర్చి బిగ్లామీ ఇట్లు వ్రాసెను.

"ప్రతిగ్రామములో జాగీర్దారు వ్యాపారులను బాధించి సరకులపై సుంకాలు లాగుకొనేవారు, అందుచేత క్రీ.శ.౧౮౦౦ నుండి ౧౮౫౧ వరకు రాష్ట్రములో వ్యాపారము నశించిపోయెను"

హైదాబాదులో 'మనుష్యులందరున్నూ ఆయుధపాణులై మొత్తనివారినికొట్టి నరుకుచున్నారు' (కాశీయాత్ర ౩౮) మహారులో (హైద్రాబాదునగరంలో) చంపినా అడిగే దిక్కులేదు. బీదలు ఏ చెట్టు వేసినా వాటి ఫలమును క్షేమముగా ఆయుధాలే ఆభరణాలుగా నుంచుకొని దర్పమే యశస్సుగా భావించుకొనియుండే లోకులు అనుభ

కంపెనీయులు, సాత్త్విక ప్రభుత్వములకు రాజ్యములో తొదిగిన వారికి ఆ సహాయములో ఉనికిన్ని, ఆ రాజ్య సంచారమున్ను భయప్రదములుగా ఉంచున్నవి. (కా. ౩౬) 'నాగపూరు నివాసస్థులు కృత్రిమలు కాని హైదరాబాదు షహరు వారి వలె మాటకు మునుపు ఆయుధములు వాడే వారు కారు' 'ఉత్తర సర్కారులలో నిజాం గారి జమీందారులు చాలా దౌర్జన్యాలు చేసిరి. (బిల్గ్రామి సంపుటం ౨ పు ౨౨) పిండారీలు, మరాఠీ సందు జేశాన్ని కొల్లగొట్టుతూ ఉండెను. (౨౦-౩-౩౦)

హైద్రాబాదు రాష్ట్రములో 'ప్రతిదినం బందిపోటు దొంగతనాలు జరుగుచుండెను. రోహిలా గుంపులు. దొంగగుంపులు గ్రామాలను దోచుకొనుచుండెను (బి ౨-౧౨౭) బందిపోటుదొంగలలో ఎక్కువ రోహిలాలే యుండిరి. (బి. ౨-౧౬౯)

హైద్రాబాదు రాజ్య పుట్టి దుస్థితిలో నుండుటచేత రాష్ట్రమంతటా వ్యాపారం స్తంభించి వ్యవసాయం నాశనమై పలుమారు కరువులు వచ్చి జనులు ఈగలవలె రాలిపోతూవచ్చిరి. రాష్ట్రములోని కొన్ని కరువుల వృత్తాంతము చాలాఘోరముగా ఉండెను.

'క్రీ.శ. ౧౬౨౯-౩౦ లోని కరువులో రొట్టెయిస్తే కన్నబిడ్డను దానికి మారుగా యిచ్చువారుండిరి. కుక్కలమాంసమును మేకమాంసమని అమ్మినవారుండిరి. చచ్చిన ప్రాణుల ఎముకలను పిండిచేసి ధాన్యము పిండిలో కలిపి అమ్మిరి. కొందరు మనుష్యులను ఇతర మనుష్యులు తినిరి. మరల ౧౬౬౦ లో, ౧౭౮౧ లోను క్షామాలు సంభవించెను. (బి ౨-౧౬-౧౭) ౧౮౦౪ లో, ౧౮౧౩ లో, ౧౮౧౯ లో, ౧౮౩౩ లో క్షామాలు వచ్చెను. ౧౮౫౪-౫౫లో తెలంగాణాలో ఘోరక్షామము కలిగెను. హైద్రాబాదునగరములో ౧౦౦౦౦ మంది చచ్చిరి. ఇండ్లలో చచ్చిన వారిలెక్క లేకుండెను. రాయచూరుజిల్లాలో ౨౦౦౦ సాలెవాండ్లలో ౬ మంది మాత్రము క్షామానంతరము మిగిలినవారైరి. దేశమంతా చచ్చినవారి పుర్రెలతో నిండెను. అందుచే దాన్ని పుర్రెలకరువు అనిరి. (బి. ౨-౨౯) క్రీ.శ. ౧౭౦౪లో మళ్ళీ క్షామము కలిగెను. రూపాయికి ౬౦ సేర్లమ్మే రాగులు రెండున్నరసేరు ప్రకారమమ్మెను. కొందరు మనిషిమాంసమును తినిరి. (బి. ౨-౨౯) మళ్లీ ౧౭౩౧ లో క్షామము వచ్చెను. 'పిడికెడు గింజలకు పిల్లలను తండ్రులమ్ముకొనిరి. జొన్నలు రూపాయికి ౩ లేక ౪ సేర్లమ్మెను. చెట్ల ఆకులను జనులు మేయసాగిరి. (బి. ౨-౨౯,౪౦) మళ్ళా ౧౭౪౭ లో ఘోరక్షామము వచ్చెను వీధులలో పీనుగలు నిండియుండెను.

క్షామాలఫలితముగా జనులు అప్పుల పాలైరి. అప్పులిచ్చేదాసిలో మార్వాడీ శేఘులు. కాని వారికంటె ఘోరము లున్నారు కాని అదేలనో వారి నవ్వసు

న్నా స్మరించరు. అరబ్బులు, రోహిలాలు హైదరాబాదు రాజ్యములో ౩౫౦ ఏండ్ల నుండి జనులకు అప్పులిచ్చి ప్రపంచములో కనివిని ఎరుంగని వడ్డీని వసూలు చేస్తూ వచ్చినారు. ఈనాడు కూడా వారు నూటికి ౪౦౦ రూపాయిల వడ్డీని వసూలు చేస్తున్నారు. అప్పులపోతులు బాకీ యియ్యకుంటే జంబియాలతో పొడిచి వసూలు చేసేవారు.

"రైతుల ధాన్యాన్ని మార్వాడీలే కొని కోఠాలలో పెట్టి ధరలు పెంచి అమ్ముచుండిరి. ఆ కాలములో మార్వాడీలను గూర్చి యిట్లనుచుండిరి. 'ఒకలోటాతో, దానికొక చిన్న త్రాడుతో, ఒక కట్టు ధోవతితో నర్మదానది మార్వాడీ దాటి హైదరాబాదు చేరుకొనిన కొన్నేండ్లలోపల వాడు విపరీతపు వడ్డీవ్యాపారమువల్ల ధనికుడై బండెడు బంగారు భర్తీతో మార్వా (బి ౨-౯౬) 'అరబ్బులు రాజారంభాజు అనే పూర్వమంత్రికి బాకీలిచ్చిరి, అతడు బాకీలు చెల్లించకపోతే అరబ్బులు అతన్ని చాలా ఘోరముగా కష్టపెట్టగా తట్టుకొనలేక అతడు నిజాం దేవిడీలోనే దాగుకొనెను. (బి. ౨-౯౫) అరబ్బుల దౌర్జన్యాలు విపరీతమైపోయెను. వారు అప్పులిచ్చి హింసించి వసూలు చేసుకొనుచుండిరి. అప్పులపోతులను తమ జమాదార్ల యిండ్లలో మూసివేసి కూడునీళ్ళియ్యక కష్టపెట్టి బాకీలు వసూలు చేసుకొనుచుండిరి. పఠానులు, అరబ్బులు జాగీర్దారుల కప్పులిచ్చి వారి లక్షల ఆదాయకర జాగీర్లను తమ వశములో ఉంచుకొనిరి. (బి. ౨-౧౧౮) 'పూర్వం కోర్టులు లేకుండెను. కోమట్లకు వ్యాపారులకు అప్పులు రాకుంటే వారు రోహిలాలను అరబ్బులను పంపేవారు. వారు జంబియాలతో వసూలు చేసిరో లేక వాని సామానులను లాగుకొనిరో వస్తూ ఉండిరి. రోహిలాలు అరబ్బులు తమ సొంత అప్పులను ఇయ్యనివారిపై బండలు మోపి వాతలు వేయుచుండిరి. బాకీపడినవాడు పారిపోవునట్లు కనబడితే వానిపై తమవారి సిద్దీముగ్గురిని కావలాపెట్టి ఆ కావలి కూలీ కూడా వసూలు చేయుచుండిరి. తామిచ్చినదాని కంటే చాలా ఎక్కువ వసూలు చేస్తూ ఉండిరి. (బి. ౨-౧౬౩)

జనులు తమ పిల్లలను అమ్ముకొనుచుండిరి. అట్టి వ్యాపారాన్ని క్రీ.శ. ౧౮౫౬లో నిషేధించిరి. (బి. ౨-౧౫౭) హైదరాబాదు రాజ్యములో క్రీ.శ. ౧౮౪౮ లో సహగమనమును ఆపివేయించిరి.

(బి. ౨-౯౮)

తెలంగాణములోని భూములన్నీ గుత్తకిచ్చుచుండిరి. గుత్తేదారులు రైతులవద్ద ధాన్యభాగము తీసికొని సర్కారుకు రూపాయలు చెల్లించుచుండిరి. భూములకు నిర్ణయమగు పన్నులు లేకుండెను. దేశముఖులు దేశపాండ్యాలు పన్ను వసూలు చేయు అధికారులు. భూమిపన్నే కాక మగ్గంపన్ను, కడపపన్ను, కలాలి, ధన్గర్‌పట్టి, ఖేడ్‌పట్టి, పట్టీవంటీకులాల

పన్ను, పెండ్లి పన్ను, తోళ్ళ పన్ను, పాట్బాజారీ (కూరగాయలు) పీనుగుల పట్టి, తోళపన్ను, అడంపట్టి (హిందూపారి శ్రామికులపై పన్ను) మున్నగు ౨౭ విధాల చిల్లర పన్నులను ప్రజలనుండి లాగుచుండిరి, (బిక్ ౨-౫౩)

తెలంగాణములో చాలాపరిశ్రమలుండెను. ఇంగ్లీషువారి వ్యాపారముమూలాన దేశమందలి అరాచకమువలన ౧౮౦౦-౧౮౫౦ ప్రాంతమున వాటి క్షీణదశ ప్రారంభమయ్యెను. వరంగల్ జంఖానాలు, శివాసీలు కాకతీయుల పతనమునాటి నుండి ప్రసిద్ధిగాంచినట్టివి. బిదరులో బిదరీ సామానులు బిదరుసుల్తానుల కాలము నుండి వృద్ధికి వచ్చినట్టివి. తెలంగాణము ప్రధానముగా నూలుబట్టలకు ప్రపంచ ప్రఖ్యాతి గన్నట్టిది. మార్కొపోలో రుద్రమదేవికాలములోని సన్ననిబట్టలను జూచి అవి సాలెపురుగుల దారాలా అని భ్రమపడెను,

వరంగల్ శివాసీలను, జంఖానాలను ౧౮౫౧ లో ఇంగ్లండుకు ప్రదర్శనార్థ మంపిరి, ఇనుమును కరిగించి ఇనుపవస్తువులను చేయుచుండిరి వరంగల్, కూనసముద్రము, దిందుర్తి, కోమరపల్లి, నిర్మల్, జగిత్యాల, అనంతగిరి, లింగంపల్లి, నిజామాబాదు మున్నగు స్థలములలో ఈపనులు జరుగుచుండెను. నిర్మల వద్దనుండు కూనసముద్రములో శ్రేష్ఠమైన ఉక్కును సిద్ధముచేయుచుండిరి. ఎల్గందల్ ఇబ్రహీంపట్టణము, కోనాపూరు, చింతలపేట మున్నగు స్థలాలలోను మంచి ఉక్కు సిద్ధమగుచుండెను. కూనసముద్రము ఉక్కు వంటి దానిని వర్షాలో చేయుటకు చాలాప్రయత్నముచేసి విఫలులైరి కత్తులను హైద్రాబాదు, గద్వాల, వనపర్తి, కొల్లాపురములలో ౧౮౫౦ వరకుకూడా విశేషముగా తయారుచేయుచుండిరి. ౫ రూ మొదలు ౧౫ రూ. వరకు వాటి నమ్ముచుండిరి. బంగారునీరు పోసిన కత్తులు ఖమ్మములోని జగదేవపూరులో తయారగుచుండెను. గద్వాలలో తుపాకీలుకూడా సిద్ధముచేయుచుండిరి. రోహిలాలు పట్టే పెద్దతుపాకీలను వనపర్తి, గద్వాల, నిర్మలలో చేయుచుండిరి. ౨౦ రూ. నుండి ౬౦ రూ. వరకమ్ముచుండిరి నూలు, పట్టు కలిపి నేసిన మష్రు అను బట్టలను హైద్రాబాదులో గద్వాలలో నేయుచుండిరి. టస్సర్ పట్టుబట్టలను వరంగల్, నారాయణపేట, మట్వాడా, హాసన్ పర్తి, కరీంనగరుజిల్లాలోని మాధాపురంలో నేయుచుండిరి. ఇందూరు (నిజామాబాదు), మెదకు, హైద్రాబాదులోను, మహబూబునగరుకు ౧౦ మైళ్ళ దూరములోనున్న ......లోను కాగిదములు సిద్ధము చేయుచుండిరి.

(బిల్గ్రామి సం. ౧, పు 3౯౫-౪౨౫)

కడపజిల్లాలో దువ్వూరుఅను గ్రామము కలదు. 'దువ్వూరు మొదలుకొని ప్రతిగ్రామమందున్న కొండ కరణముల

వాండ్లు ఇనుపరాళ్ళతో ఇళ్ళము చేయు చున్నారు. (కా. యా. ౬) గుంటూరు జిల్లాలో చేరిన వేటపాలెములో "౧౦౦౦ నేతవాండ్లుండిరి తోపుశెల్లాలు రుమాలూ తానులు చీరలు పగ్గిరాలు నేసి అనేక దేశాలకు వుపయోగమయ్యేటట్లు చేసి జీవించుచున్నారు" (కా ౩౫౫) బాలకొండలో (వేములవాడవద్ద) "మేనాగ వారలు గంజీఫాచీట్లు ఇవి మొదలైనవి చేసి హైదరాబాదుకు తీసుకొనిపోయి అమ్ముచున్నారు. ఈ యూరిలో జీవి గెలవాండ్లు అనేకులు ఉపవన్నులుగా నున్నారు" (కా ౪౬) "నిర్మల పంచపాత్రలు ఈ ప్రాంతములో బహుప్రసిద్ధిగా నున్నవి. నిండా కంచరయిండ్లున్నవి." (కా. ౫౦)

అప్పటిజనులు ఆచారవ్యవహారాలు కొన్ని వీరాస్వామియిట్లు తెలిపినాడు "హైదబాదులో గొప్పవారందరున్నూ పండుటాకులు (తమలపాకులు) వేసు కొనుచున్నారు. బాలకొండలో పండుటాకులు దొరకును. కడప మొదలుగా గోదావరీతీరమువరకు (నిజామాబాదు ఉత్తరములో) అమ్మే పక్కలు ముడి వక్కలు. ఈ దేశములో పేదలు నిండా నిండా తాంబూలము వేసుకోవడము లేదు వక్కలు మాత్రము నములుతారు. శూద్రులచేతి హుక్కాలు ఇతరులు తాగుచున్నారు." (కా ౫౮) హైదరాబాదులో పండ్లు దొరుకును కాని "చెన్నపట్టణము కంటే మూడింతల వెల యివ్వవలసినది. కూరగాయలు అప్రకారమే ప్రియమైనా ననుపోరుచికరముగా నున్నది, (కా ౩౪) "కూరగాయలకు చికి హైదరాబాదుకు సమముగా యూరపకు నేనుచూచిన భూమిలో యేదిన్నీ చెప్పకొండ లేదు." (కా ౨౭౪)

ఆకాలమున హిందూదేవాలయముల యొక్కయు హిందూమతముయొక్కయు స్థితి శోచనీయముగా వుండినది. హిందువులలో కులాలతత్త్వము వెర్రిరూపాల దాల్చెను. మద్రాసులోని కులకక్షలను గూర్చి యిట్లు కాశీయాత్రలో తెలిపినాడు. "అప్పట్లో అనేక తెగలు దేశములనుంచి యక్కడికి వచ్చి చేరినందున యెడమ చెయ్యికక్షి అని కుడిచెయ్యికక్షి అని రెండు పక్కలుగా యక్కడివారు చీలి యింగ్లీసు వారికి చాలాశ్రమను కలుగజేసినారు." (౩౭౦) దేవాలయాల ఆదాయాన్ని ఇంగ్లీషువారున్ను నవాబులున్ను తాము పాలించే ప్రదేశాలలో తీసుకొంటూ వుండిరి "వెంకటేశ్వరునికి ప్రార్థనలు సల్లించే లోకులవలన కుంఫిణీవారికి సాలుకు సుమారు లక్ష రూపాయీలు వచ్చుచున్నవి. కొండమీద యేధర్మ కార్యము చేసుటకున్ను సర్కారుకు రూకలియ్యవలెను." (కా. ౪) "అహోబిలములో ఉత్సవకాలమందు ౪౦౦ వరహాలు హాశ్శీలు అగుచున్నవి. వాటినంతా కందనూరి నవాబు పుచ్చుకొని వెనక గుళ్ళసంగతినే విచారింపడు (కా. ౧౦) "శ్రీశైలయాత్రకు తీసే హాశ్శీలు కందనూరు నవాబుకు చేరుచున్నది. (కా. ౧౩) "ఆగుడి హాశ్శీలుమూలకముగా సంవత్స

రము ౧కి ౧౫౦౦౦ కందనూయ నవాబుకు వచ్చినా గుడి యేగతి పొందేదిన్నీ విచారించడు. (కా. ౨౦)

హైదరాబాదు "మీ హారుచుట్టునూ చిన్న తిప్పలున్నవి. అనేక తిప్పలకొనల యందు మసీదులు కట్టబడియున్నవి. హిందూ దేవాలయములు లేవు. అవి యున్నా వృద్ధికి రానియ్యరు" (కా. ౩౫)

"శాందలవాయి అనే గ్రామస్థలము చేరినాను. (కామారెడ్డి దాటినతర్వాత శాందల్వాయ వచ్చును) ఈతురకల రాజ్యమందు ఈస్థలము కంపటిలో దామర మొలచినట్లున్నది. తిరుపతి వదలిన వెనక రాజోపచారములతో ఆరాధన నడిచేగుడి యిదియొకటే చూచినాను. నావిచారణలోనున్న వేరేలేరని తెలిసినది." (కా. ౮౩)

ఈవిధముగా ఇంగ్లీషువారి యొక్కయు కర్నూలు నవాబులయొక్కయు, హైద్రాబాదు నవాబులయొక్కయు పరిపాలనలో ఆంధ్రదేశమందలి హిందూ మతమునకు క్షీణదశ సంప్రాప్తించియుండెను. దానికనుగుణ్యముగా హిందువులలో కులం తప్పులు, ఎచ్చుతచ్చులు, కొత్త కొత్త ఆచారాలు, అంతులు కొల్లలుగా పెరిగిపోయెను. జనులకు మతబోధచేయు పీఠాధిపతు లేమూలనుండిరో యేమో? ఆచార్యత్రయము తర్వాత వారిపీఠాలపై విభ్రాజమానులగుచూ వచ్చిన పీఠాధిపతుల స్మరణ మెచ్చటను కానరాదు. అట్టి అంధకారములో తత్త్వాలు బోధించే కొందరు భక్తులుమాత్రము తమకు చేతనైనంత సంస్కారము చేస్తూవచ్చిరి. మన సమీపకాలములో బ్రహ్మానందయోగి, వేంబగిరి, ఇంద్రపీఠిబ్రహ్మన్న, చిత్తూరు నరసింహదాసు, వరనారాయణదాసు, పరశురామ నరసింహదాసు, ఆదికేశవులు, వీరాస్వామి, శివయోగి, తోట గజేంద్రుడు, అంగప్ప మున్నగువారు పామరజనులలో మతప్రచారము చాలా చేసిరి.

కర్నూలు నవాబులు మతావేశపరులై చాలా దేవాలయాలను మసీదులుగా మార్చిరి. కొందరి హిందువులను తురకలనుగా జేసిరి. మహారాష్ట్రదేశములో శివాజీకాలములో ముసల్మానులైన పలువురి హిందువులను శుద్ధిచేసి మరల హిందువులనుగా జేసిరి. క్రీ. శ. ౧౭౫౬లో కర్నూలుజిల్లాలోని పత్తికొండను బసాలత్ జంగు అనునవాబు చిన్నతిమ్మన్న అనునతనికి జాగీరుగా నిచ్చెను. అతడు పైకము చెల్లించలేక తన భార్యను పిల్లలను జామీనులుగా బసాలత్ జంగువద్ద వదిలెను. బసాలత్ జంగు ఆస్త్రీని పిల్లలను బలవంతముగా ముసల్మానులచేత వండించిన అన్నమును తినిపించెను. ఆసంగతిని పీష్వాతో చెప్పుకొనగా వారిని విడిపించి శుద్ధిచేయించెను. కాని వాసప్ప అను పిల్లవాన్నిమాత్రము బసాలత్ జంగు భార్య వదలక తురకనుచేసి రహ్మతలీఖాను అను పేరుపెట్టి తన కొడుకుగా దివానుగా చేసెను.

(కర్నూల్ మాన్యుయల్)

గీతావళి

౧

శ్లో॥ శ్రీ మాడపాటికులభూషణ సచ్చరిత్రం
హన్మంతరాయ విబుధం, వినయాభిరామం
భాషాభిమాన నిరతం బహుకార్యదీక్షం
లోకోపకారక మతిం హృదిభావయామి. ౧

శ్లో॥ ఏతత్తుసర్వ విదితం ప్రతిభాతిలోకే
శ్రీ భోగభాగ్యనగరం శ్రితస్వర్గతుల్యం
యస్యాధిపోరక్షతి స్వప్రజాస్తు
హ్యస్మానలీతి ప్రథితోదిశి దక్షిణాయాం. ౨

శ్లో. అస్మత్సుహృత్సంచిత రాజ్యతంత్ర
న్యాయాదిశాస్త్ర కుశలత్వ విభూషిత తత్వాత్
రాజ్ఞాప్రతిష్ఠిత మహోన్నత విశ్వవిద్యా
పట్టాప్రదాన పరిషద్బహు మానితోభూత్. ౩

శ్లో. రాష్ట్రేస్మి న్నృవనాధినాథ ప్రభుతా నాస్త్యేవ వై రంజనే
అన్యోన్యం మతవై మనస్యరహితా నేకేశతాబ్దాగతాః
ఆంధ్రాణామతి విస్తరా పరిగణేసంఖ్యావశాత్పూర్వతః
భాషావ్యాప్తి పరోబభూవ సుకృతీ హన్మంతరాయాగ్రణీః. ౪

శ్లో. ఏతేనైవ ప్రతిష్ఠితా దిశిదిశి గ్రంథాలయా నేకశః
రాష్ట్రేస్మిన్ సకలాంధ్రమేళన సభా సంస్థాపితా భూత్స్వయం
విద్యావ్యాప్తి హృదిస్థితోయ మధునా విద్యాలయా నిర్మితాః
తేషాం రెడ్డికుల ప్రశస్తిసుభగం విద్యాలయంరాజతే. ౫

శ్లో. సర్వేషా మాంధ్రజానాం శుభకరసమయంచోత్సవం ప్రాప్తమద్య
యస్మాచ్ఛ్రీ మాడపాటేర్వయసి సుఖతరం షష్టిపూర్తి ర్బభూవ
దేయాచ్ఛ్రీచంద్రమౌళి ర్నతజనసులభస్సర్వ దేవాదిదేవః
ఆరోగ్యం విత్తమాయుశ్శత మధికతరం లోకసంప్రీతయేస్య. ౬

శ్రీ జొన్నలగడ్డ శోభనాద్రిశాస్త్రి.

౨

సీ. పలుకంగ నేరని పత్రిక బుడుతల, "క త్త త్త" యని మాటలాడ నేర్పి
వ్రాయంగ నేరని పండిత లోకము, గొమ్మెక్కి "క్రో" యనికూయ నేర్పి
వ్రాయంగ జంకెడి పడుచుల కలముల, గలుకుల దెరలంట గలుప నేర్పి
మదిలోని భావాళి మాటాడి తెలిపెడ్చు, విన్నపోయెడు వారి విన్నదంబు

గీ. ఆంధ్ర సారస్వత మునిజనాంధ్రసంఘ, విటుల నెన్నంటినో గూర్చ్యు ఘనతకలుగ
నొక్కరుండవయి మించితీవు పెక్కుమిగుల, రమ్యగుణసాంద్ర హనుమంత రాయవర్య

సీ. అలనాడు నాటిన యాంధ్ర సంఘంబిప్డు, డెట్టులపని నిర్వహించుచుండె
నలనాడు గ్రంథాల యాభివర్థక సంఘ, మెట్టుల పని నిర్వహించుచుండె
నలనాడు గూర్చిన యాంధ్ర సారస్వత, మెట్టుల పని నిర్వహించుచుండె
నలనాటి సంచార శాంధ్రి సంఘ తిలంబ, దెట్టులపని నిర్వహించుచుండె

గీ. నీవు నాటిన మొలకలు నీవు జూచు, చుండ గలలేయ జూచు భాగ్యోదయంబొ
నీకు గల్గినదృష్టంబు నీదకాదె, ప్రాజ్ఞగణదుర్య హనుమంత రాయవర్య

శ్రీ ఒద్దిరాజు రాఘవరంగారావుగారు

3

మృదు మధురగాత్రి సస్మేర భాస్వత్తంత్రి
నుదయించి వల్లకీ హృదయార్ద్రశ్రుతిలోలక
అజనంపు కార్యభావాంత రోర్మికలందు
గదలిరావయ్య! విక్కపు మక్కువల్ మీర
నజయ! హనుమద్రాయ! సకలాంధ్ర సంపూజ్య!

మేల్కొలుపు

మాతృదేవీభక్తి
మైమఱవు దట్టంగ
మాతృభిమాన ని
ర్మలభావ ముప్పొంగ
జాతిసేవాభక్తి
జాతిపూజాసక్తి
మనిశితోజ్జ్వల దీప్తి

శుభ్రతేజస్ఫూర్తి
రగులంగ
బాగులంగ
రక్తంబులుడుకెత్త
బ్రేమాంజలిఘటించి
భూమి నౌదలవాల్చి
నీమంబుతో పాడ

నీ తేజముల వ్రాలి
తప్తాతి దుఃఖనేత్రములఁ దల్లి నిజాంధ్ర
సుప్తప్రదేశవాసుల మేలుకొల్పఁగ
పసుపుతోరముగట్టి
భద్రభేరిని గొట్టి
కసుగందువుల లేపి
కడిదిజోదుల లేపి
యువకమానసపాళి
నుయ్యాలలూగించి
యువతీజనస్వాంత
మిపురొత్త గిలకొట్టి
తెలగాణ్యమున, నవ్య
తేజంబు వెలిగించి
కలకలారావ సంకులరసాలచ్ఛాయ
విశ్రమించితివయ్య విబుధాగ్రగణవర్య

• • •

గురువర్యుఁడవు నీవు- గురుకులాగ్రణి నీవు,
గరువంబు లేని సం-గడికాఁడ వీవయ్య!
మన తెలంగాణమున-గనువిచ్చితివి నీవు
చిననాట నందరిలో-పెరిగి పేర్వడసితివి!
ఊరూర నీపేరు - కీర్తులు వెలయంగ
మారుమూలల కేఁగి-మాటాడి, మేల్కొల్పి
తనజాతి, తనబాస
తనసంస్కృతియునంగ
జనతావళికిఁ బ్రీతి
జనియింప నేర్పితివి!
తల్లులను మఱచి, పెద-తల్లివంచలఁబడిన
కల్లకపటపు మోజు-గడియించి, పేరాసు
కల్లమాపిన తెలుగు-సీమా హెమిలలోన
తొల్లిఁటి నిజాయితీ-తొలకరిగఁ జేసితివి

తెనుఁగు శ్రీకారంబు
తెనుఁగు నుడికారంబు
తెనుఁగు హుంకారంబు
తెనుఁగు వ్యవహారంబు
తెలిపితివి గురుమంత్ర- మొలకఁబోసితి
వయ్య!
బిలబిలధ్వనులుట్టఁ - బ్రేమంపువలుకులను
ఋణపడియె నాంధ్రవిస్తృతజీవితములు
గణనీయ నీకిపుడు-గావించు పూజనలు
గురు హానుమదాఖ్య - సద్గుణపితా
మహా! పూజ్య!

మా తెల్గుతల్లి క-మ్మనికోరికల పండె
మాతల్లి కలలోని-మధుకలశ మువ్పొంగె
తెలుఁగుదీవనసేస-లొలుకంగ, జిలుకంగ
తెలుఁగుభావన, దిగం-తరకీర్తి వెలుగంగ
అల భీష్మపతిఁబోలి
ఇల తిక్కకవిఁబోలి
అల చాణక్యుని బోలి
ఇల తిమ్మరసుఁబోలి
అల భోజనృపుఁడవై
ఇల కృష్ణరాయవై
కలకాలమీవగది తెలగాణ్యసభ్యుఁడవై
విలసద్గుణస్ఫూర్తి వెలుగొందు గురువర్య
తెలుఁగు హృదయము లందు తెలుఁగు
పాత్రములందు
తెలుఁగు లేఖినులలోఁ తెలుగు భావన
ములో
వెలలేని నీమహా వైభవ రేఖలు గలవ్వి
తలపించు భావిసంతతికి నీస్వర్ణాఖ్య!

హనుమంత రాయఁడిన
అఖిలాంధ్ర పూజ్యుఁడన.

అరువదేడులునిండ -
నాద్యుఁడు పితామహుఁడు
చిరుబొజ్జ కదలబం -
గరు చెక్కిళులు కుల్కంగ
బోసి నోర్చిగురింపఁ -
ముదుతఁబడె కెన్నొసలు
భాసమానాంధ్ర సిం -
హాసన మధిష్ఠించి
ముసిముసి నగవులూర -
గుసగుసలు బుసగొట్ట
కసిమసంగెదు తాతఁ -
గాంచరా! మీరెల్లి!!

ముతకధోవతి చెంగు -
మురువొప్పజీరాడ,
సితదుకూలచ్ఛాయ -
లతి పూజ్యతనుజాట
చేఁ గట్టి ముస్కెందు -
లాగికొని పోవంగ
వేఁవేఁగమున సాగి -
వెడలుచుండగ, తాత!
కోడె కాండ్రింతలును -
చేడియలు బాలకులు
జోడించి చేతులను - శీర్షంబులను వంచి
తెలుగునమస్కృతుల -
తెలుపనుప్పొంగెటి
తలరాకు బండి మొత్తని - తలంపులతాత
మనసార పూజించి - ఘనసేవ లొనరించి
మన పితామహుని కీ -
ర్తనము సేయుండోయి!

శ్రీ గవ్వా అమృతరెడ్డిగారు

ఆంధ్రపితామహోపాఖ్యానము

రచయిత: శ్రీ గవ్వా మురహరిరెడ్డిగారు

౧

గీ. పుచ్చుబొమిడిక శిరమెక్కి కులుకులాడ
ఊఁగనొకగాను కంఠాన పుచ్చుబోయ
నాల్కపై కారుకూతలు నాట్యమాడ
మన తెలంగాణొకప్పు డున్నాదివోలె.

శా. పేరంటానికిబోయె నాంధ్రికడకీ పీరమ్మ, తద్వేషమా
మేరాలీనుగజూచి, సిల్కువను సీరీదాడ, నోయమ్మరో!
వరైనన్ గన నాదులజ్జవిడదే! ఈ నీవు జాతీయతన్
జేరన్ జూచెదగాక! నిన్ననుచు, గాసింకెండ రోషించదగా.

క. అనఘుని యువమతి బాగిలియు
దనయులను నయంబుగనమి, ప్రథమంబున, యా
గానములవేలుపు గొలువగ
హనుమద్రాయుని నొసంగె, ననువులనూదన్,

ఉ. పొత్తుల బిడ్డవోలె నిటమొల్చియు ప్రాగ్భవనంబుపోకె మే
లొత్తిన బుద్ధికోంపముల నూగుచు చెంపోవోయి మాతృదు:
ఖార్తగతిన్ గరంగి స్వగతాకృతినేమరి బండ్రెందయా
వత్తు జగత్తునుంగనెదు వ్యర్థమతీంద్రుల భ్రాతృలన్గనన్,

సీ. మోసైనవాతెఅ ముత్యాలగురిపింప
సభ నుపన్యాసాల సామగూర్చె
బూజుపట్టినబుద్ధి నాజుకుపఱపంగ
గ్రంథాలయాల సంగతమునిచ్చె
భావనైచ్య పరీతవల్లరితతిగోయ
నాంధ్రసంఘుల విశ్రమమరజేసె
ప్రభువుకు ప్రజలకు ప్రేమపాశములల్ల
న్యాయవాదమునేర్చి సాయపడియె

గీ. తెలుఁగువారికి గరడాలు దిద్దనేర్పె
అగ్నిగుండాల వీరంగమాడనేర్పె
విస్మరించిన మన పూర్వవైభవముల
తలుపులనువిప్పి తలపుల గిలకరించె

సీ. ధోవతినందాగ దొరతనంబారు సం
చరిగొని తిత్తిలో దిరుగువారు
బొట్టుజట్టులమైత్రి గట్టుతెల్పునటంచు
కలుపుమ్లేచ్ఛపువృత్తి గ్రాలువారు
తెలుగుతేనెల గ్రోల దెలివికక్కవయని
గులకరాళ్లనుమ్రింగి కునుకువారు
తనదాపుబీదల తద్దినంబులుపెట్టి
పొరుగుబిడ్డల పెళ్ళి జరుపువారు.

గీ. తాత హనుమంతరాయని త్యాగ ధైర్య
సత్య సంపత్తులల్లిన చంద్రికలను
తిమిరమును వాపుకొనిరి మా తెనుగువారు
ఆంధ్రజాతీయరోచిస్సు లలమికొనగ.

గీ. ఇట్టి ధీ హనుమద్రాయ పట్టిపొంకు
సిలుగులం బాసి తోడికోడలు మొగంబు
మాడిపో! "శ్రీ తెలంగాణ" మాన్యహృదయ
ఒక్కనా డాతనింగని పొక్కెనిట్లు.

ఉ. కూరిమిబిడ్డ కందొవలకుల్కెను నున్నని చెక్కుటద్దముల్
చారలువారె ముత్తెములసందడి వాతెఱవాసె ముద్దులొ
ల్కారు పసిండిమేన్సొబగు ఘూర్ణిత మానసమానమయ్యె
నారతినంబు వాడె నికనాగతిజూచునెవండొ! ఈశ్వరా!

చ. మృతుని పితామహుండనుట శోకము ప్రాకొను నో ప్రభూ! భవ
ద్వ్రతుడగు హన్మదాఖ్యునకు బ్రాయమునిచ్చితి! నిత్యజీవిగా
నితడటనీ చిదాంశువుల నీసరియై భజయింపలేదె! యే
కతమున షష్టికీడ్చితివి? కట్టడి! నా హనుమంతరాయనిన్

క. నావినిస్మిత వదనుండై
దేవర మన శ్రీ నిజాము తెల్గు పురంధ్రిన్
పావన వాగ్మధుధారల
దీవెనలన్నింపి తనివిదీర్చె నిటు దయన్.

శా. జేలా! యాడితిపంతె! నీ కడుపుతీపిన్ గాని యీలోకమం
డేలీలన్ జిరకాలజీవులగు పీలేమాత్ర లేదాట త్వ
న్మాలామధ్యమణి ప్రభావుడగు హన్మద్రాయుడాయుష్కుడై
లాలించున్ నిను వేయికాలములు వాల్లభ్యంబు చేకూరగన్.

పంచరత్నములు

శ్రీ అడ్లూరి అయోధ్యరామకవిగారు

ఉ. శ్రీ విజయోస్తు! ఆంధ్రజనసేవిత! స్వప్రతిభాన్వితాంధ్ర గీ
ర్దేవి ప్రియాత్మజా! నిఖిల దిగ్యశో విస్తృత కీర్తివంత! ని
ర్జీవ సమాంధ్ర ధైర్యధన జీవకరా! హనుమంతరాయ! స
ద్భావ గుణాంచితాంధ్ర! ప్రపితామహ! కీర్తి వెలుంగు మెప్పుడున్

సీ. ఒకనాడు గ్రంథాలయోద్యమం బనుపేర
నాంధ్రలక్ష్మికి రూప మమరజేసి!
ఒకనాడు సాహిత్యసుకళోద్ధరణమని
వన్నెచిన్నెల నవయువంబుదిద్ది!
ఒకనాడు పత్రికాముఖమున గోలకొం
డను నివాసముగ పట్టంబుగట్టి!
ఒకనాడు దాని నాంధ్రోద్యమంబని పిల్చి
సంజీవకరణిచే చక్కదిద్ది!

గీ. నట్టి గారాబుకన్న మాచిట్టితల్లి
నెట్టులో పెంచినావు పంద్రెండుయేండ్లు!
పెరుగుచున్నట్టి యాబాల పెరుగ నియని
కొడుకులంజూచి గుండెలు గొట్టుకొనవె?

శా. 'తాతా నా స్థితిజూడుమం'చు కలలోదా బాష్పముల్ రాల్చుచున్
"నా తండ్రులే ననుగొడ్డుదేశమున కన్యాయంబుగా నమ్మె జూ
తేతండ్రీ!" యన నీరుగాగ హృదియందే తమ్ము లజ్ఞానులై
మాతన్బట్టెడి ఘోరహింసలకు హన్మంతాగ్రణీ! గుండెదో.

ఆ. వె. నీకు వర్షశతమునిండగా నీబాల
షష్టిపూర్తి జేయు సమయమందు
మా స్వరాజ్యలక్ష్మిమా " ఆంధ్రప్రపితామ
హా"! యనంగ జేయుమయ్య వేగ.

ఉ. నీకృషి నీతపస్సు గమనించిన యాతొలినాడదేలనీ
యాకృతి మద్హృదంతమున హత్తుకపోయె త్వదీయశక్తికే
దోకృతిగా సమర్పణ యథోచితభక్తిని సేయు కోర్కెనే
డీకృతి "గేయమాలిక" గనిచ్చి తలంకరణంబు సేయుమా!.

తెలుఁగు వీరగాథ

శ్రీ అడవి బాపిరాజుగారు

౬

తందానతాన తందానతాన తందాన
తందానా.

పరమేశ్వరునకు జేజేలండీ
భక్తిని పెట్టండీ.
తందానతానా.

భారతమాతకు జేజేలండీ,
ప్రణతులు పట్టండీ.
తందానతానా.

ఆంధ్రమాతకూ జేజేలండీ,
అంజలి దాల్చండీ.
తందానతానా.

ఆంధ్రనాయకుడు అమృతమూర్తీ
అదుగో చూడండీ
ఆంధ్రనాయకుడు మాడపాటికీ
జయములు పలుకండీ
తందాన తాన

నిద్రపోయే తెలుగునాడునూ
నిద్ర లేపినాడూ
నీవు ఆంధ్రుడవు నీకే తెలియద
నిద్రొద్దన్నాడూ
తందానతాన

ఆతని కేకతో మేలుకొలుపుతో
అందరు లేచారూ

తెలంగాణమూ ఉలిక్కిపడుతూ
తెలివిని పొందిందీ
తందానతాన

తెలుగుతనమూ తమకే లేదని
తెలుగుభాషా తమదీ కాదని
తెలుగువారూ తామే కామని
తెలంగాణమూ మత్తులో ఉంటే
మంత్రపుకత్తూ తిప్పారండీ
మాడపాటివారూ,
ఆంధ్ర-మహాసభ కడుపున కనిరీ
ఆంధ్రమహాసభ జనకులు అయిరీ
నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రదేశమూ
నిలిచిందండీ ప్రతిజ్ఞ పూనిందీ.
తందానతాన

ఆంధ్రమహిళలకు శక్తినిచ్చిరీ
ఆంధ్రయువకులకు శక్తినిచ్చిరీ
ఆంధ్రులు అంతావీరపురుషులై
కార్యశూరులై
ముందుకు వచ్చిరి
మాడపాటి శ్రీహనుమంతార్యుని
నాయకత్వమందూ.
తందానతాన

అరవైఏళ్ళూ దేశసేవయే
అరవై ఏళ్ళూ సంఘసేవయే

ఆంధ్రపురుషుడూ
హనుమంతుండూ
వారికి జేజేలూ

తందానతాన

గాంధికిమల్లె పూర్ణజీవియై
కర్మవీరుడై కరుణామయుడై
తెలంగాణమును
ముందుకునడిపే
తెలుంగువీరుండై

తాతగారు మా హనుమంతుండూ
నూటఇరువదీ ఏళ్ళు బ్రతుకమని
మాకు నాయకుడు మహా నాయకుడు
మా బిడ్డలకు నాయకుండుగా
వీరపురుషుడై వెలగాలంటూ
భగవంతుణ్ణి ప్రార్థిస్తామూ
మంగళమయ్యా మంగళమయ్యా
తెలుగునాయకుండా.

తంతాదాన

కానుక గేయము

శ్రీ కాళోజీ నారాయణరావుగారు

౨

తాతకు అరువదియేండ్లు నిండెనని
తందనాలు పాడండోయ్
తాత యొనర్చిన మేలుతలచుకొని
తాండవ నృత్యము చేయండోయ్
ఆంధ్ర గౌరవము తెలంగాణమున
అతడే నిలిపినవాడండోయ్
ఆంధ్ర పితామహుడని అందరిచే
ఆదరింప బడినాడండోయ్
ఆంధ్రోద్యమమును తెలంగాణమున
అంకురింప జేశాడండోయ్
ఆంధ్రమహాసభ పేర నందరకు
అమర తరువు అయినాడండోయ్

పితామహుండు చెప్పినమాటలు
చిన్న పెద్దలకు తగునండోయ్
చిన్ననాటనే పెబ్బగ నిలచి
పేరుపడసిన వాడండోయ్
ఆంధ్రపితామహు నాధిక్యంబును
అవనినంతా చాటండోయ్
తెలంగాణులు తాత ఋణంబును
తీర్చుమార్గ మిదియేనండోయ్
తాత చూపిన మార్గము వదలి
తప్పుదు త్రోవల బోకండోయ్
తత్వభేదమని తాతకు మనుమలు
దగ్గనేర్పుట తగదండోయ్

తలకొరకదారి తంటా తెచ్చుట
తథ్యమటంచును తెలపండోయ్
వారలు వేరని మనలో మనము
తన్నులాడుట తగదండోయ్
కామరెడ్డులు కాంగ్రెసువాదులు
కలసిన కానిది లేదండోయ్
తాత పేరట్లైనను మనమల
తంటాబాసిన చాలండోయ్
షష్టిపూర్తి యుత్సవమును చేయగ
సన్నాహాలు చేయండోయ్
పల్లె పల్లెలో యింటి యింటిలో
పండుగవలె జరగాలండోయ్
బహురూప్యములు తెలంగాణమున
లభ్యమౌట ఘనమానండోయ్

లక్ష్యమునకు ప్రాముఖ్య మొసంగిన
లక్ష లక్ష్యము కాదండోయ్
ఆంధ్రపితామహుడన్న ఆంధ్రులకు
ఆదరమెంతో చూపండోయ్
ఆంధ్రగౌరవము నిలువ భేదములు
అడ్డము రావని తెలుపండోయ్
పితామహునియెడ భక్తిభావము
ప్రేరేపించుటచే నండోయ్
కాళోజి నారాయణరావు
కానుకగేయము వ్రాసెనండోయ్
తాత కరువది పండ్లునిండెనని
తందనాలు పాడండోయ్
తాతచేసిన మేలుదలచుకొని
తాండవ నృత్యము చేయండోయ్

ఆంధ్ర పితామహ జీవిత చరిత్ర

యక్షగానము

రచయిత : శ్రీ శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులుగారు

౧

సూత్రుడు :

రామ రామ శ్రీ రామా రామా రామా రఘు రామా!
కామితార్థము లిచ్చి ప్రోవు కమనీయ గుణధామా!
ఆంధ్ర పితామహుని అద్భుత చరితము అందఱు వినరండి!
ఆంధ్ర జాతినే వెల్గొల్పిన అమలచరితుఁ డండి!
కలమే కత్తిగ పనిసాధించిన కార్యశూరు డండి!
తెలుఁగు నేలపై మిలమిల మెఱసే దివ్యరత్న మండి!

ప్రాత యుగంబున వాసికెక్కిన సిరిపురము దండి!
జతగా ఖండవల్లి సేరాజీయమై ఖ్యాతిగాంచె నండి

"రామ రామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

ఓహోహో ! ఇట్టి ఘనులైన వారా హనుమంతరావు బంధుబలగాలు ! వారి పుట్టు పూర్వోత్తరాలెట్టివో సవిస్తరంగా వినుబింపు చేయమంటున్నారయ్యా! తెలుగు దొరలందరూనూ! ఓ జక్కుల శేను!

యక్షుడు :

అన్నలార! ఇలా రసధరింపుడీ యాంధ్ర దేశమందు
చెన్నుమీరు ఆ కృష్ణా మండలమే చేరియుండు నందు
పొన్నులూరు జనపదము పేరెక్కి యుండు నందు
చక్కగాను ఆర్వేల శాఖ యొక్క పొల్పువొందు
కొండపాటి వంశంబు వెలుంగును, మాన్య మహా ఘనందు
వాడ వాడలకు ప్రాకెను ఆఘనవంశ కీర్తియెంతొ!

"రామ రామ శ్రీ"

ఆ వంశంబున వేంకటప్పయు అమల గుణుఁడు పుట్టె
శ్రీ వర్ధిల్లగ వేంకట సుబ్బము చేతినతడు పట్టె
పుణ్యదంపతులు నోచిన నోములు పూచి కాచె నట్టె
గణ్యుల పుత్త్రుల నిరువురి గాంచగ ఘనత మిన్నుముట్టె
తిరుమల రాయుడు జ్యేష్ఠుడు వంశపు తేజము నిలబెట్టె
సిరులెసంగ హనుమంత రాయడు చిన్ని పట్టి పుట్టె

"రామ రామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

ఆహా! ఈరీతిగా ఉదయించిన బాలహనుమంతరాయని గాంచి విజ్ఞానవంతు లైన పెద్దలంతా ఏమని దీవిస్తున్నారయ్యా!

యక్షుడు :

పాప యీతఁడే తెలంగాణపు భావినేత యంచు
ఏపుగ ఆంధ్రుల సంస్కృతి కీతడె ప్రాపు మాపునంచు
విద్యల నీ పసిబాలుడె ముందు వెలయ జేయు నంచు
ఉద్యమంబులకు నీ బుడుతండే యూతయౌ నటంచు

తెలుగు వెలుంగుల కీ పెఱుతంపే దిక్సూచంబు మంచు
పలికిరి వృద్ధులు దీవెన లిడిరే ఫలము లాహా ఇంచు
"రామ రామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

ఓహో హో! శ్రీపంతుల వారి బాల్యదశ యేయోవిధంగా వర్ణించారో వివరించ గలవయ్యా!

యక్షుడు :

పసితనంబునన జననిని బాసిరి బాలుడు పలవంత
కసికందుబను మేనమామయే గాంచు సాకె నెంత
శ్రీ తిరునగరి సాతాని నర్సింహ చెన్నుగ తన పౌత్ర
ఖ్యాతిగ శ్రీకారము చుట్టించి యశము గాంచె వింత
పదిగా సాగిన చదువుల కీగళా వస్తి మాటె నంత
ఇండిలు దాటి మెట్రిక్యులేషను మేలన జనమంత!
"రామ రామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

పంతులుగారి అప్పటి ఆకృతి విశేషాలూ విద్యావైశద్యాలూ ఎట్లాంటివయ్యా అని యడుగుతున్నారయ్యా తెలుగుదొరలంతానూ.

యక్షుడు :

కోరమీసల బెళుకు తనంబే మీటు మోము సౌరు
కోరి వెలముల జులపా తలపై కుచ్చుటోపి చేరు
ధీరతనంబే పోతపోసిన తెరగున మైతీరు
పారసీకమే బాసాడ సెబాసులు దయివాటు
ఉరుదు తెలుగు అంగ్రేజీల బిరుసుమతె పస మీరు
తరుణ శ్రీ హనుమంతరాయని దాకతలంపున గోరు
"రామ రామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

భొళారా! ఏమిఅద్భుత మేధస్సురా! మిడిలేగాకనూ. మెట్రిక్యులేషన్ కూడా విజయము పొందీ పారసీకో నాలుగు భాసలూ ఆకళింపు చేసుకొని ఏమే ఉద్యోగాలు సాగించారయ్యా పంతులుగారూ!

యక్షుడు :

ఉద్యోగాలే చేయగాను మది ఊహ చేసినాడు
విద్యాశాఖను లేఖకుడై తావెలయ గల్గినాడు
శాసన సభలో పరివర్తకుడై సంతసించినాడు
భాసుర ప్రజ్ఞాన్వితుడీతండని ప్రథను పొందినాడు
సేవను వీడి న్యాయవాదియై చెన్నుమీరినాడు
జీవిత రథమును స్వాతంత్ర్య పథమున జేర్పగల్గినాడు
"రామరామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

ఆనాటి తెలంగాణము పంతులుగారి కేవిధంగా గోచరించిన దయ్యా!

యక్షుడు :

తెలుగు మాటాడుటె తెలియని పెద్ద దేశముఖులతోను
తెలుగు వేసమే నీచమనెడి యా ధీరవరులతోను
తెలుగుపత్రికే చూచియెఱుంగని తెలుగుమూకతోను
తెలుగువారికి సంస్కృతిలేదను తెంపరిగమితోను
తెలుగులు బోయజాతివారనే పలుగాకులతోను
తొలిగాదోచెను తెలంగాణమే తొలగిన పసతోను
"రామరామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

అయ్యారే! అట్టిస్థితిలోనికి వచ్చిన తెలంగాణమును గాంచి కన్నీరునింప పంతులుగా రేమని కళవళం పడ్డారోగదా!

యక్షుడు :

కాకతీయులు రాజ్యమేలిన గణ్యభూమి యిదియా!
కాకలుదేరిన ఆంధ్రవీరుల వీకకు నెలవిదియా!
పోతన భాగవతంబు పుట్టిన పుణ్యభూమి యిదియా!
కోల మల్లినాథుండు పొడమిన ధన్యనాటి యిదియా!
ఆంధ్రులసంస్కృతి కాలవాలమై అలరిన చోటిదియా!
ఆంధ్రత్వమ్మేమాయె దుస్థితికి జేర వచ్చె నిదియా!
"రామరామ శ్రీ"

వంతగాడు ;

అని పలుపలువిధాలుగా తెలంగాణపు దుస్థితిని గూర్చి విచారించినవారై పంతులుగారేమి చేసినారయ్యా!

యక్షుడు :

అప్పుడేమి తా జేసినాడయా హనుమంతరాయుండు
చప్పున గ్రంథాలయోద్యమంబె సాగించెను మొందు
చెప్పక మెల్లగ రాజకీయములు చేర్చెను నిపుణుండు
గుప్పెను సభలందుపన్యాసములు కొల్లగ ధీరుండు
విప్పెను తెలుగు చరిత్రమ్ములే విద్యల పీఠుండు
త్రిప్పెను ప్రజల దృక్పథంబునే తెలుగునాయకుండు

"రామరామ శ్రీ"

వంతగాడు :

పంతులుగారి అఖండ కృషి ఫలితంగా తెలంగాణంలో కలిగిన జాగృతికి చిహ్నాలేవేవయ్యా! యక్షులవఠా!

యక్షుడు :

పలుచోట్లను గ్రంథాలయమ్ములే బయలుదేరె నోహో!
భళిభళి! తెలుగు పత్రికలల్లే బయలువెడలెనోహో!
తెలుగున చెప్పే పాఠశాలలే వెలయుసాగె నోహో!
తెలుగు వేసమే బాగనిపించే తెలివి కలిగె నోహో!
తెలుగు బాసలో ఉపన్యసించే తెగువగల్గె నోహో!
తెలుగులకెట్టి సంస్కృతి గలదో తెలియవచ్చె నోహో!

"రామరామ శ్రీ"

వంతగాడు :

నివురు గప్పిన నిప్పులాగా మెల్లగా సాగుతూన్న గ్రంథాలయోద్యమాన్ని సమయం గుర్తించి కీలు త్రిప్పినారయ్యా పంతులుగారూ, ఇక ఏం చెప్పాలిగదా! అదే ఆంధ్రోద్యమమై పల్లెపల్లెను అలముకొన్న రీతి ఎట్లాంటిదయ్యా! నాయకులై నడుములు బిగించిన వారెవరెవరయ్యా!

యక్షుడు :

రంగము కెక్కె ప్రతాపరెడ్డి రక్తి మెఱసె నారా!
చెంగున రామ కృష్ణరాయడే చెంగలించె నారా!

రంగారావు కంబము మెట్టె ప్రాక గల్గె నౌరా!
రంగారెడ్డి కొండయంతస్సై పొంగినిల్చె నౌరా!
సింగంబై నరసింగరాయుడే చెన్నుమీఱె నౌరా!
ఖంగున రామచంద్రరాయుడే కదలివచ్చె నౌరా!
పొంగుచు రామకోటీశ్వరుడే మొనను వెలసె నౌరా!
రంగుగాను నారాయణ రెడ్డి రాణమూపె నౌరా!

ఊతగాడు :

ఇట్టి అతిరథ మహారథులే గాక ఇంకా ఎందరెందరో ఆంధ్ర యోధులు ఈ కార్యరంగానికి దూకేసరికి ఆనాటి భారత యోధులను గాంచిన భారత పితామహుడు భీష్మునివలె ఉప్పొంగి పోయినారుగాదా! ఆంధ్ర పితామహులైన పంతులు గారూ [illegible] శక్తి ప్రతీకలై నిల్చిన మహాసంస్థలను నోరారా మెచ్చుకోమంటున్నారయ్యా మన తెలుగు దొరలందరూను?

యక్షుడు :

అదిగో! ఆంధ్రమహాసభయే అవధరించ వలెను
అదిగో! ఆంధ్రమహిళా సభయే అవధరించ వలెను
అదిగో! ఆంధ్రగ్రంథాలయమే అవధరించ వలెను
అదిగో! లక్ష్మణరాయమండలి అవధరించ వలెను
అదిగో! మేల్గోల్కొండ పత్రిక అవధరించ వలెను
అదిగో! బాలికా పాఠశాలయే అవధరించ వలెను
అదిగో! శ్రీ విజ్ఞాన వర్ధని అవధరించ వలెను
అదిగో! సారస్వత పరిషత్తే అవధరించ వలెను
కలవు వర్గసభలు ఎన్నో కలవు తెలియ వలెను
కలవు పంతుల యాశీస్సుల కలిమి గాంచ వలెను

"రామరామ శ్రీ"

ఊతగాడు :

ఇక సారస్వతరంగంలో శ్రీ పంతుల వారి వీరవిహారాలు వివరించవయ్యా!

యక్షుడు :

తొాత్రకాలపు హింద్వార్యుల గాథ వ్రాసెనండి
చిత్రము గారిబాల్డు జీవితము చిత్రించెనండి

కూరిమి ప్రేమచందు కథలే కోరి కూర్చెనండి
పేరిమి భారత సమీక్షనే వెలయ చేసెనండి
కమ్మగ రోమక సామ్రాజ్యపు కథను వ్రాసెనండి
ఇమ్మగ నెన్నో వ్యాసరాజముల నితడు వ్రాసెనండి
"రామరామ శ్రీ"

యశః శీస్సులు

అరువది యేండ్లు నిండెను మన అగ్రనేత కిపుడు
పరువము తెలుఁగు జాతికి యిది సౌభాగ్య సమయమిపుడు
వెల్లుగ షష్టిపూర్త్యుత్సవమే వేడ్క సాగె నిపుడు
కొల్లగ తెలుగుల ఉల్లపుపూలే కురియసాగె నిపుడు
కోరిక పూచు నీతని జీవిత కుసుమవాటి యెపుడు
నూరు వసంతములందు వెలయుత! నూత్నకళల నెపుడు
రామ రామ శ్రీ రామా రామా రామా రఘు రామా!
కామి తార్థము లిచ్చి బ్రోవు కమనీయ గుణధామా!

అనుబంధము ౧

ఆంధ్రపితామహుని షష్టిపూర్త్యుత్సవ వర్ణనము

హైదరాబాదు

౧

మొదటి దినము

పార్థివసంవత్సర మాఘ శుద్ధపంచమీ బుధవారం (౫-౫-౧౩౫౫ఫః 6-2-1946) నాడు రెడ్డిహాస్టల్ ఆవరణమందు చక్కని షామియానాలను విశాలముగా వేసిరి; ద్వారములకు పచ్చని తోరణములు, రంగు రంగుల జండాలు రోడ్డువరకు కట్టిరి. "హనుమంతరాయ షష్టిపూర్త్యుత్సవము-నుస్వాగతము" మొదలగు పదములు రంగుగుడ్డలపై వ్రాయబడి నలువైపుల అతికించబడినవి. అశ్వారూఢమైన రుద్రమదేవి పటము ద్వారమువద్ద ఉంచబడెను. ఆవరణమంతయు కన్నులపండువుగా నుండెను. మూడుగంటలకల్లా జనం రాసాగిరి. స్త్రీలు, పురుషులు, పిన్నలు, పెద్దలు, ఆంధ్రులు, కర్ణాటకులు, మహారాష్ట్రులు, మహమ్మదీయులు ఒకరేమిటి అందరు ఆంధ్రపితామహుని ప్రశంసించేవారే. ఆంధ్రవిద్యాలయము మున్నగు సంస్థల స్వచ్ఛందసేవకులు బారులుతీర్చి నిలువబడిరి. నాలుగు గంటలకు సీతారాం బాగు సన్నాయి మేళగాండ్లు శ్రావ్యంగా వాయించనారంభించిరి. కొంచెము సేపటికి అందరు హనుమంతరావుగారి ఇంటికి బయలుదేరిరి. అదివరకే హనుమంతరావుగారి ఇల్లు జనముతో కిక్కిరిసిపోయెను. ఆహ్వానసంఘ కార్యదర్శియగు శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారు, సదస్యులందరు ఆశీర్వదింప, శ్రీ హనుమంతరావుగారికి, వారి సతీమణికి, కుమారునికి ఖద్దరు వస్త్రముల సమర్పించిరి. ఆహ్వానసంఘాధ్యక్షు లగు శ్రీ రాజాబహద్దరు వెంకటరామారెడ్డిగారు శ్రీ కె. కోటిరెడ్డిగారి (కడప) తో సమయమునకు వచ్చిరి. తెల్లగుఱ్ఱంబగ్గీ మనోరంజకముగా నలంకరింపబడి ద్వారము కడకు వచ్చెను. శ్రీ హనుమంతరావుగారును, వారి కుమారుడును దానిలో సుఖాసీనులైరి సన్నాయి వాద్యములతో, స్వచ్ఛంద సేవకుల 'మాడపాటి హనుమంతరావుకు జై, ఆంధ్రపితామహుకు జై' అను నినాదములతో, ఉత్సాహపూరితజనంతో ఊరేగింపు ఆరంభమయ్యెను. పురుషులందరు బగ్గీకి ముందును, స్త్రీలందరు వెనుకను నడచిరి. కంఠస్వామి సందంతయు ప్రజామయమైపోయెను. లాల్జీ మేఘ్జీగారి ఇంటివద్ద శ్రీ హనుమంతరావుగారికి పూలదండ వేసిరి. పెద్దరోడ్డుమీదికి ఊరేగింపు

వచ్చువరకు ట్రాఫిక్ అంతయు ఆగిపోయెను. బగ్గీగుఱ్ఱము నదురు బెదురు లేక శాంతముగా తీసికొని పోవుచుండెను. దారిలో బట్టలవర్తకులు తుంగా సత్తయ్య నరిసింహులు, రాజయ్య, వరదాచారి, పర్వతాల వెంకయ్య, ఎఱ్ఱం సత్యనారాయణగార్లును కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్ర భాషానిలయ కార్యదర్శిగారును, భాగ్యనగర ఖాదీ భాండారు ఖాదీవస్త్రాలయము వాసుదేవ ఆయుర్వేద ఫార్మసీవారును పూలదండలు వేసిరి, కొందరు వస్త్రములతో బహూకరించిరి. ఊరేగింపు సుమారు అయిదున్నరగంటలకు రెడ్డిహాస్టలు ద్వారమువద్దకు వచ్చెను. బాలికలు మంగళహారతి పట్టిరి. వైష్ణవోత్తములు వేదగానము చేయుచుండగా శ్రీహనుమంతరావుగారు సభ్యులందరు సుఖాసీనులైరి.

శ్రీ రాజాబహద్దరుగారు ఆహ్వానఅధ్యక్షోపన్యాసమిచ్చుచు శ్రీ హనుమంతరావుగారి సేవను త్యాగమును వివరించిరి. గౌ॥ దివాన్ బహద్దరు అరవముదు అయ్యంగారుగారు, ప్రారంభోపన్యాసమిచ్చుచు, శ్రీ హనుమంతరావుగారు పూర్వం తమ వలెనే న్యాయవాదులనియు, వారు ఆంధ్రులకు అనేకవిధముల సేవ చేసిరనియు, అనేక సంస్థలస్థాపించి అభివృద్ధికి తెచ్చిరనియు, తెలుపుచు శ్రీవారి గుణగణములను ప్రశంసించిరి. నాటిసభాధ్యక్షులు శ్రీ కోటిరెడ్డిగారు మాట్లాడుతూ తమకోటి సంస్థానేతరవాసిని ఈ ఉత్సవానికి అధ్యక్షత వహించమని కోరుట భారతదేశము ఏకఖండమని ఋజువు చేయడమేననియనిరి. తమకు శ్రీవారితో కొద్దిసంవత్సరాల పరిచయమైనా బాల్యమునుండి వారి ఆంధ్రసేవను వింటిమనియు వారిసేవ అపారమనియు తెలిపిరి. తరువాత ఆహ్వానసంఘమువారి సన్మానపత్రమును ఆసంఘపక్షమున శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు చదివిరి. పిమ్మట పెక్కు సంఘముల వారు సన్మానపత్రములు సమర్పించి, ఆంధ్రపితామహులను పుష్పమాలలతో గౌరవించిరి. ఆంధ్రసంస్థలవారే కాక, రాజా బహద్దరు విశ్వేశ్వరనాథ్ గారు, కాశీనాథరావు వైద్యాగారు, జనార్దనరావు దేశాయిగారు, శ్రీహనుమంతరావుగారిని పుష్పమాలాలంకృతులంజేసిరి తరువాత తులాభారమహోత్సవము జరిగెను. శ్రీవారు అలంకృతమైన పెద్ద త్రాసులో కూర్చొనిరి, వెండీరూపాయలతో తూచిరి. ౬౪౦౦ (ఆరువేల నాలుగువందల) రూపాయల తూకమున్నట్లు నిర్ణయించబడెను. ఈ పైకము ఆహ్వాన సంఘపక్షమున వారికప్పగింపబడెను. మున్నూరు కాపు సంఘమువారు మరికొన్ని ఇతర సంస్థలవారును తమ ప్రత్యేక కానుకలనర్పించిరి. అలియబాద ప్రసన్నగజానన బాలికా పాఠశాల బాలికలు శ్రీవారి జీవితమును గురించిన బుర్రకథను వినిపించిరి శ్రీ కోటిరెడ్డిగారు తమ మలిపలుకులలో శ్రీ హనుమంతరావుగారిని నిజాం రాష్ట్రములోనే కాక ఆంధ్రదేశమంతటిలోను కూడ వారిని ఎరుగనివారు లేరనిరి. శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమకు జరిపిన

సన్మానమునకుకృతజ్ఞతావందనములు తెలిపిరి. పండితుల ఆశీర్వచనములతో మొదటిదిన కార్యక్రమము ముగిసెను. (౫-౫-౧౩౫౫ ఫ.)

రెండవ దినము.

(౭-౨-౧౯౪౬) గురువారం సాయంత్రము ౬ గంటలకు ఆంధ్రపితామహుని షష్టిపూర్త్యుత్సవ రెండవరోజు కార్యక్రమము, ప్రేక్షకులచే క్రిక్కిరిసియున్న రెడ్డి హాస్టలు ఆవరణంలో ప్రారంభమైనది. ఆహ్వానసంఘ కార్యదర్శియగు శ్రీకొండా వేంకట రంగారెడ్డి గారి పరిచయ వాక్యములతో శ్రీ పింగిలి వెంకటరామారెడ్డి దేశముఖుగారు అధ్యక్షత వహించిరి. ఆంధ్ర మహాసభా ప్రచారకుడు "వందేమాతరం" గీతమును పాడెను. అధ్యక్షులు తమ తొలిపలుకులలో శ్రీ హానుమంతరావుగారు హానుమకొండలో తమ బాలమిత్రులేకాక సహపాఠకులనియు, తాము కొలది విద్యతో మానుకొనినను రావుగారు తమ చదువును మెట్రిక్ వరకు సాగించి ఉత్తీర్ణులైనటుల చెప్పిరి. హానుమంతరావుగారి జీవితములో వివిధ దశల వివరించుచు, వారి నిరాడంబర ప్రజాహిత జీవనమునుకొనియాడిరి. కార్యదీక్షను,నిష్కల్మషఆశయములనువివరించిరి. వాక్చాతుర్యమును సూచించుచు వారు ఏకార్యమును తలపెట్టినను శ్రోతలు లెమంతటతామే సహాయమును వెల్లడింపచేయు సమ్మోహనాస్త్రమును ప్రయోగింపగల ప్రజ్ఞావంతులనిరి.

తదనంతరము రాజానాయని వెంకట రంగారావు బహద్దరుగారు, నడింపల్లి జానకిరామయ్య, సుందరమ్మగార్లు, ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సంఘము బెజవాడవారు, గాడిచర్ల హరి సర్వోత్తమరావుగారు, స్వామి రామానంద తీర్థగారు, శ్రీజగద్గురు వీరభద్ర శివాచార్యులుగారు (బనారసు) మహారాజా రామేశ్వరరావు బహద్దరుగారు, నిజాంరాష్ట్రీయాంధ్ర యువజనసంఘము హైదరాబాదువారు, నిజామాబాదుజిల్లా ఆంధ్ర మహాసభవారు, అయ్యదేవర కాళేశ్వర రావుగారు, కోణకంచి చక్రధరరావుగారు మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు, డాక్టరు మారేమండ రామారావు ఎం. ఏ. గారు, అక్బర్ అలీఖాన్ అడ్వోకేటుగారు. వి. రామసుబ్బరాయడుగారు, మల్లెల శ్రీరామమూర్తిగారు, సి. రాఘవేంద్రరావుగారు, శ్రీహానుమంతరావుగారిని అభినందించుచు పంపిన సందేశముల కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారు చదివిరి. పితామహుని జీవితమునుగూర్చి తామువ్రాసిన గీతములను మంత్రి ప్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు, జూకారెడ్డిగారు వినిపించిరి. ఎన్. నారాయణరావుగారు, వివేకవర్థనీ ఆంధ్ర విద్యార్థిసంఘమువారు, మరికొన్ని ఇతర సంఘములవారు తమ సన్మానపత్రముల జదివిరి. శ్రీ పండిత ఆదిరాజు వీరభద్ర రావుగారు, షష్టిపూర్త్యుత్సవ సంచిక

విషయములను వర్ణించిరి. ఈ సంచిక మొదటి కల పుటలలో శ్రీ హనుమంతరావుగారి జీవితచరిత్ర వ్రాయబడినదని తెలిపి ఆద్యంతభాగములను చదివి వినిపించిరి. పుష్పమాలచే నలంకరింపబడిన సంచిక ప్రతిని శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారు పితామహునికి సమర్పణము చేసిరి. ఈ షష్టిపూర్త్యుత్సవము వారము దినములవరకు పలుతావుల జరుగును కనుక వాటి విషయములన్నియు ఈ సంచికలో ఒకేచోటనుండుట సమంజసమని తలపబడుటచే ఇంకను బైండు చేయబడలేదనియు కొలదిరోజులలో ఈ పనిని ముగించి ప్రతులు కావలసినవారికి అందజేసెదమనియు ప్రతిఒక్కంటికి విలువరు 7 లు అనియు తెలిపిరి. శ్రీఅడ్లూరిఅయోధ్యరామయ్యగారు తాము రచించిన "కాటికొండగేయము" అను పుస్తకమును శ్రీ హనుమంతరావుగారికి అంకితమిచ్చిరి. ఆర్. నారాయణరెడ్డిగారు ఆదినుండియు తమకు పితామహునితో గల పరిచయమును వారియెడల భక్తి గౌరవములను వెకటించిరి. ఆంధ్రమహాసభలో ఇటీవల కొన్ని అభిప్రాయభేదము లేర్పడినను, మహాసభకు గట్టిపునాదులు వేసినవారు శ్రీహనుమంతరావు గారేయనియు, ఆచరణలో భేదమున్నను ఆదర్శము లొక్కటే యనియు సూచించి తమ హృదయపూర్వక అభివందనముల నర్పించిరి. తరువాత మౌల్వీసిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీగారు, జనార్దన్ రావు దేశాయిగారు, బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారు, కాశీనాథరావు వైద్యాగారు, మందుముల నరసింగరావు గారు, పండితధారేశ్వరజీగారు, శ్రీహనుమంతరావుగారి ప్రతిభను సేవను ప్రశంసించిరి.

శ్రీకొండా వెంకటరెడ్డిగారు షష్టిపూర్త్యుత్సవ ఉద్దేశమును మొదట రయ్యతు పత్రికలో సూచించితి ననియు, పలుతావులనుండి దీనిని తప్పక చేయవలెనని సూచనలు వచ్చెననియు, రెడ్డిహాస్టలులో కొందరు సభచేసి, కార్యనిర్వాహక వర్గమును శ్రీ రాజాబహద్దర్ గారి అధ్యక్షత క్రింద నేర్పరచిరనియు తెలిపిరి. ఈకార్యనిర్వాహక వర్గమువారు తమను కార్యదర్శిగా నేర్పరుచుటయేకాక, సంచిక ఉపసంఘమును, ఆర్థిక ఉపసంఘమును ఏర్పరచి రనిరి. ఈ రెండు ఉపసంఘములవారు చక్కగా పనిచేసిరనియు. వారికృషి ఫలితముగా ఈఉత్సవమింత విజయవంతముగా జరిగినదనియు చెప్పిరి నిధికై తాము ప్రత్యేకకృషి చేయలేదనియు చేకూరిన ధనమంతయు అభిమానులు ఒక్కొక్క రూపాయి మొదలుకొని వేయిరూపాయల వరకు విరాళముల నిచ్చిరనియు తెలిపిరి. దాతలపేర్లను నిధినివసూలు చేసినవారి పేర్లను చదివిరి. మొత్తమువసూళ్ళు పదివేలరూపాయలకు మించినట్లు ప్రకటింపబడెను ఆంధ్రవిద్యాలయభవనము, ఆంధ్రభవనము, హనుమంతరాయ భవనము ఒకేచోట కట్టబడవలయునని ఏర్పాటులు జరుగుచున్నవనియు ఈకార్యమునకు 3 లక్షల రూపాయలు కావలసి

యున్నదనియు అందరుతగు సహాయమును చేయవలయు ననియు కోరిరి. బూర్గుల ఇందిరాదేవిగారు "జనగణ"మనుజాతీయ గీతమును శ్రావ్యముగ పాడెను. తిరుమలా దేవియును మరియొక బాలిక యింకొక గీతమును వినిపించెను.

శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ ప్రత్యుత్తరమునియ్య నిలువబడగానే, సభావరణ మంతయు కరతాళధ్వనులచే మారుమ్రోగెను. వారు ఇలాఅనిరి:—"అధ్యక్షులు ఉపన్యాసకులు రెండు రోజులనుండి నన్నంతో గొప్ప పొగడ్తలతోను సన్మానములతోను సత్కరించుచున్నారు. నేను మీరు అనుకున్నంతగా ప్రవక్తను కాను. నాకుముందు ఈ ప్రకారముగా సన్మానింపులు జరుగునని కొద్దియో గొప్పయో తెలిసియున్నయెడల ఇంకను సేవనుచేసి యుందును. లోకమునకు ఎక్కువగుటకు ప్రయత్నములు చేసియుందును. నేను వ్రాసిన పుస్తకములు అచ్చువడకముందే ఇతరులు అట్టిపుస్తకముల ప్రకటించుటచే నవి అనవసరమని అచ్చువేయించలేదు. ప్రభుత్వ ఉద్యోగమునందు రు. ౨౦ మొదలు రూ ౧౦౦ ల వరకు వేతనము సంపాదింపగలిగినను దానియందు నాకు అభిరుచిలేక వకీలువృత్తి నారంభించితిని. నేనును కాశీనాథరావువైద్యాగారును ఒకే కాలమున సనదుల పొందితిమి. వారు చాల ధనమును సంపాదించినను ఇంకను ఆవృత్తినే అవలంబించుచున్నారు. కొలది కాలములోనే ఈవృత్తిని నేను విడనాడితిని. పత్రికను స్థాపించుటకై మూడు సార్లు ప్రయత్నించి విఫలమనోరథుడనైతిని. కనుక పొగడ్తకు తగినంత సేవను నేను చేయలేదు. ఆంధ్రమహాసభ విషయములో నిప్పుడు చీలిక లేర్పడినను శీఘ్రకాలములో నైక్యత సమకూరగల దని ఆశించుచున్నాను."

తరువాత శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డి గారు నిన్న సమర్పింపబడిన తులాభార పైకము రు, ౬౭౦౦ లు, శ్రీ హనుమంతరావుగారి సొత్తేననియు, వారు దానిని తమ యిష్టానుసారము ఉపయోగించుకొన వచ్చుననియు తెలిపిరి. దీనికి ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచు శ్రీ హనుమంతరావుగారు తమ జీవితములో రు. ౬౭౦౦ లను ఒక్కసారి ఎప్పుడు సంపాదింపలేదనిరి. తన జీవితావసరములకు తగినంత రాబడితనకున్నదనియు తులాభార పైకము నంతటిని ప్రజాహిత కార్యములకై శ్రీ కొండా వెంకటరంగా రెడ్డిగారు (అవసరమనుకొనినచో) ఇతరులను చేర్చుకొని ఉపయోగించ వచ్చుననియు అధికారమిచ్చిరి. అధ్యక్షుల మలి పలుకు తరువాత ఈ షష్టిపూర్త్యుత్సవమునకై సహాయము చేసినవారందరి పేర్లను పేర్కొని శ్రీ కొండా వెంకటరంగా రెడ్డిగారు తమ కృతజ్ఞతావందనములను తెలిపిరి. శ్రీ కొత్తూరి సీతయ్యగారు ఈ ఉత్సవవిషయమున శ్రీ వెంకటరంగారెడ్డి గారి కృషిని ప్రశంసించుచు హైదరాబాదు ఆంధ్రులపక్షమున వందనముల నర్పించిరి. బాలికల మంగళగీతము తరు

వాత అధ్యక్షులు వెడలిపోయిరి. శ్రీ వెంకటరంగారెడ్డి, హనుమంతరావుగార్ల సముఖమున ఒక హిందూస్థానీయులు యోగవ్యాయామ ప్రదర్శన మొనర్చిరి. శ్రీమాన్ శిరోమణి చలమచర్ల రంగాచార్యులుగారు ఆంధ్రపితామహుని జీవితమునుగూర్చి వ్రాసిన బుర్రకథను ఆంధ్రమహాసభ ప్రచారకులు వాద్యయంత్ర సహాయముతో మనోరంజకముగా పాడిరి. పై ప్రచారకులు రాత్రి ౧-౨ గంటల వరకు తమ బుర్రకథను వినిపించిరి. రంగమంతయు ప్రేక్షకులచే నిండియుండెను. ఇట్లు విజయవంతముగా, ఉత్సాహవంతముగా రెండవనాటి కార్యక్రమముతో షష్టిపూర్త్యుత్సవము ముగిసెను. (౬-౯-౧౩౫౪)

౨

ఆంధ్రపితామహ శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారి షష్టిపూర్త్యుత్సవము ఆంధ్రమహిళాసభ, ఆంధ్రయువతీ మండలులు శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయములో జరిపెను. శ్రీమతి టి. వరలక్ష్మమ్మగారు అధ్యక్షత వహించిరి. సంస్థాన ఆంధ్రులకు హనుమంతరావుగారు చేసిన సేవను కొనియాడుచూ, రజతపేటికలో సన్మానపత్రము సమర్పింపబడెను. శ్రీ హనుమంతరావుగారు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచూ, సంస్థాన మహిళలు మేల్కొనుట తనకు సంతోషదాయక మనిరి. సంస్థాన స్త్రీల అభ్యుదయానికి పాటుబడెదరుగాక యని ఆశించిరి.

(౮-౯-౫౪)

౩

పూజ్యులైన ఆంధ్రపితామహుని షష్టిపూర్త్యుత్సవము నారాయణగూడ బాలికల పాఠశాల పక్షమున పాఠశాల భవనమున జరుపబడెను. ఈ యుత్సవమునకు శ్రీ జస్టిస్ ఆర్. ఎస్. నాయుడుగారు అధ్యక్షత వహించిరి. శ్రీయుతులు రాజాబహద్దరు వెంకటరామారెడ్డి, కొండా వెంకటరంగారెడ్డి, బూర్గుల రామకృష్ణరావు మున్నగు ప్రముఖులు ఉత్సవమున పాల్గొనిరి. ఆంధ్రపితామహునికి పాఠశాల పాలకవర్గము వారును, ఉపాధ్యాయ సంఘము వారును, విద్యార్థినీ సంఘము వారును, ప్రాత విద్యార్థినీ సంఘము వారును, సన్మాన పత్రముల సమర్పించిరి. పాలకవర్గము వారు శ్రీవారికి ఒక వెండిచెంబును బహుమానముగ నిచ్చిరి. శ్రీవారి రూపపటమును అధ్యక్షులు ఆవిష్కరించిరి. శ్రీవారి జీవితవిశేషములను శ్రీమతి ఎస్. వి. కామాక్షి యను విద్యార్థిని ఇంగ్లీషునందును, శ్రీమతి వి. సునంద అను విద్యార్థిని తెలుగునందును ఉపన్యసించిరి. బాలికలు కోలా

టము, వూసలమ్మి, డిల్లు, గానము, మున్నగు వినోదములచేత సభాసదుల నానందపరిచిరి, పాఠశాల పండితులగు శ్రీ శిరోమణి శేశవవంతుల నరసింహ శాస్త్రిగారు శ్రీవారిని గురించి రచించిన పద్యముల జదివిరి. అధ్యక్షుని మలిపలుకులతోను, ఆంధ్రపితామహుని అభిభాషణములతోను, ప్రధానోపాధ్యాయుని కృతజ్ఞతావచనములతోను సమావేశము మంగళాంతముగా సమాప్తమయ్యెను.

(౨౩-౫-౧౯౫౯)

సికింద్రాబాదు

౭-౬-౫౯ వ. ఆదివారము సాయంత్రము ౬ గంటలకు కింగ్సువేలోని రామభవన ఆవరణములో సికింద్రాబాదు ఆంధ్ర మహాసభ జాతీయపట్టణకమిటీ ఆధ్వర్యమున ఆంధ్రపితామహుని షష్టిపూర్త్యుత్సవము అతివైభవముగా జరిగినది.

శ్రీ యమ్, శ్యామరావుగారి మందిరమునుండి గొప్ప ఊరేగింపుతో శ్రీహనుమంతరావుగారిని సభాస్థలమునకు పుష్పమాలాలంకృతమైన మోటారులో తీసికొని వెళ్ళిరి సభకు సుమారు ౧౫౦౦ మంది ప్రజలేతెంచిరి రాజా బహద్దరు వెంకటరామారెడ్డిగారు అధ్యక్షత వహించిరి. వారు తమ ఉపన్యాసమున పంతులుగారి ప్రజాసేవ వారికి సంస్థానపు వివిధ సంస్థలతోగల సంబంధమును వానియన్నిటికి వీరెట్లు మూలమో వివరించిరి. పంతులుగారిని విద్యాప్రియులని, స్నేహపాత్రులని, మార్గదర్శకమైన శీలముగలవారని ఉగ్గడించిరి. ఉపన్యాసాంతమున శ్రీపంతులుగారితో మనమందరము కలసి స్త్రీవిద్యాభివృద్ధికి కృషిచేయవలెననుచు వారు దీర్ఘాయువగు నటుల భగవంతుని ప్రార్థించిరి.

తరువాత శ్రీవారికి ఈ క్రిందవివరించిన ౩౭ ప్రజాసంస్థల పక్షమున సన్మానపత్రము సమర్పింప బడెను. 1, ఆంధ్ర మహాసభ, సికింద్రాబాదు పట్టణసంఘము 2, ఆంధ్రమహాసభ, తిరుమలగిరి పట్టీసంఘము 3 వైశ్యసేవాసంఘము 4, వైశ్యసేవాసమితి 5. ప్రజా సేవాసంఘం 6, ఖాదీ ప్రచారసంఘం 7. మహిళాచరఖా సమాజం 8. గుమాస్తాలసంఘము 9, బట్టల కార్మికసంఘం 10, ఆర్యవైశ్య యువజన సంఘం తిరుమలగిరి 11. ఆర్యసమాజము తిరుమలగిరి 12. శ్రీకృష్ణగ్రంథాలయము 13. శ్రీనివాసగ్రంథాలయం 14. మద్యపాననిరోధకసంఘము 15. శ్రీ భూమానంద దాసమండలి 16 యాదవసంఘం 17 యాదవ సంఘం, పికెటు 18, ఆర్యసమాజం సికింద్రాబాదు 19 కాపుసంఘము 20, విశ్వబ్రాహ్మణ సేవాసంఘం 21, చరఖాసంఘము బోయగూడ 22, ఆంజనేయ యువజనసంఘము 23 బజరంగ్ వ్యాయామ

శాల 24. గ్రెయిన్ మర్చంట్సు అసోసియేషన్ సికింద్రాబాదు. 25. ఆంధ్ర సంవర్ధనీ గ్రంథాలయము 26. మదూరి రాఘవులు భాషాకల్పవల్లి సంఘము 27. శ్రీకృష్ణగ్రంథాలయము 28. శ్రీగౌరీ శంకర ఆంధ్ర గ్రంథాలయము 29. నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు (సికింద్రాబాదు) 30. ఆంధ్రాభ్యుదయ రచయితల సంఘము 31. సాధనసమితి 32. నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ తాలూకా సంఘము (సికింద్రాబాదు)

సంస్థలపక్షమున పంతులగారికి గుంటలును ఒక ఖద్దరుశాలువయు, ఒక గ్రంథాలయ పక్షమున ఒక భగవద్గీత కానుకగా నియ్యబడెను.

శ్రీమతి యల్లాప్రగడ సీతాకుమారి గారు ఉపన్యసించుచు ఇటులనిరి—పంతులుగారికి ఆంధ్రమహాసభ పుత్రికైనచో "ఆంధ్రమహిళాసభ" పుత్రిక ఆంధ్రపితామహాజయ్" అన్నంత మాత్రమున లాభములేదు. దేనికొరకు వారు తమ సౌఖ్యమును, స్వార్థమును త్యజించిరో, కృషి సలుపుచుండిరో, దానిని మనము సాధించగలిగిననాడే వారిని గౌరవించినటులగును. పంతులుగారిని గౌరవించుట సన్మానించుట యన మనమొక ప్రజాసేవకుని త్యాగపురుషుని గౌరవించుచున్నామన్నమాట. అట్టివారిపట్ల మన భక్తిని వెల్లడించుచున్నామన్నమాట. భారతీయులు త్యాగపురుషులనే, ఎప్పుడు గౌరవించుచు వచ్చినారు. భారత సంస్కృతి సర్వమానవ కళ్యాణమును, శ్రేయస్సును కాంక్షించును. అందుకే పంతులుగారు కూడ కృషిచేసిరి. మనమును సంకుచిత తత్వమును విడనాడి విశాలతత్వమును అలవరచుకున్ననాడు పంతులుగారి వలెనే మానవ శ్రేయస్సునకు కళ్యాణమునకు పాటుబడగలము.

పిమ్మట శ్రీ బిదురు శేషయ్యగారు మాట్లాడుచు పంతులుగారు ఆంధ్రమహాసభ విషయములో వలెనే నిజాంరాష్ట్ర సారస్వత పరిషత్తు విషయములో కూడ శ్రద్ధవహించినారనియు, ఇంకను వహించవలెననియు కోరిరి. మహారాష్ట్ర పరిషత్తు కార్యదర్శి పరిషత్తుపక్షమున ఉపన్యసించుచు, పంతులుగారు 'ఆంధ్రపితామహులే కారు నిజాంరాష్ట్ర పితామహులు, నిజాం రాష్ట్రములో ఈనాడు రాజకీయోద్యమములు ప్రబలినవన పంతులుగారు నాటిన బీజములే కారణము, వారిని ఆంధ్రులు గౌరవించినటులే, మహారాష్ట్రులుకూడ గౌరవింతురు. పంతులుగారు ముందు ఏలాటి ఉద్యమమును నడిపినను మహారాష్ట్రులు వారిక్రింద నిలిచెదరని హామీ ఇచ్చుచున్నాము" అనిరి. మీజాన్ పత్రికా సంపాదకులు పంతులుగారిలో నున్న ఉత్తమ నాయక లక్షణములను, సామర్థ్యములను వివరించిరి. శ్రీమతి రాపోలు లలితాదేవి ఎం ఏ. గారు శ్రీ పంతులుగారికి అంజలి ఘటియించుచు వారిని ప్రశంసించిరి. శ్రీ అరిగె రామస్వామిగారు నేను హైదరా

బాదు ఆదిమనివాసులలోను, హరిజనుల లోను వ్యక్తిత్వము చైతన్యము కలుగుటకు కారణము పంతులుగారేనని రి. శ్రీ శ్యామారావుగారు సికిందరాబాదు కార్యకర్తలకును, పంతులుగారికిని గల సంబంధ బాంధవ్యములను వివరించిరి. వారు శికింద్రాబాదు పౌరులకు ఎట్లు సేవ చేసినది వివరించిరి. శ్రీయుతులు వాసుదేవ మొదలియారు, బాజీ కృష్ణారావు, వైశంపాయన్, పి. పి. సుబ్బారాయుడు బూర్గుల రామకృష్ణారావు మొదలగు ప్రముఖులను ప్రసంగించిరి. శ్రీ ఖాన్ నల్లాన్ చక్రవర్తుల శ్రీనివాస వేంకటాచారి జొన్నలగడ్డ శోభనాద్రి శాస్త్రిగార్లును పంతులుగారినిగూర్చి తాము వ్రాసిన గేయములను, శ్లోకములను చదివి వినిపించిరి. (౯-౫ ౧౩౪౫ ఫ)

హనుమకొండ

రాజరాజ నరేంద్ర ఆంధ్ర భాషానిలయమున పితామహుని షష్టి పూర్త్యుత్సవము శ్రీ ఉదయరాజు రాజేశ్వరరావు హైకోర్టు వకీలు, దేశముఖుగారి అధ్యక్షత అత్యంతవైభవముగా జరుపబడెను. ఇచ్చటి ప్రముఖులు శ్రీ హనుమంతరావు పంతులు గారిని, సకుటుంబముగా తీసికొని వచ్చి, ఆంధ్ర మహాసభ ఓరుగల్లు ప్రెసి అధ్యక్షులైన శ్రీ సూర్య ప్రకాశరావు గ్రంథాలయాధ్యక్షులైన శ్రీ వార్కర శ్రీనివాసరావు గార్ల ఇండ్లలో విందులు చేసిరి. ఈ సమావేశమునకు విఖ్యాత కవిశేఖరులు జాషువా కవిగారును, పండిత కురుగంటి సీతారామయ్య గారును విచ్చేసి పంతులుగారి కృషి ఫలితముల కొనియాడిరి. జాషువా కవిగారు తమ కవితను వినిపించిరి. ఆంధ్ర మహా సభాధ్యక్షులైన శ్రీయుత ఎం. నరసింగరావు గారును, వర్ధి శ్రీనివాసరావు గారును, జీడికంటి రామారావు గారును సభలో పాల్గొనిరి. ఆంధ్ర మహాసభ పట్టణ కమిటీ పక్షమున సరుగంటలు శ్రీ పంతులుగారికి సమర్పించిరి. శబ్దానుశాసన ఆంధ్ర భాషానిలయము, మశెవాడ, ఆంధ్ర మహాసభ శాఖాసంఘము, వరంగల్లు, రాజరాజనరేంద్రాంధ్ర భాషానిలయము, హనుమకొండ పక్షమున సన్మాన పత్రములు సమర్పింపబడెను. (౧౩-౫-౧౩౪౫)

ఓరుగల్లు కోటలో

ది. 2-3-46 సాయంత్రం గం 6 కు ఓరుగల్లు కోట పతాపరుద్ర ఆంధ్రగ్రంథాలయమున, శ్రీయుత మగ్గిశెట్టి వెంకటయ్య గారి అధ్యక్షతపైని ఉత్సవము అత్యంత వైభవముతో ఉత్సాహ పూరితముగ జరుపబడెను. సానికులకు పెద్దలు, కార్యకర్తలు, గ్రంథాలయ సభ్యులు, దాదాపు 800 మందివరకు సమావేశములో పాల్గొ

నిరి. వెంకటరాములు. బేతి నర్సయ్య, బ్రహ్మానందము గారలు మాటాడుచు మనకు దారి చూపించిన మహాపురుషుడు, ప్రస్తుతం వెనుక వుండి హైదరాబాదుకు ఒక గాంధిలాగు చల్లని చాయల నిచ్చుచుండు హనుమంతరావు గారికి ఋణపడి యున్నామనిరి. సమావేశాధ్యక్షులైన శ్రీ. వెంకటయ్య గారు 200 వత్సరముల చరిత్ర, ముఖ్యముగా హైదరాబాదు రాజ్యచరిత్ర సభికులకు తెలియ పరచిన మీదట కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైన తరువాత ఆంధ్రులు పడిన కష్టములను వివరించిరి.

బ్రిటిష్ ఆంధ్రులు ఆంధ్రమహాసభ ద్వారా ప్రజలలో చైతన్యము, విద్యావ్యాప్తి పెంపొందించు చుండ, నైజాంలోని 80 లక్షల ఆంధ్రులు నాయకుడు లేక సంస్థ లేక, నికృష్టముగా జీవించుచుండిరి. ఘోరాతిఘోరమగు ఈ పరిస్థితిని చూచి భరించలేక శ్రీయుత మాడపాటి హనుమంతరావుగారు 1923, సం॥ న ఆంధ్ర మహాసభను స్థాపించిరి. కార్యకర్తలు లేకున్నను పనియంతయుస్వయముగ నిర్వహించి, కార్యక్రమమంతయు సంస్థయే చేసినదని ప్రకటించుచూ వచ్చిరి.

గ్రామాలకు వెళ్ళి గ్రంథాలయములు స్థాపించి, పాఠశాలలు స్థాపించి, పారిశుధ్యమును గూర్చి ప్రచారము చేసి ఆంధ్ర మహాసభకు వన్నె తెచ్చిరి. గవర్నమెంటు వారు ఇది రాజకీయ సంస్థయని భయపడిన సందర్భమున, హనుమంతరావు గారు భయపడ 'నవసరములే'దని హామీ నిచ్చిరి. ఇలాంటివి యెన్నో కలవు.

ప్రభుత్వము తన అధికార బలమును ప్రయోగించి అభివృద్ధిని నిరోధించుచునే యుండినది కానియీ చైతన్యమునకు బ్రహ్మాండమైన ఉద్యమమునకు హనుమాన్ టేకిడి నుండి బయలుదేరే శాంతి తరంగములే కారణము.

ఇట్లు నేటి ఉద్యమ పరిస్థితులు వివరించుచు చాల దూరము ముచ్చటించిరి. ఆంధ్రోద్యమమున పనిచేయు యువకులకు పితామహుని యాశీస్సులు ఎంతో అవసరమని తెలిపిరి. (౨౯—౧-౧౧)

ఖమ్మం

ఖమ్మం మెట్టులో సాయంత్రము 6 గంటలకు శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు గారి షష్టిపూర్తి ఉత్సవము ఏలిసెట్టి గోపయ్యగారి ఆవరణలో శ్రీ. ముదుముల నరసింగరావు గారి అధ్యక్షత క్రింద జరిగెను. సమావేశమునకు పురుషులు స్త్రీలు బహుళముగా వచ్చిరి శ్రీ నరసింగరావు గారిని ఆంధ్రపితామహుని రూపపటసహితముగా ఒక మోటారు కారులో స్టేషను నుండి ఆంధ్రమహాసభ కార్యాలయము

నకు బ్యాండు వాద్యముల ఊరేగింపుతో తీసికొని వెళ్ళిరి. శ్రీయుతులు కోదాటి నారాయణరావు. యం.ఎస్. రాజలింగం పర్సా శ్రీనివాసరావు, డాక్టరు ఉపేంద్ర రావు, కొలిపాక వెంకట కిషన్‌రావు యాల్లాప్రగడ కృష్ణమూర్తి, ఉట్నూరు వెంకట రామారావు, బావా వెంకట కోటయ్యగారు పంతులుగారి గుణగణము లను గురించేగాక ఆంధ్రమహాసభ రాజ కీయ దృక్పథమును, జాతిభావికర్తవ్యము మొదలగు విషయములను గూర్చి ఉపన్య సించిరి. (౧౦-౫-౧౩౫౫ ఫ)

మానుకోట

పర్సారంగారావు హైకోర్టువకీలుగారి అధ్యక్షతన గ్రంథాలయ ఆవరణలో ఆం ధ్ర పితామహుని షష్టి పూర్త్యుత్సవ బహిరంగసమావేశము జయప్రదముగా జరుపబడెను. ఇక్కడ కూడ ఆంధ్రమహా సభాధ్యక్షులు, జిల్లా సంఘ ప్రథమకార్య దర్శిగారు పాల్గొనిరి. (౧౨-౫-౧౩౫౫ ఫ)

మధిర

ఈ గ్రామమున మిర్యాల నారాయణ గుప్తగారి అధ్యక్షతన ఆంధ్రపితామహుని షష్టి పూర్త్యుత్సవ బహిరంగ సమావే శము జరుప బడెను. దూరశ్రవణ యం త్రము లమర్చబడి, పెద్ద వేదిక విశాల మగు ప్రదేశమందు అతిరమ్యముగా అమ ర్చబడెను. ఈ సమావేశమునకు ఆంధ్ర మహా సభాధ్యక్షులైన మందుల నరసింగ రావుగారును, ఈ జిల్లా సంఘాధ్యక్షులైన పర్సా శ్రీనివాసరావు గారును, ప్రధాన కార్యదర్శి జీడికంటి రామారావుగారును విచ్చేసి కార్య క్రమములో పాల్గొనిరి. పితామహుని స్వస్థలమైన మధిర పట్టణ మునకు ఇట్టి భాగ్య మబ్బినందుకు సభ వారు సంతోషములను వెలి బుచ్చిరి. (౧౧-౫-౧౩౫౫ ఫ)

కొమరాపల్లి [మానుకోటతాలూకా]

బుధవారము సాయంత్రము ౬ గంట లకు స్థానిక పాండురంగ గ్రంథాలయ ములో శ్రీ. ఎం. ఎస్. రామయ్యగారి అధ్యక్షత క్రింద షష్టి పూర్త్యుత్సవ సమా వేశము జరిగెను. సుమారు ౨౦౦ మంది పుర ప్రముఖులు పాల్గొనిరి. శ్రీ ఉమ్మె త్తల గోపాలరావుగారు శ్రీ. హనుమంత రావుగారి జీవిత చరితమును గూర్చి ఉపన్యసించిరి. (౫-౫-౧౩౫౫ ఫ)

ఇల్లెందు

శ్రీమాడపాటి హనుమంతరావుపంతులుగారి షష్టి పూర్తి ఉత్సవ బహిరంగ సభ స్థానిక గ్రంథాలయములో శ్రీ. టి హయగ్రీవా చార్యులవారి అధ్యక్షతలో జరుపబడెను. సభకు సుమారు ౫౦౦ మంది విచ్చేసిరి. ఆంధ్రమహా సభనుగురించియు పంతులుగారి కృషిని గురించియు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమును గురించియు, కూలంకషముగా కార్య కర్తలు ఉపన్యసించిరి. ఈ సభకు శ్రీ జము లా పురం కేశవరావు, కోదాటి నారాయణరావు యల్లావ్రగడ కృష్ణమూర్తి ముడిగొండ రాజలింగంగార్లు విచ్చేసి ఉపన్యసించిరి. (౧౩-౫-౧౩౫౫ ఫ)

తల్లాడ

ఇచ్చట పితామహుని షష్టిపూర్త్యుత్సవము శ్రీ అనంత పద్మనాభ శాస్త్రి (మధిర) గారి అధ్యక్షతన జరిగినది. పితామహుని జీవిత విశేషములను అధ్యక్షుల వారు చక్కగా విపులీకరించిరి. వి. అనంత రామయ్య శాస్త్రిగారు ఉపన్యసించిరి. (౭-౫-౧౩౫౫ ఫ)

ఎఱ్ఱుపాలెం

ఎఱ్ఱుపాలెం గ్రామములో శ్రీమాడపాటి రామచంద్రరావుగారి అధ్యక్షతలో హనుమంతరాయ షష్టిపూర్తి ఉత్సవము దిగ్విజయముగా జరిపినారు. (౬-౫-౧౩౫౫ ఫ)

బుద్ధవరం తా॥ ఖమ్మం

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారి షష్ఠిపూర్త్యుత్సవ బహిరంగ సభ జాతీయాంధ్ర మహాసభ వరంగల్ జిల్లా సంఘపక్షమున, ఆంధ్రజాతీయ పక్ష పర్యవేక్షణలో శ్రీకొరుపోలు సీతారాం రావుగారి అధ్యక్షతన జరుపబడినది. స్త్రీ పురుషులు సుమారైదారు వందల జనం సమావేశంలో పాల్గొన్నారు.

సభ, వందేమాతరం, ఝండా వందనములతో ప్రారంభింపబడింది. సమావేశ కర్తయగు శ్రీ కొండపల్లి వెంకటరామ నరిసింహారావుగారు స్వాగతోపన్యాసం చేసిన తదుపరి, అధ్యక్షులవారు, తమ యుపన్యాసంలో శ్రీపంతులుగారి కృషిఫలితంగా గ్రంథాలయోద్యమ రూపంలో బయలుదేరినసంస్థ క్రమక్రమంగా, ఆంధ్ర

మహాసభగా వర్ధిల్లి ప్రజల్లో సాంఘిక ఆర్థిక రాజకీయ చైతన్యం కలిగిస్తూ ప్రజలను స్వాతంత్ర్యోన్ముఖులను గావిస్తున్నదనీ, యింతే కాక, ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై అఖిలభారత కాంగ్రెసు, ఆదర్శవిధానాల ననుసరిస్తూ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ధ్యేయంగా కృషి చేస్తున్నదనీ తెలుపుతూ యువకులంతా యుద్యమంలో పాల్గొని కృతకృత్యులు కావాలనీ కోరారు.

తదుపరి, ఆంధ్రజాతీయ పక్ష కేంద్ర సమితి కార్యదర్శులు శ్రీ కోదాటి నారాయణరావుగారు పంతులుగారి జీవిత చరిత్రను ఆంధ్రమహాసభ సృష్టి, ఆనాటి ప్రజల చైతన్యం, మహాసభ కృషి, తత్ఫలితంగా హైదరాబాదు ప్రజల్లో నేడు గలిగిన చైతన్యం, స్త్రీ జనోద్ధరణకై పంతులుగారు చేస్తున్న నిరంతర కృషిని తెల్పుచూ, గాంధీజీ చెప్పిన ప్రకారం శ్రీ వారు కూడ 125 సంవత్సరముల సంపూర్ణాయుర్దాయము గలిగి ఆంధ్రజనసేవ చేయాలనీ కోరారు.

శ్రీ యల్లాప్రగడ కృష్ణమూర్తిగారు, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమును గూర్చి విపులంగా యుపన్యసించిరి.

శ్రీ బొమ్మకంటి సత్యనారాయణరావుగారు నేటి ఆహారసమస్యను గురించి మాటాడుతూ, రానున్న దేశ క్షామాన్ని దుర్కొనుటకు, గాంధీజీ సూచించిన అష్టసూత్రప్రణాళికను వివరిస్తూ, అది సర్వత్రా ఆచరణీయమనిరి.

శ్రీ యం. యస్. రాజలింగంగారు నిర్మాణకార్యక్రమాన్ని గురించి వివరిస్తూ నూలు వడుకుటయందు గల స్త్రీల విధిని బోధించారు. నిర్మాణ కార్యక్రమం ద్వారా ప్రజల్లో ఎలా చైతన్యం గలుగజేయాలో తెలిపారు. తదుపరి జాతీయాశయాలను, త్రివర్ణపతాక ప్రాముఖ్యతను వివరిస్తూ అఖిలభారత రాజకీయాల్లో, హైదరాబాదు రాజకీయాల్లో కమ్యూనిస్టులు వహిస్తున్న పాలసీని నిశితంగా విమర్శించారు.

శ్రీ చావా వెంకట కోటయ్యగారు, పంతులుగారి జీవిత ఆశయములను వివరిస్తూ, వారి కార్యదీక్షవల్ల రైతాంగంలో గలిగిన చైతన్యంగురించి యుపన్యసించిరి.

తదుపరి శ్రీ కొమరగిరి జనార్దనరావుగారు, గ్రంథాలయాల విషయమై యుపన్యసించిరి.

శ్రీ కె. బుచ్చిరామారావుగారు, మహాసభ కృషివల్ల రైతుల్లో గలిగిన రాజకీయ వికాసం గురించి తెల్పుచూ స్థానిక సమస్యలపై యుపన్యసించిరి.

సమావేశకర్తలగు శ్రీ కొండపల్లి వెంకట్రామ నరసింహారావుగారికి మహా

సభ పక్షమున శ్రీ కోదాటి నారాయణ రావుగారు కృతజ్ఞత తెలిపిరి.

సభ సం11-10.51 లకు జయప్రదంగా ముగింపబడెను. (౧౭-౫-౫౫ న)

నల్లగొండ

౧౩-౫-౫౫ న సాయంత్రము ౬ గంటలకు ఆంధ్రభవనమున బహిరంగసభ నల్లగొండ జిల్లాసంఘ పక్షమున జరుపబడెను. శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారు అధ్యక్షత వహించిరి. వారు తమ తొలిపలుకులో శ్రీ పంతులవారిని గౌరవించదలచినవారు వారి ఆశయములను కార్యరూపమున బెట్టవలయు ననియు, మన రాష్ట్రమున జరుపు ఉత్సవములు వారికి ధనము, ఆస్తి లిచ్చునవి కావనియు, ప్రజలు తమను తాము గౌరవించుకొను చున్నారనియు సెలవిచ్చిరి. శ్రీ కంచనపల్లి వెంకటరామారావుగారు, శ్రీ పులిజాల రంగారావుగారు, పండిత భద్రదేవు గారు ప్రసంగించిరి.

శ్రీ వి భాస్కరరావుగారు మాట్లాడుచు ఆంధ్రమహాసభపక్షమున మేము ప్రతిచోట షష్టిపూర్తి ఉత్సవములు జరుపుచున్నామనియు నేటికి ఆరురోజుల నుండి జనగామ, సూర్యాపేట మొదలగు స్థలములలో ఈ ఉత్సవములు జరుపబడె ననియు స్త్రీ పురుషులు అత్యుత్సాహముతో పాల్గొనిరనియు తెలిపిరి. శ్రీ గోపాలరెడ్డి, నారాయణరెడ్డి మొదలగు వారు స్థానిక ఆంధ్ర భవన నిర్మాణము, వైదిక బాలికా పాఠశాల మొదలగు వానిని నెలకొలిపినందులకు వారి సేవను ప్రశంసించి, వేసిన గట్టిపునాదులను వృద్ధిపరిచి వానిని సద్వినియోగపరుచు బాధ్యత విద్యావంతులకు యువక న్యాయవాదులపై కలదనియు, వారు ముందంజ వేయవలె ననియు కోరిరి. శ్రీ పంతులవారు స్థాపించిన ఆంధ్ర మహాసభ నేడు ఒక గొప్ప రాజకీయసంస్థగా మారినదనియు, దాని ప్రాముఖ్యత ఉదయపుర సంస్థాన ప్రజామండలితో సంబంధము కలుగుటచే మరింత ఎక్కువైనదనియు, ప్రపంచపరిస్థితులకు అనుగుణ్యముగా ముందంజ వేయుచున్న సంస్థలకు తీసిపోదనియు, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపనకు కృషి చేయవలసి యున్నదనియు కోరిరి.

శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు తమ ఉపన్యాసాంతమున భారత దేశమున రాజ్యాంగ మార్పులను విశదీకరించుచు, భారత రాజ్యాంగ చట్ట నిర్మాణసంఘములో మన రాష్ట్రమునుండి ప్రజా ప్రతినిధులు ఎన్నుకోబడునటుల చూడవలయుననియు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వము ప్రస్తుత పరిస్థితులలో చాల అవసరమనియు, దేశములోని ఆహార కష్ట సమస్యను ప్రజలు శాంతముతో ఎదుర్కొనవలె ననియు కోరిరి.

సూర్యాపేట

౧

నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ సూర్యాపేట తాలూకా సంఘ పక్షమున నేటి సాయంత్రం ౬ గంటలకు శ్రీ వికెర కంటి రామలింగంగారి దొడ్డిలో శ్రీ వేములపల్లి వెంకటకృష్ణయ్యగారి అధ్యక్షతన బహిరంగ సమావేశము ఆరంభమై రాత్రి ౧౦ గంటలకు అతివైభవముగా ముగిసెను. సుమారు ౧౫౦౦ మంది సభకు విచ్చేసిరి.

శ్రీ వెంకటకృష్ణయ్యగారి యింటినుండి శ్రీ హనుమంతరావుగారి పటముతో ఊరేగింపు ౫ గంటలకు బయలుదేరి, ౬ గంటలకు సభాస్థలమును ప్రజలు చేరిరి. వైదిక పాఠశాల బాలికల వందేమాతర ప్రార్థనతో సభాచర్య ఆరంభమయ్యెను. శ్రీ కంచెనపల్లి వెంకటరామారావుగారును, వి. భాస్కరరావుగారును, మోత్కూరి వెంకటాద్రిగారును పితామహుని జీవిత విశేషములను గూర్చి విశదీకరించి వారి దేశసేవను కొనియాడిరి. శ్రీ వెంకటరాజుగారు పంతులుగారి జీవితమును బుర్రకథగా రచించి చదివిరి. వారి ఆయురారోగ్యమునకై ఈశ్వరుని ప్రార్థించుచు ఒక తీర్మానమును చేసిరి.

(౮-౫-౧౯౫౫ ఫ.)

౨

ఆంధ్ర పితామహులగు శ్రీమాడపాటి హనుమంతరావు గారి షష్టిపూర్తి ఉత్సవము శ్రీ వైదికాంధ్ర పాఠశాల వైపు నుండి ౨౪-౨౫ ఫర్వరి తేదులలో అతి వైభవముగ జరుపబడెను. ఉత్సవము యొక్క ప్రథమ దివసమున పాఠశాల బాలికలచే సాంఘిక నాటికయగు "అల్లుండ్ల సంత" సాయంకాలమున ప్రదర్శింపబడెను నాటక ప్రదర్శనానంతరము శ్రీమాన్ సోమాశివయ్య గారు నటనాపాత్రత నధికముగా పోషించిన శ్రీ కప్పగంతుల సుశీలాదేవి మరియు మేనా లక్ష్మమ్మయను బాలికలకు వెండిగిన్నెలను బహుమానము నొసంగిరి. ప్రదర్శనా సమయములో స్త్రీ విద్యా విషయమైన బుర్ర కథలను కూడా యిద్దరు బాలికలచేత వినిపింపబడెను. పిమ్మట శ్రీ మంత్రిప్రగడ రాజగోపాలరావు గారు (జేతవోలు) బాలికల ఉత్సాహమునకు మెచ్చుకొని ప్రదర్శనలో పాల్గొన్న బాలికలందరకు వెండి గిన్నెలు బహుమతిగా నొసంగిరి. నాటికారచయితలగు శ్రీ మాన్ గవ్వా మురహరరెడ్డి గారిని బాలికలకు పాత్రాభినయముకూడా కొద్దిదినములలోనే నేర్పి షష్టిపూర్తి ఉత్సవ సమయమున ప్రదర్శింప చేసినందులకు శ్రీమాన్ అమరవాది వెంకటనర్సయ్య గారు సన్మానపూర్వకముగ ఒక ఖద్దరు శాలువ మరియు రజతపాత్రచే సత్క

రించిరి, తదుపరి నేటి కార్యక్రమము ముగిసెను.

౨౯-౫-౧౯౫౯ నాడు పగలు గం 4ల నుంచి చక్కగా అలంకరింపబడిన ఒక బండిపై ఆంధ్ర పితామహులగు హనుమంతరావు గారి పెద్ద పటమును ఊరేగించబడెను, ప్రబోధ గీతములచే పాఠశాల బాలికలు బారులుతీరి ఉత్సవము ముందు నడువగా వెనుక పురజనుల నేకులు సమ్మిళితముగా నడువ ఉత్సవము గ్రామము నందలి నాల్గు బజారులలో తిరిగి ఆర్యసమాజ భవనము ఎదుట ఆవబడెను. పిమ్మట సభాస్థలమునకు పురజనులందరు విచ్చేసిరి. పాఠశాలాధ్యక్షులగు శ్రీమాన్ కోడాటి వెంకటేశ్వరరావు గారు నేటి సభకు అధ్యక్షత వహించిరి. బాలికల ప్రార్థనా గీతములచే కార్యక్రమము ఆరంభ మయ్యెను. పాఠశాల కార్యదర్శియగు శ్రీగవ్వా అమృతరెడ్డిగారు హనుమంతరావుగారి జీవిత చరిత్రమును మరియు వారి సేవాకార్యముల విపులముగా వివరించిరి పిమ్మట శ్రీవిశ్వామిత్రగారు ఆంధ్రోద్యమము మరియుషష్టిపూర్త్యుత్సవము యొక్క మహత్వమును మనకర్తవ్యమును గుఱించి వ్యాఖ్యానము చేసిరి. పిమ్మట శ్రీ గవ్వా మురహరి రెడ్డిగారు, శ్రీ కోడాటి శ్రీనివాసరావు గారు పితామహుని సేవాకార్యముల గురించి రచించిన తమపద్యములను గేయములను చదివి వినిపించిరి, ఆపై పాఠశాలలో అధ్యాపకురాలగు శ్రీమతి లక్ష్మీదేవిగారు తమ ఉపన్యాసములో ఆంధ్ర పితామహుడు స్త్రీ విద్యకై ఏవిధముగ కృషిచేసినది వివరించిరి ఇంకను శ్రీ డాక్టరు శర్మగారు మొదలగు వారి ఉపన్యాసములు జరిగెను. బాలికలు గేయాలు, పద్యాలు కూడా వినిపింపచేసి సభాసదుల ఆనందింప జేసిరి. చివరకు అధ్యక్షులు, శ్రీ హనుమంతరావు గారి సేవలను, ఆకాలమునాటి తెలుగు వారి దుస్థితి మరియు రైతుకూలీల అవస్థలను చెప్పుచు వానిని పోగొట్టుటకై ఆంధ్ర పితామహు డేవిధముగా పాటు పడ్డ విషయముమరియు వారు స్త్రీ విద్యకై ఏవిధిగ పాటు పడుచున్నది విస్తృతముగ చెప్పిరి, ఆపై ఒక తీర్మానము పితామహుని సేవా కార్యముల ప్రశంసించుచు, వారు చిరాయురారోగ్యములు గలిగియుండుటకై ఈశ్వరుని ప్రార్థించుచు, ఆమోదింపబడెను.

తీర్మానమును సన్మానమును ఆంధ్ర పితామహునికి పంపబడెను.

తర్వాత బాలికా పాఠశాల బాలికలకు మరియు ఇతర బాలబాలిక లెల్లరకు మిఠాయి పంచబడెను. ఆపై షష్టిపూర్త్యుత్సవమును సమాప్తముగావింపబడెను.

(౨౯-౫-౧౯౫౯ ఫ)

దేవరకొండ

సాయంత్రము ౬ గంటలనుండి ౯ గంటలవరకు శ్రీ యం. కొండలరావు గారి అధ్యక్షత క్రింద బహిరంగసభ జరుపబడెను. శ్రీ యం. నారాయణ రెడ్డిగారు పంతులుగారి గుణగణములను వారు దేశమునకు చేసిన సేవను, ప్రోత్సహించి నెలకొలిపిన ఉద్యమములను పేర్కొనిరి. ఆంధ్ర మహాసభవారు రైతులకు తదితరవర్గములకు చేసినకృషిని చెప్పిరి. పంతులుగారిపై ఈ రాష్ట్రపు ఆంధ్రులకు గల ప్రేమ విశ్వాసముల వెల్లడించుచు తీర్మానమును స్థాయిసంఘ కార్యదర్శి శ్రీ భాస్కరరావు గారు ప్రవేశపెట్టగా ఏకగ్రీవముగా నామోదించబడెను. స్థాయిసంఘ వైజ్ఞానికదళము వారు పల్నాటివీరచరిత్రము బుర్రకథగా చెప్పిరి. (౧౧-౪-౧౯౪౪ ఫ)

ఘనపురం

సాయంత్రం 7 గంటలకు స్థానిక శ్రీ సీతారామ గ్రంధాలయసంఘ యాజమాన్యమున ఆంధ్ర పితామహుని షష్టి పూర్త్యుత్సవ సమావేశము జరిగెను. శ్రీ పిం. రామానుజరావుగారు వారి జీవితములోని దేశసేవ నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమ సంక్షిప్త చరిత్రము వివరించిరి. తరువాత సభికులకు "ఆంధ్రప్రభ" పత్రికలోని శ్రీ మల్లెల రామమూర్తిగారు వ్రాసినపంతులు గారి జీవితము చదివి వినిపింపబడెను. ఈ సందర్భములో కొందరు అభిమానులు "హనుమంతరాయ నిధికి" రు ౪౦-లు సమర్పించిరి. (౧౦-౪-౧౯౪౪ ఫ)

మిర్యాలగూడెం

సాయంత్రము ౪ గం॥ లకు గ్రంథాలయము నుండి శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారి పటమును తీసికొని బాలబాలికల ప్రార్థనలతో జయజయ ధ్వనులతో ఊరేగింపు నలువీధుల తిరిగి శ్రీ నాగబండి వెంకట రామయ్యగారి ఆవరణములో శ్రీ నరసింహారెడ్డిగారి అధ్యక్షత క్రింద సభజరిగెను. సుమారు ౨౦౦౦ మంది సభకు వచ్చిరి. అధ్యక్షులు శ్రీ హనుమంతరావు గారి జీవిత విశేషములు వారికి ప్రజాహిత సంస్థలతో గల సంబంధము ముఖ్యముగా ఆంధ్ర మహాసభ ఆరంభము నాటి అభివృద్ధిని గురించి చెప్పుచు వారి త్యాగమును కూర్చి కొనియాడిరి. కంచనపల్లి వెంకట రామారావుగారు మాట్లాడుచు షష్టి పూర్తి సమావేశ ప్రాముఖ్యతను తెలుపుచూ శ్రీపంతులుగారికి నల్లగొండజిల్లాలో అన్ని తాలూకాలలో శ్రీవారి షష్టిపూర్తి ఉత్సవములు జరుపుచున్నారనియు హైదరాబాదు రాష్ట్రములో నేటికి వచ్చిన చైతన్యమునకు మూలపురుషులు వారేననియు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాప

నకు వారి కృషిని కొనియాడిరి. శ్రీ పంతులవారు వ్రాసిన పుస్తకములు, నెలకొల్పిన సంస్థలు మొదలగు విషయముల విశదీకరించిరి. శ్రీ పంతులుగారిపై గల భక్తి శ్రద్ధలను వెల్లడించుచు తీర్మానమును ఏకగ్రీవముగా నామోదించిరి శ్రీ ఆదినారాయణ గుప్తగారి గంభీరోపన్యాసము తరువాత సభ ముగిసెను. తరువాత ఆంధ్ర మహాసభ వైజ్ఞానికదళమువారిచే బుర్రకథ చెప్పబడెను. మిర్యాల గూడెం తాలూకా సంఘ కార్యదర్శులగు శ్రీ పాశం రామిరెడ్డి వకీలుగారు ఇత్తడిడక్కీలను కొనుటకు రు ౫౦ లు బహూకరించిరి.

(౧౦-౯-౧౩౫౯ ఫ)

హుజూరునగరం

సాయంత్రం ౬ గంటలనుండి ౧౦ గంటలవరకు శ్రీ బోయనపల్లి వెంకటరామారావుగారి అధ్యక్షతక్రింద శ్రీవారి ఆవరణమున, హుజూరు నగర తాలూకా సంఘ పక్షమున షష్టిపూర్తి ఉత్సవము జరుపబడెను. శ్రీ పంతులవారి జీవిత విశేషములను, ఆంధ్రమహాసభ మొదలగు సంస్థల నిర్మాణమును గురించి శ్రీ బోయనపల్లి వెంకట నరసింహారావు గారు విపులముగా నుపన్యసించిరి. శ్రీయుతులు ఎం. వెంకటేశ్వరరావు, వెదిరె రాజారెడ్డిగారు వారి గుణగణముల వివరించిరి. స్థాయి సంఘ కార్యదర్శి, శ్రీ వేములపల్లి భాస్కరరావుగారు ఆంధ్రమహాసభ వారి ఆధ్వర్యమున క్రమేణ అభివృద్ధిగాంచి నేడు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనకు చేయుచున్న కృషిని విశదీకరించిరి. అధ్యక్షుల వారి ఉపసంహార వాక్యములతో సభ ముగిసెను,

(౭-౯-౧౩౫౯ఫ)

జనగాం

జనగాం తాలూకా ముఖ్యస్థానమున శ్రీ యం. నారాయణరెడ్డిగారి అధ్యక్షతన బహిరంగ సభ జరుపబడెను. శ్రీ పంతుల వారి రూపపటముతో ఊరేగింపుగావింపబడెను. బహిరంగసభలో సుమారు ౫౦౦ మంది పాల్గొనిరి. శ్రీ బోయనపల్లి వెంకట నరసింహారావుగారు స్వాగతోపన్యాసము గావించిరి, ఆంధ్ర మహా సభాధ్యక్షులు శ్రీ మందుముల నరసింగరావుగారు జిల్లా సంఘకార్యదర్శి కె. వెంకటరామారావు గారు, శ్రీపంతులవారి జీవిత విశేషముల గురించి విపులముగా నుపన్యసించిరి సభానంతరము బుర్రకథ దళమువారు శ్రీ భాస్కరరావుగారి పర్యవేక్షణలో వచ్చిరి. పది గంటలనుండి బుర్రకథ జరుపబడెను. ఆంధ్రోద్యమ ప్రచారము గావింపబడెను. సభ జయప్రదముగా ముగిసెను.

(౬-౯-౧౩౫౯ ఫ)

సంగారెడ్డి

శ్రీ కనారాజయ్య ఆవరణలో శ్రీ కటకం లింగయ్య గుప్తగారి అధ్యక్షతన సాయంత్రము 6 గంటలనుండి షష్టిపూర్తి ఉత్సవము జరుపబడెను. శ్రీ పంతులుగారి రూపపటము పుష్పమాలలతో నలంకరింపబడి వేదికపై నుంచబడెను. పురవాసులనేకులుఉత్సవ సమావేశములలో పాల్గొనిరి. గుండ్లపల్లి వెంకయ్యగారు ఎం, దేవీ ప్రసాద్ యాడవగారు, పరుశురాం సింగుగారు, మొదలగు ప్రముఖులు శ్రీ పంతులుగారు, నిజాంరాష్ట్ర వాసులకు చేసినసేవ. ఆంధ్రోద్యమము, గ్రంధాలయోద్యమము. కేంద్ర సంఘములు, సంఘములు, వృత్తిసంఘములకు ప్రాథమిక హక్కులు ఆంధ్ర భాష ఇత్యాదులకు వీరొనర్చిన అఖండత్యాగమును కొనియాడిరి. ఆంధ్ర పితామహునకు ఆయు రారోగ్యములు పెంపొందుటకై ప్రార్థనలు గావించిరి. (౧౪-౫-౧౩౫౫ ఫ)

సదాశివ పేట

నేటిసాయంత్రము6 గంటలనుండి ప్రథమ ఆంధ్ర మహాసభ జరిగినమెదకు మండలమున గల సదాశివపేటలో సుమారు ఆరు ఏడువందల ప్రజా సమూహముతో సమావేశమై శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారి అధ్యక్షతలో నిద్రాణమైన తెలుగు జాతిని మేలుకొలిపిన ఆంధ్రపితామహుని షష్టిపూర్తి ఉత్సవము జరుపబడెను. శ్రీ వెంకటేశ్వరగుప్త వకీలుగారు శ్రీ చన్నబసప్ప వకీలుగారు, శ్రీ శంకరరావు మొదలగు దేశభక్తులు శ్రీ వారి జీవితమును గురించి విపులముగా ఉపన్యసించిరి. (౧౩-౫-౫౫ ఫ)

జోగిపేట

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారి షష్టిపూర్తి ఉత్సవము శ్రీయుత శ్రీపతిరావు వకీలుగారి అధ్యక్షతలో జరిగెను. సమావేశము శ్రీ విఠలేశ్వర దేవాలయ ప్రాంగణములో విశాలమైన పచ్చని తోరణముల పెండాలులోజరిగెను. చుట్టుపట్ల అయిదారుమైళ్ళదూర గ్రామముల నుంచి ప్రజలు వందలకొలది వచ్చిరి. శ్రీవారి జీవితమును గురించి ఉపన్యాసములు జరిగెను. (౧౦-౫-౧౩౫౫ఫ)

మహాబూబునగరం

శ్రీ పండిత యం. నారాయణరావు ఉతక్రింద షష్టిపూర్త్యుత్సవ బహిరంగ హిందూప్రజామండలి అధ్యక్షుల అధ్య సభ జరిగెను. (౧౨-౫-౫౫ఫ)

మఖ్తల్

శ్రీ గిర్మాను నాగప్పగారి అధ్యక్షతక్రింద షష్టిపూర్త్యుత్సవము జరిగెను.

(౧౩-౨-౧౯౪౬)

నాగరకర్నూలు

ఈరోజున షష్టిపూర్త్యుత్సవము మహావైభవముగా స్థానికప్రముఖులచే జరుపబడెను.

(౭-౨-౧౯౪౬)

గూడూరు

బుధవారము మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారి షష్టిపూర్తి ఉత్సవ బహిరంగసభ శ్రీయుత కొత్రపాటి వెంకట సుబ్బారావుగారి అధ్యక్షతను జరిగినది. బహిరంగ సభలో వేయిమంది ప్రజలు పాల్గొనిరి. సభానంతరము కాంగ్రెసు బుర్రకథ, ఆంధ్రమహాసభ బుర్రకథ, చాలఉత్సాహ, ఉద్రేకపూరితముగా కొత్రపాటి వెంకట సుబ్బారావుగారిచే చెప్పబడెను అవతలి వీధిలో భాగవతము జరుగుచున్నను. ప్రజలు ఉత్సాహముతో బుర్రకథలోనే పాల్గొనిరి.

(౮-౨-౧౯౪౬)

బెజవాడ

ది 6-2-1946 బుధవారము సాయంత్రం దివ్యజ్ఞానసమాజ భవనమున షష్టిపూర్తిసభ నగర గ్రంథాలయ సంఘ యాజమాన్యమున జరిగినది. శ్రీ అయ్యంకి వెంకట రమణయ్యగారు అధ్యక్షత వహించిరి. కార్యదర్శి శ్రీ మల్లెల శ్రీ రామమూర్తిగారు శ్రీ హనుమంతరావు గారి జీవితచరిత్రమును గూర్చి ఉపన్యసించిరి.

ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సేవక మహాసంఘము, నగర గ్రంథాలయ సంఘము, కృష్ణాజిల్లా గ్రంథాలయ సంఘముల పక్షమున సన్మాన పత్రమును, శ్రీ శ్రీ రామమూర్తిగారు చదివిరి దానిని శ్రీ హనుమంతరావుగారికి పంపుటకు తీర్మానించబడెను.

అనుబంధము ౨

తీర్మానములు

౧

హైద్రాబాదు నిజాంరాష్ట్ర ముదిరాజ కాన్ఫరెన్సు కార్యవర్గమువారి తీర్మానము

"ఆంధ్రపితామహ" శ్రీయుత, మాడపాటి హనుమంతరావుపంతులుగారి, షష్టిపూర్తి ఉత్సవ సందర్భమున హైద్రాబాదు నిజామురాష్ట్ర ముదిరాజ కాన్ఫరెన్సు, వారిని అభినందించుచున్నది. మరియు, దేశమునకు, వారి సేవ లసంఖ్యాకములు. వాటి వివరముల నీ చిన్నతీర్మానమున జేర్చుటకు శక్తికిమించిన పనియని విస్పష్టపరచుచున్నది.

జాతి, దేశీయుల కొరకు, పవిత్రసేవ లొనరించిన మానవుల చరితలు, నిశ్చయముగ, సర్వకాలముల తేజరిల్లును. అట్టి మహాపురుషుల, జీవితముతే, క్రొత్త మొలకలను, మన జీవితములకు, దోహద మొసంగగలవని, ముదిరాజ మహాసభ అభిప్రాయము.

హైద్రాబాదులోని గత ౪౫ సంవత్సరములక్రిందటి పరిస్థితులను నేటి సందర్భములతో పోల్చి చూచిన, చాల వ్యత్యాసము కానవగును. ౪౫ సంవత్సరములకు పూర్వము హైద్రాబాదులో రాచకీయముగ జాగృతి శూన్యమని నుడివిన విరుద్ధము కాదు. ఈ "యజ్ఞాతవాస" కాలములో శ్రీయుత హనుమంతరావుగారు తమ ఉద్యోగమును పరిత్యజించి, నిజామురాష్ట్రములోని, నవయువకమండలి, హృదయముల రాజకీయోత్సాహమును పురిగొల్పి, వారిలో జాగ్రదవస్థ రగుల్కొలుపుట నెప్పుడు ప్రశంసాపాత్రమగు విషయము. దేశము వారి యీ మేలును, ఎప్పుడును మరువజాలదని చెప్పుటలో సందేహములేదు. ఆకాలపు పరిస్థితులు, సందర్భముల ననుసరించి, శ్రీవారు తమ దేశాభ్యుదయ కార్యక్రమము, పుస్తకాలయస్థాపనలతో ప్రారంభించిరి. మొట్టమొదట తెలంగానాలో నీ పుస్తకాలయోద్యమముతో విజయము సాధించిరి. తరువాత సాంఘికోద్ధరణాకార్యములలో పాల్గొనిరి. ఈ సందర్భములో, సూర్యాపేట వర్తకసంఘనిర్మాణ విషయమున, వారి అత్యుత్తమ కృషి వలన గలిగిన, యీ ఖండవిజయమే వారి ధైర్య సాహసములకు సాక్షీభూతమైయున్నది. శ్రీవారు నవయువకుల ఆశయముల మహోన్నతములుగను, ఆదర్శప్రాయములు

గను వికసించునటుల పెంపొందజేయుట, ఆ యువకమండలియే నేటి క్లిష్టరాజకీయ సమస్యలతో, నిరాఘాటముగా, ముందంజ వేయుటవల్ల స్పష్టపడుచున్నది.

తదుపరి శ్రీ రావుగారు ఆంధ్రోద్యమమును నడపిరి. నేడు వివిధసంస్థలలో అత్యుత్తమసేవలలో నిమగ్నులైన స్వార్థరహితులందరు పై ఆంధ్రోద్యమపు వృత్తమున విరియబండిన ఫలములే! పండిత హనుమంతరావుపంతులుగారు కేవలము ఆంధ్రోద్యమముననే నడపించుచుండిరని ఎంచుట సత్యదూరము. వారియొక్క పరిశ్రమ మన రాష్ట్రములోని అఖిలజాతుల పురోభివృద్ధికిని ప్రాకినదని ముదిరాజ మహాసభ నిర్భయముగా చాటుచున్నది. శ్రీవారు పాల్గొనని, వారి యాశీర్వాదమును బొందనిది ఏసంస్థయు హైదరాబాదులో లేనేలేదు. హైదరాబాదు విద్యాపరిషత్తు, సోషియల్ సర్వీసు, కాన్ఫరెన్సు, హిందూధర్మపరిషత్తు, హిందీప్రచారసభ మొదలగువాటి నిర్మాణము, ఉద్దేశ ప్రచారములలో శ్రీవారి చేయూతగల సందర్భములు ఎవరును కాదనలేరు. "ఖిలాఫతు" అలజడి రోజులలో, వారొనరించిన సేవ, దక్కను చరిత్రలో ఎప్పటికిని మరపురానిది. శ్రీవారి సేవాదీక్ష, జాతి మత వివక్షతా ప్రాకారములచే బంధింపబడక అఖిలనిజాంరాష్ట్రాభ్యుదయమునకే సాయపడగలదని ముదిరాజ మహాసభ నమ్మకము. రాష్ట్రములోని ముదిరాజ సంఘోద్ధరణ కార్యక్రమములో శ్రీవారు జూపిన ఆసక్తి, సూచించిన నిర్మాణవిధానము, దానిని అమలుపరచుటలో వారు గావించిన తోడ్పాటునకు ఈ కాన్ఫరెన్సు శ్రీవారికి తమ కృతజ్ఞత దెల్పుచున్నది.

భావిచరిత్రకారుడు తన చరిత్రలో శ్రీవారి సేవాపరంపరలు సువర్ణాక్షరములతో చిత్రించగలడు. తుదలో దేశోద్ధారకునికి దీర్ఘాయురారోగ్యము లొసంగి, యింతకంటె అధికతరసేవ లొనర్చుటకు వారికి తగు బలమును, తేజస్సును జేకూర్చుగాక యని ముదిరాజమహాసభ భగవంతుని ప్రార్థించుచున్నది.

౨

నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర మహాసభ దేవరకొండతాలూకా సంఘమువారి తీర్మానము

నిజాంరాష్ట్రాంధ్రోద్యమ స్థాపనాచార్యులు, ప్రజాహితకార్యనిమగ్నదీక్షావ్రతులు నిరాడంబరజీవులు, సర్వవిధాల ఆదర్శప్రాయులు, ఆంధ్రపితామహులగు శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులవారి షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున ఈ సభవారు తమ హృదయపూర్వక సంతోషమును ప్రకటించుచు, శ్రీవారిపట్ల తమ యచంచల

భక్తివిశ్వాసముల వెల్లడించుచున్నారు. భగవానుడు వారికి ఆయురారోగ్యము లొసంగుగాత! శ్రీ పంతులవారి మార్గదర్శికత్వమున నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులు సర్వతోముఖాభివృద్ధిగాంచుచు వారి ఏకైకలక్ష్యమైన బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపనప్రాప్తులగుదురుగాత!

3

ఆంధ్రపితామహులు, నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమ స్థాపకులు అయిన శ్రీయుత మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారి షష్టిపూర్తి సందర్భమున హృదయపూర్వకముగా అభినందించుచూ ఇంకనూ దేశసేవ చేయుటకునూ, తద్వారా ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై యితోధికమార్గదర్శకత్వమును వహించుటకును, దీర్ఘాయురారోగ్యములు ప్రసాదించుటకును భగవంతుని ప్రార్థించుచున్నాము.

మధిర

ఆంధ్రమహాసభ తాలూకా సంఘము
వర్తకసంఘము
సరస్వతీ గ్రంథాలయము

అనుబంధము 3

ఆంధ్ర పితామహ

శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారికి

షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున సమర్పించిన

సన్మాన పత్రములు

మహోదయా ! కాకతీయ చక్రవర్తుల అవక్రమమైన పరాక్రమముతోను అమోఘమయిన ఆజ్ఞా శక్తితోను శత్రునిరాకరణ ధర్మపాలనా పూర్వకముగా ప్రజాసేవ గావించి మించిన శతాబ్దములలో మింటబెట్టిన దీపమువలె మెరసిపోయిన యీ రాష్ట్రము నేటి కైదారు శతాబ్దములనుండి ఆంధ్రసభ్యతను "మఖ్యపెట్టి" మరచి అంధకార బంధురమై యున్నను ఆ "పార్థివ" తేజస్సు మరల మీస్వరూపముతో నవతరించి ప్రశాంత ప్రగల్భమైన ప్రజ్ఞాశక్తిచే విద్రాణ మయి యున్న ప్రజానీకమునకు ప్రాణప్రబోధముల నొసగి బ్రతుకుదెరువు చూపినది. ఈనాడు మీ కృషి ఫలితముగా మన "తెలుగునాడు" మరల వెలుగునాడైనది. మీరు వెలిగించిన ఆంధ్ర జ్యోతి అమరజ్యోతియైనది. ఇట్టిమీకు భగవంతుడు చిరాయురున్నతిని ప్రసాదించుగాక!

నేతృ గుణాబ్ధీ ! కాపులేని మందవలె బెదరి బెదరియున్న ఆంధ్ర సమాజమును కూడగట్టి ప్రతిభా వ్యుత్పత్త్యభ్యాసములచే ప్రతికూల పరిస్థితులను తొలగించి క్రమశిక్షణా దక్షమయిన మార్గమున నడపించుచు నాయక శిరోమణులై త్యాగశీలత్వము ప్రియవక్తృత్వము ధీరత్వము ఉచితజ్ఞతవంటి సహజగుణములను నిరాడంబరత సులభగమ్యతవంటి బాహ్యగుణములను ప్రదర్శించి ప్రజాసేవకులకు మహోన్నతములైన ఆదర్శములను ప్రసాదించినారు. ఆంధ్రుల సంస్కృతి సభ్యతలు మరల వేళ్ళుపారి ఆకువేసి పుష్పించినవి. ఆంధ్రాభిమాన పరిమళములు అష్టదిశలయందు వ్యాపించి ఆనంద వర్ధకములైనవి.

ఆంధ్రోద్యమ విధాతా ! ఈప్రసుప్తాంధ్రమును ప్రబుద్ధాంధ్రముగా చేయుటకు మీరువిర్మించిన యుద్యమమే ఆంధ్రోద్యమముగా రూపొందినది. ఆంధ్రుల సర్వతో ముఖాభ్యుదయమే ఆంధ్రోద్యమమునకు పూర్ణస్వరూపము. మొదట గ్రంథాలయోద్యమమును చేపట్టి రాష్ట్రము నందంతటను గ్రంథాలయములను పఠనాలయములను విరివిగా నెలకొల్పి ఆంధ్రోద్యమును భాషోద్యమముగాతీర్చి తెలంగాణపు చరిత్రలో నూతనాధ్యాయమును కలిగించినారు. మీయుద్యమ ప్రచారమునకు శ్రోతృవర్గమును సిద్ధపరచుకొని క్రమక్రమముగా ఆంధ్రుల సాంఘిక సమస్యలను పైకితెచ్చి వాటికిపరిష్కరణ మార్గముచూపుచు సంఘసంస్కారమునకు పురోధులవైచి దానిని సాంఘికోద్యమముగా ప్రవర్తింపజేసి ప్రజాహృదయములను చూరగొని ఉద్యమము నుమరింత పుష్టివంతము గావించినారు. నిజాముప్రభుత్వముతో ప్రజలప్రాథమిక స్వత్వముల కొరకై ప్రశాంత దీక్షతోపోరాడ సంకల్పించి ఆంధ్రమహాసభను స్థాపించి నిరంతరముగా విజయవంతముగా కృషిగావించి, ఆంధ్రోద్యమమునకు రాజకీయత్వరంజన మొసగి రాష్ట్రీయాంధ్రుల కెంతయు మున్నతిని సమకూర్చిపెట్టినారు. అవకాశము గల్పించుకొని స్త్రీవిద్యా

ప్రచారమునకు సంఘమున నగరపాలైన సోదరీమణులలో చైతన్యముపోసి వారిద్వారా కృషిని నిర్వహింప జేయుచు ఆంధ్రోద్యమమును మహోద్యమముతో జతపరచి సర్వాంగసుంద రము గావించినారు. నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్ర సారస్వతపరిషత్తులో ముఖ్యభూమికను దరించి దానిని రాజకీయములతో నెట్టిసంబంధము లేకుండదూరముగ నుంచి ప్రజానభ్యతను పోషిం చు నుద్దేశ్యముతో దానికి స్థయిర్యమొసగి ఆంధ్రోద్యమమును వైజ్ఞానికోద్యమముగా దీర్చి ఆంధ్ర జాతీయతకు సర్వాంగపుష్టిని చేకూర్చినారు. ఇట్టి ఆంధ్రోద్యమ పితామహులైన మీరు చిరాయురా రోగ్యములతో వర్ధిల్లి ఇంకను మాకుమార్గదర్శకు లయ్యెదరుగాక.

కార్యకుశలా ! చేపట్టిన కార్యమును నిర్వహించుటలో మీరువైచిన మార్గములు ఎల్లరకును అనుకరణీయములు. అభ్యుదయోపాయములు. ఆంధ్రోద్యమమునకు ఎల్లప్పటికిని ఏకనాయక ముగా చేయక వెనుక నుండి ఉద్యమమునకు సూత్రధారులై ప్రతిభాసామర్థ్యములుగల కార్య కర్తలను ఏరి పైకిదెచ్చి వారిద్వారా నాయకత్వము నిర్వహింపజేసి ఇప్పటి కెందరినో ప్రజా సేవకులను సృష్టిచేయుట యందలి మీనిర్మాణశక్తి ప్రపంచమునకు ఆదర్శప్రాయము కాగలదు. మీరుప్రత్యక్షముగాను పరోక్షముగాను ఆంధ్రసంఘ మందలి యెల్ల కుల సంఘములకును తోడుపడి మీయుత్సాహశీలము వారికి పంచియిచ్చి ఆయాసంఘములు చైతన్యవంతములై అభి వృద్ధి నందగాచూచి ఆనంద వైశాల్యమును పొందగలవారు మనరాష్ట్రమున మీరొకరేయనిన సాహసము కాగూడదు. మీతో ఏదోఒక సంబంధములేని ప్రజాసంస్థ మనహైద్రాబాదులో లేద నినప్పుడు కృషిక్షేత్రమెంత సువిశాలమైనదో తెలియఁగలదు. మీరాంధ్రోద్యమమును నిర్వ హించిన తర్వాతనే రాష్ట్రీయులగు మహారాష్ట్ర కర్ణాటకులలో తదీయోద్యమములు ప్రారం భింపబడుటయు తత్సంస్థలయందుకూడ మీకు గౌరవస్థాన ముండుటయు చూడ మీకార్య కుశల త్వము ఎంతనిగూఢ గంభీరమైనదో స్పష్టమగుచున్నది.

సహృదయవతంసా ! మీలోనిర్వ్యాజమయిన సహృదయత్వమే తలపెట్టిన కార్యములు విజయ రహస్యమని సూక్ష్మదర్శులకు గోచరింపఁగలదు. అదియే మాకిప్పటికి నిధ్యేయమగుచున్నది. తెలంగాణమునకింత విశాలోన్నత గంభీరమయిన అభ్యుదయ కృషి గావించిన మీకు రాష్ట్రీయులేమిచేసి మీఋణమును తీర్పగలరు? కారణజన్ములైన మీ జన్మదినము తమకు జాతీ యోత్సవ దినముగా చేసికొని ప్రాచీన సాంప్రదాయసిద్ధమయిన షష్టిపూర్తిరూపముతో మీకు వజ్రోత్సవమును గావించి తమకు కృతజ్ఞతను ప్రకటింపగోరుచున్నాము. మీరు భౌతికముగా వ్యక్తిరూపముతో మా నడుమ నున్నను మహావ్యక్తులగుటచే ఆంధ్ర ప్రజాభ్యుదయ రూప ముగా పరిణత పొందుటయే ఈ ఉత్సవమునకు హేతువు. ఈ సందర్భమున "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయమన్నట్లు" మాహృదయ పుష్ప క్షేమఫల ఆనంద బాష్పతోయం పురస్సరముగా ఈ సన్మానపత్రమును సమర్పించుకొని కృతకృత్యులయ్యెదమని విన్నవించుచున్నాము.

తెలంగాణపక్షమున

ఆహ్వాన సంఘ సభ్యులు

2

ఆంధ్ర పితామహా ! నిద్రాణమైన తెలంగాణమును మేలుకొలిపి నూతన చైతన్యమును ప్రసా దించుటకై సర్వకాల సర్వావస్థలయందు కృషిసల్పుచు, జీవితమందలి ముఖ్యభాగమందులకై

వ్యయపరచిన, మీకు మీషష్టిపూర్తి శుభమహోత్సవ సందర్భమున- మేము హృదయపూర్వకమైన శతాభివందనము లర్పించు చున్నాము.

"ఉదార చరితానాంతు, వసుధైవకుటుంబక" మ్మను నార్యోక్తి ననుసరించి ప్రజా సేవకై జీవితమును వినియోగించిన మీరు ధన్యజీవులు

ఆంధ్రోద్యమస్థాపనాచార్యా! ఈ రాష్ట్రమందు దాదాపుఅర్ధభాగము ఆంధ్రులైనను వారు తమ ప్రాముఖ్యతకుతగిన గౌరవస్థానము నందుకొనుట యటుండ, తమనుతామే తెలుసుకొనలేని స్థితియందున్నపుడు మీరు సర్వతోముఖముగా ఆంధ్రోద్యమ బీజాంకురములనునాటి నిర్నిద్రజాగరూకతతో నీరుపోసి కాపాడిపెంచి పెద్దజేసితిరి. ఇరువదియైదు సంవత్సరముల క్రితమునాడు మీరు నాటిన ఈ మొక్క నేడు మహావృక్షమై వివిధ స్వతంత్రశాఖలుకలిగి పుష్పఫలభరితమై తెలంగాణ మందలి కలిగిన ప్రజోద్యమము లన్నింటి నావరించి విరాజిల్లుచున్నది.

మీ భాషా సేవాసక్తికి తెలంగాణమందలి గ్రంథాలయోద్యమము ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తులు వేయేల రాష్ట్రాంధ్రులయందు కలిగిన భాషాభిరుచి, తత్సేవాసంకల్పము, అమూల్యమైన ఫలితములు.

మీరు స్థాపించిన ఆంధ్ర జనకేంద్ర సంఘము రాను రాను నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్ర మహాసభగామారి ప్రజలందు రాజకీయ చైతన్యము కలుగజేసి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపనకై పాటుబడు జీవంతమగు ప్రజా సంస్థలలో ముఖ్యస్థానము వహించి ప్రజాశక్తికి నిజమైన కేంద్రమైనదని మేమందరము గర్వించుచున్నాము.

దేశోద్ధారకా! ఈ రాష్ట్రములో సార్వజనిక ప్రజా సంస్థలన్నియు మీ నిరంతర సేవను బడసి వృద్ధిపొంది నను మీవిద్యావిషయక సేవ ప్రత్యేకముగా ప్రశంసార్హమై యున్నదని మేము భావించుచున్నాము. ఈ నగరములోని బాలికాపాఠశాల లన్నియు మీ ఆర్థికసేవకు కొంత ఋణపడి యున్నను మీ ప్రత్యేక కృషిఫలితమైన యభిమానసంస్థ బాలికల యున్నతపాఠశాల, ఏ గౌరవాధికారములను కోరక త్యాగశీలురై దేశక్షేమమునకై మీరు సల్పుచున్నకృషి యాదర్శప్రాయమని మేము తలంచుచున్నాము.

నిరాడంబరమైన మీ జీవితము మీ హృదయమార్దవము మీ త్యాగశీలత ప్రజోద్యమ కార్యకర్త లందరికి ననుకరణీయమైనదని మేము భావించుచున్నాము.

ఆంధ్రనాయక రత్నమా! నేటివలె ప్రజా సామాన్యమునందు జాగృతిచైతన్యములులేని ప్రారంభదశలో ధనసహాయము, కార్యకర్తలు మున్నగు సౌకర్యములలోపము గలిగియు, ప్రాధమిక సత్వముల నణచివేసి అభ్యుదయము నరికట్టు ప్రభుత్వచట్టముల బంధనములకు లోబడుచు మీరు ధైర్యమును గోల్పోవక నెమ్మదిగా శాంతియుతముగా నడిపించిన యాంధ్రోద్యమము నేడు వృద్ధిమార్గోన్ముఖమై జీవకళతో పెంపారుచున్నదన్న యీ గౌరవము యధార్థముగా మీకే చెందు చున్నదనుటలో అతిశయోక్తి యెంతమాత్రమునులేదు. ప్రపంచ పరిస్థితులనుబట్టి బహు తీవ్ర గమనమునకుగురియైన నీకాలమమును మీ కార్యదీక్ష సంఘటన పాలనము దేశసేవకులగు కార్యకర్తల కత్యంతావశ్యక గుణములని విశ్వసించుచున్నాము. ధైర్యోత్సాహములతోబాటు పై సద్గుణములుకలిగి ప్రజోద్యమములను విజయవంతముగా కొనసాగించుటకై మీసమయస్ఫూర్తి సలహాలు మీనేతృత్వము అవసరమని మేముభావించుచు పరమేశ్వరుడు మీకు చిరాయురారోగ్యములను శక్తిసామర్ధ్యములను ప్రసాదించుగాక యని హృదయ పూర్వకముగా ప్రార్థించుచున్నాము.

ఆంధ్ర మహాసభ స్థాయిసంఘము.
హైదరాబాదు (దక్కన్)

3

ఆంధ్ర పితామహా!

బీడుబడియున్న తెలంగాణాన్ని చెట్టుగొట్టి, దున్ని కొంతవరకు సిద్ధపరచారు మీరు. తమను తాము తెలుసుకోవాలని ఆంధ్రజాతిని మేల్కొలిపారు. సేవాక్షేత్రానికి వెంటతీసుకో నడిచారు. సేద్యపు విధానాన్ని చూపించారు. ఈ నాడు వివిధమార్గాల్లో వివిధఉద్యమ అంకురాలు నెలకొన్నవి ఇప్పుడిప్పుడే తెలంగానము సస్యశ్యామలమవుతున్నది. కృషిఫలితము చూడగల్గినమీరుధన్యజీవులు.

మీరీ తెలుగునేలన జాతీయోద్యమాన్నివిత్తారు. అదివేరుపోసుకొని వ్యాపిస్తూవున్నది. మీరు ఆరంభించిన జాతీయోద్యమాన్ని ముందుకు తీసుకు తోతూవున్న తరుణసేవకుల సంఘటిత శక్తియే ఆంధ్రజాతీయ పక్షము.

మీరునేర్పిన - సేవాదీక్ష - సహనశక్తి మేము అలవరచుకొంటున్నాము. మీ ఉపదేశాలను అనుసరిస్తున్నాము. ఇప్పుడిప్పుడే మీకృషిఫలితాలు దృగ్గోచర మవుతున్నవి. మీ సానుభూతిని చూరగొన గలిగినందుకు గర్విస్తూ వున్నాము. మీ ఆశీర్వాదబలం వల్ల హైదరాబాదు రంగంలో ఉచిత పాత్రను నిర్వహించగలమని ఆసిస్తున్నాము.

ఆర్థిక రాజకీయ రంగాలలో, హైదరాబాదులోని సోదరప్రాంతాలలోను, తదితరరంగాలలో సోదరప్రాంతంలోను చేతులుకలిపి కృషిచేయవలెననే మీ సంకల్పాన్ని మేము నెరవేరుస్తున్నాము.

ఆంధ్రజాతి మిమ్ములజూచి గర్విస్తున్నది. ఆయురారోగ్యాలతో వర్థిల్లు ఆంధ్రజాతి సేవ జేయవలెనని ఆకాంక్షిస్తున్నది. ఈశ్వరుడు ఈ కోర్కెలను నెరవేర్చుగాక!

విశాలాంధ్రాంధ్రులూ, ఆంధ్రజాతీయోద్యమ ప్రదాతలూ, నిర్మాణ కార్యదక్షులూ, నాయకులూ, అయినమీకు ఆంధ్రజాతీయ పక్షపు జోహార్లు.

సేవానిధులయిన మీరు చూపిన మార్గంలో విశాలాంధ్రాంధ్రులు తదితర సోదరులతోకలిసి సంపూర్ణ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని సాధిస్తారనీ, అభ్యుదయ రంగంలో ఆంధ్రజాతి తనపాత్రను నిర్వహిస్తుందనీ, మావిశ్వాసము. అందుకై కృషిచేస్తూవున్న ఆంధ్రజాతీయపక్షము ఈ పవిత్ర తరుణంలో మీ ఆశీర్వాదాలకు వాంఛిస్తున్నది.

ఆంధ్రమహాసభ కేంద్రసమితి (జాతీయపక్షము)

ఖమ్మంమెట్టు

4

ఆంధ్రపితామహా! తెలంగానమున ఆంధ్రోద్యమ బీజాంకురములను స్వహస్తములతో నాటి ఆ మొక్కను నిర్నిద్రజాగరూకతతో కాపాడి నీరుపోసి, పెంచి, పెద్దచేసిన మీకు ఆంధ్రోద్యమ జన్మదినోత్సవ సందర్భమున జోహారులర్పించుచున్నాము.

నిద్రాణమైన విశాలాంధ్ర ఆంధ్రభూభాగమున మేలుకొల్పి ఇచటి ప్రజలకు మేమాంధ్రుల మను ఆత్మజ్ఞానమును ప్రసాదించిన మీకు మా హృదయపూర్వకమైన శతాభివందనములు.

నాయకాగ్రణీ! కీర్తిశేషులైన శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు, రావిచెట్టు రంగారావుగారలతో పాటు 1901 వ సంవత్సరమున గావించిన శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ స్థాపనమే మీ దేశారాధనకు ప్రాతిపదిక. అప్పటినుండి ఇప్పటివరకు మీరు గావించిన ఆంధ్రభాషాసేవ అపారము. ఆ సేవవలననే ఇతరులచే నిరసింపబడుచున్న తెలుగుభాషకు మన రాష్ట్రాంధ్రులయందును

ఇతర ప్రజలయందును నేటి పలుకుబడియును, గౌరవమును లభించినది. ఈ మీ కృషికి తెలంగానమందలి పల్లెలలోగల గ్రంథాలయములే సాక్షి.

ఆంధ్రోద్యమ స్థాపనాచార్యా! నేటికి 25 సంవత్సరముల క్రితం "నిజాంరాష్ట్రములో నివసించు ఆంధ్రులందరియందు పరస్పర సానుభూతియు, ఐకమత్యము కలిగించుట" మరియు "ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై పాటుబడుట" అను రెండువిశాలాదర్శములను దృష్టియందుంచుకొని మీరు స్థాపించిన ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘమే, ఆంధ్రమహాసభగా మారి, జీవంతమగు ప్రజాసంస్థలలో ముఖ్యస్థానమును వహించి, మూడు ప్రాంతీయమహాసభలలో అగ్రగణ్యమై ఈరాష్ట్రములోని ప్రజాశక్తికి ప్రధాన కేంద్రమైనదని మేముగర్వించుచున్నాము. ఆంధ్రులకు ఈ గౌరవము కలిగించుటకు మీరే కారకులు.

దేశభక్తా! ఈ రాష్ట్రములోని విద్యావిషయక, సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయాది సర్వతోముఖములగు ప్రజాసంస్థలన్నియు మీయొక్క నిస్స్వార్థమగు హార్దిక సేవకు ఋణపడియున్నవి. ఏ పలుకుబడి, గౌరవము, యశస్సు, అధికారము, కీర్తిప్రతిష్ఠలను కాంక్షించక, వానినితరులకు వదలివేసి త్యాగశీలురై నియమబద్ధులై నిరంతరాయముగా దేశక్షేమమునకై కృషిసల్పుచున్న మీకు ఈ రాష్ట్రవాసులెంతయు కృతజ్ఞులైయున్నారు. మీ నిరాడంబర జీవితము, మీ సౌలభ్యము, మీ మార్దవము, మీ హృదయకోమలత్వము, మీ త్యాగబుద్ధి ఆదర్శప్రాయమని మనవిచేయుట మా విధియని తలంచుచున్నాము.

ఆంధ్రరత్నమా! మీరు నాటినమొక్క, పుష్ప ఫలభరితమై, మీరు భావనాప్రపంచమున గనుచుండు స్వప్నము యదార్థమై పరిణమించుటయే మీ జీవితాదర్శము. మా ధ్యేయము కూడ నదియే. అతి శీఘ్రగమనమున మారుచుండు ఈ ప్రపంచ పరిస్థితులలో ఈ రాష్ట్రమునందలి ప్రజోద్యమములను ముఖ్యముగా ఆంధ్రోద్యమమును ఎల్లప్పుడొక కంటచూచుచు సమయోచితములగు సలహాలను కార్యకర్తల కొసంగి, ధైర్యోత్సాహములతోపాటు కార్యదీక్షను, సంఘటనాపాటవమును కలుగజేయు శక్తిసామర్థ్యములను ప్రసాదించి భగవంతుడు మీకు చిరాయురారోగ్యముల నొసంగుగాకయని ప్రార్థించుచున్నాము.

నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ

హైదరాబాదు జిల్లాసంఘము

5

ప్రజాసేవ దీక్షితా! పవిత్రమైన ప్రజాసేవ కంకితమైన మీ జీవితపు దారులను సరిదిద్దుటలో ఆదిమస్థానమై తర్వాత తమ ఆశయపుష్పాలచే సువాసనాభరితమై పోవుచున్న నల్లగొండజిల్లా పక్షమున తమ షష్టిపూర్తి యుత్సవసందర్భంలో ధన్యవాదాన్నర్పించే గౌరవాన్ని పొందుతున్నాము.

నిజాంరాష్ట్రాంధ్రోద్యమ స్థాపనాచార్యా! తెలుగువారి తెనుగుతనానికి, చైతన్యానికి, రాజకీయ జాగృతుల పాలిటికి చవిటిపర్రయైపోనున్న మన తెలంగాణా ప్రాంతమున, ఆంధ్రత్వము, సాంస్కృతిక చైతన్యాలకు మడులుగట్టి చేసిన మీ కృషి, నేడు ఆంధ్రమహాసభ రూపంలో, యావన్నిజామాంధ్రుల రాజకీయ స్వాతంత్ర్య సాధనా ప్రయత్నాలలో ముందడుగు వేయుచున్నది. నిజామాంధ్ర సోదరులలో చైతన్యాన్ని పూరించ ప్రారంభించిన మీ యుద్యమారంభంకూడా మా నల్లగొండ నుండియే ప్రారంభమగుట, విశాలమగుట, మా యదృష్టము.

సేవాధురీణా! రాజకీయోద్యమం, సారస్వతోద్యమం, మహిళోద్యమం మున్నగు ప్రజాభి వృద్ధికి సంబంధించిన ప్రతి యుద్యమంకూడా మీ సహాయసంపత్తి, కృషిమూలమై సుద్ధృకమైన వన్నచో అతిశయోక్తిగాదు. ఈ విధంగా ఆంధ్రోద్యమమే మీ జీవితం, మీ జీవితమే ఆంధ్రోద్యమమై సమ్మిశ్రితమై ఆంధ్రోద్యమ పితామహులన్న పేరు సార్థక మైపోయినది.

నేడు రాజకీయ, ఆర్థిక, సారస్వత, సాంఘిక సమస్యలను పత్రికా క్షేత్రములో లేఖినియే చుక్కానిగా నేటి క్లిష్టపరిస్థితులలో తాము చూపుచున్న దారులు యనుసరణీయాలు.

సామాన్య సాంఘిక సంస్కరణల కొరకారంభమై, నేడు రాజకీయ స్వాతంత్ర్య కార్యక్రమంలో ముందుకుపోతున్న ఆంధ్రోద్యమము, సోదరీమణుల యున్నత విద్యాభివృద్ధికై జ్యోతిగా వెలిసిన బాలికల యున్నతపాఠశాల, అవిద్యా, అజ్ఞానముల తొలగించి దేశీయులలో అపార సారస్వతోత్సాహన్ని రేకెత్తించే ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు, గ్రామ గ్రామాన వెలసిన గ్రంధాలయాలు, పఠనాలయాలు తమ ప్రజా సేవ వృక్ష మధుర సుఫలాలు.

కార్యదీక్షా! నేటివరకు తమ నిరాడంబర సేవాధురీణతతో లాభమొందిన మేము చిరకాలము తమ అమూల్యమైన సేవలనుబొందుచు, ఆశయపుష్పాలు వికసించి సువాసనల విరజిమ్మగా ఆంధ్రత్వ చంద్రికలను విశాలాంధ్ర దేశంతోపాటు అనుభవించ దృఢవిశ్వాసులమగుచున్నాము.

తదాస్తు

ఆంధ్ర మహాసభ జిల్లాసంఘము నల్లగొండ

6

ఆంధ్ర పితామహా! ౬౩ సంవత్సరములే మూడుసంవత్సరములుగా తలుస్తున్న బానిస భారతదేశమున మీకువిండిన ౬౦ ఏండ్లు ౩ వందల ఏండ్లుగా తలుస్తూ, అందుకు మేము హర్షించుచున్నాము.

ప్రజోద్యమ నిర్మాతా! నేడు హైద్రాబాదు సంస్థానమందలి ప్రధానరాజకీయసంస్థగా, బ్రహ్మాండమైన ప్రజాసంస్థగా అభివృద్ధినొందుచున్న విజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభయొక్క చరిత్రలో మూలస్థానముగల మిమ్ములనుచూచి, మేము గర్వముతో ఉప్పొంగుచున్నాము.

ఆంధ్రుల పెన్నిధీ! ఒకవైపు నిరంకుశ ప్రభుత్వపు విషపుకోరలు, వేరొకవైపు సోదర ప్రజలకు ఆంధ్రులంటే అలసత్వము, ఇంకొకవైపు అన్నివిధాలా వెనుకబడియుండి, రాజకీయంగా అణచివేయ బడుతున్న సమయమున ఆంధ్రులను సర్వతోముఖముగా చైతన్య పరచి, నిద్రాణమై యున్న స్వాతంత్ర్యశక్తులు కార్యరంగమున కాలిడుటకు కారకులైన మీచే చేయబడిన కృషితో కూడిన సుమారు ౨౫ ఏండ్ల ఆంధ్రోద్యమ చరిత్రకు నేడు రూపురేఖలు దిద్దే కాలమాసన్నమైనది. ప్రమత్తతవల్ల ప్రజాజీవితమే తుఫానుకు గురి అయ్యేప్రమాద మేర్పడినది. ఇట్టి క్లిష్ట పరిస్థితిలో మాసర్వశక్తుల నుపయోగించి స్వతంత్రప్రజాజీవిత సాధనకై మేమునిర్వహించాల్సిన బాధ్యతను గుర్తించుకు, మేము వహించుతున్నపట్టుదల మీనుండేనేర్చుకున్నామని విన్నవించుకొనుచున్నాము.

సర్వతోముఖ కార్యదక్షా! నాడుఅజ్ఞానము, సాంఘికకుళ్ళును రూపుమాపుటకై గ్రంధాలయములు, సంస్కరణోద్యమములద్వారా తాము కలిగించిన వ్యక్తిత్వఫలితముగ తలయెత్తిన ఉత్తమ శక్తులే నేడు తమ కర్తవ్యాన్ని గుర్తించి, ఒకవైపు బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదుల ఎత్తులను, వేరొక వైపు సంస్థాన నిరంకుశవిధానములను, ఇంకొకవైపు అడుగడుగుకు గ్రామగ్రామానికి అడ్డువచ్చే

ప్రజాపీడితుల ఆటను కట్టించుతు అమోఘమైన శక్తితో, మొక్కవోని ధైర్యముతో నిర్వహించు తున్న బాధ్యతలు మీకండ్ల పండుగ కాగలదని మేము విశ్వసించుచున్నాము.

సత్యాన్వేషీ ! గ్రంథాలయోద్యమము, సంఘ సంస్కరణోద్యమము, మహిళోద్యమము, విద్యా ప్రచారము, సాహిత్యసేవారూపములైన పిల్లకాల్వల కలయికయే నేటి—ఆంధ్రమహాసభ సముద్ర—స్వరూపమనియును, అట్టిప్రజాసముద్రమున చేపలవలె మెలగు మాకు జాలరుల బాధకలదనియును గుర్తించుతు ఎల్లరికి పూజనీయులైన మీరు అట్టి జాలరులను కనిపెట్టాలని కోరుతున్నాము.

నిజాంరాష్ట్రి ఆంధ్రమహాసభ
సికింద్రాబాదు తాలూకాకమిటి.

7

పూజ్య పితామహా ! రాయలసీమకు "ఆంధ్రకవితా పితామహుని" "ఆంధ్రనాటక పితామహుని" దయచేసిన కాలపురుషుఁడు, తమ స్వరూపముతో "ఆంధ్రపితామహుని" దయచేసి, మా రాష్ట్ర మును నిజముగా సత్యలోకముచేసి వంద్యుఁడయ్యెననుట అతిశయోక్తికాదు. కారణజన్ములైన తమ అవతారముచే పవిత్రమై, తమ కొకప్పుడు బాల శిశోత్సవము గావించి మిన్నందిన పార్థివసంవత్సరము మఱొకసారి యీనాఁడట్టి యుత్సవమునే సంకల్పించి, అందు భాగస్వామి త్వము నొసంగి మమ్ము గౌరవ భాజనులను చేసినది ! తామీ రాష్ట్రీయుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై చేసిన సేవ స్వర్ణాక్షరములతో లిఖింపఁదగినదిగాని మఱియొకటికాదు.

సాహిత్య రసికా ! గుణవృత్తముల సాహిత్యమును, శబ్దార్థరూప సాహిత్యమును, తమ రసి కత్వమునకు కారణమై సాహిత్యమును పోషించినవి. ఈ రాష్ట్రోద్యానమున తమ కథావల్లి 'మల్లి కాగుచ్ఛము' ను పూచి, దిగంతములను సుగంధబంధురము గావించినది. తెనుఁగు, సుజాత పత్రికా సంపుటములు విలువరించు "వ్యాస" పీఠమైన తమ కలము, ఇచ్చటి సారస్వతోపాస కులను కన్నుదెఱచి కర్తవ్యోన్ముఖులనుజేసి యీ నాఁటికిని "తెలంగాణ" లో ముందు తెన్నులు చూపుచున్నది ! కమనీయమగు కవితానౌకలో "మిత్రస్మృతి" ని, 'మధురతమ' భావ తరంగ ములపై తేలిచూడించిన సహృదయ శిరోమణులగు తమకు మా హృదయపూర్వకాభి వందనములు.

చరిత్రకుశలా ! స్వచరిత్రమును కుశలముగాదిద్ది, ఆదర్శప్రాయముగా పెట్టుకొన్న తమ ప్రజ్ఞ అనన్య సామాన్యమైనది.

భారతదేశ చరిత్రపరిజ్ఞానమున ప్రత్యేక ప్రతిభను గనఁబఱిచి, తత్సారభూతముగా ప్రతి విష యమునందును చారిత్రిక దృక్పథము నలవఱుచుకొని, నేఁడు సర్వవిషయ సమంజస పరిష్కా రమున కట్టిదియే అత్యావశ్యకమని నిరూపించిన తమ కర్తృత్వముక్రింద ఇంకను వెలుఁగు చూడవలసియున్న "గ్యారిబాల్డు జీవిత చరిత్రమును", "రోమక సామ్రాజ్యచరిత్రము" ను చాటుచున్నది. అట్లే తమ "స్వీయచరిత్రము" ను గూడ స్వహస్త లిఖితముచేసి, రాష్ట్రీయుల కచిరకాలముననే అనుగ్రహింపఁగలరని మాప్రార్థన.

విజ్ఞానధురీణా ! తమ వైజ్ఞానిక దృష్టియందలి ధురీణత, కార్యకారణభావవివేచనా సమన్వయ మార్గమున నడచి. "అన్యులమనముల్ నొప్పింపక, తానొవ్వక", యెల్లరికిని హృదయాహ్లాద కరముగా నుండునట్టిదని యెవ్వ రెఱుఁగరు?

అజాత శత్రుపులై తెలంగాణా "ధర్మక్షేత్రమున" ప్రశాంత రాజకీయములను నీతిజ్ఞతతో నిర్వహించి, ప్రదర్శించిన-తిక్కన పలుకులలో-"మెత్తని పులి" తనము (యుధిష్ఠిరత్వము) ఎవ్వరికైనను "నాల్పస్యతపసఃఫల" మ్మనఁదగినదేగదా!

కళారుచిరా! పుణ్యయశస్సులచే ఈ రాష్ట్రమును 'కళారుచిరము' చేసిన తమ కళాప్రియత్వము శుష్కహృదయుల కెంతయేని యుపదేశకమై సరసత్వము నొసంగఁగలిగినట్టిది.

మన విద్యావిధానముతో సర్వకళలను జతఁగలిపి. నూతనోత్తేజమును వెదఁజల్లుచు తత్ఫలితముగా రాష్ట్రీయులు సర్వతోముఖాభివృద్ధి సంపన్నులుగావలయునని. నిత్యమును ఆంధ్రకుటీరమున భావ తపస్సునుగావించు ఋషిమూర్తులగు తమకు మరొకమాఱుజోహారులు!

పరిషద్ధురంధరా! ఈ నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు తమ కడగొట్టు గారాబపుపుత్రిక! తమ ఆశీర్వాద ప్రభావముచే నిది యిప్పుడు ౨౬ శాఖాసంఘములతో సుసంపన్నమై కార్యశూరత్వముతో వర్ధిల్లుచున్నది. అయినను ఇది స్వతంత్రముగానిల్చి నడయాడఁదగిన స్థితికిరాలేదు. అంతవఱకు తాముతమ వాఙ్మనః క్రియలను దీని యోగక్షేమముకై వినియోగించి పాలింపఁగలరని యాశించుచు, తత్పక్షమున కృతజ్ఞతా సూచకముగా "చంద్రునికి నూలుపోగువలె" ఈ సన్మాన పత్రమును సమర్పించుకొనుచున్నాము.

. నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు

8

విజ్ఞాననిధీ! ఆంధ్రుల సర్వతో ముఖాభివృద్ధికి నీవు చేసిన సేవ యపారము. తెలంగాణమున జరిగిన విజ్ఞాన ప్రచారము నీ కృషిఫలితమే యనుట నిక్కము. నీ విజ్ఞానతృష్ణ తాత్కాలికావేశముగాదు. ఆనాఁటి విజ్ఞానచంద్రికలోను నేఁటి విజ్ఞాన వర్ధినిలోను సమాన నివేశమున్న నీమూర్తి స్వర్ణవర్ణములతో మెఱయుటయే యిందుకు తార్కాణ. పరమ పవిత్రమగు నీ విజ్ఞానాధ్వర్యమున కిఁక నీవాచార్యుఁడవై యాంధ్రులకు విజ్ఞానసర్వస్వమును బ్రసాదింతువుగాక!

నాయకాగ్రేసరా! త్యాగశీలమున ప్రజాహృదయమును చూఱగొనిన నాయకాగ్రేసరుఁడవు. నీషష్ఠిపూర్తి మహోత్సవము అఖిలాంధ్రులకు నొకగొప్పపండుగ. తమ సోదరసభ్యునకు జరుగుచున్న యీ మహాగౌరవమునకు విజ్ఞానవర్ధినీ పరిషత్సభ్యులమగు మేము హార్దికానందమును ప్రకటించుచు ఈ శుభసమయ జ్ఞాపకచిహ్నముగా నిన్ను పరిషత్తులో శాశ్వతగౌరవ సభ్యునిగా జేసుకొను గౌరవము నందుకున్నాము. నీజీవితోద్యానము నిత్యవసంత శోభితమై విజ్ఞానపరిమళమును దిక్కులనెల్ల వెల్లివిరియఁజేయుగాక! సర్వేశ్వరుఁడు నీకు ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభి వృద్ధుల నొసంగి మనుచుగాక!!

విజ్ఞానవర్ధినీపరిషత్తు హైద్రాబాదు }	సురవరము ప్రతాపరెడ్డి (అధ్యక్షుడు) చలమచర్ల రంగాచార్యులు (కార్యదర్శి)

9

మహాశయా! భారతీయసంస్కృతిని ఉద్ధరించుటయే తమ పవిత్రాశయము. తన్నిర్వహణమునకై తామొనర్చిన కృషి కొనియాడ దగినది.

తత్సంస్కృతికి మూలాధారమగు భగవద్గీతా ప్రచారమునకై ౧౨ సంవత్సరములకు పూర్వమే నారాయణగూడా బాలికల ఉన్నతపాఠశాలలో తాము బీజావాపము చేసియుంటిరి. అదియే అంకురించి ఈ గీతాపరిషద్వృక్షరూపమున పరిణమించి శాఖోపశాఖలతో నిజాంరాష్ట్రమునందంతటను వ్యాపించుచున్నది.

అనేక సంస్థలు మీచేయూతతో వర్ధిల్లుచున్నవి. వానిపైవలెనే యీగీతా పరిషత్తుపైనగూడ అభిమానముంచి దీనిని వర్ధిల్ల జేయుటకు శ్రీకృష్ణ భగవానుడు మీకు దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్యములు నొసంగుగాక.

శ్రీమద్భగవద్గీతా పరిషత్తు
హైదరాబాదు

10

మహాపురుషా ! ఇరువదవ శతాబ్దపు పరమోజ్జ్వల పృథ్విలో, నొకమూల చీకటి తెరల మధ్య తరవు కొనుచున్నది భరతఖండము. అందొకమూల దండకకీకారణ్యమునాటి నాగరికతను తలపించును తెలంగాణము. అందున శతాబ్దములు వెనుకబడియుండిరి తెలుగులు. అట్టియెడ విజ్ఞాన దీపికలతో నిలచి తెలుగులచే వెలుగునోములు నోపించి, మాపూర్వాంధ్ర చారిత్రకౌన్నత్యమును స్మృతికిదెచ్చి మానాడులలోని మహోజ్జ్వల మహాంధ్ర రేఖలు మిరుమిట్లు గొలిపించి. ఒడలు తెలిసిన, మీకు మాజోహారులు.

ఓయుగకర్తా ! వెలిగినదితొలి తెలుగుసాహిత్యము. కాలవశమునవెలుగులు తొలగినవి. సాహిత్యము సన్నగిలినది. అట్టియెడ భాషామతల్లి సేవకై మీ ' సుజాత ' నేర్పరచి, ఆమెచేపల్కించిన ముద్దుపల్కులతో ఆంధ్రభాషలోని తీరుతీయములు, కవిత్వపు కమనీయత, మాండలిక మాధుర్యము, ద్యోతకమొనర్చి ఆంధ్రులలో భాషాభిమానమును రేకెత్తించి భాషను పునరుజ్జీవింపజేసిన, మీకు జేజేలు.

ఓ ఆంధ్రపితామహా ! జీర్ణింపనున్న ఆంధ్రజాతి పునరుద్ధరణ మహోద్యమమునకు నడుముకట్టి, ఆంధ్రుల రాజకీయ నైతిక, సాంఘిక, సారస్వత విషయములలో మీరుచూపిన కార్యదీక్ష, మీనైపుణి, మీసాధనకు, మీకుకేల్మోడ్పులు.

ఓమేధోజ్జ్వలమణీ ! ఈషష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున, నావందింపఁ జేరిన నీపౌత్రుల వాంఛాబలమున, మాకై మీరేర్పరచిన సంస్థలకై మీకలిమి మాకు ద్వితీయావృత్తియగుత !

ఓ ఆదర్శమూర్తీ ! మీ అశఃకరణముల ప్రాపు తెలుగుతల్లికి చిరాయుకల్పమగుత !

(1) నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు
(2) ఆంధ్ర అభ్యుదయ రచయితల సంఘం
(3) సాధనసమితి సికింద్రాబాదు

11

జయ విజయీభవ — దిగ్విజయీభవ

శ్రీ స్వస్తి సమధిగత పంచమహాశబ్ద మహామండలేశ్వర అసఫ్‌జాహి వంశాభరణ శ్రీమన్మహబూబ్ అలీఖా బహద్దరు పాదుషా కుమారతిలక ! లెఫ్టనంటు కర్నల్ ఫత్తేజంగు జి. సి.

యస్. ఐ. జీ. సి. బి. రాయల్ విక్టోరియా రత్నహారాలంకార ! సార్వభౌమ ప్రభుత్వ పరమ హితావతంస ! సుల్తానుల్ ఉలూం శ్రీమదల్లా భక్తిభావరంజిత చిత్తసరోరుహ ! శ్రీనిజాం ప్రాజ్య రాజ్యలక్ష్మీ నిజేశ్వర ! సుభట సంస్తుత్యనామాది ప్రశస్తి సహితులగు హెచ్. ఇ. హెచ్. నవాబు సర్ మీరు ఉస్మాన్ అలీఖాన్ బహద్దురువారు హైదరాబాదు మొదలి పట్టణంబుగా సుఖ సంకథావినోదంబుల పృథ్వీ రాజ్యంబు చేయుచుండగా-

స్వస్తిశ్రీ విజయాభ్యుదయ శాలివాహన శకవర్షంబులు ౧౮౭౬ అగు నేటి పార్థివనామ సంవత్సర మాఘశుద్ధ పంచమీ బుధవారమునాడు భాగ్యనగర నామాంతర హైద్రాబాదు పురవరం బున సకలాంధ్రజనులు, సకలజాతీయులు అబాలగోపాలము కవి పండిత గాయక విద్వజ్జనులు పరివేష్టించి శ్రీ మన్మాడపాటి హనుమంతరాయామాత్య నాయకమణి షష్టిపూర్తి మహోత్సవ శుభసందర్భమున పేరోలగంబు నందుండంగా సకలవిద్యావినోద ! శాంతిప్రియ వినయవిభూషణ ప్రజ్ఞాయుగంధర ఆంధ్రపితామహ మాడపాటివంశ పయఃపారావార రాకాసుధాకర వెంకటప్ప యామాత్య తనూభవ వేంకట సుబ్బమాంబా గర్భశుక్తి ముక్తాఫల హనుమంతరాయామాత్యు లకు శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి సభాసదులు ఆనంద కందళిత హృదయారవిందులయి సమర్పించుకొన్న అభివందన పత్రము ఏమనగా-

ఆంధ్రతిలకా ! భవదీయ సంకల్ప సందేశ సమాలోచన భాగ్యమును పొంది శ్రీ లక్ష్మణ రాయ పరిశోధకమండలి తెలంగానపు చరిత్ర ఘూగాణమునందు కృషిసలిపినది తమ ప్రతిభా విశేషమున తాళపత్రగ్రంథములు గౌరవ పాత్రములయి విశిష్టతను పొందినవి. శిలాశాసనములు ముక్తకంఠముతో ప్రాచీనాంధ్రప్రాభవమును జాటినవి. ఆంధ్రచరిత్రకు నూతనవికాసము కలిగినది.

ఆంధ్రమాన్యా ! భవదీయ కార్యనిరతి యోచనాబలము సహస్ర భానుమండల మరీచీ వీచికలతో వేయిదిక్కుల ప్రసరించి తెలుంగు రాష్ట్రమును ఎట్లు సంచలితముజేసి ప్రాచీనాంధ్ర చరిత్రాభిమాన మును ఎట్లు ప్రజ్వలితముచేసెనో అట్టి చరిత్రాత్మక విషయమును శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలి సభాసదులు కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ స్మరించుచున్నారు.

ఆంధ్రరత్నా ! భవదీయ షష్టిపూర్తి మహోత్సవ మంగళ సందర్భమునందు శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి సభాసదులు ప్రేమాంజలులను తమకు సమర్పించుకొనుచున్నారు.

వేదోక్తం పరిపూర్ణమాయురస్తు
సమస్త సన్మంగళాని భవంతు

రాజానాయని వెంకట రంగారావు బహద్దురు (అధ్యక్షుడు)
ఆదిరాజు వీరభద్రరావు (గౌరవకార్యదర్శి)
శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి, హై. ద.

12

హనుమంతరాయధీమణీ ! " శతం జీవశ్శరదో వర్ధమానః " అను వేదోక్తినే మేమంద రము ఏక కంఠముతో నుచ్చరించుచు విన్నాశీర్వదించు చున్నాము. మీషష్టిపూర్తి మహోత్సవ మును నెరపుచు మేము మోదఖేదములకు గురియగుచున్నాము. మీయొక్క సేవాభాగ్యమునింత కాలము పొందినందులకు సంతోషమును కృతజ్ఞతను తెలుపుకొను చున్నాము. మీషష్టిపూర్తితో పాటు మీరు ఆరంభించిన మహోద్యమములకు కూడ షష్టిపూర్తి చేయలేక పోవుచున్నామని

యీ తెలంగాణపు ఆంధ్రులందరితో మేమును ఖేదమునే పొందుచున్నాము. తాము ఏ ఆశయ సిద్ధికై సర్కారు ఉద్యోగమును, లాభదాయకమైన న్యాయవాద వృత్తిని పరిత్యజించి త్యాగ మహనీయులై నిరాడంబర జీవితమును పూనుకొంటిరో, ఆ యాదర్శ మింకను క్షితిజముపై పడివారల దూరమైనను ఎక్కలేదు. అప్పుడే షష్టిపూర్తియా! యని మేము చకితులమైనచో క్షంతవ్యులము.

ఆంధ్రోద్యమ పితామహా! మీరు ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై వేసిన బాటలు పెక్కు గలవు. మీరు ప్రజాహిత జీవితమున కంకితమైననాడు ఆంధ్రులు ఉపేక్షానైరాశ్యములను బురద చెలకలలో పడియుండెడివారు. ఎన్ని జాతీయ గీతములు యుద్ధ కాహళములవలె మ్రోసినను వీరు కుంభకర్ణ నిద్రనుండి లేవలేదు. ఒకయాధునిక మహర్షిప్రవచించిన యద్భుతసత్యము జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనుచున్నారము. "నిప్పు" 'నిప్పు' అని బండెడు తెల్లకాగితములమీద వ్రాసి మీదపడవేసి నను ఒక్కదూదియేకు కూడ చలింపదు. నిర్లక్ష్యముతో సహ్లేనిలిచియుండును. కాని ఒక సజీవ మైన ముత్తెమంత యగ్నికణమును ఒకదూది గోదాములోనే వేయుము. అచిరకాలములోనే దూదికొండ గడ గడలాడును. కార్యతంత్రజ్ఞుడవైన నీవు ఆంధ్రుల నైరాశ్య తూలమునందు గ్రంథాలయము, అను అగ్నికణమును మీటినావు. మా శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము ఇట్టి కణములలో మొట్టమొదటిది. ఆ యగ్ని కణములు జ్వలించుచునే యుండును,

మాతృదేశారాధకా! ఒక కడివెడు ఒండ్రుమట్టి నీటిని తేర్చుటకు ఒకయిందుపకాయచాలును. ఒకజాతి జీవితజలమే బురదయైనచో నిర్మలము చేయగల ఇందుపకాయఏది! మతిమంతుడవైన నీవు తెలంగాణ వాసులకు "ఆంధ్రమహాసభ" యను కొండంత ఇందుపకాయను ప్రసాదించి నావు. అదియును మెల్లమెల్లగా ఒండ్రును విడుచుచు జీవితమును తేర్చుచున్నది. ఇంక నిదే విధముగ వృద్ధాప్యమెఱుగని ఆత్మశక్తి పెంపొందు పూర్ణాయురారోగ్య వంతుడవై మాతృదేశ భాషాసేవకు గడంగి యశశ్చంద్రికలవెలయించి మించెదరుగాకయని మా యభిమతము.

శుభం భవతు

శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయ సభ్యులు

హైద్రాబాదు.

13

మహాశయా! మీకు మా హృదయపూర్వక వందనములు. మన తెలుగుసీమను, ఆంధ్రత్వ మును విస్మరించిన మన తెనుగు వారిని ప్రబోధించి వారియందు నూతనోజ్జీవమును కల్పించిన మీ ప్రతిభా విశేషమును కొనియాడ మే మెంతవారము?

ఆంధ్రగ్రంథాలయస్థాపకా! నేటికి ౪౫ సంవత్సరములకు మున్నే రాజధానీ నగరమున శ్రీకృష్ణ దేవరాయాంధ్రభాషానిలయ స్థాపనావసరమున మీరిచ్చిన చేయూతయు, తదాది తామిచ్చు దోహదమును, మీకుగల భాషాభిమానమునకు తిరుగులేని సాక్ష్యముగదా. ఒక పై నిలయమే యననేల మా శ్రీ వేమనాంధ్రభాషానిలయ స్థాపకులలో తామొకరుగాదో. ఈ నిలయ కార్యనిర్వా హకవర్గ సభ్యులైయుండి, హైద్రాబాదునగరమున నీ నిలయమున కిట్టి యుత్తమస్థితి చేకూర్చి నది మీ యుత్తమాభిమానము బలముకదా. నిలయమునకు సొంత భవనమును నిర్మించు విషయ మున తాముచూపిన ప్రోత్సాహాదరములు నిలయచరిత్రమున సువర్ణాక్షరముల లిఖింపదగినవి యనుట కేమేని సందియము కలదా. ఇట్లొక్కొక్కటి లెక్కించుట కెన్నియని! ఈ నిజాంరాష్ట్రమున

నేయాంధ్ర భాషాసంస్థ మీయండలేక నిలువగలిగినది? తాము చేయుచున్న గ్రంథాలయోద్యమ ప్రచారమునకు ఫలితములే గదా రాష్ట్రమునందలి పల్లెలలోని ఆంధ్ర గ్రంథాలయములు. మాతృ భాషాభిమానమే జాతీయాభ్యుదయ హేతువని విశ్వసించుటకు మీ జీవితమే చక్కని దృష్టాంతము. నేటి తెలంగాణపు సర్వతోముఖాభివృద్ధికి, మీ గ్రంథాలయోద్యమమే బీజమనుటకు మాకెట్టి సంశయమునులేదు. ఇట్లు వివిధ సంస్థలద్వారా తాము చేయించుచున్న భాషాసేవయేగాక, తాము స్వయముగ రచించిన గ్రంథములమూలమునగూడ చేయుచున్న విజ్ఞాన ప్రసార మమూల్యమైనది. సకలాంధ్రావనికి విజ్ఞాన వీచికలంబరపిన విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల తమ యభిమాన పుత్రికయేగదా.

ఆంధ్రభాషాపోషకాగ్రణీ! వార్ధక మ్మిమ్మువరించినను, మీ రాపెను నిరాకరించి నేటికిని నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర సారస్వత పరిషన్ముఖమున నవయువక బలంబుతో తాము సలుపుచున్న భాషాసేవ యే యాంధ్రుని మ్రుగ్ధునొనరింపజాలదు.

తమరు చిరజీవులై, ఆంధ్ర భాషాభ్యుదయ హేతుసాధనముల నిర్మించి, ఆంధ్రుల గౌరవంబుల నందుచు, ఆంధ్రమాతృ శ్రీయాశీః పాత్రులై వెలయఁజేయ భగవంతుని ప్రార్థించుచున్నాము.

శ్రీవేమన ఆంధ్రభాషానిలయ సభ్యులు

హైదరాబాదు

14

పితామహా! మీరు ఆంధ్ర పితామహులేకాదు. రాజకీయ సంస్కరణ ప్రజా పరిషత్తుకు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడి హైదరాబాదు పితామహులయినారనిన అతిశయోక్తి కాదు. హైదరాబాదు ప్రజా జీవితము ప్రత్యేకముగా తెలంగాణా ప్రజా జీవితములో మీ శుభనామమును సువర్ణాక్షరములతో చరిత్రకారులు లిఖించెదరు. మీ కీర్తి, యశస్సు పరమపూజ్యుడగు గోఖ్లేవలె ఆ చంద్రతారకముగా వెలయును.

నేడు మీషష్టిపూర్తి-హిందూ ధర్మశాస్త్ర ప్రకారము మీ ఆయుస్సులో సగముకూడ పూర్తికాలేదు. మిగత అరువది ఆయిదు సంవత్సరములలో మీ రింతకన్న ఘనకార్యములుచేసి ప్రజా శ్రేయస్సుకు మీ తపోశక్తిని ధారపోయుటకు భగవంతుడు మీకు ఆయురారోగ్యములు ప్రసాదించుగాక.

శ్రీబాలసరస్వతీ ఆంధ్ర భాషానిలయము

హైద్రాబాదు

15

ఆంధ్రపితామహా! శ్రీ మోహనదాసు కరంచంద్‌గాంధీజీ యావద్భారతానికేగాక సకల ప్రపంచానికీ ఆదరణీయ మహాపురుషుడు అయినా పశ్చిమోత్తర సరిహద్దు ప్రాంతాలకు శ్రీఅబ్దుల్ గఫార్‌ఖాఁగారు 'ఫ్రాంటియర్ గాంధి' అని యెటుల ప్రసిద్ధిజెందినారో, అటులనే, ఆంధ్ర పితామహులయిన తమను "నిజాంరాష్ట్ర గాంధిజీ" అని భావించుట అతిశయోక్తి కాజాలదు. అది నిజాంరాష్ట్రీయుల పూర్వజన్మ సుకృతవిశేషము. భారత భావి భాగ్యోదయ దర్శనాభిలాషియై గాంధీమహాత్ముడు ౧౨౫ సంవత్సరములు జీవించ సంకల్పించుకున్నట్లే నిజాంరాష్ట్ర సర్వతోముఖాభివృద్ధ్యర్థం తామునూ ౧౨౫ సంవత్సరములు జీవింపబద్ధకంకణులగుట మా మహదాశయం.

ఆంధ్రోద్యమ మూలపురుషా! సేనాధిపతిలేని సైన్యం చెల్లాచెదరయి, దరీ తెన్నూ గానక పలు తెరగులుగ పరువులుపెట్టు చందంబున జీవితపరమార్థము జాతిగౌరవ ప్రతిష్ఠల ప్రాముఖ్యపరిచయం లేక పౌరుష హీనంగా ప్రొద్దుబుచ్చుచున్న నిజామాంధ్రులకు మహానాయకుడవై వారిలో చైతన్యం కలిగించి విచ్ఛిన్నమైన ఆంధ్రశక్తులను ఏకోన్ముఖంచేసి బ్రహ్మాండమైన నేటి ఆంధ్రోద్యమ నిర్మాణమునకు మూలపురుషులైన మీకివే మా జోహారులు. సత్సంకల్పముతో, సదయహృదయంతో సంస్థాపింపబడ్డ యిట్టి మహోద్యమాన్ని, యెదమార్గము, పెడమార్గము పట్టింపదలచుకున్న వారల ప్రయత్నం పటాపంచలగుట నిక్కమనుటే మా దృఢవిశ్వాసము.

ప్రతిఫలాపేక్షరహితా! భారతదేశానికేగాక యావత్ప్రపంచానికీ ఆదరణీయమైన భగవద్గీత లోని నిష్కామకర్మోపదేశాన్ని తమ జీవన పరమలక్ష్యంగా పరిగ్రహించి ప్రతిఫలాపేక్షలేక పవిత్రహృదయంతో నిజామాంధ్రుల వివిధ విద్యా, విజ్ఞాన, సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయాది సమస్త ఉద్యమాలను సక్రమపద్ధతులపై నడిపి, నేటి ఆంధ్రుల అభ్యున్నతికి మూలపురుషులైన మీకు రాష్ట్రమెంతో ఋణపడివుంది. ఇట్టి సన్మానాలెన్నిగావించినా తమ ఋణవిమోచనము దుస్తరము.

త్యాగమూర్తీ! ఈశ్వర దృష్టిలో లక్ష్మి సరస్వతులు పరస్పర విరుద్ధశక్తులు. లక్ష్మీఉపాసకులు సరస్వతీ ఉపాసకులవలె ప్రపంచవాసుల గౌరవ ఆదరాభిమానాలను చూరగొనజాలరు. అయినా భోగభాగ్యాలకు వశీభూతులై అత్యధిక సంఖ్యాకులు లక్ష్మినే ఉపాసింతురు. అంతేగాదు, స్వార్థమే ప్రధానంగా భావించి దేశద్రోహానికి వెనుదీయరు. సంకల్పించుచో లక్ష్మీప్రసన్నులై లక్షలాది ధన సమీకరణ మొనర్పగలశక్తి, సామర్థ్యాలున్నా సర్వశ్రేష్ఠమై, రాజపూజితమైన సరస్వతీ ఉపాసకులై దేశసేవ, సంఘసేవ, జాతిసేవలనే జీవితాశయంగా భావించి శాశ్వత కీర్తిని గడించిన మీకు హృదయ పూర్వక వందనములు.

మహాపురుషా! రామరావణులవంటి ద్వంద్వ తత్వాలతో కూడుకుండీ ప్రపంచం. రావణతత్వ సిద్ధికి ఒక జన్మ పర్యాప్త మవుతుంది. కాని రామతత్వ వశీకరణకు యెన్నిజన్మల సుకృతవిశేషమో అవసరం. నేటి మీ అకలంక యశస్సునకునూ, తమ పూర్వజన్మకృషిఫలితమే అని మా పరిపూర్ణ విశ్వాసం. ౧౨౫ సంవత్సరముల జీవితాంతమున మానవజీవిత పరమార్థమైన మోక్ష సామ్రాజ్య ప్రసాదమే భగవదేచ్ఛ యగుచో అంతటికంటె బ్రహ్మాండ విషయముండదు. అలాగాక, పునర్జన్మయే ఈశ్వరసంకల్ప మగుచో అది పీడిత ప్రజాకోటి సముద్ధరణకే వినియోగపడు నట్లనుగ్రహింపబడుగాక!

విజ్ఞానరాశీ! సూర్యప్రకాశంలేని సృష్టిఅంధకార బంధురమై, సమస్త వ్యవహారాలు స్తంభించి పోయినట్లే విద్యావిహీన మానవజీవితం జీవన పరమలక్ష్యాన్ని సాధించలేక నిరర్థక మవుతుంది. దేశగౌరవ ప్రతిష్ఠల నిర్ణయానికీ, అభిమానభరితమానవజీవిత నిర్వహణకూ, సాధన భూతము విద్యయే. అట్టి సర్వోత్కృష్టమైన విద్యావ్యాప్తికే గ్రంథాలయాలు, బాలబాలికా పాఠశాలలు స్థాపించి వాటి మహోన్నత దశకు తమ సర్వశక్తులు వినియోగించి నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులకు యెనలేని సేవనొనర్చిన మీకు ౧౨౫ సంవత్సరములు దీర్ఘాయురారోగ్య ఐశ్వర్యాదుల ననుగ్రహింప పరమ దయాళువైన పరమేశ్వరుని ప్రార్థించుచు ఉడుతాభక్తితో ఈ సన్మానపత్రాన్ని సమర్పించుకొనుచున్నాము.

24 సంఘములు, సికింద్రాబాద్.

16

ఆంధ్రోద్ధారకా ! ఆంధ్రదేశ చరిత్రలో మహోజ్జ్వలమైన కాకతీయ సామ్రాజ్యమునకు జన్మభూమి యగు మన తెలుగునాట ఆంధ్రులు ఇతరానుకరణమున గుర్తింపబడజాలక, ఆంధ్ర భాషోద్ధీపనము సన్నగిలినదినములలో, మీరు ఆంధ్రోద్యమమును లేవదీసి, నామమాత్రావశిష్టముగనున్న ఆంధ్రసభ్యతకు ప్రాణముపోసి, ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై స్వార్థరహితమైన కృషి గావించిన మీ కార్యదీక్షకు జోహారులు.

గ్రంథాలయోద్యమ ధురంధరా ! మీరు మొదట ఓరుగల్లులో 'రాజరాజనరేంద్ర గ్రంథాలయము' నకు శంకుస్థాపనచేసి, తదభివృద్ధికి కారకులై, పిదప భాగ్యనగరమునకు విజయముచేసి ఆంధ్రులు గర్వింపతగిన "శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయము" నకు ౨౫ సంవత్సరములు కార్యదర్శిత్వమును మహాసామర్థ్యముతో నిర్వహించి, ఆ సమయమునను తర్వాతనుగూడ గ్రంథాలయోద్యమమందు విరివిగా ప్రచారముచేసి, రాష్ట్రమున విజ్ఞాన బీజములవెదజల్లి, ఫలించిన తత్సస్యముల కనులారగాంచి ఆనందించుచున్న మీరు మా గ్రంథాలయముల కన్నిటికిని వందనీయులు. మీ పవిత్రనామము గ్రంథాలయములకు సదాస్మరణీయము. మీచేతి చలువవల్ల ఈ ఉద్యమము ఇతోధికముగా పెరిగి దేశ కల్యాణమునకు త్రోవతీయుగాక.

ఆదర్శపురుషా ! మీ యవతార విహారములచే పవిత్రమైన మన రాష్ట్రమునకు మీ రొసగిన ఆదర్శములు పవిత్రతరములు. మీ సహృదయత్వము, మీ త్యాగశీలత మీ ఉచితజ్ఞత యనన్యసామాన్యము.

ఈ షష్టిపూర్తి ఉత్సవసందర్భమున అభివందన పూర్వకముగా అర్పింపబడుచున్న ఈ సన్మానపత్రమును స్వీకరింపకోరుచున్నాము.

ఆంధ్రసంవర్ధనీ గ్రంథాలయము
మడూరి రాఘవులు భాషాకల్పవల్లిసంఘము
శ్రీకృష్ణగ్రంథాలయము
శ్రీగౌరీశంక రాంధ్ర గ్రంథాలయము
(ముషీరాబాదు)

17

మహాశయా—వందన సహస్రములు ! తమ షష్టిపూర్తి మహోత్సవ సందర్భమున యీ సమ్మానపత్రము సమర్పించి గౌరవించు సదవకాశము లభించినందుల కమితానంద మొందుచున్నారము.

ఆంధ్రమహాపురుషా ! కృష్ణా మండలమున జన్మించి నైజాం రాష్ట్రమున ఆంధ్రాంగ్ల, ఉర్దూ, పార్సీ భాషలలో పాండిత్యమును గడించి, ప్రభుత్వోద్యోగమున జేరి ప్రజా సేవాభిలాషివై, ఉద్యోగమును వీడి, న్యాయవాద వృత్తి జేబట్టి, నిజాం రాష్ట్రాంధ్ర ప్రజల సర్వతో ముఖాభివృద్ధికై దాదాపు ముప్పది సంవత్సరముల పైకాలమునుంచి తామొనర్చి యొనర్చుచున్న కృషి వర్ణింప వీలుకానిది.

గ్రంథాలయోద్యమ నాయకా! గ్రంథాలయోద్యమము ద్వారానే విజ్ఞానాభివృద్ధి కలుగునని గ్రహించి చిరకాలమునుంచి ఆంధ్రరాష్ట్రమున గ్రంథాలయములను స్థాపించుటకై తాము చేసిన చేయుచున్న కృషి సువర్ణాక్షరములతో లిఖింపదగినది. ముఖ్యముగ హనుమకొండలోని రాజరాజ నరేంద్ర భాషానిలయమునకును, హైద్రాబాదులోని శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము నకును తాము కార్యదర్శిగా నుండి వాటి యభివృద్ధికి చేసిన అపార పరిశ్రమకు ఆ సంస్థల యిప్పటి ఉన్నతియే ప్రత్యక్ష సాక్ష్యము.

నైజాంరాష్ట్రాంధ్రోద్యమ పితామహా! నైజాం ఆంధ్రులలో చైతన్యములేని ఆరోజులలో, నైజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘముద్వారానూ, మీదట నైజాం రాష్ట్రాంధ్ర మహాసభాస్థాపకు లలో ముఖ్యులై నైజాం రాష్ట్రాంధ్ర మహాసభా స్థాపనమునుంచి నాల్గు సంవత్సరములు కార్యదర్శి గనూ, తర్వాత అధ్యక్షులుగనూ, బాలికా పాఠశాలా స్థాపకులలో నొకరై ఆసంస్థకు పంద్రెండు సంవత్సరములకు పైగా కార్యదర్శిగనూ, గ్రంథాలయోద్యమ, ఆంధ్రోద్యమ సారస్వతోద్యమ ముల ద్వారానూ తాము నైజాంఆంధ్రులకు చేసిన, చేయుచున్న. చిరకాల సేవకు చిహ్నముగా "నైజాం రాష్ట్రాంధ్రోద్యమ పితామహులని" ప్రజలిచే బిరుదు పొందిన మిమ్ము యెంతని కొని యాడగలము!

ప్రజాసేవాభిలాషీ! గ్రంథాలయోద్యమము ద్వారా వయోజన విద్యావ్యాప్తి గావించి ప్రజలలో గల నిరక్షరత్వమును నిర్మూలింప కృషిచేయు మా యీ సమ్మాన పత్రమును స్వీకరించి మా కృషి జయప్రదమగుటకు మమ్మాశీర్వదించ కోరుచూ, తమ కాయురారోగ్య ఐశ్వర్యముల నిచ్చి, ఇంకనూ దేశసేవ, భాషాసేవ, యొనర్చునట్లనుగ్రహించుగాక యని దయామయుడగు శ్రీకృష్ణ భగవానుని ప్రార్థించుచున్నాము.

ఆంధ్రదేశ గ్రంథాలయ సేవక మహాసంఘము (రిజిష్టర్డు)
బెజవాడ నగర గ్రంథాలయ సంఘము
కృష్ణాజిల్లా గ్రంథాలయ సంఘము, బెజవాడ

18

ఆంధ్రపితామహా! అజ్ఞానాంధకారములోబడి, ఆత్మగౌరవమనునది విస్మరించి, అన్యులకు దాసోహమనుటయే తమకర్తవ్యముగాభావించి, ఎదుటివారిదృష్టిలో కొరగానివారుగా వర్తించుచున్న తోడి తెలంగాణ ఆంధ్ర సోదరీ సోదరుల దుస్థితినిగాంచి, పరితప్తహృదయులై వారిలో చైతన్యము, వ్యక్తిగౌరవము పెంపొందజేయగల "గ్రంథాలయోద్యమము" నకు అంకురార్పణము జేసి, అనేక శ్రమలకు గురియై, ఆయుద్యమమునే అండగా జేసుకొని క్రమక్రమముగా ఇంచు మించు ఇరువదిఐదు సంవత్సరముల క్రితము, యెనుబదినాలుగు లక్షల ఆంధ్రుల ఏకైక ప్రతినిధి సంస్థయగు 'ఆంధ్రమహాసభయను' దానిని స్థాపించి, జాతి, మత భేదములను పాటింపక, తెలుగువారిలో చైతన్యము ద్విగుణీకృతము గావించిన మీకృషిని మేమెన్నడును మరువజాలము.

ఆర్యాదర్శా! నిజాంరాష్ట్రమున తమ సలహాను పొందక తమ కార్యక్రమమును సాగించుసంస్థలు ఒకటి రెండు కలవేమోకాని, ముఖ్యమైన ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్నాటక, ఆర్య, విద్య, వైద్య, హరిజన, వైశ్య, విశ్వబ్రాహ్మణ, బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, ముదిరాజ, మున్నూరుకాపు, గౌడ, పద్మశాలి, నాయీబ్రాహ్మణ, యాదవ, మేరుకుల మొదలగుజాతీయ, ధార్మిక, విద్య, కులసభలెల్లను తమ

అమూల్యాభిప్రాయముల గైకొనక తమ తమ కార్యక్రమముల సాగించుచుండుట జూడ, తమ యందపారభక్తిశ్రద్ధలు జూపువారు ఆంధ్రులేకాక ఆంధ్రేతరులు గూడా కలరని తెలుపుచున్నది. ఇది మీ అన్యాదర్శముయొక్క నిదర్శనము.

విజ్ఞానప్రియా ! విద్యావిషయముల వెనుకబడి మాతృభాషాభిమానమును విస్మరించిన ఆంధ్రసోదరీ సోదరులను మేల్కొలిపి, ఎన్నియో బాల బాలికల పాఠశాలలను స్థాపించి నిస్స్వార్థముగా విద్యా కృషి చేయుచున్న మీకు ధన్యవాదములర్పించుచు, తమకు దీర్ఘాయురారోగ్య ఐశ్వర్యాదుల కలిగించుగాతయని పరమేశ్వరుని ప్రార్థించుచున్నాము.

మంత్రిప్రగడ వెంకటేశ్వరరావు, (ప్రకాశకులు)
వైదిక ధర్మ గ్రంథమండలి, హై.ద.

19

పూజనీయా ! తమరి సేవాదీక్ష—సహనశక్తి—విద్యార్థులమైన మాకు ఒక చక్కని ఆదర్శం.

అజ్ఞానాంధకారములో నిద్రాణమైవున్న తెలంగాణా ప్రజానీకాన్ని మేల్కొల్పి ఒక చక్కని మార్గాన్ని చూపించినారు.

ఈ తెలుగు నేలలో మీరు నాటిన ఉద్యమం దిన దినం అభ్యుదయ పంథాలో వ్యాపిస్తూవుంది. అది కలిగిస్తూన్న చైతన్యానికి నిదర్శనం, నేడు తెలంగాణా ప్రజానీకంలో కానవస్తూన్న క్రమ వికాసమే.

త్యాగమూర్తులు, సేవానిధులైన మీ జీవితం ధన్యమైనది. మీ ఉపదేశాలను అనుసరిస్తూ మీ సానుభూతిని చూరగొన గలిగివున్నందుకు గర్విస్తున్నాం.

మీ ఆశీర్వాద బలంవల్ల ఆంధ్ర విద్యార్థిలోకంలో మాతృభాషాప్రచారంతోపాటు సరియైన చైతన్యాన్ని, సక్రమవికాసాన్నికల్గిస్తూ చక్కని పాత్రను నిర్వహించగలమని ఆశిస్తున్నాం.

ఈ పవిత్ర తరుణంలో భక్తాంజలులను అర్పిస్తూ తమరి ఆశీర్వాదాన్ని ఆశిస్తూవుంది,

ఆంధ్ర విద్యార్థి మహాసభ
కేంద్ర సమితి

20

మహాశయా ! తెలంగాణాగ్రామాభివృద్ధికై తామొనర్చినకృషి చాలావరకు ఫలించినది. ఆంధ్రాభివృద్ధికి విరివిగా గ్రంథాలయములు స్థాపించి, వయోజనవిద్య ఆవశ్యకతను మీ శంఖారావము విశాలరాష్ట్రమున తాండవించు అజ్ఞానశత్రు కర్ణపుటంబుల కదలించుచున్నది. బహుకొద్దిలోనే పలాయనమంత్రము పఠించునేమో !

ఆంధ్రపితామహా ! ఈ రాష్ట్రంలో అనగా ఆంధ్రదేశంలో మీరు ఒక గొప్పచలనం గలిగించి కరడుగట్టియుండిన ఆంధ్రులరక్తాన్ని ఉడుకెత్తించి పునః ఆంధ్రుల ప్రతిభను లోకమునకు చాటిన శ్రీశ్రీ పంతులుగార్కి భగవంతుడు ఆయురారోగ్యములు ప్రసాదించుగాక అనిప్రార్థించుచున్నాము.

హనుమదాంధ్ర గ్రంథాలయము
అరట్ల - జాగీరు

21

ఆర్య ఆంధ్రపితామహా ! తమ యమూల్యాయువు నేడొక చిహ్న రూపము దాల్చుటచే సుదినము సుప్రభాతము. ఈ ఆంధ్ర పురవాసుల సత్ప్రేమను జూరగొనుచున్న షష్టి పూర్త్యుత్సవ మెంతయో ప్రమోదావహము.

ఐన ఏ నిజామాంధ్రుల గాథ నిద్రను సర్వతోముఖముగ మేల్కొలుపుటకై కృషిసల్పిన ఈ షష్టిపూర్త్యుత్సవ మొకటియే సంతృప్తికరమా.

దేశమున నైతికముగ ధార్మికసేవ యొనర్చుట ప్రతిమనుష్యుని కర్తవ్యమై యున్నను ఆది నిర్మల హృదయ పూరితమై వెలిగించు మానవుని సొత్తైయుండునుగదా ! ఫలవృక్షమువలె నమ్ర భావము సూచించు అపరిత వదనమునగల మందస్మితముచే తామీ దేశీయుల శ్రేయఃపరంపరకై జేయు కృషి ఈ నాటికిని 'స్వార్థోయస్య పరార్థ ఏవసపుమానేకస్సతామగ్రణీః' యను పరార్థ ప్రవృత్తికి గురియై సాంఘిక ఆర్థిక రాజకీయాద్యంగణములు పీరవిహార మొనర్చి విశేషవిజ్ఞానము నార్జించి త్యాగమున అసమానమగు కీర్తిని గడించి జనసామాన్యమునం దాంధ్రపితామహ యను బిరుదమును సార్థక మొనర్చి ప్రజా బాహుళ్యమునం దధికామోదమునొంది దేశమున యాంధ్ర భాషకుగల ప్రాముఖ్యత నుగ్గడించి ఎన్నో ఆవసరములతీర్చిన విచ్చోట ఈ నా దొనర్పబడు యీ యుత్సవ మాదర్శప్రాయము గాకుండునా.

దుష్పూరోదర పూరాణాయపిబతి స్రోతః పతింబాడబః
జీమూతస్తు నిదాఘసంభృత జగత్సంతాపవిచ్ఛిత్తయే ॥

అను పై నైతిక వచనామృత పరమార్థమును గుర్తించి పరోపకార ప్రవృత్తి గలిగి ప్రజా జీవనమే తమ జీవనముగ నెంచు తమకాసింహాద్రీశుడు శతాయుపరిమితిగల ఆయురారోగ్యముల ననుగ్రహించు నట్లాశించుచున్న—

వైదిక కళాశాల
(కార్యకారిణీ సమితి)
సింహాద్రిబాగ్ వరంగల్

22

ఆంధ్రపితామహా ! నిజాంరాష్ట్రమున దాము గడిచిన నలువది సంవత్సరములనుండియు, జేసిన ప్రబోధము నేడు వివిధ సంస్థలుగా మారుటయేగాక, ఆంధ్రజన సమాజమును కన్నుదెరపి మాతృదేశ, మాతృభాషాభ్యుదయముల పట్ల నుత్సాహవంతమును గావించినందులకు మా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

భాషోద్ధారకా ! అవిశ్రాంతమగు మీ మాతృభాషా సేవకు ఫలముగా భాగ్యనగరమున ఆంధ్ర బాలికల ఉన్నతపాఠశాల నెలకొని, స్త్రీ జనములో నూతనోత్తేజమును గలిగించుచున్న దవినచో, మీత్యాగము మీసేవ దేశాభ్యుదయ మంజుల మల్లికాయమానమునకు ప్రధాన స్తంభములగు చున్న వని వేరుగా చెప్పనక్కరలేదు.

దేశసేవాపరాయణా ! మీరు చేసిన ప్రోత్సాహమునకు, చూపిన త్యాగమునకు, ఆచరించిన కార్య కౌశలమునకు నేడు విశాలాంధ్రమున వ్యాపించిన "ఆంధ్రమహాసభ" మహితదీప్తులు, అవి ప్రజలకు సాధించిపెట్టిన యుపకారపరంపరలు, ప్రతిదేశీయాంధ్రుని హృదయమున మొలకెత్తిన దేశసేవామణి ప్రభలు తార్కాణములని చెప్పిన, మీ గుణలేశమును బొగడినవారమగుదుము.

పండితవర్యా ! అపారమగు మీమేధాబలమునకు నేడు మీ రా యా సారస్వతసంఘములందును, సమావేశములందును ప్రకటించుచున్న చారిత్రికవిజ్ఞానము, ఆంధ్ర సారస్వతకౌశలము, ఉపన్యాస ధారామధురధోరణి, విషయ విమర్శననైపుణ్యము మున్నగు సుగుణరత్నములు ప్రబల నిదర్శనములు.

విద్యాప్రియా ! విశేషించి మీరు మా పాఠశాలయందును, బాలికల విద్యాభ్యాస పద్ధతులయందును, బాలికా విజ్ఞానాభినందనమునందును, పాఠశాలయొక్క శాశ్వతశుభ భవిష్యత్తునందును చూపుచున్న ఆదరాభిమానముల యెడ మేమెంతయు కృతజ్ఞతా బద్ధులమైయున్నాము.

ఇట్టిసద్గుణ సంపన్నులును, దేశసేవా పరాయణులును, త్యాగైకశీలురును, స్త్రీ విద్యాభిమానులును, విజ్ఞానసంపన్నులును అగు మీకు భగవానుఁడు చిరాయురారోగ్య భాగ్యములనిచ్చుగాక. మీ పవిత్రకీర్తికన్యపై దిక్కామినులు సుమాంజలులఁజల్లుచురుగాక. సతీసుత యుతముగా మీకు శుభమగుగాక.

బాలికల ఉన్నత పాఠశాల,
పాలకవర్గము, బాలికలు, బోధకులు, నారాయణగూడ, హై॥ద.

23

గీ. స్వాగతంబాంధ్ర నాయకా స్వాగతంబు । ధన్యవాదంబులాంధ్ర పితా మహుండ
ప్రాత విద్యార్థినీ సంఘపక్షమందు । భక్తి నర్పింతుమిదె యభివాదశతము.

గీ. విద్యలేమి యనెడు పెద్ద బీడు భూమి । గహన కృషిసేయు నీవునాగంట దున్ని
జ్ఞాన బీజంబులొత్తుగా జల్లినావు । కోసికొందుము ముత్యాల కూర్మిపంట.

సీ. ఆంధ్రులకే గాక అరవ కన్నడ మహా । రాష్ట్రులకెల్ల గారాబు బిడ్డ
ధన్యాంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ రాణియై । స్త్రీడాభి రామయై వెలయు వధువు
విఖిల కళా సమన్వితలైన కన్యల । గనిపొంగిపోవు భాగ్యముల రాశి
అనదలౌ ముగుదల కాశ్రయంబు లొసంగి । లాలించు దొడ్డ యిల్లాలు మరియు
మంచి చెడుగుల వనితాప్రపంచమునకు । తానె పెట్టని కోటయై తనరు నట్టి
బాలికా పాఠశాల నీ ప్రథిత కీర్తి । చంద్రికల నొక్క కళ సుమ్ము సచ్చరిత్ర.

సీ. కర్తవ్యముల కడగా నుంచి విద్రించు । వీ రాష్ట్రమును ప్రబోధించి తెలిపి
నా భాష నా జాతి నా దేశమనెడి జా । తీయ భావంబుల దీక్ష పెంచి
నూతనోత్సాహులై ఏతెన్నుతోపని । తరుణంబునందు సత్పథము జూపి
మన జాతి వ్యక్తిత్వమును నిల్పుటకు నిజాం । రాష్ట్రాంధ్ర సభల నేర్పాటుజేసి
అన్నిటను మార్గ దర్శకుండైన మాడ । పాటి హనుమంతరాయుండు పదియు పదులు
వత్సరంబులు సకల సంపదల తోడ । దేవ దేవుని కృపను వర్ధిల్లు గాక.

ఉ. నైతిక భావ సంపద ననామయ భాగ్యమునన్ మహాత్మ వి
ఖ్యాతిని భోగరాజఘను, త్యాగగుణంబున ఆంధ్ర కేసరిన్
నీతనయుందు పోలుచును నిస్తుల వంశ మహీజమూలమౌ
గాతయటంచు మ్రొక్కెదము. కారుణి కోత్తముడౌ పరాత్పరున్.

ప్రాత విద్యార్థినీ సంఘము
బాలికల ఉన్నత పాఠశాల
నారాయణగూడ హైద్రాబాదు

24

శ్రీవిద్యాభిమానీ ! విద్యాశూన్యులై, అజ్ఞానాంధకారమున బడియున్న స్త్రీ లోకమును తమ విజ్ఞానచంద్రికలచే నుల్లాసవతులను గావించిన మీకు పరమేశ్వరు డాయురారోగ్యైశ్వర్యముల సమకూర్చుగాక ! తామాంధ్రబాలికల ఉన్నతవిద్యా ప్రసారమునకు సలిపినకృషికి మేమెంతయు కృతజ్ఞులము.

పాఠశాలాస్థాపకా ! శిథిలావస్థయందున్న మా పాఠశాలాభివృద్ధికై యెంతయో కృషిసల్పి, భవన నిర్మాణమునకుగూడ, మూలస్థంభమై, నిలిచి, బహుప్రయాసపడిన మీకు మా హృదయపు పూర్వకాభివందనములు.

స్వచరిత్రమును కుశలముగా దిద్ది, ఆదర్శప్రాయముగా పెట్టుకొన్న తమ ప్రజ్ఞ అనన్యసామాన్యము. మీకీర్తికాంత తెలంగాణ నాట్యరంగమున తాండవమాడుచున్నది. అట్టి మీ షష్టిపూర్త్యుత్సవమును జరుపుట మాకు పండుగ. మా పాఠశాల మీ గారాబు బిడ్డ. తమ యాశీర్వాదప్రభావముచే నది యిప్పుడు సుసంపన్నయై కార్యశూరత్వమును ప్రకటించుచున్నది. ఈ పాఠశాల కనుబంధముగా భోజన, వసతిగృహ నిర్మాణమునకు తోడ్పడి దానిని సక్రమపద్ధతులపై నడిపితిరి. వసతిగృహమున బాలికల సంఖ్య, దినదినాభివృద్ధి గాంచుచున్నది. మా పాఠశాల, వసతిగృహము రెంటిని మంచి పునాదులపై నెలకొల్పి స్వయముగా కార్యభారమును వహించి, ఎట్టిలోటు లేకుండ తీర్చి దిద్దిన తమ యభిమానమును మేమేగాక యింకను ముందురానున్న బాలికలుకూడ గొనియాడెదరు. మీ కనేక సంస్థలతోగల సంబంధమొక విధమైనది, మా పాఠశాల, వసతిగృహములతోగల సంబంధము, ప్రేమాభిమానము సాటిలేనిదని బాలికలమైన మేము సగర్వముగా చెప్పుకొన గలుగుచున్నాము.

బాలికాహితాభిలాషీ ! ఈ పాఠశాలయందు పాఠ్యక్రమముగల తరగతులనేగాక, చిత్రలేఖనము, భగవద్గీతా పరీక్షలు, సంస్కృతము, ప్రాథమిక చికిత్స, కవిత, బోధకవిద్య, కోటీపరీక్షలు, పత్రికారచన, ఖేలనాది వినోదములు, వక్తృత్వము, వ్యాసరచన, గ్రంథనిలయము, పఠనమందిరము, సంగీతము, గృహనిర్వాహకశాస్త్రము, నాట్యకళ, వ్యాయామము, గరల్ గైడు, బ్లూబర్డు మొదలగు ఇవి యవి యన నేల సకలాంగ శోభితముగ లలితకళలన్నింటికిని తగు విధమైన స్థానమును కల్పించి, ఆంధ్ర ప్రపంచమున నాదర్శప్రాయలైన సతులను, మాతలనుగా తయారుజేయుటకై తాము సల్పిన కృషి, పాఠశాల చరిత్రమునందు సువర్ణాక్షరములతో లిఖింపతగినదని నుడివిన, స్తుతిపాఠము గాజాలదని నొక్కిచెప్పుచున్నాము ఇవియె మా బాలికా హృదయభక్తి పల్లీ సముల్లసిత వాక్ప్రసూనములు,

తమకు పరమేశ్వరుడు, దీర్ఘాయురారోగ్యములను ప్రసాదించుగాక !

బాలికోన్నత పాఠశాలా విద్యార్థినులు
నారాయణగూడెం హై. ద.

25

విద్యాభిమానీ ! "యత్ర నార్యంతు పూజ్యంతే రమంతే తత్రదేవతా" అనిగదా ఆర్యోక్తి. మహిళాజనము సంఘమునందు పూజ్యస్థానము పొందుటకు వారు విద్యావివేక వంతులయి ఉండవలయును అట్టిపరిస్థితుల కాల వాల మయినప్పుడే సంఘము సంపూర్ణ సభ్యతా విశిష్టతను గడిం

పగలదు. ఇత్యాది భావపరంపరలను ప్రచారముచేసి తమరు ఆంధ్రజాతిని మేల్కొల్పియున్నారు. నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర భూభాగమునకు తమరు వైతాళికులయి విరాజిల్లు చున్నారు.

పండితాగ్రణీ! తమ స్త్రీ విద్యాభిమానము అనుపమాన మయినట్టిది. తమ ఆంధ్రభాషాభిమానము అపార మయినట్టిది. ఆంధ్రబాలికల విద్యానిధానములో మాతృభాషకు ప్రాధాన్యమిచ్చుచు, తమరు జూపిన మార్గము సవ్యమైనది. స్త్రీ జనోద్ధరణమునకు తాముచేసిన కృషి అమిత మయినట్టిది. తమ ఆంధ్రమహాసభ ఆంధ్రజనమందారమై ఆంధ్రుల గౌరవ మినుమడింపజేసినది. తాము కావించిన ప్రబోధము, కలిగించిన జాగృతి ప్రత్యాంధ్రుని హృదయమును స్పందించునట్లు చేసినది. తమరు అజరామరులయినారు. తమ జీవితము ధన్యమయినది.

నాయకాగ్రణీ! తమరు నోరు విప్పిననాటనుండి, కలము నాడించిన నాటనుండి తెలంగాణములో మహా తేజఃపుంజ మొక్కటి ప్రకాశమానమైనది ఆ తేజఃపుంజములోని యొకకిరణమే స్త్రీ విద్య. ఇప్పుడు ఆంధ్ర గృహమును, ఆంధ్రసంఘమును కాంతి మంతము చేయుచున్నదాకిరణమే. ఆ కిరణజ్యోతి మాకన్నులను దెరచినది. కర్తవ్యమును బోధించినది. మా సావిత్రీ కన్యా పాఠశాల జననమునకు కారణమైనది.

ఆంధ్రపితామహా! తాము స్థాపించిన బాలికల ఉన్నత పాఠశాల, ఆదర్శముగా నిడుకొని, మా సావిత్రీ కన్యామాధ్యమిక పాఠశాల 4 సంవత్సరముల బాలిక, తమ ఆశీర్వాదముల నూతగాగొని తన రూపు రేఖలను దిద్దుకొనుచున్నది. తమ షష్టిపూర్త్యుత్సవ శుభ సందర్భమున మా పాఠశాల బాలికలును సభ్యులును తమ యానందమును ప్రకటించుచున్నారు. ఇవే మా జోహారులు. అందు కొనుడు.

పరమేశ్వరుడు తమకు సకల శ్రేయస్సులనుగురిపించుగాక!

అ. పురుషోత్తమరావు (కార్యదర్శి)
సావిత్రీ కన్యామాధ్యమిక పాఠశాల, కిషన్‌గంజు, హై. ద.

26

ఆర్యవర్యా! తాము ఆంధ్రులపాలిటి కల్పతరువై పూర్వము, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, మనుమసిద్ధి మొదలగు రాజులకాలముతోనే అంతరించి పోయిన ఆంధ్రమును, పునరుద్ధారణగావించి ఆంధ్ర పితామహులనునామమును సార్థకపరచి నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రులయొక్కయు, ఆంధ్రజాతియొక్కయు కొరతను దీర్చినవారై తిరి.

ఇందులకు తార్కాణముగా మీ ప్రోద్బలమువలన అనేక ఆంధ్రసంస్థలు దినదినాభివృద్ధి గాంచుట యెల్లరకు విదితమైయున్నది.

ముఖ్యముగా తమకుగల స్త్రీ విద్యాభిమానము వర్ణనాతీతము. తమయొక్క ప్రోద్బలము వలన పాఠశాలలు స్థాపింపబడి అనేక మంది బాలికలకు విద్యాదానము జేసి వారలలోని అజ్ఞానాంధకారమును పారదోలితిరి.

ఇతర పాఠశాలలతోపాటు మా పాఠశాలయు సుమారు పదహారు సంవత్సరములుగా స్థాపింపబడి దినదినాభివృద్ధిగాంచుచుండుటకు విద్యాభివృద్ధికై తగుసమయములయందు తగిన సలహాలనొసంగి బాలికల ఉన్నతపాఠశాల నారాయణగూడెంలో జరుగు ఉత్సవసందర్భములలో ఈ పాఠశాలను ఆహ్వానించి పైపాఠశాల వారలతో పాఠశాలపరీక్షలు జరిపించుచు ప్రోత్సాహపరిచినందులకు మేమెంతయో కృతజ్ఞులమై యున్నారము.

ఈ తమ షష్టిపూర్త్యుత్సవము జరుగుభాగ్యము లభించినందులకు మా జీవితములు నేటికి ధన్యవంతములైనవి.

ఇంకను తమకు ప్రజాహిత కార్యములయందు సమయోచితములగు సలహాలను కార్యకర్తలకు నొసంగుచు ద్విగుణితోత్సాహముతో కార్యసాఫల్యతను కలుగజేయు శక్తిసామర్థ్యములను అనుగ్రహించి తమకు భగవంతుడు చిరాయురారోగ్యముల ప్రసాదించుగాకయని ప్రార్థించుచున్నారము.

ఆంధ్రబాలికా పాఠశాల
గొల్లకిటికి హై. ద.

27

ఆంధ్రోద్ధారకా ! చిన్ననాటినుండి తాము ఆంధ్రుల అభివృద్ధికి తోడుపడుచు, మార్గదర్శకులై వారిని గాఢనిద్రనుండి మేల్కొలిపితిరి. ఆంధ్రులెల్లప్పటికి తమకు కృతజ్ఞులై యున్నారు.

విద్యాప్రియా ! చిన్నప్పటినుండి విద్యపై నుండినంత ప్రేమ మరేవిషయాంతరమందు లేదనుటకు తాము నిర్మింపజేసిన ఆది హిందూ పాఠశాలలు ఆంధ్రబాలికోన్నత పాఠశాల, ఆంధ్ర విద్యాలయము మొదలగు పెక్కు బాలబాలికా పాఠశాలలలో కార్యనిర్వాహక సభ్యులుగాను, కార్యదర్శులుగాను ఉండుచు శక్తివంచనలేక వాటి యభివృద్ధికి తోడ్పడితిరి.

రాజకీయవేత్తా ! రాజకీయ తరంగములు మీహృదయ సముద్రమునందు పొంగి పొరలుచున్న సంగతి సామాన్యప్రజకు తేటతెల్లము కాజాలదు. ఒకప్పుడు హైద్రాబాదు నగరమునందు తెలిసియో తెలియకనో సత్యాగ్రహోద్యమము బయలుదేరెను. అది మీకు అప్పటి పరిస్థితులనుబట్టి నచ్చకపోవచ్చును. కాని క్రమేణ అట్టి ఉద్యమము మీ హృదయము నాక్రమించెను. అప్పుడు తాము అన్ని సంస్థలకు స్వస్తిచెప్పి ముఖ్యముగు ఆంధ్రబాలికోన్నత పాఠశాలా కార్యదర్శిపదవిని కూడ నమ్మికగలవారికి ఒప్పజెప్పి సత్యాగ్రహోద్యమములో పాల్గొనుటకు సంసిద్ధులైతిరి.

అంతలో మహాత్మా గాంధీగారు సత్యాగ్రహ విరమణకు ఆజ్ఞనొసంగిరి. లేనియెడల తాము సత్యాగ్రహోద్యమములో మీరు స్వయంగాదిగి ఇంకెంతమందిని దింపేవారో అనుట అతిశయోక్తికాదు.

బొజ్జం నరసింహులు
ఆంధ్రపాఠశాల కార్యదర్శి, కాచిగూడెం హైద్రాబాదు.

28

పూజ్యపితామహా ! మీగుణగణములు వర్ణించుట సూర్యునికాంతిలో చిన్నదీపపుకాంతిగా తోచును. మీరుచేసినసేవ అమోఘము. మీరు ఆంధ్రులకొరకు చేయుచున్న సేవ యింతింతని వర్ణించనలవికాదు. మీరు నిజాంరాష్ట్రములో ఆంధ్రానికి ఉగ్గుపాలుపోసి పెంచుచున్న ఘనులు. మీమూలాన్ని, ఆంధ్రమంటే యేమిటో ఈ నిజాంరాష్ట్రీయులకు తెలిసినది. మీకు మా పాఠశాలవారందరు కృతజ్ఞతా పూర్వకముగా వందనములర్పించి, మీకు ఆయురైశ్వర్య సర్వసిద్ధులు నొసంగుగాక యని ఆసర్వేశ్వరుని ప్రార్థించెదము.

కార్యనిర్వాహక సభ్యులు
శ్రీబాలా త్రిపురసుందరీ పాఠశాల లాల్‌దరవాజా, హైద

29

అమాత్యశేఖరా ! మీ వంశీయు లమాత్యశేఖరులై యుగంధర ప్రజ్ఞామరీణులై రాజకార్యధురంధరులై వన్నెకెక్కిన సుధీవిలయులు. మీ యందట్టి ప్రతిభావిశేషము వంశాగతమై సుశోభితమై యున్నది. భావిరాజ్యాంగమున విది సుసార్థక్యముం బొందుగాత !

ఆంధ్రపితామహా ! మీ రాంధ్రసంఘ స్థాపనాచార్యులైన నాటనుండి, మీ ప్రోద్బల ప్రోత్సాహములు మీ ఆలోచన ఆశీర్వచనములు పొందని ఆంధ్ర సంస్థలు మన నిజాంరాష్ట్రమున లేవనుటలో అతిశయోక్తి లేనేలేదు. ప్రతిసంస్థయు ఆంధ్రుడైన ప్రతివ్యక్తియు మీ షష్టిపూర్తికి కృతజ్ఞతాబద్ధాంజలి యగుట కడుంగడు విధాయక కర్తవ్యము.

నిగర్వశిరోమణీ ! మహానాయక లక్ష్యలక్షణాంచితుడవగు నీవు మృదుమధుర మందహాసాలాపములతో ఒడుదొడుకులు లేని సల్లాపములతో సహృదయుల హృదయముల రంజింపజేయు నీయహంతా శూన్యమైన పరమసాత్త్విక ప్రభావమునకు వేనవేలు మా జోహారులు !

మహానీయా ! నేడు మన ఆంధ్రావనికి కలిగిన యత్కించిన్మాత్ర చైతన్యమునకును వికాసమునకును విజ్ఞానమునకును మీరు కల్గించిన జాగృతియే నిశ్చయమైన జాగ్రదవస్థకు హేతువైనదనుటలో యెవ్వరికి నభిప్రాయ భేదముండదని మా యభిప్రాయము. మీ సేవాప్రభావ మింకను ప్రజానీక మవగాహనము చేసికొనుగాత !

పూజనీయా ! నిష్కామ కర్మయోగివైన నీద్వితీయ షష్టిపూర్త్యుత్సవమును స్వతంత్ర భారత ప్రజారాజ్యమున యావదాంధ్రులు ఇంతకు వేయి మడుంగల నిరతిశయానందోత్సాహమున సల్పుదురుగాత. అని భగవానుని ప్రార్థించుచున్నాము.

జై ! ఆంధ్రపితామహునికి జై ! మాడపాటి హనుమంతరాయనికి జై !

శ్రీ శబ్దానుశాసన ఆంధ్ర భాషానిలయము
ఓరుగల్లు

30

తెలంగాణ గ్రంథాలయోద్యమస్థాపకా ! తమ మాతృభాషాభక్తి, తమ భాషాసేవ, తమ యాంధ్రాభిమానము అత్యంత ప్రశంసాపాత్రము. తెలంగాణములో తాము గ్రంథాలయోద్యమమును స్థాపించి సాగించి వృద్ధికితెచ్చినారు. కావున మా సంఘము తమకు ప్రత్యేకముగా జోహారులర్పించుకొనుచున్నది.

తెలంగాణమునకు తమ సేవ యద్వితీయము తామే యిచ్చట ఆంధ్రోద్యమమును ప్రారంభించి యితరులకన్న చాలావెనుకబడిన మన సోదరులలో జాగృతిని గలిగించి ధన్యులైనారు.

హైదరాబాదు సంస్థానములోని సోదరముల్కీభాషాద్వయమగు మహారాష్ట్ర కర్ణాట భాషలకువలెనే యాంధ్రమునకును దీర్ఘదుర్దినము ఏర్పడినది. తమ సేవాభాస్కరకిరణప్రసారముచే ఆమబ్బువిచ్చుకొని పోయి మరల మన మాతృభాష యుజ్జ్వలముగా ప్రకాశింపవలెనని యందరుము దమరిని గోరుచున్నారు. అఖిలాంధ్రదేశము మీకు చేదోడు వాదోడుగా నుండగలదని మీతో మనవి చేసుకొనుచున్నాము.

మీరారంభించిన సదుద్యమము లన్నియు సుస్థిరాభ్యుదయములకై తమ యాశీస్సులను గోరు చున్నవి. మీకా పరాత్పరుడు సుదీర్ఘాయుస్సును సుస్థితిని సౌఖ్యమును ప్రసాదించుగాక! అని మేము సదా ప్రార్థించుచుందుము. చిత్తగింపగలరు.

ఆంధ్రదేశగ్రంథాలయ సంఘసభ్యులు
పటమటలంక (వయా బెజవాడ)

31

ఆంధ్రపుత్రా! మా నిజామాంధ్రమాత కడుపుచల్లని పుత్రుడవైన నీకు మా హృదయపూర్వక సన్మానము.

ఆంధ్రోద్యమనిర్వాహకా! ఒకానొకనాడు ఖండఖండాంతరములలో దమనాగరికతనువ్యాపింపజేసి తాత్కాలికముగా నివురుగప్పిన నిప్పువలె నిద్రాణమై యున్న యాంధ్రశక్తులను మేలు కొలిపి, ప్రజ్వలింపజేసి, ఆంధ్రత్వమునకు ప్రాణప్రతిష్ఠ గావించిన నీకు మా ధన్యవాదములు.

మహిళోద్యమస్థాపకా! మహిళోద్యమము విస్తరిల్లిననేగాని ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధి సాగింపబడదని సర్వజ్ఞుండవైన నీవుగ్రహించి, ఆనాడు రామమోహనుడు, విద్యాసాగరుడు, వీరేశలింగము త్రొక్కిన త్రోవనే ఈనాడు త్రొక్కినందులకు, ఈరాష్ట్రములోని మహిళాలోకము తన కృతజ్ఞతను వెల్లడించుచున్నది.

ఆంధ్రసోదరా! ఆ జన్మసేవా బద్ధకంకణుండవైన నీకు భగవంతుడు దీర్ఘాయురారోగ్యసంపదలనొసగి యింకను చిరకాలము ఆంధ్రమాతకు సేవయొనర్చునట్లు జేయుగాకయని ప్రార్థించు చున్నాము.

నిజాంరాష్ట్రాంధ్రమహిళాసభ

32

మహిళాభ్యుదయకాంక్షీ! మహిళా ప్రపంచమునకు మీరు గావించిన సేవ యనుపమానము. మీ చల్లని కరపల్లవములచే నెలకొల్పబడి దినదిన ప్రవర్ధమానమగుచు స్త్రీలోకమున నుత్తమ విద్యాప్రచారము గావించుచున్న బాలికా పాఠశాలలే యిందుకు నిదర్శనము. తెలంగాణపు వనితా సమాజమున కల్గిన జాగృతికి మీ యఖండ కృషియే. ప్రధాన హేతువు. రామమోహనరాయలు, కార్వేపండితుడు, వీరేశలింగము పంతులు మున్నగు స్త్రీ జనోద్ధారకులగు మహాపురుషుల శ్రేణిలో మీ కర్హస్థానముగలదు. స్త్రీల ఆరోగ్య విద్యాభివృద్ధికై ఈ పరిషత్తుసేయు అల్పసేవ ఆంధ్రపితామహులగు మీ యాశీస్సులకు, పాత్రమగుట దీని పురోభివృద్ధికి సూచకమని విశ్వసించు చున్నాము.

ఆంధ్రపితామహా! మీ షష్టిపూర్తి మహోత్సవము ఆంధ్రజాతికి పండుగ. మీకుజేయు సన్మానము ఆంధ్రజాతి తనకుదా జేసికొనెడి సన్మానము. స్త్రీల ఆరోగ్య విద్యాపరిషత్సభ్యులమగు మేము ఈ మహోత్సవములో పాల్గొని మీకు సన్మానపత్రము సమర్పించి హార్దికానందమును తెలుపుకొనుచున్నాము. మీకు సర్వేశ్వరుడు సంపూర్ణాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధుల నొసంగి రక్షించుగాక!

స్త్రీల ఆరోగ్య విద్యాపరిషత్తు

33

ఆర్యా! తాము వకీలువృత్తి నవలంబించి యుండినవారైనను పత్రికా సంపాదకుల వర్గములో కూడ చేరినట్టివారే. తాము "తెలంగాణ" దినపత్రికను స్థాపించుటకై మొట్టమొదట సెలవు పొందియుంటిరి. కాని పరిస్థితులు వేరయ్యెను.

తాము ౨౫ ఏండ్లనుండియు తరచు పత్రికలకు వ్రాస్తూవచ్చినారు. హైదరాబాదులోని తెనుగు నీలగిరి పత్రికలకు తాము సహాయపడియుంటిరి. సుజాతపత్రిక తమ ప్రోద్బలమువల్లనే అస్తిత్వములోనికి వచ్చెను. దాన్ని నడిపినముగ్గురిలో తామొకరని మాకు తెలిసిన విషయమేకదా!

తాము ఉర్దూలోను తెలుగులోను వ్యాసాచులు. తమరు ఉర్దూ దినపత్రికలలో ప్రతిదినము వ్రాయుచుండుట అందరెరిగిన రహస్యమేసుమా. తాము మరాటిబాషను కూడా ఎరుగుదురు. అవసరమైనప్పుడు మరాటీవ్యాసాలను తమచే తర్జుమాచేయించి మేము ప్రకటించుకొన్నందున తమకు మరాటీ పాండిత్యము కలదన్నది ఈ సందర్భములో అందరికీ తెలుపుకొంటున్నాము.

మేము గోలకొండ పత్రికను స్థాపించిననాడు దీనిని వారపత్రికగానే ప్రారంభింపదలచితిమి. కాని తామిట్లంటిరి "తెనుగు నీలగిరి అనురెండు వారపత్రికలు కలవు. వాటికి మీరు పోటీ పడిన వారగుదురు. అది కూడదు. మీరు అర్ధవార పత్రికను ప్రారంభింపుడు" దీన్నిబట్టి తమకు సోదరాంధ్రపత్రికలపై ఎంతటి అభిమానమున్నదో వ్యక్తమగును. తమ అభిప్రాయముపై మేమిట్లని యుంటిమి "అర్ధవారపత్రికను భరించగలశక్తి మాకు లేదు." అందుపై తాము ఒకటి రెండేండ్లు సహాయపడుటకు మాటయిచ్చి అట్లేమాటను నిలుపుకొంటిరి. తాము మా పాలకవర్గములో ఆదినుండియు ఉండి సహాయ పడుతూ వచ్చినారు.

తమ షష్టిపూర్తి సందర్భములో మా ఆనందము తెలుపుకొంటూ తాము వైదికాశీర్వాద రీత్యా శతమాన దీర్ఘాయుష్మంతులై దేశసేవజేసి ఆంధ్రాభ్యుదయమునకు ముఖ్యులై యుండగలరని పరమేశ్వరుని ప్రార్థించుతున్నాము.

చిత్తగించ గలరు

గోలకొండ పత్రికా పాలకవర్గము

34

ఉ॥ శ్రీమహితాన్వితాభ్యుదయ శీలవివేక విచారుఁ, డాంధ్రలో
కామలమానసస్ఫురిత హంసము, కార్యవిభావిభావసుం,
డామలయాద్రిశీతల దయార్ద్రహృదాబ్జుఁడు, దెల్గుదేశపు
న్నోములపంటనావెలసె మూర్లహనుమంతుఁడగ్రతన్

శా॥ సేవారూపముఁజూపి యాంధ్రులను శిక్షింపన్నుపాధ్యాయుఁడై
ప్రావీణ్యంబున సంఘసంఘటనముల్, గ్రంథాలయస్థాపనా
భావోద్రేకము, బాలికా పఠన సంభావ్యోత్సుకత్వంబునుం
దావుల్ జేరగజేసెనీతెలుగు రాష్ట్రంబందు దీక్షామతిన్.

మ॥ ఇనవంశోత్తము కార్యసాధనకు మున్నీతెల్గు దేశాన దా
జననంబందిన వాయుసూనుఁడతి తేజశ్శాలియాంధ్రోద్యమం

బనుబూరింపగ మాడపాటి గృహసంభూతుండునై నేటికిన్
హనుమంతాఖ్యనె జెన్నుమీరె నిక షష్ట్యబ్దంబు లత్యున్నతిన్

తే. గీ॥ తొలుత గ్రంథాలయంబులు దెలుగు పత్రి । కలును సంఘముల్ బుట్టె నీ కన్నుసన్న ।
నేడు పరిషత్తులెన్నియో నెలవుగాంచె । నాంధ్ర పైతామహుండవంచు యబ్బురంబె.

తే. గీ॥ తెలుగుసామ్రాజ్యమనునట్టి కొలనునందు । వికసితాంబుజ రూపమై వెలసియుంటి
సంఘషట్పద సంఘముల్ సాభిలాష । బాయకుండెదు హనుమంతరాయ । విన్న

చ॥ వరలు నిజాము రాష్ట్రమున వైష్ణవసంఘము వేదసత్క్రియా
చరణకు బ్రోత్సహించు బహుశాఖలతోడ నపారవాక్సుధా
భరణుఁడు మాడపాటికుల భానుఁడు యోచనలందు బ్రాజ్ఞనన్
పరపురుషోత్తముండతఁడు వర్ధిలుగావుత పెక్కువత్సరాల్,

సీ॥ అతిశాంతుడగునైన నతుల ధర్మక్రియా - పాలనామృదుల శార్దూలమితడు
బాలిసత్వము బాప బరితప్తుఁడగునైన - ననవసాదమున మహర్షియితడు
సర్వానుకూల్య ప్రశస్తవర్తనుఁడైన - నాగ్రహించినచో "మహాత్ముఁ" డితడు
పురుషార్థములతోడ పురుడించువాఁడైన - దారవోసిన బలి పీయుఁడితడు.

గీ॥ నాగకీర్తిని జేకొన్న న్యాయమూర్తి - మాడపాటిహనూమంతుఁడోడకుండ
చిరతరాయువుగని ప్రజాసేవజేయ - వైష్ణవుల శుభాశీస్సులు వరలుగాక.

నిజాంరాష్ట్ర శ్రీవైష్ణవసంఘము

35

మహాశయా ! నేటిదినము నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులెల్లరకు సుదినము. మీ షష్టిపూర్త్యుత్సవము జరుపు భాగ్యావకాశము కలిగించిన పరమేశ్వరునకు ధన్యవాదములు.

త్యాగమూర్తీ! తాము దేశసేవ మరియు మానవాభ్యుదయమే తమ జీవిత పరమావధిగ నెంచి స్వార్థరహితులై దాదాపు నలువది వత్సరములనుండి నిజాంరాష్ట్రాంధ్రుల సాంఘిక, నైతిక, వైజ్ఞానిక, ఆర్థిక, మరియు రాజకీయాభివృద్ధికై చేసినసేవ యమోఘము, అప్రతిహతము. కావున మీ కృషి స్వర్ణాక్షరములచే లిఖింపబడి మీ కీర్తి ఆచంద్రతారార్కము వర్ధిల్లుగాక !

సర్వవ్యాపకుడగు భగవానుడు మీకు చిరాయువు నొసగుగాక !

జే. ఆదినారాయణగుప్త
అధ్యక్షుడు
నిజాంరాష్ట్రార్యవైశ్య యువజనసంఘము

36

ఆంధ్రనాయకా ! నీవు నెలకొల్పిన ఆంధ్రోద్యమ ప్రభావమున రాజకీయచైతన్యముతోబాటు సాంఘికచైతన్యముకూడ ఎంతోగలిగిన దనుటకు నేడు తెలంగాణమున తలసూపిన అసంఖ్యాకములైన సాంఘిక సంస్థలేసాక్షి మహోద్యమముద్వారా నీవుగావించిన మేలునకు మావర్తక జాతి సర్వదా కృతజ్ఞతాబద్ధమైయున్నది. మీ ప్రోత్సాహ ఫలితమువనే నేడీవసతిగృహము జరుగు చున్నది. నీకు జరుగుచున్న యీ షష్టిపూర్తిమహోత్సవగౌరవము ఆంధ్రజాతి తనకుదాను గావించుకొనుచున్న సన్మానమే. నీవు ఆంధ్రలోకమునకు ఆత్మవంటివాడవనిన అతిశయోక్తిగాదు. ఈ యుత్సవ సమయమున ఇవే మా ప్రేమపూర్వకాభివందనములు.

మహనీయచరితా! మీ జీవితము ఆదర్శప్రాయము. మీ ఆకాంక్ష అఖిలాంధ్రకల్యాణము. దేశ సేవాదీక్షలో అడుగుపదులుగడిపి ఆంధ్రులహృదయ పీఠికల పదిష్ఠించి ఆంధ్రపితామహ బిరుదమును అన్వర్థమొనరించుకొనిన అమలచరితుండవు. మీకు సర్వేశ్వరుఁడు శతాయురారోగ్యములను సకలసంపదలను ఒసగి రక్షించుగాక!

విజాంరాష్ట్ర వైశ్యవిద్యార్థిగృహము

బిజ్జాల పెద్దవీరయ్యగుప్త (అధ్యక్షుడు)
కొత్తూరు శీతయ్యగుప్త
పద్మ బొంతయ్యగుప్త
కార్యదర్శులు

37

ఆంధ్రపురుషపుంగవా! తెలుగు ప్రాంతములందు ఆంధ్రోద్యమ బీజాంకురమును మీ హస్తములతో నాటి ఆ మొక్కకు యే అంతరాయములు గలుగకుండా కాపాడి పెంచి పెద్దజేసి ఆంధ్ర భూభాగమును మేలుకొల్పి విజాంరాష్ట్ర ప్రజలకు మే మాంధ్రులమను ఆత్మజ్ఞానమును ప్రసాదించిన మీకు మా నమస్కారములు.

ఆంధ్రనాయకా! కీర్తిశేషులైన కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు, రావిచెట్టు రంగారావుగారలతో పాటు ౧౯౦౧ వ సంవత్సరమున గావించిన శ్రీకృష్ణ దేవరాయల ఆంధ్ర భాషానిలయ స్థాపనమే మీ దేశారాధనకు ప్రాతిపదికము. నేటివరకు గావించుచుండిన ఆంధ్రభాషాసేవ కొనియాడదగినది. ఆ సేవ వలననే "ఇతరులచే నిరసింపబడుచున్న తెలుగుభాషకు" ఆంధ్రులయందును ఆంధ్రేతరుల యందును నేటి పలుకుబడియును గౌరవమును లభించినవి. ఇట్టి మీ అకుంఠితమైన కృషిని పల్లెలలోగల గ్రంథాలయములే వక్కాణించుచున్నవి. ఆంధ్ర ఉద్యమము యెడ మీకుగల స్థిరసంకల్పము మీరు వసించు సౌధ అగ్రభాగమున లిఖించిన ఆంధ్రకుటీరమే సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. మరియు సార్థకమగుచున్నది.

ఆంధ్రపితామహా! ఆంధ్రులయందు ఐక్యతయు ఆంధ్రుల సర్వోన్నతులకై పాటుబడుట ఇట్టి ఆశయములు దృష్టియందుంచుకొని మీరు స్థాపించిన ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘమే ఆంధ్రమహాసభగా మారి జీవంతమగు ప్రజా సంస్థలలో ముఖ్యస్థానము వహించి మూడు ప్రాంతీయ మహాసభలలో అగ్రగణ్యమై ఈ రాష్ట్రములోని ప్రజాశక్తికి ప్రధానమైనదని మేము గర్వించుచున్నాము. ఆంధ్రుల గౌరవమునకు మీరే కారకులు.

ఈ రాష్ట్రములోని విద్యావిషయిక, సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయాది సర్వతో ముఖములగు వివిధ సంస్థలన్నియు మీ నిస్వార్థమగు సేవకు ఋణపడియున్నవి. కీర్తి ప్రతిష్ఠలను వదలివేసి త్యాగశీలురై నియమబద్ధులై నిరంతరాయముగా దేశక్షేమమునకై కృషి సల్పుచుండిన మీకు మా వందనము లర్పించుచున్నాము.

ఆంధ్రశిఖామణీ! తాము నాటిన మొక్కలు పుష్ప ఫల భరితములై మీరు భావనా ప్రపంచమున గమించుచుండు దృశ్యములు యదార్థమై పరిణమించుటయే మీ జీవిత ఆదర్శము. మా గమ్యస్థానము గూడా ఇదియే. తీవ్రగమనమున మారుచుండు ఈ ప్రపంచముయొక్క పరిస్థితులలో ఈ రాష్ట్రము నందలి ప్రజోద్యమములకు సఫలఫలము కార్యకర్తల కొసగి ధైర్య ఉత్సాహములతోపాటు కార్య

దీక్షను సంఘటనా పాటవమును గలుగజేయు శక్తిసామర్థ్యములను ప్రసాదించుటకై మీకు ఆ విరాడ్విశ్వకర్మభగవానుడు ఆయురారోగ్యములు నొసంగుగాకయని ప్రార్థించుచున్నాము.

విశ్వబ్రాహ్మణ సేవాసంఘము

హైదరాబాదు

38

నాయకాగ్రణీ ! ఒకవైపు విద్యావిజ్ఞానము లేమి, గాఢాంధకారమయమైనతెలంగాణము, మాతృభాషను క్రూరముగా గాయపరిచిన నిజాంప్రభుత్వ విద్యావిధానమొకవైపు, తెలుగు ప్రజలు విద్యావిజ్ఞానములేని కారణమున, వారిసాంఘికజీవనం మురికికుళ్ళుతో బాధపడుచుండుట వేరొకవైపు పరాయిప్రభుత్వ నిరంకుశ పరిపాలనా విధానమున, ప్రజలువ్యక్తిత్వవాక్‌స్వాతంత్ర్యములేని, కష్టజీవులయిన మూగప్రజలు వింకొక వైపు, ఇది నాటి మన రాష్ట్రీయ ప్రజాజీవితం.

సూత్రధారీ ! ఇట్టి కారుమబ్బులోని ప్రజాజీవితాన్ని కాంతివంతమొనర్చుటకై, తామకంకణబద్ధులై, గ్రంథాలయోద్యమము నొకవైపు స్త్రీవిద్యా, బాలికాపాఠశాలల స్థాపన వింకొకవైపు నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ స్థాపించుటయు, నగరనగర గ్రామగ్రామమున, ప్రబోధసభల ద్వారా మేల్కొలుపబడుట మరొకవైపు, వారిని యెల్లవేళల చైతన్యపరుచుటకుగాను 'తెలంగాణ' యను దినపత్రిక, ఈరాష్ట్రమునకు చరిత్రాత్మకమైన మీనిరంతర కృషిద్వారాయే గదా !

తెలుగుపితామహా ! తాము నాడు నాటిన బీజములుమొక్కలై వివిధరూపకముగ శాఖోపశాఖలుగామారి, పుష్పఫలపత్రములందిచి, మహావృక్షములవలె మిన్నుకందుచున్న, మీ మహోద్యమము ద్వారా ప్రజలు విద్యాగంధమునెరింగి, వారివారి బాధ్యతలను గుర్తెరింగి సాంఘికకుళ్లను తుదముట్టించుచు నేడురాజకీయచైతన్యమునుబొంది ప్రజలుతమ హక్కులకు ప్రభుత్వముతో బోరాడుచుండుటకు కారణముమీరేగదా ! ఇట్టి పవిత్ర సత్కార్యసాధకులగు ఆంధ్రపితామహులైన తమ షష్టిమహోత్సవసందర్భమున సన్మానమొనర్చు భాగ్యము సికింద్రాబాదు విశ్వబ్రాహ్మణ ప్రజలకు లభించుటకెంతయో కృతజ్ఞులము. ఇవియే మాసంఘపక్షాన జోహారులు.

విశ్వబ్రాహ్మణ సేవాసంఘం

సికింద్రాబాద్

39

శ్రీమాడపాటికులాబ్ధికలానిధీ ! హనుమంతరాయ సుధీ ! నిజాంరాష్ట్రాంధ్రదేశమునకు శాంతితోకూడిన, ధైర్యసాహసములతో జేసిన మీసేవ, మీరు జూపిన బుద్ధికుశలత, మీకార్యదీక్ష, వేనోళ్ళ బొగడదగినవి. మీ త్యాగము, మీ సహనము మీ సౌభ్రాతృత్వము మరువదగినవి కావు. మరచెదమన్నను మా ప్రతిచలనమున జూపున కగపడునట్టి మీ రొనర్చిన ఘనకార్యముల రూపములు మరువనీయవు.

ఆంధ్రోద్యమపితామహా ! నిజాంరాష్ట్రాంధ్రదేశమున నెద్దియో, ఆంధ్రులన నెవ్వరో దెలియని మా హృదయములందు ఆంధ్రోద్యమ బీజమునాటితిరి. అంకురమునకు దోహదమొసంగుచు జాగరూకతతో కాపాడితిరి. అయ్యది వృక్షమై శాఖోపశాఖలు గలిగి ఫలించుచున్నది. తద్వార నెందరినో హనుమంతరాయల సృష్టింపగలిగితిరి.

మా ఆంధ్రదేశభట్టబ్రాహ్మణసంస్థ బీజముకూడ, యితర ఆంధ్రసంస్థలతోపాటు మీచే కృషి చేయబడిన ఆంధ్రభూమియందు నాటుకోబడినది. అయ్యది అంకురించి మీశక్తిసామర్థ్యములతో నిర్మించిన స్థిరజల పూరిత వాపీదోహదముచే వృద్ధిబొందుచున్నది. మీ పాలేర్లు, మీభాగవులే, ఆ యంకురములమధ్య సేద్యముజేయుచు కలుపునాశనమొనర్చుచు రక్షించుచున్నారు.

ఆంధ్రమాతసుపుత్రమా! నేటి మీ షష్టిపూర్తిని గురించిన యుత్సవము, మీగౌరవమునకు చాలినదనజాలము. కేవలము మాభక్తివిశ్వాసములను సమిష్టిగా వెళ్ళడించుకొనుటకై జూపిన మా కించిదుత్సాహము. మా ఆంధ్రసంస్థలన్నియు, మీ సదుపదేశముల బొందుచు, మీ అన్వేషణక్రింద వృద్ధిబొందుటకు, పరాత్పరుడు మిమ్ము చిరాయువుగానుంచుటకు ప్రార్థించుచున్నాము. మీరు మా సంస్థల నాశీర్వదింపుడు.

ఆంధ్రదేశభట్టబ్రాహ్మణమహాసభ
హైదరాబాదు, దక్కన్.

40

ఆంధ్రపితామహా! వందనములు. నేడు రాష్ట్రీయాంధ్రలోకమునకు సుదినము. ఆనందదినము, సర్వసుఖముల ననుభవించుచు, ఇతర లోకముతోపాటు ఉద్యోగ సోపానములనెక్కి విశేషధనార్జనము చేయవలసిన యౌవనదశయందే తాము దేశసేవారంగమున కాలిడి రాష్ట్రమందు చేసిన నిరుపమాన సేవనుగూర్చి కొనియాడుట చర్విత చర్వణమే యగును. అట్లని యూరకుండుట కృతఘ్నతకు మించిన మహాద్రోహమనినను సత్యదూరముకాదు. కావున నేటి యానందోత్సవ సమయమున మా మనస్సులలో రేకెత్తిన భక్తివిశ్వాసములను ప్రకటించుటయే మా యీ యుద్యముయొక్క ఉద్దేశము.

నాయకాగ్రణీ! తెలంగాణము రాజకీయముగనేమి, వైజ్ఞానికముగనేమి, ఇతర విధములనేమి నిద్రామగ్నమైయున్నకాలమున దేశక్షేమమునుగోరి సేవారంగమునకురికి ఊరూరికి పల్లెపల్లెకు తిరిగి ప్రజా సామాన్యమునకు చైతన్యము కలిగించిన తమ యువక ప్రతిభ అమేయమ్మనినచో అది ముఖస్తుతి యని తలంపకుందురుగాక.

అభినవయుగంధరా! ప్రజలలో రాజకీయ వైజ్ఞానిక చైతన్యమును కలిగింపగోరి ఆ పద్ధతులకై సుదూరమాలోచించి గ్రంథాలయోద్యమ రూపమున తామెత్తినయెత్తు నేడు నానాముఖముల విస్తరిల్లి బ్రహ్మాండమైపోయినది. నేడు రాష్ట్రములో తలయెత్తి, ఉవ్వెత్తుగ విజృంభించుచున్న సాంఘిక, వైజ్ఞానిక, రాజకీయోద్యమములన్నియు ఆనాటి మీ వ్యూహ రచనావిధానమువలన గలిగిన ఫలములేకదా! తమలోని అభినవ యుగంధరత్వమున కింతకంటె పరిమోదాహరణము వేతొకటేల?

తెలంగాణపుగాంధీజీ! తమను ఈపేర సంబోధించుట కొందఱకు విడ్డూరముగను మరికొందఱకు వికటముగను కన్పట్టవచ్చును. కాని యట్టిసంబోధనమే కృతజ్ఞతకు సరియగు లక్షణమని మా యాశయము! ఏలయన మహాత్ముడు జేసినదియు. చేయుచున్నదియు సకల ప్రజాక్షేమ చర్యయే కాని కేవల మొక కులమునకు గ్రామమునకు మాత్రమే కాదు. స్థానికముగానేమి, తెలంగాణమునందితర ప్రదేశములందేమి నేడు తలయెత్తియున్న విద్యాసంస్థలు గ్రంథాలయ సంస్థలు, రాజకీయ సంఘములు, సంస్కారోద్యమ సంఘములు పతిత కులసముద్ధరణ సంఘములును తమ యాశీస్సులనుబొంది తమ యుదారాశయముల నాదర్శముగా గొనుచునే వర్ధిల్లుచున్నవి.

కులమత ఆచారభేదములను పాటింపని మీ యుదారహృదయమే రాష్ట్రీయాంధ్రలోకమునకు మంగళజ్యోతియైనది. ఆ సమాన సౌభ్రాతృత్వమే మిమ్ము ప్రజలలో తలమానికగ జేసినది. ఇంతియేకాదు. ప్రజలకు, ప్రభుత్వమునకు నడుమ సూత్రధారులై ఉభయపక్షముల మనస్తత్వములను తమలో జీర్ణింపజేసికొని, అటు ప్రభుత్వమునకు సదేష్టగను, ఇటు ప్రజలకు నాయక శిరోమణిగను విలసిల్లి తాముజేసిన ఉదారసేవకు తెలంగాణపు గాంధీస్వాము సహజభూషణమని విశ్వసింతుము.

సర్వసమవర్తీ! రాష్ట్రములోని తక్కిన కులసంఘములతోపాటు మా రెడ్డి సంఘమునకు గూడ సర్వరంగములలో చేయూతనిచ్చి ఆత్మవిశ్వాస వికాసములను పెంపొందించిన తమకు మా సంఘము ధన్యవాదము లర్పించుచున్నది.

ఈ యుత్సవములలో క్రొత్తందనము నిండియున్న తమ తులాభారోత్సవము ప్రజలకు ఆనందదాయకమై విలసిల్లుగాక. తాము ఇకముందు ఆయురారోగ్యములనొందుచు క్రమముగ వజ్రోత్సవ శతాయురుత్సవాదుల ననుభవించునట్లును ఆనంద శాంతిమయమగు తమ భావిజీవితమువలన దేశీయులు అధికాధిక లాభములనందునట్లును భగవానుడు తమ్మనుగ్రహించునని ప్రార్థించుచున్నాము.

రెడ్డి జనసంఘ సభ్యులు
అలియాబాద హైద్రాబాద దక్షిణ

41

పూజ్య శ్రీపితామహా! వందనములు. నేడు దేశీయయువజన సమూహమునకెల్ల ప్రతిజ్ఞోత్సవదినము. తమదేశభక్తి మయమగు జీవితమున నేటి ఈ యుత్సవము మధ్యాంకమనదగి యున్నది. "గతానుగతికోలోకః" అని నట్లుగాక తాము తమ యౌవనదశయందే యుద్యోగ వాంఛలను కాలదన్ని దేశసేవకై నడుముబిగించుట యథార్థముగ వీరవ్రతమే యనదగును. తమ యావీరవ్రతము దేశీయయువజనులకెల్ల నుపాస్యమనుట తథ్యము. నేడు రాష్ట్రమున సర్వతోముఖముగ జాగృతమైయున్న యువజన ప్రతిభకు తమ యాదర్శజీవితమే జనకస్థానమనిన యతిశయోక్తి కాజాలదు.

సర్వశ్రేయోభిలాషీ! సర్వజీవిత రంగములయందును దేశాభ్యున్నతియే తమకు వాంఛనీయమగుట దేశముగుర్తించినది. సర్వసంఘములలో విద్యా, వైజ్ఞానిక, నైతిక, సాంఘికాది విషయములలో అభ్యుదయసాధనమే తమ సేవావ్రతమునకు పరమలక్ష్యమనుటకు ప్రమాణము లనేకములు గలవు. ఆంధ్రమహాసభ, బాలికాపాఠశాల, రెడ్డిహాస్టలు, గోలకొండపత్రిక, కృష్ణరాయ, బాలసరస్వత్యాది గ్రంథాలయములు ఇవి యివి యననేల రాష్ట్రమునందలి ఆంధ్రభూభాగమునగల సర్వసంస్థలను తమ యుదారాదర్శములను, ఆశీస్సులను అండగా గొనియే వర్థిల్లుచున్నవి. తెలంగాణములో మొలచిన, మొలచుచున్న ప్రతి ఉద్యమముగూడ తమ గంభీరోపదేశమును కొనిననేగాని ముందడుగునకు సిద్ధపడుటలేదనిన తమసేవానిరతికి వేరొకప్రమాణమేల?

మహాత్మా! మా రెడ్డిహాస్టలు విద్యార్థిగణము సాముదాయికముగను, వ్యక్తిగతముగనుగూడ తమకు జీవితాంతము కృతజ్ఞతాబద్ధమై యుండకతప్పదు. ఏలయన రెడ్డిహాస్టలు జీవితచరిత్రమునకు శ్రీశ్రీ రాజబహద్దరుగారితోపాటు తాముకూడ ప్రముఖ భూమికను నిర్వహించుచు విద్యార్థి జీవిత రథమునకు సూత్రధారులై యున్నారని యెరుంగుదుము. రెడ్డిహాస్టలు జీవితారంభము మొదలు

నేటివరకును అలసట యెరుంగక అవసరము వచ్చినప్పుడెల్ల హాస్టలు పురోభివృద్ధికి తగిన కార్యములలో తాము పాల్గొనుటయే తమ సర్వ సమభావమునకు తార్కాణము.

తమ యువక జీవితము యువకమండలికిని తమ వార్ధకజీవితము వృద్ధగణమునకును పరమాదర్శమును, అవశ్యాచరణీయమును అగునని భావించుచున్నాము.

శాంతినిధానా! తమ యీ షష్టిపూర్త్యుత్సవము, వజ్రోత్సవ, శతాయురుత్సవాదులకు దారితీయుగాక! తమ భావిజీవితము ఇతోధికముగ దేశ సౌభాగ్యదాయకమగునట్లును, తమ గత జీవితము నేటి యువజనావళికి కార్యశూరత్వమును కలుపునట్లును. తమకు సంపూర్ణాయురారోగ్యముల ప్రసాదించి అనుగ్రహించునట్లును భగవానుని మా సంఘమువారము హృదయపూర్వకముగ ప్రార్థించుచున్నారము.

జయవిజయీభవ! దిగ్విజయీభవ!!

రెడ్డిహాస్టలు యువజన విద్యార్థిసంఘము
హైద్రాబాదు, దక్కన్.

42

ఆంధ్రనాయకా! నిజామురాష్ట్రాంధ్ర జనులు తమ నిర్వ్యాజసేవా విశేషములను గమనించి కృతజ్ఞతా పూర్వకముగ తమ వయః కాలగణనానుసారము నేడు చేయుచున్నషష్టి పూర్త్యుత్సవ సందర్భమున సోమక్షత్రియ సంఘ పక్షమున తమకు జోహారులు సమర్పించు కొనుచున్నారము.

ఆంధ్రసోదరా! తమ భావనా బలవిశేషము చేతను, తమ దేశపరాయణత్వము, రాజభక్తి, త్యాగశీలత, వివేచనాధురంధరత్వము చేతను స్థాపితమైన "ఆంధ్రమహాసభ" ఆంధ్రుల పాలిటి అమరతరువయి ఆంధ్ర లోకమునకెల్ల మహా మహోపకారము గావించినది. తద్వారా అన్ని సంఘములు 'మేల్కొన్నవి.' ఇట్టి శుభపరిణామమునకు జనకులైన తమకు మాధన్యవాదములు.

ఆంధ్రపండితా! తమరు రచించిన మల్లికాగుచ్ఛము కమ్మనితావుల నీనుచున్నది: ప్రశంసా పాత్రంబగు తత్కావ్యము మీ యశశ్చంద్రికల దిగంతముల వ్యాప్తంబొనర్చెను

ఆదర్శపురుషా! ఈ షష్టిపూర్తి జయంతి సందర్భమున తమకు మా యభినందనములు. ధన్యమైన తమ జీవితము భావిసంతానమునకు ఒజ్జ బంతిగా నుండుగాక! పరమేశ్వరుడు తమకు చిరాయు రారోగ్యైశ్వర్యంబుల ప్రసాదించునుగాక!

సోమ క్షత్రియ సంఘసభ్యులు
హైద్రాబాదు-దక్షణ.

43

ఆంధ్రోద్యమ ప్రతిష్ఠాపనాచార్యా! నిః ప్తమైన నిజాంమాంధ్ర తేజము మీ యాచార్యత్వమున గ్రంథాలయోద్యమరూపముగ ప్రకాశితమై కన్నడ, మహారాష్ట్ర, భాగములయందు పైతము జాగృతిని కలిగించి కరడు గట్టిన జాతీయ వాద జ్వాలలతో "కాశోజీ" వంటి వీర యువక విస్ఫులింగములతో విజృంభించుచున్నది. ఈ విభాసితమగు ఆంధ్ర తేజము సత్త్వర స్వాతంత్ర్యభావ దీప్తితో యావదాంధ్రమున ప్రకాశించునట్లు పండు బారిన తమ హృదయముతో ఆశీర్వదించవలయునని కోరుచున్నాము.

తెలుంగాణపు విన్నాణీ ! చైతన్య రహితమగు తెలుంగాణపు రైతువర్గ మనుభవించుచున్న, అనేక విధములగు అక్రమపు పన్నుల బాధ, ఆనదముగ, కార్మిక వర్గము పొందుచున్న "వెట్టి చాకిరి" యొక్క యమయాతనమీద, యా విశిష్టమగు చల్లని చూపువలన ప్రశమించుచున్నదని చెప్పుటకు సంతసించుచున్నాము.

సంఘనిర్మాణ చతురచాణక్యా ! సాంఘిక బలమునందు గల ప్రబల శక్తిని గ్రహించి, ఆంధ్ర జాతీయ భాగ్యసౌధమునకు పిచ్చెన మెట్లవలె అనేక సంఘములను నియమించి ఒక్కొక్క సంఘమును ఆంధ్ర మహాసభయందు మేళవింప చేయుచు, నా నాట సాంఘిక శక్తిని పెంపొందింప చేసిన మీ మేధా సంపదను మా మనఃపూర్వకముగ అభినందించుచున్నాము. ౧౮౫౩ వ శాలివాహన శకమునందు మీ ప్రోత్సాహముచే నెలకొల్పబడిన మా "యాదవ మహాజన సమాజము" విస్తరించి నేడు జిల్లా సంఘములవరకు వ్యాపించి, మించిన వేర్పుతో పని చేయుచున్నది. యితోధిక విజ్ఞాన బలసంపన్నమై, దేశీయభాగ్య క్షేమములకు, మా సమాజము మూలపట్టగునట్లు తమ పిశాల హృదయముతో దీవించవలయుననియు పూర్ణాయురారోగ్య మేధా బల ఘంపదలతో పుత్ర పౌత్రాభివృద్ధిగా మా యదుకుల భూషణుడు మిమ్ము కాపాడవలయుననియు ప్రార్థించుచున్నాము.

శ్రీ నిజాంరాష్ట్ర యాధవ మహాజనసమాజము, సికింద్రాబాదు.

44

ఆర్యవర్యా ! నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర దేశమునందు ప్రజాహిత కార్యతత్పరతయను బీజమును నాటి అయ్యది పెద్దవృక్షమై శాఖోపశాఖలుగా పరిణమించుటకు కృషిసలిపిన తాము నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర దేశమునకంతకు ఆదర్శప్రాయులు, పూజనీయులు.

ఆంధ్రపితామహా ! బ్రిటిషు ప్రాంతములోని ఆంధ్రదేశమునందు ఆంధ్రుల అభ్యుదయమునకై సలుపబడుచుండిన కృషిని కడుశ్రద్ధతో గమనించి నిజాంరాష్ట్రాంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికై రమారమి నలువది సంవత్సరముల నుండి అవసరమైన ప్రయత్నములు చేయుచు గ్రంథాలయోద్యమముతో నారంభించి ఆంధ్రమహాసభా కార్యక్రమమును రాజకీయాభివృద్ధి క్షేత్రమునందు వదలిన తమ నిరంతర కృషికి "ఆంధ్ర పితామహ" యనుబిరుదము ఎంతయో తగియున్నదనుట నిర్వివాదాంశము.

నిరంతర కార్యదీక్షాపరాయణా ! సంఘ సంస్కరణోద్యమమునందు కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారివలెను, చారిత్రక క్షేత్రమునందు పరిశోధన సలుపుటలో కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారివలెను, గ్రంథరచనయందు సులభశైలికి చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము పంతులు గారివలెను, అంకెలతోసహా బహిరంగ సభలయందు ఏ విషయమును గురించి యైనను గంభీరోపన్యాసము చేయుటలో డాక్టరు పట్టాభిరామిని బోలియును, తాము తమకుగల సహజమైన ప్రతిభ, కూశంకషమైన ప్రజ్ఞతో నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులలో కిరీటములేని చక్రవర్తి యని పేరుగాంచితిరి.

విద్యాభిమానీ ! మల్లికాగుచ్ఛము, వేదకాలము నాటి ఆర్యులు, మున్నగు రచనలు తమ సాహిత్య విజ్ఞానమునకు సాక్షిభూతములైయున్నవి. ముట్నూరి కృష్ణరాయలవలె తాము పత్రికలలో వ్రాయు సంపాదకీయములు జనసామాన్యమునకు నేటివరకుగూడ విజ్ఞాన వర్ధకములగుచున్నవి. తాము ఆంధ్రబాలికల ఉన్నత విద్యా ప్రసారమునకు సలిపిన కృషికి నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర కర్వేయని పేర్కొనిన అతిశయోక్తి కాజాలదు. గ్రంథాలయములు, పఠనమందిరములు, ఆంధ్ర సంఘములు,

బాలబాలికాపాఠశాలలు, వార్తా పత్రికలు, కరపత్రములు, లఘుపుస్తకములు, గ్రంథమండలులు, ఇవి యవి యన నేల ప్రతి ఉద్యమమునకు మూల పురుషులు తామే యని ఘంటాపథముగా చెప్పిన కాదు లేదను వారెవరు కలరు?

సర్వజన సమాదరణీయా ! ఈ రాష్ట్రములోని వివిధ కులస్థులగు వారి సంఘములు స్వకులాభివృద్ధి నిమిత్తము స్థాపింపబడినచో స్వసంఘాభిమానముతో అభివృద్ధి ప్రయత్నము లారంభమై క్రమముగా ఆంధ్రోద్యమము పెంపొందుననియు తుదకు సర్వమానవ సౌభ్రాతృత్వమేర్పడుననియు ఆశించి ఈయుద్యమమును తాము ప్రోత్సహించినారు. ఈ నాడు హైదరాబాదు నగరమున మున్నూరు కాపు సోదరుల అభివృద్ధికై కృషి సలుపుచున్న మున్నూరుకాపుసంఘములు, యువక మండలి, చారిత్రక పరిశోధక మండలి. నిజాంరాష్ట్ర మున్నూరుకాపుమహాసభలు, అఖిలభారత తెలుగు మున్నూరు కాపు మహాసభ నెలకొల్పబడుటాచే సంతోష పడు వారిలో తామే అగ్రగణ్యులనుటలో సందియ మావంతయునులేదు. మా సంఘీయులు సెక్రటరీ ఆంధ్ర సంస్థలలో కార్యకర్తలుగా నేడు పని చేయుచున్నారని సగర్వముగా చెప్పుకొనగలుగుచున్నాము. మా యభివృద్ధి ప్రయత్నములందు తాము జూపుచున్న సానుభూతికి కృతజ్ఞులము. షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున మా హృదయాంతరమున నున్న పూజ్యభావమును వెల్లడించుట కవకాశము లభించినందుకు ధన్యులము. "చంద్రునకు నూలుపోగన్నట్లు" ఈ సందర్భమును పురస్కరించుకొని మాశక్త్యను సారము ౧౧౬ రూపాయల కట్నమును తమకు సమర్పించుచున్నాము. అన్యథా భావించక, భక్తి ప్రేమలతో నొసంగు మా చిన్న కానుకను అంగీకరించ వేడుకొనుచు, పరమేశ్వరుడు తమకు దీర్ఘాయురారోగ్యములను ప్రసాదించు గాకయని ప్రార్థించుచున్నాము.

ఆంధ్ర పితామహుడు జయమగు గాక ! తథాస్తు.

శ్రీ మున్నూరు కాపు సంఘములు,

1. అలియాబాదు	6. గల్పపేది	11. ఇసామియాబజారు
2. చాదర్ ఘాటు	7. ఉప్పుగూడెం	12. సబ్జిమండి
3. చిక్కడిపల్లి	8. కాచిగూడ	13. బోదెలి షాభికి
4. లాల్ దర్వాజ	9. ఆసఫ్ నగరం	14. గౌలిగూడెం
5. మలక్ పేట	10 యాకుతుపురం	15. సికింద్రాబాదు

వి. రా. మున్నూరుకాపు యువక మండలి శ్రీ మున్నూరుకాపు చరిత్ర సంశోధక మండలి.

45

ఆంధ్రోద్ధారకా ! నిజాంరాష్ట్రములోని సకలాంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధికి నిరంతర దీక్షతో కృషిసలిపిన తాము సర్వజనసమాదరణీయులు. షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున హైద్రాబాదులోని నాయీబ్రాహ్మణ శివాజీ తమభక్తి ప్రేమలను వెల్లడించుట తమ విధ్యుక్తధర్మమని తలంచుచున్నారు. ఇట్టి అవకాశమును మాకొసగిన షష్టిపూర్త్యుత్సవ సంఘమువారు వంద్యులు.

నాయీబ్రాహ్మణాభిమానీ ! రమారమి పాతిక సంవత్సరములనుండి మా యభివృద్ధికై చేయబడుచున్న ప్రయత్నములన్నింటిలో తమ సానుభూతిని బడయుభాగ్యము మాకు గలిగినది. మాకు చేదోడు, వాదోడుగానుండి యభ్యుదయమార్గములను జూపి మమ్మాదరించుచు వచ్చిన తమ మేలను మేమెన్నటికిని విస్మరింపజాలము.

నాయీబ్రాహ్మణుల జనసంఖ్య ఈ రాష్ట్రములో ఏడు లక్షలకు మించియున్నది. మా జాత్యుద్ధరణ ప్రయత్నములు అఖిల భారతదేశమున జరుగుచున్నవి. హైద్రాబాదులోగూడ అనేక సభలు

జరిగినవి. ఈ సభలలో తాముపాల్గొని అమూల్యమైన హితోపదేశములను జేసి మమ్ము కృతజ్ఞతాబద్ధులనుగా జేసియున్నారు. ఈ సంఘమునకు జెందిన కొందరు వ్యక్తులు ఈ పేరుతో వ్యవహరింపబడుట అవమానకరంబని తలంచిన కాలమున నాయీబ్రాహ్మణసంఘ మేర్పరచి నాయీబ్రాహ్మణుల పూర్వచరిత్రను స్మరణకుదెచ్చి తోడ్పడితిరి సామాన్యముగా ఇతర బ్రాహ్మణులవలెగాక తాము పక్షపాత రహితముగా యీర్ష్యాభావమున కెడమీయక నాయీబ్రాహ్మణులు ఉత్తమ జాతికి జెందినవారేయని అఖిలభారత నాయీబ్రాహ్మణ మహాసభవారి ఢంకా నినాదమును రాష్ట్రంలో ప్రతిధ్వనించునట్లు చేసితిరి.

ఆర్యవర్యా! సవిత, కౌండిన్య, భారద్వాజ, కాశ్యప మున్నగు మహార్షులు మా పూర్వ మూల పురుషులు. వేదకాలమునుండి మా చరిత్రగలదు. దేవఋషినారదుడు, బాల బ్రహ్మచారి హనుమనుడు, వైద్యరాజగు అశ్వనీకుమారుడు మున్నగువారు నాయీబ్రాహ్మణులని సిద్ధాంతీకరింపబడినది. స్సామ్రాజ్య సంస్థాపకులగు నంద, మౌర్యవంశములు నాయీబ్రాహ్మణజాతికి చెందినవేయని చారిత్రక దృష్టాంతములుగలవు. బ్రాహ్మణులతో ఏ కారణమువలననో వైవాహిక సంబంధములు తెగిపోయినవి. యజ్ఞోపవీతధారణ అంతరించినది. దురాచారములు వ్యాపించినవి. వైశ్యులు పాకమునకై బ్రాహ్మణులను నియోగించినపుడు. వారికంటె మంచి ద్వితీయశ్రేణికి చెందిన క్షత్రియులు నాయీబ్రాహ్మణుల వంటకముల నుపయోగించిరి. విలాసపూరిలోని నయనాదేవి, కాంగ్డాలోని జ్వాలాదేవి, జగన్నాథపురిలోని ముఖ్య దేవాలయములలో నాయీబ్రాహ్మణులే పూజారులుగా పనిచేయుచున్నారు. వారిచే నొసగబడిన తీర్థప్రసాదములు భారతీయులందరు నేటికిని స్వీకరించుచున్నారు. మాజాతివారు అశ్వినీకుమారసంతతి వారసులకు నేటికిని మావారిలో వైద్యులు, శస్త్రచికిత్స చేయువారు పెక్కండ్రుగలరు. మానవసంఘమునకు మాజాతివారు చేయుచున్న సేవ అపారమైనది. శుభాశుభ కార్యములందు వేదకర్మాచరణయందు మా యవసరము నేటికిగలదు. మేము మా పూర్వౌన్నత్యమును స్మరించి భవిష్యత్తును కాంతివంతముగ నొనర్చుటకు చేయుచున్న కృషికి తోడ్పడుచున్న తాము, భక్తిపూర్వకముగ సమర్పించు మా సన్మానపత్రమును అంగీకరించెదరుగాక యని వేడుచున్నాము. పరమేశ్వరుడు తమకు ఆయురారోగ్యములను బ్రసాదించుగాక!

నాయీబ్రాహ్మణ సంఘోద్ధారకునకు జయమగుగాక! తథాస్తు

హైద్రాబాదు నాయీబ్రాహ్మణ సంఘసభ్యులు

హై ద్రా బా దు.

46

ఆంధ్ర పుణ్యపురుషా! నిజాంరాష్ట్రమందు అంధకారమున అణగియున్న ఆంధ్రులను అజ్ఞానమునుండి తొలగించి, ఆంధ్రజాతి గౌరవము నిల్పి గౌరవముతో ఆంధ్రులమను జెప్పజాలెడుశక్తి, ఆంధ్రుల కొసంగి, ఇక చారిత్రకయుం దెప్పటికి ఆంధ్రనామము అంతర్ధానము గాకుండ, సువర్ణాక్షర లిఖితముగా నొనరించిన మీకు అభివందనములు.

ఆంధ్రజాతికి అఖండతేజస్సు నొసగిన ఆంధ్రపితామహా! తమచేనాడు స్థాపింపబడిన నిజాంరాష్ట్రాంధ్రజన కేంద్రసంఘమును తేజోవంతమగు నిజాంరాష్ట్రాంధ్రమహాసభగా మార్పదగిన మహత్తుగల, మహానుభావులగు మీరు, పేరు ప్రతిష్ఠలకైన పాటింపక అమూల్యమగు సమయమును సహితము లెక్కింపక, యీవరకు వచ్చిన ఇక ముందు రానున్న ఆపదల

కైన భీతిల్లక, ప్రజాసేవ యొనరించిన ప్రతిఫలమునకైన నిరీక్షింపక, త్యాగశీలురై ఆంధ్ర మహాసభ అభివృద్ధినే దృష్టిపథమందిడుకొని నిజాంరాష్ట్రమందుగల ప్రజాసంస్థ లన్నిటిలో నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభయే అగ్రస్థానము ఆక్రమింప అర్హతగల సంస్థగా నొనరింపుటకై తమరు పడిన, మరియు పడుచున్న పాట్లు వర్ణింప దుస్సాధ్యము.

ఆంధ్రభాషాభిమానీ! ఆంధ్రభాషాభివృద్ధికై శ్రీ కృష్ణ దేవరాయల ఆంధ్రభాషానిలయము నెలకొల్పి గ్రామగ్రామమున గ్రంథాలయములు స్థాపించి, రాత్రిపాఠశాలలు ప్రారంభించి, జిల్లాలు, తాలూకాలు, గ్రామాలు పర్యటనచేసి నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రుల కాంధ్రభాషయందభిరుచికలిగించిన మీకు మనః పూర్వకముగా వందనములు.

నిజాంరాష్ట్రమందున్న ఆంధ్ర స్త్రీ విద్యా ప్రోత్సాహకా! నిజాంరాష్ట్రమందున్న ఆంధ్ర స్త్రీల అవిద్య గాఢాంధకారమును తొలగింపనెంచి, తగు కృషిసల్పి, ఆంధ్రబాలికల ఉన్నతపాఠశాల మరి యితర పాఠశాలలు స్థాపించుటకు తగు సహాయమొనర్చి, ఆంధ్ర సోదరీమణులకు విద్యా సౌకర్యము చేకూర్చిన శ్రీ విద్యాభిమానీ తమరికి నమస్కారములు.

అమూల్యాభిప్రాయమొసగు ఆంధ్రనాయకా! ఈ నిజాంరాష్ట్ర గౌడజనసంఘమునకు అమూల్యాభిప్రాయముల నొసగి సంఘోన్నతికై తగు సహాయ మొనరించినందుకు ఈ సంఘం తమరికి ఎంతో ఋణపడియున్నది.

ఆంధ్ర అనుభవనాయకా! నిజాంరాష్ట్రమందలి ప్రజోన్నతికై పాటుపడు సంఘములకు అమూల్య, అభిప్రాయముల నొసంగి, సంఘటనతోపాటు, సంఘములన్నిటికి నూతనోత్సాహముతో ముందంజవేయ ప్రోత్సహించి, సంఘ కార్యకర్తలకు సాహస సామర్థ్యములను ప్రసాదించుటకై భగవంతుడు మీకు ఆయురారోగ్యములనొసంగి శతపూర్తివార్షికోత్సవము చేయు భాగ్యము ఆంధ్రులకు లభింపుగాక యని ఈ నిజాంరాష్ట్రములోని ౫౦౦౦౦౦ గౌడులు ఏకకంఠముగా ప్రార్థించుచున్నారు.

నిజాంరాష్ట్ర గౌడజనసంఘ సభ్యులు.
భా గ్య న గ ర ము

47

మహాశయా! నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రచరిత్రలో నేటి షష్టిపూర్త్యుత్సవ కార్యక్రమము సువర్ణాక్షరములతో లిఖింపదగినది. ఆంధ్రులకిది పండుగదినము. బ్రిటిషు ఆంధ్రదేశమునందు జరుపబడుచున్న అభివృద్ధి ప్రయత్నములతో తులదూగునట్లు రాష్ట్రీయాంధ్రుల అభ్యుదయమునకై చిరకాలము నుండి కృషిసల్పుచున్నతాము ఇచ్చటి సకలాంధ్రులను కృతజ్ఞతా బద్ధులనుగా నొనర్చియున్నారు. ప్రజాహిత కార్యములందు సేవాతత్పరతను అంకురింపజేయుటలో తామే మూలపురుషులనియు. మార్గదర్శకులనియు మేము వేరేచెప్పనవసరములేదు. నిద్రావస్థలో నుండిన వివిధసంఘములను మేల్కొల్పికార్యరంగమున ప్రవేశపెట్టితిరి.

పుణ్యపురుషా! ఈ రాష్ట్రములోని పద్మశాలీయుల జనసంఖ్య అయిదు లక్షలకు మించియున్నది. వీరికి నిత్యజీవనమునందు గల కష్టములను విచారించి నివారణోపాయముల నవలంబించుట యందు తమయాలోచనా లాభమును మా సంఘము బడయగలిగినది. వెట్టిచాకిరి, మగ్గముపన్ను, నూలు బట్టలపైసుంకము, ప్రభుత్వాధికారులవల్ల జాగీర్దారులవల్ల వసూలుచేయబడు చట్టవిరుద్ధమైన

మామూళ్లు మున్నగు వానిని నిర్మూలించుటకు తాము మాసంఘీయుల పక్షమున చేసిన కృషి అమూల్యమైనదనియు తమ నిరంతర కార్యదీక్షాఫలితములను నేటికాలమున మాసంఘీయులు అనుభవించుచున్నారనియు సవినయముగా మనవి చేయుచున్నాము.

దేశాభిమానీ ! రాట్నమే దాస్య విముక్తికాధారభూతమని మహాత్మాగాంధిగారు చాటిరి. తాము నూలు, నేతపరిశ్రమను ప్రోత్సహించితిరి. చేనేతపరిశ్రమకుగల ప్రాముఖ్యతను చాటి సర్వవిధముల సాయపడితిరి. పద్మశాలీయులు భృగుమహర్షి సంతతివారనియు, మార్కండేయ వంశజులు యజ్ఞోపవీతధారులు గనుక వారి పూర్వచరిత్ర కాంతివంతముగా నుండెననియు పద్మశాలీయులు పదతే బ్రాహ్మణులుగ పరిగణింపబడవలెనన్న వారిలో వ్యాపించిన దురాచారములు నిర్మూలించ బడవలెననియు తాముచేసిన హితోపదేశములను మాసంఘీయులు ఆచరణలో బెట్టిరనియు తన్మూలమున సంఘసంస్కరణాభివృద్ధిచేకూరినదనియు తమకుదెలియుని విషయముగాదు. ఖద్దరు వస్త్రధారణ వ్రతమును బూనినవారిలో తామేఈరాష్ట్రమున మొట్టమొదటి వారని మావిశ్వాసము. త్రికరణ శుద్ధితో తాముజేయుచున్న మానవసేవ మకుటాయమానమని నుడివిన స్తుతిపాఠము గాజాలదు.

పూజ్యనీయా ! అఖిలభారత పద్మశాలీయ అఖిలమహాసభ హైదరాబాదులో జరుపబడిన సందర్భములో అద్దానిని విజయవంతముగ జేయుటలో తామొర్చిన సహాయమును మేమెన్నటికిని మరువజాలము. సభావర్యలను అధికారుల దృష్టికితెచ్చుటయందును, వస్త్రప్రదర్శన కార్యక్రమములను జయప్రదముగ నొనర్చుటయందును చేనేత పారిశ్రామికుల నైపుణ్యమునకు వన్నెబెట్టుటయందును తాము తోడ్పడిమమ్ము ఋణబద్ధులనుగా నొనర్చితిరి.

దయార్ద్రహృదయా ! తమ సరళస్వభావము, కరుణాపూరిత హృదయము పవిత్రాచరణ, కష్టములోనున్న వారిని గట్టెక్కించుటయందు తాము జూపు యభిమానము మున్నగు సద్గుణాతిశయములు మాసంఘములోని నవయువకుల కెందరికో గుణపాఠములైనవి. ముఖస్తుతి వచనములు తమకు అసంతుష్టిని గలిగించునని దెలిసియు షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున మా హృదయాంతర్గతమైన భావములను వెల్లడించకపోవుట పాడిగాదనియెంచి ఈ సన్మానపత్రము అంగీకరించవలెనని ప్రార్థించుచున్నాము.

నిజాంరాష్ట్ర పద్మశాలి మహాసభ
మరియు
పద్మశాలి యువజనసంఘము హై. ద.

48

పూజ్యాంధ్రపితామహా ! దాదాపు ఇరువది అయిదు సంవత్సరములనుండి నిజాంరాష్ట్రాంధ్రులలో విద్య, సాంఘిక, రాజకీయ ప్రబోధము గలిగింప దృఢసంకల్పులై, తాము చేయుచున్న కృషి ఆంధ్రులెన్నటికిని మరువజాలరు. మీయొక్క కృషి ఫలితముగనే ఇచ్చట ఆంధ్రులలో నేడు కన్పించుచున్న చైతన్యము గలిగినదనుటలో అతిశయోక్తి కన్పట్టదు.

సద్హృదయా ! మీరు జాతిమతభేదముల పాటింపక ప్రజాసేవకై పాటుబడు ప్రతిసంస్థకో నిజమైన పురోహితునివలె సలహాలనొసగుచు సోదరాంధ్రులకు తోడ్పడు మీ ఉదారస్వభావమును ఎంత కొనియాడినను తక్కువే.

మార్గదర్శకా ! నిరాడంబర జీవితమును గడపుచు, చిన్న పెద్దల తారతమ్యములను పాటించక అర్థించిన వారెల్లరకు హితోపదేశములజేయుచు, దేశీయులను సదుద్యమ ప్రచారమునకు ప్రోత్స

హించి, అజ్ఞానాంధకారమును బాఱద్రోలయత్నించుచు నూతన మార్గదర్శకులైన మీకు నైజాం రాష్ట్ర మేరు సంఘముపక్షమున కృతజ్ఞతాపందనము లర్పించుచు, భగవంతుడు మీకు ఆయురారోగ్య ఐశ్వర్యముల ననుభవింపజేయుగాతయని ప్రార్థించుచున్నాము.

గట్ల వెంకటక్రిష్ణయ్యా
కార్యదర్శి
నైజాంరాష్ట్ర మేరు సంఘము హైద్రాబాద్-దక్షిణ

49

మహాత్మా ! నిజాంరాష్ట్రములో ఆంధ్రోద్యమానికి మూలపురుషులై అనవరతము దానిని కంటికి రెప్పవోలె కాపాడి తెనుగువారిలో ఆంధ్రత్వాన్ని స్మరింపజేసి, నూతన జీవాన్ని పోసిన మీకృషిని కొనియాడటానికి మాకు పదజాలము దొరకదు. మీకు మా హృదయపూర్వక నమస్సులు.

నాయకశిఖామణీ ! ఆంధ్రభాషకు ఎక్కువగా పరిచయముగాని, అభిలాష లేని ఈ రాష్ట్రంలోని ఆంధ్రసీమల్లో మీరు అనేకమూలైన ఆంధ్ర గ్రంథాలయాలు స్థాపనచేసి, ప్రజలలో ఉద్రేకాన్ని, కాంక్షని, రేకెత్తించారు. నలుబది అయిదు సంవత్సరాలకు పూర్వమే హైద్రాబాదులో శ్రీకృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషా నిలయాన్ని ఆ తరువాత శ్రీ వేమన ఆంధ్రభాషానిలయాన్ని స్థాపించినవారికి మీ సహాయ సానుభూతులను చూపి, ఆంధ్ర భాషామతల్లి యొక్క సేవ అపారంగా చేశారు. మీ నాయకత్వాన ఇంకా ఎన్నెన్నో, గ్రంథాలయాలు, సంస్థలు నెలకొల్పబడ్డాయి. అవన్నీ పేర్కొనగలమా ? ఇవికాక మీరు స్వయంగా గ్రంథాలు రచించి ఎంత విజ్ఞానాన్ని జనసామాన్యంలో వెదజల్లారు ! రాష్ట్రీయమైన ఎన్ని ఎన్ని పత్రికలకు మీ రచనలు మకుటాయమానంగా ఉన్నాయో మేము చెప్పనక్కరలేదు.

దేశభక్తాగ్రేసరా ! ఈ రాష్ట్రంలో విద్యావిషయంలోను, సాంఘికంలోను, రాజకీయంలోను స్థాపించిన సంస్థలన్నీ సంపూర్ణంగా మీకు ఋణపడి యున్నాయనడంలో సందేహంలేదు. మీ యొక్క నిరాడంబర జీవితం, సహృదయత్వం, త్యాగం, దేశభక్తి, మా యువకులకు ఆదర్శం. వయస్సులో వృద్ధులైనా, కార్యదీక్షలో యువకులకన్నా, ఎక్కువగా ఉత్సాహం పట్టుదల, వాక్చక్యం, గలిగి కార్యనిర్వహణము చేయు మిమ్మల్ని ఏ యువక సంఘాలు ఆదర్శమూర్తులుగా పూజించవు ? మీరుచేసిన కృషిని యే ఆంధ్రుడు మరచిపోయి కృతఘ్నుడనిపించుకొనడానికి సాహసిస్తాడు.

మీ యొక్క కార్యదీక్షని, ఉత్సాహాన్ని, ఆయురారోగ్యాన్ని శక్తి సామర్థ్యాన్ని, పెంపుచేస్తూ సాంఘిక, రాజకీయ, సారస్వత వీధులలో సంచరింపచేస్తూ, తదభివృద్ధిని మరిచే చేయిస్తూ సదా ఆ భగవంతుణ్ణి మీ యందనే నిలువుమని మా హృదయపూర్వకంగా ప్రార్థిస్తున్నాము.

యువజన సంఘము
నాంపల్లి హైదరాబాదు-దక్షిణ

50

ఆంధ్రపితామహా ! మీ షష్టిపూర్తి ఉత్సవము తెలంగాణావాసులకు పర్వదినము. ఈ సందర్భములో మీకు సన్మానపత్ర మొసగనిచ్చినందుకు ఈసంస్థలు గర్వించుచున్నవి.

మీరు తెలంగాణా మరియు హైద్రాబాదు ప్రజాహితజీవిత మునకుసృష్టికర్తలు. ఆరోజులలో మీరు స్థాపించని లేక మీకు సంబంధములేని ప్రజాసంస్థలు లేవనిన అతిశయోక్తికాదు. ఆంధ్రజనకేంద్ర

సంఘము, వర్తకసంఘములు, గ్రంథాలయములు, బాలికాపాఠశాలలు, అన్నిప్రజాసంస్థలును మీ కృషిఫలితములు, భావిసంతతి "స్వర్గసీమ" లు. గట్టి పునాదులపై నస్థాపింపబడి, మంచి పలుకుబడితో పనిచేయుచున్న ఆంధ్రమహాసభ పల్లె పల్లెకు ప్రాకిపోవుచున్నది. చూచిన, భారత జాతీయకాంగ్రెసు స్థాపనాచార్యులగు దాదాభాయి నౌరోజీగారి దూరదృష్టి. విశ్వవిద్యాలయ శీపతో అలరారుచున్న ఆంధ్రబాలికలఉన్నత పాఠశాలను చూచిన కాశీహిందూ విశ్వవిద్యాలయమునకు మూలపురుషులైన పండితమదనమోహన మాలవ్యా గారి పట్టుదల ఓర్పు. మీలోమూర్తీభవించినదని చెప్పవచ్చును రాజ రాజనరేంద్ర గ్రంధాలయమును, కృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయములు విశాలతవైభవము, మీ విశాలదృష్టి. సామర్థ్యములను చాటుచున్నవి. ప్రజాసంస్థల లెక్కలను ప్రమాణముగానుంచు ప్రవీణత, సత్యజీవితమునందు క్రమబద్ధమగు అలవాట్లు, ప్రజాజీవితములోని కార్యకర్తలకును, ప్రత్యేకముగా యువకులకును ఆదర్శనీయాంశములు. సాధుత్వము మరియు నిరాడంబరత్వము తమరి విశేషతలు-పత్రికానిర్వహణయందును, విజ్ఞానపూర్వకమగు సంపాదకీయ రచయితయందు మీకుగల ప్రజ్ఞఅద్వితీయము.

వెంకటరావు మెమోరియల్
బాలబాలికలపాఠశాల, లాల్‌దర్వాజా. హై. ద.

51.

ఆంధ్రనాయకాగ్రణీ! సూర్యోదయము వలన సర్వలోక చైతన్యముగలిగినట్లు నీవు ఉదయించుట వలన తెలంగాణమున సకల సంస్థలు ఉత్తేజము నందినవి. ఆంధ్రజాతిలో గలిగిన స్వజాతి గౌరవము, స్వధర్మ నిరతి స్వసంస్కృతి రక్షణయను ప్రగతి పథములు నీవు సంకల్పించిన మహోద్యమ ఫలితములే. నీ షష్టిపూర్తి మహోత్సవము జాతీయమగు ఒక మహాపర్వము. నీ కివే మా హృదయపూర్వకమగు పుష్పాంజలులు.

తెలంగాణ గాంధీ! పురుషోత్తముడగు మహాత్ముని యడుగు జాడలో శాంతి సత్యా అహింసా మార్గమున తెలంగాణమును నడుపు నీ యసాధారణ ప్రజ్ఞకు శుభమగుగాక! ఆంధ్రులు నీ యాదేశములను పుష్పమాలవలె ౌదల దాల్చి యభ్యుదయము నొందుదురు గాక! సర్వేశ్వరుడు నీకు సంపూర్ణాయురారోగ్యైశ్వర్యముల నొసగి రక్షించుగాక!

చున్నీలాల్ బన్సీలాల్ అధ్యక్షులు
పెద్ది వెంకయ్యగుప్త కార్యదర్శి
ఉస్మాన్‌గంజి ధర్మశాల, హైద్రాబాదు.

52

శ్రీఆంధ్రపితామహా మాడపాటి హనుమంతరాయాగ్రణీ! నేడు నీ షష్టిపూర్తి మహోత్సవము లానందపూర్వకంగా దిలకించు సౌభాగ్యమబ్బుట మా నిజాంరాష్ట్రాంధ్ర భూభాగమునకు శుభావహము.

మహనీయ గుణగరిష్ఠా! నీ సేవా గుణ ఫలితముగ నిద్రాణముగనున్న ఆంధ్ర భూ ధరణి నిజాంరాష్ట్ర ప్రాంత్యభాగములం దగ్రమణియై రాణించగలుగుచున్నది.

ప్రాగాంధ్రమున వీరేశలింగ కవిపుంగవు డుద్భవిల్లి సకలోద్యమములు లేవనెత్తి ప్రతిభావంతము నుత్పత్తిజేసినట్లు వేరుపడిన పశ్చిమాంధ్రమగు మన నిజాంరాష్ట్రమునందు సకలోద్యమ

సమన్వితమగు ఆంధ్రోద్యమము సుత్పత్తిజేసి తత్ప్రధాన సంపత్తిని సమకూర్చి ఆంధ్రుల గౌరవ-కీర్తి మర్యాదల నీవ బలవత్తర మొనర్చితివి. నీకన్న మున్ను ఈ యాంధ్రుల యవస్థను గన్నవారెవరున్నారు? ఆంధ్రులన్న జంగిలీలనుకొన్న (అడవి మనుష్యులనుకొన్న) పుడు, మహారాష్ట్ర కర్నాటకులతో పోటి లేకున్నపుడు, రాష్ట్రంలో నేకాంశమునందను స్థానము లేకున్నపుడు ఈ దీనావనతకు ఖిన్నుడవై తదాది కృషి ప్రసన్నుడవై మన్ననగల ఆంధ్రోద్యమ వ్యాప్తి గావించినవాడవై ఆంధ్రోన్నతిని గడించి ఆంధ్రుల కెన్నిక సంపాదించి వన్నెగాంచిన వారిలో మేటి మిన్నవు.

నేడు మన యాంధ్రభాగమున బొడకట్టుచుండెడు. అన్ని సంస్థలు నీ కష్టార్జితమైన జాడలే. నీ భాషా సేవ, నీ గ్రంథాలయ సంచలనము, నీ బాలికోన్నత పాఠశాలోపక్రమణము, నీ జాతీయ విద్యాలయ రచన వేయేల సకలోద్యమ సమ్మేళనమైన యాంధ్రోద్యమము ఆంధ్ర మహాసభ ప్రతిష్ఠాపనము, తచ్ఛాఖా విస్తార వ్యాపనము ఆంధ్ర దేశమునందు వివిధ సంస్థా ప్రతిష్ఠాపనల మూలకమైనవి.

రేయనక పవలనక అన్నపాన వేళలనక ప్రాణమానము బొందక విశ్రాంతి నెరుగక ఏకైక దీక్షతో ఈ యాంధ్ర భూరమణి నుద్ధరించుటకు నీ కృషిపరంపర నీ నిరంతర దీక్షాపరతంత్ర పరిశ్రమ యింత అంతయని చెప్పజాలము. ఆ దృశ్యమును మేము కన్నులార గాంచి యువ్విళ్లూరి ఇప్పుడు ఈప్సితము తీదేర గాంచుచున్నారము. వేణు గోపాలుని గిరిరింప కందువ పంపున పంపినట్లు ఒకవంక సనాతనులు మరొకవంక రాజ్యాంగవాదులు ఈ యాంధ్ర మహాసభ సుకుమార బాల నంతరింప నెన్నో యవాంతరముల సల్పి [illegible] నీవెట్లీబాలను సంరక్షించుకొంటివో అది మాకు వర్ణనాతీతము. సనాతన ప్రతికూలమగు సంఘ సంస్కారణ పథమునక రాజరికంవారి గురిబారి కాని రాజ్యాంగ ప్రసక్తి జూపట్టక ఎట్లెట్లో కాలము నెట్టుకొని ఇప్పట్టున ప్రబల సంస్కార సంయుతమును బలవత్తర రాజకీయ సంస్థగను ఎల్లప్రాయజన్వరిగ ప్రజల యెదుట ప్రదర్శించిన చతురుడవు. కావుననే పెన్ను బ్రిటీషు ఆంధ్ర నాయకులు ఏటికి ఎదురీతగాడవని పేర్కొనిరి. ఆంధ్ర మహాసభ నీ కన్నబిడ్డ నీ ప్రోపున ఎన్నో యవాంతరముల ముంగిట జాగ్రత్తగా నల్లారిముద్దుగా పెంచబడినది. ఈ నీబిడ్డ బిడ్డలము నీ షష్టిపూర్తి యుత్సవములందు దొడ్డ వినుతులొనర్చుచున్నాము. గైకొని యాశీర్వదింతువుగాక।

ఓ మాడపాటి కులాన్వయా! ఒకటే మా చివరిమాటను పాటించవా। అది నీమాటే ఏమిటనుకొనెదవు? ఈ మధ్య నీవాంధ్రోద్యమమందు జోక్యము తగ్గించుకొనుటకతన వారి వీరి గుంజులాటలలో ఆంధ్రోద్యమము తొట్రుపాటు నొందుచున్నది. ఈ చిక్కుల విప్పుటకు చతురోపాయమతివగు నీవే ఎరుగుదువు. మరియు నీ యాశీర్వాద ఫలమున నీ ప్రవేశమూలమున స్థిమితత్వము ప్రాప్తించును కావున మునుపేగాక ఇక ముందగూడ సదా కాపాడుచుందువని మా ప్రార్థన.

సర్వసంధానుకూలుడగు భగవానుడు మీకధికాయురారోగ్యపాటవము ప్రసాదించి దేశ సౌభాగ్యాన్ని కాపాడుట కుపకరించునుగాక।

వరంగల్ జిల్లా ఆంధ్రజన సంఘ ముపక్షమున

పరచ శ్రీనివాసరావు (జిల్లా సంఘ అధ్యక్షులు)

అయితరాజు జీడికంటి రామారావు
బొమ్మకంటి సత్యనారాయణరావు } (జిల్లా సంఘ కార్యదర్శులు)

53

ఆంధ్ర పితామహా! నీ షష్టిపూర్తి మహోత్సవము ప్రాచీన ఆంధ్రరాజ్య కేంద్రమగు నగరాన జయప్రదముగా జరుపుటకు మే మెంతయును కృతులము.

ఆంధ్రోద్యమ స్థాపకా! నైజామురాష్ట్రములోని ముఖ్యభాగమగు ఆంధ్రప్రాంతమునకు ప్రత్యేకతలేని కాలమున మహారాష్ట్ర కర్ణాటక ప్రాంతీయుల పురోభివృద్ధిని, కన్నార తిలకించి, ఆంధ్రుల దుస్థితిని గుర్తించి నాడు భాగ్యనగర (హైదరాబాదునగర) మందలి నీ "ఆంధ్రకుటీర" తోటలో నీవు నాటిన ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘ పరిపక్వమే కదా; నేడు కర్ణాటక మహారాష్ట్ర మహాసంస్థలకు మిన్నయై ఆంధ్రుల అగ్రగణ్యతను చాటుచు అటు భారత జాతీయ సిద్ధాంతములపై ఆంధ్రుల పౌరసత్వ హక్కులను కాపాడుటకు కంకణము కట్టిన నైజామాంధ్ర జాతీయసంస్థ? నేటి ప్రపంచ విఖ్యాత జాతీయోద్యమ కారకులగు దాదాభాయినౌరోజీ ప్రభృతులకు నీ వెందు తీసిపోవుదువు?

కర్మవీరా! అల్పమైన ఆంధ్రీయుల కలమునోచే ఒక కార్యమును కూడా చూపిన కార్యశూరత్వ మిదేకదా? నాటి నీ "ఆంధ్రకుటీరమే" నేడు దీనికిసాక్షి. నేటి ఆంధ్రబాలికల పాఠశాలస్థాపన సేవనలే దీనికి నిదర్శనములు. ఆంధ్రగ్రంథాలయ స్థాపనమే దీనికి దర్పణము. నీ వంటి కర్మవీరుని పుత్రునిగా బడయగలిగినందుకు ఆంధ్రమాత నిజమైన వీరమాతయై ధన్యయైనది.

హనుమంతరాయా! స్వభుజశక్తిచే రాజ్యకాంక్షచే రాజ్యాభ్యుదయ తృష్ణచే సైన్యసంపత్తినలప మంత్రిసహాయుడై ఆంధ్రరాజ్యమును నెలకొల్పినాడు కృష్ణరాయలు. కేవలము త్యాగశక్తిచే, పరోపకార కాంక్షచే, జాత్యభ్యుదయ తృష్ణచే, ఆత్మబలముచే ఏకాకివై అనేక సంఘటనల నెదుర్కొని ఆంధ్రజాతీయ సంస్థను స్థాపించినావు నీవు. మీ యిర్వురిలో ఎవ్వరధికులని ప్రశ్న వచ్చినప్పుడు కాలమేమి చెప్పుచున్నది? నీవేయని వేనోళ్ళ చాటుచున్నది. నాటి కృష్ణరాయ స్థాపిత ఆంధ్రరాజ్యము అన్య హస్తగతమై విచ్ఛిన్నమైనది. కాని నేటి నీ స్థాపిత ఆంధ్రోద్యమము విచ్ఛిన్నము గాక అపూర్వతేజముతో బయల్పడి విరాజిల్లుచున్నది. ఇది చాలదా? మీ యిర్వురి రాయలలో నీ ఆధిక్యనిరూపణకు నిదర్శనము.

తాతా! యువకులమగు మేము నీ స్థాపిత ఆంధ్రోద్యమమును నీ సంకల్పానుసారము జయప్రదముగా ఐకమత్య స్థిరసంకల్ప కార్యదీక్ష, రజ్జువులతో గమ్యస్థానము చేర్చుటకు, జాతీయత సత్య తేజో శక్తులను ఈశ్వరుడు మాకు ప్రసాదించునట్లు మమ్మాశీర్వదింపుము. నీ ఆశీర్వాద సంకల్పబలములే మాకు అనశ్వర్య తేజోమయ శక్తులు. ఆంధ్రులను అజ్ఞానతిమిరమునుండి రాజకీయవిజ్ఞాన తేజములోనికి తెచ్చు ఆంధ్రోద్యమసంస్థను స్థాపించి వైజ్ఞానివై వృద్ధుడవైతివి. ఇక ఏతదోద్యమ విజయమునకై క్రియారూపకతపస్వివగు యోగివై పడుచువాడవు కమ్మని కోరుచున్నాము. కర్మవీరుడవగు నీవు కార్యరంగమునుండి వైతొలగిన నీ స్థాపితసంస్థ దుర్బలమగును. అది ఆంధ్రమాతకు విచారహేతువు. కన్నతల్లి కన్నీటిని తుడుచు కార్యశక్తి నీ సహాయసంపత్తి వల్లగాని మా కలవడదు. నాటి భారతవృద్ధులగు పితామహ ఆచార్యుని బోలకను, నేటి భారతీయ పితామహుడగు బాపుజీ నడకను అన్ని రూపుల అనుసరింపుమని ఆంధ్ర పితామహుడవగు నిన్ను కోరుచున్నాము.

ఆంధ్రపుత్రా ! ఆంధ్రోద్యమము విన్ను విడనాడజాలదు. నీ నాయకత్వము చిరస్థాయిగానుండ వలెననియు నీనాయకత్వములోనే భిన్న సంఘర్షణముల రూపుమాపి క్రమాభివృద్ధితో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ వాంఛితమును నెరవేర్చుకొన వలెననియు కోరుచున్నాము. పరాత్పరుడు మా కోర్కెను నెరవేర్చుటకై నీ కాయురారోగ్యముల ప్రసాదించుగాకయని కోరు నీ ఆశీర్వాద కాంక్షులు.

అధ్యక్షుడు :
పరుచేల సూర్యప్రకాశరావు
కార్యదర్శులు :
మాదిరాజు వెంకటసుబ్బారావు
జైన లక్ష్మీనారాయణ

నగరాంధ్రసంఘము
హనుమకొండ

నేషనల్ ప్రెస్, నారాయణగూడ హైద్రాబాద్ (దక్కన్)

అనుబంధము ౪

షష్టిపూర్త్యుత్సవపు లెక్కలు

ఆదాయము

1.	శ్రీ రాజా పన్నాలాల్ గారు, హైదరాబాదు	రు. 1000
2.	శ్రీ కాళోజి నారాయణరావు, వకీలు, హనుమకొండ గారిద్వారా	521
3.	శ్రీమతి అమరచింత సంస్థానపు రాణీగారు	500
4.	శ్రీ అక్కినేపల్లి జానకిరామారావుగారు, జాగీర్దారు, కొండగడప	500
5.	,, కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారు, అడ్వొకేటు, హైదరాబాదు	500
6.	,, చివె లక్ష్మయ్యగారు, హైదరాబాదు	301
7.	,, మంత్రిప్రగడ రాజగోపాలరావుగారు, బేతవోలు	270
8.	,, బోయనపల్లి వెంకటనరసింహారావు, వకీలు, నల్లగొండ గారిద్వారా	285
9.	,, జి. నరసింగరావు, వకీలు, హైదరాబాదు గారిద్వారా	226
10.	,, మిరియాల ఈశ్వరయ్య, శంకరపల్లి గారిద్వారా	216
11.	,, దర్గా పాండురంగదుర్గయ్యగారు హైదరాబాదు,	201
12.	,, శ్రీధరనాయకుగారు, బ్యారిష్టరు ,,	202
13.	,, వై. సత్యనారాయణ, కంట్రాక్టరు హైదరాబాదుగారి కుమార్తెద్వారా	200
14.	,, పర్చా శ్రీనివాసరావుగారు, వకీలు, ఖమ్మం	200
15.	,, ఉప్పల వెంకయ్యగారు, హైదరాబాదు	200
16.	,, ఒద్దిరాజు రాజేశ్వరరావు, కాళోజినారాయణరావు, వకీళ్ళు, హనుమకొండ, గార్లద్వారా,	193
17.	,, కల్వారామయ్య, అండ్ సన్సు, హైదరాబాదు	151
18.	,, తూము వరద రాజులుగారు, వకీలు, హనుమకొండ,	150
19.	,, చక్రహరి నరసరాజుగారి ద్వారా	150
20.	,, కొత్తూరి సీతయ్య, హైదరాబాదుగారి ద్వారా	138
21.	,, మాదిరాజు రామకోటీశ్వరరావు, అడ్వకేటు హనుమకొండ గారిద్వారా	132
22.	,, పెమ్మరాజు వెంకటరావు, ఆలేరు, గారిద్వారా	123

23. శ్రీ కొండా సత్యనారాయణరెడ్డి గారిద్వారా రు 120
24. ,, పరభోదస్వేటు రాణిగారు 116
25. ,, డాక్టరు కంబాళ రంగాచారిగారు, హైదరాబాదు 116
26. ,, మహారాజా రామేశ్వరరావు బహద్దరుగారు, వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరులు 116
27. ,, రాజానాయని వెంకటరంగారావు బహద్దరుగారు, మునగాల సంస్థానాధిపతులు 116
28. ,, వెంకటస్వామి, వకీలు, ముస్నూరు కాపుసంఘముద్వారా 116
29. ,, పర్చరంగారావు, వకీలు, హనుమకొండ గారిద్వారా 116
30. ,, వల్లూరి సూర్యనారాయణరావుగారు, బి. ఎ. ఎం. యల్ హైదరాబాదు 116
31. ,, బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు, బి. ఎ. ఎల్. ఎల్. బి. హైదరాబాదు 116
32. ,, మిరియాల నారాయణగుప్త మధిర గారిద్వారా 114
33. ,, హకీం నారాయణస్వామి, హైదరాబాదు గారిద్వారా 112
34. ,, సిద్దిఅంబరు బజారు (హైదరాబాదు) దుకాణదార్లు 105
35. ,, బిజ్జాలలక్ష్మి పద్మారాములుగారు, హైదరాబాదు 101
36. ,, బాచేపల్లి రాజయ్యగారు, హైదరాబాదు 101
37. ,, అంతురామ చంద్రరావుగారు, వకీలు. హైదరాబాదు 101
38. ,, బి. రామిరెడ్డిగారిద్వారా, 101
39. ,, భగవాన్ దాసుగారు, హైదరాబాదు 101
40. ,, చక్రహరి నరసరాజుగారు, వకీలు, కొల్హాపూరు 100
41. పులిజాల వెంకటరంగారావుగారు వకీలు నల్లగొండ 100
42. ,, జోయనపల్లి వెంకటరామారావు, వకీలు మహబూబునగరు, గారిద్వారా 100
43. ,, వేనేపల్లి కొండలరావు, దేశముఖులు, కొప్పోలు, దేవరకొండతాలూకా గారిద్వారా 100
44. ,, పూస్కూరు రాఘవరావుగారు, లక్ష్మక్కపల్లి 100
45. ,, బిక్కేపల్లి రామచంద్రరావుగారు, కల్వకుర్తి 100
46. ,, దచ్చేపల్లి భీమయ్యగారు, హైదరాబాదు 100
47. ,, జస్టిస్ రామచంద్ర నాయకుగారు, హైదరాబాదు 100
48. ,, పల్లెర్ల హనుమంతరావుగారు, వకీలు మహబూబునగర్ 100

49.	శ్రీ డాక్టరు రంగారెడ్డిగారు, హైదరాబాదు	రు. 100
50.	,, రాజా దేవనాయకుగారు, హైదరాబాదు	100
	ఇతరములు	
51.	నూరురూపాయలకు తక్కువ దానముల మొత్తము	1810
52.	శ్రీ. మాడపాటి హనుమంతరావుగారి రూపపటముల అమ్మకము	12
53.	దానముగా వచ్చిన మీజాన్ పత్రికల అమ్మకము	0 7 0
	మొత్తము	11,113 7 0

వ్యయము

1.	రశీదు పుస్తకములు – –	183	0	0
2.	బండ్లు, రైళ్ళ ఖర్చులు – –	121	11	2
3.	తపాల ఖర్చులు – –	72	11	6
4.	లెక్కల పుస్తకములు – –	3	13	10
5.	షష్టిపూర్తి ఉత్సవపు సంచిక ముద్రణము అడ్వాన్సు	1650	0	0
6.	ఫోటోలు – –	64	8	0
7.	పత్రికటనలు మొదలగు అచ్చుపనులు –	21	0	0
8.	షష్టిపూర్తి ఉత్సవపు ఖర్చులు – –	785	5	8
9.	శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారికి బహూకరించిన వస్త్రములు, గడియారము, వెండిచెంబు –	465	14	4
10.	శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారికి బహూకరించిన తులాభార ధనము –	6400	0	0
	మొత్తము	9768	0	6
	నిలువ	1345	6	6
		11,113	7	0

మరా:— సంచిక ముద్రణము బైండింగు వగైరాలకింకను సుమారు రు 300 లు వ్యయము చేయవలసియున్నది.

